

ÖZEL SAYI:
Ermenilerin Sevk ve İskanı'nın 100ncü Yılı

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı

50

2015

Seçil KARAL AKGÜN

Sina AKŞİN

Leyla BUDAK

Uluç GÜRKAN

Cemil HASANLI

Brian JOHNSON

Birsen KARACA

Ömer Engin LÜTEM

Jean-Louis MATTEI

Pulat TACAR

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2015, Sayı 50

YAYIN SAHİBİ

Ali Kenan ERBULAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Aslan Yavuz ŞİR

EDİTÖR

Ömer Engin LÜTEM

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI

(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Nedret KURAN BURÇOĞLU

(Boğaziçi Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadi ÇAYCI

(Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

(İpek Üniversitesi)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ

(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

(Ankara Üniversitesi)

Dr. Erdal İLTER

(Tarihçi)

Alev KILIÇ

(E. Büyükelçi, AVİM Başkanı)

Ömer E. LÜTEM

(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Nurşen MAZICI

(Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesib NESSİBLİ

(Khazar Üniversitesi)

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR

(Siyaset Bilimci)

Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI

(Tarihçi)

Prof. Dr. Mehmet SARAY

(Tarihçi)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR

(E. Büyükelçi)

Dr. Pulat TACAR

(E. Büyükelçi)

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Ertuğrul APAKAN

(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Edward ERICKSON

(Tarihçi)

Prof. Dr. Michael M. GUNTER

(Tennessee Teknoloji Üniversitesi)

Prof. Dr. Enver KONUKÇU

Prof. Dr. Jean-Louis MATTEI

(Tarihçi)

Prof. Dr. Justin MCCARTHY

(Louisville Üniversitesi)

Dr. Ayten MUSTAFAYEVA

(Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi)

Jeremy SALT

Prof. Dr. Norman STONE

(Bilkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer TURAN

(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakan YAVUZ

(Utah Üniversitesi)

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

İmtiyaz Sahibi
AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 20 Haziran 2015

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni
Ruhi ALAGÖZ

Baskı:
Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

Abone Sorumlusu
Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL
Yurtdışı Abone Ücreti: 25 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar (Contributors)	5
Editörün Notu (Editorial Note)	9
MAKALELER (ARTICLES)	13
Amerikan Kaynaklarından Kurtuluş Savaşı Başında Ermenilerle İlgili Gelişmeler (Developments on the Armenian Issue at the Beginning of the Turkish Independence War Through American Sources)	13
Prof. Dr. Seçil KARAL AĞÜN	
Ermeni Meselesinin Genel Bir Değerlendirmesi (A General Appraisal of the Armenian Issue)	87
Prof. Dr. Sina AKŞİN	
Ermenistan'da Medya - Genel Bir Değerlendirme (Media in Armenia - A General Approach)	107
Doç. Dr. Leyla BUDAK	
Malta Yargılamaları (The Malta Tribunals)	125
Uluç GÜRKAN	
Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1916) (Armenian Volunteer on the Caucasian Front 1914-1916)	151
Prof. Dr. Cemil HASANLI	
Amerikalıların Anadolu Gözlemleri: Emory Niles ve Arthur Sutherland'ın 1919 Saha Çalışması Notları (Americans Investigating Anatolia: The 1919 Field Notes of Emory Niles and Arthur Sutherland)	189
Dr. Brian JOHNSON	
Terör Algısının ve Teröre Karşı Verilen Tepkilerin Değişim Sürecinde Ermeni Terörü (Armenian Terror in the Period of Change in the Perception of Terrorism and in the Reaction Toward Terrorism)	215
Prof. Dr. Birsen KARACA	

Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu231
(*Turkey-Armenia Relations Today*)

Ömer Engin LÜTEM

“Droşak” Gazetesi: Açık Açık Terörizmi Savunan Bir Organ375
(*“Droshak” Newspaper: A Newspaper That Openly Supported Terrorism*)

Prof. Dr. Jean-Louis MATTEI

Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak Veya
Türkiye’den Tazminat Almak Amacı İle Yaptıkları Yargı Mücadeleleri395
(*Armenian Juridical Attempts to Convict Those Who Reject the
Armenian Genocide Claims and to Get Reparations From Turkey*)

Pulat TACAR

YAZIM KURALLARI471
(*STYLE SHEET*)

Yazarlar

Prof. Dr. Seçil Karal AĞÜN

Emekli akademisyen. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdikten sonra doktora ve doçentlik çalışmalarını da aynı bölümde yapmıştır. 1970-81 yılları arasında bu üniversitede Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde ilkin asistan, sonra doçent olarak çalışmıştır. 1982 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne geçmiş, 1989 yılında profesörlüğe yükseltilmiştir. 1991-97 yılları arasında ODTÜ'de Tarih Bölümü Başkanlığı yapmıştır. Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Kara Harp Okulu ve Bilkent Üniversitesi'nde de Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersleri vermiştir. Yurt dışında Almanya'da Frankfurt, Amerika Birleşik Devletleri'nde Salt Lake City ve Columbia, Stanford, Fransa'da Strazburg, İsrail'de Kudüs ve Hayfa üniversitelerinde Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi üzerine dersler, seminerler, konferanslar vermiş, araştırmalar yapmıştır. Yakın dönem Osmanlı Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi, Laiklik, Halifelik, Ermeni sorunu ve Kızılay Tarihi Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Türk devrimi, kadın hakları, Amerikalı misyonerler, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemi ve Cumhuriyet döneminde eğitim üzerine yurt içinde ve yurtdışında yayınlanmış makaleleri vardır.

Prof. Dr. Sina AKŞİN

Emekli tarihçi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezundur. Fletcher School of Law and Diplomacy'den iki Yüksek Lisans derecesine sahiptir. Doktorasını İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tamamlamış, 1961-1967 arasında Robert Kolej'de ders vermiştir. 1971-72 yılları arasında Birleşmiş Milletler bursu ile İngiliz Ulusal Arşivi'nde, 1978-79 yılları arasında Fransız hükümeti bursu ile Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde araştırmalar yürütmüştür. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 2004 yılında emekli olana kadar görev yapmıştır. Akşin'in Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi ve Toplum ve Bilim gibi birçok dergide makaleleri yayınlanmıştır. Yayınlanan kitaplarından bazıları şunlardır: *Turkey, from Empire to Revolutionary Republic: The Emergence of the Turkish Nation from 1789 to Present* (İmparatorluktan Devrimci Cumhuriyete Türkiye: 1789'dan günümüze Türk Ulusunun Ortaya Çıkışı, 2007); *Jön Türkler ve İttihat ve Terrakki* (1998); *Essays in Ottoman-Turkish Political History* (Osmanlı-Türk Siyasi Tarihi Üzerine Makaleler, 2000).

Doç. Dr. Leyla BUDAK

Akademisyen Ege Üniversitesi. Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden mezun olmuştur. Gazetecilik alanında Yüksek Lisans derecesini ve Radyo-Televizyon alanında Doktora derecesini Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden almıştır. Halen Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Medya sistemleri, uluslararası medya, sosyal medya ve gazetecilik üzerine çeşitli kitap ve dergilerde makaleleri yayınlanmıştır.

Uluç GÜRKAN

Gazeteci, akademisyen, 20. Dönem TBMM Başkanvekili. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olmuştur. Sabah, Güneş, Star ve ANKA Haber Ajansı gibi birçok basın kuruluşunda görev yapmıştır. Üç dönem milletvekilliği (19, 20 ve 21. Dönem), Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Başkan Yardımcılığı, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi ve Batı Avrupa Birliği Asamblesi Türk Grupları Başkanı ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Başkan Yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. *Malta Yargılaması* (2014), *Ermeni Katliamı Suçlaması Yargılama ve Karar* (2015) ve *Ermeni Sorunu Anlamak* (2011) başlıklı üç kitabı bulunmaktadır.

Prof. Dr. Cemil HASANLI

Akademisyen. Bakü Devlet Üniversitesi Tarih bölümünden 1975 yılında mezun olmuştur. 1984 yılında Doktora çalışmalarını tamamlamıştır. 1993-2011 yılları arasında Bakü Devlet Üniversitesi'nde, 2011-2013 yılları arasında Hazar Üniversitesi'nde dersler vermiştir. 1993 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı danışmanı olarak görev yapmış ve 2000-2010 yılları arasında Azerbaycan Parlamentosu'nda milletvekilliği görevinde bulunmuştur. 2011'de Woodrow Wilson Uluslararası Akademisyenler Merkezi'nde Tarih ve Kamu Politikaları alanında çalışmalar yürütmüştür. (Washington DC) Azerbaycan, Rusya, ABD ve Türkiye'de yayınlanmış 29 kitabı bulunmaktadır. Yayınlanan kitaplarından bazıları şunlardır: *Soğuk Savaş'ın Şafağında: İran Azerbaycan'ı üzerinde Sovyet-Amerikan Krizi* (2006) (At the dawn of the Cold War: The Soviet -American Crisis over Iranian Azerbaijan, 1941-1946), *Stalin ve Soğuk Savaş'ta Türk Krizi 1945-1953* (2011) (Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945-1953) *Tarafsızlıktan Soğuk Savaş'a Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)* (2011).

Dr. Brian JOHNSON

Washington Üniversitesi'nden Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyeti alanında Yüksek Lisans (1988) ve Ortadoğu Tarihi alanında Doktora (1999) derecelerine sahiptir. 2001'den 2010'a kadar İstanbul'daki Amerikan Bord Kütüphanesi'nde tarihçi/arşivci olarak görev yapmış ve Yabancı Misyona için Amerikan Komisyon Kurulu Batı Türkiye Misyona arşivlerinin kataloglaması ve arşivlenmesi projesini yürütmüştür. Aynı zamanda kökleri Amerikan Bord'a dayanan İstanbul, İzmir ve Tarsus'taki Amerikan liseleri ile Gaziantep'teki Amerikan hastanesi kurumsal tarihleri üzerine çalışmalar yapmıştır. Halen Amerikan Araştırma Enstitüsü (ARIT) İstanbul şubesinde kütüphaneci olarak görev yapmaktadır.

Prof. Dr. Birsen KARACA

Ermeni Dili ve Kültürü Profesörü, Ankara Üniversitesi. Ankara Üniversitesi'nde Slav Dilleri ve Edebiyatı alanında lisans ve Rus dili ve Edebiyatı alanında yüksek lisans yapmıştır. Doktorasını Ermeni dili ve Edebiyatı ve Rus dili ve edebiyatı alanlarında Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Rus dili, Ermeni dili ve tarihi konularında yayınlanmış kitapları bulunmaktadır. Ayrıca yine yayınlanmış bir Türkçe- Doğu Ermenice sözlüğü çalışması bulunmaktadır. Makaleleri *Review Of Armenian Studies*, *Geopolitica*, *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, *Dialog-MGU*, *Levant Report Series*, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, *Diplomatic Observer* gibi dergilerde yayımlanmıştır.

Ömer Engin LÜTEM

Emekli Büyükelçi, AVİM Onursal Başkanı. Galatasaray Lisesi'nden ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. Fransa, Almanya, İtalya ve Libya'daki Türk misyonlarında çeşitli görevlerden sonra 1975 yılında Köln Başkonsolosu oldu. 1979 yılında Dışişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürü, 1981 yılında ise İstihbarat ve Araştırma Genel Müdürü olarak görev yaptı. 1983 yılında Sofya'ya Türkiye Büyükelçisi olarak atanan Lütem bu görevde altı yıl kaldı. 1989–1992 yılları arasında Dışişleri Bakanlığında Müsteşar Yardımcılığı yapan Lütem, 1992 –1995 yıllarında Vatikan nezdinde Büyükelçi ve 1995-1997 yıllarında ise UNESCO nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak görev yaptı. Lütem Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (ASAM) Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (2001) ile İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsünün (2006) kurucu başkanıdır. Lütem, 2009-2012 yıllarında Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) başkanı olarak görev yapmıştır. Halen AVİM bünyesinde yayınlanmakta olan *Ermeni Araştırmaları*, *Review of Armenian Studies* ve *Uluslararası Suçlar ve Tarih* dergilerinin editörlüğünü yürütmektedir. Bu faaliyetlerin yanı sıra 2006–2007 eğitim-öğretim yılının birinci döneminden itibaren ODTÜ Tarih bölümünde *Emergence and Evolution of the Armenian Question* başlıklı yüksek lisans dersini vermektedir.

Prof. Dr. Jean-Louis MATTEI

Tarihçi. Aix-en-Provence'ta Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi Fransız Edebiyatı ve Latin-Antik Yunan Bölümü'nden mezun olmuş, yüksek lisansını yine aynı üniversiteden almıştır. Galatasaray Lisesi ve Tevfik Fikret Lisesi'nde dersler vermiştir. 1988-2004 yılları arasında Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransızca Bölümü'nde uzman olarak çalışmıştır. Çok sayıda çevirisi ve çeşitli dergilerde yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. Kitaplarından bazıları şunlardır: *Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteler* (2008), *Une Epopée D'eba Muslim Lue Dans Les Cafes D'Istanbul Aux Environs De 1850* (2013), *Vie de Saint Theodore de Sykeon* (2014), *Affaires turques de Rebus Turcicis, 1645-1665: 99 lettres traduites du latin* (2015)

Pulat TACAR

Emekli Büyükelçi. 1954 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1981-84 yılların arasında Endonezya'da, 1984-87 yıllarında Avrupa Topluluğu nezdinde ve 1989-95 yılları arasından UNESCO nezdinde büyükelçilik yapmıştır. *Kültürel Haklar, Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi* (1996), *Siyasetin Finansmanı* (2000), *50.Yılında UNESCO: Mozart gibi Beyhude mi?* (1999) ve Yunus Nadi Sosyal Bilimler ödülünü kazandığı *Terör ve Demokrasi* (1999) başlıklı dört kitabı vardır.

Türkler tarafından kısaca tehcir, Ermenilerce ise soykırım olarak adlandırılan, ancak en doğru tanımlaması “Ermeni sevk ve iskânı” olan olayın 100. yılı tüm dünyada Ermenilerce büyük tören ve diğer etkinliklerle anılmıştır.

Bu yıldönümü münasebetiyle yabancı ülkelerde, özellikle ABD ve Fransa’da, şimdiye kadar görülmemiş sayıda kitap ve makale yayınlandığı, ayrıca yine çok sayıda ve çoğu belgesel olmak üzere filmin gösterime girdiği, sergiler açıldığı, konferans ve konserler düzenlendiği görülmüştür.

Bu konuda yeni yayınlanmış kitap ve makalelerin tarafımızdan ayrıntılı incelenmesi olanağı henüz bulunmamış olmakla beraber bunları tanıtan veya tahlil eden yabancı kaynaklardan büyük çoğunluğunun bilinen şablonun dışına çıkmadığı anlaşılmaktadır. Şablon deyimiyle tehcir olayının soykırım olduğundan şüphe duymayan, bu nitelendirmenin tartışılmasını dahi kabul etmeyen, kanıt olarak duyumları, ikinci derecede bazı belgeleri, hala Büyükelçi Morgenthau gibi İstanbul dışına çıkmamış bir kişinin iddialarını esas alan, buna karşın olayların cereyan ettiği Osmanlı İmparatorluğunun resmi belgelerine hemen hiç değinmeyen bir yaklaşımı kastediyoruz.

Soykırım iddialarından başka, Türkiye’nin tehcir edilenlerin mirasçılarına tazminat ödemesi, özel ve tüzel kişilerin ve özellikle kiliselerin mallarının iade edilmesi ve bazen de Türkiye’nin Ermenistan’a toprak vermesi gibi konuların da, daha az olmakla beraber, işlendiği görülmektedir.

Sonuç olarak bu yayınlarda aslında çok gereksinim duyulan, başta soykırım iddiaları olmak üzere, olayların tarihsel ve hukuksal bir analizinin yapılması, tazminat ve malların iadesi gibi taleplerin incelenmesi için de uluslararası hukukun ve ilgili Türk mevzuatının ele alınması uygun olurdu. Ancak bu eserlerde genel olarak bu tür yaklaşımların pek olmadığı anlaşılmaktadır.

Diğer yandan bu dönemde Türkiye’de, Ermeni Sorunu konusunda Türk görüşlerini dile getiren kitapların sayısında geçen yıllara göre bir azalma olduğu görülmektedir. Ancak bunlar arasından konuya ciddi katkı yapmış olanlar da vardır.¹

¹ Misal olmak üzere Altay Cengizer’in “*Adil Hafıza’nın Işığında: Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Osmanlı İmparatorluğunun Sonu*” kitabıyla, Uluç Gürkan’ın “*Ermeni Katliamı Suçlaması: Yargılama ve Karar*” kitabı gösterilebilir.

Bu arada Diaspora Ermenileri veya yandaşları yabancılar tarafından kaleme alınmış bazı eserlerin son yıllarda Türkçe çevirilerinin yayınlandığı da görülmektedir.

Ermeni sorunu hakkında yabancı ülkelerde yapılan yayınlar ile Türkçeye çevirilmiş olanlar beraber mütalaa edildiği takdirde bunların sayısının Türkiye’de Türk görüşlerini yansıtan eserlerden fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Bu durumun zaman içinde Ermeni görüşlerinin Türkiye’de daha iyi bilinmesi ve bazılarınınca da benimsenmesi gibi bir sonuç yaratması mümkündür.

Bu pek de parlak olmayan tablo içinde iki husus gelecek için ümit vaat etmektedir. Birincisi bazı tanınmış yabancı yazarların Ermeni sorunu hakkında, sayıları fazla olmasa da, bazı kitaplar yazmış olmalarıdır.² İkincisi ise Türkiye’de yirmi civarında üniversitenin 100. yıl münasebetiyle konferans düzenlemiş ve düzenlemekte olduğudur. Bu konferansların kitaplarının, yukarıda değindiğimiz Türkiye’de yayın azlığını bir ölçüde telafi edeceği ümit edilmektedir.

Bu arada Avrasya İncelemeleri Merkezi’nin 30 Nisan 2015 tarihinde Ankara’da “Prospects for Turkish-Armenian Relations” başlığı altında bir Sempozyum düzenlemiş olduğunu ve burada yapılan sunumları içeren bir kitabın yayınlanmak üzere bulunduğunu bildirmek isteriz.

Tehcirin 100. yılı münasebetiyle Ermeni sorunu hakkında bilimsel yayın yapmak ihtiyacının bilinci içinde Ermeni Araştırmaları Dergisi bu özel sayıyı hazırlamış bulunmaktadır. Daha önce de Review of Armenian Studies dergimizin bu amaçla bir özel sayısı yayınlanmıştır.

Bu sayımızda Ermeni sorununun çeşitli yönlerini inceleyen on yazı yer almaktadır.

Yazarların soyadına sırasına göre yayınlanan bu yazılar hakkında aşağıda, kısa olarak, bazı değerlendirmelerde bulunuyoruz.

Prof. Dr. Seçil Karal Akgün **Amerikan Kaynaklarından Kurtuluş Savaşı Başında Ermenilerle İlgili Gelişmeler** başlığını taşıyan yazısında I. Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletlerinin Anadolu’dan alınacak toprakların da katılmasıyla kurulacak olan Büyük Ermenistan’ı Amerikan Mandası yapmak istedikleri, Başkan Wilson tarafından benimsenen bu projenin Amerikan

2 Yayınlanan eserler arasında şu kitaplar özellikle dikkat çekmektedir: Justin McCarthy, Ömer Turan, Cemalettin Taşkıran: Sasun: *The History of an Armenian Revolt*; Edward J. Erickson. *Ottomans and Armenians - A Study in Counterinsurgency*; Pat Walsh: *The Armenian Insurrection and the Great War*.

Kongresince reddedildiği ve bunun üzere Batılı devletlerin Ermenilere verdikleri desteğin azaldığı anlatılmaktadır. Yazıya 13 adet İngilizce belge eklenmiştir.

Ermeni Meselesinin Genel Bir Değerlendirmesi başlıklı yazısında Prof. Dr. Sina Akşin Ermeni sorunun tarihsel gelişmesi hakkında bazı bilgiler verdikten sonra bu sorunun yeni bir döneme girdiğini, Batı'nın akademik çevrelerinde bu konu hakkında daha dengeli görüşler ileri sürülmesinin zaman içinde kamuoyunu etkileyeceği ve bu durumda Ermeni militanlarının günümüzdeki katı tutumlarından vazgeçmek zorunda kalacakları öngörüsünde bulunmaktadır.

Doç. Dr. Leyla Budak, ülkemizde pek değinilmeyen bir konu olan **Ermenistan'da Medya** sorununu ele almakta ve resmen sansür bulunmamakla beraber, Ermeni medyasının bazı konularda kendi kendine bir tür sansür uyguladığına, diğer yandan medyanın bir kısmında aşırı milliyetçilikten kaynaklanan nefret söyleminin mevcut olduğuna değinmektedir.

Uluç Gürkan **Malta Yargılamaları** başlıklı yazısında bazı Osmanlı mebuslarının “Ermenilere yönelik toplum katliamlar” yapmak suçlamasıyla tutuklanıp Malta'ya gönderilmeleri olayını ele almakta ve bu kişilerin yargılanması için gösterilen çabalara rağmen, yeteri delil olmadığı için mahkemeye çıkarılmadıklarına değinmektedir. Bu olayın iyi bilinmesine karşın çok kez gözden kaçırılan nokta Malta sürgünlerinin yargılanamamasının ortada kişilere atfedilecek bir suç olmadığını, dolayısıyla daha sonraları Ermeni sevk ve iskânını “soykırım” olarak nitelendirmenin anlamı da bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Prof. Dr. Cemil Hasanlı **Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri** başlığını taşıyan yazısında Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi'nin ilk defa kullanılan bazı belgelerine dayanarak Ermeni çetelerinin Doğu Anadolu'da yaşayan Müslüman halka karşı işledikleri cinayetleri, etnik temizliği ve yağmanın boyutlarını belirlemektedir. Hasanlı Ermeni çetelerinin yaptıkları bu vahşetin günümüzde unutturulmaya çalışıldığını da, haklı olarak, belirtmektedir.

ABD Ulusal Arşivleri'nden iki görevli 1919 yılında Doğu Anadolu'da bir saha araştırması yapmışlardı. Bu araştırma Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yabancı gözlemciler tarafından yapılan ilk çalışmalardan biri olması bakımından önem taşımıştır. Dr. Brian Johnson, **Amerikalıların Anadolu Gözlemleri: Emory Niles ve Arthur Sutherland'ın 1919 Saha Çalışması Notları** başlığını taşıyan yazısında araştırmaları sonucunda Amerikan Bord arşivinde bulmuş olduğu asıl saha notları hakkında bilgi vermekte ve bu

bölgede mevcut koşullar hakkında genellikle yabancı ülkelerde mevcut kanılarla pek uyuşmayan sonuçlara varan bu raporların neden göz ardı edildiği ve zamanla da unutulduğu hakkında görüşlerini bildirmektedir.

Prof. Dr. Birsen Karaca **Terör Algısının Ve Teröre Karşı Verilen Tepkilerin Değişim Sürecinde Ermeni Terörü** başlıklı yazısında Ermeni terörünü bir bütün olarak görebilmek amacıyla bu terörün karakteristik özelliklerini ve hedeflerini edebiyat biliminin inceleme yöntemleriyle araştırmıştır. Yazıda dünyada teröre karşı ortak tepki gösterilmesi eğilimi artarken Ermeni terörünün genelde direngen olduğu ve ancak koşullara bağlı olarak değişme gösterdiği belirtilmektedir.

Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu başlığını taşıyan uzun yazımızda, Ermenistan'ın 1991 yılında yeniden bağımsızlığını kazanmasından sonra iki ülke ilişkilerinin bir özeti verildikten sonra Protokollerin imzalanmasından 2014 yılı sonuna kadar geçen süre içinde ilişkilerde görülen ve genelde olumsuz olarak nitelendirilebilecek gelişmeler ayrıntılı olarak açıklanmakta ve gelecek için de bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Ermenice dünyada pek bilinen bir dil değildir. Geçen yüzyılda Ermenice bilen Ermeni olmayan kişilerin sayısı günümüzden de azdı. Bu durumun iki sonucu olmuştur. Birincisi, Ermeni kaynaklarına başvurulmadığı için bazı tarihsel olaylar yeterince aydınlatılamamıştır. İkincisi ise militan Ermenilerin, Ermenice az bilindiği için, terör gibi bazı konulara kendi yayın organlarında tepki çekmeyeceği düşüncesiyle rahatlıkla yer vermiş olmalarıdır. Jean-Louis Mattei **Droşak” Gazetesi: Açık Açık Terörizmi Savunan Bir Organ”** başlıklı yazısı, Taşnakların kendi organlarında terör faaliyetlerini açıkça tartıştıklarını göstermektedir.

Pulat Tacar, **Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak Veya Türkiye’den Tazminat Almak Amacı İle Yaptıkları Yargı Mücadeleleri** başlıklı yazısında Diaspora Ermenilerinin son yıllarda gerçekleştirmeye çalıştıkları soykırım savını reddedenlerin cezalandırılması, Birinci Dünya Savaşı öncesinde sigorta yaptıran bazı Ermeniler için sigorta şirketlerinden tazminat alınması ve Türkiye’den tazminat istenmesi için yaptıkları hukuksal mücadelenin bir sonuca varmamış olduğunu belirtilmektedir. Bu eğilim sürdüğü takdirde Ermenilerin önümüzdeki dönemde Türkiye’ye karşı açmayı planladıkları “hukuk savaşı”nda da başarılı olmalarının zor olacağı görülmektedir.

İyi okumalar dileklerimiz ve saygılarımızla.

AMERİKAN KAYNAKLARINDAN KURTULUŞ SAVAŞI BAŞINDA ERMENİLERLE İLGİLİ GELİŞMELER

(DEVELOPMENTS ON THE ARMENIAN ISSUE AT THE BEGINNING OF
THE TURKISH INDEPENDENCE WAR THROUGH AMERICAN SOURCES)

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN

Ortadoğu Teknik Üniversitesi,
Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi

Öz: Fransız İhtilaliyle gelen milliyetçilik akımı, Osmanlı İmparatorluğu'nun azınlıklarını da etkiledi. Yunanlıların devlete karşı ayaklanıp 1830'da İmparatorluktan ayrılması, Ermenilere de bağımsızlık kazanıp kendi ulus-devletlerini kurabileceklerini düşündürdü. Bu ara endüstride ilerleyip yayılcılığa yönelen ve zayıflamakta olduğunu gördükleri Osmanlı Devleti'nin verimli topraklarına göz diken emperyalist devletler de Osmanlı halklarını bölüp yönetime karşı örgütleyerek emellerine hızla ulaşacaklarını düşünerek Ermeni ihtilal Komiteleri ile birlikte Ermenileri devlete karşı kıskırtmaya başladılar. Ermenilerin bağımsızlık için devlete karşı ayaklanmaları kanlı Türk-Ermeni çarpışmalarına dönüştü. İki ulus arasında böylece başlayan düşmanlık, dünya savaşı yıllarında Osmanlı Ermenileri'nin İtilaf Devletleri'ne destek vermesiyle iyice tırmandı. Hükümetin, silahlanarak devleti içten vurmaya kalkışan Ermenileri bir yasayla yaşadıkları bölgelerden uzaklaştırmasıysa büyük tepkiler doğurdu. Amerikan kaynaklarına dayanarak yapılan bu araştırmada önce Dünya Savaşı Osmanlı'yı da içeren İttifak Bloğunun yenilgisiyle sona erdiğinde savaşı bitiren güç olan Amerika'nın savaş süresince İtilaf devletlerinin Osmanlı topraklarını aralarında paylaşırken Amerika'yı dışladığını görünce uluslara çoğunluk oldukları topraklarda egemenlik sözü verip sömürgeciliği reddeden Wilson İlkeleri etrafında barışa çağırması, ardından çıkar alanlarını korumaya kararlı İtilaf Devletlerinin Amerika'yı karşılıklarına almadan barış konferansında amaçlarına varmak için Anadolu'da Ermeni devleti kurulması ve bu ülkenin Türk toprakları ile birlikte Amerikan Mandası yapılmasına ikna etmeye çalışmaları ele alınmaktadır. Amerika'nın heyetler göndererek bu yönde yaptığı saptamalar sonunda Türklerin öne sürüldüğü gibi Ermenilere zulüm ve baskı uygulamadığının, ayrıca doğu Anadoluda çoğunlukta olmadıkları saptanınca Amerikan Kongresinin öneriyi reddetmesi, Ermenilerinse barış görüşmelerinde batı devletlerinin desteğine sahip olmadıklarını anlamaları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, manda, bağımsızlık, tahkikat, komisyon

Abstract: *Nationalism which emerged with the French Revolution also influenced the minorities in the Ottoman Empire. Revolts by the Greeks and their secession from the Ottoman Empire in 1930 led Armenians to believe that they can gain their independence and establish their own nation state. Meanwhile, imperialist countries, which progressed industrially and turned towards expansionism and set their eye on the rich lands of the weakening Ottoman Empire, together with the Armenian revolutionary committees, started to provoke Armenians to rebel against the Ottoman state believing that they would achieve their goals by dividing the Ottoman people. Armenian revolts against the state turned into bloody clashes between the Turks and Armenians. This hostility between the two nations escalated when the Ottoman Armenians supported the Allied Powers during the First World War. The Ottoman Government's decision to resettle Armenians which took up arms and tried to hit the state from within drew strong reactions. This study which is based on American sources first analyzes the United States' call for peace following the defeat of the Central Powers through Wilson's Fourteen Points which promised sovereignty to the nations on territories where they constitute the majority and rejected colonialism when the US – the power which ended the war – saw that they were excluded from the talks where the Allied Powers were sharing Ottoman territories among themselves. Secondly, it analyzes the efforts by the Allied Powers, which were determined to look out for their best interests, to establish an Armenian State in Anatolia and convince the US for an American mandate over Armenia along with Turkish territories, in order to reach their goals in the peace conference without antagonizing the US. This study also examines the rejection of the mandate by the United States Senate following the American delegations' findings on the issue which indicated that, contrary to claims, there were no Turkish cruelty and oppression against Armenians and that Armenians did not constitute the majority in eastern Anatolia, and the realization by Armenians that they don't have the support of Western Countries in the peace talks.*

Keywords: *Armenian, mandate, independence, inquiry, commission*

Osmanlı Devleti için İttifak Bloku olarak anılan Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın bağlaştığı olarak dört yıl çarpıştığı Birinci Dünya Savaşı 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondoros silahbırakışması ile son buldu. İtilaf Devletleri'nin bu anlaşmayı göz ardı etmeleriyle daha barış anlaşması imzalanmadan Türk Kurtuluş Savaşının başlamasına yol açtı. Oysa Mondoros da öbür yenik devletlerin imzalamak zorunda kaldığı bırakışmalar gibi 1917 Nisanı'nda savaşa katılan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) başkanı Woodrow Wilson'un adıyla anılan ilkeler paketi doğrultusunda hazırlanmıştı. Başkan, bu paketi çarpışan tüm ülkelere barış çağrısı olmak üzere hazırlamış ve ilk kez 8 Ocak 1918'de Amerikan Kongresine¹ sunmuştu. Wilson Prensipleri (İlkeleri) olarak adlandırılan 14 maddelik barış esasları, uluslara yaşadıkları topraklarda kendilerini yönetme ve özgür gelişebilme olanakları sağlanması, uluslararası ilişkilerde açık diplomasi, denizlerde ulaşım ve ticaret serbestliği, gelecekte devletlerin birbiriyle çatışmalarını önleyecek uluslararası bir örgüt (Cemiyet-i Akvam) kurulması² gibi öneriler içeriyordu. Bu kapsamıyla Wilson İlkelerinin barış koşullarını hazırlamak üzere Paris'te 1919 yılı başında toplanan konferansta da yönlendirici olması bekleniyordu. Ancak, Paris Barış Konferansı 18 Ocak'ta açılıp yenik ülkelerle yapılacak anlaşmalar üzerine görüşmeler başlayınca, İtilaf Bloku'ndan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Osmanlı barışında açık diplomasi koşulunu görmezlikten gelerek savaş yıllarında bu ülkenin topraklarını paylaşmak için aralarında yaptıkları gizli anlaşmalara yaptırım sağlamayı hedefledikleri anlaşıldı.³

Barış anlaşmalarıyla dünya savaşı sonunda tarihe karışan Rus Çarlığı, Avusturya Macaristan ve Alman İmparatorlukları içindeki farklı topluluklara Wilson İlkeleriyle tanımlanan ulusal sınırlar çizilirken, eylemsel olarak son bulan Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk unsurunun kurduğu Türkiye Cumhuriyeti de bu aşamada doğan ulus-devletlerden biri oldu. Ne ki, İtilaf Devletleri Osmanlı barış anlaşmasında Türk topraklarında aynı ilkelerin doğrudan Osmanlı Devleti ile ilgili 12. maddesi çerçevesinde, ama kendi çıkarlarına hizmet edecek Ermeni ve Kürt devletlerinin yer almasını sağlamaya çalışınca bu devlet, ancak Türklerin yaklaşık dört yıl süren kurtuluş savaşı sonunda kurulabildi. Şöyleki, bu madde ile Osmanlı İmparatorluğunun Türk halkına egemenlik hakkı tanınırken "boyunduruğuna tabi bulunan diğer milliyetlere" *güven içinde varlıklarını sürdürüp geliştirme* olanağıyla⁴ kalan Osmanlı topraklarda yaşayan değişik ulusların bağımsızlığının da tanınacağını

1 Congressional Records 65, 1st and 2nd Sessions, 1741-43 s.207

2 Roger R. Trusk. *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*. Minnesota University Press, 1971, s. 24

3 Harold U. Faulkner. *American Political and Social History*, Appleton-Century-Crofts: New York, 1952, ss.682-683

4 Albert Howe Lyber. "Turkey under Armistice", *Journal of International Relations*, Vol. 12, No.4, 1922. s. 449

anlatıyordu. Nitekim Fransız İhtilalinin getirisi olan milliyetçilik akımının ürünü olan Yunan ayaklanması sonunda 1829'da bağımsız Yunan devletinin kurulması, öbür toplulukları da Osmanlı egemenliğinden çıkmaya yönelten esin kaynağı olmuştu. Bu topluluklardan biri de ulusal bilinçleri geliştikçe adım adım bağımsızlığa doğru yürüyen Ermenilerdi. Türklerle Ermeniler arasında 19. yüzyılın sonunda başlayıp hızla gelişen silahlı çatışmalar, bu ulusun hedefinin Ermeni devleti kurmak olduğuna açıklık kazandırdı. İmparatorluğun bütünlüğünü korumaya çalışan Osmanlı yöneticileri ise Ermenilere reformlar yapıp koşullarını iyileştirme sözü vererek bu isteğinin önüne geçilebileceğini düşündülse de türlü olanaksızlıklar yüzünden sözlerini yerine getiremediler. Osmanlı güçsüzleştikçe bu ülkeden değişik çıkarlar sağlayan büyük devletlerse bu durumdan Osmanlı topraklarında kendi politikalarını yürütmek için yararlanarak Ermenilere destek verdiler.

Bu çalışmada Ermenilerin bağımsızlık mücadelesinde Türklerle aralarında geçen olaylara, böylece oluşan Ermeni sorununa girilmeyip bazı Amerikan kaynaklarının ışığında iki toplumun Birinci Dünya Savaşını izleyen Kurtuluş Savaşı sırasında ilişkileri ve doğan sorunların çözümü için girişimler, siyasal sınırlar, bağımsızlık ve manda konularına ağırlık verilerek ele alınacaktır. Ancak, içeriğin daha iyi anlaşılması için önce İtilaf Devletleri'nin kendi çıkarları için Ermenileri Osmanlı'ya karşı kışkırtıp destekledikten sonra arka plana itmeleri, bu ara Ermenilerin ABD'ne yakınlaşması ve bu gelişmelerin Mondoros bırakışmasını izleyen dönemde Türklere yansımalarına ilişkin birkaç hatırlatma yapmak yerinde olacaktır:

Osmanlı Devleti genişlerken egemeniği altına aldığı toprakların halklarının çoğu, devletin değişik kökeni ve inançları olan tüm unsurlarına sergilediği hoşgörüyü yaşamalarını buldukları yerlerde sürdürmüşlerdi. Eski çağlardan beri İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde türlü egemenlikler altında yaşamış olan Ermenilere ise Anadolu'nun her yerinde rastlanmaktaydı. 19.yüzyılın son çeyreğine kadar hükümetle bellibaşlı bir sorunu olmadan varlığını sürdüren bu ulus, Osmanlı topraklarında gözü olan büyük devletlerin ve 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra kurulan Ermeni ihtilal komitelerinin kışkırtmasıyla Osmanlı yönetimine karşı tavır aldı ve bağımsızlık için defalarca devlete karşı ayaklandı.⁵ Bu ayaklanmalar kısa zamanda Türk-Ermeni çarpışmalarına dönüştü ve aynı ülkenin vatandaşları olan iki ulus arasında böylece oluşan düşmanlık, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Osmanlı Ermenilerin çoğunun İtilaf Devletleri'ne destek vermesiyle iyice tırmandı. Bu durumda Osmanlı Hükümeti, 1915 yılının Nisan ayında bir yasa çıkararak Ermenilerin silahlanarak devleti içten vurmaya kalkışanlarını yaşadıkları bölgelerden

5 Louise Nalbandian. *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*. University of California Press: Berkeley, Los, Angeles, London, 1963. ss. 39-41

uzaklaştırmak zorunda kaldı. Bu kararın uygulanması sırasında yüzbinlerce Ermeninin türlü nedenlerle yaşamını yitirmesi karşısında dünyada Türklere karşı bir Hristiyan cephesi oluşturuldu. Bab-ı Ali'nin göç yasasını iki yıl önceki Balkan savaşlarında toprakları işgal edilince anavatana sığınan onbinlerce Müslüman Türke yer açmak için, hatta Ermenileri yok etmek için çıkardığı öne sürüldü. Yasanın adının "Muvakkat (Geçici) Kanun" olması bile bu yasanın sadece o aşamada bir savunma yasası olduğunu anlatırken, ayrıca, yasa çıktığında Balkan göçemenlerinin yeni yurtlarına çoktan yerleştirilmiş olmalarına karşın yapılan suçlamalar, durumun aslını öğrenmeyi aklına bile getirmeyen batı kamuoyunda var olan Türk düşmanlığını hayli körükledi. Milyonlarca insan adeta bir Haçlı cephesi oluşturarak Ermeni devleti kurulmasını dinsel bir görevymişçesine destekledi. Ancak gelişmeler, bunun uygulamasının söylendiği kadar kolay olmadığını gösterirken, oluşmuş cepheden güç alarak bağımsız Ermeni devletinde birleşmeyi uman Osmanlı ve Rus Ermenilerini farklı etkiledi:

Rus yönetimi böyle bir devletin kurulmasının ülkenin bütünlüğüne zararlı olacağını düşünerek Ermenilerin bu ülküsüne sırt çevirmişken 1917 yılında Çarlık rejiminin Bolşevik devrimiyle son bulması üzerine 28 Mayıs 1918'de Rus topraklarında bağımsız bir Ermeni devleti kuruldu.⁶ Osmanlı Ermenileri bu devletin kurulmasını Wilson ilkelerinin 12. Maddesi ve bu ara imzalanan Mondoros bırakışması ile bir arada değerlendirerek⁷ bu bölgeyi de kapsayan bağımsız bir devlet kurma şansını yakaladıklarını düşündüler. Ne var ki hem Osmanlı Ermenilerinin hem de bağımsız Ermeni devletinin temsilcileri barış görüşmeleri sırasında İtilaf Devletleri'nin desteğine sandıkları kadar sahip olmadıklarını gördüler. Zaten İtilaf Devletleri de Paris'e Ermenilerle ilgili sorunları bir kenara bırakıp öncelikle Osmanlı topraklarındaki çıkar alanlarını korumayı hedefleyerek gitmişlerdi. Ancak, Türklerin Mondorosu izleyen işgallere karşı yerel tepkilerinin Barış Konferansı kararıyla Yunan güçlerinin 14 Mayıs'ta İzmir'e çıkmasından sonra örgütlü bir kurtuluş ve bağımsızlık savaşına dönüşmesi onları Osmanlı Devletine yönelik politikalarını değiştirip bu savaşı dikkate almaya zorlarken Amerika, bu süreçte Ermenilerin tek güvencesi oluverdi.

Büyük Devletlerin Politikalarında Osmanlı Ermenileri

Endüstri Devrimiyle sanayileşen batının büyük devletlerinin yayılmacı emelleri, her birinin giderek zayıflayan Osmanlı Devleti'nin toprakları ve Ermenileri üzerine ayrı politikalar geliştirmelerine yol açmıştı. XIX. yüzyılın

6 Hikmet Bayur. *Türk İnkılabı Tarihi*. Vol. III, Bölüm IV, Ankara, 1967, s. 193

7 Ali Türkgeldi, a.g.e. s. 71,73

ikinci yarısında iyice belirginleşen bu politikaların ortak noktaları Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışarak devleti zayıflatmak, böylece Akdeniz'de ekonomik üstünlük sağlamak, bunun için de Ermenilerden yararlanmaktı. Ortak yöntemleriyse Osmanlı yönetiminden baskı gördüklerini öne sürerek bağımsızlık düşleyen Ermenilere destek verip devletin artan yakınmalarını gidermedeki yetersizliğine dikkat çekerek hükümetle aralarını iyice açmaktı.

Osmanlı uyruğundaki Katoliklerin koruyuculuğunu üstlenerek 16. yüzyıldan beri devletin iç işlerine karışma olanağını yakalayan Fransa'nın amacı Akdeniz'e egemen olup ekonomik üstünlük sağlamak, böylece sömürgelerine de rahat ve kolay ulaşabilmektir. Hedefi bu politikasını destekleyecek grup olarak gördüğü Ermenileri kazanarak onları Osmanlı'nın kendini engellenmesine karşı kullanmaktır.

1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla Osmanlı Ortodokslarının koruyuculuğunu üstlenerek Osmanlı iç işlerine karışma olanağını yakalamış olan Rusya, ekonomik güçlenme için İstanbul'u ele geçirip Boğazlardan Akdenize inmeyi, bu tasarısında rahat hareket edebilmek için Doğu Anadolu'daki Ermenileri kıskırtıp ayaklandırarak devletin ilgisini bu bölgeye çekmeyi planlamıştı. Hatta burdaki Ermenileri kazanarak İskenderun Körfezi'nden de Akdenize ulaşmayı düşünüyordu. Ama onları örgütlerken topraklarındaki Ermenilere esin kaynağı olmasından ve çok uluslu yapısını oluşturan toplulukları harekete geçirmesinden çekindiği için muhtariyet veya bağımsızlık sözü vermemeye özen göstermekteydi.

Yayılmacılıkta hızla ilerleyen İngiltere'nin birincil ilgi odağı, en değerli sömürgesi olan Hindistan'dı. Zayıf Osmanlı Devleti'nin denizlerden sularından ve topraklarından geçen Hindistan yolu üzerinde bir tehlike oluşturmadığını düşünen İngiltere'nin kaygısı, Rusya'nın bu yolun başındaki Doğu Anadolu'yu kapatarak geçişini engellemesiydi. Planı, bu yörenin Ermenilerini ayaklandırıp Hindistan yolunun bekçiliğini yaptıracağı bir tampon Ermeni devleti kurulmasını sağlayarak bu tehlikeyi önlemektir. Rusya'nın Doğu Anadolu'da Osmanlıyı çığneyerek Akdeniz'e inmesine batı devletlerinin kayıtsız kalacaklarını, ama bunu bir Hıristiyan devleti ezerek yapmasına Hıristiyan dünyasının karşı olacağını düşünmekteydi. Politikasını rahat sürdürebilmek için özlemi, tıpkı Fransa ve Rusya gibi bir dinsel grubun koruyuculuğunu üstlenerek Osmanlı'nın iç işlerine rahat karışabilmektir.

Amerika ise Yakındoğuda gizlice yürüttüğü emperyalizmini yerleştirebilmek için kitleleri Protestanlaştırmak emeliyle 1820 yılından beri Osmanlı İmparatorluğu'na adeta akan Amerikalı misyonerleri ve onların kanalıyla yakınlık kurduğu Ermenileri kullanmayı hedeflemekteydi.

Misyonerler Anadolunun her tarafında açtıkları okullar ve sağlık merkezlerinde Ermenileri kucaklayıp onları eğiterek, iş vererek, meslek ve gelir sahibi olmalarını sağlayarak daha iyi bir yaşama yönlendirirken Amerika da bu kurumlarla Osmanlı topraklarında büyük yatırımlar yapmıştı. Birinci Dünya Savaşına katılmasına kadar geçen zaman diliminde de Ermenilerin bağlılığını kazanarak petrol zengini Ortadoğu'da önemli bir destek güç edinmişti. Dünya savaşına girerkense hem Osmanlı uyruğu olan bu gücü elden kaçırmamak, hem de misyonerlerinin, ve okullarla sağlık merkezlerine yatan Amerikan sermayesinin zarar görmemesi için Osmanlı Devletine karşı savaş duyurusunda bulunmamıştı. Bu tutumu, onun Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılmacı emelleri olmadığına inanan Türkleri sevindirmiş, bazı Osmanlı aydınlarının da tıpkı Ermeniler gibi barış görüşmeleri için umutlarını Amerika'ya bağlamalarına önemli bir etken oluşturmuştu. Hatta bu kimseler Paris Barış Konferansı'nın açılmasından kısa bir süre önce Wilsoncular Derneği'ni kurmuşlardı.⁸

İlginç bir rastlantı, Amerika Barış Konferansına en yeni veriler ve sağlam bilgilerle katılmak için Osmanlı Devleti hakkında bilgi toplamak üzere araştırma komisyonları oluştururken, savaştan sonra İstanbul'da resmen görevlendirilen ilk Amerikalı yetkili olan Lewis Heck'in⁹ ülkenin genel durumunu değerlendirdiği raporunu Washington'a Wilsoncular Derneği'nin kurulduğu 4 Ocak 1919 günü sunmasıydı. Türklerin Wilson İlkelerini çok önemsediklerini de içeren bu raporda Heck Türklerin kendilerinden esirgenen barış konferansına katılma olanağının Ermenilere tanınmasını haksız bulduklarını ve karamsarlık içinde Konferansın kararlarını beklerken bütün umutlarını ulusların kendilerini yönetmelerini öngören Wilson ilkelerine bağladıklarını belirtmişti. Heck, bölge ve durum hakkındaki bu ilk raporda göçe tabi tutulmayı yerlerinde bırakılan Ermeniler Anadolu'da karışıklıklara sebep olmaktan özenle kaçınırken Mersin'e çıkarma yapan Fransız birliklerinin içinde çok sayıda Ermenin bulunmasının bir tahrik olarak değerlendirdiğini ve bunun zaten gergin olan halk arasında tepki doğurup olaylara yol açacağını hatırlatmıştı. Aynı raporda bağımsız bir Ermenistan kurulması düşünülüyorsa, son katliamlardan sorumlu olanlar cezalandırılana kadar bunun resmen açıklanmaması gerektiğinin de altını çizmişti.¹⁰

Bilindiği gibi, giderek zayıflayan Osmanlı devletinin yıllardır büyük devletler tarafından hem ham madde kaynağı hem de pazar olarak kullanılan toprakları Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri'nin hedefiydi. Ancak, çok yakın geçmişteki Balkan Savaşlarında İstanbul önlerine kadar gelen Balkan

8 Tarık Zafer Tunaya. *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s. 445

9 Lewis Heck 1918 Aralık ayında İstanbul'da "commisioner" olarak görevlendirilmişti. Bkz. Roger R. Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform*, s. 28

10 Harry N. Howard. *Turkey, The Straits and the US Policy*. Johns Hopkins University Press, 1974, s. 49. from Special Documentary Volumes on The Paris Peace Conference (1919), 2: 277-78, 280-83

devletlerinin ele geçirdikleri Türk topraklarını paylaşmak yüzünden birbirleriyle çatışmalarına, Osmanlı ordusunun da bundan yararlanarak kaybedilen toprakların hiç değilse bir kısmını geri almasına bütün dünya tanık olmuştu. Büyük savaşta İtilaf blokunu oluşturan İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, kuşkusuz bu noktayı da dikkate alarak benzeri bir sorun yaşamamak için ele geçireceklerini varsaydıkları Osmanlı topraklarını savaş yıllarında bir dizi gizli anlaşma yaparak kağıt üzerinde paylaşmışlardı.¹¹ 1915-17 yılları arasında açıklanmadan yapılan bu paylaşımında her birinin ekonomik beklentileri doğrultusunda çıkar alanları saptanmıştı. Ne var ki 1917 Kasımında Rus İhtilali ile Çarlık rejimini deviren Bolşeviklerin bu rejimin savaş hedeflerini red ederek zengin, verimli, hele petrol dolayısıyla iyice gözde olan Osmanlı topraklarının paylaşıldığı Gizli Andlaşmaları dünyaya açıklaması, birkaç hafta sonara da Rusya'nın savaştan çekildiğini duyurması,¹² ABD'nin katılımıyla güç kazanan İtilaf Bloku'nu savaş politikasını değiştirmek zorunda bırakmıştı. Bu aşamada çok önemli bir nokta, Bolşeviklerin açıklamasıyla Amerika'nın ve arka çıktığı Ermenilerin bu büyük paylaşımından dışlandıklarının oraya çıkmasıydı.

İngiltere'nin çekindiği, Amerika'nın bunun faturasını ona çıkarmasıydı. Aslında yıllardır Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan çıkarılmasını amaçlayan ve savaş boyunca bağımsız bir Ermenistan kurulmasının savaş öncelikleri arasında yer aldığını tekrarlayan bu ülkenin Dışişleri Bakanı Balfour, 6 Kasım 1917'de Avam Kamarası'nda Ermenilerin özgürlüğe kavuşacağını söylemiş, Başbakanı Lloyd George da 'Mezopotamya'ya ne olacağı Barış Konferansı'na bırakılmalıdır, ancak asla gerçekleşmeyecek tek şey, bu bölgenin baskıcı Türk yönetimine bırakılmasıdır... Aynı hüküm kendilerini koruması gerekenlerin katlettiği masumların kanı ile ıslanmış Ermenistan için de geçerlidir."¹³ diyerek Dışişleri Bakanı'nın sözlerini güçlendirmişti. Ne var ki İngiltere çoktandır beklediği günün yaklaştığını düşünürken Rus devrimi ve Bolşeviklerin Çarlık döneminin İstanbul üzerindeki iddialarından geri çekildiklerini duyurmaları üzerine¹⁴ Osmanlı politikasını yumuşatan Başbakan bu kez de "Biz ne Türkiye'yi başkentinden, ne de Türk ırkının çoğunlukta olduğu bilinen zengin Anadolu ve Trakya topraklarından yoksun bırakmak için savaşıyoruz... Türk ırkının anavatanında, Akdeniz ile Karadeniz arasında geçiş sağlayan uluslararası hale getirilmiş ve tarafsız kılınmış başkenti İstanbul olan bir Türk İmparatorluğu'nun varlığına muhalefetimiz bulunmasa da, bizim düşüncemiz Arabistan, Ermenistan,

11 Gizli Antlaşmalar hakkında geniş bilgi için bkz: Jacob Hurewitz ve Jacob D. Ed. *Diplomacy in the Near and the Middle East: A Documentary Record, 1535-1956*. Cambridge University Press, 1987, ss. 1956-1958. Albert Howe Lyber, a.g.e. ss. 452-454

12 Harry N. Howard, a.g.e. ss. 42-44

13 Richard G. Hovannisian. "The Allies and Armenia, 1915-1918", *Journal of Contemporary History*. 1968, s. 148

14 Albert Howe Lybyer, a.g.e., s.448-449

Mezopotamya, Suriye ve Filistin'in her birinin ulusal koşullarının tanınmasına hakkı olduğudur... bunu görüşmeye hazırız"¹⁵ diyerek Osmanlıyla savaşmayan, Ermenileri de destekleyen Amerika'yı karşısına almak istemediğini anlatmıştı.

Kongre'den tam destek almadan Amerika'yı bu savaşa sokan Wilson'sa, Bolşeviklerin açıkladığı Gizli Antlaşmalarda Amerika'ya bir çıkar alanı ayrılmadığı görülünce bunun seçimlerde aleyhine kullanılmasını önlemek için ülkesinin savaşa insaniyet adına girdiğini hatırlatarak barış için arabuluculuğa soyunmuştu. Lloyd George'un yukarıdaki sözlerinden sadece birkaç gün sonra, 8 Ocak'ta da taraflara toprak kazançsız bir barış paketi çerçevesinde anlaşma çağırısı olan ünlü 14 maddesini Amerikan Kongresi'nde duyurmuştu. Geline bu aşamada Ermenilerin görmeleri gerekirken göremedikleri, Türklere çoğunlukta oldukları bölgelerde bağımsız yönetim sözü veren iki belgede de Ermenilerden söz edilirken bağımsızlık, hatta muhtariyetin dile getirilmediği ve Ermeni dostu gözükten İtilaf ülkelerinin Gizli Andlaşmalarda Ermenilere toprak ayırmadıklarıydı.

*Koruyucu sandıkları
ülkeler tarafından
Osmanlı topraklarının
paylaşımında göz ardı
edilmek, Ermenilerin
yaşadığı ilk düş kırıklığı
değildi.*

Çarlık Rusya'sının Ermenilere Bakışı

Osmanlı topraklarının paylaşımında Ermenilerin koruyucusu bildikleri ülkeler tarafından göz ardı edilmek, Ermenilerin yaşadığı ilk düş kırıklığı değildi.

Söz gelimi, Çarlık hükümeti, Dünya Savaşı başında Kafkaslarda kurulan gönüllü Ermeni birliklerine 'Türk Ermenistanı'ndaki kardeşlerinin Rus güvencesi altında özerkliğe kavuşacakları' sözü verip ülkesindeki Ermenilerin desteğini sağlamıştı. Oysa onların bağımsızlık isteğine uymak niyetinde olmadığı 1916 Şubatı'nda gizli Sykes Picot Andlaşması hazırlanırken Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'un Doğu Anadolu'da Ermeni çoğunluğu olmadığını hatırlatarak bu anlaşmada Osmanlı Ermenilerine özerklik hükmüne yer vermemesinden anlaşılıyordu.¹⁶ Kafkasya Genel Valisi Grand Dük Nicholas da Sazanof gibi sınırları dışında da olsa Ermenilere özerklik tanınmasının Rusya'daki toplulukların benzer isteklerini tetiklemesinden çekiniyordu. Kaygısını Rusya dışındaki Ermenilere eğitim, dil ve din özgürlükleri olsa da

15 Eliot Grinnell Mears, *A Politico-Economic Interpretation, 1908-1923*. Macmillan Company, 1924, ss. 622-623, *Manchester Guardian*, January 7, 1918

16 Richard G. Hovannisian, a.g.e. s. 160-163

çoğunlukta olmadıkça özerklik tanınmasının durumlarını daha karmaşık hale getireceğini vurguladığı şu sözleriyle anlatmıştı:

“Benim kanaatim, Genel Valiliğinin yönetimindeki Gürcüler, Ruslar, Müslümanlar gibi Rus Ermenileri de Rusya’nın aynı haklara sahip uyrukları olduklarından bugün Rus İmparatorluğu içinde ne bir Ermeni sorunu olduğu, ne de böyle bir sorunun ortaya çıkmasına izin verileceğidir.”¹⁷

1916 yılının ilerleyen aylarında Ermeniler de Çarın kendilerine yönelik politikasının eski sıcaklığını kaybettiğini anladılar. Şöyleki, Rus ordusu Trabzon’dan Erzurum ve Erzincan’a kadar Doğu Anadolu’nun kontrolünü ele geçirdikten sonra Rus hükümeti Ermeni gönüllülerini kanunsuzluk ve yağmacılıkla suçlayarak dağıtılmalarını kararlaştırmış, göçmenlerin geçerli mülkiyet belgelerini sunmadan bölgelerine dönmelerini yasaklamış, hatta yayınlarına sansür getirmişti. Ermenilerin özerklik umutları ise 18 Haziran 1916’da *Savaşta İşgal Edilmiş Türk Topraklarının Geçici Yönetimi İçin Kurallar* başlıklı yönergenin yayınlanmasıyla sona ermişti. Rus Genelkurmay Bakanlığı’nın yayınladığı ve *Ermeni* veya *Ermenistan* sözünün geçmediği bu kurallar, Ermenilerin düşledikleri özerklik yerine Doğu Anadolu illerini askeri valiliğin yönetiminde topluyor, Rus askeri yönetimindeki yerlerin yöneticilerini, milliyet ayrımı yapmadan bölge sakinlerinin yaşamını, onurunu, mülkiyet hakkını, dilini, dinini, özgürlüklerini korumakla yükümlü kılıyor, Rus hükümeti nezdinde eşit olarak tüm milletlere özgür ve huzurlu çalışma hakkı sağlanacağını altını çiziyordu. Kısacası, Ermenilerin düş kırıklığını pekiştiren bu kurallarla Ermeni toprakları doğrudan ve koşulsuz olarak Romanov İmparatorluğu’na bağlanıyordu.¹⁸

Ermeniler, kurmayı düşledikleri Karadeniz’den Akdeniz’e kadar Kilikya’yı da içeren devletin güvendikleri İngiltere ile Fransa’nın paylaştıkları topraklar içinde kaldığını öğrenince¹⁹ şaşırılmış ve üzölmüşlerdi. Oysa bu devlet için besledikleri umutla 1916 yılında Anadolu’ya yapılacak sefer için gönüllü arayan Fransız hükümetine hemen destek vermişlerdi. Ermeni Ulusal Delegasyonu Başkanı Boghos Nubar’a bu konuda bağımsızlıklarını hak etmeleri gerektiği hatırlatılarak savaştan sonra kendilerine en geniş özerkliğin tanınacağı sözü verildiğinde Ermeni gönüllüler, daha sonra *Legion Armenienne* diye adlandırılan *Legion d’Orient*’ı kurarak Kilikya’da ve Suriye-Filistin cephesinde Fransız komutası altında savaşmışlardı.²⁰ Hatta çarpışmalar kesildikten sonra bile kendi yurtları olarak görmek istedikleri Kilikya’dan

17 İbid s.165

18 İbid s. 160.164

19 Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması*, Turhan Kitabevi, 1976, ss. 45-47

20 Stanford Üniversitesi Hoover Enstitüsü Arşivi (Hoover Arşivi diye geçecek) 1 Aralık 1920 tarihli Memorandum, Belge: III. (s.29) Bkz: Ek: 1

ayrılmamışlardı.²¹ Ne var ki Çarlığın devrilmesi, Bolşeviklerin 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşmasıyla Rusya'nın savaştan çekildiğini duyururken işgal edilmiş Osmanlı topraklarını geri vermesi ve bu ara Rusya'daki dalgalanmalar, Ermenilerle ilgili gelişmelere farklı boyutlar getirmişti. Yeni yönetim altında Ermeniler, Gürcüler ve Azeriler birleşerek Kafkasberisi devleti kurmuşlarsa da Türk ordusunun ilerlemesi, bu ara hükümetin katı merkezîyetçi kimliğinin ortaya çıkması üzerine henüz tanınmamış Kafkaslar Cumhuriyeti 28 Mayıs'ta üçlünün her birinin bağımsızlığını duyurmasıyla dağılmış, böylece Ermeniler Kafkaslarda bir devlete kavuşmuşlardı.²² Böylece ortaya bir Ermeni devleti çıktığına göre de bu devletin temsilcilerinin Ermenilerin beklentilerini ve isteklerini duyurmak üzere Paris'te toplanması kararlaştırılan barış konferansına katılacağını varsaymışlardı.

Ne var ki İngiltere ve Fransa'nın Ermenistan Cumhuriyetini tanımayı 1920 yılının Ocak ayına, ABD'nin de 23 Nisan'a kadar geciktirmeleri Ermeniler için sade kötü bir sürpriz olmakla kalmadı.²³ Paris Konferansı açılırken resmen tanınmış bir Ermeni devleti bulunmaması, barış görüşmelerinde Ermenilerin temsil edilmesini de bir sorun haline getirdi. Çözümse, Konferansta Rusya'nın koltuğuna oturacak olan Wilson'dan bekleniyordu²⁴ Görüşmeler başlamadan duruma kesinlik kazandırmak gerektiğinden Wilson'un danışmanı olarak bazı hazırlıklar yapmak üzere Paris'e gelmiş olan Albay Edward M. House ve müttefik ülke temsilcileri bir toplantı yaparak yeni kurulmuş, ancak henüz tanınmamış hükümetlerin temsilcilerinin seslerini duyurmalarına olanak tanınacağı, ancak konferansa katılmalarının uygun olmayacağını bildiren²⁵ bir ortak bildirge yayındılar. Bunun üzerine Ocak ayı başında Ermeni temsilcilerini içermeyen katılımcılar listesi duyurulduğunda, Ermeni toplulukları bu listeyi protesto ederken, Ermeni davasıyla gitgide yakınlaşan Wilson, Boghos Nubar'a Ermeni temsilcilerin konferansa çağırılmasını değilse de Ermenistan'ın kendi davasını sunabilmesine olanak sağlayacağına söz verdi. Ancak Konferansta oturumlara sadece düşmanla savaşmış devletlerin temsilcilerinin katılabileceği kabul edilince savaş sırasında bir Ermeni devleti olmadığından, Ermenilerin Türkler karşısında düşman güç sayılamayacağı kararına varıldı ve Başkanın sözü havada kaldı. Bu karara karşın Ermenilerin ve Ermenistanın barış konferansında temsil edilmesi gerektiğini düşünen Boghos Nubar ve Avetis Aharonian, biri toplumun biri devletin temsilcisi olarak Paris'e gittiklerinde

21 Richard G. Hovannisian, a.g.m. s.151.

22 Hikmet Bayur, a.g.e. ss. 75-92.

23 Vernon V. Aspaturian. "Armenia in the World Arena 1914-1921" *Armenian Review*, Vol. 46, Sayı 1-4, 1993, ss. 181-184

24 William Linn Westerman, *The Armenian Problem and the Disruption of Turkey, What Really Happened At Paris: the Story of the Peace Conference* ed. by Edward Mandell, House and Seymour, NY, 1921, s. 187

25 Foreign Relations of the U.S. (FRUS), Paris Peace Conference I, s. 362-3

kendilerine temsilci yeri verilmemesi Ermenilere bir kez daha “çıkarıcı politikalarla boş sözler verildiğini”²⁶ gösterdi.

Boghos Nubar, Ermenilere konferansa resmi katılım hakkı verilmesi için ısrarlarını görüşmeler boyunca, hatta Sevr’den sonra da sürdürdü. Bunu Ermenilerin İngiltere ile Fransa’nın yanında Türk milliyetçileriyle çarpışmaya hazır olduğunu göstererek sağlayabileceğini düşündü. Aralık ayı başında Suriye, Filistin ve Mısır’a sürülmüş olan Ermenilerden 208,000 inin Fransa Yüksek Komiseri George Picot’un emriyle Kilikya’ya geri döndüğünü, böylece çok sayıda Ermeni gönüllünün topraklarını kurtarmak için geleneksel düşmanları Türklerle savaşmaya hazır olduğunu bildiren bir memorandum verdi.²⁷ Ne ki, Ermeni temsilcilerin çabaları İtilaf ülkelerinin Ermenilere verdikleri sözlerin arkasında durmadığını defalarca ortaya çıkarmaktan başka bir şeye yaramadı. Hatta Kurtuluş Savaşının ilk yılında Ermeni Devleti ile Gümrü anlaşması imzalanıp doğu cephesi kapandıysa da Ermeniler, Lozan’da bile büyük devletlerin kendilerine çıkarları doğrultusunda yaklaştıklarını kabullenemediler.

Wilson Prensipleri, Mondros ve Ermeniler

Dünya savaşını bitiren bütün silah bırakışmalar gibi Mondros’ta da ne Wilson ilkelerinden ne de siyasal sınırlardan söz edilmişti. Ancak, 25 maddelik bırakışmanın içeriği ve İtilaf Devletleri adına görüşmeleri yöneten İngiltere Akdeniz Filosu Komutanı Vis Amiral Calthrope’un Osmanlı heyetinden Bahriye Nazırı Rauf Bey’e (Orbay) verdiği gizli mektup, Osmanlı saltanatının sürmesine ve kalan topraklarında Türk unsurun yaşamasına olanak tanınacağını anlatıyordu. Calthrope’un bu mektupta ‘Osmanlı Hükümeti asayışı ve müttefikin tebaasının can ve malını güvenliğini koruduğu sürece İstanbul’un işgalinin söz konusu olmayacağını’²⁸ vurgulaması büyük bir olasılıkla Türk heyetinin anlaşmayı imzalamasını kolaylaştırmak içindi. Ne var ki başka verilerden de anlaşıldığı gibi, Osmanlı heyetine tam anlamıyla dayatılan²⁹ bırakışmada Ermenileri doğrudan ilgilendiren ve gizli anlaşmalar açıklanınca uğradıkları düş kırıklığından sonra yeniden umutlandıran şu üç madde vardı:³⁰

26 Richard G Hovannisian., *The Armenian Holocaust, A Bibliography Relating to the Deportations, Massacres and Dispersion of the Armenian People, 1915-1923*, s. xv.

27 Hoover Arşivi 9 Aralık 1920 tarihli Memorandum, Belge VI. Boghos Nubar’ın John A. Shismanian tarafından çevrilmiş bildiriminin fotokopisi Ek.:2 olarak verilmiştir.

28 Ali Türkgeldi, a.g.e. s.67

29 C. E. Callwell, *Field Marshall Sir Henry Wilson, His Life and Diaries* kitabında (London, 1927, cilt II. S.146) Wilson’un güncesinden “Dün akşam Türkler koşullarımızın tümünü yutarak mütarekeyi imzaladılar - The Turks last night signed our armistice terms, swallowing them as a whole” notuna yer vermiştir. Bkz. Gwynne Dyer. "The Turkish Armistice of 1918, II: A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros" *Middle Eastern Studies*, 8 (Oct. 1972), s.337

30 Ali Türkgeldi, a.g.e. s. 71,73.

4. Madde: İtilaf hükümetine mensup üserayı harbiye ile Ermeni üsera ve mevkufini İstanbul'da cemedilecek ve bilakaydü şart itilaf hükümetlerine teslim olunacaktır.

7. Madde: Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.

24. Madde: Vilayati sitede iğtişaş zuhurunda mezkur vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını itilaf devletleri muhafaza ederler.

Oysa Mondoros'un hemen ardından İtilaf Devletleri'nin bu maddeden yararlanarak başlattıkları işgallere gösterilen yerel tepkileri Mustafa Kemal Paşa'nın örgütlü bir kurtuluş savaşına dönüştürmesi ve ilerleyen aylarda Wilson'un Ermenilere gösterdiği sınırsız yakınlığı iç dinamiklerden dolayı frenlemek zorunda kalması, Kurtuluş Savaşı sırasında Ermenilerin önüne beklenmedik gelişmeler olarak dikildi. ABD'in Wilson tarafından yönlendirilen Ermeni politikasıysa bu savaşa kadar özetle şöyle gelişti:

Wilson 1913'de başkanlık seçimini kazanıp Beyaz Saray'a girdiğinde ekonomik çöküntü içinde olan ABD, dünya savaşı boyunca gücünü askeri alana yönelten Avrupa ülkelerine üretmedikleri tüketim maddelerini üretip satarak durumunu düzeltmeyi hedeflemişti. Bu doğrultuda, Amerika'ya yılda 39 milyon dolar getiren buğday ihracatı birkaç yıl içinde on kat; pamuk, gıda maddeleri ve maden üretimi üç-dört kat artmış, 435 milyon dolar olan genel ihracatı 1917'de 3,567,800,000 dolara yükselmişti. Bu olaganüstü sıçrama Amerikan vatandaşlarını ummadıkları gönence ulaştırarak savaş zengini yapmıştı.³¹ Ama savaş uzayıp Avrupa ülkelerinin alış gücü azalınca ekonomik kriz tehlikesi de kapıyı çalmakta gecikmedi. Yeni bir ekonomik sarsıntının ancak savaşın bitmesiyle önlenebileceğini düşünen Wilson'a göre bunun en hızlı yolu Amerika'nın savaşa girmesiydi. Çarpışmalar ardında yıpranmış bir Avrupa bırakarak sona erince Amerikanın endüstrisinin çarkları savaş yaralarını sarmak için dönecek, ekonomisi de ulaştığı çizgiyi koruyacaktı. Önemlisi, Amerikan vatandaşları olumlu gelişen yaşam düzeylerini borçlu oldukları Wilson'un Başkanlık koltuğundan inmemesini isteyeceklerdi. Bu ince hesaplarla 18 Aralık 1916'da çarpışan taraflara barışa gitmeler için seslenen Wilson, savaşı sonlandırmak üzere hazırladığı "kazanan veya kaybedenin olmadığı" barış önerisini 22 Ocak 1917'de Amerikan Senatosu'nda dile getirdi.³² Ama 1916 seçiminde halkı savaşa sokmadığını hatırlatmak onu ikinci kez Başkan koltuğuna oturtan en güçlü propagandası³³ olduğundan, "insanîyet için" olduğunu söylese de kamuoyunu ve hükümeti savaşa girmenin

31 Harold U. Faulkner, a.g.e., s. 665.

32 Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, Chatto & Windus, 1967, s. 298

33 Joseph Patrick Tumulty, *Woodrow Wilson as I Know Him*, Doubleday, Page, 1921, s. 183

kaçınılmaz olduğuna ikna etmekte zorlandı. Kaldı ki ABD'nin savaşa girmesi için 1917 yılının 4 ve 6 Nisan günleri Senato'da ve Temsilciler Meclisi'nde yapılan oylamalarda olumsuz oyların bulunması da bu konuda başarı sağlayamadığının göstergesiydi.³⁴ Oysa Başkan tam destek olmasa da ülkesini İtilaf Blokunda savaşa sokmaktan geri kalmadı.

Karar İtilaf blokunun zaferini garantilerken bu ülkelerin gizli andlaşmalardaki paylaşımında Amerika'yı hesaba katmadıklarının öğrenilmesi Wilson'u ülkesine karşı çok zor durumda bırakmıştı. O da bu durumu Hıristiyanlık adına Ermenileri kayıracağı bir barış paketiyle örtmeye çalıştıysa da Kongre'de Amerika'nın barış konferansına katılmaması kararının alınmasına kadar uzanan ciddi bir muhalefetle karşı karşıya kaldı. Bu muhalefetin önemli bir odak noktası, Ermenilerle ilgili sorunlardı.

Dünya Savaşı Sonunda Amerika ve Ermeniler

Amerika savaşa girince Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi ilişkilerini kesmesine karşın misyonerleri kanalıyla yapmış olduğu yatırımlarının hatırına, bu ülkeye Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş duyurusunda bulunmamıştı. Elçiler geri çekilmişse de iki ülke hiç çarpışmamış, ayrıca Bab-ı Ali 5 Ekim 1918'de Washington'a verdiği notayla barış görüşmelerinde Wilson'un Amerikan Kongresi'ne sunduğu barış ilkelerini esas alacağını bildirmişti.³⁵ Bu notayı 14 Ekim'de alan Amerika Dışişleri Bakanı (Secretary of State) Robert Lansing yanıtını 31 Kasım'a kadar geciktirmiş, bu arada Osmanlı İmparatorluğu, Mondoros'ta yapılan konferansa katılmış ve 30 Ekim'de Wilson ilkeleri gözetilerek hazırlanmış olan Mondoros silahbırakışmasını imzalamıştı.

Aslında sömürgeciliğe karşıtlığı ve açık diplomasi öngörüsüyle gizli andlaşmaların geçersiz sayılmasını hedefleyen Wilson İlkeleri gibi Mondoros'un hükümleri de İtilaf ülkelerinin savaştan beklentileriyle örtüşmüyordu. Oysa her ikisini de onaylamaları ekonomik çıkarları doğrultusunda yıllarca besledikleri emellerden vazgeçmiş olarak barış masasına oturdukları anlamına gelse de bu devletlerin gerçek eğilimleri farklıydı. Onlar bu duruma bir çözüm ararken gizli anlaşmaları öğrendikten sonra öncelikle bu anlaşmalardan dışlanmış ABD'nin saygınlığını kurtarmaya yönelik Wilson da hem ilkeleriyle uyuşacak, hem de İtilaf Devletleri'nin desteğini kaybetmemek için sömürgeciliği çağrıştırmadan onların çıkarlarını koruyacak bir formül aramaya koyuldu.

Wilson İlkelerinin 12. maddesi Türkler gibi Kürtlerle Ermenilere de çoğunlukta

34 Harold U Faulkner, A.g.e. s.673, 674; Fritz Fischer, a.g.e. s. 306 4 Nisan'da Senato oylamasında 86 ya karşı 6 olumsuz ve 6 Nisan 'da Temsilciler Meclisinde 373'ye karşı 50 olumsuz oy çıkmıştı.

35 Gotthard Jaschke, "Mondoros'a Giden Yol", *Belleten*, XXVIII, Sayı 109, s. 142-143

oldukları yerlerde egemenlik yolunu açarken söz konusu toprakların gizli andlaşmalarda İngiliz ve Fransız çıkar bölgeleri olması, aynı yerlerde Amerika'nın misyonerlerle ilgili çıkarlarını ve Ermenileri korumayı üstlenmiş olan Wilson'u bu yerlerin akıbetinin saptanmasında zora koşmaktaydı. İki ülkenin savaşmamış olması aradaki iyi ilişkileri korumuştur. Hatta siyasal ilişkiler kesilmeden önce Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa İstanbul'daki Amerikan Elçisine Hükümetin Amerikan kurumlarına veya misyonerlere karşı bir art niyeti olmadığını teminatını vermişti.³⁶ Amerikalı misyonerler de Büyük Savaş boyunca Osmanlı Ermenileri ile önceki yakın ilişkilerini sürdürmüşlerdi. Türklerle Ermeniler arasındaki olayların çoğunda Ermenilere kucak açmış, okullarında onları bağımsızlık bilinciyle yetiştirmiş, eğitim ve sağlık kurumlarında çalıştırıp işe ve aşı kavuşturmuşlardı. Birçok Ermeni, misyonerlerin sağladıkları olanaklarla ABD'ye gitmiş, orada yüksek öğrenim görmüş veya çalışmış, Amerikan vatandaşı olmuş, geri döndüğünde de Amerika'ya sağlanan ayrıcalıklardan yararlanmıştı. Dünyaya karşı Osmanlı yönetiminin sözde ezmekte olduğu bu ulusun koruyucusu görünümüne bürünen Amerika ise savaş yıllarında aynı yakınlığı sürdürürken tamamen siyasallaşarak Amerikan Dışişlerinin ajanları haline gelmiş olan misyonerleriyle³⁷ devlete karşı silaha sarılan Ermenileri desteklemişti.

Misyoner okulları Ermenileri sadece Amerika'ya sevgi ve bağlılık duygularıyla yetiştirmekle kalmamış, bağımsızlık düşüncesi de aşılamış, hatta bazı misyonerler Ermeni ihtilal dernekleriyle ilişkiler kurarak Osmanlı devleti ile Amerika Büyükelçiliği arasında anlaşmazlık konusu olmuşlardı.

Aslında misyoner okulları Ermenileri sadece Amerika'ya sevgi ve bağlılık duygularıyla yetiştirmekle kalmamış, bağımsızlık düşüncesi de aşılamış, hatta bazı misyonerler Ermeni ihtilal dernekleriyle ilişkiler kurarak Osmanlı devleti ile Amerika Büyükelçiliği arasında anlaşmazlık konusu olmuşlardı. Avrupa devletlerinin yayılmacı emelleri karşısında dostluğuna güvendiği Amerika ile ilişkilerini artık Amerikan hükümetiyle iç içe olduğu bilinen misyonerlere tavır alarak zedelemeyi hiç göze alamayan Osmanlı Hükümeti ise ihtilalci örgütlerle işbirliği yapan misyonerler ortaya çıkarıldığında Amerikan Büyükelçiliği'ne başvurarak bu kimselerin yerlerinin değiştirilmesini istemekle yetinmişti.³⁸ Ermenilerse kendileri için özveriyle çalışan misyonerler tarafından parasal bakımdan da gözetilmişler, yoksulluk çektikleri öğrenilen Osmanlı Ermenileri için Amerika'da hayır kurumlarının topladığı yüklü bağışlar misyonerler

36 Leland James Gordon, *American Relations with Turkey 1830-1930*, Philadelphia: University of Philadelphia Press, 1932, s. 198

37 Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, University of Minnesota Press, 1971, s. 40

38 ABCFM Unit V:VI, Reel:506, March 29 1916. Bu konuya ilişkin yazışmanın fotokopileri, benzer durumlara örnek olmak üzere Ek: 3 olarak verilmiştir.

kuruluşları tarafından, ama çoğu kez ABD Dışışleri Bakanlığı aracılığıyla Anadolu'ya iletilirken³⁹ Amerikalı misyonerlerle ilişkilerini giderek artan bir bağılık içinde sürdüren Ermeniler Amerika'nın Ortadoğu'da güveneceği hazır gücü olmuştu. Böylece, savaş biterken gelinen noktada Amerika'yı Wilson ilkeleri doğrultusunda ama İtilaf ülkelerinin beklentileriyle çelişmeyen bir çözüm bulmaya zorlayan, İtilaf Devletlerinin ortak ilgi alanı olan bu bölgede Amerikan yatırımlarını ve çıkarlarını sürdürmek isteğiydi. Barış Konferansında Ermeni sorununu çözerek ABD'de koyu Hıristiyan kamuoyunun güvenini ve desteğini elinde tutmak da Wilson'un Paris programının ana maddesiydi.

Dünya savaşının bitiminde gelinen bu noktada Amerika'nın çıkarlarını ve şahsi durumunu korumak için Barış Konferansına bizzat katılmaya karar veren Wilson, Paris'e İtilaf Devletleri'nin silahbırakışma koşullarına uyarken beklentilerini de karşılayabilecek en elverişli çözüm olarak gördüğü *Manda* önerisiyle gitti. Bu yöntem, zayıf ülkelerin kendilerini yönetebilecek ekonomik, kültürel, sosyal gelişmeye ulaşana kadar belli bir süre Milletler Cemiyeti'nin saptayacağı ileri ülkelerin koruması altına konulup onlar tarafından yönetilmeleri idi.⁴⁰ Bu, Osmanlı toprakları ve Afrika ile Pasifik'teki Alman sömürgelerinin geleceğini saptamak üzere geliştirilen manda önerisinin görünen yüzüydü. Görünmeyen yüzüyse, mandaterliğin İtilaf Devletleri'ne uğrunda savaştıkları, ancak, Wilson İlkeleri çerçevesinde unutmak zorunda oldukları çıkar alanlarından söylenmeyen adıyla sömürge olarak yararlanmalarını sağlayacağı idi. Osmanlı Devleti de manda altına konulması öngörülen ülkelerden biri olduğundan, manda İtilaf Devletlerinin de istediği çözümdü. Ancak, daha savaş sırasında kendilerine ayırdıkları Osmanlı topraklarının mandaterliğini elde etmek için dikkatli bir manevrayla önce Amerika'yı göz koymadıkları yerlerde mandaterlik üstlenmeye ikna etmeleri gerekiyordu. Bu Ermenilerle ilgili olursa Wilson'un öneriye olumsuz yaklaşmayacağından da emindiler.

Paris Konferansı açılırken Wilson ABD'nin barış görüşmelerinde başrol oynamasında, Amerikan Hükümeti de Ermenilerin iyi temsil edilmesini sağlamakta kararlıydı. Bunu bilen ve artık sade Amerika'ya güvenen Ermeniler de bu desteğe layık olduklarını kanıtlayabilmek için daha Konferansın hazırlıkları yapılırken Amerikan hükümetine barış görüşmelerinde atacakları adımları danışmaya başlamışlardı. Bu davranışlarına karşılık Amerikan Hükümeti de barış yaklaşırken Ermenilerle ilgili konuları en üst düzeyde ele almaktan geri kalmadı. Hatta karşılıklı jestlerin ilk örneği daha savaş sürerken İtalya'daki Bağımsız Ermenistan Komitesi (Comitate Independante Armenia) Ermenilerin İtilaf Bloku için "Özgür Ermeniler" bayrağı altında ayrı bir askeri birlik kurarak savaşmak istediklerini en önce ABD yetkililerinin onayına

39 ABCFM Unit V, vol VI Reel 504 Amerikan Dışışleri ve misyoner kurumlarının Ermenilere yardımda işbirliğine örnek olarak bkz. Ek: 4

40 Herbert Hoover, *The Ordeal of Woodrow Wilson*, McGraw-Hill book, 1961, ss. 235-241

sunmuştu. Roma Elçisi tarafından Temmuz ayı başında Amerika Savaş Bakanlığı'na iletilen bu öneri yaptırım kazanmadıysa da İçişleri Bakanlığına da sunularak ciddiyetle ele alınıp yanıtlanmıştı.⁴¹

Aynı özen Konferans öncesi de sürmüştü, örneğin, Dışişleri Bakanı Robert Lansing barış görüşmelerinde Ermenileri temsil etmek üzere önerilen Boghos Nubar'ın bu iş için uygunluğunu Fransa'daki Amerikan elçisi Sharp'tan telgrafla bizzat soruşturmuş⁴² ve ancak olumlu yanıt alınca onun temsilciliğini desteklemişti. Lansing bu aşamada Nubar'ın 24 Mayıs tarihinde hazırlayıp 12 Eylül tarihli mesajıyla kendine gönderdiği "Barış Konferansı'nda Ermeni Sorunu" başlığı altında halkının otonom Ermenistan talebini açıkladığı 9 maddelik memorandumunu da incelemiş, olumlu yorumunu da ekleyerek Amerikan Kongresi'ne iletmışti.⁴³

Bu paslaşma çerçevesinde, barış hazırlıkları yapılırken Boghos Nubar da Amerika Ermeni Ulusal Delegasyonu'nu (American Armenian National Delegation) Washington'da Başkanı Miran Sevasly'nın temsil etmesini Lansing'e danışıp onayını aldıktan sonra kararlaştırmıştı.⁴⁴

Amerika'nın Ermenilere bu yakın ilgisini bilen İngiltere ve Fransa Paris'e Ermeniler için Wilson'u hoşnut edecek bir çözüm bulmaya hazırlıklı geldiklerinden Wilsonun sunduğu manda önerisini ilgiyle dinlediler. Milletler Cemiyeti'nin kuruluş kararnamesinin 22. maddesi olan Manda tasarısının⁴⁵ bir kısmı zaten Osmanlı İmparatorluğu ve Wilson'a sunulmak istenen öneriyle ilgiliydi:

"Evvelce Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bulunan bazı cemaatler belirli bir gelişme derecesine erişmişlerdir. Kendilerinin bağımsız milletler olarak mevcudiyetleri, kendilerine yeterli hale gelinceye kadar bir mandater devletin gözetimine ve idari bakımdan yardımına bağlı olmak üzere şartlı olarak tanınabilir. Bu cemaatlerin arzuları mandater devletin seçiminde göz önünde bulundurulacak birinci derece hususlar olmalıdır"⁴⁶

Bu madde Türk topraklarının manda yönetimine koyulacağını altını çizirken aynı alan içinde başka ulus-devletler kurulacağına da işaret ediyordu.

41 Department of State, Div. Of Western European Affairs, July 18, 1917, 867.22/9; bkz Ek:5

42 Bkz. Ek: 6

43 Foreign Relations, 1917 Part I: Continuation of the War- Participation of U.S. s.792-795, memorandum için bkz Ek:9

44 Bkz Ek: 7

45 Rayford Whittingham Logan, *The Senate and the Versailles Mandate System*, Washington DC, The Minorities Publishes, 1945, s. 4

46 Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, İleri Basımevi: Giresun, 1977, s. 4

Amerika'nın yeşil ışığının verdiği umutla resmi koltukları olmasa da biri Ermeni toplumunun öbürü Ermeni devletinin temsilcisi olan Boghos Nubar ve Ahaorianian'ın başkanlığında Paris'te boy göstermiş olan iki Ermeni heyeti de tam bu nedenle oradaydılar. Heyetler 26 Şubat'ta ortak bir bildirme yayınlayarak dileklerinin Kafkasya'da kurulan Ermenistanla⁴⁷ Trabzon'dan İskenderun'a uzanan Anadolu topraklarının doğusunu kapsayan birleşik bir Ermenistan kurulması olduğunu dile getirdiler. Aslında bu sınırlar Fransa ve İngiltere'nin gizli Londra ve Sykes-Picot anlaşmaları ile Mezopotamya, Filistin ve Suriye'de saptadıkları çıkar alanlarını da kapsam aktaydı ve savaş ganimetlerinden vazgeçmeyen bu iki ülke hala kendi etki alanları olarak gördükleri bu topraklarda söz sahibi olabilmek için bölgenin mandaterliğini istiyorlardı. Ama bu isteklerinin Osmanlı barış anlaşmasına yansıtacağını, uluslararası onay gerektireceğini⁴⁸ ve elbette en önce ABD'nin onayına sunulacağını da biliyorlardı. İşte bu nedenle destek ararken güçlü dostun gönlünü okşamak için Doğu Anadolu'da Amerika'nın mandaterliğine koyulmak üzere Ermeni ve Kürt devletleri kurulmasını önerdiler. İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un Mayıs sonunda Wilson'a sunduğu⁴⁹ bu öneri Avrupa'da alkışlarla karşılanırken Amerikan Kongresi'nde aynı ilgiyi göremedi. Amerika'nın mandaterliğin gerektirdiği mali yükün altına girme olasılığı, Amerika'da parlamentoyu karıştırdı. Konuyu ayrıntılı görüşmek üzere 27 Haziran'da ülkesine dönen Wilson'un beklemediği soğuk karşılamanın siyasal, toplumsal, ekonomik nedenleri vardı ama bir nedeni de kuşkusuz Türkiye'de işgallerin yol açtığı gelişmelerdi.

Kurtuluş Savaşı Başlarken Ermenilerle İlgili Gelişmeler ve Amerika

Mondoros'u izleyen işgallere Türk halkı bazı yerde silahlı çeteler bazı yerlerde de müdafaa-i hukuk cemiyetleri kurarak tepki gösterirken Paris'te İzmir'e Yunan askerlerinin çıkmasına yeşil ışık yakılması, Venizelos Türkleri yeneceği sözünü verince Yunan işgalinin yaygınlaştırılması⁵⁰ ve Fransa'nın Mondoros'tan sonra Kilikyayı işgal ederken kendi askerleri yerine tehirden geri dönen Ermenileri silahlandırılarak bölgede polis gücü haline getirmesi, ılımlı yerel tepkileri Anadolu'da örgütlü bir kurtuluş savaşına dönüşmesine yol açan gelişmeler oldu. İntikam duygularıyla dolu, silahlı, disiplin veya yönlendirme kabul etmeyen⁵¹ Ermenilerin Fransız bayrağı altında, üstelik toprak iddialarıyla yurtlarını korumak isteyen milliyetçi Türklerin karşısına çıkması, güney cephesinde kanlı çarpışmalara yol açtı.

47 Yukarıda bu devletin 1918 Mayısı sonunda bağımsızlık duyurusunda bulunduğundan söz edilmişti

48 Leland James Gordon, a.g.es. 268.

49 Thomas A. Bryson, "Mark Lambert Bristol, U.S. Navy, Admiral-Diplomat: His Influence on the Armenian Mandate Question", *The Armenian Review*, Vol. 21, No. 4-84, Winter 1968, s.2

50 William Linn Westerman, a.g.m. s. 195

51 Hoover Arşivi, Louis Edgar Browne'un Evrakı Kutu I, dosya 15, 196, s. 2

Öte yandan İzmir'e İtilaf birliklerinin girmesi planlanmışken Yunanlılar tarafından işgali ve bunun kısa zamanda kadınlar ve çocuklar da olmak üzere 2000den fazla Türkün öldürüldüğü Türk katliamına dönüşmesi⁵² Anadolu halkını ve olaya Müslüman katliamı olarak bakan İslam dünyasını ayağa kaldırdı. Huzursuzluk aylar boyunca kesilmeyince sömürgelerindeki Müslümanların giderek daha çok etkilendiğini gören Konferans yetkilileri durumu yatıştırmak için usulden olmasa da Osmanlı barışı görüşmelerine İstanbul'dan temsilciler çağırarak gereğini duydular.

Bu ara Paris'te Ermeni heyetinin Sivas'tan İran'a, Gürcistan'dan Akdeniz'e kadar uzanan haritayla "Ermenilerin Haklı Davası" (les Revendications Armeniennes) başlıklı renkli bir broşür yayınlaması ayaklanmış Türk halkını daha da kamçıladı ve artık önü alınamayacak varlık mücadelesini daha güçlendirdi.⁵³ Aynı günlerde İngiliz emperyalizmine karşı ayaklanmış Hindistan'da Gandi'nin Hinduları Türkler için oruç tutup dua etmeye çağırması üzerine Hindularla Müslümanların kutsal ittifak oluşturması İngiltere'yi Anadolu'da başlayan hareketi daha yakından izlemeye zorlarken Anadolu'daki direnişe de moral bir destek oldu.⁵⁴ Paris Konferansı'nın açılışını izleyen aylarda bu gelişmeler, Osmanlı yöneticileri ile anlaşabilen İngiltere, Fransa ve Amerika'nın; ayrıca, Ermeni sorununu çözmesini bekleyen halkının önünde manda önerisi ile rahatlamış olan Wislon'un hiç beklemedikleri bir durum yarattı.

* * *

Aslında misyonerlerin etkisiyle Amerika'nın Müslüman Türklerin baskısı altında sözde ezilen zavallı Hıristiyan ulus olarak tanıdığı Ermenilerin bağımsızlığı yönünde bir girişiminin Amerikan halkı ve yönetimi tarafından desteklenmemesi düşünülemezdi. Ne var ki Paris'te Başkan Wilson'un uygulama için Amerikan Kongresinin onayını şart koştuğu manda önerisi, ABD'de pek de olumlu karşılanmadı. Üstelik Kilikya'nın mandaterliğini isteyen Fransa'nın yıllardır Maruni Hıristiyanların koruyucusu olduğundan Suriye'nin mandaterliğini de doğal hakkı görmesi kuşku arttırdı. Near East Relief Başkanı James L. Barton ve uzun yıllar Suriye'de kalan Arap bağımsızlığı savunucusu Dr. Howard Bliss gibi misyonerler kanadının etkin kimselerinin ABD'nin Suriye-Filistin mandaterliğini de üstlenmesini önermesi, hatta Bliss'in Şubat ayında Paris'e giderek Amerika Barış Komisyonu'na

52 William Linn Westerman, a.g.m. 195

53 Hoover Arşivi. Brown'un Evrakı Kutu I, dosya 5,17 Ekim, 1919 (27 Eylül 1919 U.S. Naval Radyo Press'den)

54 İbid. Browne, bu noktaları manda gündeme gelince Anadolu'daki koşulları saptamak üzere inceleme gezisi yapan Rober Kolej'in Müdürü Dr. Caleb F. Gates'in yazdığı rapordan aktarmaktadır.

Suriye’de bu konuda incelemeler yapılması gerektiğini bildirmesiye⁵⁵ kararsızlığı tırmandırdı. Ama kafaları en çokkariştiren, ABD’nin Türkiye Yüksek Komiseri Amiral Bristol’un Amerika mandası altında bir Ermenistan kurulmasının Kafkaslarötesinde (Trans-Kafkasya) Bolşeviklerin yayılmasını önleyecek bir tampon görevi yapmak üzere İngiliz çıkarlarına göre tasarlandığının altını çizdiği raporlarıydı. Üstelik Bristol bir raporunda İngiliz mandası altına girecek olan Mezopotamya’daki zengin petrol kaynaklarının bekçiliğinin de böylece Amerika’ya yaptırılacağına, ayrıca, Ermeni mandaterliğini kabul etmekle Amerika’nın Osmanlı Devleti konusunda özenle sürdürdüğü tarafsızlığın son bulacağına da dikkat çekmişti.⁵⁶

Bu gelişmeler Wilson’a ülkesinin manda hakkındaki kararının kesinleşmesi için yetkililerinin olası manda bölgesi hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olması gerektiğini düşündürdü. Sonunda, Ermeni devleti kurulabileceği öne sürülen bölgelerin demografik durumunu Amerikan çıkarlarını ilgilendiren askeri, coğrafi, idari ve ekonomik koşullarının araştırılarak öğrenilmesini sağlayıp, edinilen verileri Kongreye sunmaya karar verdi. Bunun için değişik yerlerde araştırmalar yapıp gerekli bilgileri toplamak üzere bir yandan bazı akademisyenleri görevlendirirken bir yandan da değişik inceleme komisyonları oluşturdu. Özellikle Osmanlı topraklarındaki Ermenilerin ekonomik durumu, yaşam koşulları, Türkler ve Kürtlerle olan anlaşmazlıkları hakkında araştırmalarda en duyarlı kişiler olarak gördüğü misyonerlerin hatta bazı Avrupa ülkelerindeki Amerikan temsilcilerinin görüşlerinin alınmasını da istedi. Petrograd’daki (Saint Petersburg) ABD Büyükelçisi William P. Cresson’un Dışişleri Bakanı Lansing’e 15 Nisan 1917’de sunmuş olduğu rapor, bu yönde ayrıntılı bilgiler içeren hazır bir malzemeydi. Türk-Ermeni ilişkilerinin kötüye gitmesinin altında yatan nedenler, Ermeni-Kürt çatışmasının ayrıntıları ve farklı devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki emellerine ilişkin görüşler içeren Cresson raporu, duruma ışık tutacak önemli bir belgeydi.⁵⁷

Cresson’un “Yakın zamana kadar Türk sınır bölgelerindeki Ermenilerin Müslüman komşularıyla dostluk ve beraberlik içinde yaşamış olduklarını akıldan çıkarmamak gerekir. Güvenilir otoritelere göre (örneğin Lynch ve Sykes), bugünkü üzücü durum, 1878 tarihli Berlin Kongresi’nin yol açtığı huzursuzluk ve böylece bozulan ilişkilerden kaynaklanmaktadır.” satırlarıyla başlayan raporunda aydınlatıcı demografik açıklamalar vardı. ‘Türklerin

55 William Linn Westerman, a.g.m. s. 198; James B. Gidney, *A Mandate for Armenia*, Kent, Ohio: Kent State University Press, 1967, s.93.

56 Thomas A. Bryson, a.g.m. s. 9

57 ABCFM 353, Roll 6, April 15, 1917. 1915 yılındaki Tehcir olayını da kararın alınmasında Almanya’nın etkisinin altını çizerek inceleyen bu rapor hakkında daha geniş bilgi için bkz: Seçil Karal Akgün, “Birinci Dünya Savaşı Sonunda Osmanlı Ermenilerinin Büyük Batı Devletleriyle Karmaşık İlişkileri” *Ermeni Araştırmaları Dergisi* Sayı:33/34, 2009, s. 61-224

bağımsız bir Ermeni devletini reddetmelerinin temelinde yatan iddialarının başında Ermenilerin üzerinde hak iddia ettikleri Türk topraklarında bir millet veya çoğunluk olmadıkları' vurgusu yapılan raporda konu edilen yerlerde Ermeni nüfusunun azalmasına tehcirin yol açtığı öne sürülse de H.F.B. Lynch'in tehcirden önceye ait "Armenia, Travel and Studies" (Londra, 1901) kitabında altı Doğu Anadolu ilinden sadece Van'da Hıristiyanların çoğunlukta olduğunu gösteren istatistik bilgilere yer verilerek bu iddialar zayıflatılmıştı.

"...Özellikle yukarıda belirtilen durumlardan haberdar olmayan kişiler arasında bağımsız bir Ermenistan için çalkalanmaların devam etmesi ihtimali bulunsa da, aydınlar ve liberal düşünen Kafkasya Ermenileri arasındaki genel izlenim, kendilerine ancak Rus sınırları içinde bağımsız yaşayacakları bir yer ve gelecek sağlanacağıdır..." satırlarından sonra Cresson, Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Ermenileri arasındaki ayrıcalıklı durumuna dikkat çekmişti. Misyonerlerin çalışma bölgelerindeki Amerikan yatırımları ile "misyoner okullarında verilen eğitim sayesinde Amerika ve Ortadoğu arasında sürekli olarak gelişerek ticari değer kazanan" Amerikan etkisinin önemini vurgulamıştı.

Yukarıda değinilen Kafkaslarötesi Ermeni devleti kurulmadan yazılan bu raporu da değerlendiren Wilson, özellikle bölgede Ermeni çoğunluğu olup olmadığı da kuşku götürünce bağımsız Ermenistan ve manda konusunda karar verebilmek için daha yakın dönemin daha kesin verilerine gerek olduğunu düşünerek Amerikan mandası altına konulması önerilen bölgelerde akademik ve askeri incelemeler yapmak üzere heyetler görevlendirdi. Bu heyetler arasında kısaca King Crane ve General Harbord heyetleri olarak tanınanlar, Başkana ışık tutan verileriyle en öne çıkanlardı. 1919 Haziranı başında incelemeler yapmak üzere İstanbul'a gelen King Crane Heyeti ve ondan üç ay sonra gelen Harbord Heyeti, gözlemlerini ve elde ettikleri bilgileri değerlendirirken inceleme gezileri sırasında kurtuluş savaşına dönüşen Anadolu hareketini de dikkate almak durumunda kaldılar.

Amerikan Mandası - Kurtuluş Savaşı ve Ermeniler

Amerika'nın mandaterlik üstlenmesini sağlayarak kendi çıkar alanlarını korumayı uman İtilaf Devletleriye Kurtuluş Savaşı başladıktan sonra da emellerinden vazgeçmezken Ermenilere vermiş oldukları sözleri göz ardı etmenin Hıristiyan halklarını olumsuz etkileyeceğinin de bilincindeydiler. Zaten bu düşünceyle Paris'te barış görüşmeleri yapılırken Ermenilerle ilgili sorunları Amerika'ya yıkmayı yeğlemişlerdi. Başkan Wilson ve izlediği koyu Hıristiyan politikası bu konuda en büyük güvenceleriydi. Dolayısıyla, Kurtuluş Savaşı sırasında Fransa'nın Kilikya'da Ermenilerden askeri güç olarak

yararlanması dışında bu ulusla ilişkileri Amerikan politikası doğrultusunda kaldı.

Kilikya bölgesinde Ermeni gönüllülerin silahlandırılmasını ilk kez 1916 Ekiminde George Picot Boghos Nubar'a önermişti. Özerk Ermenistan kurulması peşinde olan Nubar'sa Fransa ile yakın işbirliğinin Ermeni milliyetçiliğinin gelişmesinde etkili olacağını düşündüğünden, öneriyi kabul etmişti. Mısır'da bulunan oğlu Arakel Nubar da babasının isteği üzerine oradaki Ermeni gönüllüleri örgütlemiş, böylece Fransa hiç zorluk çekmeden Türklere karşı savaşıcak bir güce sahip olmuştu. Mısır'da ileride *La Legion d'Orient* (tekrar isim değiştirilerek La Legion Armenienne) olarak anılacak olan gönüllü birlikleri örgütlenirken Fransız hükümeti de aslında Ermenilerin bağımsızlığı için çarpışacak Kilikya Lejyonu'nun geleceğın Ermeni ordusunun çekirdeğı olduğunu ve Ermeni bağımsızlığı için Fransız bayrağı altında sadece Kilikya'da Türklere karşı savaşıacağını duyurdu. Kurtuluş Savaşı başladığında da George Picot'nun emri üzerine Suriye, Filistin ve Mısır'dan Kilikya'ya dönmeleri için resmen izin verilen 208,000 Ermeni sığınmacıdan Türklere karşı savaşmak için gönüllü olanlar Fransızlar tarafından silahlandırıldı ve çarpışabilmeleri için eğitildi.⁵⁸ Ne var ki Fransız işgal gücüne milliyetçi Türklerin karşı koyması, ulusal değerlere önem veren Fransız kamuoyunu etkileyince Fransız basını daha ilk günlerden Kilikya macerasının terk edilmesini isteyen yazılarla donanmaya başladı.⁵⁹ Ancak Fransız güçleri anavatandan baskılar ve Türklerin kararlı saldırıları karşısında bu cephede çarpışmaya son verip Ankara Andlaşması ile sonuçlanacak görüşmeleri başlatana kadar başta Amerika'daki Ermeni yanlısı derneklerin üyeleri olmak üzere pekçok kimse Kilikya'ya "bir zamanların Osmanlı topraklarıyken Ermenilerin ulusal vatani olacak bölge" gözüyle baktı.⁶⁰

Bununla birlikte, Dünya Savaşına Rus ve Türk topraklarında birleştirilmiş büyük Ermenistan hayali ile katılmış olan Ermeniler için sadece Kilikya'yla sınırlı *Ermeni yurdu*'na razı olmak, büyük bir ödündü. Üstelik, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçerek kuvayı milliye direnişini örgütlü Türk Kurtuluş Savaşı'nı dönüştürmesi, bunun bile gerçekleşmesini güçleştirmişti. Ulusal hareketin 1920 Nisanında Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi ile siyasal kimlik kazanmasından sonra milliyetçi Türklerin Osmanlıların Ağustos ayında imzaladığı Sevr anlaşmasını tanımayarak doğuda Ermenileri yenmesi ve 3 Aralık tarihli Gümrü anlaşmasıyla Türk-Ermeni sınırının belirlenmesiyle bu ülkü sona ermişti. Bununla birlikte, Boghos Nubar 9 Aralık 1920 tarihinde Kongre Başkanlığına Sevr Antlaşması'nın Ermenilerin Kilikya'da

58 Hoover Arşivi, Cilicia and the War of 1914-1918, Paris Dec. 9, 1920, Belge IV bkz. Ek:8

59 William Linn Westerman, a.g.m. s. 203

60 Thomas A. Bryson, "The Armenia-America Society: A Factor In American-Turkish Relations, 1914-1924", *Records of the American Catholic Historical Society*, Haziran 1971 s.86.

egemenliğini sağlamadığından yakınan, ancak milletin burada Türk egemenliğinde de olsa, Fransız kontrolü altında otonom bir yönetime razı olacaklarını bildiren bir memorandum verdi.⁶¹ Oysa bu belgede belirttiği gibi böyle bir şeyin diplomatik yollardan başarılabilirliğini düşünmesi ve bunun Türkler arasında saygınlığını yitirmiş olan ve 1920 Martı'nda resmi işgal altına giren İstanbul'da sözde bir hüküm süren Osmanlı Padişahının bir emri ile gerçekleşebileceğini sanması, büyük bir hataydı. Ankara'nın Sevr anlaşmasını tanımaması karşısında yeni hükümetle anlaşma ortamı arayışına giren Dört Büyüklerin Ermenileri düpedüz kandırıp yalnız bıraktıklarını hala görmeden Konferansta söz hakkı beklemekse daha da büyük hataydı.⁶²

Kaldı ki İtilaf Devletleri Ankara'da Meclisin açılmasının ardından İtilaf ülkeleri Türkiye'nin ulusal güçlerin kontrolü altında olduğunu kabul etmeye başlamışlardı. Hatta bu Meclisin temsilcilerini Sevr'i yeniden düzenlemek için 1921 Mart'ında Londra'da toplanan konferansa davet ettiler. Burada Fransız Başbakanı Briand uzlaşmaya doğru ilk adımı atarak Ankara Meclisi'nin temsilcileriyle Fransız ordularının Kilikya'dan çekilmesini görüştü. Bu girişimin aynı yılın Ekim ayında imzalanan Ankara Antlaşmasıyla Fransa'nın bölgeden çekilmesini sağlaması, Ermenilerin Fransa'dan beklentilerinin ve Kilikya'da bir "milli anavatan" kurulması hayallerinin sonu oldu. Ancak Kurtuluş Savaşında Ermenilerin kaderini asıl saptayan, Amerika ile yaşanan gelişmelerdi.

King Crane Heyeti

Wilson barış konferansı başında Bliss'in Amerika'nın Ortadoğu'da mandaterliğini incelemeler yaptırarak belirlemesi önerisini Osmanlı İmparatorluğunda araştırmalar yapmak üzere bir uluslar arası inceleme komisyonu kurulması beklentisiyle konferansın aslarına tanıttığında, Lloyd George'un gösterdiği ilgiyi Fransız Dışişleri Bakanı Clemanceau ve İtalyan meslektaşları göstermemişlerdi. Ancak üç ülke de kendileri katılmadığı sürece komisyon incelemelerine karşı koymadıklarından Wilson bu işi de üstlenmekten kaçınmadı. Kısa zamanda bizzat kaleme aldığı talimatla Oberlin Koleji Tarih Profesörü Henry C. King ve yakın dostu işadamı Charles Crane yönetiminde bir heyeti Nisan ayı başında Osmanlı topraklarında incelemeler yapmakla görevlendirdi.⁶³

61 Bkz: Ek: 9

62 William Linn Westeman, a.g.m s.195-203; Richard G . Hovannisian,.a.g.m. s. 168

63 Harry N. Howard, *The King Crane Commission: An American Inquiry in the Middle East*, Beirut: Khayats, 1963, 7- 8 kısımlar; aynı yazarın "An American Experiment in Peacemaking: The King Crane Commission", *The Muslim World*, 2, April 1942. p. 122 ; Paul Gidney, *A Mandate For Armenia*, Unpublished PhD. Thesis, Urbana, 1974 s.89

Çoğu Amerikalı bilim adamlarından oluşan *American Section of Inter-allied Commission on Mandates in Turkey* adıyla kurulan bu heyetteki görevlilerin çoğu misyoner kökenli veya onlara yakın, Ermeniler konusundaysa hiç de yansız olmayan kimselerdi.⁶⁴ Bununla birlikte Heyet, çalışmalarında sadece manda sorununa odaklandı. Daha çok King-Crane Komisyonu olarak anılan heyet, 10 Haziran'da Yafa'dan başlayan ve birbuçuk ay süren inceleme gezisinde Arap topraklarında Suriye-Filistin-Lübnan'dan sonra Kilikya bölgesinden öteye gitmemiş, 36 önemli merkezi dolaşıp 23 Temmuz'da İstanbul'a döndüğünde de çalışmalarını henüz tamamlamamıştı. Gezi sırasında üyeler, yerel yetkililer, bölgesel liderler, değişik din ve etnik grupların

Çoğu Amerikalı bilim adamlarından oluşan *American Section of Inter-allied Commission on Mandates in Turkey* adıyla kurulan bu heyetteki görevlilerin çoğu misyoner kökenli veya onlara yakın, Ermeniler konusundaysa hiç de yansız olmayan kimselerdi.

temsilcileri, misyonerler ve halktan kadın-erkek türlü kimselerle görüşmüşlerdi. Bağımsızlık veya manda yönetiminden dinsel düşüncelere, Siyonizme, siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda beklentilere kadar uzanan konularda topladıkları görüşleri kaleme almadan önce de İstanbul'da Amerikalı yetkililer, siyasi fırka temsilcileri ve Türk aydınlarıyla bir araya geldiler.⁶⁵ Görüşmelerin sonunda hazırlanan raporun ilk bölümü Suriye, ikincisi, heyetin gezemediği Mezopotamya hakkında derlenen bilgilerin değerlendirmesiydi.

Sonunda da İstanbul-Boğazlar, Anadolu ve Ermenistan'ın bir genel yönetim altında üç ayrı mandaya konulmasını önerilmişti.⁶⁶ Önerilen çözümün Ermenilerin durumunu düzenleyeceğini, Türk yayılcılığını ve olası Türk saldırganlıklarını engelleyeceğini belirten raporda ayrıca, halkın çoğunun da Amerikan, olmazsa İngiliz mandası istediğinin, Fransız mandasınaysa rağbet etmediğinin de altı çizilmişti. Rapor, İstanbul'dan Paris'e giden heyet tarafından Ağustos sonunda Amerikan Delegasyonu Başkanı Frank Polk'a verildi.⁶⁷ Ne var ki Ermenistan'ın kapsayacağı sınırlar hakkında kesin bir bilgi içermediğinden, Anadolu'daki örgütlenmenin Ermenileri hedeflediği düşünüldükçe kaygı yarattığı, Erzurum Kongresi'nin toplandığı ve filizlenen hareketin ne olduğu veya olacağının kestirilemediği, hatta bu nedenle Türklerle yapılacak barışın ana hatlarının bile saptanmadığı o günlerde etkili olmadı hatta sonra bile yayınlanmadı. Paris'ten Wilson'a iletilmesi 27 Eylül'ü bulan raporu Başkan ancak Anadolu'da çarpışmaların durulmasının ardından, 1922 yılı

64 Komisyon başkanları Charles R. Crane ve Robert Kolej Mütevelli Heyeti Üyesi olan Henry C. King, üyeler Prof. Albert H. Lybyer, Donald M. Broodie, William Yale, Dr. George Montgomery, Lawrence Moore, Paul Torran ve Dr. Sami Haddad'dı.

65 King Crane Komisyonu ile ilgili bilgiler, Hoover Arşivi 'nde Louis E. Browne evrakı, yukarıdaki iki yapıta, (Prof) Dr. Ömer Turan'ın *King Crane Raporu ve Etkileri* (1919) çalışması ve Dr. Deniz Bilgen'in *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi* başlıklı kitabına dayanmaktadır.

66 Harry N. Howard, a.g.e. s. 74,75

67 Herbert Hoover, a.g.e., s. 400-465; Deniz Bilgen, a.g.e. s. 86-88

sonunda ortaya çıkardı. Bunun nedeni, her halde yaklaşık aynı zaman dilimi içinde görevlendirilen General Harbord Heyeti'nin saptamalarıyla hazırlanan raporun daha belirleyici olmasıydı.

Erzurum-Sivas Kongrelerinde Manda ve Ermeni Devleti Sorunları

4 Eylül'de başlayan Sivas Kongresi'nden önce Mondoros'un 24. maddesiyle Doğu Anadolu'da Ermeni devleti kurulmasına ortam yaratıldığından buna gerekirse silahla karşıkoymak üzere bir örgütlenme başlatılmıştı. Bu çerçevede 23 Temmuz'da da 15 Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın girişimiyle Doğu Anadolu halkının çoğunluğunun Türk ve Müslüman olduğunu, dolayısıyla bu yörede Ermeni Devleti kurulamayacağını anlatmak üzere Erzurum'da yerel bir kongre toplandı. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık ettiği bu kongre iki hafta sonra ulusal kararlar alarak kapanırken yayımlanan bildiriye vatanın bütünlüğü, manda ve himaye kabul edilemeyeceği ve yabancı işgaline karşı koyulacağı belirtilmişti.⁶⁸ Bu kararlar ulusal kimlikle toplanan Sivas Kongresinde genişletilerek yurt bütünlüğünün ve ulusal egemenliğin vurgulandığı Misak-ı Milli olarak tekrarlandı ve böylece Türk sınırları içinde Ermeni devletine yer verilmeyeceği vurgusu, Kurtuluş Savaşı'nın önemli bir kesiti oldu. Bu bağlamda Osmanlı topraklarında manda konusu ve Ermenilerle ilgili gözlemlerde bulunmak üzere görevlendirilen iki Amerikan heyeti de Sivastaki kongreyle ilgilendi. Bunu milliyetçilerin Ermenilere yaklaşımını anlama ve Anadolu hareketini örgütlediğini ve kongrelere başkanlık ettiğini duydukları Mustafa Kemal Paşa ile tanışma, ondan Türk tezini dinleme olanağı olarak değerlendirdiler.

King Crane Heyeti'nin Sivas'a gönderdiği Amerikalı gazeteci Louis Edgar Browne'ın ve Türkiye'ye gelen ikinci Amerikan heyeti başkanı General Harbord'un Sivas'ta öğrendiklerini, yani Anadolu hareketinin Wilson İlkeleri'nin çiğnenmesine tepki olarak başladığını ve bu ilkeler doğrultusunda uluslara tanınan egemenlik hakkını Türkler için sağlamaktan başka hiç bir gizli amaç taşımadığını raporları ve yazışmalarıyla Paris Kongresi'ne ve dünyaya duyurmaları, büyük devletlerin Ermenilere yaklaşımını da etkiledi.

King Crane Heyeti üyeleri Bliss'in de önerisiyle İstanbul'da Wilsoncular Cemiyeti'nin kurucularından olan Halide Edip Hanımla tanışıp ondan Anadolu'da gelişen hareket ve Mustafa Kemal Paşa hakkında bilgi almışlardı.⁶⁹ Nitekim heyet, Amerikan mandasının Türkiye'ye yarar sağlayacağına inanan Halide Edip Hanım'ın yakında Sivas'ta toplanacak kongreyi bir Amerikalı gözlemcinin izlemesini önerisine olumlu yaklaştı. İstanbul'da kendilerini

68 Bekir Sıtkı Baykal, *Erzurum Kongresi ile ilgili Belgeler*, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1969, s. 23.

69 Halide Edip Adıvar, *Memoirs of Halide Edib*, Murray, 1926, s. 455

yakından izleyip gazetesine çalışmalarını hakkında haberler ileten Chicago Daily News Gazetesi muhabiri Louis Edgar Browne'u Amerikan resmi makamlarına bildirmek üzere ulusal hareketi ve yönetenlerin gücünü öğrenmesi için Sivas'a gönderdi.⁷⁰

Halide Edip Hanım, Mustafa Kemal Paşa'ya da 10 Ağustos'ta yazdığı mektupla Kongre sırasında bir Amerikalı gazetecinin bulunmasının hareketin duyulması bakımından yararlı olacağını hatırlatarak aynı öneriyi yapmıştı.⁷¹ Kemal Paşa'nın bu düşünceye katılıp yeşil ışık yakması üzerine Sivas'a giden Browne, Kurtuluş Savaşını ve bu savaşta Türk tezini Amerika'ya ve dünyaya duyuran ilk kimse oldu.

Browne Sivas'a 20 Ağustos'ta Ankara'da bulunduğu Ali Fuat Paşa'dan ulusal direnişin amacı, ulusal güçlerin Ermeni sorununa ve tehcir olayına yaklaşımı ve manda hakkındaki düşüncelerini öğrenmiş olarak gitti. Ankara'da görüştüğü bir yetkilinin Türklerin Ermenilerle Rumları Kolomb'un Amerika'ya keşfetmesinden 300 yıl sonra yönetmeye başladığı ve 700 yıldır yönettiği bu halkların devlete Kızılderililerin veya Zencilerin Amerika'ya olandan çok daha fazla şükran borcu olduğunu, savaşta Ruslara satıldıklarından dolayı göç ettirildiklerini anlatıp böyle bir duruma onun nasıl yaklaşacağını sorması da Browne'u oldukça etkiledi.

Aynı günlerde Washington'un Doğu Anadolu'da gözlemlerde bulunmak üzere görevlendirdiği Amerikan Yardım Teşkilatı (ACRNE) üyesi Emory H. Niles ile de görüşen Browne ondan da sınır ötesinde zulüm gören binlerce Türkün ölümle tehdit edilip mallarını mülklerini bırakarak Erivan Ermeni Cumhuriyeti'nden kaçmak zorunda bırakıldığını ve Doğu Anadolu illerine sığındığını öğrenmişti.⁷²

Browne, kongre boyunca kaldığı Sivas'ta da halkla, Amerikalı misyonerlerle ve kongre katılımcıları ile görüşüp Amerikan mandası ve Ermeniler hakkında değişik yorumlar dinledi. Uzun süredir öğretmenlik yaptığı tehcir sırasında da bulunduğu Sivas'ta Ermenilerin kalbini kazanmış olan Amerikalı misyoner Miss Grafam'sa söyledikleriyle Browne'u şaşırttı ve yönlendirdi. Ondan Türklerin Ermenileri yönetemedikleri için bu yola baş vurmaları zorunda kaldıklarını, Sivas'taki Türklerin bu uygulamaya karşı olduklarını ve pek çok Ermeni evlerinde sakladıklarını, üstelik savaşta da Ermeniler kadar eziyet

70 Hoover Arşivi , Browne Evrakı, Kutu 1, Dosya 5. Brown hakkında geniş bilgi için bkz: Dr. Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, ve Seçil Karal Akgün, "Brownie and the Leaders of the Sivas Congress", George Sellers Harris ve Bilge Criss (der.), *Studies in Atatürk's Turkey: The American Dimension*, Brill, 2009 içinde, ss. 15-55

71 Nutuk, Cilt. I, s. 98

72 İbid. Browne'nın 15 sayfa tarihsiz notları, (Niles ile ilgili bilgi 2. sayfadadır) telgrafları, el yazısı notları bunu düşündürmektedir.

çektiklerini dinlemek, şaşırtıcıydı. Yetersiz de olsa devlet tarafından desteklendiklerinden Türklerin Ermeniler kadar yoksulluk çekmediği, bir arada kalırlarsa bu süreceği için doğru çözümün Ermenilere ayrı bir yaşam alanı ayrılması olduğunu duymak⁷³ da Browne’u daha ayrıntılı görüşmelere itti.

Browne, Ermeni devleti ve manda konularını kongreye başkan seçilen Mustafa Kemal Paşa, çok iyi İngilizce bilen Rauf ve Amerika eski sefiri Ahmet Rüstem beyler başta olmak üzere birçok kongre üyesiyle konuştu. Bu görüşmelerde Türklerin batıların sandığı gibi Ermenilerin ve Hıristiyanların düşmanı olmadığını anladığından, bu düşüncesini yazdığı mektuplarla Amiral Bristol’a ilettiler.⁷⁴ Ancak Browne, Türklerin manda sözcüğünü sadece yardım olarak algıladıklarını kavramış ve özellikle Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi sonunda toprak ödünleri içeren veya ekonomik veya toplumsal bağımsızlığı kısıtlayan bir bağlantıya girmek istemedikleri kanısına varmıştı. Bu yargısını hareketin bir ihtilale dönüşeceği tahminini de ekleyerek Bristol’e olduğu gibi Crane’e, meslektaşlarına, ayrıca, Amerika’da yayınlanmak üzere gazetesine yazdı.⁷⁵ Bu ara görüş alışverişi yaptığı meslektaşı Associate Newspapers’dan Herbert Carey’e Sivas’taki gözlemleriyle Türklerin aslında Ermenilerden pek hoşlanmadıkları, topraklarında Ermeni devleti kurulmasını hiç istemedikleri, buna karşın Amerikan mandasına olumlu baktıkları kanısına vardığını yazdığında⁷⁶ aldığı yanıt ilginçti. Carey, Browne’a Amerika’da çoğu kimsenin Ermenilerle ilgili gelişmelere artık “Wilson yönetiminin herkesin boğazına tıktığı bir sorun” olarak baktığını, savaşın altüst ettiği ekonomik koşullarda kimsenin daha çok vergi ödemek pahasına bir Ermeni devleti veya Ermeni veya herhangi bir mandaya istekli olmadığı, hatta bu konuya İngiltere ve Fransa’nın Almanya’dan korunacak bir bağlantı kazanmak için Amerika’ya zorlaması olarak baktığını anlatmıştı.⁷⁷

Öte yandan Sivas Kongresi’nin hükümet yetkileri taşıyan bir heyetin kurulduğunu, manda ve himayenin kabul edilmeyeceğini, Hıristiyan unsurlara siyasal egemenliği veya sosyal dengeleri örseleyecek ayrıcalıklar verilmeyeceğini bildiren bir profilin çizildiği bildiriyle sonuçlanması ve Kongre bitiminde ulusal hareketi engellemek isteyen İstanbul Hükümetini çekilmeye zorlamak için Anadolu ile ilişkilerin kesilmesi, Browne’ın hareketin ihtilale dönüşeceği tahminini adeta kesinleştiriyordu. Kaldı ki Amiral Sir J. de Robeck de İstanbul’dan 17 Eylül tarihli telgrafıyla İngiltere Dışişleri Bakanı

73 Ibid, Dosya: 5

74 Hoover Arşivi , Browne Evrakı Kutu 1, Frederic P. Latimer, *The Political Philosophy of Mustapha Kemal Atatürk as Evidenced in His Published Speeches and Interviews*. Princeton University, 1964, s. 54. Brown dosyasından yazışmalar için bkz. Ek: 10 a,b,c,

75 Hoover Arşivi, Browne Evrakı Kutu 1, Dosya : ID 15

76 Ibid, 17 Ekim 1919 tarihli telgraf

77 Ibid.

Lord Curzon'a Kemal Paşa'nın yönettiği Anadolu hareketinin bağımsız cumhuriyete doğru geliştiğini bildirmişti.⁷⁸

Browne İstanbul Hükümeti'nin istifasını öğrendikten sonra “kansız ihtilal” olarak tanıttığı Sivas Kongresi'nin Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Asbaşkanı Rauf Bey'in artık ‘Türk İmparatorluğunun gerçek yöneticileri’ olduğunu Paris'ten dünyaya duyurdu.⁷⁹ Ülkesine dönüşünde de Türkiye'deki izlenimlerine ilişkin yazılarında da Ermenilere değil, Kurtuluş Savaşı ve mandaya odaklandı. Böylece Browne'un Chicago Daily News'da büyük manşetlerle verilen yazıları milli mücadelenin amacını Anadolu'dan Paris'e aktaran köprüler oldu.

Browne geri dönmek üzereyken Doğu Anadolu'da Ermeni devleti ve Amerikan mandası olasılıklarını araştırmak ve Ermenilere yönelik yeni bir hareket hazırlanmakta olduğu söylentilerine açıklık getirecek incelemeler yapmakla görevlendirilen General Harbord Heyeti de Türkiye'deki incelemelerini tamamlamak üzereydi. Browne'un yazdıkları ilk kez dünyanın dikkatini Türklerin ulusal direnişine çekti; olumlu yorumları da Amerikalıların Türklere karşı önyargılarını yumuşattı. General Harbord'un heyetiyle yaptığı incelemeler sonunda yazdığı rapor da Amerika'nın ulusal güçlerle resmi ilişkilerini başlattı.

General Harbord Heyeti

Wilson ABD'ye önerilen Osmanlı ve Ermenistan mandaterliğine sıcak bakarken bunun ülkeyi büyük bir yük altına sokacağını hesap eden Amerikan Kongresi, Başkan'ın duyarlılığına katılmamıştı. Ne var ki Amerikan kamu oyu ve hayır cemiyetleri Mondoros'u izleyen işgallere karşı direnişlerin kendilerine yönelik bir hareket olduğu telaşına kapılan Ermenilere el uzatmak istiyordu. Bunun üzerine Yakın Doğu Yardım Komisyonu Başkanı Herbert Hoover iddianın doğruluğunu öğrenmek için Haziran ayında yaptırdığı araştırmayla Ermenilerin can güvenliğinden, çektikleri yoksulluğun giderilmesine kadar tüm umutlarını Amerikan mandasına bağladıklarını öğrendi.⁸⁰ Kongre'de mandaya karşıt havayı da bilen Hoover'in bölgeye Ermenilerin genel durumu ve mandanın Amerika'ya getireceği yükümlülükleri saptayacak bir heyet gönderilmesi önerisi Wilson başta, her çevrede beğenildi. Bunun üzerine Amerikan ordularının Başkomutanı Pershing'in Kurmay Başkanı olan ve daha önce de başarılı hizmetleriyle dikkat çeken James Guthrie Harbord, Wilson

78 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk - British Documents on Atatürk*, v. I p. 103-104

79 Hoover Arşivi Browne Evrakı Kutu 1, Dosya 14

80 Herbert Hoover, a.g.e. New York, 1961

tarafından üzerinde durulan konuları kendi oluşturacağı heyetle Amerikan çıkarlarını dikkate alarak incelemekle görevlendirildi.⁸¹

Amerika'ya yerleşmiş pek çok Ermeni, kendilerine hoşgörü besleyen Amerikan toplumunu yıllardır bağımsız bir devlet kurmak istedikleri Doğu Anadolu'da Türklerden zulüm gördüklerini anlatarak oldukça etkilemişti. Hatta duyduklarına inanan Wilson, 21 Ağustos 1919'da Damat Ferit Paşa'ya Kafkasya ve başka bölgelerde Ermenilerin öldürülmesi engellenmezse, Wilson Prensipleri'nin 12nci maddesi gereği Türk bölgelerine tanınan bağımsızlığın geri alınacağını ve barış koşullarının Türkler aleyhine oluşacağını bildirilen bir nota göndermişti. Wilson'un inandıklarının kanıtlanması ve uyarısını yaptığı müdahalenin Amerika'ya getireceği sorumluluk ve maddi yükün tartışılması ABD'de ciddi bir sorun oluşturmuştu.⁸² Bu gelişmeler üzerine Amerika Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden John Foster Dulles ile Herbert Hoover 3 Temmuz 1919'da Wilson'a bütün bunların biran önce yerinde incelenerek saptanması için Harbord Heyeti'nin bir an önce yola çıkmasını dileyen bir telgraf çektiler. Bundan sonra hızlanan hazırlıklar tamamlanınca yola çıkan heyet, 15 Ağustos günü Avrupa'ya vardı.⁸³

Harbord Heyetinin Yol Haritası ve Görüşmeleri

Resmi adı *American Military Mission to Armenia* (Ermenistan Amerikan Askeri Heyeti) olan General Harbord Heyeti, iki Tuğgeneral, Frank R. McCoy ile George van Horn Moseley, denizci-havacı değişik askeri kademelerde üyeler ve hukukçu, ekonomist, bürokrat yetkililer, yazman ve çevirmenleriyle 46 kişilik bir ekipten oluşmuştu. Çevirmenlik yapmak üzere heyette bulunan Ermeni asıllı küçük rütbeli askerle Binbaşı Shekerjian, Yüzbaşı Kachadourian ve Türkçe çevirmen Robert Kolej'in tarih öğretmeni Hüseyin Pektaş'ın adları Harbord'un raporunun girişindeki listede yoktu.⁸⁴ Ancak Harbord, sonradan yazdığı makalesinde Ermenileri dengelemek için Hüseyin Bey'i ekibe aldığını belirtmişti.⁸⁵ Öte yandan, heyetin toplayacağı verilerin Osmanlı barışı hazırlanırken kullanılması düşünüldüğünden Harbord'a verilen resmi yönergede *manda* veya *Ermeni* sözleri geçmiyordu.⁸⁶ Ancak, Ermenilerin durumunun büyük devletlerin vermiş olduğu sözlerle bağdaşan bir çözüme

81 Maj. Gen. James G. Harbord, *Moustapha Kemal Pasha And His Party*, Worlds Work V. XL,(NY 1920) s. 186

82 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, s. 5

83 Herbert Hoover, a.g.e. s. 235-36

84 Maj. Gen. James G. Harbord, *Conditions in the Near East- Report of the American Military Mission to Armenia*, Washington Government Printing Office, 1920 p.3 Raporun kapak sayfası: Ek: 12

85 Maj. Gen. James G. Harbord, a.g.m. *World's Work V. XL*, No.1,(May 1920) s. 37.

86 Frederic P. Latimer, a.g.e. s. 63

ulaştırılması Paris Konferansı'nda ve Türklerle henüz imzalanmamış olan barış anlaşmasında çok önemli bir yer tuttuğundan, heyetin gözlemlerini, incelemelerini ve değerlendirmelerini bu konuyu da sonuca ulaştıracak bir program çerçevesinde yürütmesi gerektiği biliniyordu. Heyetin çalışmaları ABD'yi çok önemli kararında yönlendirecekti.

Heyet Başkanı General Harbord, askeri ününe karşın Türkler ve Ermeniler hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığını açık yüreklilikle itiraf edebilen bir kimse olduğundan yola çıkmadan önce Paris'te birkaç gün kalarak kendisini bu konuda aydınlatacak kimselerle görüşmek istedi. Ne var ki bu görüşmeler sırasında konunun uzmanları olarak tanıtılanların çoğunun "Ermenistan veya Yakındoğu hakkındaki bilgilerinin Kongre Kütüphanesi'ndeki (Library of Congress) kitaplarda okuduklarından öteye gitmediğini" anlayan Harbord, görüştüğü Ermeni Delegasyonu Başkanı Boghos Nubar'ın bile sahip çıkmak istediği yerlere hiç gitmediğini öğrenerek ilk şaşkınlığını yaşadı. Tehcirin yol açtığı Ermeni katliamından söz ederken olayı "ben bile iki kez katledildim" diyecek kadar abartanlarla karşılaşması, İstanbul'a geldiğinde ABD'de çok dinlediği katliam hakkında kilise ruhanileri başta olmak üzere pekçok Ermeni ile açıkça görüşebilmesi Harbord'un Ermeni sorunu ile ilgili önyargılarından kurtulması gerektiğini anlamasına yettiğinden, yapılacak gezi için dikkatli ve özenli bir rota oluşturdu.⁸⁷

2 Eylül günü İstanbul'a gelen Harbord Heyeti, inceleme gezisinin büyük bir kısmını Amerika'nın resmen savaş halinde olduğu bir ülkede, üstelik işgalcileri geri püskürtmeye çalışan Türk milliyetçilerin etkin, Hükümetin ise tüm saygılığını yitirmiş olduğu bölgelerde yapacaktı. Dolayısıyla, ekip elemanlarının güvenliği önemli bir sorundu. Bunun için Harbord, milliyetçilerin İstanbul'daki temsilcilerine nezaket ziyareti yapmadan yola çıkmak istemedi.⁸⁸ Nitekim, bu ziyaret kendisine bir tür vize sağlamış olmalı ki Harbord, raporunda ve makalesinde gittikleri her yerde milliyetçilerden sıcak karşılama gördüklerini yazdı. Öte yandan, tüm ekibin birlikte dolaşması zaman kaybı başta olmak üzere türlü sıkıntılar doğuracağından, İstanbul'dan yola çıkmadan heyeti farklı rotalar izleyecek iki kısma ayırmayı uygun gördü.

Suriye-Filistin ve Güney Anadolu bölgesinde daha iki ay önce King-Crane Komisyonu benzer bir araştırma yaptığından Harbord, ülkenin bu kesimine çok küçük bir grup gönderdi. Kendinin de bulunduğu 36 kişilik grupsa farklı araçlarla yolculuk yaparak Kilikya'dan Kafkaslara kadar uzanacaktı. Heyetin Adana'ya, sonra Halep'ten Mardin'e kadar trenle yaptığı yolculuk, Diyarbakır,

87 Maj. Gen. James G. Harbord, a.g.m. s. 35-37. "Ermenistan'ı ve katliamları gözümüzün önünde sanki gerçekmiş gibi canlandırıyorlardık. Bu konuda yazılmış eserler, aynı nitelik ile başka bir konu hakkında yazılmış olsaydı propaganda olarak değerlendirilirdi." (We literally dreamed Armenia and massacres. Much of the literature was of the class that in another cause might have been classified as propaganda..)

88 Harbord raporunda milliyetçilerin o tarihte henüz siyasal bir bütünlüğü olmadığına işaret etmektedir.

Harput, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Kars, Erivan, Tiflis, oradan tekrar tren, at sırtı ve araba değişimleriyle Baku, Batum'dan Horasan'a, Nahcivan'a İran sınırına kadar sürdü. Gemiyle Batum'dan başlayan dönüş yolculuğuysa Samsun ve Trabzon duraklarından sonra İstanbul'da tamamlandı.⁸⁹ Mardin'den sonra ikisi su ve benzin taşıyan yedi otomobille yapılan yolculukta Amerikan mandası altında kurulması düşünülen Ermeni devletinin içereceği Doğu Anadolu illerine gidildi. Ancak, hava koşulları sadece at sırtında ulaşılan Van ve Bitlis'e gitmeye elvermediğinden rapora Harbord gereken veriler için kısa bir süre önce Amerikan Yardım Teşkilatı'nın isteği üzerine Ermenistan, Gürcistan ve Azarbecyan'da Ermenilerin durumunu incelerken buralara gelen Yüzbaşı Niles'in raporundaki bilgiyle yetinmek zorunda kaldı.⁹⁰

Yukarıda da söz edildiği gibi geziye önyargılı başlayan Harbord ve heyetin üyeleri Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmekte olduğu günlerde Anadolu'da gittikleri yerlerde değişik etnik ve dinsel özellikleri olan halkla, yerel yetkililerle, Amerikalı görevliler ve misyonerlerle görüştiler. Böylece ulusal direnişin kapsamını ve amacını anlama olanağı buldukça batıda yaygın kanının aksine, Ermenilerin milliyetçilerin boy hedefi olamadığını gözledikleri türlü olaylar yaşadılar. Haydarpaşa'dan hareket ettikten sonra İzmit Garında Gregoriyen Ermeni Patriğinin başkanlığında ellerinde çiçek buketleri ve meyve sepetleriyle kendilerine saygı sunmak üzere yaklaşık 300 Ermeni tarafından karşılanmak, heyete Türklerin Ermeni düşmanlığının abartılmış propaganda olduğunun ilk göstergesiydi. Yol boyunca her kentte tekrarlanan benzer karşılamalar ve görüşmelerde Heyet üyeleri 1915 olaylarını dinlerken sürgünden bir hayli geri dönen olduğunu da öğrendiler. 1909 katliamının ve 1915 tehcirinin derin izlerini taşıyan kent olarak tanıdıkları Adana sokaklarında da Fransız Doğu Lejyonunun Ermeni askerlerinin ve sivil Ermenilerin Türklerle birlikte dolaştıklarını gördüler, Halep'te sürgüne gönderilen Ermenilerin yarısından fazlasının kente döndüğünü öğrendiler, her tarafı saran yoksulluk karşısında Ermenilerle Türklerin birbirinden farklı bir durumda olmadığına tanık oldular.⁹¹ Bütün duraklarında Ermenilere karşı tutumlarının ne olacağını öğrenmek istedikleri Türkler tarafından da sıcak karşılanan ve yakın ilgi gören heyet Mardin'den Sivas'a kadar gittikleri yerlerin hepsinin milliyetçilerin kontrolü altında olduğunu da öğrendiler. Bu şaşırtıcı hareketin lideri ile görüşmek isteyen Harbord için görüşmenin gerçekleşeceği Sivas, çok önemli bir duraktı.

General Harbord'un Sivas ve Erzurum Görüşmeleri

Harbord Paris'ten yola çıkarken İzmir'in işgalinden beri Anadolu'da, Çanakkale kahramanı olarak tanınan Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde

89 Harbord Raporu s. 3-4

90 Harbord, kendi raporunun ikinci sayfasında bu rapordan edindiği bilgileri aktarmaktadır.

91 Maj. Gen. James G. Harbord, a.g.m. s. 39-46

giderek güç kazanan bir ulusal hareket başladığını, eylemcilerin sadece onun emirlerine uyduğunu, ve yine onun başkanlığında Sivas'ta Hıristiyanları hedef alan Türkçü-İslamcı bir genel kongre toplanacağını öğrenmişti. Sivas'ı Harbord için özel yapan, Ermeniler için tehlike olduğu öne sürüldüğünden gözardı edemeyeceğini anladığı ulusal hareket hakkında en doğru bilgileri verip Ermenileri, Rumları ve Amerikan yatırımlarını hedef aldığı söylentilerine açıklık getirebilecek en yetkili kimse olan Mustafa Kemal Paşa ile görüşecek olmasıydı.⁹²

20 Eylül günü⁹³ Sivas'a gelen Harbord, yoldayken İstanbul Hükümeti isyancıların elebaşı olarak tanıdığı bir kimse tarafından resmen karşılanmasının doğru olamayacağını bildirmiş olduğundan Heyet-i Temsiliye'den Rauf, Bekir Sami ve Rüstem Beyler tarafından karşılandı. Bekir Sami Bey'in 1915 tehcirini uygulamamak için valilikten istifa ettiğini öğrenmek, öncelikli konusu olan Ermenilere Türklerin düşmanlığını bolca dinlemiş olan, ama Anadolu gezisinde milliyetçilerin tek düşüncesinin kurtuluş olduğunu anlayan Harbord'u etkiledi. Hatta böyle örnekler sonunda raporuna Türklerle Ermenilerin kendi halinde bırakıldıkları arasında aynı topraklarda yanyana barış içinde yaşadıklarını bile yazdı.⁹⁴

Harbord'un gezi sonunda Amerikan Kongresine sunacağı raporla Türk topraklarında Ermeni devleti kurulması ve Amerikanın bu devlete ve Türkiye'ye mandaterliğinin uygunluğuna açıklık getirmesi beklendiğinden, Mustafa Kemal Paşa ile buluşunca⁹⁵ konuşmalar bu iki konu çerçevesinde gelişti. Harbord'un görüşmeden beklentisi Türkiye'de gerçek söz sahibi olduğu giderek daha açıklık kazanan milliyetçilerin bu iki soruna bakışımı öğrenmekti. Browne'dan Türklerin mandaya sade tarafsız bir ülkenin yardımı şeklinde baktığını ve Ermenistan yapılmak istenen doğu Anadolu illerinin savaş öncesi Rus ve Fransız istatistiklerinde bile Türk çoğunluğa sahip olarak kaydedildiğini öğrenmişti.⁹⁶ Türklerin Ermenilere tutumuna ilişkin önyargılarıysa zaten Paris'ten beri yavaş yavaş erimekteydi. Yine de Amerikan Kongresine sunacağı raporun yansız olması için Kemal Paşa'nın 1915 tehciri sırasında Ermenilere yapılan zulüm ve İzmir'in işgaline tepkilerin nasıl gelişeceğini düşündüğünü öğrenmek istiyordu. Bunun için Mustafa Kemal Paşa ile iki buçuk saat süren görüşmeyi Clemenceau'nun Türklerin gittikleri yerlerde savaşta kazandıklarını barışla koruyamadıkları, bulduklarını tahrib ederek yıkıntı ve yoksulluğa yol

92 Maj. Gen. James G. Harbord, a.g.m. 176, 185, *Harbord Raporu*, s. 17

93 Nutuk'ta bu tarih 22 Eylül olarak geçmektedir. Bkz. s. 172

94 Maj. Gen. James G. Harbord, a.g.m. s. 186; *Rapor*, s. 10

95 General Harbord, ünlü raporunda bu görüşmeden edindiği bilgilere yer verirken gezisinin tümünü anlattığı *World's Work*'da yayımlanan makalesinin "Mustapha Kemal and His Party" başlıklı ikinci bölümünün çoğunu (Vol. XL, No.2, Haziran 1920, s. 176-193) Kemal Paşa ile görüşmesine ayırmıştır.

96 *Hoover Arşivi Browne Evrakı* Kutu I Dosya 3K

açtıklarını⁹⁷ söylediğini hatırlatarak başlattı. Bundan amacı, ona büyük devletlerin Türklerin kendilerinden olmayana düşman olduğuna inandıklarını, Ermeniler için tehdit unsuru olarak gördükleri milliyetçilere de güvenmediklerini anlatmaktı. Milli mücadelenin hedefini en yetkili kimseden dinleyerek de raporunda hareketin Müslüman olmayanlara yaklaşımlına açıklık getirmektir.

Mustafa Kemal Paşa ise Harbord'un iki sorusunu batının Ermeni sorununa duyarlılığını anlamış olarak yanıtlarken öncelikle Türklerin Ermenistan ve manda yapılmak istenen toprakların gerçek sahibi olduğunu anlatmak istiyordu. İtilaf temsilcilerinin gözleri önünde, donanmalarının top namluları kente çevriliyken İzmir'de Yunanlılar'ın yaptıkları katliamın Türklere karşı büyük haksızlık olduğunu vurgulaması, Harbord'a göre 1915'te *tehcir* sırasındaki olayları dengelemek içindi. Nitekim, Kemal Paşa göçün yol açtığı üzücü sonuçları hiç onaylamadığını, ancak başka ülkelerde de yaşanan benzer olaylarda topyekun suçlamalara gidilmediğini, Türklere burda da haksızlık yapıldığının altını çizerek hatırlattıktan sonra milli mücadelenin işgallere paralel olarak gelişen özsavunma eylemi olduğunu anlattı. Generale Türklerin kurtuluşu için yapılan savaşta Ermenilere şiddet uygulamak gibi bir amaç olmadığına teminat verirken hiç bir yayılmacı emeli olmayan milliyetçilerin tek isteğinin ülkenin toprak bütünlüğünü, devletin bağımsızlığını, ulusun egemenliğini sağlamak olduğunu açıkladı. Bunun için tek hedefin işgale uğrayan yerleri kurtarmak ve yerini koruyabilmek için bu işgalci güçlere gözyuman hükümetin değişmesi olduğunu özenle vurguladı. Harbord'un manda hakkında sorularını da Kongrede tarafsız bir ülkenin, özellikle de Amerika'nın yardımının kabul edilmesi için karar alındığını, hatta bu konuya açıklık getirmek üzere Amerika'dan bir heyet davet edilmesine karar verildiğini anlatarak yanıtladı.⁹⁸

Mustafa Kemal Paşa, ulusal güçlerin amaca ulaşana kadar savaşacaklarını kesin bir dille belirttiği açıklamalarını Harbord'un isteği üzerine Heyet-i Temsiliye'nin de onayını alarak kaleme aldı⁹⁹ ve Samsun'da ona ulaştırdı. Gönderilen metin, bağımsızlık için savaşan Türklerin Ermenilere ve Müslüman olmayan hiçbir halka şiddet uygulamak gibi bir düşünceleri ve Mondoros'ta tanımlanan sınırlardan başka toprak istekleri olmadığını içeren satırlarıyla tam da Harbord'un Amerika'nın öğrenmesini istedikleriydi. O da milli mücadele hakkındaki bu ayrıntılı açıklamayı raporunun ekleri arasında Amerikan Kongresine sundu.¹⁰⁰

97 Maj. Gen. James Harbord, a.g.m. s. 187

98 Davet mektubunun metni için bkz. Ek:11 Hoover Institute Archives Browne Papers Box I File

99 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, s. 74-84

100 General Harbord Raporu Apendix I, Exhibit C Kapak sayfası için bkz. Ek:12

General Harbord Sivas'ta edindiği olumlu izlenimlerle 21 Ekim günü Kazım Karabekir ile görüşmek üzere Erzurum'a hareket ederken Mustafa Kemal Paşa da Harbord'la konuşmasının ana hatlarını Ermenilere hiçbir artıniyet beslenmediğini, bu konuda olumsuz yorumların İngilizlerin uydurması olduğunu belirttiğinin altını çizerek¹⁰¹ Karabekir'e tellemiştir. Harbord'sa Erzurum'a geldiğinde kent sakinlerini Doğu Anadolu'nun Ermenistan yapılması kaygısı içinde buldu. Heyeti Karabekir ve Vali'nin yanı sıra ellerinde "Wilson'un 12. Maddesi" yazılı afişler tutan gençler ve çok sayıda kadın karşıladı. Harbord Ermeni devleti tasarısı konusunda Wilson'un 12. maddesinin sözde bırakıldığını dile getiren Karabekir ile yaptığı görüşmede Sivas'taki noktalar üzerinde durdu.¹⁰² Mustafa Kemal Paşa gibi, ona da doğu sınırında 40 000 silahlı Türk askerinin Ermenilere saldırmak üzere hazır bekletildiği söyleminin doğruluğunu sorduğunda bunun iftira olduğu, doğu bölgesindeki asker sayısının 10 000 i aşmadığı yanıtını ve Ermeniler için aynı güvenciyi aldı aldı. Karabekir de Harbord'a Doğu Anadolu illeri ve Ermenilerle ilgili bir rapor verdi.¹⁰³

Kafkasya'daki gezisini tamamladıktan sonra dönüşü geçen Harbord'un Türkler hakkında başlangıçtaki düşünceleri oldukça değişmiş, ama Ermenilerin güvenliği hakkında kuşkuları hala tam olarak giderilmemiştir. Bu, Mustafa Kemal Paşa'ya kendisine ve ekibine gösterilen konukseverliğe teşekkür ettiği 9 Ekim tarihli nezaket mektubunda heyetin bazı üyelerinin Ermenilerin korkularının sürdüğünü, hatta evlerini terk ettiklerini öğrendiklerini belirterek bu konuda yazılı bir güvence vermesinin doğru olacağını önermesinden anlaşılıyordu.¹⁰⁴ Bununla birlikte 16 Ekim tarihli raporu oldukça yansızdı.

Harbord Raporunun Bazı Özellikleri

General Harbord Raporu¹⁰⁵ 13 maddeden oluşan dört bölümdü. Raporda konumuz açısından öne çıkarılan noktaların başında batıda sanıldığı gibi genelde Hıristiyanları, özelde Ermenileri Anadolu'dan silmek gibi bir amaç taşımayan ulusal hareketin kesinlikle gözardı edilmemesi gerektiği geliyordu. Bu bir bakıma ulusal harekete yöneltilen suçlamanın İtilaf Devletleri'nin propogandası olduğu kanısına vardıldığına açıklamasıydı. Hatta raporda kendi hallerine bırakıldıkları yüzyıllar boyunca Türklerle Ermenilerin barış içinde yaşamış olduğunun hatırlatılması¹⁰⁶ da kuşkusuz bu kanının bir tekrarıydı.

101 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1960, s 225

102 İbid. s. 305.

103 İbid. s .305-314

104 *Harbord Raporu*, Appendix I Exhibit D, s. 38 Mektubun raporda verilen şekilde tam metni Ek:13

105 Seçil Karal Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, İst. 1981

106 İbid, s.16- 24

Ulusal güçlerin uğurunda savaştığı Türk topraklarında Hıristiyan dünyasının Barış Konferansından beklediği Ermeni devletinin kurulmasının doğru olmayacağı, Türklerin bunun için Amerika'ya güvendiği ve Amerikan mandasına bağımsızlıklarını engellemeyecek bir yardım olarak düşündükleri için sıcak baktıkları da raporda belirtilmişti. Harbord'dan manda konusuna açıklık getirmesi istediğinden, incelemelerle elde edilen sayısal bilgiler ve istatistik verilerle manada kabul edilirse Türkiye'de gerekecek temel değişiklikler,askeri, idari, bayındırlık harcamaları ve sosyal yardımla Amerika'ya ilk beş yıllık maliyeti belirtilmişti. 756,014,000 dolar olarak saptanan bu maliyeti ve birlikte gelecek sorumluluğu Amerika'nın üstlenmesinin doğruluğu tartışılmıştı.¹⁰⁷

Raporun Ermenilerle ilgili kısımları can güvenliği, yoksulluk, Ermeni devleti ve Amerikan mandası konularında heyetin saptamaları üzerine yapılmıştı. İncelemeler sırasında Ermenilerin can güvenliğinin sanıldığı gibi tehdit altında olduğunu düşündürecek hiç bir durumla karşılaşmadığı, Amerikalı misyonerlerin bile yeni saldırılar olasılığını *sadece bir kuşku olarak* dile getirdiği öne çıkarılmıştı. *Tehcir* sırasındaki can kaybı hakkında Ermeni iddialarının tutarsız olduğu belirtilen raporda göçe zorlanan Ermenilerin Adana'da önemli bir yüzdesinin, başka yerlerde de binlercesinin geri döndüğü ve Türk yetkililerin bunlara iyi davrandığı, hatta hükümetin geri dönenlere yardım etmeye çalıştığı vurgulanırken Türklerin yoksulluk, ölümler, hastalıklar ve savaş sıkıntıları açısından Ermenilerden farklı durumda olmadığı, askere gidenlerin %20sinin geri döndüğü, yaklaşık 600,000inin de tifüsten öldüğü açıklanmıştı.¹⁰⁸

İncelemeler sırasında Ermenilerin can güvenliğinin sanıldığı gibi tehdit altında olduğunu düşündürecek hiç bir durumla karşılaşmadığı, Amerikalı misyonerlerin bile yeni saldırılar olasılığını sadece bir kuşku olarak dile getirdiği öne çıkarılmıştı.

Heyetin demografik saptamalarına göre Kilikya ve Doğu Anadolu illerini kapsayan Büyük Ermenistan kurulması önerilen yerlerde Ermeni çoğunluğu olmadığı Harbord'un raporuyla öne çıkan noktalardan idi. Bu çerçevede, savaş öncesi de bu çoğunluğun olmadığı, hatta tehcirde göçenler geri gelse bile savaşta çok can kaybına uğramasına karşın Türklerin sayıca üstün olacağı vurgusu, ayrıca Kafkaslarda kurulan Ermeni Cumhuriyetini tek tanıyan ülkenin Türkiye olduğuna işaret edilmesi¹⁰⁹ Harbordun yansızlığının göstergeleriydi.

107 İbid s. 27-28

108 İbid s. 9-23

109 İbid. s. 7, 10-12, 17, 21 "Savaşın önce dahi Ermeniler Türk Ermenistan'ı olduğu iddia edilen bölgelerde nüfus çoğunluğu oluşturmaktan çok uzaktı". (Even before the war Armenians were far from being in the majority in the regions claimed as Turkish Armenia.)

Özetlenen çerçevede Harbord Raporu Türk topraklarında bağımsız Ermenistan önermediği gibi mandaya da kesin bir yanıt getirmiyordu. Ancak, Türkler kendilerini yönetecek yeterlilikte olmadıkları için mandanın uygun olabileceği, İstanbul'un ayrı tutulmasının yönetim açısından Ermenilere sorunlar doğuracağı, ayrı mandalar altında iki ulusun birine düşman olacağı ama tek manda altında komşu olarak yaşayabilecekleri için Türklerle Ermenilerin İstanbulu da kapsayan tek mandaya koyulmasının daha uygun olduğu belirtilmişti. Ama bunun Amerikaya maddi ve manevi bakımdan çok yüksek maliyeti olacağı da özenle belirtilmişti.

Raporun Oylanması ve İzleyen Gelişmeler

Wilson, Ermeni ve manda propagandalarıyla Amerika'da yeniden seçilmek için binlerce kilometre katederken Eylül ayı sonunda kısmi felç geçirdi. Kendine sunulan raporu da 3 Nisan 1920 tarihine kadar senatoya getirmedi. Gecikme ve beklenen kararların bir türlü açıklanmaması Amerika'daki Ermeni lobisi ve Ermeni yanlısı kamu oyu için hayal kırıklığı oldu. Hatta senatoya sunulduktan iki gün sonra New York Times'da raporun geçen bunca zaman içinde bütün önemini yirdiği yorumu yer aldı.¹¹⁰ Bu gelişmeler, Wilson'un gecikmesinin Başkanın sağlık sorunundan çok, büyük önem verdiği Amerikan mandası ve Ermeni devleti konularında raporda aradığını bulamamasından kaynaklandığını, raporun önemi kalmadığı yorumunusa Amerika'nın Paris'teki barış konferansına resmen katılmaktan vazgeçmesi üzerine geliştiğini düşündürmektedir.

Wilson raporu Kongreye sunmak için bekletirken Osmanlı barışının gecikmesi, Mezopotamya ve Kilikya'daki çıkarları bu barışa bağlı olan İngiltere ve Fransa'da iş çevreleri tarafından ağır eleştirilerle karşılandı. Amerika'ya yıkılmak istenen Ermeni sorunu çözülemeyince artan gerginlik 12 Şubat'ta Londra'da barış koşullarını saptamak üzere toplanan konferans boyunca da kesilmedi. Petrol alanlarında büyük beklentisi olan İngiltere'de muhalefetle iktidar birbirine girdi. Oysa General Harbord Raporuyla bu sorunun çözümleneceğini düşünen İngiliz Hükümeti, Heyetin gezisini çok yakından izlemiş, milliyetçilerin heyetin her yerde iyi kabul edilmesini sağlamasını güçlerini göstermek için bir kandırmaca olduğunu öne sürerek¹¹¹ sonucu etkilemeye çalışmıştı. Ama rapor askıda kaldıkça Başbakan'a sorunu çözmesi için yapılan baskılar, hükümete eleştiriler basına yansıyor kamu oyunu etkiledi. İktidar, Dışişleri Bakanı Lord Curzon elindeki belgelerin *Ermenilerin masum kuzular olmadığını* gösterdiğini; İçişleri Bakanı Sir Eyre Crowe *Türklerin*

110 *New York Times*, 6 Nisan 1920

111 Bilal Şimşir, *British Documents...* p. 122,126-131, from D.B.F.P.,vol. IV, p.248

kendilerine karşı başlattığı seferberlikten Ermenilerin sorumlu olduğunu söylemek zorunda kalana kadar suçlandı.¹¹² Sonunda, Türklerle yapılacak barış anlaşması, Ermeni ve Kürtlerle ilgili kısımların saptanması için 18 Nisan'da San Remo'da toplanan konferansa masaya yatırıldı. Bu konferansa Büyük Ermenistan kurulmasını sağlayarak sorunu çözüp Hıristiyan dünyasını kazanmaya kararlı gelen İngiltere ve Fransa, Amerika'nın mandasında olmasını istedikleri bu devletin sınırlarını çizmesi için Wilson'u konferansa davet ettiler.

Ne var ki ABD'de alınan karar gereği görüşmelere resmen değil, sadece kendi adına katılmak üzere öneriyi yürekten kabul eden Wilson, Washington'da Amerikanın bölgedeki petrol yatakları dolayısıyla göğüsleyeceği sorunların ortaya serildiği beklemediği bir muhalefetle yüz yüze kaldı. İngiltere ve Fransa'nın mandater olacakları bölgelerde petrol ve maden yataklarından sağlayacakları çıkarlar hatırlatılarak insani değerlere ve Ermenilere sarılmak yerine bu iki ülkeyle manda alanlarını değiştirmeyi düşünmeye davet edilerek çok ağır eleştirildi. Harbord'un izlenimleri ve raporunun daha önce Fransa ve İngiltere'nin 'kendi çıkarlarını gözeten propaganda yaptıklarını' bildiren Amiral Bristol'ün siyasisileri düşündüren uyarısıyla örtüşmesi, görüşmelerin başında Ermenistan ve Amerikan mandası kurulmasını benimseyen bazı senatörlerin mandayı reddedenler arasına katılmasına yol açtı.¹¹³ Ermenilere arka çıkmayı Amerikan çıkarlarına uygun görmeyenler, mandanın maliyetinin yüksek olacağını gösteren Harbord Raporu tartışmaya açıldıktan sonra daha güçlendiler. Missouri Senatörü James A. Reed, katliamlardan Ermenilerin de sorumlu olduklarını, öbür ülkelerinse büyük mali yük getireceği için mandaterliği Amerika'ya yüklemeye çalıştığını açıkça dile getirdi.¹¹⁴ Hatta Kongre'de zengin verimli bölgelerin İngiltere ve Fransa tarafından paylaşıldığını tekrarlayan Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Henry Cabbot Lodge Doğu Anadolu'yu kastederek 'Orada yönetilecek bir banka bir de darülaceze var, onlar bankayı aldı, bize darülaceze bırakıldı'¹¹⁵ diyerek Amerika'nın kandırıldığını tekrar hatırlatıp ulusal çıkarları gözardı etmektense Ermenileri kendi hallerine bırakmayı önerdi.

Amerikan Kongresindeki sert tartışmalar sonunda manda için oylama zamanı geldiğinde Ermenilerle ilgili tartışmalar tamamen erimiş gibiydi. 1 Haziran 1920'de yapılan oylama Wilson'un mandaterlik için istediği yetkinin 52ye 23 oyla reddedilmesi ve ABD'nin Doğu Anadolu'da bağımsız Ermeni devleti kurulmasını desteklemekten vazgeçmesiyle sonlandı.¹¹⁶ Ermeni devleti ve

112 Salahi Sonyel, "Ermeni tehciri: Yeni belgeler ışığında yeniden değerlendirme" *Belleten*, No. 141, Ocak 1972 p. 65 (PRO FO 371/5043/E 1714 House of Lords Debate 11.3.1920'dan)

113 Prof. Thomas A Bryson, *Mark Lambert Bistol*...., The Armenian Review s. 9-15.

114 James B Gidney, a.g.e., p.208, 227- 228

115 Prof. Thomas A. Bryson, A. a.g.m. s. 17 (Senate Document 266, 66th con. 2nd sess. 1920, v.15'den)

116 Harbord, a.g.m.s. 22, Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, İstanbul.1981s.158

mandaterlik tasarılarının içiçe olduğu bu sonuç için Harbord Heyetinden George Eliot Mears “Amerika için mandaterlik, Harbord Raporundan sonra adeta bir hayalet oldu. Ermenistan için mandaterliği kabul etseydi Amerika, eğitim ve sağlık hizmetleri boyutları olan misyonerlik çalışmalarının ardında emperyalist emeller gizlemekle suçlanacaktı.” yorumunu yaparken,¹¹⁷ William L. Westerman Amerika’nın özgüvenliği için manda önerisini geri çevirdiğini öne sürerek¹¹⁸ ABD’nin Ermeni sorunuyla ilgisinin eski boyutunda olmadığını anlatıyordu.

Aynı zaman diliminde Anadolu’da Türk direnişi kesin bir kurtuluş savaşına dönüşmüş, Sivas’taki kongreden sonra hükümet istifa etmiş, seçimler yapılmış, Misak-ı Milli İstanbul’da Meclis-i Mebusan’da duyurulmuştu. Bundan kısa bir süre önce Heyet-i Temsiliye’nin geldiği Ankara 16 Mart’ta İstanbul’un resmen işgal edilmesiyle Kurtuluş Savaşı’nın siyasal merkezi olmuştu. Bu gelişmeye kadarsa, Paris Konferansının açılı şından sonra Ermeni katliamından suçlu Türklerin cezalandırılması için İngiltere’nin kontrolünde bir operasyon başlatıldı, bu eylem Mart başında Sadrazam olan Damat Ferit’in desteğiyle hızlandı. Anadolu’daki örgütlenme güçlenince biraz da onun destekçilerini susturma hareketine dönüştü ve çoğu İttihatçı 140 aydın tutuklanıp iki yıl sonra Anadolu’da esir alınan İngiliz askerlere karşılık olarak salıverilecekleri Malta’ya sürüldü.¹¹⁹

Öte yandan İtilaf devletleri Harbord Heyeti’nin gözlemlerini, hatta Amerikan Kongresi’nin kararını hiçe sayarak Türk topraklarında bağımsız Ermeni ve Kürt devletlerine yer verdikleri Osmanlı barışını hazırlayıp 1920 Ağustosunda Sevr’de Osmanlı temsilcilerine sundular. Sadrazam Damat Ferit başkanlığındaki Osmanlı heyeti, Bab-ı Ali’nin Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illerini kapsayarak kurulacak olan bağımsız Ermeni devletini tanımasını öngören 88., sınırlarını Wilson çizeceğini belirten 89. ve o topraklardaki hakından vaz geçtiğini kabul ettiği 90. maddeleriyle¹²⁰ bu anlaşmayı imzalarken ulusal güçler Kurtuluş Savaşını sürdürerek bu anlaşmayı yok saydıklarını göstermekten geri kalmadılar.

TBMM çok geçmeden antiemperyalist ilkeler paylaştığı Sovyetlerle ilişkilerini geliştirdi; Kafkaslar’da kurulan bağımsız Ermenistan’ı da resmen tanıdı. Ancak, Sovyetler’den istenen yardım karşılığında Moskova Doğu Anadolu’dan Ermeniler için toprak isteyince, Meclis Kazım Karabekir’in Ermenistan üzerine yürümesine yeşil ışık yaktı. Ermenilerle çarpışmalar Türk kuvvetlerinin

117 Eliot Grinnell Mears, *a.g.e.*, 1924 s. 526

118 William Linn Westerman, *a.g.m.* s. 180

119 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976.

120 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, Cilt I, s. 559

başarısı ile sonuçlanınca 3 Aralık'ta Gümrü Anlaşması imzalanarak Doğu sınırı çizildi. Ermenistan Sovyetleşince 1921 yılı Mart'ında Moskova, Ekim'de de Kars anlaşmalarıyla bu sınır tekrar kesinleştirildi.

Öte yandan, Dünya Savaşı son bulunca Ermenilerden göçtükleri yerlere geri dönenlerin Kilikya bölgesinde Fransa'nın mandası altında da olsa yurt edinme emeliyle Türklerle çarpışması, Fransız kuvvetleri 1921 Ekimi'nde Ankara Antlaşması ile buradan çekilene kadar sürdü. Bu süreç içinde Amerika'daki *Armenia-America Society* (Ermenistan Amerika Cemiyeti) Türk topraklarındaki misyonerlik hizmetlerinin kesilmemesine uğraşan kilise kuruluşları ile elele Kilikya'da Ermeni bölgesi ayrılması için uğraşmayı sürdürdü. Hatta bu cemiyetin başkanı ve Amerika'daki kiliseler birliğinin (*Federal Council of the Churches of Jesus Christ in America*)de aslarından George Redington Montgomery, hiç olmazsa Osmaniye bölgesi civarında Türk milliyetçilerinin isteklerine ters düşmeyecek şekilde bir Ermeni bölgesi ayrılmasını sağlamak için çabaladıysa da Amerika'nın ekonomik çıkarlarını gözeten Washington'dan siyasal destek görmediği için bu, boşa giden çaba oldu.¹²¹

Dünya Savaşı son bulunca Ermenilerden göçtükleri yerlere geri dönenlerin Kilikya bölgesinde Fransa'nın mandası altında da olsa yurt edinme emeliyle Türklerle çarpışması, Fransız kuvvetleri 1921 Ekimi'nde Ankara Antlaşması ile buradan çekilene kadar sürdü.

Türk zaferi ile sonuçlanan Kurtuluş Savaşı'nın noktalandığı 13 Ekim 1922 tarihli Mudanya Silahbırakışması, Ermenilerle ilgili bir hüküm içermiyordu. Bununla birlikte Paris'teki Ermeni temsilciler büyük devletlere değilse de Amerika'daki Ermeni lobbiesinin desteğine de güvenerek Kasım ayında toplanan Lozan Konferansı'nda Türk topraklarındaki isteklerini resmen dile getirebilmek için uğraştılar. Onlara destek vermek adına Montgomery Başkan Warren G. Harding'e ticari ve insani yatırımları Yakın Doğu sorununun çözümünde yer almasını zorunlu kılacak kadar önemli olduğundan Amerika'nın konferansa katılmasının yararlı olacağını¹²² bir mektupla hatırlattıysa da Washington Lozan'a aralarında Amiral Bristol'un da bulunduğu gözlemciler göndermekle yetindi.

Amaçına ulaşamayan Ermeni lobisi Amerikalıların savaş sonuna kadar gösterdiği idealizmin yerini maddiyatın aldığını söyleyerek Lozan'a Ermeni-Amerika Topluluğu'nu temsilen Montgomery'nin ve Yakın Doğu Yardım Fonu Başkanı Dr. Barton'un katılmasını sağladılarsa da Türklerin karşı koyacağını bilen Amerikalı gözlemciler onların isteklerini desteklemedi.¹²³ Dahası, resmi

121 *New York Times*, 18 Kasım 1922

122 Thomas, A. Bryson, *The Armenia-America Society...*, s.98

123 *İbid.* s.100.

yetkileri olmasa da kişisel yorumlarında “azınlıklar” üzerinde durup Ermeni isteklerinden hiç söz etmediler.¹²⁴

Sonuç

Türklerle barış anlaşması yapılmadıkça Dünya Savaşı bitmiş sayılmadığından bir an önce bunu sağlayarak ülkelerinde savaş halini sonlandırmaya odaklanan Avrupa büyük devletleri, kendileri için öncelik taşımayan Ermenileri Lozan Konferansında da yalnız bıraktılar. Ermeniler bunu Wilson Sevr’de Ermenistan sınırını Türk topraklarından 42,000 km² içerecek şekilde tasarlamışken, Türk kuvvetleri Ermeniler üzerine yürüyünce Curzon’un artık *propaganda ve dilencilik yerine yapıcı dış politika* gerektiğini söyleyerek Aharonian’ın görüşme isteğini geri çevirdiğinde anladılar.¹²⁵ Ama ABD’den beklentileri sürdü. Ne ki Ermeni devleti için Amerika’da çok çabalayan kamu oyu ve Wilson’un başı çektiği Ermeni lobisi, Başkanın bizzat ortaya koyduğu barış ilkeleri çerçevesinde gelişen Kurtuluş Savaşı’nın, bu savaşın ruhunu anlayan Amerikalı gözlemcilerin, en çok da ABD’nin ekonomik çıkarlarının önünde yenik düştü. Ermeni tarihçi Hovanissian yazdığı gibi “çıkarıcı politikalar Ermenilere verilen vaatleri boşa çıkarmıştı”.¹²⁶

Ermeni davası Lozan’da toplumun ısrarlı başvurularıyla konuşma olanağı sağlayan temsilcileri tarafından dile getirildi. Konferans Başkanı İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Türk topraklarında Ermenilere bir yer ayrılması için çok ısrar ettiyse de Türk heyeti bunu onaylamayınca Ermeni heyeti 2 Şubat 1923 günü istediği sonucu alamadığı Lozan’dan ayrıldı. Bu, Ermeniler ve Amerikalı yandaşları için büyük bir düş kırıklığı oldu. 24 Temmuz’da imzalanan Lozan Anlaşmasında ek protokolle Türk toprakları dışındaki bütün azınlıklar gibi Ermenilere de iki yıl içinde Türk uyruğunu seçme ve ikametgahı olarak Türkiye’ye dönme hakkı verildi.¹²⁷ Bazı eleştirmenler Lozan Antlaşması’yla Ermeniler için “ulusal yurt” düşüncesinin petrol anlaşmaları uğruna bir kenara atıldığını belirtirken¹²⁸ Aharonyan, 9 Ağustos’ta Paris’te ‘Müttefiklerin parlak vaatlerinin bedelini Ermeniler kadar ağır ödeyen yoktur. Lozan bu kadar çabuk unutulmaya terk edilen Ermeni milleti yokmuş gibi imza edildi’ diyerek İtilaf Devletlerini kınadı. Ermenilerin üzüntüleri de o sıralar New York Times’ın Lozan’a ilişkin bir değerlendirmesinde ‘görüşmeler Ermeniler hiç var olmamış gibi sonuçlandı’¹²⁹ sözleriyle çarpıcı biçimde yansıtıldı.

124 Alexander Khatsian, "The Lausanne Conference and the Two Armenian Delegations" *The Armenian Review*, V.14, N.3-35, Catholic Historical Society, 82, Haziran 1971, s. 54.

125 Margaret Macmillan, *Peacemakers*, s. 460

126 Richard G. Hovannisian, a.g.e., s. xv.

127 Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanakları*, Takım I, Cilt I, Kitap 2, s.276, Ankara 1973

128 Thomas Bryson, a.g.m. s.101.

129 *New York Times*, 12 Eylül, 1924.

1923’de Ermeni İhtilal Komitesi Dashnagtzoution toplantısında Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti’nin kurulmasının *büyük devletlerin savaştan önce ve sonraki boş sözlerinden elde kalan tek somut gelişme* olduğunu söyleyen ilk Başbakan Hovannes Katchaznoui’nin çıkar hesaplarına dayalı dostlukların üzücü sonuçlarını yaşayan Ermenilerin duygularını dile getirdiği aşağıdaki sözleri, topluma bugün de aynı çıkar hesaplarına teslim olmaması için hala bir uyarı niteliğindedir: “Ermeni İhtilal Komitesi’nin yapabileceği bir şey kalmamıştır. Ermeni davası ve kendi varlığı için yapılabilecek yalnız tek bir şey daha kalmıştır. O da, kendi varlığına son vermektir. Bizim tarafımız, var oluş sebebini - *raison d’etre* - kaybetmiştir ve bu acı gerçektir.”¹³⁰

130 Bilal Şimşir, *Armenians In the Ottoman Empire and Modern Turkey*, (1912–1926), s. 79

KAYNAKÇA

Arşivler ve Birincil Kaynaklar

ABCFM 353, Roll 6, April 15, 1917.

ABCFM Unit V, Vol. VI Reel: 504.

ABCFM Unit V: Vol. VII, Reel: 506, March 29 1916.

Bible House, İstanbul

Browne's Papers (Hoover Inst.)

Columbia University, New York

"Congressional Records 65", 1st and 2nd Sessions, 1741-43.

Department of State, Div. Of Western European Affairs, July 18,1917,
867.22/9.

Foreign Relations, 1917 Part I: Continuation of the War- Participation of U.S.

World's Work, New York, 1920, V. XL, No.1, (May 1920).

Harbord, Maj. Gen. James G., *Conditions in the Near East- Report of the
American Military Mission to Armenia.* Washington Government Printing
Office, 1920

Harvard University, Houghton Library

Hoover Institute Archive

Library of Congress

Manchester Guardian

Mosley, Brig. Gen. George van Horn, *Mandatory Over Armenia, Report Made
to Maj. Gen. James G. Harbord,* Washington Government Printing Office,
1920

New York Times.

Public Records Office, Londra

Stanford University, Hoover Institute Archive

United Church Board for World Ministries ABCFM Arşivi, New York

University of Utah

İkincil Kaynaklar

- Adıvar, Halide Edip. *Memoirs of Halide Edib*, Murray, 1926.
- Akgün, Seçil Karal. *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, Tercüman Yayınları: İstanbul,1981
- Akgün, Seçil Karal. "Ana Hatlarıyla General Mosley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası", *Bellekten* Cilt: XLVIII, Sayı 189-190 (Ocak-Nisan 1984).
- Akgün, Seçil Karal. Ottoman Armenians' Intricate Relations With Western Powers During the Peace Settlements of the First World War, *Review of Armenian Studies*, No.18 2008 s. 39-80
- Akgün, Seçil Karal. "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Osmanlı Ermenilerinin Büyük Batı Devletleriyle Karmaşık İlişkileri." *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 33/34, (2009): ss.61-124.
- Akgün, Seçil Karal. "Brownie and the Leaders of the Sivas Congress", George Sellers Harris ve Bilge Criss (der.), *Studies in Atatürk's Turkey: The American Dimension*. Brill, 2009
- Armenians In the Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926)*. Boğaziçi Üniversitesi. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü: İstanbul, 1984.
- Aspaturian, Vernon V. "Armenia in the World Arena 1914-1921." *Armenian Review* Vol.46, Sayı. 1-4 s.181-184 (1993).
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. Cilt. I, İstanbul, 1967.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara, 1956
- Baykal, Bekir Sıtkı. *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*. Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1969.
- Bayur, Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*. Vol. III, Bölüm IV, Ankara, 1967.
- Bıyıkhoğlu, Tefik. *Atatürk Anadolu'da*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955.
- Bilgen, Deniz. *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*. İstanbul, 2004.
- Bryson, Thomas A. "Mark Lambert Bristol, U.S. Navy, Admiral-Diplomat: His Influence on the Armenian Mandate Question." *The Armenian Review* Vol. 21, No. 4-84, (Winter 1968).
- Bryson, Thomas A. "The Armenia-America Society: A Factor In American-Turkish Relations, 1914-1924", *Records of the American Catholic Historical Society*, (Haziran 1971).
- Callwell, C. E. *Field Marshall Sir Henry Wilson, His Life and Diaries*. London, 1927, cilt II.
- Dyer, Gwynne, "The Turkish Armistice of 1918, 2- A Lost Opportunity The

- Armistice Negotiations of Moudros.” *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, Issue 3, (1972).
- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*. Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.
- Erol, Mine. *Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi*, Giresun: İleri Basımevi, 1977.
- Faulkner, Harold U. *American Political and Social History*, Appleton-Century-Crofts: New York, 1952.
- Fischer, Fritz. *Germany's Aims in the First World War*, Chatto & Windus, 1967.
- Gidney, James B. *A Mandate for Armenia*, Kent, Ohio: Kent State University Press, 1967.
- Gordon, Leland James. *American Relations with Turkey 1830–1930*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1932.
- Grabill, Joseph. *Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*. Minneapolis, 1971.
- Hoover, Herbert. *The Ordeal of Woodrow Wilson*. McGraw-Hill book, New York, 1961.
- Hovannisian, Richard G., “The Allies and Armenia, 1915-18” *Journal of Contemporary History*, 1968.
- Hovannisian, Richard G.. *The Armenian Holocaust, A Bibliography Relating to the Deportations, Massacres and Dispersion of the Armenian People, 1915-1923*. Cambridge, Massachusetts: Armenian Heritage Press, 1980
- Howard, Harry N. *The King Crane Commission: An American Inquiry in the Middle East*. Beirut: Khayats, 1963.
- Howard, Harry N. *Turkey, The Straits and the US Policy*, Johns Hopkins University Press, 1974.
- Howard, Harry N. “An American Experiment In Peacemaking- The King Crane Commission” *The Muslim World*, 2, April 1942.
- Hurewitz, Jacob & Jacob D. Ed. *Diplomacy in the Near and the Middle East: A Documentary Record, 1535-1956*. Cambridge University Press, 1987.
- Jaschke, Gotthaard. “Mondros’a Giden Yol.” *Belleten* Cilt: XXVIII, Sayı: 109, Ankara, 1964.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*. İstanbul, 1960.
- Khatsian, Alexander. “The Lausanne Conference and the Two Armenian Delegations.” *The Armenian Review*, Vol. 14, No: 3-35, Catholic Historical Society, 82, (Haziran 1971).

- Kurat, Yuluğ Tekin. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*. Turhan Kitabevi, 1976.
- Latimer, Frederic P. *The Political Philosophy of Mustapha Kemal Atatürk as Evidenced in His Published Speeches and Interviews*. Princeton University, 1964.
- Logan, Rayford Whittingham. *The Senate and the Versailles Mandate System*. Washington DC, The Minorities Publishes, 1945.
- Lybyer, Albert Howe. "Turkey Under the Armistice." *Journal of International Relations*, Vol. 12, No. 4, (Nisan, 1922).
- Macmillan, Margaret. *Peacemakers*, Londra, 2001.
- Mears, Eliot Grinnell. *A Politico-Economic Interpretation, 1908-1923*. Macmillan Company, 1924.
- Meray, Seha. *Lozan Barış Konferansı Tutanakları*. Ankara, 1973.
- Nalbandian, Louise. *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*. University of California Press: Berkeley, Los, Angeles, London, 1963.
- Sonyel, Salahi, *Armenian Deportations: A Repraisal In the Light of New Documents*, *Belleten*, No. 141, Ocak 1972.
- Studies In Atatürk's Turkey*. (ed.) George Haris ve Bilge Chriss, Leiden-Boston, 2009.
- Şimşir, Bilal. *İngiliz Belgelerinde Atatürk - British Documents on Atatürk*. Ankara, 1973.
- Şimşir, Bilâl. *Malta Sürgünleri*, İstanbul 1976.
- Trusk, Roger. *The United States Response to Turkis Nationalism and Reform 1914-1939*, University of Minnessotta Press, 1971
- Tumulty, Joseph Patrick. *Woodrow Wilson as I Know Him*. Doubleday, Page, 1921.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye 'de Siyasi Partiler*. İstanbul, 1952.
- Turan, Ömer. *King Crane Raporu ve Etkileri (1919)*
- Türkgeldi, Ali. *Moudros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü:Ankara, 1948.
- Westerman, William Linn. *The Armenian Problem and the Disruption of Turkey, What Really Happened At Paris: the Sory of the Peace Conference by American Delegates*. ed.by Edward Mandell House and Seymour, N.Y. 1921.

EKLER

Ek: 1

DOCUMENT III

(Memorandum dated December 1st, 1920, sent to the French Government by the Delegation Nationale Armenienne on the Cilician Question.)

PRESENT STATUS OF THE CILICIAN QUESTION.

At a time when the fate of Cilicia is about to be decided it is necessary briefly to recall some facts, and to call attention to the solution which the Delegation Nationale Armenienne submits to the Government of France, a solution which, while taking into consideration the present and the obligations of the Treaty of Sevres would also satisfy the very modest prayers of the Armenians of Cilicia by protecting also the interests of France.

In October, 1916, following an accord concluded between the Allies regarding the partitioning of the Ottoman Empire, the French Government declared to the Delegation Nationale Armenienne, that the Armenians should earn the liberation of their country by furnishing volunteers for an expedition into Asia Minor.

This demand may be explained by the fact that the Western front was then passing through one of its most alarming moments of the War, one in which the Allies, especially France, could not send even the weakest sort of a detachment to the East.

The President of the Delegation Nationale Armenienne eagerly accepted the proposition that was put to him, in exchange for which he obtained from the French Government a solemn promise to grant—after the War—the widest possible autonomy under French protection to the Armenian territories which, according to the 1915 Accord, would come into the French zone of influence.

Immediate arrangements were made, an appeal was sent out by the President of the Delegation to Armenians who, armed with the hope of freeing Cilicia, their homeland, rushed from all sides to enlist. Thus was created the Legion d'Orient, later named Legion Armenienne, for it was made up almost exclusively of Armenians. Under the command of French officers and French staffs, the Legion took part in the Palestine-Syria campaign. It fought valiantly and its French leaders as well

* (Footnote by John A. Shishmanian) It was said, at the time, that an army of one million Turks was prevented from being sent to the Eastern Front. J.A.S.

as Field Marshal Allenby, Commander-in-Chief of the Expedition, rendered official tribute to its tenacity and bravery.

But these are not the only military services that the Armenians have given to the Allies. From the very outbreak of the World War, refusing to accept the offer of the Turks, who promised them independence if they would join them in order to allow the Ottoman troops to reach the Transcaucasus to raise the Turanian population, and they did not hesitate to align themselves with the Allies. And in continuing the War for nearly a whole year on the Caucasian front, after the collapse of Russia, the Armenian Volunteers, under their own leaders, prevented the German forces from obtaining oil, as has been declared by General Ludendorff himself, who states that this was one of the causes of the inferiority of the German army and its notably feeble resistance.

On the other hand, by their action, the Armenian Volunteers held in the Caucasus, important Turkish forces and prevented them from fighting elsewhere.* They thus came to the assistance indirectly but very effectively, of the allied troops fighting in Mesopotamia and in Palestine, and later in the Salonica campaign, the victorious outcome of which unquestionably was one of the most powerful causes that led to the defeat of the Central Powers.

Nevertheless, in spite of her promise, the Treaty of Sevres abandons that largest part of Cilicia to the Turks, while it takes from them the region of Smyrna and of Thrace. The Armenians of Cilicia, to whom this freedom was promised and who fought against the Turks in order to obtain it, therefore see themselves once more returned to the domination of their ancient oppressors.

But recent events in Greece have modified the situation. The new direction of Greek politics at the fall of Mr. Venizelos brings up the question again. We do not ask for a revision of the Treaty of Sevres, but whether it is revised or not, it seems at the least that negotiations will break open from which diplomacy could take advantage, if it wishes, to come to the aid of Armenians in order

to realize in Cilicia their very modest prayer and at the same time protect French interests.

The Armenians, considering what has already been done, and the signing by France of the Treaty of Sevres, no longer ask for the liberation of Cilicia, but while submitting to Ottoman sovereignty, they simply demand that the Christian population not be abandoned to the administration of Turks whom the Allies themselves have recognized to be incapable of governing non-Turkish peoples, and as they declared first in the letter of Mr. Clemenceau to the Ottoman Delegation that came to the Peace Conference in Paris and later in the declaration that was issued at the Conference at Spa.

The only solution then, is to grant to these peoples an autonomous Christian administration under French protection, with a mixed gendamerie under French command into which may be introduced other national elements. This gendamerie could be organized within a short time and its finances assured out of the resources of the country itself as soon as pacified.

We repeat that this solution which alone will make life possible to the Christian people of Cilicia would offer to France certain advantages which may be summed up as follows:

- 1:- It can be brought about by diplomacy alone without affecting the Treaty of Sevres. And France is able to do it readily, since Cilicia, under the Tripartite Accord is part of the French zone of influence, and because of this same "Accord" she need not withdraw her troops until the execution of the Treaty is effectually assured.
- 2:- It would call for no further sacrifice either of men or money.
- 3:- It would avoid all international difficulties, for it would not affect either the letter or the spirit of the Treaty of Sevres. The autonomous Christian administration could be brought about by a simple irade of the Sultan.

32

- 4:- It would perpetuate the peace of the northern region of Syria and establish security on the Syrian boundary.
- 5:- It would permit France to evacuate Cilicia by means of its mixed gendarmerie as above mentioned.
- 6:- It would make more real the privileges of an economic, commercial and agricultural order in this region which is richer than any of the other regions placed under her mandate.

As to the 250,000 Christians of Cilicia whose official and traditional guardian is France, and who have returned to Cilicia under her own encouragement, they could by this solution enjoy a real security, no longer subject to vexations, injustices and the arbitrariness of an administration that has more than proved its incapacity to rule over non-Turk races and whose sad memory has not yet been effaced.

THE PRESIDENT
Delegation Nationale Armenienne

BOGHOS NUBAR

THIS TRANSLATION WAS DONE BY JOHN A. SHISHMANIAN, THE FRENCH GOVERNMENT SENT NO REPLY TO THIS MEMORANDUM.

EK: 2*

TRANSLATION BY JOHN A. SHISHMANIAN

DOCUMENT IV

GILICIA & THE WAR of 1914-1918

(The following is a translation of a statement prepared by the Delegation Nationale Armenienne, at Paris, and signed by its President, Boghos Nubar.)

Paris December 9, 1920.

On the circumstances and conditions under which the "Orient" was created in 1916.

We deem it useful to recall the circumstances under which an accord was brought about between the French Government and the Delegation Nationale Armenienne in October, 1916, on the subject of Armenian Volunteers and to give certain details of the commitment on the part of the French Government.

In 1916, certain conferences took place between the quai d'Orsay and the Delegation Nationale Armenienne. I was then called to London and after my conferences with Mr. Georges Picot and Sir Mark Sykes, who in the name of their respective governments had negotiated the Accord of 1916 relative to the fate of Turkey in Asia, I had a last meeting with them on October 27 at the Embassy of France, where the conditions upon which the Delegation Nationale Armenienne undertook to furnish Volunteers for an expedition into Cilicia were settled.

It was at a most critical period of the war, and the Allies could not think of withdrawing any of their forces on the Western front to be sent to the East; that is why Mr. Georges Picot had been instructed to call for Volunteers against the

* Bu belgenin orjinalinde 4. sayfa eksiktir.

-2-

Turks. Need I state that we hastened to offer this additional cooperation to the Allies? I say "additional" because since the outbreak of the war the Armenians had never ceased to fight at the side of the Allies.

During the interview, Mr. Georges Picot brought out the necessity to the Armenians of acquiring a new realization of their national aspirations. I replied: "They are ready to do that". And I added, however, that the Volunteers would not offer themselves in really effective numbers unless they were assured of being enlisted against their ancient enemy, to liberate their native soil. Armenian Volunteers who were residents of France, had already been fighting for two years on the Western front; but under these present circumstances it seemed that those of our (Armenian) other communities would not willingly enlist elsewhere than in Cilicia.

Mr. Picot agreed with this and declared himself in accord with my position. He only asked in order to avoid any misunderstandings, if an expedition into Syria or on the coast of Smyrna, or even in the Balkans, undertaken for the purpose of defeating the Turks, would be considered in harmony with our plans. I replied that the object being to liberate Armenia, a landing carried out for strategical reasons in Syria or in Asia Minor, would surely satisfy our demands; but as to the Balkans, this would be doubtful.

Mr. Picot agreed and added that his question had no other motive than to define the issue and avoid all misunder-

-3-

standings. This point having been clarified, I added that to allow me to support with greater energy a call for Volunteers and to obtain better results, I should be placed in a position to give assurances that at the end of the War, France would include Cilicia within the boundaries outlined in the 1916 Accord of the Allies; would create an autonomous Armenia to permit the race to reconstruct itself and for Armenian nationality to develop under the protection of France.

Mr. Picot then authorized me to give that assurance.

Consequently, it was agreed that I send a dispatch to my son in Egypt, where many Armenian refugees were eagerly awaiting the call to enlist, instructing him to take all the necessary steps in order to encourage enlistments advising the Volunteers that I had received formal assurances from the French Government that after the victory of the Allies, the aspirations of the Armenian people would receive full satisfaction in Cilicia.

It was thereupon decided in brief:

1- That the Volunteers would be utilized exclusively as a landing party in Asia Minor for the purpose of fighting their traditional enemies and to free their native soil.

2- That France promised -- after an Allied victory -- to give autonomy to Cilicia placed under her protection.

3- That the following telegram addressed to my son in Egypt, be sent in code by way of the Ministry of Foreign Affairs, which was done that same day:

"October 27, 1916

"Arakel Bey Nubar, Cairo

Referring to my letter of October 6, on the question of Volunteers. Having since then, received formal assurances that upon an Allied victory, our national aspirations shall be satisfied, I direct you to take the necessary steps to encourage

-5-

the Palestine Campaign, where it formed the largest part of the French contingent. It fought valiantly and its leaders paid tribute to its bravery. It was cited in the Orders of the French Expeditionary Corps (1) and Field Marshall Lord Allenby, Commander-in-Chief of the Allied forces, has testified to their valor and to their splendid military bearing (2).

As to Cilicia, the commitments recited herein were carried out from November, 1918, to December, 1919, lands of Syria and Cilicia entrusted to the administration of Mr. Georges Picot, officially were known as "le Commissariat General de la France en Armenie".

During this entire period, I received official communications concerning Cilicia, which came from the "Service Administratif en Armenie" and from the "Colonel, Administrateur en Chef en Armenie".

(1) "The Commanding Officer of the French Detachment under whose command the Armenians fought, has brought to light the endurance and the spirit of the Armenian soldiers, whose loyalty to the Allies never faltered":

(2) Dated October 12, 1918:

"Delegation Nationale Armenienne, Paris. My sincere thanks to you and to Armenians for your kind telegram of congratulations. I am proud of having had a group of Armenians under my command. They fought brilliantly and had a great share in the victory."

ALLENBY

Contingent

-6-

Finally by official permission, upon orders of the High Commissioner, Mr. Georges Piot, 208,000 Armenians, refugees in Syria, Palestine and Egypt, were returned to Cilicia -- "Into their homeland" said the French authorities.

The Armenians therefore have carefully carried out their commitments.

Nevertheless, the treaty of Sevres, signed by France, leaves the greater portion of Cilicia under Ottoman sovereignty, while it presents autonomy to the Kurds (Article 62) who made war against the Allies and who with the Turks had participated in massacring Armenians who were the allies of France. The Kurds to whom France had made no promises. Those who loyally supported the cause of the Allies are sacrificed, while those who fought the allies are favored.

And yet, we could even be content today by obtaining an autonomous administration in Cilicia under Turkish sovereignty and French control. This autonomous administration could be accomplished through diplomatic channels. It would require nothing more than an irade from the Sultan.

The Delegation Nationale Armenienne hopes that the government of the Republic will be pleased to make its decision, which while preserving the interests of France will also permit her to keep her promises and attain the modest satisfaction of our demands. Otherwise, it means the abandonment of those whom France herself brought back into Cilicia and whose brothers fought at her side against the Turks.

The President
Delegation Nationale Armenienne
BOGHOS NUBAR

EK: 3

ABCFM
Unit 5 Vol. V
Reel 506

(TRANSLATION)

Sublime Porte
Ministry of Foreign Affairs
No. 80136/90

March 29, 1916

Note Verbale

The Imperial Ministry of Foreign Affairs has had the honor of receiving the note verbale which the Embassy of the United States of America was pleased to address to it on November 24, 1915, relative to the American missionaries Rev. Alpheus N. Andrus, Dr. Thom, and Miss Agnes Fenega, who were established at Mardin.

The Department of the Interior, to such a request for information in this connection was made, states in reply that these missionaries had direct relations with the Armenian Revolutionary Committee and the rebels of Midiat, and that the money and effects seized by the local authorities did not belong to them but some Armenians. These sums of money are at present deposited in the public treasury and the effects are cared for by the commission constituted for the purpose, to settle the property left by the Armenians.

As to the valuables and other objects belonging to these missionaries, they were delivered by the said imperial authorities to their representative or attorney, and no damage has been done to their real property.

These Americans traveled freely as far as Sivas, without being the object of any bad treatment by the Imperial authorities, who, on the contrary, even allowed them to stop for several days where they wished to do so.

Consequently, in view of the relations with the said missionaries carried on with the Armenian Revolutionary Committees, the Imperial Ministry of Foreign Affairs regrets to be unable to comply with the request which formed the purpose of the said verbale.

To the Embassy of the United States of America

ABCFM
Unit 5 Vol:V
Reel 506

"By its note of April 18th, this Embassy informed the Sublime Porte that it could not allow such an allegation to pass unchallenged, and that therefore it is requested that any substantial evidence in the hands of the Ottoman authorities be furnished to it. In its reply dated March 13th, the Foreign Office merely states that the local authorities had established beyond all doubt the connection between these missionaries and the Armenian revolutionaries.

The Embassy is in receipt of a telegram from Sivas stating that Mr. Andrus, Miss Fenenga, as well as all the American Missionaries at Sivas except Miss Graffam and Miss Fowle, started from that place for Constantinople on 13th instant. This action is doubtless due to the taking over of the American Mission buildings at Sivas for hospital purposes which was reported in my telegram No. 1800 of May 12th.

With respect to the American Missionaries who remain at Mardin, I have the honor to refer to my telegram No. 1790 of May 8th. In view of the difficulties of travel at the present time, and the delicate state of health of Mrs. Andrus, these missionaries do not seem to wish to leave their station at present. On April 27th the Consul at Aleppo was telegraphically instructed to keep in close touch with these ladies, and in case of need to send a canvass to bring them to Aleppo. No reply has yet been received from Mr. Jackson.

I have the honor to be, Sir,
Your obedient servant,

Enclosures
Embassy to Porte April 18; 1916
Porte to Embassy May 13, 1916

(signed) Hoffman Philip

ABCFM
Unit 6 Vol:VI
Reel 506

No. 1386
Note Verbale

April 18, 1916

The Embassy of the United States of America has the honor to acknowledge receipt of the Note Verbale of the Imperial Ministry of Foreign Affairs dated March 29, 1916, No. No.80136/90, relative to the case of three American missionaries who were compelled to leave Mardin and proceed to Sivas, and to state in reply that the contents thereof have been communicated to its Government.

This Embassy cannot, however, allow to pass unchallenged the allegation contained in the said note verbale to the effect that these three American citizens were carrying on direct relations with the Armenian Revolutionary Committee and the rebels at Midiat. That these three Americans should have been engaged, even indirectly, in any undertaking inimical to the imperial Ottoman Government or tending to disturb local peace and order, this Embassy cannot readily believe, and it therefore requests the Imperial Ministry to furnish it with any substantial evidence to such effect which may have been submitted to the Sublime Porte by the local authorities.

To Thsde Ministry of Foreign Affairs
Sublime Porte

ABCFM
Unit 5 vol:V
Reel 506

"The Foreign Office states that the Ministry of the Interior has informed it that these three Americans carried on direct relations with the Armenian Revolutionary Committee and with the rebels at Midiat, and that the money and valuables seized by the local authorities (see the latter part of this Embassy's note verbale No. 923 of November 24, 1915) belonged to certain Armenians and not to the missionaries.

As to the valuables and other effects of these three missionaries, the local authorities are stated to have delivered these articles to the duly authorized representative of the mission, and it is added that no damage has been done to their real estate.

The notes concludes with the statement that the Ministry of Foreign Affairs regrets that it is unable to comply with the request of this Embassy that the two remaining missionaries be allowed to return from Sivas to Mardin. I have discussed this matter with Mr. W W. Peet, who, while utterly repudiating the charges of the Ottoman authorities, joins me in the opinion that it will be best for the remaining American missionaries, five women, who are still at Mardin, to come to Constantinople, and to have Mr. Andrus and Miss Fenenga join them at some place on the railway line most easily attainable from Sivas, and come here with them. A telegram to this effect has been sent to Mardin, with a request for a telegraphic reply as to when these five ladies will be able to start.

The substance of the enclosed note and of the decision of Mr. Peet and the Embassy is being communicated to the Department by telegram."

EK: 4

ADDRESS OFFICIAL COMMUNICATIONS TO
THE SECRETARY OF STATE
WASHINGTON, D. C.

DEPARTMENT OF STATE
WASHINGTON

February 5, 1916.

The Reverend James L. Barton,
14 Beacon Street,
Boston, Massachusetts.

Sir:

There is herewith enclosed to you a paraphrase of a telegram from the American Ambassador at Constantinople, dated January 26th, communicating a message which the Armenian Patriarch requests be delivered to the Armenians in the United States, concerning the steps to be taken by them to most efficiently aid the Armenians in Turkey.

I am, Sir,

Your obedient servant,

For the Secretary of State:

Oliver D. Miller
Second Assistant Secretary.

867.49/235.

3

The American Ambassador to Turkey, in a telegram dated January 26, 1916, states that the Armenian Patriarch requests that the following be communicated to the Armenians in the United States:

First. They should contribute as generously, as possible to the relief funds to be distributed through missionaries, and also to funds to be distributed through the Patriarchate in order to maintain the moral ties between the Patriarchate and the Armenian people. Funds can be transmitted to the Patriarchate through the American Embassy at Constantinople.

Second. Armenians in other countries should abstain from public utterances and demonstrations of a character calculated to jeopardize the safety and lives of Armenians in Turkey.

Third. Armenians throughout the World should continue at all times to appeal to the humanitarian feelings of the allies of Turkey and of neutrals to aid in keeping alive the Armenians in Turkey until the arrival of normal times once more.

EK:5

WCD 10050-71

INDEX BUREAU
REC'D
JUL 18 1917
DEPT. OF STATE

WAR DEPARTMENT,
WASHINGTON.

JUL 18 1917
DIVISION OF
WESTERN EUROPEAN AFFAIRS

July 17, 1917

Go Rome July 23, 1917
File 2. 8. 3. 2 ex

From Secretary of War.

To Secretary of State.

Subject: Organization of Armenians to fight for the Allied cause.

1. Reference to your memorandum of July 2, 1917, enclosing a despatch from the American Ambassador at Rome transmitting copy of a letter from the Comitato "Armenia Independente", recommending and requesting assistance to organize an armed force of Armenians under a flag of "free Armenians" to fight for the Allied cause, it is recommended that no assistance be given to a project of this nature at this time, owing to the fact that the Government is engaged, at present, in expending large sums of money and making preparations for the execution of plans of military operations already decided upon.

2. If such a project should be favorably considered, its execution should have the approval of an Allied war council

hwh

(Newman B. Baker)

EK:6

see p. 796 for source in which these documents were printed

PART I: CONTINUATION OF THE WAR—PARTICIPATION OF U. S. 791

RELATIONS OF THE UNITED STATES WITH THE ARMENIAN
NATIONAL DELEGATION

File No. 791.07m51

The Secretary of State to the Ambassador in France (Sharp)

[Telegram]

WASHINGTON, May 29, 1917, 5 p. m.

2294. Investigate fully and report promptly status of Armenian representative accredited to France. What status does this representative claim, what does he state to be the purpose of his mission, and how is he received by French Government?

LANSING

File No. 791.07m51/1

The Ambassador in France (Sharp) to the Secretary of State

[Telegram]

PARIS, June 2, 1917, 11 a. m.

[Received 4.30 p. m.]

2144. Your 2294, May 29, 5 p. m. Foreign Office informs me that there is no Armenian representative accredited to France. Conversations have, however, taken place from time to time between officials of the Foreign Office and Boghos Nubar Pasha regarding the situation and condition of Armenians both in Turkey and Europe. Foreign Office states that he has no credentials of any sort but is considered to be one who speaks with authority regarding Armenian affairs. He is well known here and in London as well as at Petrograd which latter place he has visited since the beginning of the war where he has discussed with Russian Government in the same manner as the Foreign Office here. He is well known to me personally and seems to be very familiar with all questions pertaining to his country. He is the son of Nubar Pasha, former Egyptian statesman. See my despatch No. 5030, January 8.¹

SHARP

File No. 791.07m51/2

The Ambassador in France (Sharp) to the Secretary of State

No. 5500

PARIS, June 1, 1917.

[Received June 13.]

Sub: Referring to my telegram No. 2144 of this date [June 2], I have the honor to enclose a communication from Dr. Herbert Adams Gibbons,² together with letters written, in triplicate, by

¹ Not printed.

² American lecturer for French Ministry of Foreign Affairs; communication not printed.

EK:7

PART I: CONTINUATION OF THE WAR—PARTICIPATION OF U. S. 795

File No. 867.48/676

The President of the Armenian National Delegation (Boghos Nubar) to the Secretary of State

[Translation]

APPENDIX 4

PARIS, September 12, 1917.

[Received November 3.]

MR. SECRETARY OF STATE: I have the honor to inform Your Excellency that, the Armenian question having now become one of the international questions that will have to be determined by the future peace congress wherein the United States Government will wield a decisive influence, the Armenian National Delegation commissioned by H.H. the Catholicos, Kevork V, Supreme Patriarch of the Armenians, to lay before the Allied powers the just claims of his people, deems it necessary to have a representative in Washington. It has designated as such representative Mr. Miran Sevasly who has already been elected by his fellow countrymen president of the Armenian National Union of America.

I therefore have the honor to beg Your Excellency kindly to receive and recognize him as the representative in the United States of the Armenian National Delegation, and to vouchsafe him your lofty benevolence and invaluable support in the duties he will have to perform as intermediary between your Government and the delegation.

On the other hand, Mr. Pasdermadjian, whom H.H. the Catholicos recently sent to the United States as his special representative, has no doubt already presented to Your Excellency the letters accrediting him in that capacity, and it has already been agreed, with the concurrence of our two delegates, Messrs. Sevasly and Pasdermadjian, that, joined in close collaboration, they will both labor for the same cause which is the liberation of the Armenian provinces from the Turkish yoke.

During the recent afflictions that have overwhelmed Armenia, the United States in general and its Government in particular have given the Armenians such effective proofs of their sympathy and deep interest that our hearts and hopes have more than ever turned to them, fully confident that we have in them defenders who will powerfully contribute to our emancipation and the restoration of our national life.

It therefore affords me particular pleasure to take this opportunity to beg Your Excellency, in the name of H.H. the Catholicos, whom I represent, as well as in my own and in that of all Armenians, to accept the expression of our deep and unalterable gratitude, together with the renewed assurance of my highest consideration.

BOGHOS NUBAR

796

FOREIGN RELATIONS, 1917, SUPPLEMENT 2

File No. 867.48/878

*The Secretary of State to the President of the Armenian National
Delegation (Boyhos Nubar)*

WASHINGTON, November 27, 1917.

SIR: The Department acknowledges the receipt of your letter of September 12, 1917, in which you state that the Armenian National Delegation deems it necessary to be represented in Washington, and has designated as such representative, Mr. Miran Sevasly, who has been already elected by his fellow countrymen, president of the Armenian National Union of America.

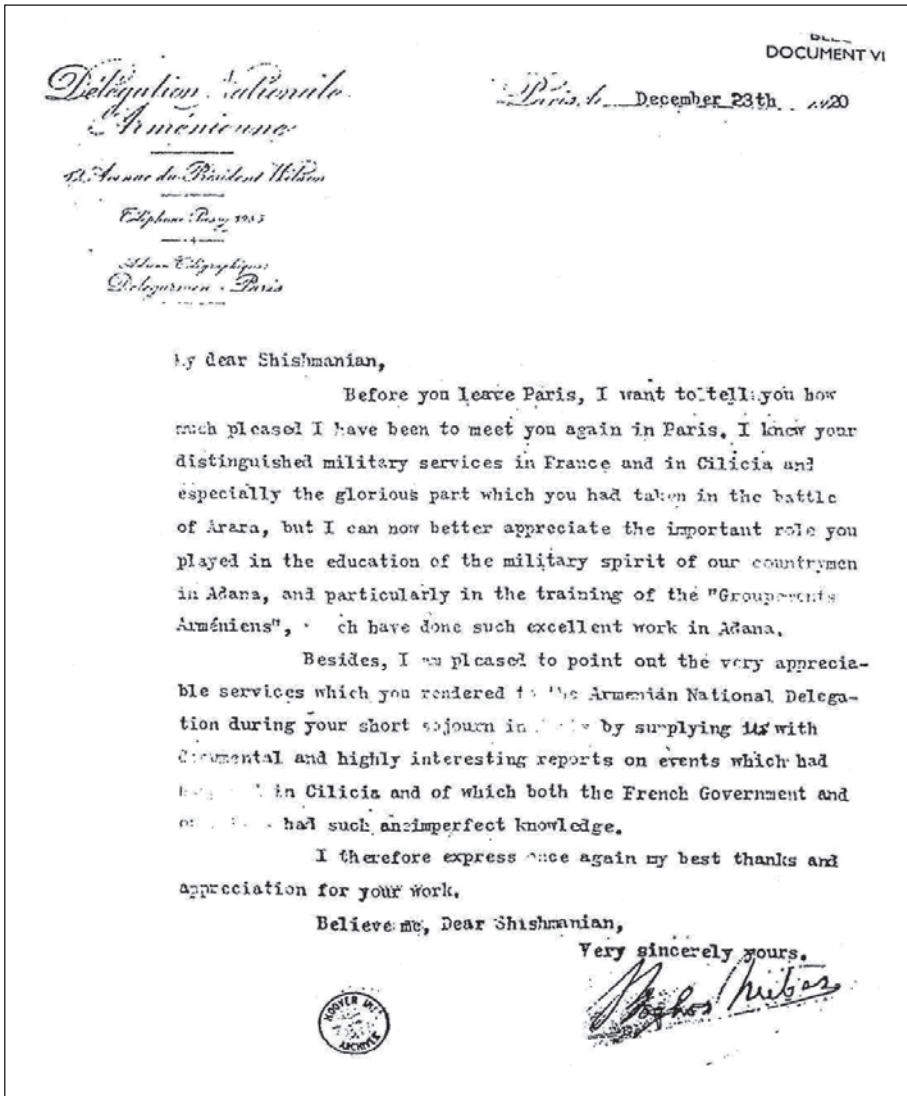
I am [etc.]

For the Secretary of State:
WILLIAM PHILLIPS

○

U.S. Department of State. Papers Relating to the Foreign Relation
of the United States, 1917. Supp. 2, 2 vols. Washington, D.C.
USGPO, 1932. Vol. 1, pp. 791-96.

EK: 8

EK: 9

Nubar Pasha—one addressed to you for your personal information, one to the Honorable Henry Morgenthau and another to Dr. van Dyke.

On account of your telegram No. 2294 of the 29th ultimo in reference to the question of Armenian representation in Paris, I have, in transmitting Dr. Gibbons's letter, made reference as above to my telegram No. 2144.

I have [etc.]

W. G. SHARP

[Enclosure—Translation]

*The President of the Armenian National Delegation (Boghos Nubar)
to the Secretary of State*

THE ARMENIAN QUESTION AT THE PEACE CONGRESS

PARIS, May 24, 1917.

1. After the recent massacres and deportations it is impossible to leave the Armenians, with their consent, under Turkish domination. Besides it would amount to keeping alive a source of disorders and conflicts that could not fail again to disturb European peace.

2. Nor can there be any question at this time, as in 1913, of merely granting reforms to the Armenians. For the Turks have again given conclusive proof that they cannot be trusted to keep their promises, by tearing up the Reform Act of February 8, 1914, which would have then settled the Armenian question if carried out in good faith. So there is no solution left but to free the Armenians from the Turkish yoke.

3. At this date, after the Russian revolution whose Government has declared it wishes neither conquests nor annexations, we are confronted with the one solution that will realize the Armenians' national aspirations, the constitution of an autonomous Armenia exclusively composed of all the Armenian territory in Asiatic Turkey. For it must be well understood that the Armenian provinces that have suffered from Turkish oppression are alone concerned and that none of the Armenian regions in Persia and Russia comes into consideration.

This autonomous Armenia would consist of the six vilayets of Erzerum, Bitlis, Van, Diarbekir, Mamuret-ül-Aziz and Sivas, together with Cilicia and the ports of Mersina and Alexandretta on the Mediterranean and of Trebizond on the Black Sea, which are the natural outlets needed by the Armenians to develop the commercial and economic conditions of their country and rebuild their national life.

under the protectorate of the powers.

The question here arises: Shall one power be entrusted in the protectorate and, if so, which? Or will the protectorate be jointly exercised by all the powers?

Under the old régime, it was part of Russia's plan to annex or at least assume alone the protectorate of a part of Armenia; but with the advent of the new régime, the only solution left for consideration is that which provides for a joint protectorate of the powers. Again, this joint protectorate, which would be tantamount to a neutralization of Armenia, would be warranted by the international interests involved in those regions of Asia Minor.

5. That solution alone would gratify the national aspirations. It would at the same time fulfil the war aims of the Allies, which are the principle of nationalities and the liberation of oppressed peoples.

The powers themselves would also find manifold advantages therein, for, an Armenia so constituted, with equal rights offered to all the powers, would open to them a field for their commercial, economic and educational activities. It would further be a factor in pacification, forming a buffer between the Turkish state of Anatolia, Russia, Persia, Mesopotamia and Syria.

As for the Bagdad Railway, concerning which the powers will no doubt arrive at a special agreement, it would be given at the ports of Mersina and Alexandretta two terminals in neutral territory which would guarantee to all the powers free traffic with Persia and India.

6. There will necessarily be a first period of organization for the term of which the peace congress might delegate one of the protecting powers to assume the duty of restoring the social life of Armenia. That mandate would last 10 or 15 years and come to an end when financial, economic, executive and political conditions are fully organized, as was done by the United States in Cuba and will be done in the near future in the Philippines.

The delegated protecting power would, for the purpose, have at its disposal a loan guaranteed by the powers, independently of an indemnity fund which will no doubt be allowed by the peace congress to compensate the victims of massacre and deportation. It would be empowered to send to Armenia, there to restore order and safety, a sufficient armed force which it would undertake gradually to withdraw before the expiration of its mandate and which would be replaced by an Armenian *gendarmerie*, as fast as that corps is organized.

7. A national assembly elected by all the resident population would be called in the course of the last year of the delegated power's mandate. And as Armenia should rule itself at the end of the organization period, the government would then be transferred to the national assembly upon which should rest the duty of enforcing and maintaining, under the joint protection of the powers, the final organic law of autonomous Armenia framed to that end.

8. It is well to refute in advance the argument used by the Turks in their press to oppose any autonomy plan. They would lead one to believe that there are not enough Armenians left in Turkey to form an autonomous nation. This is but specious reasoning.

Before the war the Armenian population of the Turkish Empire amounted to about 2,100,000. The population of Cilicia formed 407,000, that of the six vilayets 1,163,000 of that total. In the six vilayets, where are the bulk of the Kurd people and a good many various races, the Armenians were nevertheless in the majority, numbering 40 per cent of the total, and they outnumbered the Turks and Kurds together anyway.

If on the other hand the situation is viewed from the standpoint of economic and moral importance, it is found that the Armenians held from 69 to 86 per cent of the trade, industries and various occupations. Their schools, which are all supported by the communities exclusively, represented more than 80 per cent of the whole number.

Finally the Armenians, who only numbered 2,100,000 in the aggregate population of 20,000,000 of the Empire, handled 60 per cent of the import trade, 40 per cent of the export trade and 80 per cent of domestic trade.

Notwithstanding the large number of victims of massacre and deportation, the greater part of the Armenians were able to escape or survive the attempt at extermination. According to the Blue Book, published by Lord Bryce who drew his information from the most trustworthy documents, an estimate of 1,500,000 for the number of survivors would not be far off the truth.

9. We must not forget either that the number of Armenians in the whole world exceeds 4,000,000 and that a large number of those who to escape persecution emigrated in the last 30 years to Europe, Egypt and America would hasten back to their native land when autonomy would make them sure of a peaceful and industrious life under laws of justice and liberty.

It is not amiss to mention in conclusion that there were barely 400,000 Greeks in Greece when the Kingdom was established, and from 600,000 to 700,000 Serbs or Bulgarians when Serbia and Bulgaria were set up as principalities.

BOGHIOS NUBAR

EK: 10-a

13

An interesting sequel to the episode of the telegraph offices is at hand. Yesterday there came from the minister of war a telegram to Ali Foaud asking him "What in your opinion is the course that the government should pursue in meeting the situation at Smyrna and in quelling the revolutionary attitude in the interior?"

With this telegram was a copy of a telegram sent by General Milne, who has now been named as Commander in Chief of the Greek forces in Smyrna, which said that unless some steps were taken to dissolve the militia and stop the resistance against the Greeks he would find it necessary to order the Greeks to take such steps as he deemed necessary. No one seems to know what this means.

Ali Foaud responded, "General Milne represents the Greek forces as 'allied forces'. We can not consider them as such even though there are five or six British officers on their general staff and though their commander in chief is General Milne. (1) The only thing that will stop the militia from fighting against the Greeks is the departure of the Greeks. (2) The entire country is swarming to the battlefield and a guerrilla warfare of tremendous dimensions is probable. (3) I have not sufficient force, and if I had it would not be safe for the Sultan, for me to attempt to quell the 'Nationalist Force' in Anatolia. (4) The movement in Anatolia is not primarily against the government and it desires to preserve the Sultan and Chaliphate from inconvenience but unless the government meets the wishes of the country conditions will go from bad to worse and will ultimately result in open revolution. (5) I warn the government that unless it changes its policy and supports the Movement National the whole fabric of the the government of Turkey and the Sultan himself is in danger.

I asked Ali what he would do if the govt. demanded his resignation. He replied, "I will tell the govt to go to Hell."

EK: 10-b

Angora, Turkey.

August 25, 1919.

My dear Mr. Crane,

I sent you a telegram a few days ago containing the news that the Sivas Congress had been postponed until the first week in September owing to the inability of so many delegates to arrive at Sivas before that date.

You will find enclosed a copy of the resolution passed by the Ezeroum Congress with a translation. The reason I send this is that the translation of that resolution which I saw in Constantinople seems to be intentionally inexact.

For five days I have been living in the headquarters mess of a Turkish Army Corps. Two things have impressed themselves upon me, the first, that a very considerable portion of the people of Anatolia and all of the military are against the government to such an extent that the word "revolution" is not a stranger to casual conversation; the second, that unless the Greeks leave Smyrna we will have another war.

Everyone shows utmost friendliness for the United States and American assistance in the form of a mandate will be most acceptable.

We have had one little incident. A day or so ago the minister of war and the minister of communications jointly ordered that the military authorities in Anatolia should cease the practice of sending messages in cypher -- the obvious object of this was to render difficult communications by telegraph regarding the coming Congress. The next day the army corps commanders sent telegrams of protest to the government. On the receipt of evasive answers all of the telegraph and post offices from Ezeroum to Konia and Esskishia were occupied by the military authorities of Anatolia. Two hours later the government capitulated and rescinded the order against the use of codes.

As soon as I get the resolutions of the new Congress I will despatch them to Constantinople in code by wire and I hope they will reach you in Paris before you leave for the United States.

Sincerely yours,

Charles R. Crane,
American Commission to Negotiate Peace,
Hotel Crillon, Paris.

*This photograph may not be further reproduced and distributed
without the specific authorization of the Hoover Institution.*

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED
BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17 U.S. CODE)

EK: 10-c

<p>NO 4</p>	<p>CONGRESS UNHAPPILY VOTED ADOPT ERZURUM CONGRESS RESOLUTION COPY WHICH FROM ANGOA PERIOD DELEGATES DISCUSSED SEVERAL DAYS QUESTION MANDATE DECIDED UNANIMOUSLY THEY WANTED THE U.S.A. TO TAKE MANDATE PRACTICALLY ON AMERICAS OWN TERM PERIOD COMMITTEE INFORMED ME THAT IF U.S. CONGRESS CAN ASSURE THE U.S.A. WILL ACCEPT THE MANDATE CONGRESS IMMEDIATELY PASS RESOLUTION TO BROADCAST TURKEY PARTICULAR MOHAMEDAN WORLD GENERAL EFFECT THAT TURKEY INCAPABLE PROCEEDING WITHOUT ASSISTANCE AND U.S. CONGRESS AND NATIONAL FORCE DECIDED INVITE THE U.S.A. COME TURKEYS ASSISTANCE IN EVERY NATIONAL LIFE PERIOD LACKING THIS ASSURANCE CONGRESS ACCEPTED RESOLUTION ERZURUM CONG PERIOD NEVERTHELESS CONGRESS VOTED INVITE SENATE OF THE U.S.A. TO SEND DELEGATION OF TURKEY TO QUOTE INVESTIGATE CONDITIONS WITH CLEAR VISION OF UNDESIRABLE DISINTERESTED NATION BEFORE PERMITTING ARBITRARY DISPOSAL OF TERRITORIES AND PEOPLE OTTOMAN TREATY PEACE GROUP THIS INVITATION BY RESOLUTION ERZURUM CONGRESS CAN TAKE DIRECT INVITATION TO AMERICA</p>
<p>THIRTEENTH ARMY CORPS REPORTS THAT SEVERE FIGHTING BETWEEN ENGLISH KURDS LOCAL TRIBES CONTINUES AMADIA AND ZAKHO WHICH SIXTYFIVE MILES NORTHWEST MOSUL PERIOD MOHAMEDAN TROOPS DESERTING SOME NUMBERS PERIOD BRITISH LOSSES AMADIA BETWEEN FOUR FIVE HUNDRED KILLED WOUNDED PERIOD KURDS CAPTURED ONE CANNON TWO MACHINE GUNS</p>	<p>AMERICAN BROWNE</p>

This photocopy may not be further reproduced and distributed
 with out the specific authorization of the Phoenix Institution

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED
 BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17 U.S. CODE)

EK: 11

TO THE PRESIDENT OF THE SENATE OF THE UNITED
STATES OF AMERICA.

oOo

The National Congress of Sivas, representing the entire Mohomedan population of European Turkey and Asia Minor, and composed of delegates representing every province and state in said portions of the Ottoman Empire, assembled on September 4, 1919 for the purpose of securing the fulfillment of the wishes of the majority of the population of the empire with the protection of all minorities, and, with life, liberty, justice and inviolability of property rights guaranteed for all.

The National Congress of Sivas by unanimous vote on September 2, 1919 passed a resolution outlining the desires of the majority of the population of the Ottoman Empire and embodying the principles which will guide the future action of the Congress at Sivas, the central committee which it will elect from among its members before dispersal, and all of the subsidiary organizations within the frontiers of the Empire.

In accordance with the said resolution of policy, the National Congress of Sivas, this day, by unanimous vote, requests the Senate of the United States of America to send a committee of its members to visit all confines of the Ottoman Empire for the purpose of investigating with the clear vision of a disinterested nation conditions as they actually are, in the Ottoman Empire before permitting the arbitrary disposal of the peoples and territories of the Ottoman Empire by a treaty of peace.

In the name of the National Congress of Sivas;

President *Mustafa Kemal Pasha*
Vice President *H. Rauf*
2nd Vice President *J. Feyzi (general secretary)*
Secretary *Emir Sami*
Secretary *Chelpe*

Sivas, Turkey :
September 2, 1919

*This photocopy may not be further reproduced and distributed
without the specific authorization of the Hoover Institution.*

NOTICE: THIS MATERIAL MAY BE PROTECTED
BY COPYRIGHT LAW (TITLE 17 U.S. CODE)

EK: 12

66TH CONGRESS } 2d Session }	SENATE	{ DOCUMENT No. 266 }
<h1>CONDITIONS IN THE NEAR EAST</h1> <hr/> <h2>REPORT OF THE AMERICAN MILITARY MISSION TO ARMENIA</h2> <p>By MAJ. GEN. JAMES G. HARBORD U. S. ARMY</p> <p>(APPENDIX ONLY)</p> <p><i>Index to documents states this remark is erroneous.</i></p> 		
<p>PRESENTED BY MR. LODGE APRIL 13, 1920.—Ordered to be printed</p>		
<p>WASHINGTON GOVERNMENT PRINTING OFFICE 1920</p>		

S D—66—2—vol 15—33

EK: 13

CONDITIONS IN THE NEAR EAST.

EXHIBIT D.

AMERICAN MILITARY MISSION,

On Board U.S.S. "Martha Washington," October 9, 1919.

MY DEAR GENERAL: I acknowledge receipt at Samsoun of your letter setting forth the aims of the party of which you are the chief. I thank you for it. In our journey after leaving Sivas we were recipients of many courtesies from your people.

I have been informed by members of my mission who have traveled through Malatia, Kaiseriya, and Marsovan that the Armenian people in those regions are still very apprehensive of danger from the Nationalist movement, and that some are leaving their homes again in consequence of threats from their Turkish neighbors. I found similar uneasiness in other places. I again invite your attention to the keen interest America has in the safety and welfare of these people, as shown by President Wilson's cable to the Turkish Government, and suggest a wider circulation of the information that your organization is in no way inimical to the Christian population of the Ottoman Empire, as I understood from you is the case.

Please accept my thanks for your courtesy to my party, and believe me,

Very truly, yours,

JAS. G. HARBORD,
Major General, United States Army.

Gen. MUSTAPHA KEMAL,
*Representative of the Committee for the Defense
of Turkey, Sivas, Turkey.*

EXHIBIT E.

DECLARATION OF THE CONGRESS OF SIVAS.

In view of the exterior and interior perils which threaten our country, the national conscience has become awakened and gave birth to our congress, which has reached the following decision:

I. All of the Turkish territory within the frontier outlined 30 October, 1334 (1918), between the Ottoman Government and the Allies, and inhabited by a preponderate majority of Turk population, will form an undivided and inseparable whole. All the Mussulman elements living in said territories are filled with mutual sentiments of respect and devotion for the social conditions of the country and form a veritable fraternity.

II. In order to assure the integrity of our country and our national independence, as well as to assure the conservation of the Sultanat and supreme Califat, it is indispensable to place in action the national forces and the absolute will of the people.

III. Against all intermeddling or occupation of no matter what part of the Ottoman territory, and in particular against every movement tending toward the formation, at the expense of the mother country, of an independent Armenia and of an independent Greece on the Aidin, Magnesian, and Balikessir fronts, we are absolutely resolved to resist and to defend our rights.

ERMENİ MESELESİNİN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ*

(A GENERAL APPRAISAL OF THE ARMENIAN ISSUE)

Prof. Dr. Sina AKŞIN

ÖZ: Ermeni meselesi, 19. Yüzyılın son çeyreğine denk gelecek şekilde, Osmanlı İmparatorluğunun son günlerinde vahim sonuçlar yaratan pek çok meseleden bir tanesiydi. 1878'e gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki tüm Hristiyan nüfusları bağımsız veya özerk devletler kurmuşlardı. Bu süreçte Müslüman ve/veya Türk nüfusun Balkanlar'da sayıca bir hayli fazla olduğu, o coğrafyada yüzyıllardır yaşamış olduğu ve pek çok bölgede çoğunluk oluşturulduğu tamamen göz ardı edilmiştir. Üç büyük milli bağımsızlık hareketi olan Sırp, Yunan ve Bulgar bağımsızlık hareketleri, Müslüman/Türk nüfusun gitmesi ve gerekirse de yok edilmesi konusunda kararlıydı. Ermeni meselesi böyle bir arka plan mevcutken ortaya çıkmıştır. Dayanaksız görüş belirtmenin, ciddi tarih yazımında yeri yoktur. Ancak, Birinci Dünya Savaşı araya girmiş olmasaydı acaba Müslüman-Ermeni barışçıl ortaklaşmanın mümkün olup olmadığı çok cezbedici bir sorudur. Günümüzde Ermeni meselesinde yeni bir döneme giriyoruz. Ermeni diasporasının ve Ermeni propagandasının, Avrupa Parlamentosu, ABD Kongresi ve benzer kurumlardan elde ettikleri ilgiye bakarak kendilerinin başarı elde ettiğini düşünebilirler. Ancak, tam olarak istediklerini elde edebilecekleri kesin olmaktan çok uzak olasılıktır. Batı akademi dünyasında Ermeni meselesiyle ilgili daha dengeli görüşler yaygınlık kazandıkça, bu görüşler zamanla basına yansıtılacak, bu vesileyle de kamuoyunu etkileyecektir. Abartılı görüşlerinin artık kabul görmediğinin farkına varan ve eleştirel incelemelere maruz kalan Ermeni diasporası mensupları (ve eski Sovyetler Birliği'nde yaşamış olanlar), bu meselede tutkuyla kenetlenmiş oldukları konumlarından vazgeçmek durumunda kalacaklardır. Belki bu gelişme olduğunda, sembolik bir uzlaşma yapmak ve akademik bir tartışma gerçekleştirebilmek mümkün hale gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni meselesi, Balkan ulusal bağımsızlık hareketleri, Birinci Dünya Savaşı, Ermeni diasporası, barışma

* Bu makale, Sina Akşin, Essays in Ottoman-Turkish Political History (Gorgias Press & Isis Press, 2011, ss. 69-84) yayınlanan "A General Appraisal of the Armenian Issue" ("Ermeni Meselesinin Genel Bir Değerlendirmesi") başlıklı İngilizce makalesinin çevirisidir. Bu makalenin Ermeni Araştırmaları'nın bu sayısında yayınlanmasına izin verdikleri için Prof. Sina Akşin ve ISIS Press'e teşekkür ederiz.

Abstract: *The Armenian issue was one of the many issues which plagued the Ottoman Empire in its later days, corresponding to the last quarter of the 19th century. By the year 1878, all major Christian peoples of the Ottoman Empire in the Balkans had created their independent or autonomous states. During this process, no attention was paid to the fact that the Muslim and/or Turkish population of the Balkans were a very numerous element, that they had lived there for centuries, that in many areas they constituted majority. All three major national movements – the Serbian, Greek and Bulgarian movements – were determined that the Muslim/Turkish population should leave, that if need be, that they should be exterminated. It was against this background that the Armenian issue was raised. Speculation is incompatible with serious historiography. However, one cannot resist the temptation of asking whether or not Muslim- Armenian peaceful coexistence might not have been possible, if World War I had not intervened. Today, we are entering a new phase in the Armenian issue. The attention that the Diaspora Armenians and Armenian propaganda has been able to get from the European Parliament, the US Congress and similar bodies, may be seen as a success for them. However, it is far from certain that they will be able to get exactly what they want. As more balanced views of the Armenian issue become prevalent in Western scholarship, these will gradually filter down to the media and thus in turn influence public opinion. Armenians of the Diaspora (and those who had lived in the Soviet Union), seeing that their exaggerated views are no longer accepted, that they are being subjected to critical examination, will have to let go of their passionate positions. Perhaps then, a symbolic reconciliation and a scholarly dialogue will be possible.*

Keywords: *Armenian issue, Balkan national movements, World War I, Armenian diaspora, reconciliation*

Ermeni meselesi, 19. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde sıkıntı yaratan pek çok meseleden bir tanesiydi. Avrupa kamuoyuna göre Osmanlı İmparatorluğu "Avrupa'nın hasta adamı" idi. Bu durum, genel bir Avrupa savaşı tehdidi yaratan büyük sorun olan Şark Meselesinin de kaynağıydı. Avrupalı bakış açısına göre bu sorunun çözümü ulus-devletlerin kurulması ve Türklerin "tasını tarağını toplayarak" önce Balkanlar'dan, daha sonra, bir ihtimal, Anadolu'dan ya da en azından belli bir kısmından kovulmasıydı. Böylece, çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu ayrı ulus-devletlere bölünecekti. Çoğu durumda açık olmaktan uzak olan ulusal yurtların net olmaması ve farklı etnik grupların birbirleriyle iç içe geçmesinden dolayı, ulus-devletlerin kurulması birçok insanın anayurtlarından kovulması anlamına gelmekteydi. Özellikle Müslümanlar için bu kovulma terör ve/veya katliamlar ile sağlanıyordu. Her bir etnik grubun milliyetçileri bu amacın karşı konulamaz cazibesine kapılmış ve Avrupa diplomasisi, barışçıl veya saldırgan yöntemlerle, bu amaca ulaşmak için gayret göstermiştir. 1878 yılına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki önemli bütün Hristiyan nüfusları bağımsız veya özerk devletler kurmuşlardı. Sadece Arnavutluk ve Makedonya'nın ve Trakya'nın bir kısmı kalmıştı, ancak Makedonya ve Trakya'nın Balkan devletleri arasında paylaşılmasının an meselesi olduğu düşünülüyordu. Yunanlıların da Osmanlı Asya'sında irredantist talepleri vardı. Bu süreçte Müslüman ve/veya Türk nüfusun Balkanlar'da sayıca bir hayli fazla olduğu, o coğrafyada yüzyıllardır yaşamış olduğu ve pek çok bölgede çoğunluğu oluşturduğu tamamen göz ardı edilmiştir. Üç büyük ulusal bağımsızlık hareketi olan Sırp, Yunan ve Bulgar bağımsızlık hareketleri, Müslüman/Türk nüfusun gitmesi ve gerekirse de yok edilmesi konusunda kararlıydı. Bu anlayışa göre; çoğunluğun yönetimi, kendi kaderini tayin etme ve anayurda sahip olma Müslümanların hakkı değildi.

Ermeni meselesi böyle bir arka plan mevcutken ortaya çıkmıştır. Bu konu önce 1868 Berlin Antlaşması (mad. 61) girmiş ve Osmanlı yönetiminin sözde "Ermeni" eyaletlerinde reformlar yapması istenmiştir. Daha sonra Ermeniler, 1878 Hınçak ve 1890'da Taşnak örgütlerinin oluşmasıyla özerklik/bağımsızlık için kışkırtmalara başlamıştır. Milliyetçi Ermeniler ve büyük olasılıkla çoğu Avrupalı, Balkanlarda gerçekleşen olayların burada da tekrarlanacağını düşünmüştür. Gerçekten de eğer İtilaf donanmaları veya orduları 1915 yılında Çanakkale'yi geçebilseydi veya Sevr Antlaşması yürürlüğe girseydi, bu amaçlarına ulaşmaya çok yaklaşabilirlerdi (tabii kurulacak Anadolu Ermenistan'ını uzun süre devam ettirebilirler miydi sorusu apayrı bir konudur).

Geriye dönüp bakıldığında, bu çabaların akılsızlığın en üst noktası olduğu görülmektedir, çünkü Ermeni örgütleri Bulgaristan modelini veya yöntemini seçmişlerdir. Bunun anlamı, terörizmin uygulanması ve Müslümanların katledilecekleri açık isyanların zaman zaman düzenlenmesiydi. Müslümanlar,

buna karşılık olarak, karşı katliamlar düzenleyecekti. Bu durum Avrupa kamuoyunun dikkatini çekecek ve Müslümanların katledilmesi göz ardı ederek (çoğu zaman bu katliamlar bildirilmiyordu) kendi hükümetlerine Ermenilerin lehine hareket etmeleri için baskı kuracaklardı. Bu yöntem çekici görünse de başarıya ulaşmasında ciddi engeller vardı: 1) Ermeniler, Anadolu'nun hiçbir yerinde çoğunluğu oluşturmuyordu. Sayılarının en çok olduğu Bitlis'te bile toplam nüfusun üçte biriydiler. 2) Doğu Anadolu, aşırı dağlık coğrafyası ve bölgede neredeyse hiç demiryolu ve karayolunun olmaması nedeniyle Avrupalı güçlere neredeyse tamamen kapalıydı. 3) Üstelik Ermeniler buna Jön Türk devrimi arifesinde ve sırasında (1908-1918) – devrimci hükümetin ülkede hızlı bir modernizasyona giriştiği sırada-kalkışmıştı. Başka bir deyişle, Ermenilerin düşmanı, eskinin çökmekte olan Sultanları değil, radikal yöntemlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun “hastalığını” sonlandırmaya kararlı Jön Türk hükümetiydi.

Ermeni vekiller Meclisteki tartışmalarda aktif ve yapıcı rol üstleniyorlardı. 1909 yılındaki sonuçsuz kalan ve kısa ömürlü karşı-devrim sırasında Adana'da gerçekleşen kanlı olaylar dışında, Müslümanlar ve Ermeniler arasındaki ilişkiler barışçıldı ve tahminimce çoğu yerde 1890 öncesi samimiyet ortamına dönülmüş olmalıydı.

Bu, (tahmin niteliği taşıdığı için) doğası gereği gerçekte cevap verilmesi mümkün olmasa da geçerli bir sorudur; çünkü 1908 Devrimi sayesinde Ermeniler, diğer herkes gibi, Mecliste temsil edilme hakkını elde etmiştir. Bildiğim kadarıyla Taşnak-İttihat ve Terakki Cemiyeti (Jön Türkler) ilişkileri sürekliliğe sahipti ve samimiydi. Ermeni vekiller Meclisteki tartışmalarda aktif ve yapıcı rol üstleniyorlardı. 1909 yılındaki sonuçsuz kalan

ve kısa ömürlü karşı-devrim sırasında Adana'da gerçekleşen kanlı olaylar dışında, Müslümanlar ve Ermeniler arasındaki ilişkiler barışçıldı ve tahminimce çoğu yerde 1890 öncesi samimiyet ortamına dönülmüş olmalıydı. Savaşın başlamasından birkaç hafta önce Taşnaklar, Erzurum'da düzenledikleri kongrelerinde, Osmanlı karşıtı eylemlerde bulunmama kararı almışlardı. Ancak Rusya topraklarında yerleşik Ermeni çetelerin hararetli eylemleri, Amerikan misyonerlerin ve genelde Avrupalılar tarafından uzun yıllardır oluşturulan şartlanma ve verilen teşvik, Ermeni milliyetçi söylemi ve son olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi, Osmanlı ordusunun Rus ordusu karşısında Sarıkamış'ta aldığı feci yenilgi ve İtilaf ordularının güçlü filo ve donanmalarının Çanakkale önlerinde belirmesi; Ermenilerin tüm tereddütlerini gidermiştir. Pek çok Ermeni, tüm ülkelerde vatana ağır ihanet olarak görülecek bir eylemi gerçekleştirmişlerdir: düşmanın yanında yer almanın yanında, Ruslarla birlikte Osmanlı'ya karşı savaşmışlar, meşru devletlerine ve yurttaşlarına karşı gerilla savaşı başlatmışlardır. Tüm bunların sonucunda, Doğu ve Orta Anadolu'daki Ermeni nüfusunu Suriye'ye ve Irak'a nakledilmesi

kararı alınmıştır.¹ Bu süreçte birçok Ermeni ölmüştür. Bazıları intikam, hırsızlık, nefret gibi farklı sebepler yüzünden öldürülmüştür. Sonraki bazı durumlarda, yerel yetkililerin bu cinayetlere açık veya örtülü desteği olmuş olabilir. Büyük bir kısım Ermeni de, uygun ulaşım araçlarının olmaması sebebiyle uzun mesafeli yürüyüşler yüzünden ölmüştür. Savaş sırasında 1397 kişi, Ermenilerin tahliyesi sırasında yaşanan olaylarla bağlantısı olduğu gerekçesiyle askeri mahkemelerde yargılanmıştır. Doğu Anadolu'daki zorlu koşullara bir örnek olarak; Fransızların 1920 yılı kışında Maraş'tan çekilmeleri sırasında onlarla beraber İslahiye'ye yürüyen 5000 Ermeni'den 2000-3000 kadarının kötü koşullar, açlık, hastalık gibi sebeplerden ötürü öldüğüne dikkat çekmek istiyorum.² Yol üzerinde herhangi bir çatışma olmamıştı ve Fransız askerler şüphesiz kaçan Ermeniler için ellerinden geleni yapmış olmalıydı.

Soruna bir çözüm: Ermeni tarafı, Müslümanlar tarafından Ermenilere yönelik birçok mezalim hikâyesi anlatmaktadır. Bu hikâyelerin bazıları büyük ihtimalle uydurmadır, bazıları ise fazlaca abartılı olabilir, ancak bana öyle geliyor ki birçoğu doğrudur ve kınanması gereken eylemler içermektedir. Ancak Müslüman tarafının da birçok Ermeni mezalimi hikâyesi vardır.³ Aynı şekilde; bu korkunç hikâyelerinin bazıları büyük ihtimalle uydurmadır, bazıları ise fazlaca abartılı olabilir, ancak birçoğu doğrudur ve kınanması gereken eylemler içermektedir (Çoğu zaman Ermenilerin bizzat kendileri, kendilerinin sadece şehit olarak gösterildiği hikâyelerden sıkılıp, kendi kahramanlarına ve savaşçılarına -Müslümanları ne güzel "cezalandırdıklarını" anlatarak-methiyeler düzmeye başlamaktadırlar). Ne yazık ki, Ermeni yazarların veya Ermeni yanlıların pek azı bu simetriyi kabullenmeye hazırdır. Tehcir sırasında birçok Ermeni ölmüştür ancak aynı şekilde, 1914 ve 1923 yılları arasında 2,5 milyon Anadolu Müslümanı hayatını kaybetmiştir. Bunların pek çoğu kesin surette Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Tabii ki de, acıları ne olursa olsun, hayatta kalan Anadolu Müslümanları anavatanlarında kalabilmişken, Ermenilerden hayatta kalanların imkân verilmesine rağmen genel olarak anavatanlarına geri dönmeyi tercih etmeyişleri gerçeğinde bir simetri yoktur.⁴ Bu bakımdan, Ermenilerin durumu belki de daha acıdır ve bu acının paylaşılması gerekmektedir. Ateş ve kılıçtan kurtulan yüzbinlerce Balkanlı

1 Suriye ve Irak o dönemde Osmanlı Devleti'nin eyaletleri olduğu için sınır dışı etme (deportation) kelimesinin yerine nakletme veya tahliye kelimesinin kullanılması gerekmektedir.

2 George Boudière, "Notes sur la Campagne de Syrie-Cilicie", *Turcica*, cilt IX/2-X, (1978), s. 160.

3 Bkz. Kâmuran Gürün, *Le Dossier Armenian* (Triangle, 1984); Kara Schemsi, *Turcs er Arméniens devant l'Histoire* (Genève, Imprimerie Nationale, 1919); Congrès National, *Documents Relatifs aux Atrocités commises par les Arméniens sur la Population Musulmane* (Constantinople, 1919); Général Mayéwski, *Les Massacres d'Arménie* (Petersbourg, Imprimerie Militaire, 1916). Son üç kitap tekrar basılmıştır.

4 Lozan Antlaşması'na göre (1923), Türkiye'den kopan topraklarda yaşayan Ermenilere iki yıl içerisinde Türkiye'ye gelme ve Türk vatandaşlığını seçme hakkı verilmiştir. Yanılmıyorsam, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Sovyetler Birliği de Ermenistan'a yerleşmek isteyen Ermenilere kapılarını açmıştır. Bundan önce veya bundan sonra Ermenilerin Ermenistan'a göç etmeleri mümkün müydü bilmiyorum.

Müslümanın anavatanlarından uzaklaştırılıp, Anadolu ve Trakya'ya sığınma tecrübesi olan Türkler, Ermenilerin duygularını anlayacak konumdadır.

Benim amacım kimsenin, özellikle de Ermenilerin acısını küçültmek değildir. Ancak bana öyle geliyor ki artık Ermeni sorunu 'çözülmelidir'. Tek gerçekçi ve insani çözüm ise Türkler ve Ermenilerin birbirlerine karşı büyük yanlışlar yaptıklarını açıkça kabul etmeleridir. Ermenilerin kendi aralarında Türklere yönelik yanlışlarını kabul ettiğine inanıyorum. Ancak Ermeniler muhtemelen kendilerine yapılan yanlışların, kendi yaptıkları yanlışlardan daha büyük olduğu konusunda ısrar etmektedirler. Bu tartışılması gereken bir konudur, ancak korkarım ki bir çözüme ulaşamayacaktır, çünkü birincisi, asıl gerçekler az çok bilinse de, ayrıntıların çoğuna ulaşmak ya çok zor ya da imkânsızdır. İkincisi, bu çok duygusal bir konudur. Ancak farz edelim ki Birinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında Anadolu'da hayatını kaybedenlerin anısına bir anıt dikilseydi ve Türk ve Ermeni halkı temsilcileri bu anıta çelenkler bıraksaydı, böyle bir hareket sorunun çözümünde önemli bir yol kat edilmesine sebep olurdu. Umut ederim ki Türkler ve Türkiye Ermenileri bunu yaparlar. Ancak peki ya Sovyet Ermenileri, ya Diaspora Ermenileri, ya da Avrupalı Armenofiller? Bana öyle geliyor ki bu sonuncu grup kendilerini öyle bir psikolojiye sokmuştur ki çoğu böyle bir hareketi yapmakta zorluk çekecektir.

Türklerin ve Avrupalıların konuya ilişkin tutumu: Birinci Dünya Savaşının sonunda Osmanlı hükümeti, Anadolu'da büyük ve bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını sağlayacak Sevr Antlaşmasını (1920) imzalamıştır. Ancak hiçbir devlet bu antlaşmayı onaylamamış, dolayısıyla hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir. Tersine, galip demokrat ve milliyetçi Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, Anadolu'nun bütünlüğünü koruyan ve kurulan yeni devletin tam bağımsızlığını güvence altına alan Lozan Antlaşması'nı (1923) imzalamıştır. Bu gelişmelerin sonucunda, 1915 yılında tahliye edilmemiş veya savaşın sonunda geri dönmüş Ermenilerin büyük bir kısmı kendi iradeleriyle Anadolu'yu terk etmiştir. Geride çok az bir miktar Ermeni kalmıştır. Ermenistan ile ilişkiler 1920'nin sonunda Gümrü Antlaşması ile kurulmuştur. Türkiye'deki yeni rejim, geçmişten radikal bir kopuştu, tamamen yeni kurumlar oluşturmak için yola koyulmuş devrimci bir cumhuriyet idi. Hatta alfabe bile değiştirilmiştir. Türkler, Osmanlı geçmişinin ve beraberinde Ermeni sorununun sonlandığını ve unutulduğunu düşünmüştür. Osmanlı tarihine ilişkin Türk tarih okul kitapları Ermeni sorunundan bile bahsetmemiştir. Üniversite profesörleri veya tarihçiler genel olarak bu konuyla ilgili kayda değer araştırmalar yapmamışlardır. (Belki de tek önemli istisna Esat Uras'ın 1950 yılında yayınlanan *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* adlı kitabıdır.)

Türkler, Osmanlı geçmişine ait olduğu ve artık önemsiz olduğu gerekçesiyle

Ermeni sorununa neredeyse hiç aldırış etmezken, bu konu Avrupa’da ve Amerika’da Ermeniler ve başkaları tarafından – bir hayli arka planda- canlı tutulmuştur. Mesela Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (1961) (*The Emergence of Modern Turkey*) adlı kitabında, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nu anlatırken Ermeni tahliyesinden hiç bahsetmemektedir, ancak daha sonra “Ümmet ve Millet”⁵ adlı bölümde Ermeni sorunu ve tahliyesi hakkında iki kısa paragrafı vardır. Başından beri Türkler, geçmişle bağlarını kopardıklarından emin olmuşlardır.

Ne var ki, Avrupa kamuoyunun, diğer tüm kamuoyları gibi, özellikle yabancı ülkelere gelince, klişeler (kalıplar) içerisinde düşünme eğilimi vardır. Bu klişelere göre, Brezilyalılar samba yapar, Meksikalılar sombrero giyer ve siesta yapmayı sever, İspanya’da boğa dövüşü yapılır, Fransızlar şarap ve kadın sever, Almanlar kilolu ve biraya düşkündür, vs. Dolayısıyla, “haremler ülkesi” ve bununla birlikte, Avrupa’nın önemli bir kısmını fetheden ve hükmeden (aynı şekilde geri kalan kısmını terörize eden) “barbar, kafir Türkler” şeklindeki Türkiye klişesi, Atatürk reformlarının çağdaş Türkiye’si imajıyla beraber bir arada var olmaya devam etmiştir.

Türkler, Osmanlı geçmişine ait olduğu ve artık önemsiz olduğu gerekçesiyle Ermeni sorununa neredeyse hiç aldırış etmezken, bu konu Avrupa’da ve Amerika’da Ermeniler ve başkaları tarafından – bir hayli arka planda- canlı tutulmuştur.

Bu klişe, Ermeni (veya Ermeni yanlısı) anlatımları olduğu gibi kabul etmeye hazırdı. Aslına bakılırsa, yıllar geçtikçe Ermeni anlatımı, rahatlıkla ve eleştirisiz bir şekilde, daha da abartılı hale gelmiştir. Bu abartının gelişiminin incelenmesi ilginç bir çalışma olacaktır. Ancak unutulmamalıdır ki ilk baştaki anlatının kendisi zaten yeteri kadar tek taraflı ve abartılı idi. Bu anlatı, İtilaf güçlerinin savaş dönemi propaganda makinesi tarafından, Toynbee, Bryce ve ‘askerlik hizmetlerini’ kendi tarih yazımları ile yerine getiren diğerleri tarafından hazırlanmıştı.⁶ Almanları “Hunlar” olarak niteleyen ve Alman askerlerini Belçikalı çocukları aç bırakan ve savunmasız kadınları süngüleyen kişiler olarak gösteren korkunç hikâyelerini uyduran veya abartılı hale getiren bu aynı propaganda makinesi idi.

15 Temmuz 1974’te, o zamanlarda Yunanistan’ı yöneten darbe komutanlarının

5 B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Oxford, 1968), s. 356.

6 Toynbee daha sonra şunu söylemiştir: “Türk Hükümeti’nin Ermenilere yönelik muamelesi ile ilgili mevcut tüm belgelerin, savaş propagandası olarak yayınlanan ve dağıtılan ‘Mavi Kitap’ ta derlenmesi için İngiliz Kralı’nın Hükümeti tarafından görevlendirilmişim!” Ermenilerin Ruslarla savaş sırasındaki işbirliği ile ilgili ise şunu söylemiştir: “Ermeniler, karşılığında Müttefiklerin kendileri için bir şey yapmalarını taahhüt ettirmeden, Müttefiklere yardım ederek kendilerinin Türkler tarafından katliama uğramalarını sağlamışlardır.” A.J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey* (Boston, Houghton Mifflin, 1923), ss. 49-50.

desteğiyle, EOKA'nın (aşırı sağcı Kıbrıs Rum terör örgütü) lideri olan Nikos Sampson, Kıbrıs'taki iktidarı ele geçirmişti. Darbenin amacı muhtemelen Yunanistan ile birleşmekti. Bunun üzerine Türkiye, Kıbrıs Rumları'nın baskılarından (ve mezalimlerinden) çok acı çekmiş olan Kıbrıs Türkleri'ni korumak için, Londra ve Zürih uluslararası anlaşmaları tarafından kendisine verilen müdahale hakkını kullanmıştır. Bir Türk kuvveti Kıbrıs'a iniş yapmış ve adanın kuzey bölümünü işgal etmiştir. Bir sonraki yıl, Türk büyükelçisinin Viyana'da öldürülmesiyle (22 Ekim 1975) doğrudan Türk diplomatlarını hedef alan Ermeni terör kampanyası başlamıştır. O zamandan beri, 30'dan fazla diplomat katledilmiştir. Bu saldırıların büyük bir kısmı Avrupa ülkelerinde meydana gelmiştir. Türk Hava Yolları da sık sık bu saldırıların hedefi olmuştur. Ermeni teröristler 1982 yılında Esenboğa Havalimanı'nda (Ankara) ve 1983 yılında Orly Havalimanı'nda ayırım gözetmeksizin saldırıda bulunmuşlardır (ilkinde 9, ikincisinde 8 kişi ölmüş ve birçok kişi yaralanmıştır). Bir propaganda eylemi olarak, bu terör kampanyasının son zamanlara kadar büyük bir başarı olduğunu kabul etmek gerekir: 1) Uzunca yıllar, Avrupa polisi, sırta kadem basmış gibi görülen suçluları yakalayamamıştır. Sonraki yıllarda, bazen şüpheliler yakalanmış, fakat çoğu davada serbest bırakılmış, beraat etmiş veya hafif cezalar almışlardır. Ermenilere, teröristlerin davalarını Osmanlı ve Türk hükümetlerinin 'suçlarının' gösterişli bir şekilde yargılandığı propaganda yerlerine dönüştürme izni verilmiştir. 2) Avrupa gazeteleri, radyo-televizyon ağları halklarına son cinayetlerin neden olduğunu "açıklamak" için derhal "Ermeni soykırımı" hikâyelerini anlatmışlardır. Bu tip davranış bir diğer saldırılar için 'içten' bir davet olmuştur.

Neden Avrupa Ermeni terörünü "çok iyi" karşıladı? Birincisi, çünkü birçok Avrupa ülkesi, becerileri ve çalışkanlıkları sayesinde kendileri için bir yer yaratan Ermeni azınlığa sahipti. Bu, hikâyenin kendi taraflarını yaymak için kullanılan belli bir etkinin uygulanmasına olanak tanımıştı. Bu, Türklerin Ermeni meselesini önemsemediği bir zamanda meydana geliyordu. Avrupalıların hikâyenin Ermeni yorumunun kabul etmesinin bir diğer nedeni ise, başlangıçta Avrupa'nın müşterek aklının⁷ arka planında olsa bile bu yoruma verimli bir zemin temin etmiş olan eskiden kalma "barbar, kâfir Türk" klişesiydi. Üçüncü olarak, Yunan cuntasının ve Sampson darbesinin faşist doğasına ve Kıbrıs'taki Türk müdahalesinin hukuki niteliğine rağmen, Yunan propagandası bunun açıkça "Türk istilası" olduğunu hatırı sayılır derecede Avrupa kamuoyunun aklına sokabilmişti. Dördüncü olarak, Avrupa kamuoyunun Türkiye'deki 1980'den beri var olan askeri yönetim ve/veya sıkıyönetim kanununa olan olumsuz tavrı da önemli etkenlerden birisiydi. Bu faktörler eski klişeyi yeniden canlandırmış ve Atatürk'ün çağdaşlaşan, gelişen Türkiye'sinin imajının geri plana düşmesine yardımcı olmuştur.

7 Bu makalede Avrupa ve Avrupalılar hakkında söylediklerim genelde Kuzey Amerika'yı da, gerçi muhtemelen daha da az mertebede, ilgilidir.

Tabii ki de cevap verilmesi gereken bir diğer soru da neden Ermenilerin terörist kampanyalarına 'birdenbire' 1975'te başladıklarıdır. Bir etken, büyük ihtimal, Kıbrıs meselesi nedeniyle Avrupa'da oluşan Türk karşıtlığından yararlanma arzusuyla. Bir diğer etkense Kıbrıs Rumları'nın Türk müdahalesinin öcünü almak için yaptıkları teşvik ve yardım olabilirdi. Birçok Kıbrıs Rumu terörizm konusunda çok fazla tecrübe sahibiydi. Bir üçüncü etken, özellikle Marksist Ermeni terör örgütü ASALA'ya olan Sovyet teşviki olabilirdi. Muhtemelen bunun gerekçesi NATO içinde bir başka uyumsuzluk unsuru ortaya çıkarmak olabilirdi. Akla gelen son bir faktör ise oldukça fazla Ermeni nüfusuna sahip olan ve son zamanlarda anarşi ve iç savaş koşulları yaşayan Lübnan'da teröristlerin kolayca eğitilebilmesiydi.

Terörizmle birlikte ortaya çıkan ahlaki meseleler: Demokraside, kitlesel medyanın herhangi bir organının fikirlere ve önyargılara sahip olma hakkı vardır. Bir televizyon ya da radyo kanalı, bir gazete aşırı uçtaki Ermeniler tarafından sergilenmekte olan Ermeni meselesinin her harfine inanabilirler. Eğer isterlerse Ermeni 'soykırımı' hakkında günlük programlar veya tam sayfa hikâyeler yapabilirler. Bununla birlikte edep, ahlak ve medeniyet gerektir ki bir Türk, Ermeni teröristler tarafından öldürüldüğünde, Ermeni propagandasını bir kez daha ortaya koymak yerine bu davranış tamamen ve doğrudan kınanmalıdır. Söz konusu kitlesel medya, propagandalarını aradan 'münasip' bir süre geçtikten sonra yapmalı ya da devam ettirmelidirler. Aksi halde, merhumun ailesi hala suikastın şoku altında titrerken, bu tip bir propaganda tiksindirici bir davranış olur. Bu ayrıca bir sonraki cinayet için bir davettir. Medeniyet kelimesini kasıtlı olarak kullandım. Barbarlıktan medeniyete giden dönüşümün en önemli niteliklerden birisi, cezayı sadece suçu işleyen kişiye vermektir, başka kimseye değil. Ailesini, akrabalarını, komşularını, hemşerilerini, dindaşlarını cezalandırmak barbarlığın ve/veya radikalliğin işaretidir. Medeni bir insan, 1915'te henüz hayatta olmayan bir Türk'ü öldürmede en ufak bir adalet göremez veya görmemelidir. Ermeni meselesinde, Avrupa basınının sergilemiş olduğu tutumu, genel olarak; ahlak ve edep anlamında iç karartıcı bir başarısızlık, en ilkel önyargıya teslim olmuşluktu.

Ayrıca, böylesi tenkit edilmeyen Ermeni yanlısı tavrın muhtemelen Ermenilerin kendilerine kötülük etmek olduğuna dikkat çekmek isterim. Adalet hakkında fikri olan hiç kimse Ermenilerden 1915'te yaşadıkları trajik olayları unutmalarını bekleyemez. Ancak, bir şeyi unutmamak başkadır; trajik olayları bir etnik grubun esas özelliği yapmak, bunu o grubun başkaları tarafından tanınır özelliği haline getirmek bir başka şeydir. Ben sosyal psikolog değilim, ama bana öyle geliyor ki ikinci durum pek sağlıklı değildir. Etnik grup olarak Ermeniler; kendilerine has dilleri ve dinleriyle, çeşitli nitelikleriyle, kendi vatanlarından tahliye edilmiş olmalarından daha fazla belirleyici niteliğe sahiptirler. Yaşama gücü olan bir etnik grup geçmişte değil, şu anda ve

gelecekte yaşamalıdır. İkinci olarak, Ermeni terörünü ‘başarı’ olarak göstermeye meyilli olan tutumlar ve davranışlar büyük olasılıkla çoğu kez terör örgütlerini Ermeni toplumunun temsilcilerine dönüştürmektedir. Eli silahlı kişilerin hükmetmesi, idare etmesi veya temsil etmesinden ortaya çıkan tatsız sorunlar, hakkında yeteri kadar bilinen ve detaya girilmesi gerekmeyen bir meseledir.

Türk ilgisizliğinin sonu: Ermeni terör kampanyasının bir sonucu, bazı Türklerin ve Ermeni yanlısı (veya Türk düşmanı) olmayan bazı batılıların meseleyi araştırmaya başlaması olmuştur. Araştırmaları, Ermeni propagandasının bazı abartılarını, çarpıtmalarını veya uydurmalarını ortaya çıkaran belli başlı yayınları beraberinde getirmiştir. Ermeni meselesi hakkında dengeli, nesnel bir görüş sahibi olmayı arzulayanlar bu yayınları okumaları gerekecektir. Bunların bazılarını sıralayacağım ve ana düşüncelerini belirteceğim.

Ermeni terör kampanyasının bir sonucu, bazı Türklerin ve Ermeni yanlısı (veya Türk düşmanı) olmayan bazı batılıların meseleyi araştırmaya başlaması olmuştur. Araştırmaları, Ermeni propagandasının bazı abartılarını, çarpıtmalarını veya uydurmalarını ortaya çıkaran belli başlı yayınları beraberinde getirmiştir.

Bu kitaplardan birisi Şinasi Örel ve Süreyya Yuca'nın eseri olan *Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*'dür.⁸ Bu kitabın ana düşünceleri Türkkaya Ataöv⁹ tarafından İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak özetlenmiştir. Andonian, İçişleri Bakanı Talat Paşa tarafından yazıldığı iddia edilen ve Ermeni katliamının emrini veren bazı telgrafları elde etmiş ve sonrasında

yayımlamış Ermeni'nin adıdır. Adı geçen çalışma sözde belgelerin sahte olduğunu kanıtlayan ayrıntılı bir araştırmadır.

Bir diğer çalışma Bilal Şimşir'in *Malta Sürgünleri*¹⁰ adlı kitabıdır. Şimşir burada, İngiliz ve Türk arşiv belgelerine göre, Birinci Dünya Savaşı sonunda İngilizler tarafından Malta'da Ermenilere zulüm yaptıkları gerekçesiyle mahkemeye çıkarılması amaçlanan 140 tutuklu Türk'ün hikâyesini

8 Şinasi Örel ve Süreyya Yuca, *The True Nature of the Telegrams Attributed by the Armenians to Talat Pasha*, Ankara, TTK 1983.

9 Türkkaya Ataöv, *The Andonian "Documents" Attributed to Talat Pasha are Forgeries!* (Ankara, SBF, 1984). Ataöv, *Ermeni Sorunu Üzerine Bir İngiliz Kaynağı (1916); A 'Statement' Wrongly Attributed to Mustafa Kemâl Atatürk* (SBF, 1984), *A Brief Glance at the "Armenian Question"* (Ankara Ticaret Odası, 1984) gibi kitapçıkların yazarıdır.

10 Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İstanbul, Milliyet y., 1976. Yazar aynı konuyu İngilizce yazılan "The Deportees of Malta and the Armenian Question", *Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey* (1912-1926) (İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1984) adlı makalelerde de işlemektedir. Şimşir ayrıca *British Documents on Ottoman Armenians* (Ankara, TTK) ve *The Genesis of the Armenian Question* adlı kitapları yayımlamıştır.

anlatmaktadır. Ancak, Osmanlı arşivleri İstanbul'u işgal eden İngilizlerin (hem de Fransız ve İtalyanlar) kontrolünde olmasına ve – Ermenilerin yardımıyla – kanıtları toplamak için 3 yılları olmasına rağmen ortaya bir şey çıkmamıştır. Bununla da kalmayıp, Tevfik Paşa hükümeti 1919 Şubat'ında 5 tarafsız ülkeye -yani Danimarka, İsveç, İsviçre, Hollanda ve İspanya'ya- yönelik not hazırlayarak, Ermenilerin naklinden ve beraberinde gelişen olaylardan sorumlu olanları ortaya çıkaracak olan Soruşturma Komisyonu'na her ülkeden ikişer tane jüri göndermelerini istediğinde (Osmanlı hükümeti bütün masrafları karşılamayı üstlenmiştir); İngilizler bu girişimi önlemek adına tedbirler almışlardır. Fransızlarla birlikte İspanyol, Danimarkalı ve Hollandalı hükümetleri bu çağrıya olumlu cevap vermekten vazgeçirmişlerdir. İsveç ve İsviçre için, işgalci güçler bu hükümetlere çekilen telgrafları engelleyecek kadar çok ileri gitmişlerdir.

Bir üçüncü çalışma emekli büyükelçi Kamuran Gürün'ün çalışmasıdır. Çalışma; Türkçe ve Fransızca¹¹ (Fransızca baskısı 360 sayfadır) yayımlanmış ve bu meseleyi 1923 Lozan Anlaşması'na kadar araştıran kapsamlı bir kitap şeklindedir.

Dördüncü kitap ise Justin Mccarthy'nin *Muslims and Minorities* adlı 20. Yüzyılın başındaki Osmanlı Anadolu'sunun nüfus mevzusunu inceleyen demografik bir çalışmadır.¹² Her topluluk ayrı ayrı ele alınmış ve vilayet vilayet, resmi Osmanlı kaynaklarından çıkan rakamlarla Patrikhane ve Avrupa kaynaklarıyla karşılaştırılmıştır. Ermeni nüfusuyla ilgili olarak çıkan sonuç 1.500.000'dir. Bu önemlidir, çünkü Ermeni propagandası 1915'te ölenlerin rakamlarını düzenli olarak şişirmektedir. Savaş zamanı İtilaf propagandası bu rakamı 300,000 olarak tahmin etmekteydi. Savaş sonunda, Ermeni Milli Heyeti başkanı Boghos Nubar Paşa, 11 Aralık 1918 tarihli ve Fransız Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir mektupta; müttefiklerin işgal ettiği topraklarda (Kafkasya, İran, Suriye-Filistin, Musul-Bağdat) 390.000 kişinin hayatta olduğunu ve 600.000 ile 700.000 kişinin nakledildiğini tahmin etmiş ve çölde kaç kişinin hayatta olduğunun bilinmediğini kaydetmiştir. Bu son kategoriyi olmamış gibi kabul etsek bile, o zaman Nubar Paşa'ya göre 210.000 ile 310.000 arası Ermeni savaş sırasında hayatını kaybetmiştir. Yıllar içinde, bu rakamlar o kadar şişirilmiştir ki Ermeni propagandası artık 1915'te 1.500.000 ve hatta 2.000.000 Ermeni'nin öldüğünü iddia etmektedir. Son rakam tabii ki de bir imkânsızlıktır, çünkü her şeyden önce Anadolu'da o kadar çok Ermeni

11 A.g.e.

12 Justin McCarthy, *Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (NYU Press, 1983). McCarthy ayrıca *Armenians in the Ottoman Empire...* kitabındaki çok aydınlatıcı bir makale olan "The Anatolia Armenians, 1912-1922"yi yazmıştır. Makalesinde McCarthy 19. Yüzyılda Osmanlı "Ermenistan"ının sadece ismen var olduğunu, Doğu Anadolu'nun her yerinde azınlık olduklarını, Batı Anadolu vilayetlerinde Doğu'dan daha fazla Ermeni'nin yaşadığını belirtmektedir.

yoktu. İlk rakam da imkânsızdır, çünkü doğru olsa bile Anadolu’da yaşayan her bir Ermeni’nin tahliye edildiği ve bu süreç sırasında her bir Ermeni’nin öldüğü anlamına gelir. Bu doğru değildir. Her şeyden önce, her Ermeni tahliye edilmemiştir. İzmir gibi cepheden uzak yerlerde Ermeniler tahliye edilmemiştir. Savaşın sürdürülmesine tehdit olarak görüldükleri yerlerde ise, bazı Ermeniler –aileler veya sadakat içerisinde Osmanlı ordusunda görev Ermeniler, rahipler, Protestan ve Katolik Ermeniler, doktorlar, eczacılar- tahliyeden muaf tutulmuşlardır. İkinci olarak, eğer tüm Ermeniler ölmüş olsaydı, şimdiki sayıları 1.750.000’i bulan ve çoğunlukla tahliyeden hayatta kalanları çocukları ve torunları olan Diaspora’nın (Türkiye ve Sovyetler Birliği dışında) açıklamasını yapmak imkânsız olurdu.

Stanford J. Shaw ve Ezel K. Shaw’a göre, ölen Ermenilerin sayısı yaklaşık olarak 200.000’dir.¹³ Gürün’ün tahmini ise en fazla 300.000’dir.¹⁴ McCarthy şöyle demiştir:¹⁵

“Güvenilir istatistiklerden biliyoruz ki 1912-22 savaşlarında ölen Anadolu Ermenilerinin sayısı 600.000’den biraz daha azdır, iddia edildiği gibi 1,5 ya da 2 milyon değildir. Gerçi 600.000 de az bir rakam değildir. Ermeniler büyük bir ölüm oranının cefasını çekmişlerdir. Ama ölen Ermenilerin sayılarını göz önünde bulundururken, ölen Müslümanların sayıları da dikkate alınmalıdır. İstatistiklere göre 2,5 milyon, çoğunluğu Türk olan Anadolu Müslümanları da hayatlarını kaybetmişlerdir. Ermenilerin anavatanı olan 6 Vilayette 1 milyondan fazla Müslüman ölmüştür. Bu Müslümanlar en az Ermeniler kadar büyük bir ölüm oranının cefasını çekmişlerdir. Bu rakamlar bize Anadolu vatandaşlarının tam olarak nasıl öldüklerini anlatmamaktadır. İç savaş, Müslümanların ve Ermenilerin zorunlu göçleri, toplumlararası savaş, hastalık ve özellikle açlık o zamanki belgelerde ölümlerin nedenleri olarak listelenmiştir. Anadolu ölüm oranları sadece savaş zamanındaki asker ölümleri değil, ayrıca Ruslarla Osmanlı arasındaki uluslararası savaşın ve Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki toplumlararası savaşın ortasında kalan erkek, kadın ve çocuk, Ermeni ve Müslüman ölümleriydi. Hem yazılı deliller hem de istatistiklerinden biliyoruz ki, Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki toplumlararası savaş ölümlerin başlıca sebeplerinden biriydi. Sivas vilayeti, örneğin, savaş bölgesinde değildi; Rus ordusu asla bu kadar uzağa erişemedi.

13 Stanford J. Shaw and Ezel K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Tarihi*, vol.II (Cambridge, UP, 1977), s. 316.

14 Gürün, s. 226

15 McCarthy 1984, ss. 23-25. Kendisi *Muslims and Minorities* kitabında şöyle der: “Savaş zamanı ölümlerini bulmak için, önce Ermeni mültecilerinin sayısı tahmin edilmelidir. Onların sayımı kesinlikle ise büyük ve hata başa çıkılmaz bir sorundur.”, s. 121.

Yine de 180.000 Sivaslı Müslüman öldü. Aynısı Anadolu'nun geri kalanı için de geçerliydi... Bence artık 1912-1922 olaylarını oldukları gibi, bir insanlık felaketi olarak kabul etme zamanıdır. Bunları intikam talep eden mezhepsel acı çekiş olarak nitelendirmeye bir son verme zamanıdır.”

Heath Lowry Bristol belgelerini (Amiral Bristol, savaşın sonunda Türkiye'de ABD Yüksek Temsilcisi olarak görev yapmıştır) ve Morgenthau'nun anılarını (Morgenthau, savaş sırasında İstanbul'da ABD Büyükelçisi olarak görev yapmıştır ve anıları Ermeni propagandasının tipik kaynaklarından biridir) incelediği ilgi çekici bir makale yazmıştır.¹⁶ Lowry makalesinde; Ermeni görüşünün aksine Bristol'un Türk yanlısı olmadığını, ancak Morgenthau'nun kesinlikle bir Türk düşmanı olduğunu, Türklerden nefret ettiğini ve hor gördüğünü göstermeye çalışmıştır.

Soykırım sorunu: İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, toplu kıyımlar katliam olarak adlandırılıyordu. Ancak ülkelerinin sadık vatandaşları olan 6 milyon Yahudi'nin soğukkanlı, sistematik bir biçimde ve böyle bir muameleye neden olacak hiçbir şey yapmamışken Naziler tarafından toplu kıyıma uğramaları insanlık tarafından o kadar dehşet verici bulunmuştu ki, eski katliam kelimesi böyle bir eylemi açıklamak için yeterli bulunmamıştır. Bunun sonucunda soykırım kelimesi önerilmiş ve genel kabul görmüştür. 1945'teki Nürnberg yargılamalarında, bu kelime kullanılmış ve böylece resmi olarak tanınmıştır. Daha sonra, Birleşmiş Milletler *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi*'ni hazırlamış ve 1948'de kabul edilmiştir. 12 Ocak 1951'de yürürlüğe giren bu Sözleşme Türkiye tarafından imzalanmış ve onaylanmıştır. Sözleşmenin şekillendirilmesinin arkasındaki ilk itici güç Nazi eylemleri olsa da, Sözleşmenin hazırlandığı sırada kavramın kapsamının genişletilmesine yönelik birçok girişim olmuştur. En sonunda soykırım; ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubun tümünü ya da bir bölümünü –sırf bu grup oldukları için- yok etme niyetiyle yapılan eylemler olarak tanımlanmıştır. Bir başka deyişle; bir kişinin yok edilmesi cinayet, cinayetin daha büyük ölçekte yapılması katliam, ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu –sırf bu grup oldukları için- yok etme niyetiyle katliam yapılması ise soykırımdır. Dolayısıyla bir olayın soykırım olarak tanımlanabilmesi için bir grubu yok etme niyetinin varlığı ispat edilmelidir. Böylece 1951'den bu yana soykırım, katliamın aksine, hukuki ve iyi tanımlanmış bir kavramdır.

Bütün bunlara rağmen, Osmanlı hükümeti tarafından 1915'te yapıldığı iddia edilen Ermeni “soykırımı” hakkında çok fazla laf dönmektedir. Ermeni propagandası bugünlerde katliam kelimesini unutmamıştır. Ermenilerin ve destekçilerinin kullandığı tek kelime soykırımdır. Hukukçuluk yapmış ve daha

16 “American Observers in Anatolia ca 1920: The Bristol Papers”, *Armenians in the Ottoman Empire...*

sonra sosyoloji profesörü olmuş Güney Afrikalı Leo Kuper, *Genocide*¹⁷ (Soykırım) adlı bir kitap yayınlamıştır. Bu, küçük yazıların kullanıldığı 200 sayfalık bir kitaptır. Kuper, her türlü olayı ele almakta veya bahsetmektedir: Asur savaşları, Truva, Kartaca, Cengiz Han, Timurlenk, Haçlı Seferleri, tüm Avrupa'daki Yahudi katliamları, "kâfir" Hristiyanlar (Albili tarikatı, Hussitler, Huguenotlar), Amerikalı Kızılderililer, Güneybatı Afrika (1904), Hindistan'ın bölünmesi, Hiroşima, Sovyetler Birliği, Cezayir, Ruanda, Burundi, Bangladeş, Kamboçya, vs. Hukukçu geçmişinden olsa gerek, Kuper farklı olayları soykırım olarak nitelemekte oldukça dikkatli davranmaktadır. Kendisinin de dikkat çektiği gibi, "Soykırım tanımına niyetin dâhil edilmesi, tespit edilmesi zor öznel bir unsur getirmektedir." (s. 33). Kuper; "'Önemli' veya 'kayda değer' miktarda mağdur olmadıkça soykırım suçlaması tercih edilmemektedir" (s.32) şeklinde bir varsayım yaparak Sözleşme'ye kanımca mantıklı bir düzeltme (ve sınırlama) getirmektedir. O kadar dikkatli davranmaktadır ki "soykırımsal katliam" kavramını ortaya atmaktadır. Kuper, "Soykırımsal katliamın dâhil edilmesinin, farklı olayların seçilmesindeki uyuşmazlıkları azaltacağını" dileğini belirtmektedir (s.10). Kuper daha öncesinde şu uyarıyı yapmaktadır: "Dâhil edilebilecek vakaların seçimi konusunda bir ön-sorun vardır. Bu sorun, vakanın soykırım olması yönündeki bir hükmü kapsamaktadır. Soykırım suçlamalarını inceleyecek bir uluslararası ceza mahkemesinin olmaması ve Birleşmiş Milletler'in bu konudan kaçınması sebebiyle, *bu hüküm kaçınılmaz olarak biraz kişisel ve bazen de tartışmalıdır.*" (s.9) (eğik yazılı kısımlar benim vurgum S.A.). "Soykırımsal katliam" terimini, kadim Asurlulardan günümüz Kamboçya'sına, ele aldığı çok sayıda olaya titizlikle uygulamaktadır. (Sadece bir ufak hata belirleyebildim, o da "Burundi soykırımı"ndan bahsettiği kısım: s.162). Ancak iki olayı "soykırımsal katliam" kavramının dışında bırakmıştır: Almanların Yahudilere yönelik soykırımı ve "Türklerin Ermenilere yönelik soykırımı." Adalet anlayışı olan hiç kimsenin birinci vakaya itiraz edeceğini zannetmiyorum, ancak ikinci olay için ise maalesef bunu söylemek mümkün değildir, zira bu Kuper'in kendi deyişiyle, "kaçınılmaz olarak bu biraz kişisel ve bazen de tartışmalı bir hükümdür."

Kuper; kitapta tam bir bölüm ayırdığı Ermeni konusunda, Andonyan belgelerinden hiç bahsetmemesine rağmen, yok etme niyeti tespit etmekte hiç güçlük çekmiyor. Lepsius, Morgenthau, Bryce, savaş dönemi Toynbee gibi Ermeni propagandasının klasik kaynaklarını temel alarak sakince şu sonuca varıyor: "Ermeni toplumunun yok edilmesinin tüm ülkeye yayılmış olması, zamanlaması, genel şekli, bir merkezi idare kararı sonucuydu." Bu noktada insanın, Türk bakış açısını bilenlerin de iyi bildiği iddia edilen yok etme kastına karşı tüm savları sayası geliyor. Ancak bir sonraki cümlede Kuper bu savları kibirli bir şekilde önceden reddediyor (gerçi bu savların varlığından pek haberi

17 Leo Kuper, *Genocide*, Penguin Books, 1981.

varmış gibi gözüküyor): “Ancak, bu *dolaylı* bir şekilde *ilerlemiştir*; yani merkezden yönetilen katliamlar olarak değil, yerel toplumsal güçlere önemli derecede bağlı, düşük maliyetli bir operasyon olarak soykırımsal sürecin harekete geçirilmesiyle yürütülmüştür.” (eğik yazılı kısımlar benim vurgum) Böylece Kuper, tüm vicdanını ve sağduyusunu bir kenara itip, belki de farkında olmadan yeni bir kavram icat ediyor: dolaylı soykırımsal niyet. Bu noktada korkarım Kuper’in önsözünde Ermeni davasının en önemli destekçilerinden biri olan Prof. Richard Hovannisian’a, onu ‘dengeleyecek’ başka bir isimden bahsetmeden, teşekkür ettiğini fark etmemek mümkün değildir.

Soykırım terimini savunan başka bir kaynak, Paris’te Türkiye’yi yargılayan (13-16 Nisan 1984) ve ‘kaçınılmaz’ soykırım sonucuna varan sözde Permanent Tribunal of Peoples’dır (Halkların Daimi Mahkemesi).¹⁸ Bu sözde mahkemeye göre sonuç kaçınılmazdır, çünkü Türkiye gıyabında ‘yargılanmış’ ve mahkemeye, Ermeni propagandasının Hovannisian, Lepsius, savaş dönemi Toynbee, Bryce gibi klasik isimleri tarafından hazırlanan ‘belgeler’ sunulmuştur (bu ‘belgelerin’ kim tarafından sunulduğu da merak konusudur). Türk Konsolosluğu’nu işgal eden ve bir çalışanını öldüren dört ASALA üyesinin yargılandığı Paris’teki bir mahkemede Prof. T. Ataöv’ün verdiği ifade de belge olarak cılız bir tarafsızlık gösterisi yapılmaya çalışılmıştır. Aslında editörler Mahkemeye ufak bir ‘haksızlık’ yapmıştır, çünkü görünüşe göre Mahkeme, Dış Politika Enstitüsü tarafından yayınlanan *The Armenian Issue in Nine Questions and Answers (Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu)* (Ankara, 1982) kitabını da ‘dikkate almıştır’ (kitapta ss. 203-252).

Vandemenlebroucke’nin raporu: Avrupa Parlamentosu son dönemde Ermeni sorunuyla ilgilenmeye başlamıştır. Saby, Charzat, Glinne ve Fuillent tarafından Sosyalist Grubu temsilen verilen önergede; Türk hükümetinin “1915 soykırımını” kabul etmeyerek “Ermenistan’ın tarihsel gerçekliğini yok etmiş olduğu” ve bunun terörizmi harekete geçirdiği belirtilmiş ve Avrupa Ekonomik Topluluğu Bakanlar Konseyi’nden (yani ilgili ülkelerin hükümetlerinden) ve BM’den Ermeni soykırımını tanımaları istenmiştir. Bunun üzerine konu, Dış İlişkiler Komitesi’ne yönlendirilmiştir. Komitenin Belçikalı Üyesi Vandemenlebroucke, *Ermeni Sorunu’nun Siyasi Çözümüyle İlgili Taslak Raporu* hazırlamıştır (26 Haziran 1985). Morgenthau, Chaliand ve Ternon, Libaridian, Bryce, savaş dönemi Toynbee, Lepsius, Kuper vs. gibi isimlerden ve ‘denge sağlamak’ adına da Gürün’den alıntılar yaparak, ‘kaçınılmaz’ olarak soykırım sonucuna ulaşmıştır. Ancak birkaç cümle sonra şunları söylemektedir: “Türk Hükümeti artık Türk-Ermeni sorunun tarihini ve ‘soykırım unsuru’nu

18 *Le Crime de Silence: Le Génocide des Arméniens* (Paris, Flammarion, 1984). Düzenlemesi, C. Mouradian and A. Aslanian-Samuelyan’ın yardımıyla Gérard Chailand tarafından yapılmıştır. G. Chailand, *Le Génocide des Arméniens 1915-1917* (Brüksel, Complexe, 1980) adlı kitabın (Yves Ternon ile birlikte) yazarıdır.

inkâr edemez.” Andonian belgelerinin sahte olabileceği görüşünü bir dipnotla kibirli bir şekilde reddetmesine rağmen, “soykırım” ile aynı olmayabilecek “soykırım unsuru” kelimesini kullanmıştır. Bundan sonra ise şunu ilan etmektedir: “Türk hükümetinin bunu tanınması, Ermeni diasporasından ayrılmış muhalif bazı grupların yaptığı anlamsız, aciz ve affedilemez terörizm eylemlerinin temel nedenlerinden birini de ortadan kaldıracaktır.” Bu her ne kadar bir vaat gibi görünse de, bir uyarı, hatta bir tehdit olarak da algılanabilir: eğer Türk hükümeti “soykırımı” tanımazsa, bu ayrık muhalif grupların anlamsız, aciz ve affedilemez eylemleri devam edecektir. Tam bu noktada çok yerinde bir soru sorulabilir. Genel anlamda, şu veya bu durumdaki bir katliamın

Genel anlamda, şu veya bu durumdaki bir katliamın varlığının ortaya çıkarılması ve tanınması zor olmayabilir, çünkü bu olgularla ilgili bir meseledir (gerçi olguların ortaya çıkarılması zor bir iş olabilir). Soykırım ise hukuki bir terimdir, çünkü olguların yanında, niyet unsurunun da ortaya çıkarılması ve bunun bir ceza hukukçusunun metodolojisiyle yapılması gerekmektedir.

varlığının ortaya çıkarılması ve tanınması zor olmayabilir, çünkü bu olgularla ilgili bir meseledir (gerçi olguların ortaya çıkarılması zor bir iş olabilir). Soykırım ise hukuki bir terimdir, çünkü olguların yanında, niyet unsurunun da ortaya çıkarılması ve bunun bir ceza hukukçusunun metodolojisiyle yapılması gerekmektedir. Türk hükümeti (ya da Avrupa Parlamentosu¹⁹) bunu yapacak bir konumda mıdır? Mesela İngiltere (diyelim ki Hindistan’la ilgili), Fransa (diyelim ki Cezayir veya Huguenotlar’la ilgili), ABD (diyelim ki Kızılderililer veya Vietnam’la ilgili), Belçika (Kongo’yla ilgili), İtalya (Libya veya Etiyopya’yla ilgili), Bulgaristan (Türlere karşı), Sovyetler Birliği (Kırım’la veya Afganistan’la ilgili), Japonya (Çin’le ilgili) konusunda herhangi bir hükümet bunu yapacak durumda mıdır? Sanırsam hukukçular

ve tarihçiler bu hususta birlikte çalışarak her bir olayla ilgili bir sonuca ulaşabilirler. Peki ya diğer hukukçu ve tarihçiler böyle bir sonuca itiraz ederse? Böyle bir durumda farklı görüşler karşısında siyasi sorumluluğu olan hükümetler nasıl karar verebilir veya hareket edebilir?

Son zamanlarda ABD Kongresi’ne 24 Nisan 1985’in (Ermeni devrimci komitelerinin Osmanlı hükümeti tarafından yasa dışı ilan edilmesi ve liderlerinin 1915’te tutuklanmasının yıldönümü) “İnsanın İnsana Karşı Gaddarlığının Anılması Ulusal Günü” olarak belirlenmesi için bir ortak karar tasarısı sunulmuştu (H. J. Res. 192). Bu tasarı, ABD Başkanı’nın o günü “tüm soykırım kurbanlarını, özellikle de Türkiye tarafından 1915 ile 1923 arasında

19 Vandemeulebroucke’nin kendisi raporunu “Siyasi Çözüm” olarak adlandırmıştır. Hukuki bir sorunun “Siyasi Çözümü” olabilir mi? Ve bu “çözüm” ne kadar ciddi veya itibarlı olur?

işlenen soykırımın bu tarihte tüm dünyadaki Ermeniler ve onların dostları tarafından anılan 1,5 milyon Ermeni kökenli mağdurlarını” anma günü olarak gören bir bildirge yayınlamasını talep etmektedir. İlk olarak soykırım teriminin gereksinimi ve kabulü, daha önceden de belirttiğim gibi, Yahudilerin Naziler tarafından yok edilmesinden kaynaklandığına dikkat çekerim. Görünüşe bakılırsa, o zamana kadar, “katliam” kelimesi ve kavramı yeterliydi. Bu kavrama Soykırım Sözleşmesi tarafından getirilen genişletme, en mükemmel soykırım örneğinin Yahudi Soykırımı olduğu gerçeğini bulanıklaştırmaz. Bildirgenin yapmaya kalkıştığı gibi, Yahudilerin yaşadığı bu çok büyük trajedinin Ermeni meselesinin gölgesinde bırakılmaya çalışması, Yahudilerin trajedisine neredeyse bir saygısızlık olarak gözükmektedir (gerçi Ermeni meselesi de bir trajedir, *ancak* bu trajedi iki taraflıdır). ABD Dışişleri Bakanı George Schultz’un Temsilciler Meclisi Sözcüsüne gönderdiği mektup; parlamento veya hükümet gibi herhangi bir siyasi kuruluşun, özellikle soykırım suçu gibi hukuki bir karar içeren tarihsel olayları değerlendirirken karşılaştıkları ikilemleri iyi resmetmektedir. Schultz: “60’tan fazla çok saygıdeğer Türk ve Orta Doğu çalışmalarından bilim insanlarımız, H. J. 192’nin tarihi varsayımlarını sorgulamıştır. 70 yıl önce Doğu Anadolu’da meydana gelen tarihi trajediyi reddetmesek de, tasarıya karşı çıkmak için güçlü sebepler mevcuttur. Bu tasarının reddedilmesinin güvence altına alınması için sizden yardım istiyorum” demiştir.

Avrupa Parlamentosu veya ABD Kongresi tarafından yapılan beyanatlar hiçbir zaman tarafsızlığın getirdiği itibarı elde edemezler, zira Avrupa’da ve ABD’de –Türklerin aksine- Ermeniler ülkelerinin temsilci kurumlarında faaliyet gösteren bir baskı grubudur. Ayrıca siyasi kurumlardan hukuki veya soykırım beyanatu gibi sözde hukuki kararlar beklemek, kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırıdır, ki Montesquieu bu ayrılığı sadece demokrasinin değil, aynı zamanda medeni ve saygın yönetimin yegane temeli olarak kavramıştır. Bir başka deyişle, siyasi kurumlar hukuki süreçlere ya da, ilave edersem, tarihe (veya genel olarak bilime) müdahale edecek bir konumda olmamalıdır.

Sonuç olarak şunu söyleyebilirim ki Diaspora Ermenilerinin ve Ermeni propagandasının Avrupa Parlamentosu, ABD Kongresi ve benzeri kurumlardan elde ettikleri ilgi, onlar için bir başarı olarak görülebilir. Ancak, tam istediklerini elde edecekleri kesinlikten uzak bir ihtimaldir. Bunun niye böyle olduğu için birkaç neden sıralanabilir. Birincisi, Türk yanlısı bilim adamlarının Ermeni meselesi tarihine odaklanan gecikmiş dikkati meyvelerini vermeye başlamıştır. Bu çalışmalarını göz ardı etmek ciddi bir biçimde tarafsız olduklarını iddia edenler giderek daha zor hale gelecektir. İkinci olarak, Batı kamuoyu Ermeni terörünün ve sonuçlarının bazı çirkin boyutlarının farkına varmaya başlamıştır. Üçüncü olarak, Türk imajı son zamanlarda gelişmeye başlamıştır. Türkiye’nin tam demokrasiye giden geri döndürülemez gelişimi de bir

unsurdur. Bir diğeri ise bağımsız (ve gayet demokratik) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ekonomik ve idari olarak sađlamlaŐması ve onun Kıbrıs Rum Kesimiyle olası federal birliğe dair olan uzlaŐtırıcı tavrıdır (bu uzlaŐtırıcı tavır, Rum Kesiminin uzlaŐmaz ve kűstah tutumu sayesinde daha belirgin hale gelmektedir).

Ermeni meselesine daha dengeli gűrűŐler Batılı bilim dűnyasında daha yaygın olmaya baŐladıkça, bunlar yavaŐ yavaŐ basına dođru yayılacak ve bundan dolayı sırayla kamuoyunu etkileyecektir. Diaspora Ermenileri (ve Sovyetler Birliđi'ndekiler) kendi abartılı gűrűŐlerinin artık kabul gűrmediđini, ciddi bir irdelemeye tabi olduklarını gűrűnce ihtiraslı tutumlarından vazgeçmek durumdan kalacaklardır. Belki o zaman, sembolik bir barıŐma, bilimsel bir diyalog műmkűn olacaktır.

Kaynakça

- A 'Statement' Wrongly Attributed to Mustafa Kemâl Atatürk*, SBF, 1984.
- A Brief Glance at the "Armenian Question"*, Ankara Chamber of Commerce, 1984.
- Boudière, George. "Notes sur la Campagne de Syrie-Cilicie", *Turcica*, cilt IX/2-X, 1978.
- Congrès National, *Documents Relatifs aux Atrocités commises par les Arméniens sur la Population Musulmane Constantinople*, 1919.
- Gürün, Kâmuran. *Le Dossier Armenian Triangle*, 1984.
- Le Crime de Silence: Le Génocide des Arméniens* Paris, Flammarion, 1984.
- Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, 1968.
- Lowry, Heath W. "American Observers in Anatolia ca. 1920: The Bristol Papers," *Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey [1912-1926]*, Bosphorus University, İstanbul, 1984.
- Mayéwski, Général. *Les Massacres d'Arménie* Pétersbourg, Imprimerie Militaire, 1916.
- McCarthy, Justin. *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, NYU Press, 1983.
- Schemsi, Kara. *Turcs er Arméniens devant l'Histoire* Genève, Imprimerie Nationale, 1919.
- Shaw, Stanford J. and Ezel K. Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. II Cambridge, UP, 1977.
- Şimşir, Bilal. *British Documents on Ottoman Armenians*, Ankara, TTK.
- The Genesis of the Armenian Question*, Ankara, TTK, 1983.
- The Andonian "Documents" Attributed to Talat Pasha are Forgeries!*, Ankara, SBF, 1984.

The True Nature of the Telegrams Attributed by the Armenians to Talat Pasha, Ankara, TTK, 1983.

Toynbee, A. J. *The Western Question in Greece and Turkey*, Boston, Houghton Mifflin, 1923.

ERMENİSTAN'DA MEDYA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

(MEDIA IN ARMENIA
A GENERAL APPROACH)

Doç. Dr. Leyla BUDAK

Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
İletişim Bilimleri Anabilim Dalı
leylabudak@yahoo.com

Özet: *Sovyetler Birliği döneminde geçen 71 yıl sonrasında 1991 yılında Ermenistan bağımsızlığını ilan etmiş bir cumhuriyettir ve hâlâ geçiş sürecini yaşamaktadır. Ermenistan Anayasası herkesin konuşma ve ifade özgürlüğüne sahip olduğunu garanti altına almaktadır. Ülkede en önemli kitle iletişim aracı televizyondur. Online medya da giderek gelişmekte ve önemli bir bilgi kaynağı haline gelmektedir. Sansür 2004 yılında çıkarılan bir medya yasası ile yasaklanmıştır. Ancak Ermenistan medyası hala çok önemli sorunlara sahiptir. Gazeteciler arasında kritik konularda kendi kendine sansür eğilimi yaygındır, Dağlık Karabağ, güvenlik sorunları ve yolsuzluklar gibi. Ülkede medyanın daha demokratik ve aktif hale getirilmesi acil bir gerekliliktir. Ayrıca medyanın daha sorumlu olması da (özellikle nefret söylemi, tam ve doğru enformasyon, etik alandaki sorunlarda vb.) bir başka önemli gerekliliktir.*

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan medyası, konuşma ve ifade özgürlüğü, gazetecilik*

Abstract: *Since becoming the Republic of Armenia in 1991, after 71 years under the Soviet Union, Armenia is still a country in transition. The constitution confirms that every person has the right to freedom of speech and expression. Everyone has the right to seek, receive, convey and disseminate information. Television was and still is the most popular mass media in Armenia. Online media is becoming a more popular source of information. Censorship is prohibited under a 2004 media law. But Armenian media has still a lot of important problems. But self-censorship is common in Armenia - particularly in coverage of corruption, security and the Nagorno-Karabakh situation. There is an urgent need to make the media in country more democratic and more active. There is also need to make the media more responsible (such as issues like hate speech, accurate information, ethical problems ext.).*

Keywords: *Media in Armenia, freedom of speech and expression, journalism*

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'ne bağlı bir cumhuriyet iken 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, batısında Türkiye, kuzeyinde Gürcistan, doğusunda Azerbaycan ve güneyinde İran ile komşudur. 1991 yılında başlayan bağımsızlık süreci öncesi uzun yıllar Sovyetler Birliği'ne bağlı olması, ülkede Rusya'nın etkisinin bağımsızlıktan sonra da devam etmesine neden olmuştur. Özellikle bir iletişim dili olarak Rusça'nın etkisi ve önemi fark edilebilir ölçüdedir. Ek olarak Rusya Federasyonu ile Ermenistan Cumhuriyeti'nin önemli ekonomik ilişkileri mevcuttur. Dağlık Karabağ olayları nedeni ile Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile olan sınır kapıları kapalıdır. Bu durum Ermenistan'ın ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Son yıllarda Azerbaycan ve Türkiye ile olan ilişkiler geliştirilmeye çalışılsa da henüz etkili bir adım atılabilmiş değildir.

Sovyetler Birliği'nin son döneminde Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ bölgesi için çıkan anlaşmazlık (sonrası bu bölgede Ermenilerin ayrı bir cumhuriyet ilan etmesi, Azeri ve Ermeni azınlık gruplarının çatışması gibi birçok olay) ve sonrasında Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı fiilen kendisine bağlamasına neden olan Laçin Geçidini (koridorunu) işgal etmesi Azerbaycan ile Ermenistan ilişkilerini iyice gerginleştirmiştir. Azerbaycan'ın uyguladığı ekonomik yaptırımlar da Ermenistan'da büyük sıkıntılara neden olmuştur. 1993 yılında Türkiye de Ermenistan'a karşı ambargoya katılmıştır. Dağlık Karabağ Savaşı, 1994 yılında sona ermiş ancak sürecin sancuları ve yarattığı sıkıntılar bitmemiştir.

Elbette bölgenin siyasi ve stratejik önemi, uluslararası kamuoyunun da ilgisini çekmekte, Kafkasya'dan dünyaya haber akışı dikkatle izlenmektedir. Kafkasya etnik açıdan çok önemli gelişmelere sahne olan bir bölgedir. Bir diğer yandan gelecekte de etnik çatışmaların fitilini ateşleyebilecek, çok önemli çatışma ve hatta savaş ihtimallerini de beraberinde getirebilecek birçok sosyal-siyasal unsuru da bünyesinde barındırmaktadır. Gerginliklerin olduğu her bölgede -ki Kafkasya da buna dahildir- gazetecilik ve haber kavramları çok önemli olmakta, bu tür coğrafyalardan dünyaya sağlıklı haber akışının yapılabilmesi bazen siyasi gerginliklerin kamu diplomasisi ile çözülmesi açısından önemli avantajlar sağlarken bazen de etik ölçülerden uzaklaşabilen gazetecilik, savaş ve çatışmalara adeta zemin hazırlayabilmektedir. Bu düşüncenin ışığında bölge ülkelerinin medyası önem kazanmaktadır. Ermenistan medyasını ele aldığımız bu çalışmada bağımsızlığın üzerinden bir çeyrek asır geçen ülkede, medya alanında yasal düzenlemeler, temel sorunlar, gelişmeler ve basın-yayın olanakları genel bir çerçevede değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Ermenistan Medyasının Gelişimi

Sovyetler Birliği'nden sonra genç cumhuriyetler, kendi bağımsız medya sistemlerini kurmak için önemli çabalar sarf etmişlerdir. Daha önceki dönemde merkezin kontrolü ve politikaları ile şekillenen ve ekonomik sorunlarla uğraşmayan devlet desteğindeki kitle iletişim sistemleri, demokratik yaşama geçiş sürecinde önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Genç cumhuriyetler aralarında farklılıklar olsa da bağımsızlık sürecinden sonra çeşitli aşamalar geçirmişlerdir. Ancak beklenen gelişme süreci, özellikle ekonomik ve siyasi etkiler nedeni ile istenilen düzeyde olmamıştır, demokratik sistemlerin inşası tam anlamı ile gerçekleşmemiştir.

Bağımsızlıktan sonra Ermenistan Cumhuriyeti'nde her alanda olduğu gibi medya açısından da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Gelişmeler sadece devlet yayıncılığı tekelinin kırılması ile sınırlı değildir. Medya alanında faaliyet gösteren gerek yazılı basın, gerekse radyo ve televizyon kuruluşlarının sayısı önemli ölçüde artmıştır. Ermeni medyası yakın geçmişte bir gün boyunca birkaç saat yayın yapan iki ulusal televizyon kanalına sahipken 1995 yılında özel televizyonların gerek bölgesel gerek ulusal düzeyde gün boyunca yayına başlamasına sahne olmuştur. Bir diğer yandan yazılı basın açısından da çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yeni yayınlanmaya başlayan çok sayıda gazete ve dergi, gerek teknik gerekse içerik açısından belli bir çeşitliliği ve gelişmeyi beraberinde getirmiştir.

Bağımsızlıktan sonraki dönem, tüm bölgedeki genç cumhuriyetlerde olduğu gibi Ermenistan'da da medya alanında yeni değerlerle tanışılan bir süreci başlatmıştır. Ermenistan, 1991'de, siyasi haklarına ve temel hukukuna kaynaklık teşkil eden "*Uluslararası Sivil ve Politik Haklar Hakkındaki Sözleşme*"'yi (ICCPR) imzalamıştır. Ulusal Meclis, 1991 yılında ilk *Kitle İletişim Yasası*'ni kabul etmiştir. Söz konusu yasa, ifade ve bilgiye ulaşma özgürlüğünü yasal garanti altına alarak özgür ve bağımsız basına teminat sağlamıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde özel basın-yayın kuruluşları başkent Erivan ve çevresinde yoğunlaşmışlardır. Genel olarak yazılı basının halkın %5'i, radyoların halkın %10'u ve televizyonların halkın %85'i civarında takip edildiği görülmektedir.¹ Ermenistan medyası kendi dinamiklerini oluşturma çabası içine girmiş bir diğer yandan devlet-kilise-diaspora etkisinde gelişme sürecini tamamlamaya yönelmiştir. Diaspora Ermeniliği dünya Ermeni basını üzerinde olduğu kadar Ermenistan medyası üzerinde de etki ve kontrol sahibidir.² Bir diğer yandan Devlet politikası üzerinde de etkili olan kilise,

1 "Armenia" *Press Reference* <http://www.pressreference.com/A-Be/Armenia.html> Son Erişim: 1 Haziran 2015 <<http://www.pressreference.com/A-Be/Armenia.html>>

2 Khachig Toloyan, "Elites and Institutions in the Armenian Diaspora." *Diaspora*, . Vol. 9, No. 1. , University of Toronto Press, (2000)

medya faaliyetlerinde sesini duyurmaya çalışmış, diaspora ile olan bağlarını ulusal medya üzerinden de güçlü tutmak için yoğun çabalar harcamıştır.³ Doğu bloğunun çökmesinden sonra demokrasinin yayılıp egemen sistem haline geleceğine dair beklentilerin gerçekleşmemesi aksine, demokratik ve otokratik öğeleri bir arada taşıyan karma rejimlerin ortaya çıkması tüm genç cumhuriyetlerin medya sistemlerini aynen Ermenistan'da olduğu gibi etkilemiştir.

Genç cumhuriyetlerin medya alanları, siyasi aktörlerin ve ekonomik sahada yeni yeni aktif olmaya başlayan güç odaklarının hedefi haline gelmiştir. Hem siyasi aktörler, hem de ekonomi sektörü ile bağları olan hemen herkesin medyanın etkin gücünden yararlanma isteği tam bağımsız bir kitle iletişim yapılanmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Gerçek anlamda özgür, demokratik ölçütlere göre yapılanmış, eleştirel bir medya ortamının oluşması açısından Ermenistan'da da -diğer genç cumhuriyetlerin birçoğunda olduğu gibi- geçen 25 yılın ardından önemli bir mesafe alınmadığı görülmektedir.

Basın ve ifade özgürlüğü açısından devletin kontrolcü tutumu, kısmi veya örtük kendi kendine sansür, ekonomik sorunlar, yasalarla uygulamalar arasında önemli farklılıklar, gazetecilerin yaşam standartlarındaki ve ücretlerindeki olumsuzluklar ve yetersizlikler, gazetecilik eğitimi veren üniversitelerin ve okulların yeterliliğinin tartışılabilir olması, profesyonel mesleki etik kodların geliştirilmesi, ancak uygulama alanına taşınmasındaki sorunlar özellikle nefret söylemi gibi etik düzenlemeleri çok yakından ilgilendiren konuların yeteri kadar tartışılmaması vb. gibi çok çeşitli sorun Ermenistan medyasında bağımsızlığın üzerinden geçen 25 yılda hala çözüm bekleyen konular arasındadır.

Ermenistan Medya Kanunları

Anayasa, her bireyin basın ve ifade özgürlüğüne sahip olduğunu ve bu hakkın garanti altında olduğunu belirtir. Herkes bilgiyi arama, alma, iletme ve yayma hakkına sahiptir. Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşı olmayan bireylerin de bu hakları yasal garanti altındadır. Ancak uygulama alanında hem anayasal garantilerin hem de yasaların yeterli ve doğru uygulanıp uygulanmadığı tartışmalıdır. Özellikle siyasal anlamda eleştiriler, yasalarda sadece kâğıt üzerinde kalabilmektedir. Eleştirel makale veya haberlerden sonra gazeteciler dava konusu olabilmektedir.

Ermenistan'daki medya alanını düzenleyen kanunlardan ilki 8 Ekim 1991

3 Leyla Budak, "Ermenistan'da Medya: Bağımsızlık Sonrası Dönem, Gelişmeler ve Genel Sorunlar", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12-13, (Kış 2003 - İlkbahar 2004)

tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren “*Basın ve Kitle İletişim Araçları Hakkındaki Kanun*”dur. Söz konusu kanun basın ve kitle iletişim araçlarının özgür olduğunu ve sansüre tabii tutulamayacağını belirler.⁴ Söz konusu yasa uyarınca Ermenistan medya sahipliğinde tekelleşme kabul edilmemektedir.

Ermenistan, medya alanında bir başka yasa “*Reklamcılık Yasası*”⁵’dır. Reklamcılık Yasası’nda reklamcılığın tanımı yapılmakta, reklamda uyulması istenen etik ilkeler belirlenmekte, reklamcılığın medya alanındaki genel prensipleri ortaya konulmaktadır. Reklam hangi medya ortamında yer alırsa alsın doğru, yasalara uygun olmalı ve yanıltıcı olmamalıdır⁵ ifadelerine yer verilmektedir. Reklam Kanunu yayıncılar için süre, dil ve içerik sınırlamalarını da belirlemektedir.

Medya alanında kabul edilen bir diğer kanun, 23 Eylül 2003 tarihli “*Enformasyon Özgürlüğü*” Yasası’dır. Bu yasa enformasyonun tanımını yapar, yasal çerçeveyi belirler. Basın ve ifade özgürlüğünün korunduğunu, sansürün olmadığını, enformasyona ulaşımın özgür olduğunu belirtir ve enformasyon kavramına ilişkin olarak devlet sırlarının korunma altında olduğunu da belirtir.

“*Radyo ve Televizyon Kanunu*” ilk olarak 1996 yılında kabul edilmiştir. Daha sonraki yıllarda kanun üzerinde çok sayıda değişikliğe gidilmiştir. Söz konusu kanuna göre “*Ulusal Radyo ve Televizyon Kurumu*”, “*Kamusal Radyo ve Televizyon Kurumu*”na dönüştürülmüştür. Yine bu kanun uyarınca, “*Televizyon ve Radyo Ulusal Komisyonu NCTR*” yayıncılık düzenleme kurumu kurulmuştur. Yayıncılığı düzenleyici kuruluş, özel yayıncılığı ve lisans işlemlerini yürütmektedir. Söz konusu kuruluşun üyeleri ilk yasaya göre Ermenistan Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktaydı.

Kanunda daha sonraki tarihlerde yapılan değişiklikler ile üye sayısının yarısının Ermenistan Cumhurbaşkanı tarafından atanması sağlanmış, diğer yarısının da parlamento tarafından atanacağı hükme bağlanmıştır. Yasada yapılan bu değişiklik, *Televizyon ve Radyo Ulusal Komisyonu NCTR*’de siyasi anlamda tarafsızlığın sağlanmasının sadece siyasilere bırakıldığı hususunda gerek ulusal kamuoyunda gerekse uluslararası kamuoyunda çeşitli eleştirilerin konusunu oluşturmuştur.

Ermenistan Anayasası, doğrudan basınla ilgili ifadeler içermemekle birlikte herkesin kendi fikrini açıklamakta özgür olduğunu belirterek “herkes ifade

4 “Law of the Republic of Armenia on Press and Mass Media” University of Texas - Arlington, <<https://www.uta.edu/cpsees/armmedia.htm>>

5 Parliament of the Republic of Armenia, Law on Advertising <http://www.parliament.am/law_docs/250596HO55eng.pdf?lang=eng>

özgürlüğüne, bilgiyi arama, elde etme ve dağıtma özgürlüğüne sahiptir ayrıca hiç kimse düşüncesini değiştirmeye zorlanamaz”⁶ hükmüne yer vermektedir. Genel olarak tüm medya kanunları⁷ veya medyaya yönelik düzenleyici yönetmelik vb. yasal düzenlemelerin basın ve ifade özgürlüğüne tam destek verdiği görülmektedir. Sansür, yasalar tarafından yasaklanmakta, basın ve ifade özgürlüğü yasal teminat altına alınmaktadır. Ancak belirtildiği üzere yasalarla uygulamalar arasında önemli farklılıklar da mevcudiyetini korumaktadır.

1990-1992 yılları arası dönem, ‘Ermenistan Yazılı Basını’nın Altın Çağı’ olarak da isimlendirilmiştir. Ancak bu dönem çok uzun sürmemiş, 1992 yılının sonlarından itibaren yazılı basın kuruluşlarının oldukça zor şartlar altında yayın yaptıkları bir başka süreç yaşanmıştır. Bu süreç, sosyal-siyasal koşullar açısından ele alındığında Karabağ Savaşı’nın ve beraberinde ortaya çıkan ekonomik krizin ve enerji dar boğazının yarattığı olumsuz koşullarla ilgilidir.

Ermenistan’da Yazılı Basın

Bağımsızlıktan sonraki dönemde Ermenistan’da yazılı basın-yayın kuruluşlarının sayısında önemli bir artış görülmüştür. Devlet tekelinin kırılması ile özel sektör de yazılı basın faaliyetlerine başlamıştır. Bu durum, yazılı basının çeşitliliğine de yansımış ve bağımsızlık öncesi döneme kıyasla birçok yeni yayın (gazete-dergi) Ermenistan okurları ile buluşmuştur. 1990-1992 yılları arası dönem, ‘Ermenistan Yazılı Basını’nın Altın Çağı’ olarak da isimlendirilmiştir. Ancak bu dönem çok uzun sürmemiş, 1992 yılının sonlarından itibaren yazılı basın kuruluşlarının oldukça zor şartlar altında yayın yaptıkları bir başka süreç yaşanmıştır.

Bu süreç, sosyal-siyasal koşullar açısından ele alındığında Karabağ Savaşı’nın ve beraberinde ortaya çıkan ekonomik krizin ve enerji dar boğazının yarattığı olumsuz koşullarla ilgilidir. Her alanda olduğu gibi yazılı basın üzerinde de dönemin etkisi çok büyük olmuştur. Bu dönemde basın mürekkeplerinin temini çok zorlaşmış, ek olarak yazılı basın üretim ve basın olanaklarının ek maliyetler gerektirmesi, gazete ve dergilerin fiyatlarına yansımış ve birçok gazete veya dergi yayın faaliyetine son vermiştir. Aynı süreç yazılı basın kuruluşlarının faaliyetlerine devam edebilmeleri açısından güçlü finans kaynaklarına ihtiyaç duydukları bir dönemdir. Söz konusu süreçte yazılı basın kuruluşlarının çoğunluğu, siyasal açıdan güçlü veya ekonomi sektörü ile yakından ilgili siyasi kişi veya grupların etkisine girmiştir.

6 Fundamental Human and Civil Rights and Freedoms” The Constitution of the Republic of Armenia, Chapter 2 <<http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng#2>>

7 “Legislation in Armenia” The World Law Guide <<http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/oeur/lxwearm.htm>>

Özellikle bu süreçte yazılı basının güvenilirliği ciddi şekilde zedelenmiştir. Birçok kamuoyu araştırmasında da, gerek bu dönemde gerekse takip eden süreçte, Ermeni yazılı basınına Ermeni vatandaşlarının çok az güvendiğini ortaya koyan sonuçlar elde edilmiştir. Bu araştırmalardan biri, *Avrasya İşbirliği Fonu* tarafından her üç Güney Kafkasya ülkesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Ermenistan'da halkın sadece % 39'unun yazılı medyaya güvendiği ortaya konulmuştur. Gürcistan'da halkın % 47'si, Azerbaycan'da ise halkın % 43'ü basına güvenmektedir.⁸

Ermenistan'da resmi kayıtlara göre 750 dolayında gazete mevcuttur. Şu anda yayınlanan 300'ün üstünde kayıtlı dergi yayın faaliyetindedir. Ancak bunlardan hiçbirinin tamamen bağımsız olduğunu söylemek de mümkün değildir. Yapılan araştırmalarda halkın yazılı basına güvenmediği ortaya konulmakta, bu güvensizliğin arkasında da yazılı basının tarafsız ve dengeli bir haber takibi yapmadığı gibi nedenler yer almaktadır. Ülke içi gazeteciliğin gelişimini olumsuz yönde etkileyen bu durum özellikle sipariş makaleler (*ordered articles*) gibi gizli reklam veya bazen açık, bazen örtük propaganda içeren yayınlarda son derece belirgindir. Gazeteler, Ermenistan geneli için haber açısından en önemli ve birincil kaynak değildir. Çoğu gazetenin sponsor desteği bulunmaktadır. Sponsor desteği ile yazılan haber, yorum veya makaleler karşı görüşleri veya eleştirel yaklaşımları içermezler.

Bu durumda haberin veya makalenin yazarı olan gazeteci de kendine belirlenen sınırlar içinde yazıyı hazırlar ve karşı görüşlere, muhalif yaklaşımlara yer vermez. Söz konusu durum gazetecilerin kendi kendine sansür uygulamaları olarak ele alınmaktadır.⁹ Yazılı basının finansal desteğini sağlayan siyasi parti veya kişi/kurumlar da basını kendi görüş ve düşünceleri doğrultusunda yönlendirmektedir.¹⁰ Sonuç olarak ülkedeki yazılı basının en temel sorunu Ermenistan ekonomisinin medya sektöründe özellikle de yazılı basın alanında tam bağımsız bir yapıyı destekleyecek şekilde gelişmemiş olmasıdır.

1990'lı yılların başlarında bağımsızlıkla birlikte başlayan ulusal dilin kullanılması, korunması ve geliştirilmesine yönelik çabalar medyada da belli ölçüde bir uygulama alanı bulmuştur. Ancak Ermenistan'da yaşayan Rus asıllı vatandaşlar kadar Ermeniler için de Rusça iletişim dili olarak önemini kaybetmemiştir. Bunun en önemli göstergelerinden biri iki önemli haber ajansının *ArmenPress* (devlete ait) ve *Noyan Tapan* (özel girişime ait)

8 "Ermeniler kitle iletişim araçlarına güvenmiyor" News.am <<http://news.am/tur/news/10413.html>>

9 "Armenia - Media Landscape" *European Neighborhood, Journalism Network* <http://www.journalismnetwork.eu/index.php/_en/country_profiles/armenia/>

10 "Freedom of the Press – 2013 Armenia" *Freedom House* <<https://freedomhouse.org/report/freedompress/2013/armenia#.VUKb7ZVxnIU>> .

Ermenistan’la ilgili haberleri hem Rusça hem de Ermenice olarak ulusal ve uluslararası kamuoyuna iletmeleridir. Ayrıca iki önemli devlet gazetesinden biri Rusça basılmaktadır.¹¹ Finansal desteği çeşitli çıkar gruplarından sağlanan gazetelerin reklâm veya ilan gelirleri son derece sınırlı olup, vergilerin yüksek olması birçok reklâm vereni açık reklâm vermekten kaçınmaya zorlamaktadır. Reklâm sektörü ile ilgili sorunlar, Ermenistan’daki basını finansal açıdan zorlamakta, finansal bağımsızlığı olmayan gazeteler ise bağımlı bir yapı içinde çalışmaktadırlar.¹² Özet olarak bağımsızlığın üstünden geçen 25 yıl sonunda da gerçek anlamda bağımsız bir gazeteden söz etmek pek mümkün gözükmemektedir.

Ermenistan’da Radyo ve Televizyon Yayıncılığı

Devlet tekelini kırıldıktan sonra özel yayıncılık kuruluşları, radyo alanında da faaliyet göstermeye başlamışlardır. Günümüzde ülkedeki radyo yayıncılığı değerlendirilecek olursa eğlence ağırlıklı yayınların baskın olduğu görülmektedir. Ülkede diğer kitle iletişim araçları ile kıyaslandığında radyo daha az siyasallaşmış ve çoğunlukla müzik, kültür gibi konulara yer veren bir yapıda gelişme göstermektedir. Önemli radyo kanalları kısaca değerlendirilecek olursa ulusal yayın yapan tek bir kamu radyo kanalının (*Ermenistan Kamu Radyosu*) mevcut olduğu görülmektedir. Söz konusu radyo 1926 yılında kurulmuş ve Ermenistan’ın en önemli yayın kuruluşları arasında yer alan ulusal radyo kanaludur.¹³

Ermenistan televizyon yayıncılığı bağımsızlıktan sonra özel televizyon kanallarının kurulmasına sahne olmuştur. Kafkasya genelinde özel televizyon yayıncılığının başladığı tarihlerde devletlerin ve merkezi devletin etki ve denetiminde yayın yapan ulusal ve bölgesel televizyon kuruluşları mevcuttu. Yerel düzeyde bir yayıncılıktan söz etmek çoğu Kafkas şehri için mümkün değildi. Kafkasya’daki her devletin kendi başkentinden yayın yapan ulusal düzeyde bir devlet televizyonu vardı. Bu televizyon kuruluşları, Sovyet Televizyonu’ndan aldıkları yayınları tekrar bölgeye iletmekte ve kendi devlet yayınlarını da sınırlı şekilde verebilmekteydi.¹⁴ Merkezin kontrolü ve denetiminde olan yayın içeriğinde eleştirel bir yaklaşım ise söz konusu değildi.

1980’li yılların sonlarında ilk defa devlete ait olmayan kablolu yayın kuruluşları ile Ermenistan özel televizyon yayıncılığı ile tanışmış oldu. 1990’lı

11 Rita Karapetian, “The Future Of The Russian Language Media In Armenia”, *Transcaucasus Media Bulletin*, *Caucasus Media Support Project Publications*, Number 5, January, (1999)

12 Budak, “Ermenistan ‘da...’”, (2004)

13 *Public Radio of Armenia* <<http://www.armradio.am/en/>>

14 Paul Greenberg, “Electricity, Politics and Television in the Caucasus”, *Post-Soviet Media Law & Policy Newsletter*, Issue 21 Benjamin N. Cardozo School of Law September 27, 1995

yılların ortalarına gelindiğinde Ermenistan'da bir düzine civarında özel televizyon kuruluşu yayıncılık faaliyetlerine başlamıştı. Ülkede özel yayıncılığın başladığı ilk yılların temel özelliği kuralsızlık olarak tanımlanabilir. Özel yayın faaliyetlerini düzenleyen özel bir yasa olmadığı gibi çok sayıda kuruluşun aynı anda yayın yapmaya çalışması ile frekans tahsislerinde yaşanan sıkıntılar gündeme gelmiş ve özel yayıncılık girişimlerinin gelişimi olumsuz yönde etkilenmiştir.

Bağımsızlığı takip eden yıllarda çoğu genç cumhuriyetin yaşadığı sorunlar Ermenistan Cumhuriyeti'nde de yaşanmıştır. Ülkenin gelişimini etkileyen en temel problem ekonomi sektöründeki dalgalanmalar olmuştur. Ekonomi sektöründeki dalgalanmalar, enerji üretim koşullarını son derece olumsuz etkilemiş ve Ermenistan'da uzun süreli bir enerji sorunu meydana gelmiştir.¹⁵ Bu süreç 1996-1997 yıllarında aşıldıktan sonra özel yayıncılık faaliyetlerine giren kişi ve kuruluş sayısında bir artış gözlenmiştir. Artışa paralel olarak yayıncılar, hem reklam gelirlerini artırmak hem de en fazla izleyici sayısına ulaşmak açısından kıyasıya bir rekabet yaşamışlardır. 2000-2001 yıllarına gelindiğinde sadece başkent Erivan'da 10'dan fazla özel televizyon kuruluşu yayıncılık faaliyetlerinde rekabet etmekteydi. Ancak ülkedeki özel yayıncılık kuruluşları, ekonomi sektöründeki sorunların zaman zaman gündeme gelmesi ile yayıncılık faaliyetlerini kesintili olarak devam ettirebilmişler, bazı yayın kuruluşları ise yayıncılık sektöründen çekilmek durumunda kalmıştır.

Günümüzde Ermenistan'da televizyon yayınları başlıca enformasyon kaynağıdır. Televizyon hala Ermenistan'da en popüler kitle iletişim aracıdır.¹⁶ Nüfusun yaklaşık %85 ila %90'ı için başlıca enformasyon kaynağı olan televizyon yayınları bağımsızlık sonrası dönemde özel yayıncılığın gelişimine sahne olmuştur. Bağımsızlıktan sonra ilk on yıllık döneme göre 2. on yıllık döneme göre televizyon yayıncılığının belirgin olarak geliştiği dönem olarak kabul edilebilir. On yıl öncesine göre televizyon programlarında belirgin teknik bir iyileşme, korsan filmlerin yerini alan daha kaliteli yapımlar, profesyonellik standartlarda gözlenebilir değişimler görülmektedir. Ancak televizyonun alt yapısı gereği gereken önemli ölçüde finans desteği sorunu hala çözümlenebilmiş değildir. Özellikle devlet desteği alamayan özel yayın kuruluşları ülke ekonomisindeki iniş ve çıkışlara paralel olarak bağımlı oldukları reklam gelirlerinde önemli sorunlar yaşamaktadırlar. Bu konu Ermenistan'da özel televizyon yayıncılığının gelişimini etkileyen en önemli konudur.

Televizyondan sonra internet, radyo ve son sırada gazeteler haber kaynağı

15 Greenberg, a.g.m., 1995

16 "Media Landscapes - Armenia" *European Journalism Centre*
http://ejc.net/media_landscapes/armenia

durumundadır. Halkın alım gücünün sınırlı oluşu gazetelerin tiraj oranlarına ve satışlarına önemli ölçüde etki etmekte, televizyon yayınlarını ise haber kaynağı olarak ilk sıraya yerleştirmektedir. Yine dikkati çeken bir başka nokta Rus televizyon kanallarının halkın neredeyse yarısı için başlıca haber kaynağı olarak tercih edilmesidir. Ermeniler gazeteleri haber kaynağı olarak görmemekte, belirtildiği üzere özellikle yazılı basına güvenmemekte ve internet son yıllarda daha çok eğlence ve enformasyon edinme amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Haber açısından Ermenilerin devlete ait ulusal kanalları daha çok seçtiği de görülmektedir. BBC, Euronews ve CNN gibi İngilizce uluslararası haber kanalları halk tarafından çok tercih edilmemektedir. Halkın %70'den fazlası söz konusu haber kanallarını hemen hiç seyretmemektedir. Bu noktada Ermenilerin yabancı dil olarak İngilizce'ye değil Sovyetler Birliği'nden gelen Rusça'ya hâkim oluşu da bir belirleyici etken olarak değerlendirilebilir. Bir başka neden de uluslararası İngilizce yayın yapan haber kanallarından sadece CNN'in Erivan bölgesinde normal ilettime sahip olması ile ilgilidir. Ülkenin diğer bölgelerinde söz konusu uluslararası kanallar uydu dışında her hangi bir iletim olanağına sahip değildir.

Özel televizyon yayıncılığı alanında çok sayıda lisans kaydı olan televizyon kuruluşundan söz etmek mümkündür. Ancak bunların düzenli olarak yayın yapabilenlerinin sayısı daha azdır. Özel televizyon kanalları arasında private TV channels include Shant, Armenia, AR, Yerkir Media, Hayrenik, H2 and Dar21. *Shant* Ermenistan, *AR*, *Yerkir Media*, *Hayrenik*, *H2* ve *Dar21* sayılabilir. *ORT* ve *RTR* gibi önemli Rus kanallarının yayınlarını Ermenistan genelinden seyredebilmek mümkündür.

İnternet Kullanımı ve İnternet Haberciliği

Aralık 2011'de Ermenistan'da internet kullanan kişi sayısı 1.8 milyona ulaşmıştır.¹⁷ Bu sayı ülke nüfusu ile kıyaslandığında oldukça önemli bir internet kullanım payı olduğunu ortaya koymaktadır. İnternetin yaygın ölçekte ilk kullanımı haber ajansları tarafından gerçekleştirilmiştir. 1995 yılının başlarında *Noyan Tapan Haber Ajansı*, daha sonra *SNARK Haber Ajansı*, *Armenpress* ve takip eden yıllarda diğer bazı Ermeni haber kuruluşları internette kendi web sitelerini kurmuşlardır. 1995-1996 yılları arasında birçok Ermeni gazetesi de online olarak okuyucularına ulaşmaya başlamıştır. Bu konuda öncü gazetelerden biri *Aravat* olmuştur.

17 "Armenia - Internet usage, broadband and telecommunications reports" *Internet World Stats*
<http://www.internetworldstats.com/asia/am.htm>

Daha sonraki yıllarda hemen tüm gazeteler, radyo ve televizyon kuruluşları, internet ortamında web sitelerini oluşturmuşlardır. 2011 yılında Facebook kullanıcı sayısı 110.000'den 170.000'e çıkmıştır. Facebook, Youtube, Twitter kullanıcı sayısı hızla artmaktadır. Mobil internet kullanımı da 2011 yılında 1.7 milyon olarak belirlenmiştir.¹⁸ Kullanıcılar açısından bakıldığında genç Ermeni nüfusun internetin asıl kullanıcıları olduğu görülmektedir. Gençler, yenilik arayışları, özgürlük istekleri, kendilerini sanal olarak ifade ettikleri ve toplumsal baskıdan uzak sanal kimlikleri ile hiyerarşinin olmadığı ve yenilikçi yapısı ile kendilerine cazip gelen internet ortamını bir çekim mekânı olarak görmektedirler.¹⁹ Bu durum Ermeni gençleri için de büyük ölçüde geçerlidir.

Ülkede gelişen internet kullanımı ve artan kullanıcı sayısı, bir diğer yandan hemen tüm haber medyasının internetten yararlanma isteği ve daha birçok konu yeni yasal düzenlemelere ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Çünkü ülkede bu alanı düzenleyen özel bir yasa yoktur. İnternet yoluyla gerçekleşen haberciliği de içeren tüm faaliyetler genel medya kanunları tarafından düzenlenmekte veya online ortam genel medya kanunlarına tabii kalmaktadır.

Ancak bu durum internetin kendine özgü ortamında doğan sorunları gidermeye yetmemekte, yasal otoritelerin de zaman zaman gündeme gelen internet ortamına yönelik baskı ve sınırlandırmaları karşısında habercileri zor durumda bırakmaktadır. Bu durum sadece ülke içinde internetteki haber akışını etkilememekte, ülke dışından veya ülke içindeki online yabancı haber sitelerini veya yayın kuruluşlarını da etkilemektedir. Bu kuruluşlardan biri Radio Free Europe'ın yayınları da internet ortamında birçok kez kesintiye uğramıştır.

Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan etnik azınlıklara yönelik medya alanında özel bir politika yoktur. Etnik azınlıkların genelde kendi olanakları ile çıkarılan gazeteleri vardır ve bunlar sayıca fazla değildir. Yezidiler, Kürtler, Gürcüler gibi çeşitli etnik gruplar, modern gazetecilik olanaklarının dışında tamamen yetersiz koşullarda basımı yapılan gazeteler yayınlamaktadırlar. Aslında etnik gruplara ait medya olanaklarına yönelik özel bir devlet politikası olmayışı etnik azınlıklar için genel bir devlet politikası olmayışı ile doğrudan ilgilidir. Bu durumun birkaç nedeni bulunmaktadır. İlki Ermenistan devleti daha çok mono-etnik yapıya sahip bir devlettir. İkinci bir neden devletin çok sınırlı ekonomik olanakları vardır. Devletin etnik azınlıkların medyasını destekleyecek maddi olanakları da çok sınırlıdır. Bu durumda zaten zor yaşam koşullarına sahip ülkede etnik azınlıklar kendi medya olanaklarını kendi finans koşulları ile karşılamaya çalışmaktadırlar.²⁰ Bu yönde

18 Agk.

19 Mehmet Güzel, "Küreselleşme, Tüketim Kültürü, ve İnternetteki Gençlik Siteleri", Mutlu Binark (derleyen), *Yeni Medya Çalışmaları*, Dipnot Yayınları, Ankara,(2007),s.200

20 Ara Tadevosyan, "State Policy And Minority Media In Soviet Armenia", *Transcaucasus Media Bulletin, Caucasus Media Support Project Publications* ,Number 5, (1999)

etnik azınlıkların internet ortamında kendi çabaları ile kurup geliştirdikleri medya olanakları önem kazanmakta, bloglar, siteler kurulmakta ancak yasal boşluklar bu grupların da seslerini duyurma çabalarını zaman zaman etkileyebilmektedir.

Sonuç:

Ermenistan Cumhuriyeti, birçok uluslararası araştırmada ve toplantıda da belirttiği üzere medya alanında geçiş sürecini henüz tamamlamamış, basın ve ifade özgürlüğü açısından da çeşitli sorunları olan bir kitle iletişim sistemine sahiptir. Gazetelerin aşırı siyasallaşmış olması, çoğu özel televizyon kuruluşunun sahiplerinin hükümet ve ekonomi sektöründeki aktörler ile olan yakın bağları, halkın medyaya duyduğu güvensizlik, gazetecilerin haber takibinde eleştirel olmasının bir çok davanın konusunu oluşturması ve bu yüzden eleştirel olmaktan giderek uzaklaşan bir basın anlayışı gibi çok sayıda sorun Ermenistan medyasının durumunu özetlemektedir.

Bir diğer yandan bazı yasalar yoluyla medya üzerinde çeşitli tahdit ve sınırlamalar son yıllarda giderek belirgin hale gelmiştir. 2010 yılında çıkarılan bir yasa ile dijital yayıncılığa geçiş ile ilgili düzenlemeler getirilmiş, başkent Erivan'da ve dokuz ayrı bölgede dijital yayıncılığa geçiş sırasında televizyon kuruluşlarının sayısı sınırlandırılmış, ancak bu sınırlamada dijital lisans başvurusu yapan ve muhalif yayınları ile dikkat çeken *GALA TV* nin lisansı verilmemiş ve söz konusu olay ulusal ve uluslararası kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır.²¹ Egemen medyanın çoğunluğu devlet veya hükümetle yakın bağları olan bireyler-gruplar tarafından kontrol edilir.²² Medya kuruluşları sahiplerinin siyasi ve ideolojik eğilimlerini yansıtmak eğilimindedir ve dengeli görüşleri veya muhalif görüşleri genel anlamda vermemektedirler.

Ülkenin en önde gelen haber kaynağı televizyondur²³ ve Ermenistan genelinde izlenen ve haberleri takip edilen televizyon kuruluşu da devlete aittir. Doğal olarak da devlet televizyonu özellikle haber söyleminde devletin görüşlerini yansıtmaya eğilimindedir. Küçük devlet sübvansiyonları, özel sektörün gazete ve dergilerinin maliyetlerine yeterli destek sağlayamamakta, aynı şekilde yüksek dağıtım ve lisans maliyetleri gazete yayın koşullarını iyice zorlaştırmaktadır. Gazetelerin büyük çoğunluğu çok sınırlı tirajlara sahiptir.

21 "Freedom House Armenia Report", *Freedom House*, 2013 <<https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2013/armenia#.VU4XL5VxnIU>>

22 Sarkissian, N. "The Market Of The Electronic Media", *Internews* <[http://internews.am/sites/default/files/Market of the Electronic Media_eng.pdf](http://internews.am/sites/default/files/Market%20of%20the%20Electronic%20Media_eng.pdf)> (2003)

23 Danielyan, E. Country Report –Armenia". *Freedom House: Countries at the Crossroads. A Survey of Democratic Governance*, Lanham: Rowman and Littlefield, (2006).

Çoğu medya kuruluşunun dar reklam kaynaklarına bağlı olduğu görülmektedir ve editoryal bağımsızlığın özellikle küçük ölçekli kuruluşlarda hemen hiç gelişmediği söylenebilir.

Profesyonel etik düzenlemeler açısından son yıllarda belirgin adımlar atılmıştır. Ermenistan medya kuruluşlarından ondan fazlası kendi etik kodlarını geliştirmiştir. Profesyonel gazetecilik örgütlerinin ise hemen hepsi kendi üyeleri için profesyonel etik kodlar belirlemiştir. Medyanın kendi kendini düzenleme çabalarından ilki 1996 yılının Eylül ayındaki başkanlık seçimlerinden sonra gerçekleşmiştir. 1996 başkanlık seçimleri için Erivan Basın Kulübü, kamusal gözlem görevi üstlenen “*Gazeteciler Kamu Gözlemcisi*” girişimini kurarak medyanın kendi kendini düzenlemeye yönelik en önemli ilk adımını atmıştır. 2007 yılında *Medya Etik Gözlemevi* kurulmuştur.

Profesyonel etik kodların geliştirilmesi ve medya kuruluşlarının bunları uygulamaya geçirmeleri yine Erivan Basın Kulübü'nün öncü rol oynadığı görülmektedir. Erivan Basın Kulübü, nefret söylemi de dahil olmak üzere, barış gazeteciliği gibi konularda ve Ermeni Azeri gazetecilerin bir araya gelmesini sağlayan çeşitli toplantılarda bölge barışına da bir yönüyle destek verebilecek çeşitli faaliyetlerde etkin rol oynamaktadır.²⁴ Ancak merkezi basın kuruluşlarının sahiplerinin genellikle hükümete yakın kişiler olması bu çabaların çok aktif olmamasına veya genele yayılmamasına neden olmaktadır.

Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan etnik azınlıklara yönelik medya alanında özel bir politika yoktur. Etnik azınlıkların genelde kendi olanakları ile çıkarılan gazeteleri vardır ve bunlar sayıca fazla değildir. Yazıdiler, Kürtler, Gürcüler gibi çeşitli etnik gruplar, modern gazetecilik olanaklarının dışında tamamen yetersiz koşullarda basımı yapılan gazeteler yayınlamaktadırlar.

Ermeni basını yapısı gereği Koçaryan iktidarını daima desteklemiş, hem devlete ait hem özel sektöre ait gazeteler ve yayınlar hükümeti ve diasporayı haklı çıkarmaya dönük bir tavır sergilemektedirler. Ermeni milliyetçiliğinden hareketle Ermeni soykırımını haklı çıkarmak için çalışmaktadırlar ve Ermeni basını için “normalleşme Ermeni isteklerinin kayıtsız ve şartsız kabulü” anlamına gelmektedir²⁵ Sadece basında değil akademik eğitim veren hemen her tür okul ve üniversitede de bu yönde yoğun çabalar gözlenmektedir.

24 “Hate Speech in the Media of South Caucasus” *Yerevan Press Club*
<<http://ypc.am/studies/hatespeech-in-the-media-of-south-caucasus/>>

25 Selçuk Ural& Güzin Çaykırın “Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı Number 8, Sonbahar Autumn (2011)

Bir diğ er yandan gazetecilerin genel olarak eğitim düzeyleri yeterli değildir. Üniversitelerde verilen gazetecilik eğ itiminin modern gazeteciliğ in gereklerini karşılayamadığı , profesyonellik düzeyinin geliş me gösteremediğ i ve bu eksikliklerin gazete içeriklerine yansıdığı görülmektedir²⁶ Dağlık Karabağ olayları, ulusal güvenlik, yolsuzluk gibi konularda gazeteciler yazmamak eğ ilimindedir. İç politika ve siyasi sorunları kapsayan konularda oto-sansür eğ ilimi, gazeteciler arasında yaygın olarak görülen bir tutumdur.²⁷

Ayrıca bir çok üniversite -ki bu üniversitelere gazetecilik eğ itimini verenler de dahildir- Ermeni Soykırımını tezini sürekli gündemde tutmaya yönelik ç abalarla çok yakından ilgilidir ve özellikle gazetecilik eğ itimi veren okullarda mesleki eğ itim, etik, profesyonel standartların geliştirilmesi, tarafsızlık, nesnellik gibi konular bu kadar gündemde değildir. Gazetecilik eğ itimi veren üniversitelerde barış gazeteciliğ inin geliştirilmesi, nefret söyleminin yerini barış ç abalarının alması gibi konulardan daha çok soykırım konusu gündemde tutulmakta, bölgesel iş birliğ i, bölge ülkeleri arası barış ç abalarının geliştirilmesi, bölge ülkelerindeki gazetecilerin katılacağı toplantılar yoluyla oluşturulabilecek medya platformlarının barış a katkısı göz ardı edilmektedir. Ortak medya platformları özellikle Erivan ve Bakü gazetecilik örgütleri yoluyla kısmi düzeyde veya çok sınırlı şekilde gerçekleşmekte ve beklenen katılım özellikle geniş ç apılı katılım pek gerçekleşmemektedir.

Oysa ki bir toplumun belleğ i Karaca'dan aktarımla “*tarihçilerin, yazarların, bilim adamlarının, araştırmacıların, gazetecilerin, mimarların, ressamların, kısaca yaratıcı entelektüellerin ürünleriyle ve entelektüellerin ç abalarıyla korunur ve, kamuoyunun doğru bilgilendirilmesi, ortaya çıkacak olan ürünlerin niteliğ ine de yansımaktadır.*”²⁸ Profesyonel gazetecilik örgütlerinin birlikte alabilecekleri yol barış ç abalarına da mutlaka yansır ve bölgede barış gazeteciliğ inin geliştirilmesi çok önemli bir dönüm noktası olabilir.

Bu yönde atılacak adımlara tüm bölge ülkeleri açısından çok acil bir gereksinim vardır. Kafkasya genelinde savaş ihtimali kalıcı ve kesin barış sağlanana kadar gündemde kalacak gibi görülmektedir. Uluslararası araştırmalarda “Kafkasya” savaş ihtimalinin yüksek olduğ u bölgeler sıralamasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bölgesel barış a medya yoluyla sağlanabilecek katkı çok önemli iken Ermenistan medyasında henüz bu yönde atılmış ciddi bir adıma rastlamak da mümkün değildir.

26 Budak, a.g.m., (2004)

27 Media-Freedom-Landscape-2014_Armenia, Yerevan Press Club <<http://ypc.am/wp-content/uploads/2015/03/EaP-Media-Freedom-Landscape-2014_Armenia_ENG.pdf>

28 Birsen Karaca, “Ermeni Sorununda Gözden Kaçırıldıklarımızın Ermeni Basınındaki İz Düşümleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 19, Sonbahar, (2005)

KAYNAKÇA

Kitaplar, Makaleler

- Binark, Mutlu (derleyen), *Yeni Medya Çalışmaları* (içinde), Mehmet Güzel, “Küreselleşme, Tüketim Kültürü ve İnternetteki Gençlik Siteleri”, Dipnot Yayınları, Ankara,(2007)
- Budak Leyla, “Ermenistan’da Medya: Bağımsızlık Sonrası Dönem, Gelişmeler ve Genel Sorunlar”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12-13, (Kış 2003 - İlkbahar 2004)
- Danielyan, E. “Country Report –Armenia”. *Freedom House: Countries at the Crossroads. A Survey of Democratic Governance*, Lanham: Rowman and Littlefield, (2006).
- Freedom In The World 2014*, Freedom House Publicatons, Rowman&LittleField, USA,(2015)
- Greenberg, Paul “Electricity, Politics and Television in the Caucasus”, *Post-Soviet Media Law & Policy Newsletter*, Issue 21 Benjamin N. Cardozo School of Law September 27 , (1995)
- Karapetian, Rita “The Future Of The Russian Language Media In Armenia”, *Transcaucasus Media Bulletin*, Caucasus Media Support Project Publications, Number 5, January, (1999)
- Karaca, Birsen, “Ermeni Sorununda Gözden Kaçırıldıklarımızın Ermeni Basınındaki İz Düşümleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 19, Sonbahar (2005)
- Tadevosyan, Ara “State Policy And Minority Media In Sovyet Armenia”, *Transcaucasus Media Bulletin*, Caucasus Media Support Project Publications, No 5, (1999)
- Toloyan, Khachig. “Elites and Institutions in the Armenian Diaspora” *Diaspora*. Vol. 9, No. 1. , University of Toronto Press, (2000).
- Ural, Selçuk & Güzin Çaykırın “Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı Number 8, (Sonbahar 2011)

İnternet yayınları

- “Armenia” *Press Reference* <http://www.pressreference.com/A-Be/Armenia.html> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Law of the Republic of Armenia on Press and Mass Media” University of Texas - Arlington, <https://www.uta.edu/cpsees/armmedia.htm> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Law on Advertising” *Parliament of the Republic of Armenia* http://www.parliament.am/law_docs/250596HO55eng.pdf?lang=eng Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Fundamental Human and Civil Rights and Freedoms” The Constitution of the Republic of Armenia, Chapter 2 <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng#2> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Legislation in Armenia” *The World Law Guide* <http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/oeur/lxwearm.htm> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Ermeniler kitle iletişim araçlarına güvenmiyor” News.am <http://news.am/tur/news/10413.html> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Armenia - Media Landscape” *European Neighborhood, Journalism Network* http://www.journalismnetwork.eu/index.php/_en/country_profiles/armenia/ Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Freedom of the Press – 2013 Armenia” Freedom House <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2013/armenia#.VUKb7ZVxnIU> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Media Landscapes - Armenia” *European Journalism Centre* http://ejc.net/media_landscapes/armenia Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Freedom of the Press – 2014 Armenia” *Freedom House* <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2014/armenia#.VUU76JVxnIU> Son Erişim: 1 Haziran 2015
- “Armenia - Internet usage, broadband and telecommunications reports” *Internet World Stats* <http://www.internetworldstats.com/asia/am.htm> Son Erişim: 1 Haziran 2015

“Freedom House Armenia Report; 2013” *Freedom House*
<https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2013/armenia#.VU4XL5VxnIU> Son Erişim: 1 Haziran 2015

Sarkissian, N. “The Market Of The Electronic Media”, *Internews*
<[http://internews.am/sites/default/files/Market of the Electronic Media_eng.pdf](http://internews.am/sites/default/files/Market%20of%20the%20Electronic%20Media_eng.pdf)> (2003) Son Erişim: 1 Haziran 2015

“Hate Speech in the Media of South Caucasus “ *Yerevan Press Club*
<http://ypc.am/studies/hate-speech-in-the-media-of-south-caucasus/> Son Erişim: 1 Haziran 2015

“Media-Freedom-Landscape-2014_Armenia”, *Yerevan Press Club*
<<http://ypc.am/wp-content/uploads/2015/03/EaP-Media-Freedom-Landscape-2014_Armenia_ENG.pdf>> Son Erişim: 1 Haziran 2015

MALTA YARGILAMALARI

(THE MALTA TRIBUNALS)

Uluç GÜRKAN
Gazeteci - Yazar

Öz: 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendiren ulusal veya uluslararası bir mahkeme kararı bulunmuyor. Tam aksine, soykırım iddialarını çürüten bir uluslararası mahkeme kararı vardır. Birinci Dünya Savaşı sonu itibariyle, 144 Osmanlı görevlisi İngilizlerce “Ermenilere yönelik toplum katliamlar” yapmak suçlamasıyla tutuklanmış ve Malta’da Britanya’nın en yüksek hukuki otoritesi olan Londra’daki İngiliz Kraliyet Başsavcılığı’na bir soruşturma yürütülmüştür. İngiliz hükümetinin Malta’daki Türk tutukluları yargımaya ve mahkum ettirebilmek için verdiği tüm uğraşlara rağmen, İngiliz Kraliyet Başsavcılığı’nın yürüttüğü soruşturma “bir İngiliz mahkemesi önünde bu tür suçlamaların kanıtlanması mümkün değildir” gerekçesiyle hiçbir suçlama yapılmadan sonuçlanmıştır. Ermeni soykırımı iddialarını hukuki ve tarihi açıdan tamamıyla çürüten bulguları ile Malta yargılamaları tarihimizde çok önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu ya unuttuğumuz ya da bize unutturulmuş bir olaydır.

Anahtar Kelimeler: BM 1948 Soykırım Sözleşmesi, Osmanlı Yargılamaları, Malta Yargılamaları, İngiliz Kraliyet Başsavcılığı, Sevr Anlaşması

Abstract: There is no national or international court ruling characterizing the 1915 events as genocide. On the contrary, there is an international court ruling in hand which refutes the genocide claims. By the end of the First World War, 144 Ottoman officials were arrested by the British on the grounds that they had “perpetrated mass killings against Armenians,” and a legal investigation was initiated on Malta conducted by Britain’s highest legal prosecution authority, the Crown Prosecution Service (CPS) in London. Despite the British government’s every effort to try and sentence the Turkish detainees on Malta, the CPS inquiry resulted in no charges being filed, on the grounds that “it was unlikely that such charges could be proven in a British court of law.” The Malta Tribunals, with their judicial and historical findings that refute the Armenian genocide claims as a whole, constitute an important chapter in our history. Yet it is a chapter that we have forgotten and were made to forget.

Keywords: UN 1948 Genocide Convention, Ottoman Tribunals Malta Tribunals, Crown Prosecution Service, Sevres Treaty

Soykırım Suçu ve Malta Gerçeği

Malta adası belleklerimizde bir sürgün öyküsü olarak kazanmıştır. Ancak bu doğru değildir. Malta’da yaşanan olay bir yargılamadır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizler tutukladıkları ve çoğunluğu İttihatçı olan 145 Osmanlı yöneticisini Malta adasına göndermiştir. Amaç “*Türklerin yargılanıp cezalandırılmalarıdır.*”¹

Malta adasında iki yılı aşkın süre tutulan İttihatçılar hakkında “*Ermenileri toplu olarak katletmek*” suçlanmasıyla adli soruşturma açılmıştır.² Soruşturmayı Londra’daki İngiliz Kraliyet Başsavcılığı yürütmüştür.

Başsavcılığın soruşturması, Sevr Antlaşması’nın “Ermeni katliamı” iddialarıyla ilgili 230 ve 231. maddelerine dayandırılmıştır.³ İşgal sürecinde el konulan ve Londra’ya taşınan Osmanlı arşivinin yanında, Amerika’da olduğu varsayılan tüm belgeler taranmış,⁴ ötesinde Mısır’da, Irak’ta, Kafkasya’da “Ermeni katliamı” kanıtı aranmıştır. Bütün çabalara karşın, bir İngiliz hukuk mahkemesinde geçerli sayılabilecek hiçbir kanıt bulunamamıştır.

Bunun üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Kraliyet Başsavcılığı’ndan Malta’daki Türkler aleyhine ‘*hukuki bir dava açılmıyorsa siyasi bir dava açılmasını*’ istemiş,⁵ ancak Başsavcılığı ikna edememiştir. İngiliz Kraliyet Başsavcılığı, 29 Temmuz 1921 tarihli bir yazıyla, “*eldeki kanıtlarla*” Malta’daki Türklerden hiç birinin Ermeni katliamı gerekçesiyle cezalandırılmayacağını İngiliz Hükümeti’ne kesin bir dille bildirmiştir.⁶

Bunu üzerine İngiliz Hükümeti, Malta’daki tutuklu Türkleri serbest bırakmak zorunda kalmıştır.⁷

Malta, bugünkü deyimiyile “Ermeni soykırımı” iddiasının adli soruşturmasının yapıldığı bir yargılama sürecidir. Malta’daki bu yargılama süreci, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Yahudi soykırımı yargılamasının yapıldığı Nürnberg Mahkemesi ile benzer uluslararası hukuki kurguyla gerçekleştirilmiştir. Malta

1 FO 371/4172: Dışişleri Bakanlığı’ndan Calthorpe’a, şifre tel, çok acele No. 33, Londra, 05.02.1919

2 FO 371.4174.129560: İngiltere Dışişleri Bakanlığı’ndan İngiltere Başsavcılığı’na yazıya ekli İngiliz Kraliyet Başsavcılığı’nın 07.08.1919 günlü raporu.. No. 1270, 10.07.1919

3 Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985-2. Basım), ss. 213-214

4 FO 371/6504/E.8519:- Craigie’den Curzon’a yazı, No. 722, Washington, 13.07.1921

5 FO 371/6502/E.5845: Dışişleri Bakanlığı’ndan Başsavcılığa yazı, 31.05.1921

6 FO 371/6504/E.8745: İngiltere Başsavcılığı’ndan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı’na, 29.07.1921

7 FO 371/6504/E.10662: Curzon’dan Rumbold’a tel. No. 539, 27.09.1921 - FO 371/6505/E.10870: Rumbold’dan Curzon’a tel. 639, 29.09.1921 – FO 371/6505/E.11011: Rumbold’dan Curzon’a tel. No. 645,04.10.1921 - FO 371/6505: Plummer’dan Savaş Bakanlığı’na, No.4133(A), 29.10.1921

soruşturması, kanıt bulunmuş olsaydı aynen Yahudi soykırımı nedeniyle Almanları yargılamak üzere Nürnberg’de kurulan “uluslararası mahkeme” gibi bir mahkeme kurulması amacıyla yürütülmüştür.⁸

İttihatçıları yargılayacağı düşünülen uluslararası mahkemenin kuruluş hazırlıkları, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler Cemiyeti’nde ele alınmıştır. Milletler Cemiyeti’nin oturumlarında dava açılması halinde yargılamayı yapacak mahkemenin nasıl kurulacağı tartışılmış,⁹ bu amaçla bir “Danışma Kurulu” oluşturulmuştur.¹⁰

Bu hazırlıklar, Kraliyet Başsavcılığı “kanıt olmadığı” için dava açılmayacağını, açılrsa da cezalandırma yapılamayacağını kesin bir dille açıklayınca yaşama geçirilememiştir. İngiliz Kraliyet Başsavcılığı’nın “kanıt yokluğu” gerekçesiyle Ermenilerin katledildikleri suçlamasıyla dava açmaması, günümüzün hukukunda “kovuşturmaya yer olmadığı”, başka bir deyişle “takipsizlik” kararı hükmündedir.

Malta yargılamasının “Ermeni soykırımı” iddialarını bütünüyle çürüten hukuki sonuçları olduğu tartışmasızdır. 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi, bir olayın soykırım sayılabilmesi için öncelikle bu yönde bir mahkeme kararının olmasını zorunlu saymaktadır.

1915 olaylarının soykırım olduğuna ilişkin ulusal veya uluslararası hiçbir mahkeme kararı yoktur. Ama aksini, soykırım olarak tanımlanacak bir katliam yapılmadığını hükme bağlayan yargı kararı vardır. Savcılık soruşturması yargısal sürecin ilk aşaması olduğuna göre, Ermeni soykırımı olmadığını ortaya koyan bir yargı kararı elimizdedir. Bu karar, bizim “Malta sürgünleri” deyiş geçtiğimiz, İngiliz Kraliyet Başsavcılığı’nın takipsizlikle sonuçlandırdığı Malta yargılamasıdır.¹¹

Malta yargılaması, unuttuğumuz, bize unutturulan tarihimizin önemli bir sayfasıdır. Bu yargılamayı anımsamak ve bütün gerçekliğiyle özümsemek, bizi

*Malta, bugünkü deyimiyle
“Ermeni soykırımı”
iddiasının adli
soruşturmasının yapıldığı
bir yargılama sürecidir.
Malta’daki bu yargılama
süreci, İkinci Dünya
Savaşı sonrasında Yahudi
soykırımı yargılamasının
yapıldığı Nürnberg
Mahkemesi ile benzer
uluslararası hukuki
kurguyla
gerçekleştirilmiştir.*

8 Uluç Gürkan, *Ermeni Sorunu’nun Anlamak*, (İstanbul: Destek Yayınları, 2012-2.baskı) ss. 83-85

9 "League invites Wilson to Mediate for Armenians: Root Court Plan Modified" *New York Times*, 26.11.1920, s.1, sütun 5.

10 Uluç Gürkan, *Malta Yargılaması*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 214) s. 14

11 *Aynı eser*; s. 15

her fırsatta “tarihimizle yüzleşmeye” çağıran Ermeni soykırımı lobisini tarihin belgeli gerçekleriyle yüzleştirecektir.

İngiliz hükümetleri bu yüzleşmeyi yapmışa benzemektedir.

İngilizler, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında “yerli Hıristiyan halkları katlettikleri” suçlamasıyla tutukladıkları Türkleri yargılamak ve cezalandırmak için her yolu denemiştir. Ancak bugün, o günlerde yaşananları en iyi bilen ülke olarak, 1915-1916 olaylarının soykırım olarak tanımlanamayacağını açıkça belirtmektedir.

Ermeni soykırımı iddialarının Batılı ülkelerin parlamentolarında birbiri ardına kabul edildiği 1990’lı yılların sonunda ve 2000’li yılların başında benzeri bir karar alması İngiltere’den de istenmiştir. İngiltere Devlet Bakanı Barones Ramsey of Cartvale, 14 Nisan 1999’da İngiltere Hükümeti adına yaptığı açıklamada bu talebi şu sözlerle reddetmiştir:

“Osmanlı İdaresinin Ermenilerin yok edilmesi kararını kanıtlayacak bir belgenin yokluğu nedeniyle İngiliz Hükümetleri 1915 ve 1916’daki olayları soykırım olarak tanımamaktadır... Bizce 80 yıl önce cereyan etmiş olayların bugünkü hükümetler tarafından değerlendirilmesi uygun değildir. Zira bu olaylar hukuki ve tarihi tartışmalardır.”¹²

Bu açıklamaya rağmen, Ermeni soykırımı lobisinin İngiltere üzerindeki baskıları sürmüştür. Baskılar, 27 Ocak 2001’de Londra’da düzenlenecek Yahudi Soykırımı (Holocaust) Anma Töreni’nde Ermeni soykırımı iddialarına da değinilmesi noktasında yoğunlaşmıştır.

İngiltere Bayındırlık ve Çevre Bakanı Beverly Hughes, 22 Ocak 2001’de Ankara’da düzenlediği basın toplantısında anma programında sadece Yahudi soykırımına değinileceğini belirtmiş,¹³ 24 Ocak 2001’de de İstanbul’da basına şu açıklamayı yapmıştır:

“Bir süre önce İngiltere İngiliz Hükümeti Ermeni iddiaları konusunda sunulmuş olan delilleri gözden geçirdi. 1915 ve 1916’da meydana gelmiş olan olayların belgelerini inceledi. Bu olayların Birleşmiş Milletler tarafından tanımlanmış olan soykırım tanımlamasına uymadığına karar verdi. Bu İngiliz Hükümetinin tutumudur ve değişmeyecektir.”¹⁴

12 "Armenian Massacre, 1915" Lords Daily Hansard, UK Parliament, Column 823, Son Erişim: 15 Haziran 2015 <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld199899/ldhansrd/vo990414/text/90414-09.htm>

13 *Milliyet*, 23 Ocak 2001

14 *Hürriyet*, 25 Ocak 2001

Bu konudaki bir soruyu 7 Şubat 2001’de yazılı olarak yanıtlayan Hükümet Sözcüsü Barones Scotland şöyle demiştir:

“Hükümetimiz, önceki İngiliz hükümetlerinin paralelinde, Doğu Anadolu’da 1915-1916 yıllarında yaşanan olaylarla ilgili kanıtları 1948 Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi’nde tanımlanan biçimiyle soykırım olmadığını değerlendirmiştir.”¹⁵

BM Soykırım Sözleşmesi

Soykırım 1948 Birleşmiş Milletler (BM) Soykırım Sözleşmesi’nde uluslararası bir suç olarak yer almaktadır.¹⁶

Suç tanımlaması, 19 maddelik sözleşmenin ikinci maddesinde yapılmıştır. “*Ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu, kısmen ya da tamamen ortadan kaldırmak amacıyla*” yapılan “*öldürme, ciddi fiziksel ya da zihinsel zarar verme, grubun ortadan kalkmasına yol açacak koşulları kasıtlı olarak yaratma, grup içinde doğumları önleme, gruptaki çocukları başka bir gruba transfer etme*” eylemleri soykırım olarak tanımlanmıştır.

Bu bağlayıcı bir tanımdır. Anlamı ve kapsamı keyfi olarak ne genişletilebilir, ne de daraltılabilir.

Ötesinde, bu eylemlerin gerçekleşmesi, açık anlatımıyla maddi unsurun varlığı soykırım suçunun oluşması için yeterli değildir. Maddi unsurun yanında bir de suçun manevi unsuru gereklidir. Soykırım suçunu çok özel bir suç yapan da bu manevi unsurdur

Suçun manevi unsuru “*bir ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel grubu ortadan kaldırmak*” kastıdır. Bu özel bir kasıttır. “*Öldürme kastının ötesinde, eylemlerin bir grubu ortadan kaldırmak kastıyla gerçekleşmiş olması gereklidir.*”¹⁷

Hukuk literatüründe “*dolus specialis*” denilen özel kasıt, soykırım suçlamalarında mutlaka aranmaktadır. Uluslararası Adalet Divanı’nın Bosna davasında verdiği kararın 187, 188 ve 189 maddelerinde bir eylemin soykırım olarak tanımlanması için “*ayrı bir zihinsel ögenin bulunmasının gerektiğini*” özellikle vurgulanmıştır. Bu zihinsel öge, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza

15 "Letter dated 29 June 2001 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General" United Nations General Assembly Security Council, A/55/1008*_S/2001/655*, Fifty-fifth session Agenda items 156 and 164
<http://www.un.org/documents/ga/docs/55/a551008.pdf>

16 Sözleşmenin tam metni için bkz: “Soykırım Suçunun Önlenmesine ve ezalandırılmasına Dair Sözleşme”, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/33-36.pdf>

17 Pulat Tacar, *Doğu Perinçek-İsviçre Davası*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002) s. 99

Mahkemesi Kupreşkiç davasında da, “bir grubun tamamen veya kısmen yok edilmesi kastının olması gerektiği” vurgusuyla yer almıştır.¹⁸

Uluslararası mahkemeler, bir grubun göçe zorlanması ve bu nedenle ölümler meydana gelmesini de soykırım suçu için yeterli görmemektedir. Örneğin, Yugoslavya Savaş Suçları Temyiz Mahkemesi Krstic kararında, Srebrenitsa’daki kadın, çocuk ve yaşlı insanların göçe zorlanması ve bir göçün ölümle sonuçlanması olasılığının yüksek olmasına karşın zorla göçün tek başına soykırım suçunu oluşturmadığına, olayların bütünü içinde dikkate alınacak bir unsur olduğuna karar vermiştir. Blagoyeviç kararında da bu görüş doğrulanmıştır.

Uluslararası mahkemeler, bir grubun göçe zorlanması ve bu nedenle ölümler meydana gelmesini de soykırım suçu için yeterli görmemektedir. Örneğin, Yugoslavya Savaş Suçları Temyiz Mahkemesi Krstic kararında, Srebrenitsa’daki kadın, çocuk ve yaşlı insanların göçe zorlanması ve bir göçün ölümle sonuçlanması olasılığının yüksek olmasına karşın zorla göçün tek başına soykırım suçunu oluşturmadığına, olayların bütünü içinde dikkate alınacak bir unsur olduğuna karar vermiştir.

Soykırım suçunu tanımlayan ve hukuki çerçevesini belirleyen BM Soykırım Sözleşmesi’ne göre, bu suçun tüzel kişilere değil, gerçek kişilere yöneltilmesi de gereklidir. Sözleşmenin “hangi suçların cezalandırılacağına ilişkin” üçüncü maddesi ile dördüncü maddesi, soykırım suçunun kişiselliğine ilişkindir:

Bu hukuki gerçekliğe karşın, “Ermeni soykırımı” suçlamaları genelde gerçek kişilere değil ülkesi ve ulusuyla Türkiye’ye yöneltilmekte, dolayısıyla bir tür “nefret söylemi” özelliği kazanmaktadır.¹⁹

“Soykırım” iddialarının Türkiye’ye karşı bir tür nefret söylemine dönüşmesinin hem zamanlaması hem de nedenleri

dikkat çekicidir. Ermeni soykırımı iddiaları, 1990’lı yıllarda, Sovyet sisteminin çökmesi ve Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte yeni bir ivme kazanmıştır. Samuel Huntington’ın din farklarını ön plana çıkarttığı “Uygurluklar Çatışması” temelinde biçimlenen “Yeni Dünya Düzeni” ile bütünleşmiş, uluslararası bir boyut kazanmıştır. Ötesinde, geçmişe ait bir hesaplaşma olmaktan çıkıp güncel politikaya dönüşmüştür.²⁰

Soykırım suçunu diğer suçlardan ayıran bir önemli öge de, suçlanan gerçek kişilerin eylemlerinin ve bu eylemlerinde özel kasıt bulunup bulunmadığının

18 Aynı eser, ss. 99-100

19 *Ermeni Sorunu’nu Anlamak*, s. 14

20 Aynı eser, ss. 45-47

yetkili mahkemeler tarafından usulüne uygun bir yargılama ile saptanmasıdır. Bu öge “soykırım suçunu işleyenlerin yargılanmasına ilişkin” altıncı maddede, “suçun işlendiği ülkedeki yetkili bir mahkeme” ve “yargılama yetkisine sahip bulunan uluslararası bir ceza mahkemesi” diye tanımlanmaktadır.

Bu bağlamda, anımsamamız ve “soykırım lobisine” anımsatmamız gereken bir gerçek de, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti’nin bini aşkın kişiyi 1915 tehcirinde Ermenilerin zarar görmesine yol açtıkları gerekçesiyle Harp Divanlarında yargılamış ve cezalandırmış olmasıdır.

Malta’daki İngiliz Kraliyet Başsavcılığı soruşturması BM Soykırım Sözleşmesi’nin “yargılama yetkisine sahip bulunan uluslararası bir ceza mahkemesi” adresine denk düşerken, 1915 Osmanlı Divan-ı Harbi mahkemeleri, BM Soykırım Sözleşmesi’nde öngörülen “suçun işlendiği ülkedeki yetkili bir mahkeme” adresinin karşılığıdır. ...

1915-1916 Osmanlı yargılamaları ile 1919-1921 Malta yargılamasının belgeleri tarihin tozlu raflarında kalmamalı, gün ışığına çıkarılmalıdır. Bu belgelerin “Ermeni soykırımı” iddialarını kökten çürüten hukuki sonuçları vardır.²¹

Malta’yı Sulandırmak

“Soykırım lobisi”, Malta Yargılamasının soykırım iddiaları için sonun başlangıcı olduğunun farkındadır. Bu nedenle konuyu sulandırmak için büyük bir çaba harcamaktadır. Amaç, Malta’nın gerçekte bir yargılama olmadığı yanılıgısı yaratmaktır. Bu uğurda hem tarihi hem de hukuki bağlamda bir dizi çarpıtmaya başvurulmaktadır:

- Malta’daki yargılama süreci sadece bir vitrindir. Asıl amaç bir “esir değişimidir.”
- Anadolu’da kurtuluş hareketi güçlenince İngilizler Malta’dan vazgeçmiştir.
- Dava açılmamış, Sevr’de öngörülen uluslararası mahkeme kurulmamıştır.
- Sevr yürürlüğe girmemiş, Lozan imzalanınca Malta süreci affa uğramıştır.

²¹ Malta Yargılaması, ss. 20-21

- Malta’da yapılan soruşturma “soykırım” konulu değildir. Buradaki yargı “soykırım” iddiasına karşı bir referans olmaz.²²

Esir Değişimi

İngilizlerin Malta’da yargılama sürecini ciddiye almadıkları, olayı daha çok bir ‘esir değişimi projesi’ olarak algıladıkları yolundaki iddianın hiçbir ciddiyeti yoktur. Malta’daki “Ermeni katliamı” yargılama süreci, İngiliz arşiv belgeleriyle kanıtlıdır. Buna rağmen, “soykırım” lobisi Malta’yı hayâsızca çarpıtmaktadır.

Malta Yargılaması esir değişimi yapılarak kapatılmamıştır. Tam aksine, Malta dosyası İngiliz Kraliyet Başsavcılığı’nca “takipsizlik” kararı verilerek kapatılmış, esir değişimi bundan sonra gündeme gelmiştir. İngilizler, “takipsizlik” kararı verilmeye kadar “tutuklu” olduğunu varsaydıkları Malta’daki Türkleri, özellikle de “Ermeni kırımını” ile suçlananları “esir değişimi” girişimlerinin kapsamına almamıştır.

Anadolu’da Kurtuluş Savaşı’nı veren Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey ile İngiliz Hükümeti arasında Londra’da 16 Mart 1921’de bir esir değişimi anlaşması imzalandığı doğrudur. Ancak bu anlaşma, Malta’daki tutuklu Türklerin bütününe kapsamamaktadır Öngörülen esir değişimin kapsamı, Türklerin ellerindeki İngiliz esirlerin tümünü serbest bırakmaları karşılığında, İngilizlerin “*Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm, suiistimal etmemiş Türkleri iade etmeleriyle*” sınırlıdır.

İngilizler Londra Konferansı’nı müttefikleriyle birlikte, Ocak 1921’deki Birinci İnönü zaferiyle birlikte Mustafa Kemal’in öncülüğündeki Kurtuluş Savaşı ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti gerçeğini kabul etmek zorunda kalınca düzenlemiştir. Buradaki amaç, Sevr Antlaşması’nı kısmen yumuşatmak ve Ankara’ya kabul ettirmektir.

Bekir Sami Bey “Ermeni kırımıyla” suçlanan bu esir değişimi anlaşmasını işte bu Londra Konferansı sonrasında imzalanmış, ancak Ankara yumuşatılmış Sevr önerisini de Bekir Sami Bey’in imzaladığı dar kapsamlı esir değişimi anlaşmasını da onaylamamıştır. Bekir Sami Bey’i de Dışişleri Bakanlığı görevinden almıştır.

Ermeni katliamıyla suçlamasıyla Malta’da kalan Türklerin tutukluluğu, İngiliz Kraliyet Başsavcılığı’nın 29 Temmuz 1921’de, kanıt bulunamadığı için “Ermeni kırımını” iddiasıyla dava açılmayacağını açıklamasıyla sona ermiştir.

22 Aynı eser, s. 112

Böylece “tutukluluk” halleri “siyasi rehinelere” dönüşen Türklerin ne zaman ve nasıl serbest bırakıldıkları İngiliz arşiv belgelerinde kayıtlıdır.²³

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Kraliyet Başsavcılığı dava açılmayacağını bildirince, 10 Ağustos 1921’de İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold’a esir değişimi için Türklerle “*genel bir anlaşmayı düşünmek zorunluluğundan*” söz eden bir yazı göndermiştir.²⁴ Bu yazıya İngiliz Yüksek Komiserinin yanıtı, “*Bir İngiliz Hukuk Mahkemesi’ni tatmin edecek geçerli kanıt bulunmadığı, bu nedenle daha fazla itibar kaybetmemek için bütün Türklerin esir değişimine konu olması gerektiği*” özetinde olmuştur.²⁵

Esir değişimi görüşmeleri böylece başlamış ve uzlaşma sağlanınca gerçekleşmiştir.

Kurtuluş Mücadelesi

Malta Yargılamasını sulandırmaya dönük bir çarpıtma da, İngilizlerin Milli Mücadele hareketi ile uzlaşma girişimlerinin İngiliz Kraliyet Başsavcılığı’nın Malta’daki “takipsizlik” kararını etkilediği yönündedir. Malta’daki yargılama sürecini reddetmeyen, ancak siyasileştirerek sulandırmaya çalışan bu çarpıtma tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir.

İngiliz Kraliyet Başsavcılığı, “Ermeni kırımını” konusunda “takipsizlik” kararını 29 Temmuz 1921’da, ulusal kurtuluş mücadelesinin en zayıf olduğu bir sırada vermiştir. Yunan Ordusu, 17 Temmuz’da Kütahya’yı, 19 Temmuz’da Eskişehir’i ele geçirmiş ve ulusal kurtuluş güçleri Sakarya nehrinin doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. Polatlı sırtlarını düşen Yunan top mermilerinin sesi Ankara’dan duyulmakta, Büyük Millet Meclisi’nin Ankara’dan Kayseri’ye taşınması tartışılmaktadır.

İngiltere’nin Ankara ile Kraliyet Başsavcılığı’nı etkileyecek herhangi bir uzlaşma girişimi yoktur. Tam aksine, İngiliz Hükümeti Ankara’ya vurulacak son darbenin hayalini kurmaktadır.²⁶

Ulusal kurtuluş hareketinin kendini toparlaması ve cepheye Yunan güçleriyle denge kurması, Başsavcılığın “takipsizlik” kararının iki ay sonrasında gerçekleşmiştir.

23 Aynı eser, ss. 112-114

24 FO 371/6504/E.8745: Dışişleri Bakanlığı’ndan Rumbold’a tel. No 851, 10.08.1921

25 FO 371/6504/E.10023: Harrington’dan Rumbold’a, 24.08.1921

26 *Malta Yargılaması*, s. 115

Kurulmayan Mahkeme

Malta Yargılamasını sulandırmak isteyenler, Sevr Antlaşması'nda öngörülen yetkili uluslararası mahkemenin kurulmadığını, dolayısıyla BM Soykırım Sözleşmesi'nde öngörülen biçimiyle bir yargılamanın yapılamadığını öne sürmektedir.

Evet, bir mahkeme kurulmamıştır, çünkü buna gerek kalmamıştır.

Yargılamalar iki aşamalı süreçlerdir. Birinci aşama savcılıkların soruşturmalarıdır. İkinci aşama ise savcılık soruşturmasını tamamlayıp suç kanıtlarına ulaşırsa hazırlayacağı iddianame ile başlayacak kovuşturmadır.

Yargılama süreçlerinde, eğer savcılık yeterli ve geçerli suç kanıtı bulamaz, dolayısıyla dava açmazsa yargılama birinci aşamada, savcılığın “takipsizlik / kovuşturmaya yer olmadığı” kararı ile tamamlanmış olur.

Savcılığı “takipsizlik” kararı yargılamanın yapılmadığı, başka bir deyişle olmadığı anlamına gelmez. “Takipsizlik” kararı, yargılamanın başlatıldığı ve savcılık soruşturmasıyla dava açılmasına gerek kalmadan sonuçlanması anlamındadır.

Savcılığın “takipsizlik / kovuşturmaya yer olmadığı” kararı bir “yargı / yargılama” kararıdır ve hukuki sonuçları bakımından kovuşturma sonrasında gerçekleşen “beraat” kararlarının eşdeğeridir.

Malta'da olan budur. İngiliz Kraliyet Başsavcılığı, Ermeni kırımını suçlamasıyla adada hapiste tutulan 144 Türk'ün 130'u hakkında adli-cezai soruşturma başlatmış, sonuçta dava yapılamayacağına hükmetmiştir. Yargılama başlamış, yargısal soruşturma tamamlanmış ancak dava açılmamış, mahkeme önünde “kovuşturma” olmamıştır..

Bunun nedeni İngiliz Kraliyet Başsavcılığı tarafından yürütülen ve yargılamanın ilk safhası olan soruşturma sonunda, Ermeni ve Hıristiyan Osmanlı vatandaşlarının “*toplu olarak öldürüldükleri*” gerekçesiyle “*bir hukuk mahkemesinde dava açmaya yeterli kanıt*” bulunamamasıdır. Dolayısıyla “kovuşturmaya gerek görülmemiş” olması ve “Ermeni kırımını” suçlamalarının düşürülüp bu konuda açılan dosyanın kapatılmış olmasıdır.

İngiliz Kraliyet Başsavcılığı'nın bu kararının günümüz hukukundaki karşılığı savcılıkların “takipsizlik”, açık anlatımıyla adli bağlamda “beraat” anlamına gelen “kovuşturmaya yer olmadığı” kararıdır.

“Kırım” konusunda bir İngiliz mahkemesinin kabul edebileceği nitelikte kanıt

bulunsaydı davanın açılacağı, yargılamanın Milletler Cemiyeti tarafından yetkilendirilen bir uluslararası mahkemece sürdürüleceği bilinmektedir. Yargılamayı yapacak mahkemenin nasıl kurulacağı Milletler Cemiyeti'nde bu nedenle konuşulup tartışılmıştır.²⁷

Nurnberg Mahkemesi

Malta'da gerçekleşen olay, Yahudi soykırımına hükmeden Nurnberg Yargılaması ile aynı hukuki koşullara sahiptir. ...

Nurnberg Yargılaması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın galip devletlerle imzalandığı Londra Antlaşması'nda öngörülmüştür. Malta Yargılaması da, Birinci Dünya Savaşı sonrasında galip devletlerle Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Sevr Antlaşması'nın 226-230 uncu maddelerine dayandırılmıştır.

Nurnberg Yargılaması, Birleşmiş Milletler gözetiminde yapılmıştır. Birleşmiş Milletler genel kurulunda Nurnberg ilkelerini kabul edilmiştir.

Malta'da da, "Ermeni kırım" konusunda bir İngiliz mahkemesinin kabul edebileceği nitelikte kanıt bulunsaydı davanın açılacağı, yargılamanın o günlerin Birleşmiş Milletler'i olan Milletler Cemiyeti tarafından yetkilendirilen bir uluslararası mahkemece sürdürüleceği bilinmektedir. Yargılamayı yapacak mahkemenin nasıl kurulacağı Milletler Cemiyeti'nde bu nedenle konuşulup tartışılmıştır.

Bu konuda bir çalışma gurubu oluşturmuştur. Ancak, mahkeme savcılık "takipsizlik" kararı verdiği için kurulmamıştır.

Malta ve Nurnberg arasındaki fark şudur... Nurnberg'de yargılanan Almanların büyük çoğunluğu, Yahudi soykırımı anlamına gelen eylemleri nedeniyle suçlu bulunmuş ve mahkûm edilmiştir. Malta'da yargılanan Türklerin ise tamamı İngiliz Kraliyet Başsavcılığının verdiği takipsizlik kararı ile Ermeni katliamı suçlamalarından aklanmıştır... Özetle, yargılamalar aynı hukuk düzleminde gerçekleşmiş, buna karşın hükmedilen kararlar farklı olmuştur...

Fransa'nın Tutumu

Bu noktada, Malta ile Nurnberg arasında bağlantı kurulamayacağı yolundaki bir başka iddiaya da değinmekte yarar var...

27 Aynı eser, ss. 116-117

Deniliyor ki, Malta bir müttefik devletler yargılaması sayılamaz. Çünkü Fransa ve İtalya bu sürece katılmamıştır. İngiltere süreci kendi başına yürütmüştür...

Eksik ve yetersiz bilgi... İstanbul'un işgaliyle birlikte, İngiltere ve Fransa Ermeni katliamıyla suçlanan Türkleri yargılayıp cezalandırmak için birlikte harekete geçmiştir. Ancak, yargılamanın nerede ve kimin tarafından yapılacağı konusunda itilafa düşmüştür.

İngilizler yargılamayı müttefik devletlerin yapmasını savunurken, Fransa bunun Osmanlı Mahkemelerinde olmasını önermiştir. Başlangıçta Fransa'nın dediği olmuş ve bizim "Nemrut Mustafa Divanı" olarak anımsadığımız Osmanlı Harp Divanları'nda yargılamalar başlatılmıştır.

Bunlar, temyiz hakkı olmayan, yargılama süreci devam ederken suçlananların avukat tutma hakları da kaldırılan mahkemelerdir. Dolayısıyla, hiç de adil olmayan bir yargılama sonucu, 5 Temmuz 1919'da Talat, Enver ve Cemal paşalar ile Dr. Nazım'ın gıyaplarında idama, aralarında Sadrazam Sait Halim Paşa ve Ziya Gökalp'in de bulunduğu yüzü aşkın Osmanlı sivil ve askeri yetkili de ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır.

Ancak Osmanlı Harp Divanı'nın kararları İngilizleri mutlu etmemiştir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe Londra'ya, bu mahkemelerin "maskaralığa" dönüştüğünü, bunun da "İngiltere'nin itibarını zedelediğini" yazmıştır.

Sonraki Yüksek Komiser Amiral Rebock da bu mahkemelerin "bulgularının hiçbir surette dikkate alınamayacağını" bildirmiştir.

Bunun üzerine harekete geçen İngiltere, Osmanlı Harp Divanı'nda ağır hapse mahkûm edilen ve çoğu Bekir Ağa Bölüğü'nde hapiste bulunan Osmanlı yetkililerini "**yeniden yargılamak**" üzere Malta'ya götürmüştür.

Fransızların da, İtalyanların da bu duruma herhangi bir itirazı olmamıştır. Ötesinde, Milletler Cemiyeti'ndeki Malta'daki savcılık adli soruşturmasının sonuçlarıyla bağlantılı çalışmaları İngilizler ile bir arada yürütmüşlerdir.

Yeniden Yargılama

İngiliz Kraliyet Başsavcılığı'nca Sevr Antlaşması'ndan alınan yetkiyle başlatılan adli-cezai kovuşturma, Ermeni soykırımı lobisinin yere göğe sığdıramadığı, Osmanlı Devleti'nin soykırımı kabullendiğinin kanıtı olduğunu öne sürdüğü işgal yıllarındaki 1919 Divan-ı Harp maskaralığının gerçekte "yok hükmünde" olduğunu ortaya koymaktadır.

Malta’da Ermeni kırımını suçlamasıyla adli-cezai soruşturmaya alınan 130 Türk, 1919 Osmanlı Harp Divanı’nda ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır. Haklarındaki bu hüküm geçerli olsaydı, infazlarının Osmanlı topraklarında sürüyor olması gerekirdi. Malta’da, Osmanlı Harp Divanı’nda cezalandırıldıkları Ermeni kırımını suçlaması nedeniyle adli-cezai soruşturmaya alınmalarının hukuk literatüründeki karşılığı, Osmanlı Harp Divanı kararlarının “yok hükmünde” olduğudur.

Nitekim Osmanlı yetkililerini Ermeni kırımını gerekçesiyle yargılayıp cezalandırmaya kararlı olan, ancak bunu olabildiğince hukuka uygun yapmaya da özen gösteren İngilizler “yeniden yargılamanın” hukuki altyapısını da devrin Osmanlı Hükümeti’ne kurdurmuşlardır.

Sevr Antlaşması imzalanıp Ermeni kırımını yargılamalarının müttefik devletlerce yapılacağı Osmanlı Devleti’nce kabul edilince, Ekim 1920’de yeniden Sadrazamlığa getirilen Tevfik Paşa Hükümeti, 1919 Divanı Harp kararları için “temyiz” ve “yeniden yargılama” yolunu açmıştır.

Buna göre, hafif hapis cezasına mahkum edilenler kendileri temyize başvuracaktır. İdam ya da ağır hapis cezasına çarptırılanların ise temyize başvurmasına gerek yoktur. Onlar yeniden yargılanacaktır.

Hafif hapis cezasına çarptırılanlar İngilizler tarafından Malta’ya götürülmemiştir. Onların büyük çoğunluğu temyize başvurarak beraat etmiştir. Temyize başvurmayan birkaç kişi ise İstanbul’dan kaçarak Anadolu’da Kurtuluş Savaşı verenlerdir.

Ermeni soykırımı lobisi idam ve ağır hapis cezasına çarptırılanların “yeniden yargılamanın yapılmadığını” öne sürmektedir. Ancak bu, yukarıda da belirttiğim gibi doğru değildir. “Yeniden yargılama” Sevr Antlaşması uyarınca müttefik devletler gözetimine bırakılmış ve Malta’da İngiliz Kraliyet Başsavcılığının adli-cezai soruşturmasıyla başlatılmıştır.

1919 Osmanlı Harp Divanı’nda ağır hapis cezasına çarptırılan Türkler, infazları bağlamında tutukluluk halleri sürdürülerek İngilizler tarafından yeniden yargılanmak üzere Malta’ya gönderilmiştir.

Malta’nın hukuki sonuçlarını sulandırmak isteyenler için bir kez daha tekrarlayayım... Malta’da gerçekleşen olay, Osmanlı Harp Divanı kararlarıyla ilgili “yeniden yargılama” olmasaydı, Harp Divanı’nın hükümlüsü Sait Halim Paşa, Ziya Gökalp ve diğer Türklerin cezalarının Osmanlı topraklarında infazı gerekirken Malta’da adli-cezai soruşturma kapsamına alınabilirler miydi?

“Malta Tribunals”

Ötesinde, Malta’da gerçekleşen olayın evrensel belgesel tanımı da bunun temyiz içerikli bir yeniden yargılama olduğunu açıkça göstermektedir.

İnternette arama motorlarından herhangi birini, örneğin en yaygın olanı “google”u kullanın... Bizim belleklerimize işlendiği biçimiyle, “adli-cezai yargılama” vurgusu içermeyen “Malta Sürgünleri” karşılığı olarak “Malta Exile/s” yazın. Libya, Kazakistan ile ilgili sürgün öyküleri dahil 427 bin sonuca ulaşacaksınız.

Buna karşın, yargılama içerikli “Malta Tribunal/s” yazın. Karşınıza çıkan sonuç bunu dokuz (9) katını aşan bir sayıya 2 milyon 210 bine ulaşacaktır...

Bu sonuçlar, Malta’nın bir “yargılama” olduğunu ve “teyiz” içeriği taşıdığını tartışmaya yer olmayan bir açıklıkta kanıtıyor... Açın herhangi bir İngilizce sözlüğü, “tribunal” sözcüğünün karşılığını “court of law - judicature / mahkeme – yargılama” olarak okuyacaksınız. Ancak, herhangi bir “mahkeme – yargılama” değil, “özel bir mahkeme – yargılama / special court - judicature”.

Peki, nasıl bir özel mahkeme - yargılama?

Lugatlarda, “yargısal bir işi yürüten bir kurul (bir ya da daha fazla yargıcın olduğu) / an assembly (including one or more judges) to conduct a judicial business” yazıyor.

İngiliz Kraliyet Başsavcısının, belgelerde yazılı biçimiyle “Law officers” ile yürüttüğü soruşturmanın bir yargısal iş süreci olduğu tartışmasız.

Peki, nasıl bir yargısal iş?

Lugatlarda “tribunal” şöyle tarif ediliyor:

“A specia court – judicial assembly established to hear complaints or appeals or to take the evidence about some important public matter / Önemli bir kamusal konu hakkında, şikayetleri ya da temyizi dinlemek ve kanıtları toplamak için oluşturulan özel bir mahkeme – yargısal kurul”...

Bizi bir tür nefret söylemiyle soykırımcı olarak suçlayanları Malta’da gerçekleştirmiş olan bu tarihi ve hukuki gerçeklikle yüzleştirmemiz gerekiyor.

Lozan Affi

“Ermeni soykırımı” lobisinin en çok bel bağladığı Malta çarpıtması, “*Sevr’in*

yürürlüğe girmediği, Lozan imzalanınca da Malta'daki yargılama sürecinin af kapsamına alınarak kapatıldığı” özetindedir.

Sevr'in, imzalanmasına karşın Osmanlı Sultan'ı Vahdettin tarafından imzalanmadığı doğrudur. Ancak bu, uygulanmadığı anlamına gelmemektedir. Öncelikle, İngilizler ve müttefiklerinin Anadolu'yu işgali Sevr haritası doğrultusundadır. Aynı şekilde, İstanbul'daki gayri resmi işgalin resmileştirilmesi de Sevr bağlantılıdır.

Malta'daki yargılama sürecinin Lozan ile af kapsamına alındığı söylemi ise insan aklıyla alay eden bir zaman yolculuğu kurnazlığıdır.

Malta'daki yargılama süreci 29 Temmuz 1921'de sonlandırılmıştır. Lozan ise bundan iki yıl sonra, 24 Temmuz 1923'de imzalanmıştır. Lozan imzalandığında ortada Malta ile ilişkilendirilecek bir yargılama yoktur. Dosyalar kapatılmış ve arşive kaldırılmıştır. ...

Lozan ve Malta arasındaki bu zaman yolculuğunun en önemli aktörleri, AİHM'de Perinçek-İsviçre davasında Ermenistan tarafının avukatlığı yapan ünlü İngiliz soykırım hukukçusu Geoffrey Robertson'dur. Robertson İngiliz Parlamentosu'nda Ekim 2009'da sunduğu “*Ermeni Soykırımı Var mıydı?*” başlıklı raporunda, “Ermenilerin katledildikleri” iddiasıyla İngiliz Kraliyet Başsavcılığı tarafından Birinci Dünya Savaşı sonrasında Malta'da yürütülen soruşturmanın “*Atatürk'ün liderliğinde yeni Türkiye Cumhuriyet kurulunca kapatıldığını, bu nedenle hiçbir hukuki değerinin olamayacağını*” yazmıştır.²⁸

Ermeni diasporasının parasını ödeyerek yazdırdığı bu raporun amacı, “soykırım” iddiasının İngiliz Parlamentosu'nda kabul edilmesini sağlamaktır. İngiliz Hükümetlerinin ve Parlamentosu'nun bu konuda adım atmamasını Malta Yargılaması duyarlılığına bağlayan “soykırım” lobisi, Geoffrey Robertson'un ününden yararlanarak bu engelin aşılmasını amaçlamıştır.²⁹

Bu iddia, tarihte zaman yolculuğu yapmaktır...

Malta'daki Türkler İngiliz Kraliyet Başsavcılığı'nın 29 Temmuz 1921 günlü “takipsizlik” kararıyla aklanmıştır. Lozan bundan iki yıl sonra 20 Temmuz 1923'de imzalanmıştır... Lozan ile iki yıl önce savcılık kararıyla aklanan kişilere af getirildiğini savunmak insan aklının alacağı bir söylem değildir.

28 Raporun tam metni için bkz. Geoffrey Robertson "Was There an Armenian Genocide?" *Policy Memorandum, Foreign & Commonwealth Office to Minister*, 12 Nisan 1999
<http://groong.usc.edu/Geoffrey-Robertson-QC-Genocide.pdf>

29 *Malta Yargılaması*, s. 118

Soykırım Referansı

“Ermeni soykırımı” lobisinin Malta’yı hedef alan son çarpıtması, “*Malta’daki yargılama süreci soykırım suçlamalarını içermiyordu, çünkü o tarihlerde böyle bir suç tanımı yoktu. Dolayısıyla, İngiliz Kraliyet Başsavcılığı’nın kararı, günümüzde Ermeni soykırımı iddialarının geçersizliği konusunda hukuki bir referans olamaz*” biçimindedir.

Malta Yargılamasının soykırım suçlamalarını içermemesi nedeniyle “Ermeni soykırımı” iddialarının geçersizliğine hukuki referans olamayacağı iddiası kendi içinde çelişkilidir. Eğer Malta o tarihte “soykırım” tanımı olmadığı gerekçesiyle göz ardı edilip hükümsüz sayılacaksa, böyle bir suç tanımının olmadığı günlerde gerçekleşen olaylar için günümüzün “soykırım” tanımlarıyla suçlamanın da yapılmaması gerekir. ...

Malta Yargılamasının hukuki sonuçlarının günümüze taşınması reddedilirken, günümüzün “soykırım” suçunu geçmişe taşımaya kalkışmak çifte standarttır. Hastalıklı bir siyasal kültürün ürünüdür. Ötesinde, teorik planda hangi hukuki gerekçelerle savunuluyor olursa olsun, yaşamın gerçekleriyle uyuşmamaktadır.

Uluslararası Yargı

“Ermeni soykırımı” iddialarını “inkâr edilemez bir gerçeklik” olarak dayatmaya dönük baskılar, birkaç yabancı ülke yerel mahkeme kararına yansımış olsa da, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Uluslararası Adalet Divanı (UAD), Avrupa Adalet Divanı (AAD) ve Fransa Anayasa Komisyonu gibi belirleyici uluslararası yargı organlarını etkilememiştir.

AİHM ile Fransa Anayasa Komisyonu, “*Ermeni soykırımı yoktur*” demenin yasayla yasaklanmasını ve bunu diyenlerin cezalandırılmasını “*düşünce özgürlüğü ihlali*” saymıştır. AAD, “Ermeni soykırımın tanıyan” parlamentosu kararlarının “*siyasi nitelik taşıdığına, hukuki alanda hiçbir geçerliliği bulunmadığına*” hükmetmiştir. UAD da, “*yabancı ülkelerdeki yerel mahkemelerin başka ülkeleri yargılamalarının uluslararası hukukun ihlali anlamına geldiğine*” dikkat çekmiştir.

“Soykırım” tartışmalarında uluslararası yargı organlarınca Türkiye’nin pozisyonuna yakın kararların verilmesi tesadüf değildir. Uluslararası yargı organlarının bu kararları bizi, tarihi ve hukuki gerçeklerin “soykırım” iddialarını doğrulamamasına götürmektedir.

AİHM Kararı³⁰

AİHM 17 Aralık 2013 günlü Perinçek-İsviçre kararında, Doğu Perinçek'in "Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere uygulanan politikanın soykırım olarak yorumlanamayacağı" söylemleri nedeniyle İsviçre Mahkemeleri'nde mahkûm edilmesinin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "ifade özgürlüğünü" düzenleyen 10. maddesinin ihlali olduğunu hükme bağlamıştır. Bu hükmün açık anlamı, artık "1915 Ermeni tehcirinin soykırım olmadığını söylemenin mahkûmiyet nedeni olmayacağı, olamayacağıdır."

AİHM'ne göre, "Ermeni soykırımı yoktur" denilmesi ifade özgürlüğü kapsamındadır. Cezalandırılmaz.

AİHM kararı, hiç kuşkusuz, "Ermeni soykırımının inkâr edilemeyecek bir tarihsel gerçeklik olduğu" yolundaki dayatmalara karşı ifade özgürlüğünü koruyan bir kalkandır. Serbest tartışmanın önünü açmaktadır. Ancak, sadece ifade özgürlüğüyle sınırlı bir bağlamında yorumlanmamalıdır. Anlamı ve önemi bunun ötesindedir:

AİHM'ne göre;

- "Ermeni soykırımı" lobisinin yaratmaya çalıştığı "1915 olaylarının soykırım olarak kabulü konusunda dünya genelinde bir görüş birliği olduğu" yolundaki algı doğru değildir. "Soykırım" iddialarının "mutlak kabulü" anlamına gelecek böylesi bir uzlaşma yoktur. "Ermeni soykırımını" günümüzde 190 devletten sadece 20'si tanımaktadır.
- 1915 olaylarının soykırım olarak nitelendirilmemesi "Ermenilere karşı nefreti körüklemeyi", "Ermenileri aşağılamayı". Bu nedenle, "soykırım yoktur" demek "tartışma hakkının kötüye kullanımı olmaz." Cezalandırılması da "Ermenilerin korunması anlamına gelmez."
- 1915 olaylarını "soykırım" olup olmadığının "tartışılması kamu yararına"dır". Bu tartışmanın yasa marifetiyle önlenmesi, bu yararı sınırlandıracağı için, herhangi bir ülkenin takdirinde değildir.
- "Soykırım" son derece net tanımlanmış ve kanıtlanma koşulları açıkça belirlenmiş bir suçtur. Uluslararası yargı içtihatları da bunu doğrulamaktadır. BM İnsan Hakları Komitesi'nin 34. Genel Yorumu, "tarihi meselelerle ilgili fikir açıklamalarını cezalandıran hukuk normlarını, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile uyumlu olmadığına" dikkat çekmiştir. Anılan Sözleşme, geçmişteki olaylarla

30 AİHM Perinçek-İsviçre kararı (resmi Fransızca ve resmi olmayan Türkçe) metni için bakınız: <http://www.avim.org.tr/analiz/tr/AIHM-PERINCEK-ISVICRE-KARARI-RESMI-FRANSIZCA-VE-RESMI-OLMAYAN-TURKCE-METIN-/3066>

İlgili beyanların, hatalı ya da doğru olsa dahi yasaklanamayacağını belirtmiştir.

- 1915 Ermeni olayları tarihsel olarak da hukuki olarak da Yahudilere karşı işlenen Holokost suçlarından farklıdır. Osmanlı Ermenileri ile Alman Yahudileri özdeşleştirilemez. Nazi döneminde Almanya’da Yahudilere soykırım yapıldığına ilişkin kesin, yetkili uluslararası bir mahkeme tarafından da kabul edilen kanıtlar vardır. Yahudi soykırımı bu nedenle tartışılmaz bir tarihi gerçektir. “Ermeni soykırımı” iddiaları ise tartışmaya açıktır. Bir mahkeme kararı da yoktur. Yahudi soykırımı gibi değerlendirilemez.

Fransa Anayasa Komisyonu

Fransa Anayasa Komisyonu, 27 Şubat 2012’de Temsilciler Meclisi ve Senato’da kabul edilen “Ermeni soykırımı” iddialarının reddini suç sayan utanç yasasını iptal etmiştir. Anayasa Konseyi’nin kararında, “*iptal edilen yasanın ifade ve iletişim özgürlüğüne aykırı olduğu*” belirtilirken, kökü 1789 Fransız İnsan Hakları Bildirgesi’ne uzanan ve BM İnsan Hakları Bildirgesi’nin 18. ve 19. maddeleri ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 10. maddesinde “*düşünce ve anlatım özgürlüğünün*” güvence altına alındığı vurgulanmıştır.

Fransa Temsilciler Meclisi ve Senatosu’nda utanç yasasını hükümet adına savunan bazı bakanların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 10. maddesinin ikinci paragrafı uyarınca “*ifade özgürlüğüne yasayla kısıntı getirilebileceği*” yolundaki iddiaları da, Anayasa Konseyi kararının gerekçesinde boşa çıkarılmıştır.

Fransa’da “Ermeni Soykırımı” iddialarının yasaya dönüştürülmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 10. maddesinin ikinci paragrafında sıralanan ifade özgürlüğü kısıtlama koşullarının hiçbirleriyle örtüşmemektedir. Ötesinde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “Perinçek-İsviçre” kararıyla da doğrulandığı gibi, ifade özgürlüğünü kısıtlayan yasaları “olabildiğince dar” yorumlamaktadır.

Fransa Anayasa Konseyi kararında ayrıca, “*parlamentonun kendi tanımladığı bir suçun inkârı nedeniyle ceza talebinin de anayasayla uyuşmadığı*” belirtmiştir. “*Bir parlamentonun kendi tanımladığı suçla ilgili kendisini mahkeme yerine koyamayacağına*” hükmedilmiştir.³¹

31 Malta Yargılaması, ss. 128-130

Avrupa Adalet Divanı

ADD 2003 ve 2004 yıllarında, Avrupa Parlamentosu'nun "Ermeni soykırımı" tanımını "siyasi nitelik taşıyan, hukuki alanda hiçbir geçerliliği bulunmayan bir adım" olarak nitelemiştir. "Soykırım" tanındığı için Türkiye'ye "AB aday üyelik statüsü" verilemeyeceğini iddia eden "davacıların iddialarının da uluslararası hukuk açısından geçerlilik taşımadığını" hükme bağlamıştır.

Kararda ayrıca, hem "soykırım" hem de "uğranan zarar iddialarının kanıtlanmadığı" gerekçesiyle davacıların tazminat talepleri de reddedilmiştir. Nihayet, 30 bin Euro tutarında mahkeme masraflarının da davacılarından tahsiline hükmedilmiştir.

Davacıların tazminat taleplerinin "uğranan zarar iddialarının kanıtlanmadığı" gerekçesiyle reddedilmiş olması, Türkiye'ye karşı açılmış ve açılması planlanan "toprak ve tazminat talebi" içerikli davalarda emsal değeri taşımaktadır.

Kısa bir süre önce gerçekleşmiş olmasına karşın, Malta Yargılaması gibi unuttuğumuz ADD davasının öyküsü kısaca şöyledir:

Merkezi Fransa'nın Marsilya kentinde bulunan Euro-Arménie (Avrupa-Ermeni) Derneği ile Ermeni kökenli iki Fransız vatandaşı, 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de Türkiye'ye "aday üyelik" statüsü verilmesi nedeniyle Avrupa Adalet Divanı'nda Avrupa Birliği Konseyi aleyhine dava açmıştır. Davacılar, 1915'te yaşananları "soykırım" olarak tanımadığı halde "Türkiye'ye aday üye statüsü verilmesinin AB hukukuna aykırı olduğunu", Avrupa Birliği'nin karar organı olan Avrupa Konseyi'nin bu kararıyla kendilerini zarara uğrattığını iddia etmiştir.

İddialarını, Avrupa Parlamentosu'nun 18 Haziran 1987 tarihli kararıyla Türkiye'nin AB üyeliği için "'Ermeni Soykırımı'ni tanıma koşuluna bağladığı" gerekçesine dayandıran davacılar, Parlamento'nun bu kararının AB için hukuken bağlayıcı olduğunu savunmuş ve "manevi tazminat" talebinde bulunmuştur.

AAD'nda İlk Derece Mahkemesi, 17 Aralık 2003 tarihli kararıyla (Esas Nu. T -346/30) bu davayı reddetmiştir. Davacıların temyiz istemi de, Dördüncü

Osmanlı, İngiliz ve Amerikan arşiv belgeleri, 1915 olaylarının ne "soykırım" ne de "insanlığa karşı savaş suçu" olarak değerlendirilemeyeceği, ünlü tarihçi Prof. Bernard Lewis'in sözleriyle karşılıklı acıların yaşandığı bir "savaş trajedisi" olduğu gerçeğini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.

Derece Mahkemesi'nin 17 Nisan 2004 tarihli kararıyla (Esas Nu. C-18/04 P) reddedilmiş ve karar kesinleşmiştir.

AAD kararları AB üyesi ülkeler bakımından bağlayıcıdır. AB üyesi olmayan ülkeler açısından da “emsal” değeri vardır. Dolayısıyla, başta Fransa olmak üzere, parlamentolarında “Ermeni soykırımı” iddialarını tanıyan kararlar alan AB üyesi ülkeler açıkça “AB hukukunu” ihlal etmektedirler.³²

Uluslararası Adalet Divanı

Birleşmiş Milletlerin en yüksek yargı organı olan ve soykırım dâhil olmak üzere savaş suçları konusunda yargılama yetkisine sahip bulunan Lahey'deki UAD 3 Şubat 2012'de, “*yabancı ülkelerdeki yerel mahkemelerin başka ülkeleri yargulamalarının hiçbir hukuki değer taşımadığı, tam aksine, bu yargulamalar uluslararası hukukun ihlali olduğu*” hükmünü kurmuştur.

Bu hüküm, Türkiye'nin taraf olmadığı bir davada kurulmuştur. Ancak, Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Ermenilerin 1915'te zarara uğradıkları iddiasıyla başka ülkelerde Türkiye aleyhine dava açmalarının önlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'nin hukuk temelinde mutlaka değerlendirmesi gereken UAD davası şöyle gelişmiştir:

Almanya, bir süre önce, İtalya'daki yerel mahkemelerde, İkinci Dünya Savaşı'nda “*insanlığa karşı işlenen suçlar*” nedeniyle açılan davaların hukuka aykırı olduğunu belirterek Divan'a başvurmuştur.

İtalya, Divan'a yaptığı savunmada, şikâyet konusu başvuruların, İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman devleti tarafından yaşam hakkı ihlal edilmiş kişiler ile Almanya'ya zorla götürülmüş ve “savaş esiri” kategorisine sokulmadan zorla çalıştırılmış kişilerin yakınlarının İtalya'daki mahkemelere başvurusu üzerine açıldığını bildirmiştir.

Divan ise, Almanya'yı haklı bulduğu kararında “*insanlığa karşı işlenen suçlarda bir devletin eyleminin farklı bir devletin yerel mahkemesinde görüşülemeyeceğini*” vurgulamıştır.³³

Savaş Suçu

Tarihi ve hukuki gerçeklerin, uluslararası yargı kararlarının Türkiye'den yana olmasına karşın, Türkiye üzerindeki “soykırım” baskısı bütün şiddetiyle

32 Aynı eser, ss. 130-131

33 Aynı eser, ss. 131-133

sürüyor. Türkiye'nin “*Ermeni soykırımını tanıyorum*” demese bile 1915 olayları nedeniyle “*resmi olarak özür*” dilemesi isteniyor.

Bu arada, “soykırım” iddiasının “insanlığa karşı suç” söylemiyle değiştirilmesi öneriliyor. Kiminin gerekçesi “soykırımın” Türkiye’ye kabul ettirilemeyeceği, kiminin gerekçesi ise 1915’te yaşananların hukuken “soykırım” olarak tanımlanamayacağı oluyor.

1915 olayları için “soykırım” sözcüğünden vazgeçip “insanlığa karşı suç” sözcüklerine sığınma eğiliminin bir gerekçesi de, 1990’lı yıllarda Bosna-Hersek’te yaşananların uluslararası yetkili mahkemeler tarafından “soykırım” yerine “savaş suçu” diye tanımlanmasına bağlıyor.

“Soykırım” tartışmalarında Türkiye’nin önde gelen araştırmacılarından emekli Büyükelçi Pulat Tacar, uzun süredir bu konuya dikkat çekiyor. “*Soykırım söylemini insanlığa karşı suç kategorisine çekmek isteyen bu yaklaşım gelecekte bizi meşgul edecek en önemli konudur*” diyor.³⁴

Yurtdışındaki Gelişmeler

Middle East Critique dergisinin 24 Kasım 2011 sayısı, “Ermeni soykırımı” iddiasının “insanlığa karşı suç” kategorisine dönüştürülmesi çabalarıyla ilgili çarpıcı bir adımı yansıtıyor. Derginin “Ermeni Soykırımı” tartışmalarıyla ilgili bu sayısında, dünyanın önde gelen soykırım hukukçularından Prof. William Schabas, *Crimes Against Humanity as a Paradigm for International Atrocity Crimes* başlıklı yazısında 1915 olaylarının “insanlığa karşı suç” kategorisinde değerlendirilmesini öneriyor.³⁵

Bu öneri Prof. Schabas için keskin bir görüş değişikliği anlamına geliyor. Prof. Schabas’ın iki yıl önce 2009’da yayınlanan *Genocide in International Law: Crimes of Crimes* (Cambridge University Press) başlıklı kitabında, dünya tarihinin tanık olduğunu öne sürdüğü dört “soykırım” arasında, “Yahudi, Çingene ve Ruanda soykırımları” yanında “Ermeni soykırımı” iddiasına da yer verdiği biliniyor.

Prof. Schabas görüşünü hangi gerekçeyle değiştirmiş olursa olsun, haklı sayılabilir mi? 1915 olayları “insanlığa karşı suç” ya da “savaş suçu” olarak değerlendirilebilir mi?

34 Aynı eser, s. 150

35 William A. Schabas, “Crimes Against Humanity as a Paradigm for International Atrocity Crimes” *Middle East Critique*, (Vol. 20, No.3, 20.11.2011) ss. 253-269

Bu soruya sağlıklı bir yanıt verebilmek için Osmanlı Hükümeti'nin tehcir kararının “suç kastı” taşıyıp taşımadığına ilişkin belgeleri kısaca anımsamak kaçınılmaz.

Tehcir kararı, Ermeni isyanlarının birbirini izlediği ve Van'ın işgaliyle zirveye ulaştığı günlerde genelde “askeri”, özelde “güvenlik” nedenleriyle alınmıştır. Ancak, kararın alınmasında Ermenilere her ne surette olursa olsun, “zarar vermek” gibi bir suç kastı olmamasına karşın, uygulamasında çeşitli suçlar işlenmiştir.³⁶

Suç işleyen asker ve sivil çok sayıdaki Osmanlı yetkilisi ve vatandaşı, Osmanlı Mahkemelerinin 1915–1916 yargılamalarında cezalandırılmıştır. Cezalandırmaya esas olan suçlar; “adam öldürme, yaralama, Ermenilerin mallarına zarar verme, çalma, zorla para ve eşya alma, rüşvet, yağma ve yankesicilik, Ermeni kızlarıyla izinsiz evlilik ve görevi suiistimal” olarak kayıtlara geçmiştir.³⁷

Bunlar bireysel olarak işlenmiş suçlardır. Bu suçlardan “adam öldürme” suçu; “cinayet, kitlesel imha, sürgün, etnik ya da dini nedenlerle eziyet, idam” halleri olarak tanımlanan insanlık suçlarıyla özdeşleştirilebilir. Ancak bu özdeşleşme de Osmanlı Devleti ya da dönemi hükümetlerinin iradesini yansıtmamaktadırlar. “Adam öldürme” fiilleri, “toplu öldürme” kastını içermediği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş planlarıyla da özdeş değildir.

Nihayet, İngiliz Kraliyet Başsavcılığı'nın 29 Temmuz 1921 günlü “takipsizlik” hükmünde de, “kanıt yokluğu” nedeniyle Malta'da tutuklu bulunan Türkler için “kovuşturmaya yer olmadığını” belirtirken, günümüzde “insanlığa karşı işlenmiş savaş suçu” anlamına gelecek herhangi bir değerlendirmeye yer verilmemiştir. Tam aksine, Kraliyet Başsavcılığı bu suçların tanımıyla ilişkilendirilecek “Ermeni-Hıristiyan kırımını” suçlamalarının kanıtının olmadığını hükme bağlamıştır.

Yurtiçindeki Gelişmeler

Osmanlı, İngiliz ve Amerikan arşiv belgeleri, 1915 olaylarının ne “soykırım” ne de “insanlığa karşı savaş suçu” olarak değerlendirilemeyeceği, ünlü tarihçi Prof. Bernard Lewis'in sözleriyle karşılıklı acıların yaşandığı bir “savaş trajedisi” olduğu³⁸ gerçeğini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Buna rağmen, Türkiye'de kendilerini “liberal aydın” olarak tanımlayan kimi çevreler ile kimi “muhafazakâr çevreler”, kendilerini “suçu İttihat ve Terakki Partisi

36 Edward J. Ericson, *Ottomans and Armenians*, (New York: Palgrave Macmillan, 2013) ss. 161-222

37 Yusuf Sarınoy, “Ermeni Tehciri ve Yargılamalar: 1915-1916”, *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 23-25.11.2005, s. 257-265.

38 *Le Monde*, 1 Ocak 1994; *Ermeni Sorunu'nu Anlamak*, s. 180

yöneticilerine yıkalım, böylece soykırım tartışmasını kapatalım” havasına kaptırılmış bulunuyor. Bunlar, soykırım iddialarını “*‘Türkler yaptı, Osmanlılar yaptı’*” gibi muğlak ifadelerden kurtarıp “*İttihat ve Terakki yaptı’*” düzlemine çekmek gerektiğini, İttihat ve Terakki’nin yerleşik Osmanlı düzenini temsil etmediğini savunuyor.

Bu bir tuzaktır. Başta muhafazakâr kesim, kimse bu tuzağa düşmemelidir. Aynı şekilde, Cumhuriyetçi kesim de “*bu işi yapmışsa Osmanlı yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’ni ilgilendirmez’*” tuzağına kendisini kaptırmamalıdır.

Kimse hayal kurmasın... 1915 olaylarıyla ilgili Ermeni iddialarını, “Türkler” yerine hedefe “İttihat ve Terakki” ya da “Osmanlı” liderlerini oturtarak, suçlamayı da “soykırım” yerine “insanlığa karşı savaş suçuna” dönüştürmek olmayacak duadır.

“Ermeni soykırımı” iddialarının ülkesi ve ulusuyla Türkiye’yi hedef alması, Yeni Dünya Düzeninin Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki din savaşları hesabıyla ilgilidir. Bu hesapta, Yeni Dünya Düzeni değişmediği sürece Türkiye hep hedefte kalacaktır.³⁹

Ötesinde, başka “soykırım” suçlamaları, olmadı “insanlığa karşı suç” iddiaları gündeme getirilecektir. ABD’deki Ermeni diasporasının önde gelen yayın organlarından *Armenian Weekly*’de, soykırımın bir tür “Türk kültürü” olduğu ve bu konuda uzun bir liste bulunduğu yazılarak şöyle denilmektedir:

“ (...)Soykırımcı bir toplum olarak Türkiye, hayali düşmanlarına saldırmakta ve yeni hedeflerini aramaktadır. Halen Türkiye topraklarında yaşayan Ermeniler, Türkiye’nin bitmemiş son soykırımının kalıntıları olarak bu listenin en tepesindedir. Tabii ki Kürtler de Türkiye’nin bir sonraki kurbanı olarak listede yer alıyorlar...”⁴⁰

“Pontus, Süryani, hatta Rum vb. soykırımı” iddialarıyla birlikte “Kürt Soykırımı” iddiası ısıtılırken ne yapılacaktır? Dersim’e sığınıp “*suçlu, Cumhuriyet’in İttihatçı kafasıdır’*” ezberleriyle, Atatürk, İsmet İnönü, Celâl Bayar ve Fevzi Çakmak’ı mı hedefe koyulacaktır?

Kimse boşuna hayal kurmasın... “Soykırım” iddiaları bütünüyle haksız bir önyargıdır. Kısaca “Turcophobia” olarak da adlandırabileceğimiz nefret temelli bu önyargının tarihsel kökleri de oldukça eskidir. Ödün vererek aşılması olası değildir. Tek yol, “soykırım iddialarını” tarihi ve hukuki gerçekler temelinde boşa çıkartmaktır.⁴¹

39 *Malta Yargılaması*, s.153

40 Aram Hamparian, "Confronting a Pre-Genocidal Turkey", *Armenian Weekly*, 09.02.2012 - <http://www.armenianweekly.com/2012/02/09/hamparian-confronting-a-pre-genocidal-turkey>

41 *Malta Yargılaması*, s. 153

Önyargıları Aşmak

Hiç kuşkusuz, tehcir Osmanlı Ermenileri için acılı bir süreç olmuştur. Esas olarak, Rusların Doğu Anadolu'yu işgali sırasında Ermenilerin gönüllü birlikleriyle cephede, çeteleriyle cephe gerisinde Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaları üzerine "askeri bir tedbir" olarak planlanan tehcirin uygulanması sürecinde büyük mağduriyetler yaşanmıştır. Bu süreçte yaşananlar, sadece "zarar gören Ermenilerin acısı" sayılamaz. "Hepimizin ortak acısı" olabilmelidir. Acılar paylaşılabilir, gerektiğinde yası da birlikte tutulabilmelidir.

Ancak, acıların paylaşılabilmesi günümüz Türkiye'sinde iki önemli engelle karşılaşmaktadır.⁴²

Birinci engel, Türk ve Müslüman olmayanlara karşı sergilenen duyarlılığın, Türk'ü ve Kürt'üyle Müslümanlar için gösterilmemesidir. Oysa Osmanlı Devleti, o yıllarda birçok cephede savaşmaktadır ve savaşın "insani trajedilerinin" ırk ve din ayrımı yapılmaksızın bir bütün olarak algılanması gerekmektedir. Ortak acı algısı ancak Müslüman ve gayrimüslim tüm Osmanlı halkının yaşadıklarının birlikte paylaşılmasıyla gerçekleştirilebilir.

İkinci engel ise, yaşanan acılara yapılan vurgunun tarihi ve hukuki gerçeklerinin önüne geçmesidir. Ermeni Tehcirinin mağdurlarının yaşadığı acıların paylaşılması insani bir gereklilik olmakla beraber, bu durum olayın tarihi ve hukuki boyutlarının göz ardı edilmesini gerektirmez. Zira "soykırım", hukuki bir kavramdır. Tarihsel bir olayın ya da sürecin "soykırım" olarak adlandırılması kişisel kararlarla değil, ancak hukuki kararlarla olabilir. Başka bir deyişle, yaşanan acıların kabulü, tarihsel gerçeklerin tanımını değiştiremez.

Her iki engeli oluşturan önyargılar aşılabilmelidir.

Önyargılar çifte standartlı yaklaşımları ve ayrımcılığı besler. Önyargıların aşılması ise öncelikle, günümüzde bir tür vicdan fetişizmine dönüştürülen nefret temelli sübjektif hafıza kayıtlarının yerini tarihi ve hukuki gerçeklerin almasıyla sağlanabilir. Tarihi ve hukuki gerçekler, yaşamın ak ve karadan ibaret olmadığını, arada gri tonların da bulunduğunu ortaya koyacaktır. 1915 Ermeni Tehciri için bu gri ton; tehcirin meşru sebeplerinin yaşatılan acıları "haklı" kılmadığı, yaşanan acıların da tehcirin meşru sebeplerini ortadan kaldırmadığı olacaktır.

Bu nefretten arınmış, hoşgörüyü kapı açmış bir gri tondur. Tarihi ve hukuki gerçekler bize bu noktada buluşma fırsatını vermektedir.

⁴² *Ermeni Sorunu'nu Anlamak*, ss. 9-10

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

“Letter dated 29 June 2001 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General” United Nations General Assembly Security Council
<http://www.un.org/documents/ga/docs/55/a551008.pdf>

FO 371.4174.129560: CPS report dated 07.08.1919 enclosed in a letter from British FM to British Chief Prosecutor. No. 1270 of 10.07.1919

FO 371/4172: Cypher telegram from the Foreign Ministry to Admiral Calthorpe, British High Commissioner at Constantinople, very urgent No. 33, London, 05.02.1919

FO 371/6502/E.5845: FM’s letter to His Majesty’s Procurator-General’s Department, 31.05.1921

FO 371/6504/E.10023: From Harrington to Rumbold, 08.24. 1921

FO 371/6504/E.10662: Telegram from Curzon to Rumbold. Tel. No. 539 of 27.09.1921 –

FO 371/6504/E.8519:- Letter from Craigie, British Charge d’Affaires at Washington to Lord Curzon, No. 722 of 13.07.1921

FO 371/6504/E.8745: From Dept. of H.M. Procurator General to Under Secretary of State, Foreign Office, 29.07.1921

FO 371/6504/E.8745: Telegram from FM to Rumbold. Tel. No 851 of 08.10. 1921

FO 371/6505/E.10870: Telegram from Rumbold to Curzon. Tel. 639 of 29.09.1921 –

FO 371/6505/E.11011: Telegram from Rumbold to Curzon. Tel. No 645 of 04.10.1921 –

FO 371/6505: From Plummer to War Ministry, No.4133(A) of 29.10.1921

Full text in Turkish: “Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme” (Convention for the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide)
<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/33-36.pdf>

Official website of the UK Parliament, House of Lords debates, Publications and Records, 14 Apr 1999: Column 823

<http://www.publications.parliament.uk/pa/ld199899/ldhansrd/vo990414/text/90414-09.htm>

“Was there an Armenian Genocide: Geoffrey Robertson’s QC Opinion” Policy Memorandum, Foreign & Commonwealth Office to Minister Full text:

<http://groong.usc.edu/Geoffrey-Robertson-QC-Genocide.pdf>

ECTHR Perinçek-Switzerland decision (Official French and unofficial Turkish):

<http://www.avim.org.tr/analiz/tr/AIHM-PERINCEK-ISVICRE-KARARI—RESMI-FRANSIZCA-VE-RESMI-OLMAYAN-TURKCE-METIN-/3066>

İkincil Kaynaklar

Ericson, Edward J. *Ottomans and Armenians*, New York: Palgrave Macmillan, 2013.

Gürkan, Uluç. *Ermeni Sorunu'nun Anlamak*, İstanbul: Destek Yayınları, 2012-2.baskı (Understanding the Armenian Question)

Gürkan, Uluç. *Malta Yargılaması*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014. (The Malta Tribunals)

Hamparian, Aram “Confronting a Pre-Genocidal Turkey”, *Armenian Weekly*, 02.09. 2012 - <http://www.armenianweekly.com/2012/02/09/hamparian-confronting-a-pre-genocidal-turkey>

Sarıncı, Yusuf. “Ermeni Tehciri ve Yargılamalar: 1915-1916”, *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 11.23-25. 2005. (Armenian deportation and proceedings: 1915-1916,” Declarations of International Symposium on the Course of Turco-Armenian relations and 1915 events)

Schabas, William A. “Crimes Against Humanity as a Paradigm for International Atrocity Crimes,” *Middle East Critique*, Vol. 20, No. 3, 20.11.2011.

Şimşir, Bilal. *Malta Sürgünleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985-2. Edition. (Malta Deportees)

Tacar, Pulat *Doğu Perinçek-İsviçre Davası* İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002. (Doğu Perinçek-Switzerland Case)

KAFKAS CEPHESİNDE ERMENİ GÖNÜLLÜ BİRLİKLERİ (1914- 1916)*

(ARMENIAN VOLUNTEER SQUADS ON THE
CAUCASIAN FRONT 1914-1916)

Prof. Dr. Cemil HASANLI

Öz: *Bu makalede Kafkas Cephesinde 100 yıl önce meydana gelen olaylar ele alınmıştır. Doğu Anadolu'da yaşayan Müslüman halkına "gönüllü birlikleri" adıyla Ermeni silahlı çetelerinin yaptıkları cinayet ve şiddetin, etnik temizlemelerin ve yağmanın boyutları belirtilmiştir. Bu çalışmada, dünya güçlerinin ve öncelikle Çarlık Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadelesinde Ermenileri kullanma çabaları bölgede neredeyse yüzyıldan fazla devam eden tartışmaların temelini oluşturuyor. Bu makale Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivinin belgelerine dayanarak hazırlanmıştır. Söz konusu belgelerin pek çoğu ilk kez bu makalede akademi dünyasının dikkatine sunulmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Savaşı Kafkasya Cephesi, Doğu Sorunu, Büyük Ermenistan, Ermeni gönüllü birlikleri*

Abstract: *The author analyzes the events that took place 100 years ago on the Caucasian Front of World War I. He indicates the dimensions of the murder and violence, ethnic cleansing and pillaging perpetrated against Muslim people living in Anatolia by armed Armenian gangs known as the "volunteer squads". The author points out that the attempts of the great powers, the Russian Empire in particular, to use the Armenians against the Ottoman Empire created the basis of a tension that remains prominent for over a century now. He relies on the documents of the Russian State Archives of Military History, many of which are being put into academic circulation for the first time.*

Keywords: *Caucasian Front of World War I, the Eastern Question, Greater Armenia, Armenian volunteer squads*

* Bu çalışmanın İngilizce çevirisi daha önce *The Caucasus & Globalization* dergisinde yayınlanmıştır. Bkz. Hasanlı, Jamil (2014) "Armenian Volunteers on the Caucasian Front (1914-1916)" *The Caucasus & Globalization* Vol. 8 No: 3-4, ss. 183-201.

GİRİŞ

20. yüzyılın başında büyük güçler arasındaki rekabet doruk noktasındaydı. Dünyayı etki alanlarına bölme çabaları ve bu amaçlar doğrultusunda emperyalist askeri ittifakların kurulması büyük bir savaşın habercisiydi.

1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşının ana hedeflerinden biri “Doğu Sorunu” idi. Bu sorunun çözümü doğrudan Kafkas cephesinde gerçekleşiyordu. Burada, savaşan taraflar Rusya ve Osmanlı devletleriydi. Bu iki imparatorluk arasında Kafkas cephesindeki çatışmayı, Ermeniler uzun zamandır hayal ettikleri “Büyük Ermenistan” projesinin gerçekleştirilmesi fırsatı olarak görüyorlardı. Ermenilerden oluşan “gönüllü birlikler” olarak isimlendirilen çetelerin Doğu Anadolu’da yaptıkları suikastlar, cinayetler ve soygunlar bu hayalin gerçekleşmesine yönelikti. 1914-1916 yıllarında Rusya İmparatorluğu tarafından kışkırtılan Ermenilerin silahlı mücadelesi, bölgede uzun süren çatışmalar için bir zemin oluşturdu.

Bugün, bir yüzyıl geçtikten sonra, günümüzdeki pek çok tartışmalı konuya objektif cevaplar bulabilmek için söz konusu döneme tarihi bir yolculuk yapmak çok önemlidir.

KAFKAS CEPHESİNDEKİ ÇARPIŞMALAR VE RUSYA’NIN “ERMENİ KOZU”

1914 yılının yazında, Birinci Dünya Savaşı başladı. Kısa sürede savaş Yakın Doğu ve Kafkasya’yı da sardı. 1914’te İstanbul Rus Büyükelçisi Mihail Girs, Petersburg’a gönderdiği gizli telgrafta şöyle yazıyordu: “Bu savaş (Osmanlı ile) kaçınılmaz gibi gözüktüyor”.¹ 17 Eylül 1914’te, bu mesajı aldıktan bir gün sonra Çar II. Nikolay Ermenilere yönelik bir bildiri yayınladı. Bildiride şu satırlar yer alıyordu: “Rus halkı kendisinin şanlı Ermeni evlatlarını gururla anıyor. Lazarev’ler, Melikov’lar ve diğerleri anavatanın onuru için kardeşlerinin yanında savaştılar. Asırlık sadakatiniz benim için sizin, ordularımızın başarısına ve hakkaniyetine tüm kalbiyle inanarak bu önemli dönemde görevinizi yerine getirmeyi beklediğinizin simgesidir. Ey Ermeniler! Çarın اساسı altında kan kardeşlerinizle birleşip sonunda özgürlük ve adaletin tadını çıkaracaksınız”.²

Çarın bildirisinin hemen ardından 1914 yılı Ekim ayının sonunda Kafkas Cephesi Komutasının emriyle Osmanlı Ermenilerine yönelik bir çağrı

1 Rusya’nın Konstantinopolis elçisi Mihail Girs’in gizli telgrafı. 16. 09. 1914// Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (daha sonra- RDATA), fond (f.) 2100, liste (l.) 1, dosya (d.) 535, yaprak (y.) 116.

2 Çarın Ermenilere Bildirisi. 17.09.1914 // Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanlığa bağlı Siyasi Belgeler Arşivi (daha sonra - ACBBSBA), f. 2100, l. 1, d. 535, y. 116.

hazırlandı. Bu çağırıda, Eçmiyazin’de örgütlenen Ermeni birliklerin Türkiye’ye girdikleri takdirde “Rusya topraklarının egemen önderi, Ermeni halkına, altı Ermeni ili ve onlarla kesintisiz bağlantısı bulunan Kilikya ile beraber, Büyük Rusya’nın güçlü himayesi altında bağımsız bir Ermenistan devleti kurmayı güvence altına alıyor” diye yazıyordu.³

Rusya’nın Osmanlı’ya savaş açması Müslümanlara karşı propagandayla başladı. Duma kürsüsünden, aydınların toplantılarında, şoven ve milliyetçi basınında şiddete çağrı yapılıyordu. Hıristiyan dini liderleri “Basurmanları”⁴ lanetliyorlardı. Ali Merdan Bey Topçubaşov’un arşivinde, Orenburg şehir piskoposu Matfey’in kilise cemaatine yönelik çağrısı bulunuyor. Bu çağırıda Piskopos Atilla, Cengiz Han, Emir Timur’u ve onların döktükleri “Hıristiyan kanı”nı hatırlatarak “Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına” intikam alma zamanının geldiğini bildiriyordu. Rus Ortodoks halkı Doğu’da Kutsal toprakları kurtarmak için son savaşı vermeye ve Konstantinopolis’te Ayasofya üzerine haç dikilene dek ve Asya’daki “kutsal toprakları” Rus ve Yunan Ortodoks kiliselerin kontrolü altına geçene kadar bu savaşı devam ettirmeye çağırılıyordu.⁵ Çarın vaatlerine güvenerek ve dini liderlerin çağrılarından etkilenerek Ermeniler hızlı bir şekilde Transkafkasya’da gönüllü birlikler oluşturmaya başladılar ve 1914’ün sonbaharından itibaren Rusya’nın yanında Osmanlı ordusuna karşı savaştılar.

*Rusya’nın Osmanlı’ya
savaş açması
Müslümanlara karşı
propagandayla başladı.
Duma kürsüsünden,
aydınların toplantılarında,
şoven ve milliyetçi
basınında şiddete çağrı
yapılıyordu. Hıristiyan
dini liderleri
“Basurmanları”
lanetliyorlardı.*

1914 yılının ikinci yarısında Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcını kendi ulusal fikirlerini hayata geçirme fırsatı olarak değerlendiriyorlardı. Ermeniler, “Trabzon’dan Kilikya’ya ve Ankara’dan ve Urmiye’ye kadar olan toprakları istediklerini” hiçbir zaman saklamadılar.⁶ Bu projeyi hayata geçirmek için Eylül 1914’te Ermeni gönüllülere çağrı yapıldı. Bu çağrı, Osmanlı Ermenilerinde ve aynı zamanda “Transkafkasya, Kuzey Kafkasya, Rostov ve Nahçivani/Don, Kırım, Bessarabya, Trans-Hazar bölgesi, Türkistan, Romanya, Bulgaristan, Mısır ve uzak Amerika’daki” Ermeniler’de büyük

3 Bakınız: General L.M. Bolhovitinov’un Kafkas Valisi’nin askeri konularda yardımcısına raporu. 11.12.1915 // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 49.

4 Çevirmen notu: eskiden Hıristiyan olmayan herkes ve özellikle Müslümanlar için kullanılan bir kelime.

5 Orenburg Piskoposu Matfey’in Ortodoks cemaatine çağrısı. 1914. //Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (daha sonra – ACDA), f. 3172, l. 1, d. 2, y. 1-2.

6 Ermenilerin İran ve Türkiye’nin Kafkas’a yakın toprakları satın almalarıyla ilgili konuya dair. 23.05.1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 169.

heyecan yarattı – “her yerden birliklere katılmak için gençler büyük heyecanla Tiflis’e akın etti”.⁷ Savaş başladıktan sonra, 20 Kasım’da Kafkas Ordusu karargâhının subayı General L.M. Bolhovitinov şöyle yazdı: “Ermeni ve Kürt heyetleri bizim komutanlarımıza gelerek onlara olan sadakatlerini ifade ediyorlar”.⁸ General Yudenîç ve General Bolhovitinov, Kafkas Ordusu Tedarik Müdürlüğüne 5 Ekim 1914 tarihli emrinde şöyle yazıyordu: “Başkomutanımız, Eçmiyazin manastırının silahlandırılması için 120 Manliher tüfeği ve her tüfeğe 200 merminin verilmesini emretti. Bu işlemi Tiflis’te, Griboyedovskaya sokak No: 23’te oturan avukat Samson Stepanoviç Arutunov aracılığıyla yapılsın. Adı geçen şahsın mevzu ile ilgili yanınıza gelmesi önerildi”.⁹ Aynı dönemde

Karargâh reisine gönderdiği raporunda Bolhovitinov şunu belirtmişti: “Tüm Ermenilerin patriği, 250 tüfeğin ve mermilerin verilmesini talep ediyor ve kendileri dağıtmak istiyorlar”.¹⁰

Kafkas Ordusu Genelkurmay Başkanı Nikolay Yudenîç bu rapora “Tasdik” damgasını vurdu. Adı geçen silahlar Tiflis Belediye başkanı Aleksander Hatisov¹¹ tarafından Patrik’e teslim edilecekti. Bu şekilde savaşın ilk aylarında Aleksandropol kazasının (Gümri) Ermenilerin yaşadığı sadece 45 köyde (listede işaretlenen köylerinin çoğunun Türki isimleri vardı) 1200 “Berdan” tüfeği ve 24 bin mermi dağıtıldı.¹²

Rusya sadece Transkafkasya’da yaşayan Ermenileri değil aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan ve onun tebaası olan Ermenileri de silahlandırıyor. Kafkas Valisi İllarion Vorontsov-Daşkov 6 Şubat 1915’te Rusya Dışişleri Bakanlığına gönderdiği gizli telgrafında şöyle yazıyordu: “Kafkas Ordusu Karargâhına Zeytun Ermenilerinin temsilcileri geldi ve on beş bin Ermenin Türki hatlarına saldırmaya hazır olduklarını ama silah ve mermi olmadığı için harekete geçemediklerini belirtti. Zeytun, Türki Erzurum ordusunun bulunduğu noktaya yakın olduğundan dolayı gereken miktarda

7 General L.M. Bolhovitinov’un Kafkas Valisi’nin askeri danışmanına raporu. 11.12.1915. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 52.

8 General Leonid Bolhovitinov’un Kafkas’ın askeri valisine gizli rapordan. 20.11.1914 // RDATA, f.13134, l. 1, d. 82, y. 16

9 Generaller Yudenîç ve Bolhovitinov’un Kafkas ordusunun lojistik başkanına telgrafı. 05.10.1914 // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 729, y. 3.

10 General Bolhovitinov’un General Yudenîç’e telgrafı. 05.10.1914 // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 729, y. 7.

11 General Leonid Bolhovitinov’un Kafkas ordusunun Genelkurmay Başkanı Nikolay Yudenîç’e telgrafı. 05.10.1914 // RDATA, f. 2100, l. 1, d.729, y. 7-8.

12 “Berdan” türü silahın ve donanımın dağıtıldığı Aleksandropol (Gümri) kazası köylerinin listesi. 1914. // RDATA, f. 2100, l. 1, d.558, y.135.

tüfek ve mermilerin İskenderun'a teslim edilmesi çok önemliydi. Zira Ermeniler bu silahları oradan temin edebileceklerdi. Ancak, Zeytinlu Ermenilerin harekâtları hem Fransız hem de İngilizler için verimli olmakla birlikte mevzunun acil olduğundan ve bu silahları doğrudan teslim edemeyeceğimizden dolayı bir öneride bulunmak isterim: Fransız ve İngiliz yönetimiyle irtibata geçerek Fransız ve İngiliz tüfeklerinin ve mermilerinin Fransız ve İngiliz gemileriyle İskenderun'a getirilmesi sağlanabilir".¹³

Validen gelen bu telgraftan sonra Dışişleri Bakanlığı hemen harekete geçti ve Londra'daki Büyükelçi Benkendorv'a ve Paris'teki Büyükelçi İzvolzskiye Zeytinlu Ermenilere silah gönderme yollarını araştırmaları talimatı verdi.¹⁴ Zeytinlu Ermenileri Türkiye'ye karşı ayaklandırmak amacıyla ve Amerikalı Ermenilerden gönüllü birlikler oluşturmak için, Ermeni gruplarından birinin başında olan Artem Gasparyan 1915 yılı ortasında Tiflis'ten ABD'ye gönderildi. Yalnız, Amerika'ya giden tüm deniz yolları Alman gemilerin kontrolü altında olduğu için kendisi geri dönmek zorunda kaldı. Tiflis Belediye Başkanına yazdığı mektupta Gasparyan şöyle yazdı: "Zeytin'da isyanın hazırlanmasına İngiliz hükümeti bizzat izin verdi".¹⁵

Gönüllü birliklerin oluşmasını sağlayan asıl güç, çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren Ermeni kiliseleriydi. 25 Ağustos 1915'te Rusya'nın Kahire'deki diplomatik temsilcisi Tiflis'e gönderdiği gizli telgrafta şöyle yazıyordu: "Mısır'da yaşayan Türk vatandaşı olup Mısır pasaportu ve Kahire Ermeni Başpiskopos'un tavsiyelerini alan bazı Ermeniler kendi paralarıyla Kafkasya'ya gönüllü olarak gitmek istiyorlar". 7 Eylülde Tiflis'ten Petrograd'a gönderilen telgrafta bu gönüllülerin Kafkas Ordusuna kabul edilmesi isteniyordu.¹⁶

Bükreş'teki Rusya'nın diplomatik temsilcisinin telgrafında bile Türk vatandaşı olan Ermenilerin 137'si Kafkasya'daki gönüllü birliklere katılmak istediklerini belirtti ki onlardan 94'ü Taşnak Partisinin 43'ü ise "Hınçak" partisinin üyeleri".¹⁷

Tiflis İl Jandarma Müdürü Albay Pastryulin, Kafkas Valiliği İstihbarat Şubesine gönderdiği raporda şöyle yazıyordu: "1914 yılın sonbaharından 1915 yılın Şubat ayına kadar kısa dönemde Ermeni savaş birliklerinin - Ermeni gönüllü

13 Kont Vorontsov-Daşkov'un Dışişleri Bakanlığına gizli telgrafi. 06.02.1914.// RDATA, f. 2100, l. 1, d.558, y. 172.

14 Bakınız: Mehmet Perinçek. *Ermeni Sorunu*, Moskova, 2011, ss. 104-105.

15 Artem Gasparyan'ın Tiflis Belediye Başkanına mektubu. 26.08.1915. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 557, y.78.

16 Belyaev'in Kafkas Ordusunun Genelkurmay Başkanına telgrafi. 07.09.1915. //RDATA, , f. 2100, l. 1, d. 557, y.63.

17 Bükreş'teki Rusya'nın temsilcisinin telgrafi. 09.01.1915. //RDATA, f. 2100, l. 1, d. 558, y.95.

birliklerinin barınma maliyeti 520.000 Rubledir".¹⁸ 3 Haziran 1914 yılında Osmanlı savaşa girmeden önce, saldırı eylemleri başlamadan hemen önce, Ermeni gençler Kafkas Ordusunun komutasına gelip onlara silah vermelerini istediler. Kafkas Ordusu Karargah reisi, Kağızman kazasının Kars vilayet reisine yazdığı gizli mektubunda şöyle belirtiyordu: "Ermeni gençler onlardan bir grup oluşturmamızı ve silahlandırmalarına izin vermemizi istiyorlar, ayrıca silahların da devlet tarafından sağlanmasını talep ediyorlar".¹⁹ Bu tarz talepler, Osmanlı tebaası olan Yunan ve Ermeniler tarafından Karadeniz Valisine de yapıldı. Bu durumu Karadeniz Valisi 20 Kasım 1914 yılında Kafkas Valisine rapor etti.²⁰

4 Ağustos 1914 yılında Kağızman Askeri Bölge Komutanı Kafkas Ordusu Komutanlığına şöyle yazıyordu: "Türkiye'deki Ermeniler arasında gizli bir örgüt var ki bu örgüt Türkiye'nin Rusya ile savaş durumunda Türklerle içte savaşmak için özel grupları oluşturmaya yetkisine sahiptir. Bunu başaramadıkları takdirde bu gruplar Rusya'ya gönderilecek ve Rus ordusu ile birlikte (Türlere karşı) savaşacaklar".²¹

Kafkas Valisinin talebine cevap olarak Rusya Dışişleri Bakanlığı 24 Ağustos 1914'te Ermenilerin silahlandırmasını ve gönüllü grupların oluşmasını uygun bulduklarını belirtti.²² Türkiye'ye karşı başlayan savaş eylemleriyle, Petersburg'ta tedavi için bulunan Rus-Japon savaşının emektarı ve Novoçerkassk Alayının asteğmeni, deneyimli asker olarak Savunma Bakanlığında "Türlere karşı savaşmak için gönüllü Ermenilerden partizan grubu oluşturma izni"²³ isteyerek bu konuyu gündeme getirdi. Bakü'deki Ermeniler bile Türk Ermenileri için bağışları topluyorlardı. 1915 yılın başında Bakü İl Jandarma Müdürlüğüne gelen gizli bilgilere göre Bakü Belediye Başkanlığı bölgesinde "Taşnaksütün" Parti Merkez Komitesinin ana görevi "Baskıcı Kürtlere karşı Türkiye Ermenilerini silahlandırmak ve göç etmek zorunda kalan Ermeniler için para toplamak; ayrıca da, "Taşnaksütün" Partisi gönüllü Ermenileri Türkiye'ye karşı savaş eylemleri için birliklere dahil olmalarını sağlamak" idi.²⁴ Ermeni gönüllüleri desteklemek için sadece 1915'te 1,5 milyon ruble toplanmıştı, bunun 1 milyonu Rusya'da yaşayan Ermeniler

18 Tiflis İl Jandarma Müdürü albay Pastryulin Kafkas Valiliği İstihbarat Dairesine gönderdiği rapor. 1915. // ACBBSBA, f. 276, l. 8, d. 498, y. 10.

19 General Leonid Bolhovitinov'un Kağızman kazasının Kars vilayet reisine yazdığı gizli raporu. 20.11.1914. // RDATA, f. 13134, l. 1, d.82, y.3.

20 Karadeniz Valiliğinden Kafkasya Valisine mektup. 20.11.1914. // RDATA, f. 1300, l. 1, d.890, l.16.

21 Kağızman kaza resinin mektubundan. 04.08.1914. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 528, y.2.

22 Bakınız: Dışişleri Bakanın Kafkas Valisine telgrafı. 26.08.1914. // RDATA, f. 2100, l. 1, d.505, y.32.

23 Asteğmen Badmaev'in Savunma Bakanlığına dilekçesi. 05.10.1914. // RDATA, f. 2100, l. 1, d.729, y.16.

24 1915 yılın başında Bakü İl Jandarma Müdürlüğüne gelen gizli bilgiler. 1915. // ACBBSBA, f. 276, l. 8, d. 498, y. 19.

tarafından toplandı. Ermeni gönüllü birlikler için bağışta bulunanlar arasında Ermeni Patrik tarafından özel yetkiler verilmiş Pagos Nubar Paşa da vardı. Patrik'e 2.500 Amerikan doları bu amaçla göndermişti. Birliklerin elebaşları Ermeni "Milli Savunma Komitelerine" şu şekilde yazı gönderiyorlardı: "Patrik'e bir daha para göndermeyin, bize bu para ulaşmıyor. Parayı doğrudan bizim adımıza gönderirsen daha iyi yapmış olursunuz".²⁵

"Hınçak" Partisinin ABD'deki merkezi "Eritassard Hayatsan" (Young America) bu parti üyelerinden oluşan 6 birliğe 5.359 Ruble gönderdi.²⁶ Genel olarak Ermeni gönüllüleri Patrik V. Gevork'un hareketlerinden memnun değillerdi. Boston'dan gelen Vramyan "Ayrenik" gazetesinin editörü Darpinyan'a şöyle yazıyordu: "Bildiginiz üzere Patrik oldukça zayıf karakterli birisidir ve çevresindekilerden etkileniyor. İzmirlyan (Patrik II. Matteos-C. **Hasanlı**), Hırimyan (Patrik I Mıgırtıç- C. **Hasanlı**) veya Ormanyan'dan (Patrik I. Makar- C. **Hasanlı**) çok farklıdır. O güçsüz ve kişiliksiz bir ihtiyardır ve bu makamı yanlış zamanda işgal etmektedir".²⁷

ERMENİ "GÖNÜLLÜ BİRLİKLERİNİN" OLUŞUMU VE BÖLGEDEKİ ETNİK GRUPLAR ARASI ANLAŞMAZLIKLARIN ŞİDDETLENMESİ

Elbette bazı Ermeniler bu tarz eylemlerin onların sonunu iyiye götürmeyeceğini çok iyi anlıyorlardı. O dönemdeki devlet danışmanı, üniversite profesörü S.A. Yegizarov Tiflis'te yayınlanan "Mşak" gazetesinin editörü Arakelyan'a şöyle yazıyordu: "Bence Ermeniler kötü başladılar. Onlar Rus ordusuna gönüllü olarak katılsaydı ülkesine vatan borcunu ödemiş olurlardı. Böylece Türkiye savaş ilan ettiğinde onlar kendi anavatanlarını savunmuş olurlardı. Ama Ermeniler özel birlikleri oluşturmaya başladılar ve Türkiye'ye karşı ayrı bir savaş başlattılar. Bunun yanı sıra, Türk vatandaşı olan Ermeniler bağlı oldukları devlete karşı çıktılar. Türkiye ise, her hangi başka devlet gibi, isyancıları cezalandırmaya başladı... Dolayısıyla, Ermeni liderler işi bu yöne sürükleyerek sağduyuyu bir kenara attılar".²⁸

Bu eylemlerin feci sonucuna herkes malumdur: Doğu Anadolu'daki Türklerin katliamı Ermenilerin tehcirine neden oldu. Ermeniler bu olayları, soykırım adlandırarak kendi lehine çevirmeye çalışsalar da tarihi gerçekler daha

25 Ermeni gönüllü birlikler. Azereşır, Bakü, 2013, s.97.

26 Bakınız: 6. Ermeni birliğin Merkez Komitesinden Hınçak Partisinin Amerika'da Yönetim Kurulu'na. 15.09.1915. // RDATA, f. 2100, l. 1, d.557, y.133.

27 Vramyan'ın darpinyan'a mektubu. Ocak 1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 27.

28 O dönemde görevli olan Danıştay Başkanı S.A. Yegizarov'un "Mışak" gazetesinin editörü Arakelyan'a mektubu. 10.09.1915 // ACBBSBA, f. 276, l. 8, d. 463, y. 45.

karmaşık olaylardan haber veriyor. Bazı araştırmacılara göre, Doğu Anadolu'da iki göç akını vardı: Ermeni silahlı çetelerinden Kafkas'tan kaçan Müslümanlar ve Türkiye'den Rusya'ya kaçan Ermeniler. İşte bu iki akının çatışması söz konusu trajik olayların yaşanmasına neden olmuştur. Böyle bir çatışma "soykırım" kavramına uygun gelmemektedir. En azından Osmanlının batı bölgelerinde Ermeniler oldukça rahat ve güvenli bir şekilde yaşıyorlardı.

General Bolhovitinov Ermenilerin iddia ettikleri kayıpların sayısı hakkında temkinli davranmayı öneriyor: "Müslümanların şiddetine maruz kalarak

ölenlerin gerçek sayısını belirlemek oldukça zordur. Ayrıca, Ermenilerin her şeyi abartma alışkanlığını göz önünde bulundurarak, Türkiye'de yaşadıklarına ilişkin belirttikleri kayıp ve zararlara ilişkin rakamları olabildiğince dikkatli değerlendirmemiz gerekir".²⁹

Bu eylemlerin feci sonucuna herkes malumdur: Doğu Anadolu'daki Türklerin katliamı Ermenilerin tehcirine neden oldu. Ermeniler bu olayları, soykırım adlandırarak kendi lehine çevirmeye çalışsalar da tarihi gerçekler daha karmaşık olaylardan haber veriyor.

Bu politikanın trajik sonuçları Rusya Devlet Duma'sında tartışma konusu olmuştu. Cephenin önünde bulunan Kars ve Batum şehirlerinde Ermenilerin kışkırtmasıyla Rus ordusu Aralık 1914 ve Ocak 1915'te Müslüman Duma milletvekillerinin tepkisini uyandıran eylemlerin meydana gelmesine izin

verdi. Bu olaylarla ilgili Duma'nın Müslüman grubu "Müslümanların Kafkas Cephesinde durumu ile ilişkin" özel açıklama yaptı.³⁰

Güney Kafkasya Müslümanlarının IV. Duma'daki vekili M. Y. Caferov, Kars ve Ardahan'a giderek Rus ordusunun acımasızlığına tanık oldu. Gördüğü her şeyi İmparator II. Nikolay'a gönderdiği raporda detaylı bir şekilde anlattı.³¹

1914-1915 yılları arasında Doğu Anadolu'daki olayların gerçeğini öğrenmek için Kafkas Cephesinin Karargah reisi vekili General Leonid Mitrofanoviç Bolhovitinov'un çara gönderdiği gizli raporuna bakmamız ve Rus diplomat Vladimir Feofiloviç Mayevskiy'nin raporlarını incelememiz yeterlidir.³² General Bolhovitinov Genel Valinin yardımcısına gönderilen "Ermeni gruplar:

29 General L.M. Bolhovitinov'un Kafkas Valisi Askeri Danışmanına raporu. 11.12.1915 // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 62

30 Rusya Devlet Duma'nın Müslüman milletvekilleri. 1906- 1917 yılları. Doküman ve belgeler koleksiyonu. Oluşturan L.A. Yamayeva. Ufa, 1998, s. 206.

31 M.Y. Caferov'un II. Nikolay'a rapor mektubu. Ocak 1915 // Rusya Devlet Tarih Arşivi (daha sonra RDTA), f.1276, l.11, d.1459, y. 102-104.

32 Bknz: General L.M. Bolhovitinov'un Kafkas Valisi Askeri Danışmanına raporu. 11.12.1915 // RDATA, f.2100, l.1. d.646, y. 44-75; V.F. Mayevskiy. *Ermeni sorununun bir parçası olarak: Kafkas'taki Ermeni-Tatar sıkıntıları*. Tiflis, 1915.

düzenleri ve faaliyetleri ile ilgili yazışma” adlı olan raporunda, 1894’ün Ekim-Kasım aylarında “Türkiye’nin Asya tarafında bulunan Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakır, Harput, Urfa, Adana ve Halep vilayetlerinde yavaş yavaş kanlı çatışmalar meydana gelmeye başladığını ve neredeyse hepsinde kışkırtan tarafın bizzat Ermeniler” olduğunu yazıyordu.³³

1914-1915 yıllarında “fedailer” adı altında Ermeniler, Türkiye’ye karşı muharebelere katılmaya başladılar. Kötü namı Andranik Ozanyan’ın komutası altında Birinci Ermeni birliği (savaş rotası: Hoy-Dilman-Van), Rus vatandaşı Ermeni Dro Drastamat Kanyan komutası altında İkinci birlik (savaş rotası: Iğdır-Bayazet-Berkri-Van), Amazasp Srvantzyan komutası altında Üçüncü birlik (savaş rotası: Kağızman-Alaşkert-Manazkert-Bitlis), Keri Arşak Gavafyan komutası altında Dördüncü birlik (savaş rotası: Sarıkamış-Erzurum), Vartan Megrabyan komutası altında Beşinci birlik (rotası: Berkri-Başkala-Van), Grigor Afşaryan komutasında Altıncı birlik, 1915’te ölümünden sonra başına Gayk Bzhişkyan-Gay geldi (rotası: Sarıkamış-Erzurum), Ovsep Argutyan komutasında Yedinci birlik ve Sekizinci- eylemlere katılmayan birlik- gibi silahlı örgütlenmeler Türk halkını yok etmeye çalışıyorlardı. Nisan 1915’te 2., 3., ve 4. birlikler “Ararat örgütü” adlı bir örgütte birleştiler, Vartan Megrabyan örgütün başına geçti (savaş rotası: Erivan-Berkri-Van).³⁴

Kafkas cephesinde savaşın başlamasıyla Rusya yönetimi Ermenilere karşı sempatisini daha arttırdı. Yelizavetpol Valisi, Türklerle savaşmak için özel oluşturulmuş Ermeni gönüllü birliklerini bizzat kendisi karşılıyordu ki bu davranış yerli Müslüman halkı bir hayli endişelendirmişti. Profesör Y. Baberovski şöyle yazıyor: ‘Ermenilerin bir kısmı Türkiye ile başlamış savaşta vilayetin yerli Müslüman halka karşı tedbirlerin uygulanması ile sonuçlanacağını düşünüyordu.³⁵ Bu negatif unsurları göz önünde bulundurarak, Ali Merdan Topçubaşov Bey, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kafkas Türklerinin Rusya İmparatorluğuna karşı artan nefreti ve bağımsızlık duygusunun uyanışına ilişkin şöyle yazıyordu: “Savaş başladığında Müslümanlar dıştan gayet sakin görünüyorlardı. Ama yürekleri öfkeyle yanıyordu. Tek hayalleri bu asırlık yükü atmaktı. Ali Merdan Bey, bu savaşın Kafkas Müslümanlarının hayatına getirdiği endişe ve umudun boyutunu hissedebilmeleri için yeni nesil tarihçilerinin iyi psikologlar olmaları gerektiğini düşünüyordu.³⁶

33 General L.M. Bolhovitinov’un Kafkas Valisi Askeri Danışmanına raporu. 11.12.1915 // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 46.

34 Aynı belge, y. 53.

35 Bakınız: Yorg Baberovski. “Vrag est vezde. Stalinizm na Kavkaze”, 2010, ss. 88-89.

36 Ali Mardan-bek Topçubaşev hakkında biyografik bilgiler. 1. cilt //// Archives d’Ali Mardan-bey Toptchibachi, carton n° 6/2. Le Centre d’études des mondes russe, caucasien et centre-européen (ERCEC), l’École des hautes études en sciences sociales (EHESS), Paris, p.18; Topçubaşı Ali-Mardan brk. Biyografi. 16.12.1951 // Archives d’Ali Mardan-bey Toptchibachi, carton n° 3. CERCEC, EHESS, Paris, s. 11.

“Gönüllü birliklerin” liderlerin dördünden üçünün cezai mahkûmiyeti vardı. Amazasp ise 12 Haziran 1914 yılında çıkana dek kürek cezasını çekiyordu. Dro, bir sürü terör eylemlerinde bulunduğu için 24 Ekim 1910 tarihten itibaren Emniyet Müdürlüğü tarafından aranıyordu. İran polis müdürünün meslektaşı Yeprem Keri 1910 yılından beri İran polisi tarafından aranıyordu. Yalnız, 1914 yılının yazından itibaren, daha önce defalarca suça karışan Ermeniler bizzat Kafkas Valisi Vorontsov-Daşkov tarafından dokunulmazlık kazandılar.³⁷ Kafkas Ordusu Komutanının kararnamesinde belirtiliyordu: “Türkiye ile savaş süresince Taşnak Partisinin üyelerine, daha önce işledikleri suçlardan dolayı, hiçbir baskının uygulanmamasını emrediyorum”.³⁸ Yukarıda adı geçen dört birlikte (1.,2.,3.,4. birlikleri) görevini üstlenen “gönüllüler” ağırlıklı olarak Türk vatandaşı olan Ermenilerdi. Ayrıca, sadece Osmanlı Ermenilerden oluşan birlik vardı. 346 kişilik bu birliğin listesi “gönüllülerin” doğum yeri, yaş ve medeni durumuyla ilgili bilgiler içeriyordu.³⁹ İğdırlı Ermeni Dro ise Nisan 1914’te “Aleksandropol kazasının dışında her kazada birlik için insan toplamakla” görevlendirmişti. Dro, 19 Nisan’da Revan’dan Tiflis’e General Mışlayevskiy’ye gönderdiği telgrafta bu işe başladığını belirtiyordu.⁴⁰ Kafkas Ordusu komutanı General Yudenic 23 Ekim 1914’te İğdır’daki Rus askeri güçleri komutanı General Abatsiev’a gönderdiği telgrafta şöyle yazıyordu: “Dro ve birliğini, General Nikolaev’in müfrezesiyle birlikte hareket etmesi için Doğubayazıt’a göndermenizi rica ediyorum”.⁴¹ Dro’nun ikinci birliğinin komutan yardımcısı Osmanlı parlamentosu üyesi Erzurumlu Armen Garo idi. 11 Kasım’da General Bolhovitinov, Culfa-Hoy askeri birliği komutanı General Voropanov’a, Birinci “gönüllü birliğinin” komutanı Andranik’in birliğine, Mauser (mavzer) ile silahlandırılmış 100 gönüllü asker gönderdiğini yazıyordu. Voropanov: “Türklerden ele geçirilen silahlar arasında yeterince Mauser ve mermi olup olmadığını” soruyordu.⁴²

6 Nisan 1915’te Kafkas Yüksek Komutanlığı Ermeni birliklerin personel çizelgesini onayladı ve bu belgeye dayanarak 11 Nisan’da her biri 700 kişiden oluşan, 6 Ermeni birliği yeniden oluşturuldu.⁴³ Maslovkin’in Kafkas Ordusu Karargâhına gönderdiği raporuna göre 1914 yılının sonuna doğru Birinci Kafkas Kolordu bünyesinde 6, Azerbaycan-Van askeri birliğinde 3, Çoruh

37 Bakınız: General L.M. Bolhovitinov’un Kafkas Valisi Askeri Danışmanına raporu. 11.12.1915. //RDATA, f.2100, l.1, d. 646, y. 54.

38 Kafkas Valiliğinden Kafkas Ordusu Saha Başkanına. 29.01.1915. // RDATA, f.2100, l.1, d.558, y. 170-171.

39 Ermeni gönüllülerin listesi. 15.12.1914. // RDATA, f.2100, l.1, d.558, y. 373-377.

40 Erivan’dan Tiflis’e General Mışlayevskiy’ye telgrafi. 19.04.1914. // RDATA, f.2100, l.1, d.722, y. 4-5.

41 General Yudenic’in General Abatsiev’a telgrafi. 23.10.1914. // RDATA, f.2100, l.1, d.729, y. 2.

42 General Bolhovitinov’un General Voropanov’a telgrafi. 25.11.1914. // RDATA, f.2100, l.1, d.505, y. 242.

43 Teğmen Prohorov’un Kars Kalesinin Amirine raporu. 03.05.1915. // RDATA, f.2100, l.1, d.558, y. 302.

birliğinde ise 1 Ermeni birlik oluşturulmuştu.⁴⁴ Her birlik 4 alaydan oluşuyordu, alayların her birinde ise 235 “gönüllü” asker görev almaktaydı. Personel çizelgesine göre, her alayda askerlerin yanı sıra 1 feldwebel⁴⁵, 1 kaptanarmus,⁴⁶ 4 kıdemli, 16 kıdemsiz astsubay ve 20 yevfreytor⁴⁷ vardı.⁴⁸ Kafkas Ordusu Tedarik Müdürlüğünün belgelerinde görüldüğü üzere her askere ayda 10 ruble veriliyordu.⁴⁹ Bununla ilgili General Yudenich General Voropanov’a 18 Ekim 1914 tarihli özel emir verdi. Bu belgeye göre “10 Ekim tarihinden itibaren Ermeni askerler için elinizde olan avanstan Samson’a ayda kişi başına 10 Ruble” verilmesi emredilmişti.⁵⁰ Ayrıca, bir gün önce Ermeni gönüllüleri silahlandırma emrini verdi, üstelik birliğin başı olan, yerli Ermeni halkını temsil eden Samson’a silah verilmesini emretti. General Yudenich’in General Voropanov’a emrederek “Samson’u ve ona sadık olan ahaliyi silahlandırın” diyordu.⁵¹ Bu emir doğrultusunda 28 Ekim 1914 tarihinden itibaren “birlikleri oluşturan alayların başları, birliğin kişi sayısına göre ayda kişi başına 10 Ruble olmak üzere bir hesap çıkarılır ki bu hesaptan yola çıkarak levazım idaresinden para talebinde bulunurlar”. Levazım idaresinin paraları yetişmediği durumlarda kaza idaresinden para istenebilirdi. Zira özel durumlarda onlar da Kafkas Ordusu Tedarik Genel Müdürlüğünden para talebinde bulunabileceklerdir.⁵² Örneğin, 6. Birliğin eski Komutanı Gasparyan, Kafkas Ordusu Karargâhına gönderdiği mektubunda “komutası altında bulunan birliğin geçimi için 2.500 Ruble’yi Kars Kalesi Karargah Komutanından aldığını” belirtiyordu.⁵³ Ancak, bu para miktarlarıyla ilgili genelde hesap verilmezdi.

Savaşın ilk aylarında Rusya Hükümeti, Osmanlı Ermenilerini silahlandırmak ve Türk Ordusunun arkasında isyanlar çıkartmak için 242.900 ruble tahsis etmişti. İsyân çıktığı zamanlarda Ermeni “gönüllü birlikler” Türk cephesini bozarak isyancılarla birleşeceklerdi.

Savaşın ilk aylarında Rusya Hükümeti, Osmanlı Ermenilerini silahlandırmak

44 Maslovkin’in Ordu Karargahına, General Savelev’e telgrafi. 1914. // RDATA, f.2100, I.1, d.557, y. 29.

45 1917’ye kadar Rus ordusunda askeri rütbesi - astsubaya eşdeğer.

46 Fr. capitaine d’armus: 1950’ye kadar Rus ordusunda askeri rütbesi – erbaş.

47 Alm: gefreiter, 1918’e kadar Rus askeri rütbesi - sıradan asker ve onbaşı arasındaki rütbeye eşdeğer.

48 Ermeni birliğin personeli. Proje. 1914. // RDATA, f.2100, I.1, d.557, y. 309-314.

49 Kafkas Ordusunun Tedarik Genel Müdürlüğünden Kafkas Ordusu Başkomutanlık Karargahına. 22.02.1915. //RDATA, f.2100, I.1, d.558, y. 212.

50 General Yudenich’in General Voropanov’a telgrafi. 18.10.1914. // RDATA, f.2100, I.1, d.505, y. 143.

51 General Yudenich’in General Voropanov’a telgrafi. 17.10.1914. // RDATA, f.2100, I.1, d.505, y. 140.

52 Kafkas Ordusu Tedarik Müdürlüğünden Kafkas Ordusu Başkomutanlık Karargahına. 28.02.1915 // RDATA, f.2100, I.1, d.558, y. 217.

53 Yarbay Savelyev, Kars Kalesi Karargah Komutanına. 12.08.1915 // RDATA, f.2100, I.1, d.557, y. 19.

ve Türk Ordusunun arkasında isyanlar çıkartmak için 242.900 ruble tahsis etmişti. İsyan çıktığı zamanlarda Ermeni “gönüllü birlikler” Türk cephesini bozarak isyancılarla birleşeceklerdi.⁵⁴ Fakat bu paraların ne için ve nasıl harcandığına dair nihai rapor yoktu. 23 Temmuz 1915’te Kafkas Askeri Bölge Levazım İdaresinden Kafkas Ordusu Karargahına gönderilen raporda Sarıkamış, Kağızman ve Revan birliklerin eski elebaşların nerede olduklarını bilinmediği, fakat onların 1914’te Ermeni çetelerini desteklemek için avans aldıklarını, Kafkas Ordusu komutanlığından bu insanlarla ilgili bilgileri (isim, rütbe, görev aldığı yer) yönetime göndermelerini rica ettiler. Özellikle bu şekilde Kafkas Ordusu Tedarik Müdürlüğü Ermeni Komutanlardan verilen avansların harcandığını kanıtlayan belgeleri elde etmeye çalışıyordu.⁵⁵

“Gönüllü birlikleri” yönlendirmek için “Taşnak” ve “Hınçak” Ermeni siyasi partileri Patriğin nimetiyle, yerli halkın seferberlik eylemlerini ve yurtdışından gelen “gönüllülerin” faaliyetlerin koordinasyonunu yapan Tiflis’te özel bir yönetim organı olarak “Ulusal Büro”yu kurdular. “Ulusal Büro” işlerine Ermeni Piskopos Mesrop, Tiflis Belediye Başkanı Hatisov, “Taşnak” partisinin Dış İlişkileri Bölüm Başkanı Doktor Zavriyev, “Taşnak” Partisi silahlı çetelerinin başı Samson Arutyunov, çetelerin elebaşları Dro ve Andranik dahildi. Hınçak’lılar “Ulusal Büro”nun emrine Bulgaristan’da toplanan 150 Ermeni gönüllüyü de dahil ettiler. Bu gruplara, üzerinde “Ermeni Milletinin Meşru Müdafası”, “Birimiz hepimiz için, hepimiz birimiz için”, “Yaşasın özgürlük. 1887-1914” yazılmış bayraklar verildi.⁵⁶

Birliklerin adı gönüllü olsa da gerçekte kayıtlar zorla yapılıyordu. Savaş alanlarından kaçan Ermeniler bile kilise temsilcileri tarafından tespit edilip yurtdışında bulunan Rus konsolosluklar aracılığıyla yeniden savaşa katılmak üzere “gönüllü birliklere” yönlendiriliyordu. 2 Şubat 1915 yılında Varna’daki Rus konsolosunun yardımcısı Dışişleri Bakanlığına Bitlisli, Muşlu, Sivaslı ve Erzurumlu Ermenilerin geri gönderme operasyonu ile ilgili bilgiler içeren şifreli telgraf göndermişti.⁵⁷

Osmanlı İmparatorluğunun Van ve Erzurum illerinde 1895 yılından beri Rusya Başkonsolosu görevinde bulunan V. Mayevskiy, Taşnakların suçları ve sözde “Ermeni sorunu” hakkında şu şekilde yazdı: “İfade etmekten ziyade vurgulamak isterim ki Ermeni sorunuyla ilgili yayılan ağırlıklı yalan bilgiler tüm Ermeni milletini yanlış yola saptırdı, belki de en iyilerin akıllarını karıştırdı, yüzlerce Ermeni’yi şaşırttı, binlerce ustayı işlerinden uzaklaştırdı

54 B.A. Boryan. “Ermenistan, Uluslararası diplomasi ve SSCB. I.bölüm, 1928, s. 360.

55 Kafkas Ordu Tedarik Müdürlüğü İdare İşlerinden Kafkas Ordusu Başkomutanlık Karargahına. 23.07.1915 // RDATA, f.2100, l.1, d.558, y. 405.

56 Bulgaristan’dan “Mşak” Ermeni gazetesinin yazı işlerine mektubu. 1915 // RDATA, f.2100, l.1, d.557, y. 55.

57 Bakınız: Diplomat memur adına Dışişleri Bakanlığının şifreli telgrafı. 02.02.1915 // RDATA, f.2100, l.1, d.558, y. 232.

anarşiye yönlendirdi. Türkiye'nin Asya tarafındaki Ermeni köylülerin ve daha sonra da Transkafkasya'daki Ermenilerin de yaşamak zorunda kaldıkları bitmek bilmeyen sorunları çıkarmaya yönlendirdi... Özellikle de basın yüzünden Ermenilerin işleri öyle kara yalan bulutuyla kaplanmış ki hiçbir gerçek ışığı bu bulutu delememiştir".⁵⁸ V. Mayevskiy, Daire Başkanlığına yazdığı raporda şöyle devam etmektedir: "Türkiye'nin çeşitli şehirlerde Ermeni ve Müslümanların çatışmalarıyla ilgili benim bildiğim gerçekler bu kanlı davaların bizzat Ermeniler tarafından başlatıldığını gösteriyor".⁵⁹

KARS VE ACARA'DAKİ CİNAYETLER VE YAĞMADAKİ ERMENİ İZİ

Rus Ordusu saflarında hareket eden Ermeni silahlı çeteleri, 1915 yılın baharında Kars ve Ardahan'da yaptıkları vahşetle dünyanın cinayet tarihine girdiler. Prof. Y. Baberovski, Ruslar Kars, Erzurum, Trabzon ve Erzincan'ı ele geçirdiklerinde Ermeni gönüllü birliklerinin de Türk halkına karşı birçok suç işlediklerini yazıyor.⁶⁰

Savaşın ilk aylarında Ermenilerin Müslümanlara karşı yaptıkları soykırım olayları o kadar arttı ki 1. Kolordu komutanı General Podgurski Sarıkamış'a, Albay Grigoliya'ya ve Ardahan, Ordu ve Kağızman kaza reislerine birer mektup göndererek şöyle bir talimat verdi: "Hıristiyan halkın Müslüman halka karşı yaptıkları soygun ve yağmaları kesmek için en sert önlemleri alınız. Suçluları askeri mahkemeye verilecekleri ve ağır ceza alacakları konusunda uyarın, tutuklayın ve silahsızlandırın, suçluları ise mahkemeye sevk edin".⁶¹ Bakü'de yayınlanan "İkbal" gazetesi, Nevruz bayramından bir ay önce 19 Şubat 1915 tarihli sayıda şöyle yazdı: "Bize ulaşmış haberlerden gördüğümüz kadarıyla Osmanlı sınırında, muharebelerin yaşandığı bölgelerde Müslümanlar inanılmaz zorluklara ve katliamlara maruz kalmaktadır. Erkekler doğranmış, kadınlar kaçırmış, çocuklar dağlara, ormanlar dağılmış, vilayet bir harabeye dönmüştür... Mülteciler aç, çıplak ve muhtaçtırlar. Çok fazla ihtiyaç vardır... Zavallı dindaşlarımızın, belalı millettaşlarımızın Kars ve Ardahan dağlarında çektikleri işkence ve zulümleri, gördükleri felaket ve sefaletleri mümkün olsaydı da bütün tafsilatıyla tasvir edebilseydik. O zaman okuyucularımız, karşıdaki bayrama değil mateme hazırlanırlardı."⁶²

Kars'ta yaşanan vahşet Azerbaycan'da büyük tepkilere yol açtı. Taşnak

58 V.F. Mayevskiy. "Ermeni Sorunun parçası olarak Kafkas'ta Ermeni- Tatar sıkıntıları". Tiflis, 1915, ss. 36-38.

59 Erzurum Rus Baş Konsolosu V. Mayevskiy'nin notu. Bakü, 1994, s. 17.

60 Bakınız: Yorg Baberovski. Vrag est vezde. Stalinizm na Kavkaze. 2010, s. 90.

61 Sarıkamış valisi Podgurskiy'nin Albay Grigoliya'ya ve Ardahan, Ordu ve Kağızman kaza reislerine telgrafı. 12.01.1915 // RDATA, f.2100, l.1, d. 460, y. 75.

62 "İkbal". 19 Şubat, 1915.

çetelerinin Müslümanlara ve Kars'ta yaşayan Azerbaycan Türklerine karşı katliam yaptıkları haberi geldiğinde, Ali Merdan Topçubaşov Bey, Bakü'den Agabala Kuliyeve ve Gence ve Revan vilayetlerinin önde gelenleri derhal Kars'a gittiler. Ziyaretin amacı suç işlenip işlenmediğini tespit ederek yetkili kurumlara bu bilgilerin ulaştırılması, ayrıca da "Müslümanları kana susamış Ermenilerden korunmalarını sağlamaktı".⁶³ Ali Merdan Bey başkanlığında Müslüman heyet hükümetten "Kars bölgesinde Ermenilerin eliyle hayatlarını kaybetmiş Müslümanların aileleri için para toplama izni" almayı amaçlamıştı. Heyet General Mışlayevskiy'nin makamına geldiler ve para toplama izin aldılar. General ayrıca, "kibirli Ermenilere karşı önlem alacağını söz verdi".⁶⁴

1915 yılının baharında Acara bölgesinde sivil Müslüman halkın kurşuna dizilmesi, Rus İmparatorluğunun Türk karşıtı politikasına karşı yeni protestolara neden oldu. Bu olaylar Müslümanlar arasında büyük yankı uyandırdı ve Rusya Devlet Duma'sının Müslüman grubu Rus hükümetini endişelendiren bir bildiri sundu. Fakat Hükümet, kendilerine uygun olan tek, fakat trajediyi bitirmek açısından hiç de makul olmayan bir çözüm buldu: Ermeni yanlısı olan 78 yaşındaki Kafkas Valisi Vorontsoz-Daşkov görevinden alındı. 23 Ağustos 1915'te yerine Grandük Nikolay Nikolyaviç geçti. Nikolay Kafkasya'nın son valisi oldu. Vali olmanın yanı sıra Kafkas cephesi komutanı görevini üstlendi. Acara bölgesindeki Müslümanların katliamını araştırmak için 1915'te Ali Merdan Bey Tiflis, Kutaisi ve Batum'u ziyaret etti ve bu bölgelerde tüm gerçekleri ortaya çıkaran belgeleri topladı.⁶⁵

Ali Merdan Bey bu belgeler üzerinden hareket ederek, talihsiz Acaralıların Rusya'nın Türk düşmanlığı politikasının kurbanı olduğu kanaatine vardı. Ali Merdan Bey, Ermeni komşuların suçlamalarıyla binlerce Acaralının vatana ihanet ile suçlanarak hapse atıldığını, yüzlerce köyün yerle bir olduğunu, Batum bölgesindeki binlerce yaşlı, kadın ve çocuğun kaçmak zorunda kaldığını yazıyordu. Bu trajedi ile ilgili o bir rapor hazırlayıp Kafkas Valisine gönderdi ve anlattığı her şey o kadar ürkütücüydü ki Vali, bu olayı araştırmak için özel bir komisyonun toplanmasına emir verdi. Araştırma, Rus ordusunun, özellikle Kazakların, Acaralılara karşı vahşetini ve barbarlığını kanıtladı. Ayrıca, tüm bu vahşetin özünde yanlış bilgiler ve Ermenilerin Müslümanlara attığı iftiraların olduğu belli olmuş oldu.⁶⁶

63 Yelizavetpol İl Jandarma Müdürün Kafkas Valiliğe bağlı Jandarma Müdürlüğüne mektubu. Şubat, 1915. // ACBBSBA, f.276, l.8, d. 463, y.23; Ek bilgiler: Attaques des musulmans dans la region de Kars. 1915 // Archives d'Ali Mardan-bey Toptchibachi, carton n° 9. CERCEC, EHESS, Paris.

64 Yelizavetpol İl Jandarma Müdürün Kafkas Valiliğe bağlı Jandarma Müdürlüğüne mektubu. Şubat, 1915 // ACBBSBA, f.276, l.8, d. 463, y. 23.

65 Documents sur 1915: Adjars, Sarykamis.//Archives d'Ali Mardan-bey Toptchibachi, carton n° 9. CERCEC, EHESS, Paris, p. 5.

66 Ali Mardan-bek Topçubaşev hakkında biyografik bilgiler. 1. cilt /// Archives d'Ali Mardan-bey Toptchibachi, carton n° 6/2. Le Centre d'études des mondes russe, caucasien et centre-européen (ERCEC), l'École des hautes études en sciences sociales (EHESS), Paris, p.18; Topçubaşı Ali-Mardan bek. Biyografi. 16.12.1951 // Archives d'Ali Mardan-bey Toptchibachi, carton n° 3. CERCEC, EHESS, Paris, p. 11.

Ali Merdan Bey'in Kafkas Müslümanlarının haklarını savunma çabaları yönetim organların dikkatini çekti. Bakü Belediye Başkanının 4 Mayıs 1916 tarihli gizli mektubunda, gizli istihbarat bilgilerine göre Ali Merdan Bey 1911 yılından beri en önde gelen Panislamcılardan biri olarak bilindiğini yazmıştı.⁶⁷

VAN - 1915

Görüldüğü gibi, olaylar Ermenilerin istedikleri yönde gitmedi. Çünkü tüm bu olaylar Nisan 1915'ten daha önce meydana gelmişti. Belgeler Ermenilerin soykırım iddialarını çürütüyor. 1915 yılına ait belgeler tamamen farklı bir manzara ortaya çıkarıyor. Belli oluyor ki Ermenilerin soykırım iddiaları aslında uydurma bir mittentir. General Bolhovitinov raporunda şöyle yazıyordu: Rus ordusu Van'a girdiğinde Ermeni birlikleri hiç kimseye acımadılar ve taş taş üstünde bırakmadılar.⁶⁸ Dünyaca ünlü büyük Rus yazarı Lev Tolstoy'un Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkasya cephesinde gönüllü hemşire olarak çalışmış kızı Aleksandra Ermenilerin yaptıkları vahşete tanıklık etmiş, 1979 yılında Kanada'da yayınladığı eserinde anılarında şu şekilde ifade etmiştir: "Türkler ve Ermeniler arasındaki düşmanlık yüzyıllardır sürüyor. Zalimce davranış her iki tarafta da vardı. Fakat burada Van'da, biz Ermenilerin insanlık dışı gaddarlıklarının şahidi olduk. Ermenilerin, kadınların göğüslerini kestiklerini, kollarını ve ayaklarını döndürerek kırdıklarını söylüyorlardı. Bu insanlık dışı gaddarlığın kurbanlarını burada şahsen gördüm".⁶⁹ Fransız bilim adamı George de Maleville'ye göre "Ermenilerin yaşadıkları yerlere el koymak için onların tasfiye edilmesine ilişkin planın olduğu iddiası mesnetsiz olduğu kadar ilkelidir."⁷⁰

Görüldüğü gibi, olaylar Ermenilerin istedikleri yönde gitmedi. Çünkü tüm bu olaylar Nisan 1915'ten daha önce meydana gelmişti. Belgeler Ermenilerin soykırım iddialarını çürütüyor. 1915 yılına ait belgeler tamamen farklı bir manzara ortaya çıkarıyor. Belli oluyor ki Ermenilerin soykırım iddiaları aslında uydurma bir mittentir.

Kafkas Ordusu istihbaratı Van'daki Ermeni birliğinde savaşan Arşak adlı birinin Zürih'te (İsviçre) yaşayan Titratsyan soyadlı bir Ermeni'ye yazdığı

67 Bakü Belediye Başkanın Topçibaşev hakkında notu. 04.05.1916 // RFDA, f.102, l.236, d.609, y. 48.

68 General Bolhovitinov'un Kafkas Valisi Askeri Danışmanına raporu. 11.12.1915 // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 71.

69 Aleksandra Tolstaya. Doç'. Moskva, AO «Kniqa i biznes», 1992, c. 54. (Aleksandra Tolstaya. Kız. Moskva: 1992, s. 54)

70 George de Maleville. "1915 Osmalı-Rus Ermeni Trajedisi" Bakü. 1990, s. 46.

mektubu ele geçirdi. Mektupta şöyle yazıyordu: “7 Mayıs’ta Ermeni birlikleri Van’ı ele geçirdiler, ordu onlara yardım etti. Başlarında “Taşnak”lı Aram (Manukyan) Paşa (halk ona bu şekilde hitap ediyor) var. Şu anda ordumuz Muş ve Malazgirt yolunda ilerliyor”.⁷¹ Arşak “milletimizin durumu çok ağırdır. Bildiğimiz devlet adamları Ermenilere karşı pek hoşnut değildir. Basın yanlış zamanda bağımsızlıktan bahsetti ve bununla komşu milletlerde ve askeri çevrelerde kötü intiba bıraktı. Gönüllülerin cesareti mucizevî hal alıyor. Ama Kafkas Ordusu Başkomutanı Ermenilerden nefret ediyor. Bu yüzden de resmi belgelerde Ermeniler aleyhine düzeltmeler yapıldı. Bu hususla ilgili Ermeniler valiliğe şikâyette bulundular. Bizim aşırı derecede hazırlıklarımız hükümettekileri o kadar korkuttu ki gönüllü sayısını azaltmaya mecbur kaldılar. Kötü silah verip onları ön sıralardaki zor görevlerde ateşe göndermeye başladılar” diye şikâyet ediyordu.⁷² Arşak, Tiratsyan’ın İsviçre’deki yaşam tarzını kısıkanıyordu: “Türkiye Ermenistan’ında çok yoksulluk var, hayal kırıklığına uğramak üzereyiz... İsviçre’de yaşadığınız için çok şanslısınız. Burada hayat çekilmez, her şey çok pahalı... Umuyorlar ki Çanakkale Boğazı açılır. O zaman Almanya Türkiye’ye ve Romanya’ya silah gönderemeyecek ve Türkiye’nin sonu gelir. Dolayısıyla burada da fiyatlar düşecek”.⁷³

Yalnız Ermeni terörist birlikleri Çanakkale Boğazı’nın açılmasını beklemediler. 18 Mayıs 1915 yılında “Times” gazetesi şöyle yazıyordu: “Konstantinopolis’te şiddet yanlısı Ermeniler ve Jön Türklere karşı olan Türkler bir komplo kurdular. Sultanı, Enver Paşa’yı, Mareşal von der Goltz’ı ve General Otto Liman von Sanders’i öldürmek için... Bu plan Konstantinopolis’te Ermeni temsilcisi Zograf Efendi’nin oğlunun itirafıyla ortaya çıktı”.⁷⁴

Van, Rus ordusu tarafından ele geçirildikten sonra, yerli Ermeni halkın “yetkili” temsilcisi Savunma Bakanlığına anonim bir mektup gönderdi. Mektupta, halk üzerinde kontrolü kaybetmemek için yerli Hıristiyanlara toplu şekilde silah dağıtmak gerektiğini, böylece onların da Rusya’nın sadık bir müttefiki olabileceklerini yazıyordu. Bu anonim yazar şöyle devam ediyordu: “Düşmanca (Ruslar aleyhine) bir tutum içinde olan Müslümanlara, Yahudilere ve Gürcülere hiçbir şekilde güvenmeyin... Şu an gizli kalmayı tercih ettim ama tüm kalbimle ve varlığımla Rusya ve Rusya’da yaşayan vatandaşların yanındayım. Rusya’nın en sadık evlatlarındayım.”⁷⁵

71 İsviçre, Tiratsyan’a gönderilmiş “Arşak” imzalı mektubundan alındı. 29.07.1915. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 557, y. 5.

72 Aynı mektup, y. 5.

73 Aynı mektup.

74 *The Times*, 18 Mayıs, 1915.

75 Savunma Bakanlığı genel müdürüne anonim mektup. 25.06.1915. //RDATA, f. 2100, l. 1, d. 665, y. 207.

Ermeni “gönüllüleri”, Rus ordusunun ele geçirdiği Türk toprakların onlara geçeceğini düşünerek yerli Müslümanları acımasızca katlediyorlardı. Yalnız, 5 Nisan 1915’te ellerine tesadüfen Kafkas Ordusu Komutanlığına daktiloda yazılmış bir rapor kopyası geçti, raporda “Türklerin bıraktıkları Alaşkert, Diyadin ve Doğubayazıt Vadisinin topraklarına Kuban ve Don bölgelerinden yerli Kozaklarının yerleşmeleri ve Kozak sınır birliği kurulması isteniyor”. Gizli yollarla elde edilen belge Ermeni liderleri oldukça üzdü. Bu mektup Rostov’da yaşayan Grigoriy Çalhuşyan adında bir Ermeni avukatın eline geçti ve Tiflis’teki Ermeni Bürosuna gönderildi. Mektupta, Don ve Kuban Kazaklarının Türkiye’den alınan topraklara göçe teşvik etmenin önemi vurgulanıyordu. Mektup Kozaklar arasında gerekli çalışmaları yapmalarını sağlamak için adı geçen bölgelerin yöneticilerine gönderilmişti. Kuban Bölge Yöneticisinin Kozak Ataman Labinskiy’ye yazdığı mektubunda şöyle denmektedir: “İleride Rus halkın Türklerden yeni elde edilen topraklara göç ettirilme ihtimalinin acil tanıtımı için”. Bu gizli mektubun Ermenilerin eline geçmesinin nedenleri araştırılırken mektubun Çahuşyan’a Armavir’de köy muhtarının yanında çalışan Ayvazyan adlı bir Ermeni tarafından gönderildiği ortaya çıktı. Olayla ilgili soruşturma başlatılırken 12 Ekim 1915’te Ayvazyan intihar etti.⁷⁶

Bu olay Ermenileri şoke etti. 18 Ağustos 1916 tarihli “Kafkasskoe slovo” (Kafkas’ın sözü) gazetesinde yayınlanan “Türkiye Ermenistan’ının geleceği” adlı makale Rusya Dışişleri Bakanının itirazlarına yol açtı. Bu da Ermenilerin öfkeli tepkilere neden oldu. Bakan şöyle yazıyordu: “Bu günlerde ajitasyon için çalışan ve siyasi tartışmaları kışkırtan Ermeni sorunuyla ilgili bu tarz makalelerin yayınlanmasına izin verilmemeli”.⁷⁷ Sansür işlerinden anlayan General Yanuşkeviç’ten, basında bundan sonra bu tarz makalelerin yayınlanmaması istendi.

Bu makalede Ermeni sorunun çeşitli çözüm seçeneklerinden bahsediliyordu; ya Van, Bitlis, Muş bölgelerinin topraklarında Ermenistan’ın kurulması, ya bu bölgelerin Kafkas Valiliğine bağlanarak Finlandiya sistemi örnek alarak yöneltmesi, ya da Rusya’nın himayesinde bu bölgelerin özerkliğinin kabul edilmesi. Makalenin yazarı, tamamen insanlarla doldurulmamış topraklarda yeni bir devlet kurulamaz olduğunu kabul ediyordu ve “Türkiye Ermenistan’ında şimdi bile dağlarda Kürtler var, şehirlerde ise Türkler, bu arada Ermenistan’ın da Müslüman halkı gün be gün daha da artıyor” diyordu.⁷⁸

76 Kafkas Askeri Bölge Karargahı Genelkurmay Başkanına. Belge. 01.05.1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 172.

77 Kafkas Valisi Sivil Danışmanın Türkiye Bölgeleri Askeri Valisine mektubu. 26.09.1916. // RDATA, f. 13227, l. 2, d. 8, y. 6.

78 “Kavkazskoye Slovo” (Kafkas sözü), 1916, 18 Ağustos.

Ermeniler toprak meseleleri konusunda çok hassastılar. 14 Ağustos 1916'da Tiflis'ten Moskova'ya "Armyanskiy Vestnik" (Ermeni Habercisi) gazetesine gönderilen ve askeri sansür tarafından ele geçirilen bir mektupta, Osmanlı Ermenilerinin yaşadıkları bölgelerde olan bitenlerin esas sorumlusu Osmanlı İmparatorluğu olsa da "Ermenistan'ın hain arkadaşı Rusya da az suçlu değildir. Rusya'nın Ermenistan'a yardımı bir lütf olmayıp bir görev olduğunu kanıtlamamız gerekiyor. Çünkü bugüne kadar Ermenistan, Rusya'dan zarardan başka bir şey görmedi ki... Sayın editörüm yeter, aşağılanıp hain Rusya'yı Ermenistan'ın kurtarıcısı olarak görmeyi kesmeliyiz. Böyle darbeden sonra "özgürlüğü" sinsî ve namussuz Rusya'nın elinden almaktansa bizim avatanımızın yok olması (vatanım, beni affet) daha iyidir".⁷⁹

Önde gelen tüm Ermeni siyasi partilerin, Rusya'nın yardımıyla Türkiye'den kurtulmayı hedef aldıklarını açık bir şekilde herkese bildirdikleri bir sır değildir". Rus aydınları, Ermenilerin Osmanlı toprakları içerisinde ayrı bir devlete sahip olma fikirleri konusunda pek hevesli değillerdi.

Rusya'daki askeri ve siyasi çevreler, Ermenilerin kurtuluşunun Rus ordusunun başarısına bağlı olduğunun gayet farkındaydılar. Dolayısıyla bir daha herhangi bir söz vermeye gerek duymuyorlardı. Bu fikri General Bolhovitinov 25 Şubat 1916'da, Prens Vasiliy Gadjimukov tarafından 21 Ocakta hazırlanan "Savaş döneminde ulusların duyguları hakkında" adlı rapor üzerine önergesinde dile getirdi. Şu şekilde yazıyordu: "Türkiye Ermenileri zor ve trajik şartlarda bulunuyorlardı ve bulunmaya devam ediyorlar. Bu bağlamda Ermeniler lehine

herhangi bir değişiklik Rus politikasının çıkarlarına uygun düşmezdi. Ermenilerin tek kurtuluşu, kendilerinin de şüphesiz çok iyi anladıkları gibi, Rus silahın galebesidir. Bu yüzden de fazla söz etmeye gerek yoktu. Önde gelen tüm Ermeni siyasi partilerin, Rusya'nın yardımıyla Türkiye'den kurtulmayı hedef aldıklarını açık bir şekilde herkese bildirdikleri bir sır değildir".⁸⁰ Rus aydınları, Ermenilerin Osmanlı toprakları içerisinde ayrı bir devlete sahip olma fikirleri konusunda pek hevesli değillerdi.

Kafkas Cephesindeki 4. Kafkas Kolordusunun Doğubayazıt birliğinin komutanı General A.M. Nikolayev olayların merkezindeydi ve raporunda Doğu Anadolu'da Ermenilere yönelik toplu bir katliam vakiasına rastlamadığını itiraf ediyordu: "Van'dan Tapariz'e doğru 50.000 kişilik bir göç grubu çıktı ve Kürtler tarafından 100'e yakın insan öldürüldü. Dönüşte ise Tapariz'den Bergrikala'ya kadar yolda hastalıklardan yaklaşık 500 Ermeni

79 Tiflis'ten "Armyanskiy Vestnik" gazetesine Moskova'ya gönderilen mektubun kopyası. 14.08.1916. // RDATA, f. 13227, l. 2, d. 8, y. 2-3.

80 Vasiliy Gadjimukov'un raporunu üzerine General Bolhovitinov'un önergesi. 25.02.1916.// RSMHA, f. 2100, r. 1, v. 665, p. 107.

öldü”. General Bolhovitinov’un verdiği bilgilere göre göç edenlerden yaklaşık 200.000’i Rusya’ya hareket etti. Bu savunmasız insan kalabalığı ilerledikçe Van Gölünün güney tarafından Hoy’e kadar, diğer taraftan da Iğdır’a kadar yol boyunca “insanlar halsizlikten, açlıktan ve susuzluktan yerlere düşüyorlardı”.⁸¹ Kafkas Ordusunun 4. Kolordusunun Komutanı, “Van bölgesinde Türkler olmadığı için Ermenilerin neden oradan göç ettiklerini bilmediğini ve Van Valisi görevini üstlenmiş Aram’ın ona hiçbir şey sormadığını ve insanların göçüyle ilgili bilgi aktarmadığını ayrıca belirtiyordu. Malazgirt bölgesinde, ordu geri çekilirken Ermenilerin katliamı söz konusu değildi. Aynı şekilde ordunun önünde ilerleyen halka karşı da bir katliam söz konusu değildi”.⁸² Papazyan adlı bir Ermeninin Tiflis’e Piskopos Mesrop’a gönderdiği telgrafta şu satırlar yer alıyordu: “Hâlihazırda Van’dan yaklaşık 15.000 göçmen (1914’de Van nüfusu 40.000 üzerinde idi) Doğubayazıt vadisine yerleştiler. Onlar geri dönmeleri için ikna etmeye çalışıyorum, fakat ikide bir geri çekilmeler, ekonomik güvensizlik, hareket ve hayat güvencesinin olmaması halkın tereddüt ve şüphesini artırıyor. Ortalığın durulmasını beklerken bu insanlar aç kalıyorlardı. Erzak yoktur. Bulunan yardım yok denecek kadar azdır. Acil gıda göndermenizi ve zavallı göçmenleri nereye yönlendireceğimize dair tavsiyede bulunmanızı rica ediyorum.”⁸³

Ermenilerin çoğu Van’daki olayların nedenlerini “gönüllü birliklerin” faaliyetleriyle bağdaştırıyordu. Olup bitenlerden, “gönüllü birliklerini” kurmuş Taşnak Partisini suçluyorlardı. Özellikle söz konusu birlikler savaş olaylarına karıştıkları için, Türkleri intikam almaya harekete geçirdikleri için bu üzücü olayların meydana gelmiş olduğunu düşünüyorlardı. Taşnaklar ise Ermenilere motivasyonlarını kaybetmeme çağrısında bulunarak ve “Dünyada tek bir Ermeni kaldığı sürece Ermeni sorunu olacaktır” sloganlarıyla halkı yatıştırmaya çalışıyorlardı. Taşnaklar Van’daki mağlubiyetin müsebbibi olarak Rus komutanlığını suçluyorlardı. Başarısızlığın nedenlerini Rusya’nın politikasında aramak gerektiğini iddia ediyorlardı. Ayrıca, bazı Ermenilerden nefret eden komutanlar ve yöneticiler “Ermeniler olmadan Ermenistan’ı kurmak için” Ermenileri Van’dan kasıtlı olarak sürgün ettirdiğini iddia ediyorlardı.⁸⁴ Ruslar tarafından ele geçirilen, bir süre Aram Paşa tarafından yönetilmiş Van’da “kurtarıcı Rusya sayesinde teselli bulmuş Türkiye Ermenileri bir anda kendilerini düşman yuvasında hissettiler. Çoğunluğun da artık Türk yönetimini tercih etmeye başlamaları gayet doğal görünüyordu”.⁸⁵

81 General L.M.Bolhovitinov’un Kafkas Valisi Askeri Danışmanına raporu. 11.12.1915. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 74.

82 Aynı belge, y. 74.

83 Papazyan’ın Doğubayazıt’ten Tiflis’e Piskopos Mesrop’a. 06.08.1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 207.

84 Kafkas Valiliğinden Kafkas Ordusu Saha Karargahına. 24.08.1915. // RDATA, f.2100, l.1. d.557, y. 48.

85 Tiflis İl Jandarma Müdürlüğün raporu. 08.12.1915. // RDATA, f.2100, l.1, d.557, y. 304.

Erzurum, Bayburt, Erzincan, Muş, Harput ve Sason'daki olaylara gelirse İğdır "gönüllü birliklerinin" komutanlarından biri Vratsyan tarafından Tiflis'te yayınlanan "Orizon" gazetesine 22 Ağustos 1915 tarihinde olaylarla ilgili bir telgraf gönderildi. Telgrafta şöyle yazılıyordu: "Hınıs'tan iki hafta önce yola çıkan güvenilir şahıs Erzurum'un Batı tarafında Ermeni katliamının olmadığını ve sadece askerlerin öldüğünü belirtti. Erzurum Valisi saldırıya karşılık verdi, Bayburt, Erzincan, Harput'ta ve diğer illerde Ermeniler zarar görmedi, geri çekilirken Ermenileri yanlarında götürüyorlar... Sason cesurca savunmaya devam ediyor. Gelen şahsın söylediklerine göre vilayet katliamdan kurtuldu, kendi gözleriyle hiç el değmemiş Ermeni köylerini gördü. Bu haber umut vericidir".⁸⁶

Van'da yenildikten sonra birlik komutanlarının çoğu, ilk olarak da Andranik, birliklerin artık Rus ordusuna hizmet etmemesini, ya gerilla savaşı sürdürerek devam etmesini ya da dağıtılması gerektiğini düşünüyorlardı. Bu amaçla, birliklerin komutanları olarak Andranik, Basturmaçyan, Dro, Aram, Vratsyan ve diğerleri İğdır'da bir toplantı gerçekleştirdiler. Toplantıda oy çokluğuyla birliklerin dağılmasına ve hatta başladıkları işin daha da sıkı bir şekilde devam ettirilmesine karar verildi.⁸⁷ Rus komutasına karşı söylenen ifadelerle rağmen (örneğin, sanki Ermeni birlikleri kasıtlı olarak ön cepheye ölüme gönderiliyordu veya Kafkas Ordusundaki Müslüman komutanların Türkiye'ye karşı ılımlı olduklarına ilişkin), iş laftan öteye gitmedi. Andranik açıkça şunu söylüyordu: "Ruslarla birlikte savaşmalıyız, yoksa Rus hükümeti tüm Ermeni komutanları tutuklayarak Ermenilerden intikam almaya başlayacaktır".⁸⁸

Toplantı sırasında olumsuz tepkiler özellikle Osetyalı Korgeneral Abatsiyev'a, komuta heyetin içinde olan Prens Muhammet Mirza Kacar'a ve General Nikolyev'e yöneltmişti. Birlik Komutanlarına göre, Ermeniler ezilirken General Abatsiyev Tatarlar, Gürcüler ve Osetyalılara yönetimde yer veriyordu. Aynı tepkiler Yelizavetpol ve Revan'ın valilerini karşı da vardı.

Bu konular sadece yukarıda bahsedilen toplantıda tartışılmıyordu. 4 Haziran 1915 yılında Ermeni Patriği Kafkas Valisi Vorontsov-Daşkov'a aynı sorularla geldi. General Bolhovitinov, Patriğin mektubunu okuyup mektubun içeriğini, kesinlikle olmaması gereken, ordu yönetimine apaçık müdahale girişimi olarak değerlendirerek Valiye bir rapor hazırladı.⁸⁹ Ancak, Vali, Genelkurmay Başkanı General Yudenic'e atıfta bulunarak, General Abatsiyev'ın komutasındaki askeri

86 Vratsyan'ın İğdır'dan Tiflis'teki "Orizon" gazetesine telgrafı. 22.08.1915. // RDATA, f.2100, l.1, d.557, y. 53.

87 Kafkas Valiliğinden Kafkas Ordusu Saha Karargâhına. 24.08.1915. // RDATA, f.2100, l.1, d.557, y. 48 (arkası).

88 Aynı belge, y. 49.

89 General Bolhovitinov'un raporu. 10.06.1915. // RDATA, f.2100, l.1, d.558, y. 356.

birliklerde özellikle Ermenilere karşı her hangi bir eylemin gerçekleşmediğini belirterek Patrik'e kibar bir mektup gönderdi.⁹⁰

Tiflis Belediye Başkanı Hatisov da buna karşılık olarak askeri işlere karışmaya çalışıyordu. Çünkü genelde, Ermeni birliklerinin bilgileri Tiflis'e "Hatisov'un karargahına" ve "Ermeni karargahına" gönderiliyordu. Fakat kendisi Kafkas Cephesi karargahından, savaş alanlarında bulunan Ermeni birliklerine Şehir Belediye Başkanlığı adına askeri komuta vermemesine dair bir uyarı almıştı.⁹¹ Aynı zamanda merkez karargâh, Petersburg'a Müslüman subayların diğer cephelerden Kafkas cephesine sevk edilmemesine dair gizli bir mektup gönderdi. General Bolhovitinov şöyle yazıyordu: "Son zamanlarda Müslüman subayların Batı cephesinden Kafkas cephesine geçme istekleri gözlemlenmektedir. Bu isteklerin emsal oluşturmasını önlemek için Gülazizov'un talebini reddetmek uygun olacaktır".⁹² Ama aslında Kafkas Cephesi komutanlığının bu talebi Ermenilerin memnuniyetsizliğinden kaynaklanıyordu.

ERMENİ GÖNÜLLÜ BİRLİKLERİNİN TASFİYE EDİLİŞİ

3 Ocak 1916'da 5. "gönüllü birliğin" elebaşları, Revan'da Ermeni birliklerinin dağıtılmasıyla ilgili sorunların tartışıldığı bir toplantı düzenledi. Kafkas Valiliği istihbarat biriminin verdiği bilgilere göre toplantıya birlik komutanı Vartyan, "Kostya" lakaplı yardımcısı, subay Garegin ve subay Njdeh (Bulgar Ermenisi) ve bir Ermeni-İran vatandaşı katıldı. Tartışma sırasında, birliklerin dağıtılması ve birlikler yerinde piyade taburların oluşturulmasına ilişkin Ermenilerin isteklerini karşılamadığı iddia ediliyordu. "Disiplin sıkıntılarında ve Ermeni davasına katkıda bulunamadıklarından Ermeni gönüllülerin Rus ordusunda görev yapmalarına karşı" geliyorlardı. Toplantıda gizli bir karar alındı. Bu karara göre Ermeniler yeniden oluşturulan piyade bölümlerine katılmayacak, son çare olarak orduya gönüllü katılabileceklerdir".⁹³ Böyle bir ortamda Ermeni piyade birlikleri aktif savaş eylemlerine katılmamaya çalışıyorlardı.

Ön cephede bulunan Ermeni çeteleri devamlı olarak arka kıtalara sevk edilmelerini istiyorlardı. Zira açık muharebe alanında değil, sivil halkın içinde gerilla eylemlerinde başlıca rol almaları gerektiğini düşünüyorlardı. Ermeni

90 Kafkas Ordusu Başkomutanı Vorontsov-Daşkov'un Ermeni Patrik'ine Patrik'ine. 19.06.1915. // RDATA, f.2100, I.1, d.557, y. 335.

91 Kafkas Ordusu Karargahından Tiflis Belediye Başkanı Hatisov'a. 26.01.1915. // RDATA, f.2100, I.1, d.558, y. 74.

92 Bolhovitinov'un Savunma Bakanlığına telgrafi. 30.01.1915. // RDATA, f.2100, I.1, d.535, y. 34.

93 Kafkas Valiliği İdaresinden Kafkas Ordusu Karargahına. 24.08.1915. // RDATA, f.2100, I.1, d.646, y. 16.

birliklerinin komutanları bu amaçla toplantı düzenlediler. Hedeflerinde düşmanı zayıflatmak ve sivil halkın arasında korku ve panik yaratmak için gerilla hareketinin başlatılması vardı. Bu konularla ilgili elebaşları birkaç defa “Ulusal Büro” ve Patrik’le görüştüler. “Ulusal Büro” ve Patriğin işe karışmalarına rağmen bu talepler dikkate alınmadı. Üstelik Muş’un Unan köyünden çıkan, Hınçaklar arasında “Pandukt” lakabıyla bilinen 6. birliğin komutanı Mikael Safryan görevinden alınmış ve yerine teğmen Avşarov atanmıştı.⁹⁴

1916’da Ermeni “gönüllü birlikler” Rus ordusuyla ortak operasyonlara istemeyerek katılıyorlardı. Ermeniler savaş alanlarına “Ulusal Büro” tarafından gönderilseler de de yolda birliklerinden ayrılmaya çalışıyorlardı. Bu vakıalar özellikle alt rütbeli “gönüllüler” arasında çok yaygındı. Örneğin, General Çernozubov Kafkas Ordusu Komutasına 4., 5. ve 6. birliklerinden alt rütbelilerin sınıfını oluşturmak için gönderilen 2.482 Ermeni’den görev yerine sadece 1741 kişinin geldiğini bildiriyordu. Diğer 741’i yani neredeyse yüzde 30’u yolda firar etmişlerdi.⁹⁵

ABD’den gelen Ermeni birliklerin İrtibat Komitesinin üyesi S. Vratsiyan 20 Aralık 1915’te Erivan’dan Boston’a yazarken “Ermenistan’ı kurtarma” düşüncesine kapılmış insanların yaptıklarından dehşete düştüğünü anlatıyordu. Vratsiyan şöyle yazıyordu: “Bizim gönüllü birliklerle ilgili görüşüm değişti. Birçok düzeltilemez kusurların var olduğunu üzülererek söylüyorum. En çok sevdiğimiz kahramanlar beni hayal kırıklığına uğrattılar. Gençliğe ümidim sarsıldı. Hatta bu birliklerimizin gelecek ordunun tohumlarını oluşturabileceğine bile inanmamaya başladım. Ama tüm bunlar bizim hepimizin o büyük beklentilerimizin yanında çok ufak kalıyor. Daha önce sıkça bahsettiğim Amerika’dan gelen gönüllülerimize bir bakın. Merkez Komitesi aracılığıyla gönderilenlerin çoğu yolun yarısında geri döndüler. Bazıları Tiflis’e bile varamadan dağıldı. Örgütün parasını gasp etmek için bahane arıyorlar. Ama üçüncü grup buraya vardı ve sizin verdiğiniz üç bin rubleden fazlasını aralarında bölüşüp size herhangi bir rapor vermeyi denemediler bile... Kısacası, burada öyle bir kargaşa yaşanıyor ki köpek artık efendisini kale almıyor”.⁹⁶ Kafkas’ta “Hınçak” Partisi temsilcisi Mnatsakanyan Amerika’ya parti yönetim kuruluna gönderdiği mektubunda bunu onayladı. 1915 yılının Haziran ayında “Amerika’dan aldığım çocuklar tam bir serseriye dönüştüler. Aralarında kavga ediyorlar, yemekleri beğenmediklerini söylüyorlar, eğitime gitmek istemiyorlar, kısacası delirmiş durumdayım artık... Burada prensler

94 Bakınız: Kafkas Valiliği İdaresinden Kafkas Ordusu Saha Karargahına. 23.01.1916. // RDATA, f.2100, 1.1, d.646, y. 22-23.

95 General Çernozubov’dan Kafkas Ordusu Karargahına. 29.08.1916. // RDATA, f.2100, 1.1, d.646, y. 245.

96 İdari Komitesinin üyesi S. Vratsiyan’ın Ermeni Komitesine, Boston’a mektubu. 20.12.1915. // RDATA, f.2100, 1.1, d.646, y. 11-12.

gibi yaşayacaklarını hayal ediyorlardı galiba, ama askeri kurallara uymak zorundalar”.⁹⁷

Rus ordusu saflarında Kafkas Cephesinde Türklere karşı savaşan Ermeni gönüllülerinin sayısı ne kadardı? 11 Haziran 1915 yılında “La Libre Parole” gazetesinde yayınlanan Ermeni Sosyalist Partisinin bildirisinde Kafkas Cephesinde “130.000 Ermeni’nin Rus bayrağı altında savaştığını” belirtilmişti.⁹⁸ Elbette bu biraz abartılmış bir rakam. 1915 yılının Kasım ayına doğru 2. Ermeni birliğinde Dro’nun komutası altında 771 “gönüllü” vardı.⁹⁹ Tiflis İl Jandarma Müdürlüğü Komutanının raporunda Dro ve birliğiyle ilgili “onun birliğinin üyeleri neredeyse hepsi eskiden teröristti. Dro’nun tutumu ve birliği oluşturanlar özellikle de bu birliğe dikkat etmemiz gerektiğini gösteriyor” diye yazıyordu.¹⁰⁰

1 Kasım 1915 yılında Komutan Avetis tarafından imzalanan 3. birliğin listesinde 718 kişi,¹⁰¹ 1 Kasım 1915 yılında komutan Vartan tarafından imzalanan 7. birliğin listesinde 227 kişi vardı.¹⁰² 5. birliğin komutanı tarafından Kafkas Ordusu Askeri Konseyi üyesi General Ryabikin’e 20 Ocak 1915’te gönderilmiş telgrafta birlik, başkomutanın izniyle oluşturulduğunu, karargâhın komutasına uygun olarak 1.500 adet Mannlicher tüfeğiyle silahlandırıldığı yazılmıştı.¹⁰³ Birliğe verilen tüfek sayısından yola çıkarak “gönüllülerin” sayısını tahmin etmek zor değildir. 1915 yılın ortasında, elde edilen bilgilere göre 6. birliğin gönüllü sayısı 850 olarak belirlenmişti.¹⁰⁴ General Bolhovitinov şöyle yazıyordu: “Savaş sahnesinde birliklerin sayısı altıdır, her biri 1.000 kişiliktir. Aslında şimdi daha azdır, toplam yaklaşık 5.000 kişidir”. Ayrıca 1915 yılı sonuna doğru bu rakamın azaldığını belirtmektedir. O zamana kadar birliklerde kayıplar yaşanmıştı: 485 ölü, 1.260 yaralı, hasta veya kayıp. General ölümlerin sayısını biraz abartılı buluyordu ve şöyle yazıyordu: “Ölümlerin sayısı abartılmıştır. Görevi yerine getiremeyen ve kayıp gönüllülerin sayısı aşağı yukarı doğru yansıtılmıştır. Çünkü Ermeni birliklerinde firar vakıaları gayet yaygındı”.¹⁰⁵

97 Mnatsakanyan’ın Amerika’da “Hınçak” partisinin yönetim kuruluna. 22.07.1915. // RDATA, f.2100, l.1, d.557, y. 31-31(arkası).

98 La Libre Parole, 11 Haziran 1915.

99 Bakınız: 1 Kasım 1915 tarihine göre 2. Ermeni gönüllü birliğinin listesi. // RDATA, f.2100, l.1, d.557, y. 241-254.

100 Tiflis İl Jandarma Müdürlüğün raporu. 08.12.1915. // RDATA, f.2100, l.1, d.557, y. 307.

101 Bakınız: 3. Ermeni gönüllü birliğin listesi 1 Kasım 1915 yılına göre. // RDATA, f.2100, l.1, d.557, y. 230-240.

102 Bakınız: 7. Ermeni gönüllü birliğin listesi, 1 Kasım 1915 tarihine göre. // RDATA, f.2100, l.1, d.557, y. 208-212.

103 General Ryabikin’e Vartan’dan mektup. 20.01.1915. // RDATA, f.2100, l.1, d.557, y. 157

104 Mnatsakanyan’ın Amerika’da “Hınçak” partisinin yönetim kuruluna mektubu. 22.07.1915. // RDATA, f.2100, l.1, d.557, y. 31 (arkası).

105 General L. M. Bolhovitinov’un Kafkas Valisi Askeri Danışmanına raporu. 11.12.1915. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 75-75 (arkası).

Fakat Kafkas cephesindeki Rus askeri yetkililerin yazışmalarında “gönüllü” tanımı ile kastedilen, sadece birliklere yazılmış Ermenileri değil, muharebe bölgelerinde bulunan ve Rus ordusu tarafından silahlandırılan Ermenileri de kapsıyordu. Silah kullanmayı ve askeri disiplini onlara alt rütbeli eğitimler öğretti. Bu askerler buldukları yere göre tünel ve köprülerin güvenliğinden sorumluydu. Türkler saldırdıkları anda ön cephede bulunan “gönüllüler” diğer birlikleri uyaran bir ateş yakacak, daha sonra silahlı “gönüllüler” askeri eğitimlerin kontrolünde hızlı bir şekilde toplanarak cephe hattındaki yerlerini alacaklardı.¹⁰⁶

Ağır yenilgilerden sonra Ermeni “gönüllülerin” firar vakıaları toplu hal aldı ve 6 Aralık 1915’te Kafkas Ordusu karargâhı Ermeni birliklerinden piyade taburlarının kurulması emrini verdi. 13 Aralık tarihli başka bir emirle bu taburlar tüm askeri yasalara uygun olarak düzenli orduyla eşdeğer oluyordu. Bu düzenlemelerden sonra Rus hukukuna göre genellikle alt rütbelerde askerliğini yapan Türk tebaası Ermenilerle ilgili bir dizi yanlış anlaşılmalara meydana gelmişti.¹⁰⁷ Bazı birlikler ise tasfiye edilmişti. Mesela, Aleksandropol birliğinin komutanı Vartapetyants 17 Ocak 1916 tarihli raporunda kendi birliğinin tasfiye edildiğini, zamanında aldıkları silahların ise Aleksandropol topçu birliğine teslim edildiğini belirtiyor.¹⁰⁸ Fakat birlikler tasfiye edilmeye başladığında Ermeni siyasi partileri, “gönüllülere” silahları iade etmemeleri konusunda tembih ettiler. Çünkü Rusya Ermenistan’a özerklik vermezse gönüllüler Rus Hükümetine karşı savaşılmaya hazır olacaklardı.¹⁰⁹

23 Ağustos 1915’te Kont Vorontsov-Daşkov Kafkas Valisi ve Kafkas Ordusu Başkomutanı görevinden alınmıştı. Bu makama Grandük Nikolay Nikolayeviç geçti. O tarihlerde Tiflis’te özel bir toplantı düzenlenmişti. Toplantıya “General Mışlayevskiy, kâhya Petron, Kafkas Askeri Bölge karargâh reisi General Yudenıç, Tiflis Piskoposluk Başkanı Piskopos Mesrop, Tiflis Belediye Başkanı A. Hatisov, Ermeni Ulusal Komitesi Başkanı S. Arutyunov ve Doktor Y. Zavriyev katıldı. Ermenilere, deneyimli savaşçıların önderliğinde özel birlikler (humbalar) oluşturmayı önerdiler... Ermeniler birlik kurma fikrini sıcak karşıladılar. Fakat daha sonra güçlerini birkaç kat arttırmak gibi bir talepte bulundular: Ermenilerin gelecekte bir katliama uğramalarını önlemek için Rus hükümetinin tarafsız devletlerin büyükelçilerinden Türkiye’yi bu konuda etkilemek için onay almasını istediler... Toplantı sırasında birliklerin oluşturmasını oybirliğiyle kabul ederek maddi ve manevi destek verecekleri vaadinde bulundular”.¹¹⁰

106 Bakınız: Aleksandropol (Gümrü) Gönüllü Birliğin Komutanın Aleksandropol Garnizon Komutanına raporu. 05.01.1915. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 132-133.

107 Bakınız: Ermeni birliklerin taburlara dönüştürülmesi. 06.12.1915. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 557, y. 279.

108 Birlik Komutanı Vartapetyants’ın raporu. 17.01.1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 665, y. 14.

109 General L.M.Bolhovitinov’un Kafkas Valisi Askeri Danışmanına raporu. 11.12.1915. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 49 (arkası).

110 Aynı belge, y. 50-51.

1916 yılının başından itibaren cepheye gönderilen “gönüllülerin” sayısı gittikçe azalmaya başladı. Eskisi gibi bir akım söz konusu değildi. 27 Şubat 1916 yılında Kafkas Ordusu karargahından Camal Çapkalyan’ın komutasında 40 Ermeni “gönüllü” ve Vanlı “gönüllü” birliği için Tiflis’ten Culfa tren istasyonuna 150 pud¹¹¹ mühimmat gönderildi.¹¹² Aynı yıl, 9 Mayıs’ta Kafkas Askeri Bölge Komutanına Ordu Komutanlığından “yeni Ermeni birliklerin oluşturulmasına kesinlikle karşı” olduğunu bildiren bir emir gönderildi.¹¹³

1914 yılında Türkiye ile savaş başladığında Ermenilerin çoğu ya çeşitli ülkelerdeki Rus konsolosluklardan aldıkları belgelerle ya da hiçbir belge olmaksızın Tiflis’e geliyorlardı. 1916 yılının ortasına gelindiğinde ise tam tersi bir tablo ortaya çıkmaya başlamıştı - yurt dışından gelen “gönüllülerin” geri dönmeleri için belgeleri hazırlanıyordu, ancak Ermenilerin geri dönmek için aldıkları belge yetersizdi. Tiflis Belediye Başkanı A. Hatisov Kafkas Ordusu karargah komutanına şöyle yazmıştı: “Türkiye ile savaşın başında Tiflis’e bir sürü Ermeni geldi. Onlar, Ermeni birliklere yazılan Amerikan vatandaşlarıydı. Amerika’dan çıkarken kendilerine Rus İmparatorluğu New York Başkonsolosu tarafından pasaport yerine geçmeyen belge veriliyordu. Bu birliklerin artık dağıtıldığını dikkate alırsak, onlar eve dönmek istiyorlar. Fakat tek engel yurt dışına çıkabilmeyi sağlayan bir belgenin olmamasıdır”.¹¹⁴

Hatisov, birliklerin dağıtılmasından sonra Tiflis’e gelen “gönüllülerine” yurt dışına çıkmalarını sağlayacak herhangi bir belgenin verilmesini talep ediyordu. 1915 yılının sonuna doğru kimlik belgesi olmayan Ermenileri birliklere almıyorlardı. Bu, daha çok Türkiye Ermenilerini ilgilendiriyordu. Rus komutanlığı, söz konusu göçmenler arasından orduya istenmeyen “gönüllülerin” girebileceğinden çekiniyordu. Kafkas Ordusu karargâhı, birliklere kaydolmak isteyen birçok Türkiye Ermenisi bulunduğu için tedbirli davranmaya karar verdi. Başka ülkelerin tebaası olan “gönüllülere” gelirse, bu Ermeniler birliklere katılmak için Türkiye’ye bir tarafta Savunma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığının, diğer tarafta Ermeni örgütleri arasındaki anlaşma doğrultusunda geliyorlardı.¹¹⁵ Ülkeye kimliksiz girişler bu anlaşmaya dayanıyordu.

111 Çevirmen notu: eski Rus ölçü birimi; 1 pud, 16,3 kg’a eşdeğer.

112 Ermeni gönüllülerin nakliye telgrafı. 27.02.1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 665, y. 112-113.

113 General Savelyev’den Kafkas Askeri Bölgesi Karargah Başkanına. 09.05.1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 174.

114 A. Hatisov’un Kafkas Ordusu Karargah Başkanına mektubu. 28.09.1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 263.

115 Bakınız: General Savelyev’in Kafkas Askeri Bölge Karargahı Başkanına. 09.05.1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 557, y. 333.

“RUS ASKERİN KURŞUNU AYAĞIMIZI, ERMENİ ASKERİN KURŞUNU İSE KALBİMİZİ VURUYOR”

Savaşın başında Kafkasya’ya gönüllü olarak büyük ideallerle gelen yabancı Ermeniler, 1915 yılının sonu - 1916 yılının başında yıkılmış vaziyette idiler. Boston’dan “Büyük Ermenistan” hayalleriyle gelen S. Vramyan, 1915 yılın sonunda “Ayrenik” gazetesinin editörü H. Darpinyan’ın Vramyan’a geri dönüşle ilgili soru sorduğunda, “Şimdiki şartlarda benim gidişim kesinlikle imkânsız görünüyor. Ben kendim de buradan kaçmak isterdim, fakat imkânım yok. Savaş süresi ve Ermeni halkın yaşadığı felaket bizim liderlerimizi ve düşünürlerimizi derinden etkiledi. Çoğu çok zor günler yaşıyor, çoğu yoruldu, ruhen dağılmış ve hiçbir şey yapamıyorlar, diğerleri ise hayal kırıklığını yaşıyorlar... Aklımızı kaybettik, devamlı hata yapıyoruz, sağdan ve soldan bize çamur atılıyor, işimizin önünü açamıyoruz artık... Bazıları bizim düşmanımız oluyor ve gönüllülerden dolayı bizi kınıyorlar”, diye cevap vermişti.¹¹⁶ Mektubun sonunda Vramyan cephede çekilen fotoğrafı ekledi. Bu fotoğrafta Kafkas Ordusu 4. Kolordu Komutanı General Ogranovskiy Ermeni “gönüllülerle” birlikte yer alıyordu. Fotoğrafın arkasında: “Ermenileri sever, çok dürüst bir insandır. Van’ı onun döneminde ele geçirdiler, geri çekilme de onun döneminde gerçekleşti. Bizim gönüllü birliklerimiz için çok iyilik yaptı, onlara “benim küçük müttefiklerim” derdi” diye bir yazısı vardı.¹¹⁷

Yalnız Ermenilerin kaprislerine tüm Rus subaylar aynı şekilde bakmıyordu. Askeri sansür yetkilileri tarafından ele geçirilen Yarbay Polyanov’ın Yuryev şehrine Bayan Sokolova adına gönderilen mektubunda şöyle belirtiliyordu: “Kafkas cephemiz bir konu dışında her yönden güzel. Bu başa bela ve her konuda sıkıntılı Ermeniler yaşamımızı zehir ediyorlar. O kadar çoklar ki nereye baksan her yerde onlar var. Hasta numarası yapma konusunda ustalar ve inanılmaz korkaklar, savaş mevkilerinden kaçıyorlar, arka cephede çalışmak istemiyorlar ve bir yığın halinde hastanelerde yatıp görevden uzaklaştırılmakta ısrar ediyorlar. Bütün bunların istatistiklerini kaydediyorum, çünkü ileride her şeyi komutanlara sunacağım. Neredeyse hepsi pes ediyor – işleriyle baş edemeyen her bir –OV için (çev. notu: en sık kullanılan Rus soy isim son eki, ör: Nikiforov, Bolşov) bin tane –YAN var (en sık kullanılan Ermeni soy isim son eki, ör: Makaryan, Vartanyan).¹¹⁸

Ermeni “gönüllülerle” ilgili Rus ordusunun başını ağrıtan bir diğer ciddi sorun ise şuydu: bu “gönüllüler” yerli Müslüman halka karşı mezalim yapıp suçu Rus birliklerine atıyorlardı. Bu konuda sadece 17 Mart - 1 Nisan 1916 tarihleri

116 S. Vramyan’ın ABD, Boston’a “Ayrenik” gazetesini editörü Bay H. Darpinyan’a mektubu. 1915. //RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 27-28.

117 Aynı belge, y. 28.

118 Yuryev şehrine Sokolova adına mektubundan alıntı. 1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 164.

arasında Kafkas Ordusu Komutanlığına 3 telgraf geldi. Birincisi (17 Mart tarihli) Yüksek komutanlığa bağlı levazım subayına gönderilmişti, ikincisi (23 Mart tarihli) 4. kolordunun komutanına, üçüncü ise General Bolhovitinov ve Generaş Pustovoytenko adına gelmişti.¹¹⁹

17 Mart tarihli telgrafta Ermeni askerlerin Türk ahaliye karşı yaptıkları vahşeti araştırmak için Bitlis Ordu Komutanına dilekçe gönderildiği görülmektedir. Bu telgrafta, Bitlis'te Ermeniler tarafından katledilen 2.000 Türk sivilden bahsediliyordu. Bitlis Ordu Komutanı General Abatsiyev bu meseleyle ilgili şöyle yazıyordu: “Türk tebaası olan Ermenilerin çoğunlukta olduğu Ermeni birliklerine gelince, birlik askerleri Müslümanlara karşı bitmek bilmeyen mezalim yaptıkları için üçüncü gün bu birliği şehir dışına çıkarıp Bitlis-Muş hattına göndermek zorunda kaldım”. Bu birliğin komutanı Andranik idi.¹²⁰

O günlerde Ermeni “gönüllülerin” Todvand’da yaptıkları vahşet daha da korkunçtu. Orada bulunan evin bir bölümünde Rus atıcılar bulunuyordu. Diğer tarafta ise Ermeni “gönüllüleri”. Rus atıcılar kendi taraflarında hem annelerini hem de babalarını kaybeden 20 Müslüman çocuğu yerleştirip doyurdular. Yalnız keşiften döndüklerinde sadece cesetlerini buldular. Telgrafta, o sıralarda evde Ermenilerden başka kimsenin olmadığı belirtiliyordu. General Abatsiev, yaptığı soruşturma sonucunda bu cinayetin Ermeniler tarafından yapıldığını ortaya çıkardı.¹²¹ 31 Ocak 1916 tarihli diğer raporda, Doğubayazıt’ın Kinar köyünde 2. Ermeni birliğinde, Nahabet Grigoryants adlı bir “gönüllü” tarafından iki çocuğun öldürüldüğü belirtilmişti. Gönderide süngü ile öldürülen 8 yaşındaki erkek çocuğu ve 11 yaşında kız çocuğu hakkında bilgi verilmişti.¹²² Aynı yıl 26 Eylül tarihli rapora göre eski bir Ermeni gönüllü Yukarı Süleymanlı köyüne saldırıp üç kişiyi öldürdü, dört kişiyi ve on iki sığırı kaçırdı.¹²³

*Ermeni “gönüllülerle”
ilgili Rus ordusunun
başını ağrıtan bir diğer
ciddi sorun ise şuydu: bu
“gönüllüler” yerli
Müslüman halka karşı
mezalim yapıp suçu Rus
birliklerine atıyorlardı.*

“Gönüllülerin” yanı sıra yerli silahlı Ermeniler de Müslümanlara karşı yapılan soygun ve şiddet olaylarına katılıyorlardı. General Nikolayev General Yudenic’e telgrafında şöyle yazıyordu: “Ele geçirdiğiniz Türkiye topraklarının

119 Bakınız: General Bolhovitinov’un prens V. Orlov’a mektubu. 03.04.1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 87.

120 Kafkas Ordu Karargah Başkanın telgrafı. 17.03.1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 88.

121 Bakınız: General Bolhovitinov’dan General Pustovoytenko adına telgrafı. 01.04.1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 90.

122 Kinar köyünde iki çocuk cinayeti hakkında. 31.01.1916. // RDATA, f. 2301, l. 2, d. 119, y. 1.

123 Yukarı Süleymanlı köyüne saldıran eski Ermeni gönüllünün davası. 26.09.1916. // RDATA, f. 2301, l. 2, d. 119, y. 21.

sınırında yaşayan Ermeniler, silahlı olup bizim ordumuzun peşinden giderek Müslümanlara karşı soygun ve şiddet uyguluyorlar”.¹²⁴ General Bolhovitinov yazıyordu: “Neredeyse her subay sadece birlik askerlerinin değil, onların komutanlarının da askeri disiplini bozduklarına, aralarında anlaşmazlıklara ve entrikalara, övünmeye, korkaklık vakıalarına, hırsızlığa, yağmacılığa ve nihayetinde aldığımız Türk bölgelerindeki sivil Müslüman halka uyguladıkları şiddete tanıklık ediyordu. Ayrıntılara girersek: bahsettiğimiz şiddetin ve Ermeni birlikleri tarafından, cinsiyete ve yaşa bakmaksızın Kürt köylerinin neredeyse yok edilme vakıaların gerçekten yer aldığını kanıtlayan, sadece askerlerin değil, birlik askerlerinin de davranışlarına tepki gösteren alakasız insanların da elimize geçen yazışmaları vardır”.¹²⁵ General Nikolayev, Van’ın fethi sırasında Ermeni “gönüllülerin” yağmacılığının yüksek boyutlara ulaştığını, bu suç akını durdurmak için askeri mahkeme kurmak zorunda kaldığını yazıyordu.¹²⁶

Van’da meydana gelen olayları incelemek için Ermeni “Ulusal Büro” Duma üyesi İosif Hununts ve yazar Ovanes Tumanyan görevlendirildiler.

General Nikolayev onlara Van’da yaşanan vahşeti anlattı.¹²⁷ Rus ordusu tarafından ele geçirilen Türk topraklarda sözde güvenliğin sağlanması için Ermeni polis birlikleri genellikle hırsızlık ve yağmacılığın peşindeydi... Haziran 1916 yılında “gönüllü” Levon Varadyan Van’dan Tiflis’e “Mşak” gazetesinin editörü Ambartsum Arakelyan’a, “polislerin neredeyse hepsi soyguncu” diye yazıyordu.¹²⁸ Tiflis’te birliklerin faaliyetlerini kontrol eden “Ulusal Büro” bile, ağırlıkla Hınçaklardan oluşan 6. birliğin hırsızlık yaptığını itiraf ediyordu.¹²⁹ Rus arşivlerinde Ermeni “gönüllülerin” vahşetini kanıtlayan birçok belge muhafaza ediliyor.

1916 yılında “Dışişleri Bakanının Ermeni sorunu üzerine Bakanlar Kuruluna Rapor” hazırlanmıştır. Bu belge, Ermeni sorununun büyük güçlerin elinde Osmanlı İmparatorluğunu zayıflatmak için kullanılan bir araç olduğunu kanıtlıyor. Rusya Dışişleri Bakanlığı belgesinde öncelikle “Boğazları elde etmek gibi arzu edilen hedefe yaklaşıncaya gerçek savaşa başlanmalı” diye belirtiliyor.¹³⁰ Belgede, “Rusya’nın da Türkiye’yi zayıflatmak için Türkiye’deki Ermenileri desteklemesi bir devlet vazifesi olarak belirlenmiş, dolayısıyla,

124 General Nikolayev General Yudenic’e telgrafi. 16.05.1916. // RDATA, f. 210, l. 1, d. 646, y. 154.

125 General L.M.Bolhovitinov’un Kafkas Valisi Askeri Danışmanına raporu. 11.12.1915. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 66.

126 Aynı belge, y. 68.

127 Bakınız: Aynı belge, y. 68.

128 Levon Varadyan’ın Tiflis “Mşak” gazetesinin editörü Ambartsum Arakelyan’a mektubu. 03.06.1916. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 191 (arkası).

129 ABD “Eritassar Ayastan” gazetesine gönderilen mektuptan alıntı. 15.06.1915. // RDATA, f. 2100, l. 1, d. 557, y. 33.

130 B.A. Boryan. Ermenistan, Uluslar arası Diplomasi ve SSCB. II Bölüm, 1929, s. 413.

üstten gelen izinle, 1912 yılından itibaren Rus diplomasinin Türkiye Ermenistanı'nda yeni reformların gerçekleşmesi için elinden geleni yapmaya çalıştığı" belirtilmişti.¹³¹

Raporda daha sonra şu cümleler yer alıyordu: "Rus diplomasisinin çabaları başarıya ulaşmıştır... Türkiye'deki Ermeniler bir vatandaşlık görevi olarak Türklerin yanında yer almadılar. Bilakis, ağırlıkla Türk tebaası olan Ermenilerden ibaret binlerce kişilik birlikler kurdular. Olup bitenleri değerlendirirken devlet adamlarından Cevdet Bey, "Rus askerin kurşunu ayağımıza Ermeni askerin kurşunu ise kalbimize vuruyor" diyordu.¹³² Ermenilerin bu savaştaki önemini değerlendirmek için son muharebede ölen bir Türk subayının günlüğünden bir alıntıyı söylemek yeterli olacaktır. Günlükte şöyle bir cümle yer almaktadır: "Eğer Ermeniler bizle birleşseydi, Rusları çoktan yenerdik."

Ermeni "gönüllülerin" vahşetine tanıklık yapanlardan, Başkurdistan ÖSSC Birk Eğitim Enstitüsünün Tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Rus asıllı Nikolay Vladimiroviç İzbaş Ekim 1947 tarihinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesine şöyle yazıyordu: "1915 yılı bizim neslimizin, özellikle de o dönemde Rus ordusunda bulunanların hafızasında iyice kaldı. Çünkü Türkler Ermenileri değil, Çarlık rejimi tarafından oluşturulan Ermeni birlikleri Doğu Anadolu'nun sivil Müslüman halkını katliyordu. Ayrıca da ateş hattından iç cepheye götürdükleri Türk savaş esirlerini toplu katliama uğratarak kendilerini rezil ediyorlardı".¹³³

Doğu Anadolu'daki olaylardan sonra Ermenilerin Güney Kafkasya'ya toplu bir şekilde göç etmeleri bölgede etnik ilişkilerin gerginleşmesine yol açtı. Grandük Nikolay Nikolayeviç "Kafkasya'daki siyasi duruma ilişkin" hazırladığı raporda İmparator II. Nikolay'a bu gerginliğin boyutunu gösteriyordu. Grandük, Krala, "Kafkasya'nın en büyük merkezi Tiflis'te kentin yönetimi tamamen Ermenilerin elindedir" yazıyordu.¹³⁴

Rus ordusunda görev yapan Ermeni "gönüllüleri" Türkiye'de 1914-1916 yıllarında kazandıkları "askeri" deneyimi Kafkasya'ya taşıdılar. 1917-1918'de Güney Kafkasya Ermeni "gönüllülerin" kanlı mücadelesine sahne oldu. Güney Kafkasya'daki olaylar daha küçük çapta olsa da, şekil ve yöntem itibariyle 1914-1916 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda yaşanan olayların aynısı idi.

131 Aynı eser, s. 414.

132 Aynı eser, s. 418.

133 Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Yönetim Kurulu Sekreterliğine, Ekim 1947 // Rusya Devlet Sosyal - Siyasi Tarih Arşivi (bundan sonra- RDSSTA).

134 Kafkas ve Rus İmparatorluğu: projeler, fikirler, yanılsamalar ve gerçekler. XIX yüzyılın başı- XX yüzyılın başı. St. Petersburg, 2005, s. 551.

Ermeni “gönüllü birliklerinin” Türkiye’deki kanlı maceraları, yaptıkları cinayet, şiddet, yağma ve etnik temizlikler mantıksal bir sonuca ulaştı. 1917 yılın Devrimden sonra Rusya’nın Kafkas Cephesi dağılmaya başladı. Rus ordusunda görev yapan Ermeni “gönüllüleri” Türkiye’de 1914-1916 yıllarında kazandıkları “askeri” deneyimi Kafkasya’ya taşıdılar. 1917-1918’de Güney Kafkasya Ermeni “gönüllülerin” kanlı mücadelesine sahne oldu. Güney Kafkasya’daki olaylar daha küçük çapta olsa da, şekil ve yöntem itibarıyla 1914-1916 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun doğusunda yaşanan olayların aynısı idi. Acımasız Ermeni “komutanları” Bakü’de, Kafkas Olağanüstü Komiseri Stepan Şaumyan’ın himayesinde bir araya geldiler ve sivil Müslüman halka karşı sadece Bakü’de değil Şamahı, Kuba, Nahçıvan, Zangezur ve Karabağ’da akıl almaz vahşet uyguladılar.¹³⁵

SONUÇ

Bugün, o kanlı olaylardan bu yana 100 yıl geçti. Yukarıda bahsettiğim olaylar farklı bir şekilde yansıtılıyor. Sorunlar tarihten siyasi alanlara taşınmaya çalışılıyor. Kasıtlı olsun ya da olmasın, Ermeni “gönüllü birliklerinin” Doğu Anadolu’da yaptıkları kıyım unutturulmaya çalışılıyor. Ermeniler, yaşanmamış soykırımın kabul edilmesini talep ederken bunu Türkiye’ye karşı bir baskı aracı olarak kullanılıyor. Bu talep son yirmi yıldır Ermeni propagandasının ana konusunu oluşturuyor. Bunda amaç, Azerbaycan topraklarını işgal etmiş Ermenistan’a uluslararası kamuoyunda mağdur imajı oluşturmak ve yaptıklarını haklı çıkarmaktır.

135 Detaylı bakınız: Claims of the Peace Delegation of the Republic of Caucasian Azerbaijan Presented to the Peace Conference in Paris. Paris, 1919. s. 21; Kazemzadeh F. The Struggle for Transcaucasus (1917–1921). P. 131; Mart 1918, Bakü. Azeri katliamlar belgelerinde. Rustamova-Tohidi. Bakü, 2009; Kuba. Nisan-Mayıs 1918. *Müslüman katliamlar belgelerle*. Rustamova-Tohidi. Bakü, 2010.

KAYNAKÇA:

Birincil Kaynaklar:

- “Berdan’ türü silahın ve donanımın dağıtıldığı Aleksandropol (Gümrü) kazası köylerinin listesi.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d.558, 1914.
- “1 Kasım 1915 tarihine göre 2. Ermeni gönüllü birliğinin listesi.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.557.
- “1915 yılın başında Bakü İl Jandarma Müdürlüğüne gelen gizli bilgiler.” *ACBBSBA*, f. 276, l. 8, d. 498, 1915.
- “A. Hatisov’un Kafkas Ordusu Karargah Başkanına mektubu.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 646, 28.09.1916.
- “ABD “Eritassar Ayastan” gazetesine gönderilen mektuptan alıntı.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 557, 15.06.1915.
- “Aleksandropol (Gümrü) Gönüllü Birliğin Komutanın Aleksandropol Garnizon Komutanına raporu.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 646, 05.01.1915.
- “Artem Gasparyan’ın Tiflis Belediye Başkanına mektubu.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 557, 26.08.1915.
- “Asteğmen Badmaev’in Savunma Bakanlığına dilekçesi.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d.729, 05.10.1914.
- “Attaques des musulmans dans la region de Kars.” *Archives d’Ali Mardan-bey Topchibachi*, carton n° 9. CERCEC, EHESS, Paris, 1915.
- “Bakü Belediye Başkanın Topçibaşev hakkında notu.” *RFDA*, f.102, l.236, d.609, 04.05.1916.
- “Belyaev’in Kafkas Ordusunun Genelkurmay Başkanına telgrafı.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 557, 07.09.1915.
- “Birlik Komutanı Vartapetyants’ın raporu.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 665, 17.01.1916.
- “Bolhovitinov’un Savunma Bakanlığına telgrafı.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.535, 30.01.1915.
- “Bulgaristan’dan “Mşak” Ermeni gazetesinin yazı işlerine mektubu.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.557, 1915.

- “Bükreş’teki Rusya’nın temsilcisinin telgrafı.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 558, 09.01.1915.
- “Çarın Ermenilere Bildirisi.” *ACBBSBA*. f. 2100, l. 1, d. 535, 17.09.1914.
- “Dışişleri Bakanın Kafkas Valisine telgrafı.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d.505, 26.08.1914.
- “Diplomat memur adına Dışişleri Bakanlığının şifreli telgrafı.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.558, 02.02.1915.
- “Documents sur 1915: Adjars, Sarykamis.” *Archives d’Ali Mardan-bey Toptchibachi*, carton n° 9. CERCEC, EHESS, Paris, p.5.
- “Erivan’dan Tiflis’e General Mışlayevskiy’ye telgrafı.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.722, 19.04.1914.
- “Ermeni birliğin Merkez Komitesinden Hınçak Partisinin Amerika’da Yönetim Kurulu’na.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d.557, 15.09.1915.
- “Ermeni birliğin personeli, Proje.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.557, 1914.
- “Ermeni birliklerin taburlara dönüştürülmesi.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 557, 06.12.1915.
- “Ermeni gönüllü birliğin listesi 1 Kasım 1915 yılına göre.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.557.
- “Ermeni gönüllülerin listesi.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.558. 15.12.1914.
- “Ermeni gönüllülerin nakliye telgrafı.”. *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 665, 27.02.1916.
- “Ermenilerin İran ve Türkiye’nin Kafkas’a yakın toprakları satın almalarıyla ilgili konuya dair.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 646, 23.05.1916.
- “General Bolhovitinov’dan General Pustovoytenko adına telgrafı.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 646, 01.04.1916.
- “General Bolhovitinov’un General Voropanov’a telgrafı.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.505, 25.11.1914.
- “General Bolhovitinov’un General Yudenic’e telgrafı.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 729, 05.10.1914.

- “General Bolhovitinov’un prens V. Orlov’a mektubu.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 646, 03.04.1916.
- “General Bolhovitinov’un raporu.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.558, 10.06.1915.
- “General Çernozubov’dan Kafkas Ordusu Karargahına.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.646, 29.08.1916.
- “General L.M. Bolhovitinov’un Kafkas Valisi Askeri Danışmanına raporu.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 646, 11.12.1915.
- “General Leonid Bolhovitinov’un Kafkas ordusunun Genelkurmay Başkanı NikolayYudeniç’e telgrafi.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d.729, 05.10.1914.
- “General Leonid Bolhovitinov’un Kafkas’ın askeri valisine gizli rapordan.” *RDATA*, f.13134, l. 1, d. 82, 20.11.1914.
- “General Leonid Bolhovitinov’un Kağızman kazasının Kars vilayet reisine yazdığı gizli raporu.” *RDATA*, f. 13134, l. 1, d.82, 20.11.1914.
- “General Nikolayev General Yudeniç’e telgrafi.” *RDATA*, f. 210, l. 1, d. 646, 16.05.1916.
- “General Ryabikin’e Vartan’dan mektup.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.557, 20.01.1915.
- “General Savelyev’den Kafkas Askeri Bölgesi Karargahı Başkanına.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 646, 09.05.1916.
- “General Savelyev’in Kafkas Askeri Bölge Karargahı Başkanına.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 557, 09.05.1916.
- “General Yudeniç’in General Abatsiev’a telgrafi.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.729. 23.10.1914.
- “General Yudeniç’in General Voropanov’a telgrafi.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.505, 18.10.1914.
- “Generaller Yudeniç ve Bolhovitinov’un Kafkas ordusunun lojistik başkanına telgrafi.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 729, 05.10.1914.
- “İdari Komitesinin üyesi S. Vratsiyan’ın Ermeni Komitesine, Boston’a mektubu.” // *RDATA*, f.2100, l.1, d.646, 20.12.1915.

- “İsviçre, Tiratsiyan’a gönderilmiş “Arşak” imzalı mektubundan alıntı.”
RDATA, f. 2100, l. 1, d. 557, 29.07.1915.
- “Kafkas Askeri Bölge Karargahı Genelkurmay Başkanına.” Belge. *RDATA*,
f. 2100, l. 1, d. 646, 01.05.1916.
- “Kafkas Ordu Karargah Başkanın telgrafı.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 646,
17.03.1916.
- “Kafkas Ordusu Başkomutanı Vorontsov-Daşkov’un Ermeni Patrik’ine
Patrik’ine.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.557, 19.06.1915.
- “Kafkas Ordusu Karargahından Tiflis Belediye Başkanı Hatisov’a.” *RDATA*,
f.2100, l.1, d.558, 26.01.1915.
- “Kafkas Ordusunun Tedarik Genel Müdürlüğünden Kafkas Ordusu
Başkomutanlık Karargahına.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.558, 22.02.1915.
- “Kafkas Valiliği İdaresinden Kafkas Ordusu Karargahına.” *RDATA*, f.2100,
l.1, d.646, 24.08.1915.
- “Kafkas Valiliğinden Kafkas Ordusu Saha Başkanına.” *RDATA*, f.2100, l.1,
d.558, 29.01.1915.
- “Kafkas Valisi Sivil Danışmanın Türkiye Bölgeleri Askeri Valisine
mektubu.” *RDATA*, f. 13227, l. 2, d. 8, 26.09.1916.
- “Kağızman kaza reisinin mektubundan.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 528,
04.08.1914.
- “Karadeniz Valiliğinden Kafkasya Valisine mektup.” *RDATA*, f. 1300, l. 1,
d.890, l.16. 20.11.1914.
- “Kinar köyünde iki çocuk cinayeti hakkında.” *RDATA*, f. 2301, l. 2, d. 119,
31.01.1916.
- “Kont Vorontsov-Daşkov’un Dışişleri Bakanlığına gizli telgrafı.” *RDATA*, f.
2100, l. 1, d.558, 06.02.1914.
- “Levon Varadyan’ın Tiflis “Mşak” gazetesinin editörü Ambartsum
Arakelyan’a mektubu.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 646, 03.06.1916.
- “M.Y. Caferov’un II. Nikolay’a rapor mektubu.” *RDATA*, f.1276, l.11,
d.1459, Ocak 1915.

- “Maslovkin’in Ordu Karargahına, General Saveleev’a telgrafı.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.557, 1914.
- “Mnatsakanyan’ın Amerika’da “Hınçak” partisinin yönetim kuruluna mektubu.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.557. 22.07.1915.
- “O dönemde görevli olan Danıştay Başkanı S.A. Yegizarov’un “Mışak” gazetesinin editörü Arakelyan’a mektubu.” *ACBBSBA*, f. 276, l. 8, d. 463, 10.09.1915.
- “Orenburg Piskoposu Matfey’in Ortodoks cemaatine çağrısı.” *ACDA*, f. 3172, l. 1, d. 2, 1914.
- “Papazyan’ın Doğubayazıt’ten Tiflis’e Piskopos Mesrop’a.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 646, 06.08.1916.
- “Rusya’nın Konstantinopolis elçisi Mihail Girs’in gizli telgrafı.” *RDATA*. f. 2100, liste (l.) 1, dosya (d.) 535, yaprak (y.) 116. 16.09.1914.
- “Sarıkaş valisi Podgurskiy’nin Albay Grigoliya’ya ve Ardahan, Ordu ve Kağızman kaza reislerine telgrafı.” *RDATA*, f.2100, l.1, d. 460, 12.01.1915.
- “Savunma Bakanlığı genel müdürüne anonim mektup.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 665, y. 207. 25.06.1915.
- “Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Yönetim Kurulu Sekreterliğine.” *RDSSTA*. Ekim 1947.
- “Teğmen Prohorov’un Kars Kalesinin Amirine raporu.” *RDATA*, f.2100, l.1, d.558, y.302. 03.05.1915.
- “Tiflis İl Jandarma Müdürlüğün raporu.” *RDATA*, f. 2100, l.1, d.557, 08.12.1915.
- “Tiflis İl Jandarma Müdürü Albay Pastryulin Kafkas Valiliği İstihbarat Dairesine gönderdiği rapor.” *ACBBSBA*, f. 276, l. 8, d. 498, y. 10. 1915.
- “Tiflis’ten “Armyanskiy Vestnik” gazetesine Moskova’ya gönderilen mektubun kopyası.” *RDATA*, f. 13227, l. 2, d. 8, y. 2-3. 14.08.1916.
- “Vasilii Gadjimukov’un raporun üzerine General Bolhovitinov’un önergesi.” *RSMHA*, f. 2100, r. 1, v. 665, 25.02.1916.

- “Vramyan’ın darpinyan’a mektubu.” *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 646, y. 27.
Ocak 1916.
- “Vratsyan’ın İğdir’den Tiflis’teki “Orizon” gazetesine telgrafı.” *RDATA*,
f.2100, l.1, d.557, 22.08.1915.
- “Yarbay Savelyev, Kars Kalesi Karargah Komutanına.” *RDATA*, f.2100, l.1,
d.557. 12.08.1915.
- “Yelizavetpol İl Jandarma Müdürün Kafkas Valiliğe bağlı Jandarma
Müdürlüğüne mektubu.” *ACBBSBA*, f.276, l.8, d. 463, Şubat, 1915.
- “Yukarı Süleymanlı köyüne saldıran eski Ermeni gönüllünün davası.”
RDATA, f. 2301, l. 2, d. 119, 26.09.1916.
- “Yuryev şehrine Sokolova adına mektubundan alıntı.” *RDATA*, f. 2100, l. 1,
d. 646, 1916.
- S. Vramyan’ın ABD, Boston’a “Ayrenik” gazetesi editörü Bay H.
Darpinyan’a mektubu. 1915. *RDATA*, f. 2100, l. 1, d. 646.

İkincil Kaynaklar:

- Baberoovski, Yorg. *Vrag est vezde. Stalinizm na Kavkaze*. 2010.
- Boryan, B.A. *Ermenistan, Uluslararası diplomasi ve SSCB*. 1928.
- Claims of the Peace Delegation of the Republic of Caucasian Azerbaijan
Presented to the Peace Conference in Paris*. Paris, 1919.
- De Maleville, George. *1915 Osmalı-Rus Ermeni Trajedisi*. Bakü. 1990.
- Ermeni Gönüllü Birlikler*. Bakü: Azərneşr, Bakü, 2013.
- Erzurum Rus Baş Konsolosu V. Mayevskiy’nin notu*. Bakü, 1994.
- Hasanli, Jamil. “Armenian Volunteers on the Caucasian Front (1914-1916)”
The Caucasus & Globalization. Vol. 8 No: 3-4, 2014.
- İkbal*, 19 Şubat 1915.
- Kafkas ve Rus İmparatorluğu: projeler, fikirler, yanılsamalar ve gerçekler.
XIX yüzyılın başı- XX yüzyılın başı*. St. Petersburg, 2005.

Kavkazskoye Slovo (Kafkas sözü), 18 Ağustos 1916.

Kazemzadeh Firuz, *The Struggle for Transcaucasus (1917–1921)*. Bakü, Mart 1918.

Kuba, Nisan-Mayıs 1918.

La Libre Parole, 11 Juin 1915.

Mayevskiy, V.F. *Ermeni sorununun bir parçası olarak: Kafkas'taki Ermeni-Tatar sıkıntıları*. Tiflis, 1915.

Perinçek, Mehmet. *Ermeni Sorunu*. Moskova, 2011.

Rustamova-Tohidi, Solmaz. *Azeri katliamlar belgelerinde*. Bakü, 2009;

Rustamova-Tohidi, Solmaz. *Müslüman katliamlar belgelerle*. Bakü, 2010.

The Times, 18 May 1915.

Tolstaya, Aleksandra. *Moskva, AO 'Kniqa i biznes'*. Moskva c. 54. 1992.

Yamayeva, L. A. (ed.) *Rusya Devlet Duma'nın Müslüman milletvekilleri. 1906- 1917 yıllar. Dokuman ve belgeler koleksiyonu*. Ufa, 1998.

Kısaltmalar:

RDTA: Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi

RDSSTA: Rusya Devlet Sosyal – Siyasi Tarih Arşivi

ACBBSBA: Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanlığa Bağlı Siyasi Belgeler Arşivi

ACDA: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi

f.: fond

l.: liste

d.: dosya

AMERİKALILARIN ANADOLU GÖZLEMLERİ: EMORY NILES VE ARTHUR SUTHERLAND'IN 1919 SAHA ÇALIŞMASI NOTLARI

(AMERICANS INVESTIGATING ANATOLIA:
THE 1919 FIELD NOTES OF EMORY NILES AND ARTHUR SUTHERLAND)

Dr. Brian JOHNSON*

American Research Institute in Turkey
bdjohnson62@gmail.com

Öz: 1990 yılında Justin McCarthy, ABD Ulusal Arşivleri'nde Emory Niles ile Arthur Sutherland adında iki Amerikalının 1919 yılı yazında Doğu Anadolu'da gerçekleştirdikleri bir saha çalışması raporunun varlığını açıklamıştır. Amerikalıların gözlemleri Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu bölgenin durumu hakkında dış gözlemciler tarafından yapılan ilk çalışmalardan birisidir. Ancak söz konusu rapor, kritik bir bölüm teşkil eden ve Niles ile Sutherland'in raporları ile beraber okunması gerektiğini vurguladığı saha çalışma notlarından yoksundur. McCarthy söz konusu notların kaybolduğunu, hatta belki de yok edildiği tahmininde bulunmuş, ancak ortaya çıkması halinde o dönemi tarihsel açıdan kesinlikle daha iyi anlamamızı sağlayacağını vurgulamıştır. Niles ve Sutherland'in saha çalışması notları ne yok edilmiş ne de kaybolmuştur. İki özdeş kopyası İstanbul'da bulunan eski Dış Görevler İçin Amerikan Komisyonerler Kurumu arşivinde bulunmaktadır. Bu makale Niles ve Sutherland'in Doğu Anadolu'daki çalışmalarını incelemekte ve tarihsel bağlamına yerleştirmektedir. Ayrıca yaptıkları araştırmanın sonuçlarının muhtemelen neden göz ardı edildiğini ve zamanla unutulduğuna dair tahminlerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Transkafkasya, Osmanlı İmparatorluğu, Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti, Yakın Doğu Amerikan Yardım Komitesi, Dış Görevler İçin Amerikan Komisyonerler Kurumu, Harbord Komisyonu, Emory Niles, Arthur Sutherland, James Barton, Birinci Dünya Savaşı

Abstract: In 1990, Professor Justin McCarthy revealed the existence of a report, which he had discovered in the US National Archives, of a survey of

* Amerikan Bord Heyeti Genel Sekreteri Kenneth Frank'e bu makalenin araştırma ve yazılma sırasındaki katkılarından ve eşlik eden haritalar üzerindeki çalışmadan dolayı şükranlarımı sunmak isterim. Aynı zamanda makalenin önceki taslaklarını okuyan ve daha iyi olması için yaptıkları önemli öneriler için meslektaşlarıma teşekkür ederim. Bu makalenin İngilizce orijinali daha önce *The Journal of Turkish Studies*, 34/2 (2010), 129–147 yayınlanmıştır.

eastern Anatolia in the summer of 1919 by two Americans, Emory Niles and Arthur Sutherland. Their account is one of the first descriptions of this region by outside observers after World War I. However, the document lacks a critical component, Niles and Sutherland's field notes, which the authors emphasized should be read in conjunction with their report. McCarthy assumed that the missing information was lost, perhaps destroyed, but he surmised that if it ever came to light, it would surely enhance our understanding of the period. Niles and Sutherland's field notes have not been destroyed, nor are they lost. Two identical copies exist in the archives of the former American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) in Istanbul. This paper describes Niles and Sutherland's mission to eastern Turkey and places it in historical context. It also speculates why the results of their investigation were probably ignored and eventually forgotten.

Keywords: *Turkey, Transcaucasia, Ottoman Empire, Democratic Republic of Armenia, American Committee for Near East Relief, American Board of Commissioners for Foreign Missions, Harbord Commission, Emory Niles, Arthur Sutherland, James Barton, World War I*

1990 yılında Ankara'da düzenlenen bir tarih sempozyumunda Profesör Justin McCarthy, Doğu Anadolu'da Birinci Dünya Savaşı sonrası durum hakkında iki Amerikalı tarafından hazırlanan bir raporun varlığını açıklamıştır.¹ 14 Haziran ve 12 Ağustos 1919 tarihleri arasında, bir yardım kuruluşu olan Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti (ACRNE) bünyesinde çalışan Emory Niles ve Arthur Sutherland, yerel yardım ihtiyaçlarını tespit etmek ve ACRNE'nin bunları nasıl karşılayacağını belirlemek amacıyla Bitlis, Van ve Erzurum yolunu izleyerek Mardin'den Trabzon'a gitmiştir. Anlaşıldığı üzere, onlar savaştan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun İran ve Transkafkasya'daki Demokratik Ermeni Cumhuriyeti ile sınırına bitişik durumdaki Türkiye'nin bu bölgesine giren ilk Amerikalılardır.

McCarthy, Harbord Komisyonu² -ABD Hükümeti tarafından Anadolu ve Güney Kafkasya'ya, bölgeyi Amerikan mandası altına alma ve doğu Türkiye topraklarının bir kısmını kapsayacak bir Ermeni devletinin kurulması ihtimallerini araştırmak üzere Eylül 1919'da gönderilen bir araştırma heyeti-ile ilgili bazı diğer belgelerle karışmış olarak Niles ve Sutherland'ın raporunu Amerikan Ulusal Arşivleri'nde keşfetmiştir. General James G. Harbord'ın liderliğini yaptığı ve daha çok Amerikan askerlerinden oluşan Harbord Komisyonu'ndaki bu grup Mardin'den Tiflis'e geçmiştir. Niles ve Sutherland'ın geçtiği bölge ve civarından birkaç hafta önce, alternatif bir güzergâhtan ve farklı topraklar üzerinden geçmiştir.

McCarthy, Ankara Sempozyumu'nda basılmış çalışmasına Niles ve Sutherland raporunun bir kopyasını da eklemiştir. Aynı zamanda, raporun tamamlanmamış olduğunu ve –Niles ve Sutherland'ın uyarısının da gösterdiği gibi- önemli kısımların³ eksik olduğunu vurgulamıştır: “Bu raporun amacı, o dönem alınan notlardaki gözlemlerimizi özetlemek. Bu rapor ayrı değil, bu notlarla birlikte ele alınmalıdır”.⁴

Niles ve Sutherland'ın saha çalışma notları Ulusal Arşivler'deki raporlarının kopyasından yoksundur. McCarthy bu belgenin eksikliğinin, belki de kasıtlı olarak yok edilmesinin, önemli bir kayıp olduğunu görmüştür. Aynı zamanda,

1 Justin McCarthy, “The Report of Niles and Sutherland: An American Investigation of Eastern Anatolia after World War I,” *XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 5–9 Eylül 1990* (Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1994), 1809–53. Dr. Justin A. McCarthy Louisville Üniversitesi, Kentucky ABD'de tarih profesörüdür.

2 Niles ve Sutherland raporu Amerikan Ulusal Arşivleri ve Kayıtlar İdaresi'nde (NARA) bulunmaktadır: Report of Captain Emory H. Niles and Mr. Arthur E. Sutherland Jr. on Trip of Investigation through Eastern Turkish Vilayets, Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1914–1931 (RG 256) dosya: 184.021/175, M820B mikrofilm olarak bulunur: General Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1918–1931, rulo 231(bundan sonra Niles ve Sutherland Raporu olarak bilinmektedir).

3 McCarthy, “The Report of Niles and Sutherland” 1824.

4 Niles ve Sutherland Raporu, 3.

eksik olan bilginin bulunması halinde, o dönemi tarihsel açıdan kesinlikle daha iyi anlayacağımız tahmininde bulunmuştur.⁵

Niles ve Sutherland'ın saha çalışma notları ne yok edilmiş ne de kaybedilmiştir. İstanbul'daki eski Amerikan Misyoner Teşkilatı'nın (ABCFM) arşivlerinde iki tane daktilo ile yazılmış kopyası bulunmaktadır.⁶ Burada dijital görüntülerle, tarihî çerçeve içinde sergilenen bu notlar, artık Niles ve Sutherland raporunun, amaçlandığı şekilde bilim adamları tarafından incelenmesini ve analiz edilmesini sağlayacaktır.

William Peet'in Dosyaları

İstanbul'daki ABCFM'nin arşivlerinde bulunan Niles ve Sutherland'ın saha çalışma notları ve onların hazırladıkları raporun Harbord Komisyonu'ndaki belgelere eklenmesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan misyonerlik faaliyetiyle, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Anadolu'daki nüfusun imhası ve savaşın hemen sonraki Amerikan insani ve siyasi girişimleri ile ilgili karmaşık bir hikâyenin parçasıdır.

ABCFM, İncil'i ve Protestan öğretileri dünyaya yaymak hedefiyle 1810 yılında kurulan bir Protestan misyon birimidir.⁷ Amerikan Bord misyonerleri, inançlarını bölgedeki bütün topluluklara tanıtmak için Anadolu'ya ilk 1820 yılında gelmiştir.⁸ Yasaklanmış Müslümanlara ulaşmayı başarmış, özellikle Doğu Kiliseleri Hıristiyanlarına odaklanmışlardır. Asrın ikinci yarısına kadar ABCFM, misyonunu genişleterek genel eğitim ve sağlık yardımında da yoğun girişimlerde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Bord heyetinin Türkiye'de bulunan 174 misyoneri, 19 hastane ve dispanserinin haricinde, üç dinî eğitim veren okul, sekiz üniversite, 46 orta öğretim okulu ve 369 adet diğer

5 McCarthy, "The Report of Niles and Sutherland," 1824; Justin McCarthy, Esat Arslan, Cemalettin Taşkıran, ve Ömer Turan, *The Armenian Rebellion at Van* (Salt Lake City: The University of Utah Press, 2006), 2, fn.1.

6 Daktiloyla yazılmış iki kopyanın da metinleri birbiriyle aynıdır, şüphesiz birisi diğerinin kopyasıdır. Belgeler 2005 ve 2010 yılları arasında ABCFM arşivlerinin düzenlenmesi ve envanteri sırasında ortaya çıkmıştır. Bord'un arşivleri (yaklaşık 500,000 sayfalık) İstanbul'daki Amerikan Bord Heyeti ofislerinde Aralık 2010 tarihine kadar bulunmaktaydı, sonra Türkiye'deki Amerikan Araştırma Enstitüsü'ne (ARIT) transfer edilmişlerdi. Belgelere şu adresten ulaşılabilir. "Notes of Captain E. H. Niles and Mr. A. E. Sutherland taken on trip of investigation July & August, 1919" http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_20c/niles_suthr/Field_Notes_of_Niles_and_Sutherland_OTAP.pdf Son Erişim: 10 Eylül 2012

7 ABCFM Massachusetts eyaletinde 1812 yılında oluşturmuştur.

8 ABCFM'in Anadolu'daki eski yılları için bkz: William E. Strong: *The Story of the American Board: An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Boston, New York, Chicago: The Pilgrim Press, 1910). Strong ABCFM'in aylık haber bülteni olan *Missionary Herald*'in editörüyü ve onun anlatımı tarihin içindedir.

okullardan işletiyordu.⁹ Özellikle bu okullarda, çoğunlukla Ermenilere hizmet etmişlerdi. ABCFM, yıllık bütçesinin dörtte birini Anadolu'daki çalışmalar için ayırmıştı¹⁰ ve bölgedeki malları milyonlarca dolar değerindeydi.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, misyonerlerin girişimlerini hazırlıksız yakalamıştır. ABD'nin neredeyse üç yıl boyunca savaşa katılmaktan kaçınmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyonerler, çalışmalarına önceki gibi devam edememişlerdir. İletişim, seyahat, gemicilik ve diğer önemli faaliyetler engellenmişti. Hatta daha çok ABCFM ile çalışan Ermeniler, Osmanlı yetkililerine, İmparatorluğun düşmanları arasına katılmaya hazır olan olası bir beşinci kategori olarak görünmüşlerdi. Gerçekten de 1914 ile 1915 yılının başında Osmanlı ordusundan ayrılan, doğu Anadolu'da ayaklanmayı fitilleyen ve Kafkasya cephesinde Rus güçleri yanında savaşan Ermeniler vardı.¹¹

ABD'nin neredeyse üç yıl boyunca savaşa katılmaktan kaçınmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyonerler, çalışmalarına önceki gibi devam edememişlerdir. İletişim, seyahat, gemicilik ve diğer önemli faaliyetler engellenmişti.

1915 baharında Osmanlı hükümeti tarafından, Ermenileri savaş bölgelerinden ve toprağındaki diğer yerlerden göndermek için üstlenilen Sevr önlemleri, aynı zamanda askerî husumetler, toplumlar arası anlaşmazlık ve ayırım edilmemiş şiddet ve eşkıyalık savaş sırasında Anadolu'ya yerleşmiş çok sayıda Ermeni'nin sevk edilmesine, kaçmasına veya ölmesine sebep olmuştur.¹² Türkiye'de kalan bazı ABCFM çalışanları, kuruluşlarını iskân edilmiş veya öksüz kalmışlara açmışlardı. Fakat sonunda 1917 yılında Amerika, İtilaf devletlerine katıldığında ve Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkileri kopma noktasına geldiğinde, pek çok Amerikan Bord Heyeti personeli bölgeyi terk etmiş ve Bord Heyeti'nin birkaç tesisi kapatılmıştır.

1915 yılında ABCFM üyeleri ve Amerikan iş ve siyasi kuruluşunun ileri

9 *The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Boston: The Board, 1914), 107.

10 A.g.e, 232–5.

11 Örneğin bkz: "Armenians Fighting Turks: Besieging Van—Others Operating in Turkish Army's Rear," *New York Times*, 7 Kasım 1914 ve "Turkish Armenians in Armed Revolt: Were Ready to Join Russian Invaders, Having Drilled and Collected Arms," *New York Times*, 13 Kasım 1914. İkinci el tarihi anlatımlar için bkz: Erik J. Zürcher, *Turkey: a Modern History* (London and New York: I.B. Tauris, 1998), 120–1; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 314–17; McCarthy et al., *The Armenian Rebellion at Van*, 187–98.

12 Bu trajedinin bütün şartlarının daha iyi anlaşılması için, ölmüş veya sevk edilmişlerin sayılarının da dahil olduğu daha ileri tarihi araştırma ve analiz gerekir. (Mesela ölüm tahminleri büyük oranda değişmektedir [Zürcher, 120; Shaw, 315–6].) Yoğun polemikçi kaynaklar ve konu hakkındaki söylemler objektif soruşturmanın gelişmesine engel olmuşlardır.

gelenleri; Ermenilere ve Süryanilere, savunmasızlara ve Anadolu ile çevresinde acı çeken Hıristiyanlara (genellikle Ermeniler) yardım etmek için Amerikan Yardım Heyeti (ACASR) olarak bilinen bir ajans kurmuşlardır.¹³ Zengin bir sanayici, filântrop ve Başkan Woodrow Wilson'un yakın bir arkadaşı olan Cleveland Dodge, ACASR'nin başlıca kurucularından biriydi. ABCFM'nin ilgili sekreteri James L. Barton,¹⁴ bu heyetin başkanıydı. Amerikan Bord misyonerleri, taraftarları ve bağlı şirketleri ise üyelerinin çoğunu oluşturmaktaydı.¹⁵

On dokuzuncu yüzyılda Anadolu'da yaşayan, bu halkların dillerini konuşan ve kültürüne maruz kalan ABCFM misyonerleri, Amerikalılar için Osmanlı İmparatorluğu ve içerde olanlar hakkında büyük bir bilgi kaynağı olmuştur.¹⁶ Genellikle misyonerler, yoğun olarak, yatırım yaptıkları Ermeniler ve diğer Hıristiyanlara sempati duyuyorlardı. Ayrıca, Müslüman halkını daha aşağı, yanlış yola sapmış ve baskıcı bir toplum olarak görüyorlardı. Misyonerlerin Amerika ve uluslararası basına verdikleri yayınlar ve raporları Hıristiyan ve Ermeni duygularını destekliyor, Müslüman ve Türklere karşı bir önyargı oluşturuyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerikan misyonerler Anadolu'daki önemli olayların başlıca haber kaynağı olmaya devam ettiler. Bugün bile, onların anlattıkları, bu dönemdeki tarih için başlıca kaynak olmaya devam etmektedir ve genellikle herhangi bir eleştiriye maruz kalmadan kabul edilmektedir.¹⁷

13 Savaşın sonunda ACASR Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti (ACRNE) olarak bilinmeye başladı. Buna karşın, Ağustos 1919'da ACRNE Yakın Doğu Yardım (NER) olarak birleştirilmişti. NER 1930 yılında adını Yakın Doğu Kurumu (NEF) olarak değiştirmiş ve hala günümüzde bu isimle bilinmektedir.

14 Rev. James L. Barton (1855–1936) Amerikan Bord Heyetine 1885'de girmiş ve doğu Türkiye'nin Harput'unda (bugünün Elazığsı) ABD'ye döndüğü 1892 yılında kadar dini seminerde öğretim vermiştir. 1894'de Bord'un ilgili sekreteri olarak atanmış ve bu görevde 33 yıl boyunca çalışmıştır. Aynı zamanda 1915-30 yılları arasında Yakın Doğu Yardım'ın başkanı olmuştur. Barton üretken bir yazardı ve bildiğimiz en iyi çalışmalarından biri ABCFM'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarihidi: *Daybreak in Turkey* (Boston: The Pilgrim Press, 1908).

15 ACASR, ACRNE, ve NER'nin kökenleri, yapısı ve üyeliği hakkındaki detaylar için baknz: James L. Barton, *Story of Near East Relief (1915–1930). An Interpretation* (New York: The Macmillan Company, 1930), 3–19.

16 Örneğin bkz: Eli Smith, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia* (Boston: Crocker and Brewster, 1833). ABCFM misyonerleri olan Eli Smith ve H.G.O. Dwight'in 1830–1'de Türkiye'den İran'a bir turunu anlatan bu açıklama Türkiye'nin coğrafyasını ve kültürünü anlatan ve ABD'de dolaşan en eski detaylı anlatımlarından biriydi. Bu çalışmanın da gösterdiği gibi Amerikan halkına geri bilgi verme alışkanlığı asır boyunca misyonerlerin girişimlerinin dikkat çekici bir parçasıydı.

17 Örneğin bkz: ABCFM misyoneri Joseph K. Greene'in *Leavening the Levant*. 1916 yılında basılmış bu çalışma "Call to America" adlı bir şiir ile başlar ve şiirde ABD'nin Türklük tarafından ezilen Ermeniler için merhametli olmasını rica eder. Aynı zamanda Müslümanlar aleyhine bir polemik için girmektedir, mesela Müslüman kadınlar kötü muamele görüyorlar, Hz. Muhammed'in karakteri ise nefret uyandırıyor. Türklük dinleri gereği şiddete meyilliler, *Kuran* ise anlamlı ve saçma şeylerin karışımıdır vb. (Joseph K. Greene, *Leavening the Levant* [Boston, New York, Chicago: The Pilgrim Press, 1916]). Amerikan basınındaki önyargılar için bkzn: Justin McCarthy, "Missionaries and the American Image of the Turks," in Mustafa Aydın, Cagri Erhan (eds.), *Turkish-American Relations: Past, Present and Future* (London and New York: Routledge, 2004), 26–48.

Tanıtıcı eserler, ACASR ve halefi ACRNE (Ağustos 1919'dan sonra NER, Yakın Doğu Yardımı) tarafından üretilen, filmlerinde dâhil olduğu diğer kaynaklar benzer bir atmosferi yansıtmaktadır.¹⁸ Müslümanlar ve özellikle Türkler karalanmış, Ermeniler ve diğer Hıristiyanlar ise idealleştirilmişti. Bu Hıristiyanlar savaş sırasında ve sonrasında Müslümanlar tarafından acımasızca ve durmaksızın eziyet edilen tek mağdur olarak gösterilmiştir. Bu yanlış tanıtım Amerika'daki yardım kuruluşu için (1915'den 1920 yılının ortasına kadar 40 milyon dolardan fazla¹⁹) para toplamakta etkili olmuştur. Bir tarihçi, bu kuruluşun halkla ilişkiler kaynağını “iyi bir sebebe hizmet etmek için bir propaganda”²⁰ olarak açıklamış, fakat Orta Doğu'daki Amerikan hayırseverliğin ileri gelen bir bilim adamı olarak şunu vurgulamıştır:

Müslümanlar ve özellikle Türkler karalanmış, Ermeniler ve diğer Hıristiyanlar ise idealleştirilmişti. Bu Hıristiyanlar savaş sırasında ve sonrasında Müslümanlar tarafından acımasızca ve durmaksızın eziyet edilen tek mağdur olarak gösterilmiştir.

Böyle bir reklam para kazanılmasına yardım etmiş olsa da bu alandaki sorunların anlaşılmasına katkıda bulunmamıştır... On dokuzuncu yüzyıl boyunca Türkiye'deki Hıristiyanlar, daha aydın Avrupa âleminde aynı dinden muhaliflere tanınmayan dinî özgürlükten faydalandığını belirtmeden, Türkler ve Ermeniler arasındaki dinî farklılıklardan belli bir dereceye kadar istifade etmişti. Faal bir Ermeni devrimci partisinin var olduğunu görmezden gelmiş ve Ermenilerin sadakatine yönelik Osmanlı hükümetinin yansıttığı şüpheleri dile getirmemiştir. Ermenilerin pek çoğunun bir savaş ortamında yaşadığını veya Müslüman Türklerin de acı çektiğini belirtmemiştir...²¹

Anadolu'nun Ermeni ve diğer Hıristiyanlarına maddi yardımda bulunmaktan

18 Sıradan bir örnek için bkz: kurumun kuruluşundan 30 Haziran 1920 tarihine kadar operasyonlarını ve harcamalarını özetleyen NER broşürü *Hand Book: Near East Relief*, Ekim 1920. Başka bir medyada, Selig Studios tarafından ACASR için çekilen ve 1919'da yayınlanan “Auction of Souls” (aynı zamanda “Ravished Armenia” başlığı ile de bilinen) sinema filmi (Alan Gevinson, *Within Our Gates: Ethnicity in American Feature Films, 1911-1960* [Berkeley: University of California Press, 1997], s. 58). Bu kuruluşun tanıtım kaynağı şu eserlerde sunulmuştur: McCarthy, “Missionaries and the American Image of the Turks,” 35–7; Norman Daniel, *American Philanthropy in the Near East. 1820–1960* (Athens, Ohio: Ohio University Press, 1970), 160–1; Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810–1927* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971), 129–30; and Sarah Miglio, “America’s Sacred Duty: Near East Relief and the Armenian Crisis, 1915–1930,” Rockefeller Research Reports Online, 2009, <http://www.rockarch.org/publications/resrep/rrolinealpha.php>.

19 *Hand Book: Near East Relief*, 18.

20 Merrill D. Peterson, “*Starving Armenians*”: *America and the Armenian Genocide, 1915–1930 and After* (Charlottesville and London: University of Virginia Press, 2004), 53.

21 Daniel, 161.

savaşta zarar gören ACASR, İstanbul'a diplomatik temsilciler ve Amerikan Bord Heyeti'nin yerel işletme vekili ve haznedarı olan William Peet'in de dâhil olduğu bir komite tarafından dağıtılan bağışlanmış fonları göndermekten başka bir şey yapamamıştır.²² 30 Ekim 1918 tarihinde ateşkesten kısa bir süre sonra kuruluş (şu an ACRNE olarak bilinmektedir) Anadolu'ya yiyecek, giyecek, ilaç ve diğer ürünleri nakletmek için seferber olmuştur.²³ Ocak 1919'da ACRNE başkanı James Barton yardım girişimini başlatmak için Türkiye'ye bir heyet getirmiştir. Şubat'ta İstanbul'a varmadan önce bölgeyi işgal etmiş ittifak kuvvetlerinin liderlerinin ve yetkililerinin işbirliğini güvence altına almak için grup Londra, Paris ve Roma'da durmuştur.²⁴

Hedeflerine ulaşmak için yardımda bulunanlar, Anadolu ve çevresindeki koşullar, maddi gereksinimler ve lojistik ihtiyaçlar hakkında belli detayları aramışlardır. Bu bilgi, aynı zamanda iskân ve sevk edilen Ermenilerin iade edilme olanağının belirlenmesi ve Türkiye'deki önceki toplumlarını, özellikle Barton ve ACRNE ve Amerikan Bord Heyeti ile ilgili diğerleri tarafından doğuda öngörülen bir bağımsız devlet sınırları içinde, geri vermek için önemliydi.²⁵ İskânın belirgin avantajlarından biri, ABCFM kurumlarını kurtarabilecek ve savaşın sekte vurduğu uzun çalışmasını sürdürebilecek olmasıydı.

1919 yılının Mart'ından Mayıs ayına kadar Barton, İstanbul'dan orta ve doğu Türkiye üzerinden Halep'e ve sonra geriye doğru giden bir araştırma keşfini yönetmiştir (harita 1'e bakınız). Türkiye'deki kıdemli Amerikan deniz komutanı (yakında Amerikan yüksek komiser olacak) Amiral Mark Bristol'a geziyi anlatan bir mektupta, Barton askerî güçle bütün Anadolu'nun işgal edilmesinde ısrar etmiştir. Ermenileri Türklerden korumanın ve onları kendilerini geçindirebilecek bir düzeye getirmenin gerekli olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca, doğrudan müdahale olmazsa "dört yıl önceki zulümlerin tekrar, daha abartılı bir şekilde başlaması için büyük bir tehlikenin" olduğunu vurgulamıştır.²⁶

22 Barton, 17; William Wheelock Peet (1851–1942) kariyerine 1881'de İstanbul'daki Amerikan Bord Heyeti ile başladı. İşletme yöneticisi olarak çalışmasına rağmen görevleri idari işler amirinin görevlerine kadar uzanıyor ve Osmanlı devlet yetkilileriyle ve diğer yabancı hükümetlerin temsilcileriyle müzakere etmeyi kapsıyordu. ABD Dışişleri Bakanı ile yakın bir ilişkisi vardı ve "büyükkelçilerin eğitmeni" olarak biliniyordu. Peet ACASR'nin yerel düzen ve operasyonlarında ve varislerinde etkili bir rol üstlenmişti. Türkiye'deki ABCFM görevinde 1925'de emekli oldu.

23 Barton, 108–9.

24 Louise Jenison Peet, *No Less Honor: The Biography of William Wheelock Peet* (Privately printed, 1939), 183.

25 Grabill, 170–3; C.D. Ussher, "Plan for the Safe and Peaceful Repatriation of Armenians in Van and Alashgerd," n.d., Relief Work 1919, box 37, Amerikan Bord Heyeti, İstanbul. Dr. Ussher ACRNE'nin uzun süre Kafkasya'da medikal başkanı ve ABCFM'nin Van'daki misyoneri idi.

26 Director, American Commission for Relief in the Near East to Admiral Mark L. Bristol, 14 Haziran 1919, Relief Work 1919, box 37, Amerikan Bord Heyeti, İstanbul.

Daha sonra Barton, misyon temsilcilerinin kendisinden daha doğuya, “Bitlis ve Van’a gittiğini ve Erzurum ile Trabzon üzerinden geri döndüğünü” söylemiştir.²⁷ Bu, tam da ACRNE’nin iki personeli olan Emory Niles ve Arthur Sutherland’ın, Barton’un İstanbul’a dönmesinden birkaç hafta sonra 14 Temmuz’dan 12 Ağustos 1919’a kadar kullandıkları güzergâhtır. Barton, bu geziyi temsilcilerin ne zaman yaptığını ve temsilcilerin kimliklerini açıkça belirtmese de²⁸ bu kişilerin Niles ve Sutherland olmaları mümkündür.²⁹ Aynı zamanda bu isimli şahısların “bu bölgelerde hiç mültecilerin bulunmadığını, bölgede hiçbir Ermeni’nin kalmadığını ve genel olarak ülkenin nüfusunun azaldığını rapor ettiklerini... Bu durumun da, yardıma ihtiyaç olmadığını açıkça gösterdiğini” vurgulamıştır.³⁰

Mayıs’ta İstanbul’a döndükten sonra Barton, bir Amerikan subayı olan Binbaşı Davis G. Arnold’un ACRNE’nin Türkiye’deki operasyonlarını yönetmesini ayarlamıştır.³¹ Arnold göreve Haziran 1919’da başlamıştır.³² Başkentte William Peet’in de dâhil olduğu yerel bir idare heyeti bünyesinde çalışmıştır.³³ Muhtemelen Arnold, 25 Haziran’da Barton’un keşfinin kapsamadığı doğu Anadolu’yu araştırması için – büyük olasılıkla bölgenin yardım ihtiyaçlarını ve ACRNE’nin bunları nasıl karşılayacağını belirlemek amacıyla – Niles ve Sutherland’e “emirleri karargâhtan” vermiştir.³⁴ Bu bölge savaş sırasında Rus, Ermeni ve Osmanlı güçler arasında ağır çatışmalara tanık olmuştur. 1919 yazında özellikle Demokratik Ermeni Cumhuriyeti ile olan belirsiz sınır boyunca hâlâ istikrarsız bir bölgeydi.

Emirlerini aldıklarında hem Niles hem Sutherland Bağdat demiryolları üzerinde ana istasyon olan İzmit Derince’deki merkezî ACRNE ikmal üssüne atanmışlardır.³⁵ Her ikisi de Türkiye’de yaklaşık beş aydır

27 Barton, 116.

28 A.g.e

29 ACRNE için Doğu Anadolu’yu araştırıldığında Emory H. Niles (1892–1976) 27 yaşındaydı. Son dönemde Fransa’da Amerikan Seferi Kuvvetlerinin 80. bölmesinde ağır silah kaptanı olarak görev almıştı. (Büyük olasılıkla askerliğine saygıdan ötürü Türkiye’deyken hala “Kaptan Niles” olarak bahsediliyordu.) Niles Amerika’ya yardım görevinden sonra dönmüş ve seçkin bir hukuk kariyerine atılarak 70 yaşında Baltimore eyaletinin Mahkeme Başkanı olarak emekli olmuştu. Doğu Anadolu’ya keşfi sırasında Arthur E. Sutherland, Jr. (1902–73) 17 yaşındaydı. Büyük olasılıkla ACRNE’ye katıldığında daha yeni liseyi bitirmişti ve bir resimde Ocak 1919’da Avrupa için Barton Yardım Heyeti’nin üyeleriyle beraber gözüküştür. (Barton, plate facing 112). Türkiye’deki yardımından sonra, Sutherland hukuk öğrenimi için Amerika’ya dönmüş ve sonunda Harvard Hukuk Fakültesi’ne katılmıştır.

30 Barton, 116.

31 Grabill, 169.

32 Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti Toplantı kayıtları, 20. toplantı, 5 Mayıs 1919, Relief Work 1919, Kutu 37, Amerikan Bord Heyeti, İstanbul (bundan sonra Toplantı Kayıtları olarak referans verilecektir).

33 Barton, 118.

34 Niles ve Sutherland’ın Raporu, 1.

35 “ACRNE Personnel,” *Acorne*, Haziran 7, 1919; *Acorne*, Haziran 21, 1919, 8. *Acorne* ACRNE’nin İstanbul’daki haber bülteni idi; bültenin adı 1920’de *Near East Relief* olarak değişti.

bulunmaktaydı.³⁶ 3 Haziran'da trenle Mardin'e gitmek için Derince'den ayrılmışlardır. Konya ve Halep'ten geçerek varış yerine 11 Haziran'da ulaşmışlardır. Üç gün sonra bir Türk tabip subayını tercüman ve kılavuz olarak kullanarak ve başka hazırlıklar yaparak³⁷ kuzeye doğru yolculuklarına başlamışlardır (Harita 2'ye bakınız). Sonraki ay daha çok Bitlis, Van ve Erzurum'da engebeli ve savaştan zarar görmüş 1,426 kilometrelik () topraklardan at, tren, at arabası ve arabayla geçmişlerdir. Görevleri 12 Ağustos'ta Trabzon'un Karadeniz limanında sona ermiştir.

İstanbul'a gemiyle döndükten sonraki birkaç gün içinde (15 Ağustos)³⁸ Niles ve Sutherland ACRNE görevlerini bitirmişlerdir. Türkiye'den ayrılmaları, yardım kuruluşunun *Acorne* adındaki yerel haber bülteninde 23 Ağustos'ta duyurulmuştur.³⁹ Evlerine dönmeden önce saha çalışma notlarını daktiloda yazmış ve gezilerinin son raporunu hazırlamışlardır (16 Ağustos tarihli). İki müsveddenin kaba ve kontrol edilmemiş hali ile yazarların notlarla raporun birlikte okunmasına dair şartları, iki belgenin de, Niles ve Sutherland Amerika'ya deniz yoluyla açılmadan önce çabucak yazdıklarını göstermektedir.

Şüphesiz çalışma saha notları ve raporu Türkiye'deki ACRNE yöneticileri için mevcuttu. Bu, İstanbul'daki Amerikan Bord Heyeti arşivlerinde –ACRNE Heyet üyesi ve ABCFM işletme görevlisi ile haznedarı William Peet'in dosyalarından- notların nasıl çıktığını açıklamaktadır. Aynı zamanda, raporun nasıl Harbord Komisyonu belgeleri arasına karıştığını da göstermektedir.

Başkan Wilson, yaz başında Amerikan ordusundan Tümgeneral James G. Harbord'ı Anadolu ve Transkafkasya'da bir araştırma gezisine önderlik yapmak için atamıştı.⁴⁰ Daha çok Ermenilerin güvenliği, geri dönmeleri ve devlet kurmak için gerekli şartlarına ilişkin olarak Amerikan siyasi, askerî ve ekonomik çıkarları ve yükümlükleri araştırmak için emir verilmişti. Misyon, bu bölgeyi büyük güç tarafından siyasi ve askerî bakımdan ele geçirme çerçevesinde ve özellikle Amerika'da o zaman gelişmekte olan Paris Barış

36 Türkiye'ye tam varış tarihleri belli olmasa da Sutherland'ın bağlı olduğu Barton Heyeti'nin Şubat'ta geldiğinde olduğu muhtemeldir. 1 Haziran'dan 10 Haziran'a kadar Sutherland Trakya'da ihtiyaç olan yardımı araştırmak için bir misyonda bulunmuştu (*Acorne*, Haziran 7, 1919, 6; *Acorne*, Haziran 14, 1919, 5). Akabinde Niles'in en az Nisan ayı başından itibaren görev aldığı Derince'deki kadroya alındı (*Acorne*, Haziran 14, 1919, 7; Toplantı Kayıtları, 13. Toplantı, Nisan 9, 1919).

37 Kaptan E. H. Niles ve Bay A. E. Sutherland'ın araştırma gezisi sırasında tutulan notları, Haziran & Ağustos, 1919, Near East Relief 1919–1923, box 41, Amerikan Bord Heyeti, İstanbul, 2 (bundan sonra Niles ve Sutherland'ın Notları olarak referans verilecektir).

38 A. g. e. 34.

39 *Acorne*, Ağustos 23, 1919, 2.

40 James Guthrie Harbord (1866–1947) Kurmay Başkanı olarak Fransa'daki Amerikan Seferi Kuvvetler Başkomutanı John Pershing ile çalışmıştı. Aynı zamanda Belleau Wood ve İkinci Marne Savaşı'nda güçlere liderlik etmişti.

Konferansı'nın bir mandası olarak planlanmıştı. James Barton ve aynı fikirde olan destekçileri tarafından gayretli bir şekilde lobi yapması, Wilson yönetimini Harbord Komisyonunu düzenlemesi için teşvik etmiştir.⁴¹

Harbord'a, gezi sırasında Anadolu ve Kafkasya'da yaşayan Amerikan misyonerlerin de dâhil olmak üzere insanlardan bilgi talep etmesi tavsiye edilmiştir.⁴² 2 Eylül'de İstanbul'a vardktan sonra⁴³ birkaç gün boyunca yerel Amerikan yetkililer, misyonerler ve yardım için gelenlerle görüşmüştür. ABD'ye geri dönmek için hazırlanan James Barton da, Harbord'a görevi için seyahat planlamasının hazırlanmasında yardım etmiştir.⁴⁴ Muhtemelen Harbord, Niles ve Sutherland raporunun bir kopyasını ACRNE ile ilişkili birinden, araştıracağı bölgeyle ilgili genel bilgi olarak almıştı. 7 Eylül'de ise, Niles ve Sutherland'ın daha yeni döndükleri bölgeye doğru yola çıkmıştır (harita 1'e bakınız).⁴⁵

“Her İki Taraf da Hem Haklı Hem Haksız”

Niles ve Sutherland'ın saha çalışması notları, 21 sayfalık rapordan daha uzun olarak daktiloyla yazılmış 34 sayfadan oluşur. Notlar dört bölüme veya yolcular tarafından taşınan gerçek defter olarak kabul edilebilen “kitaplara” ayrılmıştır.⁴⁶ Çalışmaların istikrarlı tarzı tek bir kişi tarafından derlendiğini göstermektedir. Yaşça daha büyük olan Emory Niles bu rolü üstlenmiş olabilir. Derince'de ikmal deposunda idareci olarak çalışmış⁴⁷ olan Niles'in yardım çalışmalarındaki deneyimi, kendisini bu görev için yeterli kılıyordu. Pratik bilgi sahibi olması, büyük olasılıkla bu keşif gezisine seçilmesinin en büyük nedenidir.

Sutherland'ın de konuya uygun uzmanlığı vardı. Derince'ye tayin edilmeden önce, Trakya'yı araştırması için bir ACRNE takımına eşlik etmişti.⁴⁸ Aynı zamanda kamerayı iyi kullanmasını biliyordu. James Barton ona Mart'ta

41 Grabill, 206–10.

42 McCarthy, “The Report of Niles and Sutherland,” 1816–17.

43 *Acorne*, Eylül 6, 1919, 4.

44 Grabill, 227.

45 *Acorne*, Eylül 13, 1919, 7.

46 Kitap 1: ss. 1–9, from start of journey to Van (;Temmuz 3–24); Kitap 2: ss. 10–22, from Van to Bayazıt (Temmuz 25–30); Kitap 3: ss. 23–9, from Bayazıt to Erzurum (Temmuz 31–August 5); Kitap 4: ss. 30–4, from Erzurum to end of journey (Ağustos 6–15). 2. ve 3. kitaplar verilerin çoğunu savaş sırasındaki çatışmaların çoğuna ve Rus ile Ermeni güçlerinin işgaline tanık olmuş Van'dan Erzurum'a kadar olan seyahatleri kapsar. Aynı zamanda Ermenistan Cumhuriyeti ile olan sınıra ve Transkafkasya'da devam eden karışıklığa en yakın olan alandı.

47 Toplantı Kayıtları, 13. Toplantı, 9 Nisan 1919.

48 *Acorne*, Haziran 7, 1919, 6.

Türkiye'deki gezi sırasında fotoğrafçı olmasını teklif etmişti.⁴⁹ Sutherland'ın Barton'la seyahat edip etmediği belli değildir, ama belki fotoğrafçı görevini Niles ile olan görevi sırasında üstlenmişti. Çalışma saha notları, seyahat sırasında fotoğraf çekildiğini belirtmiştir. Ne yazık ki bu görüntülerin şu anda nerede oldukları bilinmemektedir.

Niles ve Sutherland, araştırmalarını metodolojik bir şekilde yapmışlardır. Yardım çalışmalarını planlayanlara yol göstermek istemişlerdir. Anlatımları lojistik belgelerdeki gibi sistematik ve tarafsızdır. Günde ortalama 64,8 kilometre yol kat ederek⁵⁰ coğrafya, tarım, gıda tedariki ve ulaşım alt yapısını göz önünde bulundurmuşlardır. Nüfus ve maddi kayıpların da yaşandığı savaş tahribatını not etmişlerdir. Aynı zamanda yerel yetkililer ve yerlilerle görüşmüş, onların yorumlarını kendi izlenimleri ile karşılaştırmışlardır. Bu bilgiyi değerlendirdikten sonra gıda ve diğer yardım ihtiyacı ile ilgili tahminlerde bulunmuşlardır. 3 Ağustos'taki notları yöntemlerini göstermektedir. 5:45'de Kara Kilise'den ayrılarak (bugünün Ağrısı) Köse Dağı'na devam etmeden önce kısa bir süreliğine mola verdikleri Zidikan'a (bugünün Eleşkirt'i) doğru yola çıkmışlardır.⁵¹

Verimli topraklardan, geniş vadilerden oluşan ülkeden geçildi. Neredeyse yarısı tamamen tahrip olan, diğer yarısı da kötü koşullar altında, çok az sayıda yerlinin yaşadığı birkaç köyden geçildi. Büyükbaş hayvanlar bol, fakat işlenen tarım arazisi yok. Otların kesilip saklandığı bazı çayırlardan geçildi.

Pek çok noktasından yaklaşık 10-30 metreye kadar uzanan bataklıklara yol açan derelerin geçtiği yollar çok kötü durumda. Diğer yerlerde ise dereler 1 metreye kadar uzanan dik kıyılarına yol açmıştır. Kara Kilise'ye yakın, Ruslar tarafından inşa edildiği belli olan birkaç köprü bulunmaktadır, fakat her köprüde zemin kaplama eksiktir. Yolların mevcut durumu, otomobiller için kullanışlı değildir.

Zeidakan [sic] köy muhtarı şerefimize bir koyun kesmeyi teklif etti. Birkaç dakika sonra bize yerlilerin açlık çektikleri ve bazılarının açlığın ve ot yemenin etkilerini taşıdıkları söylendi. Fakat bunların durumları kötü gözüküyordu.

49 Toplantı Kayıtları, 4. Toplantı, 20 Şubat 1919.

50 Niles ve Sutherland'ın Raporu, 2.

51 Bu bölge Osmanlı eyaleti olan Erzurum'undaydı.

Zeidakan

Köy muhtarı köyde 300–600–100 kişinin olduğunu söyledi. Geriye on ev kaldığını, barınacak yer bulamayanların büyükbaş hayvanlarla veya ot toplayarak dağlarda yaşadığını söyledi. Muhtarın hikâyeleri birbirinden kopuktur. Genel sonuç, nüfusun 40 gün boyunca yeterli Efelek tahıllarına sahip olduğudur.⁵² İki senedir ebegümece yiyerek ve ne geçen sene ne de bu sene tohum ekerek yaşamışlardır.⁵³ Kış için hiçbir şekilde bir geçim kaynakları yoktur. Geçen hafta iki kişi açlıktan öldü.

Aç olan yerlilerin çekilen fotoğrafı. Hikâyelerin gerçek veya yalan olduklarını anlayamayız, ama çevrede hiç tahıla rastlanmamıştır.

Ermeni mezalimleri hakkındaki her zamanki hikâye.

Köylerin araştırılması, yerlilerin en kötü koşullarda yaşadığını gösterdi. Bir ev haricinde, hiçbir evde ebegümece dışında gıda yoktur. Bu köy eğer yardım edilmezse kesinlikle gelecek kış açlıktan ölür.⁵⁴

Bu alıntı yerel koşullar hakkında sistematik bir analiz sunmaktadır. Niles ve Sutherland'ın kırsal bölge üzerindeki ilk izlenimleri, toprağın verimliliği ve nüfusun ihtiyaçları hakkındaki belirsizliği ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda, Zidikan'da muhtarın hemen yiyecek kıtlığı olduğunu iddia etmesine şüphe ile yaklaşmaktadırlar. Fakat ilk elden köyü inceledikten sonra yerliler arasında yetersiz beslenme olduğunu ve tek kaynağın yetersiz miktardaki yabani otlar olduğunu fark edince, halkın açlığın eşiğinde olduğu sonucuna varırlar.

Niles ve Sutherland, Zidikan ile Erzurum'un diğer bölgeleri hakkındaki görüşlerini ACRNE'nin nihai raporunda özetlemişlerdir. İleriki aylarda açlığın kaçınılmaz olduğunu ve dışarıdan yiyecek sağlanamazsa bölgedeki yerlilerin acı çekip öleceklerini yinelemişlerdir. Onların yorumlarına göre, yardım kuruluşunun eyalete “büyük ölçüde yiyecek yardımı yapmasını... ve köy ve kasabalara; özellikle Diadin, Kara Kilise, Zidikan, Hasan Kale ve Alashgird'e dağıtmalarını” önermişlerdir.⁵⁵

İki Amerikalı aynı zamanda doğu Anadolu'daki savaş zararlarını ve nüfustaki azalmayı kaydetmişlerdir. Daha çok, savaş öncesi demografik verileri şimdiki verilerle (dinî-etnik sınırlara ayrılmış şekilde) karşılaştırmışlar ve Ermeni

52 Efelek (*evelik*, ve *labada* olarak da bilinir) Buckwheat ailesine ait olan bir “rıhtımdır”. Hem yaprakları hem çekirdekleri yenilebilirdir.

53 Ebegümece) “kuşekmeğidir”.

54 Niles ve Sutherland'ın Notları, 26–7.

55 Niles ve Sutherland'ın Raporu, 21.

mültecilerin evlerine geri dönme ihtimalini tartmışlardır. Bu, Barton ile diğerlerinin, ACRNE ve Amerikan Bord Heyeti'ne ilişkin çıkarlarıyla ilgilidir. Bu çıkarlar, bölgede istikrar sağlamak ve yerel ABCFM kuruluşlarını canlandırmak için uzun vadeli bir çözüm olarak kabul ettikleri bağımsız bir devlet yaratmak için Ermenileri tekrar Türkiye'ye yerleştirmektir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Kafkasya kampanyaları, Doğu Anadolu'daki insanlar için büyük bir kayba sebep olmuştu. 1915 ve 1918 yılları arasında Ruslar ve Ermeni müttefikleri, Osmanlı eyaletleri olan Van, Erzurum, Bitlis ve Trabzon'u işgal etmişlerdi. 1917 yılında Rus Devrimi'nden sonra Ermeni güçleri, dağılan Rus ordusunu yenilemişlerdi. Bu cephede Osmanlılar 1918'de taarruza geçtiklerinde Ermeni nüfusun çoğunluğu, geri çekilen kuvvetleriyle birlikte doğuya doğru kaçmıştı. Buna karşın, Mayıs 1918'de Güney Kafkasya'da Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti kurulduğunda, bu sınırlarda yaşayan Müslümanlar, Osmanlı topraklarına yerleşmiştir. Niles ve Sutherland 1919 yılının yazında doğu Türkiye'den geçerken pek çok mülteci ile özellikle de Kürtlerle karşılaşmıştır.

Hiç şüphesiz Niles ve Sutherland nüfus ve maddi kayıplar hakkında yaklaşık tahminlerde bulunmuşlardır. Amerikalılar, köy ve kasabalarda, hatta büyük merkezlerde bile çok az zaman geçirmişlerdir.

Hiç şüphesiz Niles ve Sutherland nüfus ve maddi kayıplar hakkında yaklaşık tahminlerde bulunmuşlardır. Amerikalılar, köy ve kasabalarda, hatta büyük merkezlerde bile çok az zaman geçirmişlerdir (bazen sadece birkaç saat ve genellikle bir günden fazla olmamak üzere). Hızlı bir şekilde istatistik elde etmeleri gerektiğinden, genellikle bilgileri, özellikle de güncel rakamları elde etmek için yerel yetkililere güvenmişlerdir. Fakat saha çalışma notları, savaş öncesi demografik bilgiler için başka kaynaklar bulunduğunun da farkında olduklarını göstermektedir.⁵⁶ Çok titiz oldukları için, görev icabı birçok kaydı karşılaştırmaya çalışmaları muhtemeldir.

Rakamlar tartışılır olsa bile Niles ve Sutherland'ın verileri geniş bir şekilde savaş sırasında doğu Türkiye toplumlarının anlatılmamış yıkımını yansıtmaktadır. İstatistiklerinin gösterdiği insani yıkım, harabe ve kalıntıların fiziksel işaretleri tarafından da kanıtlanmıştır. Daha da önemlisi, bu kanıt, yaralanma ve kaybın tek bir gruba ait olmadığını, Hıristiyan Ermeniler ile Müslüman Türk ve Kürt nüfuslarına da yayıldığını altını çizmiştir. Niles ve Sutherland'ın 19 ve 21 Haziran arasında ziyaret ettikleri Bitlis buna bir örnektir.

⁵⁶ "Cuinet," "Elysee Reclus," ve "Maievsky" Van için savaş öncesi nüfus verilerinin yanı sıra Niles ve Sutherland'ın saha çalışma notlarınının 11. sayfasında bulunmaktadır. Bunlar Anadolu ve halkı hakkında istatistik veren bilindik kaynakların yazarlarıdır: Vital Cuinet, Élisée Réclus, ve V.T. Mayevski. Notlar aynı zamanda Osmanlı nüfus kayıtlarından bahsetmektedir.

Amerikalıların tahminlerine göre savaş öncesi nüfusu 10,000 olan Ermenilerin hiçbiri kalmazken, 1914 yılından önce bölgeye yerleşen ve rakamları 30,000 olan Müslümanların 4,000'i geriye kalmıştır.⁵⁷ Niles ve Sutherland, normal nüfusun sadece yaklaşık yedide birinin 1919 yılının yazında Bitlis'te kaldığı,⁵⁸ geriye kalanların ya öldürüldüğü ya da kaçtığı sonucuna varırlar. Aynı zamanda, kasabanın yaklaşık onda dokuzunun harap olduğunu hesaplamışlardır.⁵⁹ Müslümanlar tamamen yıkıma uğramış ve tahminen 6,500'ü evlerini kaybetmiştir.⁶⁰ Camiiler, dükkânlar, kamu daireleri ve köprüler de zarar görmüştür. Ermeni bölgesinde ise 1500 tane evin 500'ü yıkılmıştır.⁶¹

Aynı genel koşullar bütün bölgede ve özellikle Rus ve Ermeni denetimi altındaki topraklarda meydana gelmiştir. Van eyaletinde Niles ve Sutherland savaş öncesi 301,000 ve 68,000 olan nüfusdan, sırasıyla 150,000 Müslüman ve 700 Ermeni'nin kaldığını tahmin etmişlerdir. Aynı zamanda, 1919 yılında eyaletteki 1373 Müslüman, 112 Ermeni ve 187 karışık köy varken, son iki gruptan yaklaşık 200 tanesinin zarar görmemiş bir şekilde (onarım gerektirmeyecek kadar) kaldığını söylemişlerdir.⁶² Orantı olarak, Müslüman halkın çoğunluğu daha büyük kayıplar yaşamıştır.

Daha az zarara uğradıkları gözle görülen Ermeni kasaba ve köylerinin varlığı, Niles ve Sutherland'ı, daha önce Müslümanlardan sıklıkla duydukları, savaş sırasında Ermeniler tarafından yapılan yıkım ve mezalimleri tekrar gözden geçirmeye itmiştir.⁶³ ACRNE'nin basılı yayınlarının da dahil olduğu Amerikan medyasında iddia edilen, Ermenilerin kurbanlaştırılması ve Türklerin eziyetleri şeklindeki geleneksel görüşe karşı çıkan bu hikâyelere başlangıçta şüpheyle yaklaşmışlardı. Nihai raporlarında Niles ve Sutherland, alandaki gözlemlerinin, görüşlerini nasıl değiştirdiğini anlatmışlardır.

Bütün bölgedeki zarar ve yıkımın Ruslar çekildikten sonra ülkeyi işgal etmeye devam eden ve Türk ordusu ilerlediğinde Müslümanlara ait her şeyi yok eden Ermeniler tarafından yapıldığı anlatılmıştı bize. Hatta Ermeniler Müslümanlara cinayet, tecavüz, kundakçılık ve her türlü korkunç mezalimler yapmakla suçlanmaktaydılar. Başta bu hikâyelerden

57 Niles ve Sutherland'ın Raporu, 6. Niles ve Sutherland'ın savaş öncesi verileri diğer kaynaklardaki nüfus rakamlarıyla uyumludur. Bknz: *Encyclopaedia of Islam*, 2. baskı, s.v. "Bidlis" ve *İslam Ansiklopedisi*, s.v. "Bitlis."

58 Niles ve Sutherland'ın Notları, 6.

59 Niles ve Sutherland'ın Notları, 5.

60 Niles ve Sutherland'ın Notları, 6.

61 Niles ve Sutherland'ın Notları, 6.

62 Niles ve Sutherland'ın Notları, 14–5; Niles ve Sutherland'ın Raporu, 7–8.

63 Örneğin Van ve Beyazıt arasında Canik'teki bir katliam hakkında söylenenlere bakınız.(Niles ve Sutherland'ın Notları, 17).

kuşku duyduk, fakat sonunda tanıklık tamamen isimsiz olduğu ve soyut delillerle desteklendiği için onlara inanmaya başladık. Mesela Bitlis ve Van şehirlerinde zarar görmemiş tek yerler kilise ve evlerin üzerine yazılan yazılardan da belli olan Ermeni çevreleriyken, Müslüman yerler tamamen yıkılmıştır... Durduğumuz her kasaba ve köydeki yerlilerin ilk istedikleri, bize ihtiyaçlarını belirtmek değil, Ermenilerin kendilerine ve ailelerine yaptıkları vahşeti dinlememizdi. Detaylar Türklerin Ermenilere yaptıklarıyla neredeyse aynıdır. Ermenilerin Türklerle, Türklerin Ermenilere karşı suçlu olduğu gibi, aynı suçlardan suçlu olduklarının da inkâr edilemez olduğunu düşünürüz.⁶⁴

Karşılıklı kötülük ve suçlar Niles ve Sutherland'ın 29 Haziran'dan 31 Haziran'a kadar Beyazıt'ta (bugünün Doğubayazıt'ı) durdukları ve burada Ermeni işgali sırasında yaşanan mezalimlerin bireysel anlatımlarını kaydettikleri zaman tekrar edilmiştir. Kurbanları ve onların yaralarını tespit etmişlerdir. Aynı zamanda Ermenistan Cumhuriyeti'nden yeni gelen ve hâlâ Transkafkasya'da Müslümanlara karşı yapılan katliamların olduğunu ve bunların Ermeni askerleri tarafından yürütülen kasıtlı bir imha etme politikası olduğunu söyleyen mültecilerle bir söyleşi yapmışlardır.⁶⁵

Devam eden şiddetin yanı sıra, kurbanların tanıklıkları ve fiziksel kanıtlar, Niles ve Sutherland'ın, son dört yıl içinde doğu Anadolu'da Müslümanlara karşı Ermeni mezalimlerin yapıldığı yönündeki inançlarını kuvvetlendirmiştir. Bu vahşetin bölgedeki Müslümanlar arasında yarattığı öfke, oradaki Ermeni iskânının geçerli olmadığı sonucunu doğurmuştur.⁶⁶ Bu katliam (Niles ve Sutherland'ın hesaplamalarına göre, bölgedeki Müslüman nüfusun dörtte üçünü yok etmiştir) "Müslümanların Ermenilere yönelik, iki milletin beraber yaşamalarını imkânsız kılacak kadar acı bir öfke" hissetmelerine yol açmıştır.⁶⁷

Ermenistan Cumhuriyeti'nden gelen mültecilerin anlattıkları ve yardım talepleri – herhangi bir insani yardım görevlisinin yapacağı gibi - iki Amerikalının da harekete geçmesine sebep olmuştur⁶⁸. Fakat duygusallığın tarafsızlıklarını bastırmasına izin vermemişlerdir. Amirlerine katliamları anlatmaya ve iddiaların doğruluğunu tespit etmek için incelenmesini istemeye karar vermişlerdir. 31 Haziran'da, hem İstanbul'daki başkanları Binbaşı Arnold'a hem de Kafkasya'da ACRNE'nin operasyonlarından sorumlu ve

64 Niles ve Sutherland'ın Notları, 3–4.

65 Niles ve Sutherland'ın Notları, 18–9, 23–4.

66 Niles ve Sutherland'ın Notları, 12, 19–20.

67 A.g.e, 20.

68 Niles ve Sutherland'ın Notları, 24.

merkezi Gürcistan'ın Tiflis şehrinde olan ABCFM misyoneri Ernest Yarrow'a birer telgraf göndermişlerdir:⁶⁹

Réfugiés Mussulmen à Bayazid rapportent cruauté et massacres organisés par troupes Armeniennes dans les Sandjaks de Surmeli, Ovyezidi, Nahtchevan, Sheril et Ordupat, Province Erivan. Demende d'urgence investigation immediats et menires pour protection.⁷⁰

Niles ve Sutherland mültecilerin hikâyelerine inanmışlardı, fakat aynı zamanda Güney Kafkasya'daki Müslümanların Ermenistan devletinin yetkisine silahlarla karşı geldiklerinden ve başlıca üzüntülerinin Ermenilerin kendilerinden daha donanımlı olduğundan şüpheleniyorlardı.⁷¹ Ertesi gün bir Osmanlı yetkili bu fikri doğrulamıştır. 1 Ağustos'ta Kara Kilise'ye geldikten sonra Niles ve Sutherland Transkafkasya'daki Müslümanların iddialarının biraz abartılı olabileceğini söyleyen 11. Kafkasya bölüğünün komutanı Cavit Bey ile görüşmüşlerdir. Onların “düzenli bir şekilde Ermenistan Hükümeti'ne karşı geldiklerini” ve onlara karşı yürütülen askerî operasyonların “katliam değil ama... Ermenilerin Müslümanları kendilerine itaat etmeye zorlamalarında başarılı olduğunu” söylemiştir.

Nihai raporlarında Niles ve Sutherland kendi üstlerine, konuyu incelemeleri ve eğer ihtiyaç olursa geçmiş çatışmaları değerlendirmek değil, şiddete ve kan dökmeye son vermek amacı haricinde başka hiçbir çıkar olmadan, tamamen insani amaçlar için, mevcut sorunu çözmekte kararlı davranmayı tavsiye etmişlerdir.

Anlaşılan o ki, iki grubun zulme dair iddialarına ve karşı iddialarına değinerek “her iki taraf da hem haklıdır hem haksız” demiştir.⁷²

Niles ve Sutherland'ın Osmanlı yetkilinin bu pragmatik görüşüne katıldıkları söylenebilir. İstanbul'a döndüklerinde benzer bir tarafsızlık göstermişler ve Transkafkasya'daki durum için bir soruşturma başlatılması arzusunu tekrarlamışlardır. Sonunda ne başkentteki ne Tiflis'teki ACRNE idaresi bir

69 Niles ve Sutherland'ın Beyazıt'taki söyleşileri ve takip eden kabloların aktarımları yerel Osmanlı yetkililer tarafından Erzurum'daki yetkililere bildirilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, DH.KMS.53-3/15_11).

70 Niles ve Sutherland'ın Notları, 25. Telgrafın çevirisi şöyledir: “Beyazıt'taki Müslüman mülteciler Ermeni birlikleri tarafından Sürmeli, Oyyezidi, Nahtchevan, Sheril ve Ordupat, Erivan bölgelerinde planlanan kötülük ve katliamlardan bahsetmiştir. Acil şekilde soruşturma ve güvenlik isteniyor”. O zamanın başlıca uluslararası dili olan Fransızca genellikle uluslararası telgraflar için kullanılırdı, İngilizce ise yabancı diller arasında ikinci sıradaydı. (Yakup Bektas, “The Sultan's Messenger: Cultural Constructions of Ottoman Telegraphy, 1847–1880,” *Technology and Culture*, Vol. 41, No. 4 [Ekim 2000], 687–8.)

71 Niles ve Sutherland'ın Notları, 24.

72 A.g.e, 25.

soruşturma başlatmışlardır. Nihai raporlarında Niles ve Sutherland kendi üstlerine, konuyu incelemeleri ve eğer ihtiyaç olursa geçmiş çatışmaları değerlendirmek değil, şiddete ve kan dökmeye son vermek amacı haricinde başka hiçbir çıkar olmadan, tamamen insani amaçlar için, mevcut sorunu çözmekte kararlı davranmayı tavsiye etmişlerdir.

Kafkasya'daki Müslümanların durumlarının soruşturulması ve mültecilerin söylediklerinin doğruluğunun anlaşılması durumunda, Ermenistan hükümetinin devam etmekte olan katliam ve zulümleri bastırması için sağlam adımlar atması şiddetle tavsiye edilmiştir. Geçmişte ne olursa olsun ve olayın haklı ve haksız tarafları kim olursa olsun, mevcut karışıklık Müslüman ve Ermenilerin nefretini canlı tutmakta ve son bir barışçıl çözümü daha uzak ve zor kılmaktadır.⁷³

Görevin Sonrası

Niles ve Sutherland'ın nihai raporunda belirttikleri genel sonuçlara karşı ACRNE'nin baş yöneticilerinin tepkilerinin ne olduğunu doğru bir şekilde gösteren herhangi bir kanıt yoktur. Fakat kurumun idarecileri, bu iki araştırmacının bulgularını ve önerilerini büyük derecede göz ardı etmiş ve hatta saklamıştır. Niles ve Sutherland'ın bulgularının aksine, ACRNE ve başkanı James Barton'un basılmış anılarındaki "genel olarak az nüfuslu" olan, başta Bitlis ve Van olmak üzere, Doğu Anadolu'da bu dönemde yardıma gerek olmadığına dair beyanı, bu varsayımı desteklemektedir.⁷⁴

Erzurum eyaletindeki Zidikan gibi, Müslüman kasaba ve köylerdeki açlığa dair bildirilen işaretleri yok etmek için hiçbir adım atılmamıştır. Altı ay sonra İstanbul'da yapılan bir danışma komitesi toplantısının tutanaklarında aynı sebebe değinilmiştir. "Van, Bitlis ve Erzurum'daki yardım çalışmasına vs." ilişkin olarak bir üye "neredeyse hiç Hıristiyan olmayan bu bölgedeki mevcut duruma dikkat çekmiş ve Amerika'da verilen paranın bölgede pek de uygun şekilde harcanamayacağı fikrini dile getirmiştir". Başka bir katılımcı, bölgenin "Ermenistan sınırları içinde sayılabileceğini... Bu durumda Ermenileri ülkesine geri göndermek ve dolayısıyla yakında bu iade çalışmasına yardımcı olacak tıbbî ve diğer yardım kuruluşlarına ihtiyaç olacağını" eklemiştir.⁷⁵

ACRNE, Niles ve Sutherland'a doğu Türkiye'de gerekli yardımları ve bu ihtiyaçları nasıl karşılayacaklarını öğrenmelerini buyurmuştu. İki Amerikalı,

73 Niles ve Sutherland'ın Raporu, 13.

74 Barton, 116.

75 Minutes of the Meeting of the Constantinople Advisory Committee of the N.E.R., 13 Mart 1920, NER Dosyası 1920-1921, box 41, Amerikan Bord Heyeti, İstanbul.

insani çıkar doğrultusunda ve tarafsızca bu görevi yerine getirdiler. Etnik ve dinî geçmişlerini dikkate almadan, bölgede yaşayan yerlilerin ihtiyaçlarını bildirdiler. Fakat ACRNE tarafsız kalmadı ve Niles ve Sutherland'ın bulguları, kuruluşun benimsediği görüş ve düşüncelerle örtüşmedi. Ajans 1915 yılında kurulmuştu ve Hıristiyanlarla Ermenilerin Müslüman Türklerin elinde acı çektikleri imajını yayarak, Amerikalılardan milyonlarca dolar toplamıştı. Misyonerlerin anlatımlarında ve ABD basınında ileri sürülen, reklamı iyi yapılmış bu kategorik görüş, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Anadolu'da meydana gelen olaylar hakkında esas olarak Amerikan kamuoyunu şekillendirmiştir.

Niles ve Sutherland'ın bulguları, onların bakış açılarına ters düşmüştür. Görevlerinin sonunda vardıkları sonuç, Ermenilerin ve diğer Hıristiyanların, savaşın Anadolu'daki tek masum kurbanları olmadığına altını çizmiştir. Müslüman Türk ve Kürtler de büyük derecede acı çekmiş ve yardıma ihtiyaç duymuşlardır. Bu Amerikalılar, Ermenilerin mezalim yaptıklarını ve Türkiye'nin doğu illerinin uğradığı fiziksel zararların çoğundan sorumlu olduklarını da ortaya koymuşlardır. Güney Kafkasya'da şiddetin hâlâ devam ettiği iddialarına ek olarak, bu geçmiş olayların Anadolu'daki Müslümanlarda düşmanlık doğurduğunu, bunun da Ermenilerin iadesini uygulanamaz yaptığını kaydetmişlerdir.

ACRNE'nin yöneticileri, ABCFM'deki ortakları ve ABD'deki destekçileri, gelecekteki umutlarını Ermenilerin Türkiye'de iskân edilmesine ve doğuda bağımsız bir devletin kurulmasına bağlamışlardır. Niles ve Sutherland'ın Ağustos 1919'da durum hakkında yaptığı değerlendirme, bu planın uygulanabilirliği üzerine büyük bir kuşku düşürmüştür. O dönem, Ermenistan'ın bir Amerikan mandası olması fikri Amerika'da yoğun bir şekilde tartışılıyordu. Başkanı, böyle bir manda yönetiminin en yüksek sesli destekçilerinden olan ACRNE, söz konusu manda sisteminin uygulanabilirliğini sorgulayan detayları açıklamaya çekinmiştir.

Justin McCarthy'nin Niles ve Sutherland'ın raporunu Harbord Komisyonu'nda keşfetmesi, ACRNE'nin yöneticilerinin bunları kuruluş dışında da paylaştıklarını göstermektedir. Fakat Harbord'un Anadolu ve Transkafkasya'ya hükümet fonuyla desteklenen gezisi, daha çok James Barton'un ve manda yönetimini destekleyen diğerlerinin lobi faaliyetleri sayesinde planlanmıştı. Harbord, tavsiye ve rehberlik için ACRNE ve ABCFM üyeleriyle görüşmüştür. Tahmin edileceği gibi Ekim 1919'da yazdığı ve 14 Kasım'da Amerikan Dışişleri Bakanı'na sunduğu sonuçlarda, tek büyük güç ve başlıca aday olan ABD'nin, bölge üzerinde manda yönetimi kurmasını tavsiye etmiştir.⁷⁶

⁷⁶ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, vol. 2 (Washington, 1934), 861, 869.

Harbord, raporunda Niles ve Sutherland'ın doğu Türkiye'de daha önce yaptıkları araştırmaya değinmiştir. Seyahat sırasında, ulaşılabilir olan toprakları, özellikle Bitlis ve Van eyaletlerini kat ettiklerini söylemiştir. Aynı zamanda bu alandaki bulguların, komşu topraklardaki kendi gözlemlerini desteklediğini söylemiştir.⁷⁷ Niles ve Sutherland, Harbord'un doğu Anadolu'daki yıkım ve insani yardıma ihtiyaç olduğu sözleriyle kesinlikle hemfikir olurlardı,⁷⁸ fakat yabancı bir gücün himayesi altında bağımsız bir Ermenistan kurulması fikrini aktarırken tereddüt edebilirlerdi.

Sonuç

Niles ve Sutherland'ın ACRNE ile hizmet sözleşmesi Ağustos 1919'da sona ermiş ve doğudan İstanbul'a döndükten birkaç gün sonra görevlerine son verilmiştir.⁷⁹ Hem kuruluşla ilişkileri hem de Türkiye'deki varlıkları, nihai raporlarını düzeltmeye vakit bile kalmadan aniden sona ermiştir. Harbord'ın kısa notu haricinde, görevleri hakkında hiçbir resmî belge bulunmamaktadır.⁸⁰ İzlenimleri ve değerlendirmeleri, Amerikan hükümetinin ve Yabancı Misyonlar İçin Amerikan Bord Heyeti'nin arşivlerinde gömülü kalmıştır. 1990'daki rapora ve 2010 yılındaki saha çalışma notlarına kadar burada unutulmuştur.

Niles ve Sutherland'ın nihai raporunun ve tarihî öneminin anlaşılması, saha çalışma notlarıyla beraber incelenmesine bağlıdır. Notlarında, görevlerinin günlük anlatımları, iki Amerikalının yöntemlerinin, gözlemlerinin ve düşüncelerinin daha kapsamlı ve aydınlatıcı yönünü temsil etmektedir. Notlar aynı zamanda, raporu ek bilgilerle genişletir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu hakkında görgü tanıklarının bilgilerini sunmanın yanı sıra, mevcut durumu ve yakın geçmişteki olayları değerlendirmişlerdir. Son olarak notlar ve rapor birleştirilince Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti'nin savaştan sonra Türkiye'de insani yardım için çabaları ve yaklaşımı hakkında daha çok bilgi sağlanmaktadır.

77 A.g.e., 842.

78 A.g.e., 848.

79 Not 39'a bakınız.

80 Harbord raporu Mart 1920'ye kadar Kongre'ye sunulmamıştı. Mayıs ayında Başkan Wilson Ermenistan için Avrupa'nın sunduğu bir mandayı kabul etmek için bir kongre onayı talep etmişti. 1 Haziran 1920'de Senato bu isteği geri çevirdi ve böylece Anadolu'da bir Amerikan mandası teklifi sona ermiş oldu.

Niles ve Sutherland'ın saha çalışma notları ve raporu, tarafsızlıktan yana olan gözlemciler tarafından yürütülen bir araştırmayı anlatmaktadır. Bu iki kişi, geniş bir bölgeyi araştırmışlar, bilgi veren yerlilerle görüşmüşler ve birçok kaynaktaki bilgileri karşılaştırıp yorumlamışlardır. Buldukları detaylar, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Anadolu'nun ve çevresinin bilimsel şekilde anlaşılmasına büyük katkıda bulunmalıdır.⁸¹ Fakat görevleri sırasında kaydettikleri bilgi, çok daha fazlası için ayrıca önemlidir. Notlar ve rapor, yazıldıkları dönemde takdir edilmeyen tarafsız bir analiz için nasıl çabaladıklarını göstermektedir. Tarihçiler ve geçmişin olaylarını daha iyi anlamak isteyen diğer kişiler kesinlikle Emory Niles ve Arthur Sutherland'ın veri ve tahminlerinden faydalanabilecek, fakat belki de daha çok, benzer şekilde bir araştırma yaparlarsa fayda elde edeceklerdir.

81 Tarafsız yorum için bu kanıt diğer görgü tanıklarının ve özellikle o dönemde bölgede olan ve Niles ile Sutherland'ın bahsettiği İngiliz askeri görevlilerin anlattıklarıyla karşılaştırılmalıdır. (Niles ve Sutherland'ın Notları, 21, 31). Türk ve Ermeni birinci el kaynaklarından da öğrenilecek çok şey var elbette.

BIBLIOGRAPHY

Primary Sources

Hand Book: Near East Relief, Ekim 1920.

Minutes of the Meeting of the Constantinople Advisory Committee of the N.E.R., 13 Mart 1920, NER Dosyasi 1920–1921, box 41, Amerikan Bord Heyeti, İstanbul.

Notes of Captain E. H. Niles and Mr. A. E. Sutherland taken on trip of investigation July & August, 1919
http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_20c/niles_suthr/Field_Notes_of_Niles_and_Sutherland_OTAP.pdf Son Erişim: 10 Eylül 2012

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919, vol. 2 (Washington, 1934).

Report of Captain Emory H. Niles and Mr. Arthur E. Sutherland Jr. on Trip of Investigation through Eastern Turkish Vilayets, Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1914–1931 (RG 256) General Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1918–1931, rulo 231

The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (Boston: The Board, 1914).

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, DH.KMS.53-3/15_11

“Director, American Commission for Relief in the Near East to Admiral Mark L. Bristol”, 14 Haziran 1919, *Relief Work* 1919, box 37, Amerikan Bord Heyeti, İstanbul.

“Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti Toplantı kayıtları”, 20. toplantı, 5 Mayıs 1919, *Relief Work* 1919, Kutu 37, Amerikan Bord Heyeti, İstanbul

Secondary Sources

“Armenians Fighting Turks: Besieging Van—Others Operating in Turkish Army’s Rear,” *New York Times*, 7 Kasım 1914

“Turkish Armenians in Armed Revolt: Were Ready to Join Russian Invaders, Having Drilled and Collected Arms,” *New York Times*, 13 Kasım 1914.

- Aydın, Mustafa Cagri Erhan (eds.), *Turkish-American Relations: Past, Present and Future* (London and New York: Routledge, 2004).
- Barton, James L. *Daybreak in Turkey* (Boston: The Pilgrim Press, 1908).
- Barton, James L. *Story of Near East Relief (1915–1930). An Interpretation* (New York: The Macmillan Company, 1930).
- Bektaş, Yakup “The Sultan’s Messenger: Cultural Constructions of Ottoman Telegraphy, 1847–1880,” *Technology and Culture*, Vol. 41, No. 4 [Ekim 2000]
- Daniel, Norman *American Philanthropy in the Near East. 1820–1960* (Athens, Ohio: Ohio University Press, 1970)
- Gevinson, Alan *Within Our Gates: Ethnicity in American Feature Films, 1911–1960* [Berkeley: University of California Press, 1997]
- Greene, Joseph K. *Leavening the Levant* [Boston, New York, Chicago: The Pilgrim Press, 1916]).
- Grabill, Joseph L. *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810–1927* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971)
- McCarthy, Justin “The Report of Niles and Sutherland: An American Investigation of Eastern Anatolia after World War I,” *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 5–9 Eylül 1990 (Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1994).
- McCarthy, Justin, Esat Arslan, Cemalettin Taşkiran, ve Ömer Turan, *The Armenian Rebellion at Van* (Salt Lake City: The University of Utah Press, 2006), fn.1.
- Miglio, Sarah “America’s Sacred Duty: Near East Relief and the Armenian Crisis, 1915–1930,” *Rockefeller Research Reports Online*, 2009, <http://www.rockarch.org/publications/resrep/rroonlinealpha.php>.
- Peet, Louise Jenison *No Less Honor: The Biography of William Wheelock Peet* (Privately printed, 1939), 183.
- Peterson, Merrill D. “*Starving Armenians*”: *America and the Armenian Genocide, 1915–1930 and After* (Charlottesville and London: University of Virginia Press, 2004).

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 1977)

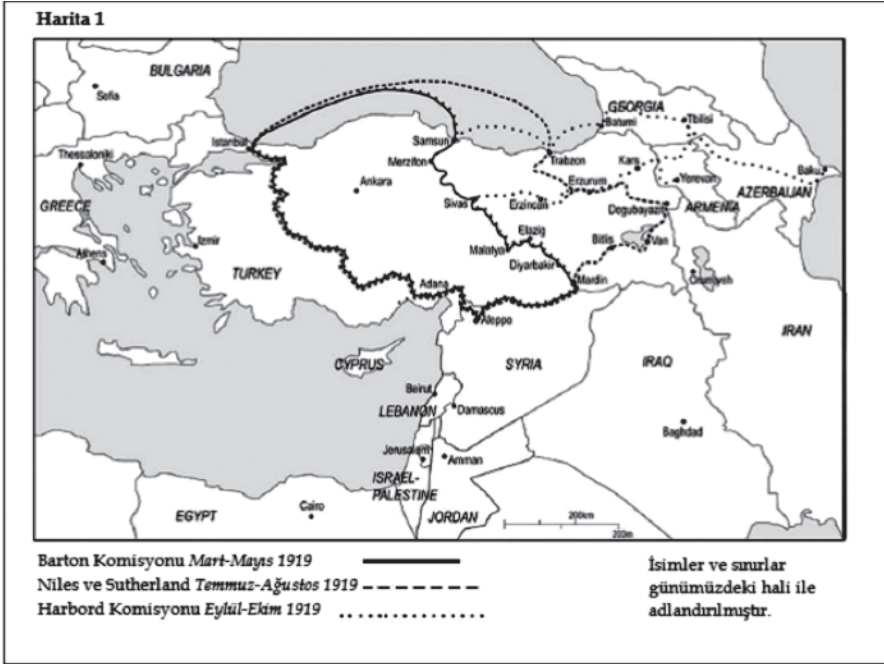
Smith, Eli *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia* (Boston: Crocker and Brewster, 1833)

Strong, William E. *The Story of the American Board: An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Boston, New York, Chicago: The Pilgrim Press, 1910).

Ussher, C.D. "Plan for the Safe and Peaceful Repatriation of Armenians in Van and Alashgerd," n.d., *Relief Work* 1919, box 37, Amerikan Bord Heyeti, Istanbul.

Zürcher, Erik J. *Turkey: a Modern History* (London and New York: I.B. Tauris, 1998).

Amerikalıların Anadolu Gözlemleri:
Emory Niles ve Arthur Sutherland'ın 1919 Saha Çalışması Notları

Niles ve Sutherland'in Saha Notları ve Raporu'nda
Bahsedilen Yer İsimlerinin Dizini

İsim	Osmanlıca	Türkçe	Günümüzdeki Kullanımı
Derindje	درينجه	Derince	Derince (Kocaeli)
Saour	صاورور	Savur	Savur
Elmadin	المدین	Elmedin	Beşiri
Batman Su	باتمان سو	Batman Su	Batman Çayı
Zokh	زوق	Zok	Yanarsu
Reshadieh	رشاديه	Reşadiye	Reşadiye (Yelkenli)
Vosdan	وسطان	Vustan	Gevaş
Djanik	جانك	Canık	Tımar (Gedikbulak)
Bayazid Agha	بايزيد اغا	Bayazıt Ağa	Çaldıran
Bayazid	بايزيد	Bayazıt	Doğubayazıt
Kara Kilissa	قره كلیسه	Kara Kilise	Ağrı
Zeidekan	زيدکان	Zidikan	Eleşkirt
Keusse Dagh	کوسه داغ	Köse Dağ	Kösedag
Khorasan	خوراسان	Horasan	Horasan
Karabiyik	قره بیق	Kara Bryık	Aşkale
Namoukatoun (Mamakatoun)	ماما خاطون	Mama Hatun	Tercan
Khadrak (Kendrak)	خادراق	Hadrak	Balkaynak
Ardasa	آردسه	Ardasa	Torul

TERÖR ALGISININ VE TERÖRE KARŞI VERİLEN TEPKİLERİN DEĞİŞİM SÜRECİNDE ERMENİ TERÖRÜ

(ARMENIAN TERROR IN THE PERIOD OF CHANGE IN THE PERCEPTION
OF TERRORISM AND IN THE REACTION TOWARD TERRORISM)

Prof. Dr. Birsen KARACA

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Öğretim Üyesi

Öz: Bu çalışmanın amacı Ermeni terörü ve teröristlerinin hayat bulduğu tabloyu bütün olarak görebilmektir. Bu amaçla terörün tarihi fonunda Ermeni terörünün karakteristik özellikleri ve hedefleri edebiyat biliminin araştırma ve inceleme yöntemleriyle tespit edildi. Toplanan veriler karşılaştırma yöntemi kullanılarak değerlendirildi. Görüldü ki, Fransız Devrimi terör tarihi için bir dönüm noktası olmuş. Devrimin sloganları ve sembolleri özgürlük ateşini yakarken terör eylemlerine de öncülük etmiş. Dünya ülkeleri son dönemlerde, yüzlerce yıllık bilgi birikimi ve deneyimin verdiği olgunlukla terörle mücadele konusunda işbirliği yapma eğilimindedir. 7 Ocak 2015 tarihinde Fransa'da yaşanan terör olayına verilen ortak tepki bu eğilimin işareti olarak okunabilir. Bu tablo içinde, Osmanlı İmparatorluğu döneminden bugüne geçirmiş olduğu gelişim ve dönüşüm evrelerini takip ederek tespit edilen olgu, Ermeni terörünün son derece direngen olduğu ve değişen koşullara bağlı olarak mutasyon geçirdiğiydi.

Anahtar Kelimeler: Fransız Devrimi, terörizm, Ermeni terör örgütleri, Nemesis, ASALA, Ermeni Birlik Partisi.

Abstract: This paper aims to see in entirety the picture in which Armenian terrorism and the Armenian terrorists spring to life. To that end, the characteristics and the targets of Armenian terrorism were determined with the methods of research and analysis of literary science. The data thus gathered was evaluated using a comparative method. It has been observed that the French revolution was a turning point in the history of terrorism. The revolutionary slogans and symbols, while lighting a fire under freedom, also led the way for terrorist acts. In recent periods, the countries around the world lean towards cooperation with the maturity of accumulation of knowledge and experience of hundreds of years. The common reaction shown towards the terrorist attacks in France on 7 January 2015 can be considered as a signal of this tendency. In this picture, the phenomenon that

is determined by keeping track of the phases of progress and transformation the Ottoman Empire experienced from its period to today is that Armenian terrorism was resistant to a great extent and had a mutation depending upon changing conditions.

Keywords: *French Revolution, terrorism, Armenian terrorist organizations, Nemesis, ASALA, National United Party*

Bu yazı, 31.07. 1980 tarihinde Atina’da ASALA tarafından gerçekleştirilen terör eyleminde yaşamını yitiren 14 yaşında bir çocuğa, Neslihan Özmen’e ve tüm terör kurbanlarına adanmıştır.

*

“Terörist milli kahraman olamaz”
Aleksandr Remigaylo

*

Bir insanı köleleştirebilen tutkularının hiç birisi, dini fanatizmden daha çok akla ve özgürlüğe aykırı değildir.
Robespierre

*

“Paris’te Teröre karşı Omuz Omuza Dayanışma”
Haber kaynağı: Hürriyet/12 Ocak 2015

Epigraf için konuşmasından alıntı yaptığım Aleksandr Remigaylo, 8 Ocak 1977 tarihinde Moskova’da meydana gelen ve 7 kişinin ölümü, 37 kişinin ağır yaralanması ile sonuçlanan terör eylemini¹ soruşturan ve teröristleri tespit eden ekipten birisi. Titiz bir çalışmanın sonunda, on ay sonra Ermenistan Milli Birlik Partisi (Ազգային Միացյալ Կուսակցություն) üyesi Agop Stepanyan, Zaven Bagdasaryan ve Stepan Zatikyan adlı teröristler tespit ediliyor.² Mahkeme üç sanığa da ölüm cezası veriyor ve cezaların infazı gerçekleştiriliyor. O dönemin teknik koşullarında ve de SSCB’nin Demir Perdesi arkasında gerçekleştiği için anılan eylemle ve eylemi gerçekleştiren örgütle ilgili bilgilere ulaşmak, kamuoyunun tepkisini gözlemek, hatta olaydan hemen haberdar olmak

1 Not: 8 Ocak 1977 tarihinde Moskova’da üç patlama oluyor, bombalardan ilki saat 17.33’te, İzmaylovskaya metro istasyonundan Pervomayskaya istikametine hareket eden trende patlıyor ve çoğu çocuk, hamile kadın ve ninelerden oluşan yolculardan yedisi ölüyor, otuz yedisi ise ağır yaralı olarak kurtuluyor. İkinci patlama saat 18.05’te 25 Oktyabrya (bugünkü adı: Nikolskaya) sokağında bulunan bir mağazada oluyor. Üçüncü bomba ise saat 18.10’da yine aynı sokakta bulunan Arşiv Enstitüsü’nün yakınlarında bir çöp kabında patlıyor. Detaylar için bkz. Леонид Каневский, Армянский терроризм, взрыв в Московском метро (HTB), <http://portall.zp.ua/video/armjanskijj-terrorizm-vzryv-v-moskovskom-metro/id-jCwgQ5iO-B0.html> ve <https://www.youtube.com/watch?v=wPjtD5vB-O0> (19.02.2015)

2 ФСБ России, Бомба в метро (документальный фильм), <https://www.youtube.com/watch?v=mZQAK1POXtg>; Армянские Террористы в Московском Метро (Armenian Terrorists in Moscow Metro), <https://www.youtube.com/watch?v=vzZWB5GZU-k> (19.02.2015).

olanaksız gibiydi. Nitekim arşiv belgeleri kamuoyunun bilgisine eylemden otuz yıl sonra sunuldu. Ayrıca bu olayda, teröristleri ve yaptıkları eylemi değil, mahkemede intikam yeminlerini ardıllarına miras bıraktıklarını söyleyen teröristlere ceza verilmesini protesto eden Moskova Helsinki Grubunun 1 Şubat 1979 tarihli dilekçesine³ ulaşmak da artık mümkün.

Ermenistan Milli Birlik Partisi 24 Nisan 1966 tarihinde Ermeni ressam Haykaz Haçaturyan, Stepan Zatikyan⁴ ve Şahen Harutyunyan tarafından kurulmuş illegal bir örgüt. Partinin kuruluş amacı, 1915-23 yıllarını referans alan Ermeni soykırımını iddiaları çerçevesinde şekillenmiş.⁵ Ama yukarıda anılan teröristlerin mahkemede yaptıkları savunma kayıtlarındaki iddiaların hedefinde Ruslar ve Sovyet sistemi de var.⁶

*

Uzmanlar, insanlık tarihinde ilk organize terör olaylarının M.S.I. yüzyılda Filistin’de görüldüğü, eylemleri gerçekleştirenlerin ise Sicarii diye de anılan Zealot tarikatı⁷ fanatikleri olduğu bilgisini veriyor.⁸ Tarikat üyelerinin gerçekleştirdiği eylemlerin temel özelliği Roma İmparatorluğu askerlerini ve Roma İmparatorluğu ile anlaşılan Yahudileri yanlarında taşıdıkları hançerle öldürmeleri. Sicarii grubu 66-71 yıllarında gerçekleşen Yahudi ayaklanmasında önemli rol oynuyor, ayaklanmanın bastırılmasıyla da yok oluyor⁹ (tarikat

3 Заявление по поводу казни Степана Затикяна и двух других неназванных лиц, Документ № 81(1), <http://www.mhg.ru/history/15D6785> (19.02.2015)

4 Паруйр Айрикян о Степана Затикяна и НОП, <https://www.youtube.com/watch?v=UaWQq3IPNt0>; Степан Затикян, <https://www.youtube.com/watch?v=GXTKxprsmWs> (19.02.2014).

5 Ազգային Միացյալ Կուսակցություն (ԱՄԿ) մաս 1, <https://www.youtube.com/watch?v=48Yrny2Gtx8>;

Ազգային Միացյալ Կուսակցություն (ԱՄԿ) մաս 2, <https://www.youtube.com/watch?v=6wfzLbr3gp4> ;

Ազգային Միացյալ Կուսակցություն (ԱՄԿ) մաս 3, <https://www.youtube.com/watch?v=Enbgpxurms0> ;

Ազգային Միացյալ Կուսակցություն (ԱՄԿ) մաս 4, https://www.youtube.com/watch?v=2_aNBMRrRbk (19.02.2015).

6 Степан Затикян, <https://www.youtube.com/watch?v=GXTKxprsmWs> (23.02.2015);

Армянские Террористы в Московском Метро (Armenian Terrorists in Moscow Metro), <https://www.youtube.com/watch?v=vzZWB5GZU-k> (23.02.2015)

7 Zealot tarikatı için bkz. Свящ. Александр Мень, “Сын человеческий”, Библия –центр, <http://www.bible-center.ru/book/son/009> (21.02.2015).

Not: Latince bir sözcük olan sica (hançer) sözcüğünden türeyen sicarii, sicarius (Hançerli adam) sözcüğünün çoğuludur.

8 Gérard Chaliand and Arnaud Blin, *The History of Terrorism*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles - London, 2007, p.55.

9 http://ggpi.org/files/istoria_terr.pdf (20.02.2015).

üyelerinin, teslim olmak yerine, birbirlerini öldürmek suretiyle toplu intihar eylemi gerçekleştirdikleri yönünde bilgi aktarımları var¹⁰).

*

Terör eylemlerinin geçmişi bizi çok daha eski tarihlere yönlendirse de Türkçe karşılığı “yıldırı” olan ve “aşırı korku salma”, “dehşet verme” anlamları içeren “terör” sözcüğü Fransız Devrimi sırasında kullanıma giriyor, “*Régime de la terreur*” olarak bilinen Maximilian Robespierre başkanlığındaki devrimci hükümetin (Temmuz 1793-Temmuz 1794) faaliyetini tanımlamak için kullanıldığında.”¹¹ Gérard Chaliand ve Arnaud Blin de ülkelerin siyasi tarihinde bıraktığı etkinin gücünü dikkate alarak, “*Fransız Devrimi terör tarihi için bir dönüm noktası oldu.*”¹² tespitini yapıyorlar, çünkü:

“Aydınlanma Çağı insanlığa popüler egemenlik idealini miras bırakmıştı ve Devrim, egemenlik adının içinde var olan bu ideolojiyi, aşırı şiddet içeren araçları mübah gören devlet terörünü yaygınlaştırmak yoluyla savunduğunu iddia ediyordu.”¹³

Fransız Devrimi, taşıdığı özgürlük bayrağıyla, kullandığı eşitlik ve kardeşlik sloganlarıyla tüm yerkürede etnik grupların bağımsızlık arzularını harekete geçiren güç oldu. Süreç içerisinde de devrimciler ve bizzat devrimin kendisi mitleşti. Devrimin ardından, özellikle de 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında Fransız devrimcilerinin gömleklerini giyip devrim yapma ya da terör aracılığı ile taleplerini gerçekleştirme arzusunda olanların sayısal çokluğu dikkat çekiyor. Bu durum, yani yeniden devrimlerin yeni liderlerinin kendilerine ait mekân ve zaman dilimlerinde Fransız Devrimini tekrar tekrar gerçekleştirme arzuları, Milan Kundera’nın (Nietzsche’ye ait olan) Ebedi Dönüş felsefesini yorumlarken vurguladığı tehlikenin ortaya çıkmasına neden oldu:

10 Emrah Aydoğan, “Terörizmin Tarihi Gelişimi”, TURKSAM, makale için bkz. *Caspian Weekly*, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/guvenlik-ve-terorizm/1016-terorizmin-tarihi-geliimi.html> (21.02.2014).

11 Brief History of Terrorism, https://www.youtube.com/watch?v=uB_XPZ26f7U (21.02.2014).

Ayrıca, “terör” sözcüğünün alıntıda işaret edilen dönemdeki kullanımıyla ilgili olarak Fransızca kaynaklarda da şu bilgiler var: “30 Ağustos 1793, “Devrimci ordunun isteklerine bağlı terör anlayışının kullanımı (ROYER, Jacobin’lerin toplantısında, G. Vanden Heuvel’e göre a.g.e. s. 898 ve not 35: Terörü gün yüzüne çıkaralım), cf. A. GEFFROÏ, *Mél. Guilbert (L.)* içinde, s.125-126; sık sık mitleştirilmiş olan formül: Kasım 1793, *aziz terör* (Musset ve Delacroix, Halk Refahı Komitesinde, G. Vanden Heuvel’e göre, a.g.e., s. 899 ve not 42); 5 Şubat 1794 (Robespierre, a.g.e. ve not 45: terör, hızlı, katı ve acımasız adaletten başka bir şey değildir [...] demokrasinin, vatanın acil ihtiyaçlarına uygulanmış genel prensibinin bir sonucudur), cf. H. KESSLER, *op. cit.*, s. 159 sqq.” Kaynak: <http://www.cnrtl.fr/etymologie/terreur> (21.02.2015), Metni Fransızcadan çeviren: Araş. Gör. Doğanay Eryılmaz.

12 Gérard Chaliand and Arnaud Blin, a.g.e., s.95.

13 A.g.e., s.95.

“Fransız Devrimi sonsuza kadar yinelenecek olsaydı, Fransız tarihçileri giderek daha az gurur duyacaklardı Robespierre’le. Ama bir daha asla geri gelmeyecek bir şeyi konu edindikleri içindir ki devrimin kanlı yılları yalnızca sözcük, kuram ve tartışma olup çıktı, tüyden daha hafif bir şey oldu, hiç kimseyi korkutmuyor artık. Tarihte yalnızca bir kere karşımıza çıkan Robespierre’le, Fransız kelleleri uçura uçura sonsuza kadar dönüp yeniden karşımıza çıkan Robespierre arasında dağlar kadar fark vardır.”¹⁴

Bu tehlikeyi (bireysel özgürlükleri tehdit etmeden) toplumsal güvenliğin sağlanabildiği yaşam koşullarında yüzlerce yıllık deneyim ve bilgi birikimiyle fark edebiliyoruz. 7 Ocak 2015 tarihinde Fransa’nın başkenti Paris’te gerçekleşen terör eylemine karşı verilen tepkide de bu birikim yansyordu:

“Fransa, bu Pazar Paris’te kurbanları anmak ve terörizme hayır demek için yürüyecek. Ama yalnız olmayacak. Tüm dünyadan gelen devlet başkanları ve siyasi liderler başkentte hazır bulunacaklar. Almanya başbakanı Angela Merkel’den İngiltere başbakanı David Cameron’a, İsrail başbakanı Benjamin Netanyahu, Filistin devlet başkanı Mahmud Abbas ve Ürdün kralı da dahil toplamda altmış kadar ülkenin lideri, Charlie Hebdo’ya ve Yahudi dergisine karşı düzenlenen suikast dolayısıyla Pazar günü Paris’te gerçekleşecek ‘cumhuriyetçi yürüyüş<e>’ katılacaklar.”¹⁵

2015 yılının ilk haftalarında dünyanın her tarafında okurlar kendi ülkelerinde yayımlanan gazetelerde yukarıda verdiğimiz içeriği yansıtan haberler okudular.¹⁶ İnsanlık tarihinde bu bir ilkti ve terör eylemine karşı gösterilen bu tepkiyle, en azından siyasi liderlerin temsil ettiği ülkeler, herhangi bir gerekçeyle hedefine ulaşmak için masum insanları yok eden, dehşete düşüren, korkutup sindiren eylemlere bundan sonra sempatiyle bakmayacağını anons ediyordu.

Bu tepki, “terörle mücadelede dönüm noktası olur mu?” Bunu zaman gösterecek.

*

14 Milan Kundera, *Var Olmanın Dayanılmaz Hafifliği*, çeviren: Fatih Özgüven, İletişim, İstanbul, 2012, s.12

15 Kaynak: <http://www.20minutes.fr/monde/1514443-20150111-marche-republicaine-longue-liste-chefs-etat-gouvernement-presents-paris> (19.02.2015), Metni Fransızcadan çeviren: Araş.Gör. Doğanay Eryılmaz.

16 Kaynak: *BBC News Europe*, “Charlie Hebdo attack: Three days of terror”, <http://www.bbc.com/news/world-europe-30708237> (19.02.2015).

Fransız Devriminin sembolleri ve sloganları zamanın ruhuna uygundu, dolayısıyla da çabuk benimsendi ama ekonomik, siyasi, coğrafi, kültürel ve sosyal koşulların neden olduğu nüanslarla. Buna karşın dönemi konu alan çalışmalarda, söz konusu farklılıklar göz ardı edilerek sanayileşmeyi başarmış ülkelerdeki belirtileri mutlak ölçüt kabul etme eğilimi hâkim. Oysa sanayileşme sürecini yakalayamayan ama zamanın dışına itilmemek için çabalarken verilen reflekslerin neden olduğu parçalanmaya engel olamayan siyasi yapılarda Fransız Devriminin etkileri ve sonuçları kendi koşulları içinde değerlendirilmelidir. Bu konuda Osmanlı İmparatorluğu ilginç bir örnektir.

Fransız Devriminden on beş yıl kadar kısa bir süre sonra İmparatorluğun Balkan Yarımadası'nda bulunan topraklarında terör eylemleri başladı, ardından da isyanlara dönüştü ve bu süreç Balkanlar'da yüzyılın sonlarına kadar devam etti. Bu isyanların hedefinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp bağımsız bir devlet kurmak vardı, Fransa'daki gibi devletin siyasi ve ekonomik yapısını dönüştürmek, aristokrasiyi alt etmek değil. Nitekim, Osmanlı devlet mekanizmasında da sisteme yönelik bir tehdit algısı oluşmadı. İkinci durum ise olanaksızdı, çünkü Osmanlı İmparatorluğu kurduğu sistemle aristokrat sınıfının oluşmasına izin vermemişti. Sonuç itibarıyla, bir önceki yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde bulunan Sırbistan da, Yunanistan da, Romanya da, Karadağ da, Arnavutluk da, Bulgaristan da I. Dünya Savaşı yıllarında bağımsız devlet statüsüne sahiptiler. Hatta Bulgaristan, Büyük Savaş'a Osmanlı İmparatorluğu ile aynı cephede katıldı.

Bu çalışmanın konusu olan Ermeni terörünün yukarıda andığımız terör eylemlerinden farklı bir yapısı var: Balkanlar'da terör örgütleri bağımsızlıklar kazanıldıktan sonra misyonlarını tamamladılar, yeni kurulan devlet sistemi içinde dönüştüler ya da yok oldular (en azından böyle bir görüntü sunmayı başardılar). Oysa Ermeni terörü, bağımsız Ermeni devletleri kurulduktan sonra da kendine yeni misyonlar edinmiş ve yaşamaya devam etmiştir.

Örnekleyelim.

Başlangıçta kullanılan slogan bağımsız bir Ermenistan kurmaktır. Bu sloganı benimseyen örgütlerin arasında 19.yüzyılda siyasi bir kimlik kazanmış olan

Balkanlar'da terör örgütleri bağımsızlıklar kazanıldıktan sonra misyonlarını tamamladılar, yeni kurulan devlet sistemi içinde dönüştüler ya da yok oldular (en azından böyle bir görüntü sunmayı başardılar). Oysa Ermeni terörü, bağımsız Ermeni devletleri kurulduktan sonra da kendine yeni misyonlar edinmiş ve yaşamaya devam etmiştir.

sosyalist düşüncüyü benimseyenler de, liberal görüşü savunanlar da, radikal milliyetçiler de vardı. Örneğin: 1885 yılında Van’da kurulan Armenakan Partisi (Արմենական կուսակցություն) “*sadece Ermeniler arasında faaliyet gösterilmesi gerektiğini savunmaktaydı*”¹⁷, 1887 yılında Cenevre’de kurulan Sosyal Demokrat Hınçak Partisi (Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակյան Կուսակցություն) sosyalist görüşün temsilcisiydi. 1890 yılında Tiflis’te kurulan Ermeni Devrimci Federasyonu (Հայ Յեղափոխական Դաշակցություն) radikal milliyetçi ideolojinin temsilcisi olmuştur. 1908 yılında İstanbul’da kurulan Demokratik Liberal Parti (Ռասակալար Ազատական Կուսակցություն) ise (R.G.Hovannisyan’a göre), “*liberalliği, anti-devrimciliği ve Laissez-faire (bırakınız yapsınlar) kuralını benimsemiş idi.*”¹⁸

Yukarıda resmedilen uzlaşmaz yapı, Ermeni örgütleri arasında, Ermeniler için hayalini kurdukları sistem konusunda ortaya çıkacak sorunların kaçınılmaz olduğu sinyallerini veriyor. Nitekim, Hınçak Partisi ve Ermeni Devrimci Federasyonu, Armenakan Partisinin Anadolu’da yaşayan Ermenilerden sağladığı desteği engellemişlerdir.¹⁹ Bir başka kaynakta ise, Boston’dan Sofya’ya giden Hınçak Partisi üyesi Karakin Hınçakyan’ın konuşmalarının Ermeni Devrimci Federasyonu üyeleri tarafından engellendiği²⁰ bilgisine rastlıyoruz. 1879 yılının sonunda Van’da kurulan “Kara Haç” gizli örgütünün (bu örgütün hem legal hem de illegal organları vardı<r>²¹) terör faaliyetleri Ermeni Milliyetçi hareketlerini desteklemeyen Ermenileri hedef alıyordu.

Ermeni terörünün bir başka boyutunda Sosyal Demokrat Hınçak Partisi (Hınçak) ve Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun) yöneticilerinin (1902-1907), Fransız Devrimi’nin ruhuna uygun sloganlarla istibdat idaresini meşruti bir yönetime dönüştürerek herkese eşitlik ve adalet vermek amacıyla birleşen Genç Türkler’le²² işbirliği yapmaları vardır.²³ Daha sonra da Ermeni

17 Orhan Doğan, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, “Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev’in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)”, <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/370/352> (06.03.2015)

18 Erdal İlater, “Ramgavar Partisi Tarafından II.Meşrutiyet (1908) Meclis-İ Mebûsân’ına Sunulan Beyânâme ve Program”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, OTAM, Sayı:4 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/821/10434.pdf> (28.02.2015).

19 Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklulardan Beri Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 1967, s.21-23.

20 Özlem Karsandık, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Hınçak Cemiyeti’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Siyasal Faaliyetleri (1887-1908)”, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Remzi Demir, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Mersin 2005, 232 no’lu dipnot.

21 Ազատագրական խմբակների ու կազմակերպությունները, <http://www.findarmenia.com/arm/history/24/459/461> (28.02.2015)

22 Taner Aslan,Dr., “İttihâd-ı Osmanî”den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne” <http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/201.pdf> (01.03.2015)

23 Мери Кочар, *Армяно-Турецкие общественно политические отношения и армянский вопрос*, Ереван, 1988, с.73-130.

Devrimci Federasyonu, diğer örgütlerin muhalefetine rağmen, dominant bir güç olma yönünde irade göstererek (1894 yılında Paris’te kurulan ve ileride iktidara gelecek olan) İttihat ve Terakki Cemiyetinin²⁴ 1907 yılında yapılan kongresine katılır. Ermeni tarihçi Meri Koçar bu desteği şöyle yorumluyor:

“Tüm bu koşullara rağmen, 1907 yılında yapılan Paris Kongresinin en azından olumlu bir anlamı vardı, çünkü burjuva hukukunun zaferi için Abdülhamit’in despot rejimini yıkmayı hedefliyordu.”²⁵

Ermeni Devrimci Federasyonu bu destekle resmi olarak Türklerle birlikte yaşama arzusunu ve istibdat rejimine karşı tutumunu anons ediyordu. İttihat ve Terakki’nin hedefi ise büyüktü:

“İttihat ve Terakki, Devlet-i Aliyye’nin fiilen olmasa bile, res’en çökmeye başladığı olağanüstü bir dönemde, olağanüstü şartlar altında doğmuştur. Cemiyet Jön Türklerin etkisi altında vücut bulmuş, hürriyet, meşrutiyet, seçim ve kamuoyu gibi kavramlardan filizlenmiş, tüm Osmanlı topraklarını bir bütün olarak idrak etmiş ve politikalarını buna göre tayin etmiştir. Kurulduğunda tüm yabancı ve gayr-i müslim tebayı kucaklamıştır.”²⁶

Birinci Dünya Savaşı bittiğinde ortaya çıkan tabloda tüm tarafların kaybettiği görülüyordu. Osmanlı İmparatorluğu Devleti de, İttihat ve Terakki de ve elbette onu destekleyen Taşnaksutyun da. Bundan şu sonuç çıkıyor: Hiçbirisi, ne devlet, ne partiler ne de bunlara destek veren örgütler olayların büyüklüğünü, koşulların çetinliğini, uyumsuzlukların derinliğini (bütün olarak ve parça parça) algılayarak çözüm üretebilecek güce sahip olmadığını, doğru zaman ve doğru mekanda hareket edemediğini ölçememiştir.

Konuya iki farklı cepheden, Türk ve Ermenilerin bakış açılarıyla yapılan değerlendirmelerden de yukarıda sunulan sonuç çıkartılabilir.

Araştırma konusu İttihat ve Terakki Partisi olan bir Türk tarihçi aşağıdaki değerlendirmesiyle yaygın bir düşünceyi dile getirmiş: “*Jön Türkler’den İttihat ve Terakki’ye uzanan yolda Osmanlı temelinden sarsılmıştır. Kuruluş ve başlangıç noktaları ile sonuçları farklı neticeler doğuran hareket, hem bir felaket hem de geleceği etkileyen bir kaosa dönüşmüştür.*”²⁷

24 İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1907 yılına kadar Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adıyla bilinir.

25 Meri Koçar, a.g.e., s.128.

26 Selçuk Kızılkaya, “İttihat Terakki Cemiyeti Merkez-İ Umumisi”, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. İbrahim Ethem Atmur, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2013, s.140.

27 Durdu Mehmet Burak, Yrd. Doç. Dr., “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, s.291, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, OTAM, Sayı:14 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14637.pdf> (02.03.2015)

Babası bir Osmanlı konsolosu olmasına karşın eserlerinden ve (elimdeki veriler bazında) eylemlerinden Hınçak Partisine yakınlığı hissedilen, “Sevk ve İskân Kanunu” kapsamında da Der Zor’a gönderilen Yervand Odyan (1869-1926) ise o günleri, Ermenilerin cephesinden Ermeni örgütlerine bakarak değerlendirmiştir. 1893-1915 yıllarında kaleme aldığı romanlarında “*Kendilerini ‘devrimci’, ‘vatansever’, ‘milli kahraman’ diye lanse edip, pratikte yüceltilen değerleri ayaklar altına alanları*”²⁸ hicvetmiş ve edebiyata Yoldaş Pançuni tipini kazandırmıştır. Eserin hayranı ve karikatüristi olan Aleksandır Saruhan, adını romanın başkişisinden alan *Yoldaş Pançuni* için, “<...>, *doğru ilke ve tasarıların bile, demagog, hayalperest ve sorumsuz okumuş cahiller tarafından, mevcut şartlar dikkate alınmadan uygulandıklarında nasıl yıkıcı olabileceklerini göstermekte*<dir>”²⁹ yorumunu yapar.

1915 yılında gönüllü hareketlerine katılmış, Van ve Erzurum’da silahlı çatışmalar yapmış bir başka Ermeni yazar Vahan Totovents de yaşananları gerçeklikten uzak kararlar faaliyeteye geçmenin bir sonucu olarak görüyor, sitemini ise 1929-30 yıllarında kaleme aldığı “Miras” adlı öyküsünde masal dili kullanarak yapmayı tercih etmiş:

“Evvel zamanda büyük bir savaş oluyor. Dünya barut dumanı içinde kalıyor ve kandan ırmaklar akıyor. Vekiller ve zengin soydaşları bu kadim halkın (Ermenilerin) kulağına bağıyorlar: “*Özgürlük vakti geldi. Vur komşuna! Haçınla vur onun copuna!*” Bu kadim halkın siyah ve güzel gözleri özgürlük arzusuyla parlıyor, eşit olmayan bir savaş başlıyor, vuruyorlar, vuruluyorlar ve bu kadim halktan geriye yalnızca karabasan anısına benzer küçük bir şey kalıyor.

Sonra o vekiller ve o zengin soydaşlar küllerin ve kemiklerin üzerinde eşi benzeri olmayan ulvi bir sinizimle kakkahalar atıyorlar.”³⁰

28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti (Հայաստանի Հանրապետություն) kuruldu. Henüz kurulmuş olan Ermenistan Cumhuriyeti Devleti de Balkan devletlerinin yaptığı gibi Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler kurdu. O günlerde iktidarda Taşnaktsutyun Partisi vardı. Parti mensuplarından oluşan bir kurul 3 Haziran 1918 tarihinde İstanbul’da Batum Antlaşmasını imzaladı. Nurşen Mazıcı’nın verilerine göre, kurul üyeleri İstanbul’da buldukları süreçte, Osmanlı Devleti’nin Ermenistan

28 Yervant Odyan, *Yoldaş Pançuni*, çeviren: Sirvants Mahlasyan, Aras, İstanbul, 2000, s.9.

29 Aleksandır Saruhan, “Bir Çift Söz”, bkz. Yervant Odyan, *a.g.e.*, s.13.

30 Վահան թոթոյենց, Ժառանգություն, <http://www.chi.am/index.cfm?objectID=80F51EE0-8DC0-11E0-9A42005056A30FF7&year=2007&month=05&legacyURL=070508/07050804> (23.02.2015)

Cumhuriyeti’ni ilk tanıyan devlet olması ve kendilerine gerekli toprakları vermesi gerekçesiyle Sultan V. Mehmet’e de teşekkürlerini sunuyor.³¹

Ancak, Ermenistan Cumhuriyeti uzun ömürlü bir devlet olamadı. 1920 yılında Ermeni halkının büyük coşkusuyla SSCB’nin egemenliği altına girdi.³² Bundan iki yıl sonra, 1 Kasım 1922 tarihinde de Türkiye Büyük Millet Meclisinin aldığı “Saltanatın kaldırılması” kararıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun devlet statüsünü kaybettiği resmen ilan edilmiştir. İttihat ve Terrakki Partisi de I. Dünya Savaşı’nın sonunda yaşanan yenilgiyi algıladı ve varlığı kendiliğinden son buldu.

Ancak Ermeni partileri ve terör örgütleri bir kez daha mutasyona uğradılar; yeni oluşan ortamdaki beslenmeye başladılar ve kendilerini Ermeni intikamcıları (Հայ Վրիժառույժներ) olarak adlandırıp intikamlarını yeni nesil terör örgütlerine devrederek günümüze kadar geldiler. Bunlar arasında gerçekleştirdikleri suikastlarla dünya kamuoyunun gündemini uzun süre meşgul eden ve taleplerinin siyasi ve diplomatik ortamlarda tartışılmasını sağlayan Nemesis (Նեմեսիս), ASALA (ԱՍԱԼԱ) ve Ermeni Devrimci Ordusu (Հայ Հեղափոխական Բանակ) adlı örgütler dikkat çekiyor.

Bu noktada, yani yukarıda çizilen tablodan sonra Nemesis, ASALA ve Ermeni Devrimci Ordusu üyelerinin intikam yeminleri³³ neye ve kime karşıdır sorusu doğuyor.

Adı Nemesis olan terör örgütünün hedefindeki kurbanlar çoğunlukla İttihat ve Terakki Partisinin liderleri ve önde gelen temsilcileriydi. Bu bilginin devamında, soruya cevap olarak I.Dünya Savaşı sırasında yaşananlardan İttihat ve Terakki Partisi üyelerinin sorumlu tutulduğu açıklaması gelecektir. Ancak, Nemesis’in kurbanları arasında Fatali Han Hoyski, Halil Bek Hasmamedov, Hasan Bek Agayev gibi Azerbaycan devlet adamları da vardı, 1918 yılında Bakü’de Ermeni kırımı yapıldığı gerekçesiyle. Ayrıca, Mkırtiç Arutyunyan, Vage İshan (Eseyan), Amyak Aramyants (Hınçak Partisi eski üyesi) gibi Ermeniler de Ermeni İntikamcılarının kurbanıydı. Tüm bunların başlangıcında ise Ermeni Devrimci Federasyonunun 1919 yılının Ekim ayında Erivan’da gerçekleşen IX. Kongresinde Şahan Natali’nin inisiyatifıyla yapılmış 650 kişilik bir liste var: Bu isimler arasından 41 kişi “baş suçlu olarak” tespit ediliyor ve terör eylemleri başlatılıyor.³⁴

31 Nurşen Mazıcı, *Ermeni Sorununun Kökeni (1878-1920)*, Pozitif, 2005, s. 124.

32 Г.А. Аветисян, *История армянского народа*, учебник для 9-10 классов средней школы, Ереван, 1985, с.52. Аугіса бкз. М.Г.Нерсисян, *История армянского народа*, Ереван, 1980, с.297.

33 Հայ Վրիժառույժներ: (Նեմեսիս) (Ասալա) (Հայ Հեղափոխական Բանակ)
<https://www.youtube.com/watch?v=wGfVpavQvRg> (04.03.2015)

34 Операция Немесис, <http://www.armenianarthall.com/index.php?newsid=104> (04.03.2015)

Nemesis terör örgütünün kurucusu Karekin Pastırmacıyan (diğer adıyla Armen Garo; 1872-1923) ilk Ermenistan Cumhuriyeti'nin ABD elçisi. Karekin Pastırmacıyan kariyer yapmak için sıra dışı bir yol izlemiştir: Kendisi Ermeni Devrimci Federasyonunun liderlerindedir. 1895 yılında Zeytun isyanlarına katılmıştır. 1896 yılında onlarca kişinin ölümüyle sonuçlanan Osmanlı Bankası baskınının elebaşlarından, 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı Erzurum üyesi, 1915 Van isyanı katılımcısı ve Ermenistan'ın milli kahramanıdır.³⁵

II. Dünya Savaşı'nda Hitler Almanya'sında gerçekleştirilen Yahudi Soykırımı ve savaş sonrasında işlemeye başlayan hukuki sürecin maddi tazminat cezasıyla sonuçlanması, Ermeni

II. Dünya Savaşı'nda Hitler Almanya'sında gerçekleştirilen Yahudi Soykırımı ve savaş sonrasında işlemeye başlayan hukuki sürecin maddi tazminat cezasıyla sonuçlanması, Ermeni intikamcılarının yeni sinerji kaynağı oldu. Yahudi Soykırım mağdurlarına eklenilebilmek için Ermeni örgütleri yeniden faaliyete geçti.

intikamcılarının yeni sinerji kaynağı oldu. Yahudi Soykırım mağdurlarına eklenilebilmek için Ermeni örgütleri yeniden faaliyete geçti. Ancak soykırım günü olarak sunulan 24 Nisan 1915 tarihinde gerçekleşen örgüt üyelerine ait tutuklanma öyküleri ortaya atılan iddialar için verimli bir kaynak olmadı: "Sevk ve İskân Kanunu" (27 Mayıs 1915) kapsamında yapılan göç öykülerinin de iddialara eklenmesi gerekti. Süreç başlayınca Ermeni iddialarının en önemli propaganda aracı yine terör oldu. Bu kez Ermeni terörüne start veren 77 yaşındaki Gurgen Yanıkyan'dı. Yanıkyan, 27 Ocak 1973 tarihinde Santa Barbara'da (ABD) elinde bulunan tarihi bir tabloyu Türkiye'ye

bağışlamak istediğini bildirerek kaldığı otele davet ettiği iki Türk diplomatı, Mehmet Baydar ve Bahadır Demir'i katletti. Mahkemede davayı soykırım davası sürecine çevirmek için çabaladı. Bunu başaramadı ama ASALA'nın kurulmasına öncülük etti.³⁶ ASALA terör örgütü 1975-1985 yılları arasında farklı ülkelerde belirlediği Türk ve diğer mülki ve diplomatik hedeflere eylem yaptı, onlarca masum insanı katletti, sakat bıraktı.

1991 yılında Ermenistan yeniden bağımsız bir devlet olarak dünya devletleri arasındaki yerini aldı. Ermenistan'ın Ermeni terörüne karşı tutumunu Mikael

35 Անուխի, <https://www.youtube.com/watch?v=62sXI3qNUjM> (04.03.2015);

Մեր մեծերը - Արշավիր Շիրակյան, <https://www.youtube.com/watch?v=O1hNUnSIrak> (04.03.2015);

Սողոմոն Թեղերյան Ուստանի Տրեյբնի Գրադարանի Միջոցով, https://www.youtube.com/watch?v=LpDW_oCroL0 (04.03.2015)

36 Гурген Яникян — «Цель и Истина»..., <http://armeniangc.com/2013/09/gurgen-yanikyan-cel-i-istina/> (04.03.2015)

Danielyan, 13 Eylül 2001 tarihinde “İdeoloji Olan Terör” başlıklı yazısında şöyle anlatıyor:

“2001 Mayısı başında Erivan’daki ilk basın toplantısı için salona girdiği zaman gazeteciler onu alkışlarla karşıladılar. Ertesi gün onu Ermenistan Başbakanı kabul etti. Bu yetenekli bir sinema sanatçısı veya tanınmış bir politikacı değildi, ünlü bir sporcu veya popüler bir şarkıcı da değildi. Bu bir teröristti, Ermeni Gizli Ordusu üyesi olan Varujan Karapetyan’dı...”³⁷

Bu noktada şöyle bir soru sorulabilir: 7 Ocak 2015 tarihinde Fransa’nın başkenti Paris’te gerçekleşen terör eylemine karşı dünyanın verdiği tepki, Ermenistan’da da terör algısının değişmesine öncülük edecek mi? Bunu da zaman gösterecek.

*

Sonuç olarak, 21. yüzyılda yaşanan vahşi terör olayları, terör algısını ve teröre karşı verilen tepkileri değiştirdi. Artık dünya ülkeleri, yüzlerce yıllık bilgi birikimi ve deneyimin de verdiği olgunlukla terörle mücadele konusunda işbirliği yapma eğilimi gösteriyorlar. 7 Ocak 2015 tarihinde Fransa’da yaşanan terör olayına verilen ortak tepki bu eğilimin işareti olarak okunabilir. Buna karşın oluşan bu yeni tabloda Ermeni teröristlerin milli kahraman olarak algılanması gibi paradoksal bir olgu da mevcut.

37 Микаэл Даниэлян, “Терроризм как идеология”, www.prima-news.ru/news/articles/2001/9/13/15705.html (04. 07.2004) bu yazının yeni adresi için bkz. <http://irakly.org/forum/post224442.html?style=1> (04.03.2015)

KAYNAKÇA

İlter, Erdal. “Ramgavar Partisi Tarafından II. Meşrutiyet (1908) Meclis-i Mebûsân’ına Sunulan. Beyânnâme ve Program”, *OTAM*, No:4 (Jan. 1993), PP.517-556

Emrah Aydoğın, “Terörizmin Tarihi Gelişimi”, *TURKSAM*, please see *Caspian Weekly* for the article, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/guvenlik-ve-terorizm/1016-terorizmin-tarihi-geliimi.html> (21.02.2014).

Burak, Durdu Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, p. 291 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14637.pdf> (02.03.2015)

Gérard Chaliand and Arnaud Blin, *The History of Terrorism*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 2007.

Г.А. Аветисян, *История армянского народа*, учебник для 9-10 классов средней школы, Ереван, 1985.

Леонид Каневский, Армянский терроризм, взрыв в Московском метро (НТВ), <http://portall.zp.ua/video/armjanskijj-terrorizm-vzryv-v-moskovs-kom-metro/id-jCwgQ5iO-B0.html> ve <https://www.youtube.com/watch?v=wPjtD5vB-O0> (19.02.2015)

Milan Kundera, “The Unbearable Lightness of Being”, p.2 http://11th-grade-ib-english.granadahills.groupfusion.net/modules/locker/files/get_group_file.phtml?fid=24475648&gid=3937650 (06.03.2015)

Мери Кочар, *Армяно-Турецкие общественно политические отношения и армянский вопрос*, Ереван, 1988.

Микаэл Даниэлян, “Терроризм как идеология”, <http://irakly.org/forum/post224442.html?style=1> (04.03.2015)

М.Г.Нерсисян, *История армянского народа*, Ереван, 1980.

Nurşen Mazıcı, *Ermeni Sorununun Kökeni (1878-1920)*, Pozitif, 2005.

Orhan Doğan, “Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun (Russian Justice Minister Y. Murayyev’s Report on Armenian Committees)”, <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/370/352> (06.03.2015)

Özlem Karsandık, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Hınçak Cemiyeti’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Siyasal Faaliyetleri (1887-1908)”, Master’s Thesis, Thesis Supervisor: Remzi Demir, Mersin University Social Sciences Institute Department of History, Mersin 2005.

Паруйр Айрикян о Степана Затикяна и НОП,
<https://www.youtube.com/watch?v=UaWQq3IPNt0> (19.02.2015)

Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklulardan Beri Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 1967.

Selçuk Kızılkaya, “İttihat Terakki Cemiyeti Merkez-İ Umumisi”, Master’s Thesis, Thesis Advisor: Prof. Dr. İbrahim Ethem Atnur, Ataturk University, Social Sciences Institute, Department of History, Erzurum, 2013.

Степан Затикян, <https://www.youtube.com/watch?v=GXTKxprsmWs> (19.02.2014)

Свящ. Алексанлр Мень, “Сын человеческий”, Библия –центр,
<http://www.bible-center.ru/book/son/009> (21.02.2015)

Taner Aslan, Dr., “İttihâd-ı Osmanî’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne” <http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/201.pdf> (01.03.2015)

Վսիւսն Թորոզէնց, Ժամանակը լինի,
<http://www.chi.am/index.cfm?objectID=80F51EE0-8DC0-11E0-9A42005056A30FF7&year=2007&month=05&legacyURL=070508/07050804> (23.02.2015)

Yervant Odyan, *Yoldaş Pançuni*, translated by: Sirvants Mahlasyan, Aras, İstanbul, 2000.

ФСБ России, Бомба в метро (документальный фильм),
<https://www.youtube.com/watch?v=mZQAK1POXtg>; (19.02.2015)

Армянские Террористы в Московском Метро (Armenian Terrorists in Moscow Metro), <https://www.youtube.com/watch?v=vzZWB5GZU-k> (19.02.2015)

Заявление по поводу казни Степана Затикяна и двух других неназванных лиц, Документ № 81(1), <http://www.mhg.ru/history/15D6785> (19.02.2015)

http://ggpi.org/files/istoria_terr.pdf (20.02.2015)

Brief History of Terrorism, https://www.youtube.com/watch?v=uB_XPZ26f7U
(21.02.2014)

<http://www.cnrtl.fr/etymologie/terreur> (21.02.2015)

<http://www.20minutes.fr/monde/1514443-20150111-marche-republicaine-longue-liste-chefs-etat-gouvernement-presents-paris> (19.02.2015)

BBC NEWS EUROPE, “Charlie Hebdo attack: Three days of terror”,
<http://www.bbc.com/news/world-europe-30708237> (19.02.2015)

Հայ Վրիժառուներ: (Նեմեսիս) (Ասալա) (Հայ Հեղափոխական Բանակ)
<https://www.youtube.com/watch?v=wGfVpavQvRg> (04.03.2015)

Операция Немесис,
<http://www.armenianarthall.com/index.php?newsid=104> (04.03.2015)
Նեմեսիս, <https://www.youtube.com/watch?v=62sXI3qNUjM>
(04.03.2015)

Մեր մեծերը - Արշավիր Շիրակյան,
<https://www.youtube.com/watch?v=O1hNUNSIrak> (04.03.2015)

Սողոմոն Թեհլերյան Haxtanakı Skızb@ Հաղթանակի Սկիզբը,
https://www.youtube.com/watch?v=LpDW_oCroL0 (04.03.2015)

Гурген Яникян — «Цель и Истина»...,
<http://armeniangc.com/2013/09/gurgen-yanikyan-cel-i-istina/>
(04.03.2015)

Ազատագրական խմբակներն ու կազմակերպությունները,
<http://www.findarmenia.com/arm/history/24/459/461> (28.02.2015)

Ազգային Միացյալ Կուսակցություն (ԱՄԿ) մաս 1,
<https://www.youtube.com/watch?v=48Yrny2Gtx8> (19.02.2014)

Ազգային Միացյալ Կուսակցություն (ԱՄԿ) մաս 2,
<https://www.youtube.com/watch?v=6wFzLbr3gp4> (19.02.2014)

TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNİN GÜNCEL DURUMU

(TURKEY-ARMENIA RELATIONS TODAY)

Ömer Engin LÜTEM

E. Büyükelçi
oelutem@avim.org.tr

Öz: *Bu yazı Ermenistan'ın bağımsızlığından günümüze kadar geçen zaman içinde, son dört yıla ağırlık vererek Türkiye-Ermenistan İlişkilerini incelemektedir. Yazı üç büyük bölüme ayrılmış olup bunlar; sırasıyla şunlardır: I- Üç Başkan, Üç Siyaset: 1991–2008 Dönemi, II- Türkiye-Ermenistan Protokolleri: 2008–2010 Dönemi; III – Protokollerden sonra Türkiye-Ermenistan İlişkileri: 2010–2014 Dönemi'dir. Yazı bir "Değerlendirme" ile son bulmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Ermenistan, Karabağ, Azerbaycan, Avrupa Birliği, ABD, Rusya Federasyonu, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Levon Ter-Petrosyan, Robert Koçaryan, Serj Sarkisyan, Edward Nalbantyan*

Abstract: *This article deals with the Turkey-Armenia relations since Armenia independence up today emphasizing the last four years and is divided to three big chapters entitled I- Three Presidents Three Policies: 1991-2008 Period; II- Turkey Armenia Protocols: 2008-2010 Period; Turkey-Armenia Relations After the Protocols: 2010-2014 Period which is followed by an assesment of the Turkey-Armenia Relations*

Keywords: *Turkey, Armenia, Karabagh, Azerbaijan, European Union, United States, Russian Federation, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Levon Ter-Petrosyan, Robert Kocharian, Serge Sarkisian, Edward Nalbantian*

Uzun olan bu yazının incelenmesini kolaylaştırmak için aşağıda yazının içerdiği konuların başlıklarını gösteren bir listeyi aşağıda veriyoruz:

I- ÜÇ BAŞKAN, ÜÇ SİYASET (1991–2008)

1. Levon Ter-Petrosyan Dönemi: Karabağ Savaşı ve Ermenistan’la Diplomatik İlişki Kurulamaması
2. Robert Koçaryan Dönemi: Ermenistan’ın Statükoyu Koruma Çabaları
 - 2.1 Türkiye’nin Tarihçiler Komisyonu Kurulması Önerisi
 - 2.2 Sivil Toplum Girişimleri
 - 2.2.1 Türk–Ermeni Uzlaşma Komisyonu
 - 2.2.2 Viyana Türk-Ermeni Platformu
3. Serj Sarkisyan Dönemi: Uzlaşma Arayışı
 - 3.1 Cumhurbaşkanı Gül’ün Ermenistan’ı Ziyareti
 - 3.2 Gül’ün Ziyaretinden Sonra Görüşmeler
 - 3.3 Başkan Obama’nın Türkiye Ziyareti
 - 3.4 22 Nisan 2009 Tarihli Açıklama
 - 3.5 Azerbaycan’ın Tepkileri

II - TÜRKİYE ERMENİSTAN PROTOKOLLERİ (2008–2009)

1. Protokollerin Metinlerinin Açıklanması
2. Protokollerin Tahlili
 - 2.1 Birinci Protokolün Tahlili
 - 2.1.1 İki Ülke Arasındaki Sınırın Tanınması
 - 2.1.2 Terörizmin Kınanması ve Teröre Karşı Mücadele İçin İşbirliği Yapılması
 - 2.2 İkinci Protokolün Tahlili
 - 2.2.1 Sınırın açılması
 - 2.2.2 İlişkilerin Geliştirileceği Alanlar
 - 2.2.3 Örgütlenme
 - 2.2.4 Yürürlükle İlgili Süreler
 - 2.2.5 Bazı Açıklamalar: Karabağ Sorunu, Terör ve Örgütlü Suçlar, Tarihsel Boyut Alt Komisyonu

- 2.3 Protokollerin Siyasi Açıdan Tahlili
3. Protokoller Hakkında bilgi verilmesi
- 3.1 Ermenistan'da Bilgi Verilmesi
- 3.2 Diaspora'da Bilgi Verilmesi
- 3.3 Türkiye'de Bilgi Verilmesi
4. Protokollerin İmzalanması
5. Ermenistan Anayasa Mahkemesinin Protokollere İlişkin Kararı
6. Ermenistan'ın Protokollerin Onayını Durdurması veya Protokollerin Askıya Alınması

III - PROTOKOLLERDEN SONRA TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ (2010- 2014)

1. 2010 Yılı Gelişmeleri
- 1.1 Ermenistan'ın Tutumu
- 1.2 Gizli Müzakereler Girişimi
- 1.3 Türkiye'nin Tutumu
2. 2011 yılı Gelişmeleri
- 2.1 Ermenistan'ın tutumu
- 2.1.1 Başkan Sarkisyan'ın Beyanları
- 2.1.2 Türkiye'nin Soykırım Tanınması Talebi
- 2.1.3 Türkiye'den Dolaylı Toprak Talebi
- 2.1.4 Diğer Gelişmeler
- 2.1.5 2015 Yılı için Devlet Komisyonu Kurulması
- 2.2 Türkiye'nin Tutumu
- 2.3 Rusya ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri
3. 2012 yılı Gelişmeleri
- 3.1 Ermenistan'ın Tutumu
- 3.1.1 Parlamento seçimlerinde Türkiye ve Azerbaycan'la ilişkiler konusu
- 3.2 Soykırım İddialarının Ön Plana Çıkarılması Ve Diğer Gelişmeler
- 3.3 Türkiye'nin Tutumu
- 3.3.1 Başbakan Erdoğan'ın Beyanları

- 3.3.2 Ermenistan ve Diaspora İçin İzlenen Politika Hakkında Davutoğlu'nun Açıklamaları
- 3.4 ABD ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri
- 4. 2013 Yılı Gelişmeleri
 - 4.1 Ermenistan'daki Gelişmeler
 - 4.1.1 Başkan Sarkisyan'ın bazı konuşmaları
 - 4.1.2 Ermeni Baş Patriklerinin Ortak Bildirisi
 - 4.1.3 Ermeni Hukukçuları Forumu
 - 4.1.4 Entegre Taşımacılık Koridorları Projesi
 - 4.1.5 Türkiye'nin Tutumu ve Davutoğlu'nun Ermenistan ziyareti.
 - 4.1.6 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Doğru Perinçek Hakkındaki Kararı
 - 5. 2014 Yılı Gelişmeleri
 - 5.1 Başbakan Erdoğan'ın mesajı
 - 5.2 Mesajın metni
 - 5.3 Mesajın Ana Fikirleri
 - 5.4 Tamamlayıcı Açıklamalar
 - 5.5 Ermenilerin Mesaja Tepkileri
 - 5.5.1 Resmi Beyanlar
 - 5.5.2 Diaspora'nın Tepkileri
 - 5.5.3 Bazı Ülkelerin ve Uluslararası Kuruluşların Tepkileri
 - 5.5.4 Siyasi Partilerin tutumu
 - 5.5.5 Ermeni Cemaatinin Tutumu
 - 5.5.6 Meydanın Tepkileri
 - 5.5.7 Başkan Sarkisyan'ın Beyanları

IV – DEĞERLENDİRME

Yazımıza başlamadan önce “Güncel Durum” deyiminin kısa bir tanımını yapmaya çalışacağız. Güncel, sözcük olarak, yaşanan zamanı ifade etmektedir. Güncel durumun bilinmesi geçmişin değerlendirilmesi, geleceğin tahmin edilemeye çalışılması ve öncelikte yaşanan günün anlaşılması bakımından önemlidir. Diğer yandan güncel, her gün değiştiği için, sabit değil dinamik bir nitelik taşımaktadır. O nedenle güncel durumu anlatabilmek için bir sınırlama yapmak ve zamanı bir noktada durdurmak gerekmektedir.

Bu yazımız için güncel durumun bittiği nokta 2014 yılının Eylül ayı sonudur. Başladığı nokta ise Türkiye-Ermenistan protokollerinin imzalandığı tarih olan 10 Ekim 2009 tarihidir. Ancak bu tarihte neler olduğunu gerektiği gibi anlatabilmek ve yorumlayabilmek için, daha eskiye, Ermenistan’ın bağımsızlığını yeniden kazandığı 1991 yılına giderek arada geçen sürenin, sadece Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından, kısa bir özetinin yapılması gerekmiştir.

I - ÜÇ BAŞKAN, ÜÇ SİYASET (1991–2008)

Bu dönem içinde Ermenistan’da sırasıyla Levon Ter-Petrosyan (1991–1998), Robert Koçaryan (1998–2008) ve Serj Sarkisyan (2008-) başkanlık yapmış olup bu üç şahsiyetin Türkiye’ye karşı izledikleri politikalar farklı olmuştur.

Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanacağı 1990 yılında belli olunca Türkiye, bir durum değerlendirmesi yaparak, Osmanlı (Türk) –Ermeni ilişkilerinde iki tarafta da yaşanan trajediler nedeniyle yeni Ermeni devleti ile iyi ilişkiler yürütülmesi, değişim yerindeyse beyaz bir sayfa açılmaya çalışılması siyaseti benimsenmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanmasından önce ve sonra bu ülkeye yardımcı olunmasına gayret edilmiş ve 1988 yılında Gümrü ve civarındaki büyük deprem ve daha sonra Sovyetler Birliğinin çökmesinin yarattığı ekonomik kargaşa nedeniyle güç durumda bulunan Ermenistan buğday yardımı yapılmış, ayrıca elektrik de verilmiştir. Diğer yandan Karabağ çatışmaları nedeniyle silah kaçırılması olasılığı mevcut olmasına rağmen, mümkün olduğu kadar kontrol ederek, diğer ülkelerin Türkiye üzerinden Ermenistan’a insanı yardım yapmalarına da müsaade edilmiştir.

Ancak Türkiye’nin bu uzlaşıcı ve barışçı yaklaşımının Ermenistan’dan karşılık gördüğünü söylemek güçtür. Ermenistan bağımsızlığından yaklaşık bir yıl önce, 23 Ağustos 1990 tarihinde, bir “Bağımsızlık Bildirgesi” kabul etmişti. Kurulacak devletin esas alacağı ilkeleri saptayan bu belgenin 11. maddesi Türkiye’yi yakından ilgilendirmekte olup çevirisi şöyledir: “Ermenistan Cumhuriyeti 1915 yılında Osmanlı Türkiye’sinde ve Batı Ermenistan’da vuku

bulmuş olan Ermeni soykırımının uluslararası tanınması görevini destekler”. Bu haliyle söz konusu maddeyle bir Ermeni soykırımı olduğu tartışmasız bir şekilde kabul edilmekte ve bu soykırımın uluslararası (diğer devletler ve önemli siyasi uluslararası kuruluşlar tarafından) tanınmasının Ermenistan için bir görev olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Doğu Anadolu’yu Batı Ermenistan olarak tanımlamakla bu bölge üzerinde, dolaylı bir şekilde, hak iddia etmektedir. 1995’te kabul edilen Ermenistan Anayasası’nın ilk cümlesi “Bağımsızlık Bildirgesinde yer alan Ermenistan Devleti temel ilkelerini ve milli emelleri Ermenistan Halkı tarafından esas olarak kabul” edildiği kayıtlıdır. Diğer bir deyimle Bağımsızlık Bildirgesi ve hükümleri Ermenistan Anayasasının ayrılmaz bir parçası haline getirilmiştir. Bu olgu yıllar sonra iki ülke arasında imzalanmış bulunan Protokollerin akamete uğramasının başlıca nedenlerinden biri olacaktır.

1. Levon Ter-Petrosyan Dönemi: Karabağ Savaşı ve Ermenistan’la Diplomatik İlişki Kurulamaması

Türkiye, Sovyetler Birliğinden ayrılmakta olan yeni ülkelere birer heyet göndererek ileride kurulacak ilişkiler hakkında bir ön görüşme yapmıştı. 1991 yılı Eylül ayında Ermenistan’a gönderilen Türk Heyeti Ermenistan’ın ilk Cumhurbaşkanı olan Levon Ter-Petrosyan tarafından gayet iyi karşılanmış ancak adı geçen yapılan görüşmelerde kısa zamanda diplomatik ilişkiler kurulmasına taraftar görülmemiş, daha önce ticaret, turizm ve kültürel ilişkiler kurulmasının yararlarına değinmişti.¹ Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın bu çekingen tutumun kökeninde o sırada Türkiye ile resmi ilişkiler kurmanın kendisini iç siyaset bakımından yıpratacağı endişesi bulursa gerektir.

Türkiye 1991 yılı sonunda, önce Azerbaycan’ın sonra, Ermenistan dâhil olmak üzere, Sovyetler Birliği’nden ayrılan diğer ülkelerin bağımsızlığını tanımıştır. Başbakan Demirel bu 24 Aralık 1991 tarihinde Levon Ter- Petrosyan’a gönderdiği bir mektupta yer alan şu ifadeler özellikle dikkati çekmekte ve bu gün dahi geçerliğini korumaktadır:

Hükümetimiz, Ermenistan Cumhuriyetini tanıırken, Ermenistan’ın Türkiye Cumhuriyeti ve diğer komşuları ile ilişkilerinde uluslararası hukukun temel ilkelerine ve özellikle toprak bütünlüğüne saygı ve sınırların değişmezliği ilkesine bağlı kalacağı, iyi komşuluk ilişkilerinin tüm gereklerini yerine getireceği ve davranışlarının bu doğrultuda olacağı anlayışı içinde hareket etmiştir.”

¹ Candan Azer, *Babadan Oğula Güney Kafkasya, Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*, Truva Yayınları, İstanbul, 2011, s. 390.

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin bu temel ilkelere saygı ve ortak yarar temelinde tesis edilip geliştirileceğine inanıyorum.”²

Böylelikle Türkiye Ermenistan Cumhuriyeti’ni tanımıştır. Ancak, Demirel’in mektubunda yer alan “toprak bütünlüğüne saygı ve sınırların değişmezliği ilkesine bağlı kalmak” gerçekleşmediği için Türkiye, bu güne kadar, Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kuramamıştır.³ Gerçekten de Ermenistan, iki ülke arasındaki sınırı saptayan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasının ve bu belgeyi teyit eden ve Ermenistan tarafından da imzalanmış olan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması’nın yürürlükte olduğunu beyan etmekten hep kaçınmıştır. İleride göreceğimiz üzere 10 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Birinci Protokolde mevcut sınırın teyit edildiğine dair maddeye de Ermenistan Anayasa Mahkemesi bir kısıtlama getirmiştir. Diğer yandan Demirel’in mektubunda Ermenistan’ın diğer komşuları için de toprak bütünlüğüne saygı ve sınırların değişmezliği ilkesine bağlı kalması istenmekteydi. Ermenistan hukuken Azeri toprağı olan Karabağ’ı ve ayrıca bu bölgeyi çevreleyen yedi Azeri rayon’unu (ilçesini) işgal etmiştir. Kısaca Ermenistan lâfzen Türkiye’nin ve fiilen de Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne ve sınırlarının değişmezliğine saygı göstermemiştir.

Ter-Petrosyan döneminde Türkiye Karabağ sorununun çözümü ve özellikle Ermenilerin işgal etmiş olduğu topraklardan çekilmesi için büyük çaba göstermiş bu amaçla, başta Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin olmak üzere, Dışişlerinin ilgili bölümleri Ermeni meslektaşlarıyla yoğun temaslarda bulunmuşlardır. Bu arada Türkiye, Ermenistan’ın işgal ettiği toprakları boşaltılması amacıyla Güvenlik Konseyinin dört karar alınmasında başlıca rolü oynamıştır. Ancak ABD, Rusya ve Avrupa Birliği bu kararların uygulanması için Ermenistan’a baskı yapmayı kabul etmeyince işgal devam etmiş ve hatta genişlemiştir. Türkiye, Karabağ dışındaki Azeri topraklarının işgalinin sürmesi ve Kelbecer şehrinin Ermeni güçleri tarafından işgal edilmesinden sonra Ermenistan’a olan tüm ulaşımı durdurmuştur. Dışişleri Bakanlığı bu konuda 3 Nisan 1993 tarihinde yaptığı bir açıklamada Türkiye-Ermenistan sınırının kapatıldığını, Ermenistan ile demiryolu ve hava bağlantılarının kesildiğini, ayrıca Türkiye üzerinden Ermenistan’a transit ticaretin de durdurulduğunu

2 Azer, *Babadan Oğula*, s. 392.

3 Bir ülkenin bağımsızlığını tanımının ancak o ülke ile diplomatik ilişki kurmanın bazen anlaşılmadığı görülmektedir. Bir ülkenin bağımsızlığını tanımak, o ülkedeki idarenin belirli topraklar üzerinde hâkim (egemen) olduğunu kabul etmek demektir. Diplomatik ilişki ise iki ülke arasındaki ilişkilerin diplomatik misyonlar aracılığıyla yürütülmesi yani kurumsal bir yapıya sahip olmasıdır. İki ülke aralarında diplomatik ilişki olmadan da, mesela mektup yollamak, temsili göndermek gibi yollarla, ilişkilerini yürütebilirler. Ancak diplomatik ilişki devamlılık ve sürat sağlamaktadır. Diğer yandan iki ülke arasında, özellikle komşu ülkeler arasında, diplomatik ilişki olmaması, genelde büyük anlaşmazlıkların bulunduğu da işaret etmektedir.

bildirmiş⁴ ayrıca bu konuyu tekrar Güvenlik Konseyine götürmüştür. Türkiye'nin bu kararı Ermenistan'ı sarsmış, açık olan İran ve Gürcistan sınır kapıları kullanılarak ihtiyaç duyulan maddeler, güçlkle de olsa sağlanabilmiş, silah ve mühimmat esasen Türkiye üzerinden gelmediğinden bu konuda bir sıkıntıları olmamıştır.

Türkiye Ermenistan'a ulaşımı durdurmasını izleyen on üç ay süresince taraflar arasındaki çarpışmalar devam etmiş, zaman zaman Azeri güçleri bazı yerleri geri alsalar da karşı taarruzlarda bunları kaybetmişlerdir. Sonunda 9 Mayıs 1994 tarihinde Tacikistan'ın Başkenti Bişkek'te bir ateşkes imzalanmıştır. Bu tarihte Karabağ'ın tamamı ve bu bölgeyi çevreleyen yedi Azerbaycan rayonu, toplam olarak Azerbaycan'ın %20 kadarı Ermeniler tarafından işgal edilmiş ve buralarda oturan bir milyona yakın Azeri Azerbaycan'a sığınmıştır.

Aradan geçen 20 yıldan fazla bir zaman sonra Türkiye'nin o yıllarda Ermenistan'a karşı uyguladığı iyi niyetli ve yardımsever politikasının ne derecede isabetli olduğu sorusu akla gelmektedir. Zira bu politika Türkiye'nin Ermenistan'la olan mevcut sınırların tanınması ve soykırım iddialarından vazgeçilmesi gibi sorunların çözümünü sağlamamış ayrıca Karabağ'ın ve diğer Azerbaycan topraklarının işgal edilmesini de önleyememiştir. Durum böyle olmakla beraber söz konusu politikanın ne gibi bir alternatifi olabileceği de önemlidir. O dönemin koşulları dikkate alındığında tek alternatifin Türkiye'nin askeri müdahalede bulunması olduğu görülmektedir. Nitekim o sıralarda son günlerini yaşamakta olan Cumhurbaşkanı Özal'ın böyle bir müdahaleye taraftar olduğuna, buna karşın Başbakan Demirel'in aynı düşüncede olmadığına dair basın haberleri vardır.⁵

Diğer yandan Rusya'nın dolaylı olarak dâhil olduğu bir silahlı anlaşmazlığa askeri müdahalede bulunmak, kolay olmamanın ötesinde, istenmeyen sonuçlar da doğurabilirdi. Nitekim 1992 yılı Mayıs ayında Ermeni milis kuvvetlerinin Karabağ bölgesi dışında Nahcivan'a da saldırmaya ve bazı yerleri işgal etmeye başlayınca o zaman Nahcivan Bölgesi Başkanı olan Haydar Aliev Türkiye'den askeri yardım istemiş ve Bakanlar Kurulu toplanarak Türkiye'nin Nahcivan'ın işgaline izin vermeyeceğinin ve sınırların değiştirilmesini kabul etmeyeceğinin Ermenistan'a bildirilmesine karar vermiştir.⁶ Ayrıca Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhittin Füsünoğlu da ordunun muhtemel bir harekât için hazır olduğunu bildirmiştir.⁷ Bağımsız Devletler Topluluğu komutanı Mareşal Yevgeni Şapoşnikov Nahcivan'daki çatışmalara diğer bir ülkenin katılmasının

4 Azer, *Babadan Oğula*, s. 531.

5 Ayın Tarihi, 8 ve 13 Nisan 1993

6 Ayın Tarihi, 18 Mart 1992

7 Ayın Tarihi, 18 Mart 1992

üçüncü dünya savaşına götürebileceğini ifade etmesi⁸ üzerine Türkiye bu bunalımı askeri müdahale ile değil diplomatik yollarla çözümlemeyi yeğlemiş ve bu amaçla ilgili tüm ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla temas kurulmuştur. Başbakan Demirel'in deyimiyile Ermenistan diplomatik kısıpaca alınmış,⁹ ABD, İngiltere, İran, Gürcistan, Avrupa Birliği ve NATO sınırların kuvvet kullanarak değıştirilemeyeceğine dair beyanlarda bulunmuşlar ve Rus Federasyonu'nun da yasa dışı eylemleri desteklemeyeceğini bildirerek Ermenistan'ı kınaması üzerine Nahcivan'a yönelik saldırılar son bulmuştur.

Bu arada Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde 3 Nisan 1993 tarihinde iki ülke arasındaki sınırın kapatması bir dönüm noktası olduğunu ve bu durum bugün dahi başlıca sorunu oluşturduğunu belirtelim. Diğer yandan sınırın kapanmasından sonra, iki ülke diplomatları arasında o zamana kadar gayet yoğun olan temasların, kopmasa da, çok azalığı görülmektedir. Buna karşılık Türkiye, 1992 yılında Karabağ sorununun çözümlenmesi için kurulan ve on bir ülkenin üye olduğu Minsk Grubu içinde faal olmaya devam etmiştir. Bu grup 1997 yılında, daha etkili olabilmek amacıyla, çalışmalarını Grubun eş başkanları olan Rusya, ABD ve Fransa aracılığıyla yürütmeye karar vermiş ve bunun sonucunda da, Türkiye dâhil, grup ülkesi diğer sekiz ülkenin (Almanya, Beyaz Rusya, Finlandiya, Hollanda, İsveç, İtalya, Portekiz ve Türkiye) pratikte bir işlevi kalmamıştır. Grup eş başkanları devamlı toplantılar düzenlemek dışında bir varlık gösteremediklerinden (veya göstermemeyi tercih ettiklerinden) Karabağ sorununda hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. Bu nedenle Türkiye ve Azerbaycan son yıllarda eş başkanların bu başarısızlığını eleştirmişlerdir.

Levon Ter-Petrosyan 1996 yılında ikinci kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Minsk Grubunun bazı önerilerini benimsemesi, bu arada Karabağ'ın ayrı bir devlet olması için çaba göstermemesi ve Karabağ sorunun aşamalı bir şekilde çözümlenmesinden yana olması nedeniyle Başbakan Robert Koçaryan ve

Levon Ter-Petrosyan başkanlığının ilk dönemlerinde Türkiye ile normal ilişkiler kurmakta, ülkesindeki aşırı milliyetçilerin etkisiyle isteksiz davranırken, Karabağ'daki çarpışmaların büyümesiyle beraber Türkiye ile yakın ilişkiler sürdürmeye önem vermiş, hatta sınırın kapanmasından iki hafta kadar sonra Turgut Özal'ın cenaze törenine katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Ter-Petrosyan'ın bu şekilde davranmasının nedeninin, yakın temaslar yürütmek suretiyle Türkiye'nin Azerbaycan'ı daha da fazla desteklemesini engellemeye çalışmak olduğu görülmektedir.

8 Kamer Kasım, "The Nagorno Karabakh Conflict From its Inception to the Peace Process", *Ermeni Araştırmaları*, sayı 2, 2001, ASAM, Ankara, s.174.

9 Ayn Tarihî, 22 Mayıs 1992.

ardından da Millet Meclisi ile ters düşünce 3 Şubat 1998 tarihinde istifa etmek durumunda kalmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Levon Ter-Petrosyan başkanlığının ilk dönemlerinde Türkiye ile normal ilişkiler kurmakta, ülkesindeki aşırı milliyetçilerin etkisiyle isteksiz davranırken, Karabağ'daki çarpışmaların büyümesiyle beraber Türkiye ile yakın ilişkiler sürdürmeye önem vermiş, hatta sınırın kapanmasından iki hafta kadar sonra Turgut Özal'ın cenaze törenine katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Ter-Petrosyan'ın bu şekilde davranmasının nedeninin, yakın temaslar yürütmek suretiyle Türkiye'nin Azerbaycan'ı daha da fazla desteklemesini engellemeye çalışmak olduğu görülmektedir.

2. Robert Koçaryan Dönemi: Ermenistan'ın Statüko'yu Koruma Çabaları

1954 Karabağ doğumlu olan Robert Koçaryan, 1988 yılında Karabağ bölgesinin Azerbaycan'dan ayrılması için çalışan Artsakh (Karabağ'ın Ermenice adı) Hareketinin başkanlığını yürütmüş bu sıfatla Azerbaycan'a karşı savaşta önemli bir rol oynamış, 1992–1994 yıllarında Karabağ Bölgesinin Başbakanlığını, 1994–1997 yılları arasında ise bu bölgenin Başkanlığını üstlenmiş, 1997'de Ermenistan'a başbakan olmuş, Ter-Petrosyan'ın istifasından sonra da, 30 Mart 1998 tarihinde, Ermenistan Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Koçaryan'ın seçilmesi aşırı milliyetçilerin bu arada Taşnakların yardımı sayesinde olmuştur. Seçildikten hemen sonra, 1994 yılında Ter-Petrosyan tarafından yasaklanan Taşnak Partisinin yeniden faaliyete geçmesine izin vermiş ayrıca bu partinin hükümet koalisyonunda yer almasını da sağlamıştır.

Koçaryan'ın Türkiye'ye karşı izlediği politika da aşırı milliyetçilerin etkisi altında kalmıştır. Önce yukarıda değindiğimiz Ermenistan Anayasa Bildirgesi'nin 11 maddesine uygun olarak soykırım savının uluslararası tanınması için Ermenistan'ın çaba göstermesini Hükümet programına koydurmuştur. Ermenistan'ın bu alandaki çabaları bazı Avrupa Birliği ülkelerinin Ermeni soykırım iddialarını tanınması gerektiği inancı ile birleşince 1998 yılına kadar Ermeni soykırım iddialarını tanıyan parlamento sayısı 8 iken bu sayı Koçaryan'ın başkanlıktan ayrıldığı yıl olan 2008'de 19'a çıkmıştır.

Koçaryan'ın Türkiye'ye karşı bu “saldırgan” siyaseti başka alanlarda da görülmüştür. Mesela, 1998 yılı Eylül ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulundaki konuşmasında, beklenmedik bir anda, soykırım iddialarını ortaya atmıştır. Ayrıca AGİT'in Zirve toplantısının İstanbul'da yapılmasına karşı

çıkılmış, bu konudaki karar alınması için oybirliği gerekli olduğundan bir çıkmazla karşılaşılmış ancak büyük devletlerin baskısıyla Ermenistan tutumunu değiştirmek zorunda kalmış ve Zirve İstanbul'da toplanmıştır.

Bir olay Koçaryan'ın hemen her alanda izlediği aşırı milliyetçi ve popülist politikasını değiştirmesine neden olmuştur. 27 Ekim 1999'da bir terörist grup Ermenistan Parlamentosunu basarak milletvekillerine ateş açmış ve Başbakan Vazgen Sarkisyan, Meclis Başkanı Karen Demirciyan dâhil olmak üzere sekiz kişi ölmüş ve 30 kişi yaralanmıştır. Gelecek başkanlık seçimlerinde Sarkisyan ile Demirciyan'ın Koçaryan'a karşı adaylıklarını koymaları beklendiğinden bu saldırının arkasında Koçaryan'ın bulunduğu söylenmeye başlanmış, Koçaryan'a karşı gösteriler yapılmış ve istifası dahi istenmiştir. Ancak failerin yargılanması sırasında bu olayla Koçaryan arasında bir ilişki kurulamamıştır. Koçaryan böylelikle temize çıkmıştır; ancak bu olaydan sonra daha ılımlı ve uyumlu davranmaya başladığı gözlemlenmiştir.

Bu çerçevede Koçaryan Türkiye'ye karşı da nispi bir yumuşama politikası izlemeye de başlamıştır. Bu politikaya örnek olarak bir Türk gazetecisine 1 Şubat 2001 tarihinde verdiği bir mülakatta Türkiye Ermeni soykırımını tanır ve özür dilerse bundan Ermenistan Devleti için, hukuken Türkiye'den tazminat ve toprak talep etmesi sonucunun çıkmayacağını söylemesi gösterilebilir.¹⁰ Böylelikle Koçaryan bir yandan Ermenistan Anayasa Bildirgesinin 11. maddesinin gereğini yerine getirirken diğer yandan, tazminat ve toprak istememekle bir bunalım çıkmasını da engellemiştir. Koçaryan'ın yumuşama politikasına ikinci bir örnek, ABD'nin telkinleri doğrultusunda, Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanlarının görüşmelere başlamasıdır. Bu görüşmeler her iki bakanın da Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantılarına katıldıkları sırada New York'ta yapılmış, bazen de AGİT veya Karadeniz İşbirliği Teşkilatı toplantıları sırasında da bir araya gelinmiştir. Bu toplantılara, Ermenistan tarafından, Koçaryan döneminin tamamında Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Vardan Oskanyan, Türk tarafından ise İsmail Cem ve sonraları Abdullah Gül katılmışlardır. Üçüncü örnek Koçaryan döneminde Ermenistan'ın Minsk Grubu çalışmalarına önem vermesi ve bizzat kendisinin Azerbaycan başkanlarıyla görüşmeler yapmasıdır. Ne var ki ne Türk Dışişleri Bakanlarıyla yapılan görüşmelerden ne de Karabağ konusundaki yoğun temaslardan hiçbir sonuç alınmamıştır. Bunun başlıca nedeni Ermenistan'ın statükoyu kendi çıkarlarına daha uygun görmesidir. Zira Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde ve Karabağ sorununda olumlu gelişmeler olması esas itibarıyla Ermenistan'ın taviz vermesine bağlıdır. Milliyetçi çevrelerin desteği ile iktidarını sürdüren Koçaryan, onlardan gelebilecek tepkilerinden çekinerek taviz vermek istememiş, ancak uzlaşmaz görünmemek için de müzakerelere devam etmiştir.

¹⁰ *Posta ve Hürriyet*, 1 Şubat 2001.

Koçaryan döneminde Türkiye-Ermenistan ve Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinde önemli bunalımlar çıkmadığı için, bu statükoyu koruyan tutum ABD, AB ve Rusya'nın da işine gelmiştir.

2.1 Türkiye'nin Tarihçiler Komisyonu Kurulması Önerisi

Koçaryan döneminde Türkiye- Ermenistan ilişkilerinde en önemli gelişme 13 Nisan 2005 tarihinde Türkiye'nin Ermenistan'a, kamuoyunda "Tarihçiler Komisyonu" olarak bilinen, bir öneride bulunmasıdır. Bu önerinin önemi iki ülke arasındaki "soykırım" sorununa bilimsel alanda bir çözüm bulmak için yapılan ilk resmi girişimi olmasından ileri gelmektedir.

Bilindiği üzere Diaspora Ermenileri ve Ermenistan 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirmekte, bu olayların başka ülkelerce ve uluslararası örgütlerce bu şekilde tanımlanmasını, ayrıca Türkiye'nin de bu iddiayı tanımmasını ve sonuçlarını "telâfi" etmesini istemektedirler. Yukarıda değindiğimiz 1990 tarihli Ermenistan Anayasa Bildirgesi de 1915 olaylarının soykırım olduğunu anayasal bir hüküm haline getirmiştir. Buna karşın Türkiye bu iddiaları kesinlikle reddetmektedir. Bu konuda görüş ayrılığı o kadar derindir ki soykırım hususunda bir mutabakata varılmadığı sürece iki ülke arasında gerçek bir uzlaşma veya barışma olmasını beklemek doğru değildir. O nedenle Türkiye-Ermenistan anlaşmazlığının nihai bir çözümü için soykırım iddiaları konusunda bir mutabakata varılması öncelik arz etmektedir. Diğer yandan bu iddialar tarihi bir olayın yorumundan kaynaklanmakta olduğundan bu konunun, siyasetçiler tarafından değil, bilim adamlarınca ele alınıp 1915 olaylarının gerçek niteliğinin saptanması da daha doğru görülmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi Milletvekili, Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ'ın çabaları sonucunda, bu partinin Genel Başkanı Deniz Baykal ile Ak Parti Genel Başkanı, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 8 Mart 2005 tarihinde bir araya gelerek Ermeni soykırım iddialarına karşı izlenecek tutum üzerinde mutabık kaldıklarını açıklamışlardır.¹¹ Bu mutabakat Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşacak bir komisyon kurulmasını içermektedir.¹²

11 *Cnntürk*, Mart 2005.

12 Aynı toplantıda İngiltere tarafından 1916 yılında propaganda amacıyla yayımlanmış bulunan ve sonraları soykırım iddialarının kanıtı olarak gösterilen "Mavi Kitap" hakkında Türk görüşlerini yansıtan bir mektubun tüm milletvekilleri tarafından imzalanarak İngiltere Parlamentosu'na (Lord'lar ve Avam Kamaralarına) gönderilmesi hususunda Baykal ve Erdoğan anlaşmaya varmıştır. 13 Nisan 2005 tarihinde tüm milletvekilleri tarafından imzalanan bu mektupta, gerekçelerini belirtildikten sonra, "Mavi Kitap"ın tarihi bir belge olarak geçersiz ve asılsız olduğunun" ilan edilmesi isteniyordu. (Bu mektubun tam metni Ermeni Araştırmaları Derginin 2005 yılında yayımlanmış bulunan 16-17. sayısının 210-218 sayfalarında) İngiltere Parlamentosu TBMM'nin bu isteğini kabul etmemiştir.

TBMM’nde 13 Nisan 2005 tarihinde Ermeni Sorunu konusunda bir genel görüşme yapılmış ve bu konuda oybirliği ile bir bildiri kabul etmiştir.¹³ Bu bildiri, özetle, Türkiye ile Ermenistan’ın tarihçilerden oluşacak ortak bir komisyon kurulmasının, iki ülke arşivlerini tamamen açılmasının, bu arşivlerde ve diğer ülkeler arşivlerinde araştırmalar yapılmasının ve varılacak sonuçların dünya kamuoyuna açıklanmasının T.B.M.M. tarafından benimsendiği ve desteklendiği bildirilmekte, Türkiye ve Ermenistan’ın tarihleriyle hesaplaşmaya hazır olmaları, Ermenistan Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak ve işbirliğini geliştirmek istiyorsa Türkiye’nin bu önerisini kabul etmesi gerektiği, diğer yandan ilgili diğer ülkelerin ve özellikle Parlamentolarında Ermeni iddialarına ilişkin karar alan devletlerin bu girişimi desteklemelerinin beklendiği belirtilmektedir.

Başbakan Erdoğan aynı gün Başkan Koçaryan’a bir mektup göndererek,¹⁴ bildiriye esaslar doğrultusunda iki ülke tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları, sadece Türk ve Ermeni değil, ilgili üçüncü ülkelerdeki tüm arşivlerde araştırmaları, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları önerilmiş ve bu girişimin hem tarihin tartışmalı bir bölümüne ışık tutacağını, hem de iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet edecek bir adım oluşturacağını belirtmiştir. Başkan Koçaryan bu mektuba 25 Nisan’da cevap vermiş¹⁵ ve “İkili ilişkilerin geliştirilmesi sorumluluğu hükümetlere aittir, bu sorumluluğu tarihçilere bırakma hakkımız yoktur. Bu nedendir ki ülkelerimiz arasında önkoşulsuz diplomatik ilişkilerin tesisini evvelden de önerdik ve yeniden öneriyoruz” dedikten sonra “bu bağlamda, milletlerimiz arasında askıda kalan tüm sorunları çözmek ve bir anlayış birliğine ulaşmak amacıyla bu sorunları görüşecek hükümetler arası bir komisyon” toplanabileceğini bildirmiştir”. Görüldüğü üzere Koçaryan “Tarihçiler Komisyonu” önerisine sıcak bakmadığını hissettirmekle beraber tam olarak da reddetmemiştir. Ermenistan Devlet Başkanı’nın bu şekilde davranmaya yönelten, özellikle Diasporada bu öneriye kesinlikle karşı çıkılmış olmasıdır. Diaspora ve Ermenistan’daki milliyetçi çevreler, soykırım savını tehlikeye atabilecek her türlü öneri hatta düşünceye karşı olmuşlardır. İleride bu tutumlarının Türkiye-Ermenistan Protokollerinin onaylanmasına başlıca engeli oluşturacağını göreceğiz.

Soykırım konusundaki önerisine sarih bir cevap alamayan Türkiye Başbakan Koçaryan’ın mektubuna cevap vermemiş ve böylelikle bu süreç başlamadan

13 Bu Bildirinin metni Ermeni Araştırmaları Dergisi’nin 16-17 (2005) sayılı nüshasının 208-209. sayfalarında.

14 *Milliyet*, 15 Nisan 2005. Bu mektubun Türkçe metni Ermeni Araştırmaları Dergisinin 16-17. sayısının 27 ve 28. sayfasındadır.

15 *PanArmenian News*, 26 Nisan 2005. Bu cevabın Türkçe metni Ermeni Araştırmaları Dergisinin 16- 17. sayısının 33. sayfasındadır.

durmuştur. Ancak dört buçuk yıl kadar sonra imzalanan Türkiye-Ermenistan Protokolleri, açıkça soykırımdan bahsetmediği ve hükümetler arası bir komisyon kurulmasını öngördüğü için, Başbakan Koçaryan'ın 25 Nisan 2005 tarihli mektubunda yer alan hususlara uygun hükümler içermiştir.

2.2 Sivil Toplum Girişimleri

Robert Koçaryan'ın başkanlığı döneminde biri iki ülke tarihçilerinin bir araya gelmelerini sağlamak diğeri Türkiye Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulmasına yardımcı olmak amacıyla iki sivil toplum girişimi görülmüştür.

2.2.1 Türk–Ermeni Uzlaşma Komisyonu

Bunlardan birincisi “Türk–Ermeni Uzlaşma Komisyonu”dur (Kısaca TARC). (Turkish-Armenian Reconciliation Commission) İki ülke hükümetlerini temsil etmeyen ancak kendi alanlarında isim yapmış bazı Türk ve Ermeniler¹⁶ tarafından 2001 yılı Temmuz ayında Cenevre’de kurulmuştur. Komisyon’un görevleri, özet olarak, şudur:¹⁷ Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı anlayış ve iyi niyeti geliştirmek, Ermenistan ile Türkiye ilişkilerinin iyileştirilmesini teşvik etmek, Türk ve Ermeni sivil toplum örgütleri ile Ermeni Diasporasında mevcut barışma arzusundan yararlanmak ve söz konusu örgütler arasında temas, diyalog ve işbirliğini desteklemek, bazı faaliyetlere doğrudan girişmek ve diğer kuruluşların projelerinin gerçekleşmesine yardımcı olmak, Hükümetlere sunulmak üzere bazı tavsiyeler geliştirmek, iş dünyası, turizm, kültür, eğitim, araştırma, çevre, medya ve güven artırıcı önlemler alanında resmi olmayan işbirliğini desteklemek, talep üzerine, tarihi, psikolojik, hukuki ve diğer alanlardaki bazı projeler için uzman incelemesi sağlamak.

Komisyonun moderatörlüğünü Amerikalı yazar David L. Phillips yapmıştır. Türkiye ve Ermenistan hükümetleri bu girişimi, engellemekle beraber, uzak

16 TARC şu kişilerden oluşmuştur: 1. Gündüz Aktan, Emekli Büyükelçi, Yazar; 2. Alexander Arzoumanian, Eski Dışişleri Bakanı; 3. Üstün Ergüder Boğaziçi Üniversitesi Eski Rektörü; 4. Sadi Ergüvenç Emekli General; 5. David Hovhannissian Emekli Büyükelçi; 6. Van Z. Krikorian, American Armenian Assembly Başkanı; 7. Andranik Migranian, Siyaset Bilimci, Öğretim Görevlisi; 8. Özden Sanberk, Büyükelçi, TESEV Başkanı, 9. İter Türkmen, Eski Dışişleri Bakanı, 10. Vamik D. Volkan, Psikolog. (Kaynak: <http://ww.bianet.org/bianet/siyaset/4821-turk-ermenii-uzlasma-komisyonu> (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

2003 yılında Komisyonun bazı Türk üyelerinin istifası üzerine onların yerine şu kişiler getirilmiştir. Emin Mahir Balcıoğlu , Ahmet Evin , Prof. Ersin Kalaycıoğlu , Prof. Şule Kut, Prof. İter Turan (Kaynak: http://www.armeniapedia.org/wiki/Turkish_Armenian_Reconciliation_Commission (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

17 Bu görevler “Terms of Reference” başlığı altında The Armenian Assembly of America’nın 10 Temmuz 2001 tarihli basın bildirisinde yayınlanmıştır .

durmuşlar ve gerektiğinde özel niteliğine atıfta bulunarak çalışmaları ve alabileceği kararlarla kendilerini bağlamak istememişlerdir. Buna karşılık baştan beri rivayet şeklinde söylenen sonraları moderatör Phillips'in yazdığı bir kitaptan¹⁸ anlaşıldığını göre TARC Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından kurdurulmuştur. Başkan Bush'un her yıl 24 Nisan'da yayımladığı mesajların bazılarında da (mesela 2004 yılı mesajı) TARC'dan övgü ile bahsetmiştir.

Soykırım iddialarının incelenmesi Komisyonun görevleri arasında bulunmamakla beraber bu konunun çok tartışılmıştır. Bu arada 1948 BM Soykırım Sözleşmesi'nin 1915 olaylarına uygulanıp uygulanmayacağı, özel bir hukuk kuruluşu olan International Center for Transitional Justice'e (ICTJ = Geçiş Hukuku Uluslararası Merkezi) sorulmuş, Merkez verdiği cevapta 1948 Sözleşmesi'nin geriye dönük uygulanamayacağını, bu nedenle de Türkiye'den tazminat ve toprak talep edilemeyeceğini bildirmiştir. Ancak Merkez bununla yetinmeyerek kendisine sorulmamış bir konuya değinmiş ve eğer BM Sözleşmesi geriye dönük olarak uygulansaydı 1915 olaylarının soykırım olacağını ileri sürmüştür. Bu cevap, aynı zamanda, Türkiye'nin Ermeni soykırım iddialarını tanıması karşılığında Ermenilere tazminat ödememesi ve toprak vermemesi gibi bir çözüm formülünün geliştirilmekte olduğunu ortaya koyduğundan Komisyon'un Türk üyelerinin itirazını çekmiştir. Sonuçta, başta E. Büyükelçi Gündüz Aktan olmak üzere, Türk üyelerden bazıları istifa etmişler ve Komisyon çalışamaz hale gelmişti. Onların yerine yeni Türk üyeler atanmış ancak Komisyon, derin görüş ayrılıkları nedeniyle çalışmamış ve 2004 yılında feshedilmiştir. Bir yıl kadar sonra David L. Phillips "Unsilencing the Past -Track Two Diplomacy and Turkish- Armenian Reconciliation" başlıklı bir kitap yazarak Komisyon'daki görüşmeleri, kendi açısından anlatmış ve bu arada özellikle bazı Türk üyeleri eleştirmiştir.

Sivil toplum örgütleri, bilimsel kuruluşlar, medya mensupları ve resmi sıfatı ve görevi olmayan bazı kişi ve kuruluşların bazı uluslararası sorunların çözümüne katkıda bulunmak üzere çalışmalar yapmalarına "Track Two (İkinci Yol) adı verilmekte ve bu usul özellikle ABD ve bir ölçüde de AB ülkeleri tarafından desteklenmektedir. Bu tür çalışmaların bir sakıncası yoksa da ne gibi yararı olduğu tartışmalıdır. Genellikle resmi makamlarda uzlaşma veya barış iradesi güçlü bir şekilde mevcut değilse söz konusu toplantıların bir yararı olmamaktadır.

2.2.2 Viyana Türk-Ermeni Platformu

Günümüzde Türkler ve Ermeniler arasındaki anlaşmazlığın temelinde, başta 1915 olayları olmak üzere, yakın tarihte iki tarafı da ilgilendiren olaylara ayrı

18 David L. Phillips *Unsilencing the Past -Track Two Diplomacy and Turkish- Armenian Reconciliation*, Berghahn Books, New York, 2005.

anlam vermeleri ve farklı bir şekilde yorumlamaları bulunmaktadır. Bu durumda, normal olarak, iki taraf tarihçileri ve diğer uzmanlarının bir araya gelerek olayları incelemeleri ve bunların anlam ve sonuçları hakkında ortaklaşa bir kana varmaları gerekmektedir. Ancak, görüş ayrılıkları derin olduğundan üçüncü bir tarafın hakemliğine en azından moderatörlüğüne ihtiyaç vardır.

2004 yılında bu alanda bir özel girişim başlatılmış ve. Avusturya -Türk Bilim Ofisinden Dr. İnanç Atılğan Viyana bir Türk-Ermeni Platformu (VAT) kurulduğunu, amacın Ermeni-Türk sorunu için sadece tarihi belge ve yöntemlerinin kullanılacağı bir diyalog ortamı hazırlamak olduğunu bildirmiştir¹⁹⁻²⁰. Buna göre ilgili tarihi konular Türk Tarih Kurumu ve Ermenistan Bilimler Akademisi'nden ikişer bilim adamı tarafından tartışılacak ve Prof. Wolfdieter Bihl moderatörlük yapacaktır. Toplantılara Türkiye'de Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ile bu kurumun Ermeni Araştırmaları Masası Başkanı Prof. Dr. Hikmet Özdemir, Ermenistan'dan ise Erivan Soykırım Müzesi Müdürü Prof. Dr. Lavrenti Barseghian ve Ermeni Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsünden Prof. Dr. Ashot Melkonian katılacaklardır. Önce tarafların kendi görüşleri yansıtan yüz kadar belgeyi VAT aracılığıyla teati etmeleri, ayrıca, gerekirse, belirlenecek bir sayıda yeniden bazı belge göndermeleri, ancak daha sonra belge sunmamaları ve taraflar arasında tartışmalara 2005 baharında başlanması öngörülmüştür. Söz konusu belgeler ve tartışmalar sonradan bir kitap halinde yayımlanacaktır.

Taraflar ilk parti belgeleri VAT'a göndermişlerdir. Y. Halaçoğlu ve H. Özdemir ilk toplantıya katılacaklarını bildirmişken Ermenistan'dan Lavrenti Barseghian ve Ashot Melkonian gelmemişlerdir. Bu girişimde önemli bir rol oynayan Avusturyalı Dr. A Ohancanyan VAT'dan ayrılmıştır. Böylelikle bu girişim fiilen son bulmuştur.

Ermenilerin neden böyle davrandıkları hakkında bir açıklama yaptıkları duyulmamıştır. Tahminimiz, sonradan bazı örnekleri görüleceği üzere, Taşnaklar gibi aşırı milliyetçi çevrelerin "soykırım gerçeğinin" tartışılacak olmaları nedeniyle adı geçen kişileri eleştirmiş ve hatta Ermeni davasına ihanetle suçlamış olduklarıdır.

VAT'a 100'ü Türk tarafına ait olmak üzere 179 belge verilmişti. Sonra bu belgeler, 2009 yılında İngilizce olarak bir kitapta yayınlanmıştır.²¹

19 *Hye Tert*, 8 Nisan 2004.

20 Bu platform Platformun kurucuları Avusturyalı profesörler Wolfdieter Bihl, K. Tomenendal, Ermeni asıllı Avusturya vatandaşı Dr. Artem Ohancanyan ve Dr İnanç Atılğan'dır.

21 İnanç Atılğan, Garabet Moomdjian, *Archival Documents of the Viennese Armenian-Turkish Platform*, Edition Diwan im Wieser Verlag, Klagenfurt, Wien, 2009.

VAT'a gönderilen belgeler hakkında dikkate alınması gereken husus Türk Tarih Kurumu tarafından yollandığı için Türk belgelerinin Türk tarafının görüşlerini yansıttığıdır. Oysa Ermeni belgeleri A. Ohancanyan tarafından sağlandığından ve adı geçenin Ermenistan'da bir görevi bulunmadığından bu belgelerin Ermenistan'ın görüşünü ortaya koyduğunun söylemek zordur.

3. Serj Sarkisyan Dönemi: Uzlaşma Arayışı

Ermenistan'ın üçüncü cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan da selefi gibi Karabağlı'dır. Özgeçmişine bakıldığında²² Karabağ'da bağımsızlık hareketlerinin yoğunluk kazandığı 1989 yılından başlayarak önce bu bölgede sonra Ermenistan'da İşleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Milli Güvenlik Konseyi Sekreterliği gibi güvenlik ve savunma konularında en yüksek makamlarda bulunduğu ve bu nedenle de Ermenistan'da silahlı güçleri kontrol eden kişi olarak isim yaptığı görülmektedir. .

Ermenistan Başbakanı Antranik Markaryan'ın 25 Mart 2007 tarihinde beklenmedik bir şekilde ölümü üzerine Robert Koçaryan Serj Sarkisyan'ı Başbakan olarak atamıştır. Adı geçen ayrıca, Markaryan'dan boşalan ve Hükümet koalisyonunun en büyük partisi olan Cumhuriyetçi Parti başkanlığına da getirilmiş böylelikle bir yıl sonra yapılacak olan Devlet Başkanlığı Seçimleri için en güçlü aday durumuna da gelmiştir.

Devlet Başkanlığı seçimleri 19 Şubat 2008 tarihinde yapılmış ve Sarkisyan oyların % 52'sini alarak ilk turda seçilmiş başlıca rakibi, eski Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan, oyların ancak % 21'i alabilmiştir. Ancak, diğer tüm seçimlerde olduğu gibi bu seçimlerde de hile olduğu ileri sürülmüş, bu nedenle yapılan büyük gösterilerin günlerce sürmüş, 1 Mart'ta güvenlik güçlerinin göstericilere müdahale etmesi üzerine 10 kişinin ölmesi seçimleri gölgelemiştir. Fakat bu olayın sorumlusu olarak Başkan Koçaryan'ın görülmesi yeni başkan Sarkisyan'ı sıkıntıdan kurtarmıştır. Diğer yandan seçimlerde hile yapıldığı ileri sürülen sandıklardaki oylar yok sayılsa bile Sarkisyan'ın kazanıyor olması devlet başkanlığını pekiştirmiştir.

Yıllardan beri Robert Koçaryan ile birlikte çalışmış olan Serj Sarkisyan'ın Koçaryan'ı izleyerek Karabağ konusunda Minsk Grubu aracılığıyla Azerbaycan'la görüşmeleri sürdüreceği, Türkiye ile de, zaman zaman görüşmeler yapılmasına izin vereceği ancak, taviz vermiş durumuna düşmemek için ne Azerbaycan ne de Türkiye ile mevcut sorunları çözecek bir anlaşmaya varmaktan kaçınacağı düşünülüyordu. Genel kanı bu olmakla beraber daha

22 "Serzh Sargsyan: the President of Armenia" <http://www.president.am/en/serzh-sargsyan/> (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

önce dış politika konuları ile hemen hiç uğraşmamış olan yeni başkanın nasıl davranacağı da aslında bilinmiyordu.

Sarkisyan seçildikten üç gün sonra, 21 Şubat 2008 tarihinde, Cumhurbaşkanı Gül kendisine şu mesajı göndermiştir:²³

Sayın Devlet Başkanı,

Ermenistan Cumhurbaşkanlığına seçilmeniz dolayısıyla, Türk milleti ve şahsım adına Zat-ı Devletlerini kutluyor, başarılar diliyorum.

Ermenistan'daki Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasındaki kanlı olaylar nedeniyle birçok ülkenin Sarkisyan'ın kutlamak için acele etmediği bir ortamda Türkiye Cumhurbaşkanı'nın üç gün sonra bir tebrik mesajı göndermesi Türkiye'nin Ermenistan'a karşı iyi niyetinin bir ifadesiydi.

Yeni görevinizin, yüzyıllar boyunca barış ve uyum içerisinde birlikte yaşayabildiklerini kanıtlamış olan Türk ve Ermeni halkları arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için gerekli ortamın yaratılmasına imkân tanyacağına umuyorum.

Ortak çabalarımızın, bölgemizde barış ve refaha katkıda bulunacak, istikrar, karşılıklı güven ve işbirliğine dayalı bir atmosfer oluşturmasını içtenlikle temenni ediyorum.

Bu vesileyle, sağlık ve mutluluğunuz ile Ermenistan halkının huzur ve refahı için en samimi dileklerimi iletiyorum.

Devlet başkanları seçildikten sonra diğer ülke devlet başkanlarının kendisini tebrik etmesi usuldendir. Bunun için ilgili ülkenin tanınmış olması yeterlidir. Diplomatik ilişki olmaması tebriki engellemez. Bu nedenle Türkiye ve Ermenistan cumhurbaşkanları seçilmeleri münasebetiyle her zaman birbirlerini tebrik etmişlerdir.

Cumhurbaşkanı Gül'ün mesajının önemi gönderilmiş olmasında değil gönderme tarihinde ve içeriğindedir. Ermenistan'daki Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasındaki kanlı olaylar nedeniyle birçok ülkenin Sarkisyan'ın kutlamak için acele etmediği bir ortamda Türkiye Cumhurbaşkanı'nın üç gün sonra bir tebrik mesajı göndermesi Türkiye'nin Ermenistan'a karşı iyi niyetinin bir ifadesiydi. Bunun dışında söz konusu mesaj, normal bir kutlama mesajında pek bulunmayan, iki halkın yüzyıllar boyunca barış ve uyum içerisinde birlikte yaşayabildiklerini anımsatan ve ilişkilerin normalleştirilmesi için gerekli

23 "Ermenistan Devlet Başkanı Sayın Serj Sarkisyan'a Kutlama Mesajı" 21 Şubat 2008, <http://www.tccb.gov.tr/aciklamalar/252/61053/ermenistan-devlet-baskani-sayin-serj-sarkisyan-a-kutlama-mesaji.html> (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

ortamın yaratılmasından bahseden, ayrıca bunun, bölgenin barış ve refahına katkıda bulunacağı da belirten ifadeler içeriyordu. Kısaca Cumhurbaşkanı Gül Başkan Sarkisyan'a iki ülke ilişkilerinin normal hale getirilmesi için çağrıda bulunuyordu. Başkan Sarkisyan'ın bu mesaja ne cevap verdiği hakkında bilgi yoktur. Büyük olasılıkla, adet olduğu üzere, tebrike teşekkür etmekle yetinilmiştir.

Başbakan Erdoğan Ermenistan'ın yeni Başbakanı Tigran Sarkisyan'a Dışişleri Bakanı Ali Babacan da Ermenistan'ın yeni Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan'a birer kutlama mesajı gönderdiler. Basına göre Başbakan Erdoğan mesajında,²⁴ diyalog yoluyla, ikili ilişkiler alanında bazı spesifik adımlar atılabileceğini, bu çerçevede daha önce Ermenistan'a yapılmış olan önerilerin hala gündemde bulunduğunu ifade etmiştir. Tigran Sarkisyan verdiği cevapta, yapıcı bir diyalogun başlatılması ve iki ülke arasında önkoşul olmadan normal ilişkiler kurulması hususunda Ermenistan hükümetinin istekli bulunduğunu bildirmiş ve karşılıklı bir güven havasının yaratılmasının önemini vurgulamıştır. Ermenistan Başbakanının mesajı olumlu gibi görülüyorsa da "önkoşul olmadan" ibaresini içerdiğinden, aslında bilinen Ermeni görüşlerini tekrarı anlamına geliyordu. Nitekim kısa bir süre sonra Ermenistan'ın tutumunda herhangi bir değişiklik olmadığını olaylar gösterdi. 24 Nisan'ında soykırım gününün anılması ile ilgili gösterilerde Türk bayrakları yakıldı. Soykırım Anıtında ise Türk bayrağı çığnandı. Türk Dışişleri Bakanlığı bir bildiri yayımlayarak bu hareketlerin resmi yöneticilerce yapıldığı yönünde de bilgiler bulunduğunu bildirdi ve bu durumu şiddetle kınadı.²⁵ Ayrıca Serj Sarkisyan da 24 Nisan münasebetiyle yayınladığı mesajda Ermeni soykırımının uluslararası tanınması ve kınanmasının Ermenistan dış politika gündemimin vazgeçilmez bir parçası olduğu, tarihi adaletin yerine getirilmesi için Ermenistan'ın gayretlerini ikiye katlaması gerektiği gibi gayet olumsuz öğeler içerdiği görüldü.²⁶ Diğer yandan Sarkisyan, birçok ülkenin gerçeği kabul ettiğini bu nedenle inkârcılığın bir geleceği olmadığını söylemek suretiyle Türkiye'ye soykırımı kabul etmesi imâsında da bulundu.

Bununla beraber bir hafta kadar sonra, Mayıs ayı başında, Dışişleri Bakanı Nalbantyan'ın Türkiye'den almış oldukları kutlama mesajlarını olumlu bulduklarını, kendilerinin de bunlara olumlu cevaplar verdiklerini, samimi ve açık bir şekilde tüm önemli konuları tartışmaya hazır olduklarını belirtmesi²⁷

24 "Erdoğan: Turkey and Armenia Have a Priority to Build Up Good-Neighborly Relationship," *PanArmenian.net*, 28 Nisan 2008.

25 "SC:11 - 25 Nisan 2008, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün Bir Soruya Cevabı (Ermenistan'da Türk Bayrağı Yakılması Hk.)" http://www.mfa.gov.tr/sc_11---25-nisan-2008_-disisleri-bakanligi-sozcusunun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

26 "Armenian Genocide bears universal significance and must receive universal recognition," *PanArmenian.net*, 24 Nisan 2008.

27 "Yerevan Sees 'Positive' Signals From Ankara," *RFE/RL*, 1 Mayıs 2008.

iki ülke arasında yeni bir dönem başlayabileceği kanısını uyandırdı. Bu kanı yaklaşık iki ay sonra gerçeğe dönüştü. Başkan Sarkisyan Haziran ayı başında Moskova'ya yaptığı bir ziyaret sırasında Türk-Ermeni ilişkilerinin gelişmesi için yeni adımlar atacağını ve bu çerçevede Türkiye- Ermenistan arasında yapılacak milli maça Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü de davet edeceğini, 21. asırda sınırların kapalı olmaması gerektiğini, Türkiye'nin "soykırımın" tarihi yönlerini incelemek üzere bir uzmanlar komisyonu kurulmasını önerdiğini, kendilerinin herhangi bir incelemeye karşı olmadıklarını, zira incelemenin gerçeklerden şüphe duymak anlamına gelmediğini; ancak diplomatik ilişkilerin kurulmasından ve sınırların açılmasından sonra böyle bir komisyon kurulmasının daha mantıklı olacağını ifade etti.²⁸

Bu sözler, özellikle soykırım konusunda olanlar, Ermenistan için radikal sayılabilecek bir değişikliğe işaret ediyordu. Nitekim derhal şiddetli itirazlar görüldü. Taşnak Partisi böyle bir komisyon kurulmasının Ermenistan'ın soykırımın gerçeğini sorguladığı anlamına geleceğini ileri sürdü.²⁹ Levon Ter-Petrosyan önderliğini yaptığı başlıca muhalefet partisi olan Halk Hareketi Partisi ise soykırım gerçeğini sorguladığı için Sarkisyan'ı kınadı.³⁰ Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan, bu komisyon kabul edilse bile kendilerinin soykırımının" uluslararası tanınması faaliyetlerine devam edeceğini söyleyerek Devlet Başkanının sözlerini yumuşatmaya çalıştı.³¹

Ancak Sarkisyan tutumunda ısrar etti. Ermenistan için pek görülmeyen bir usule başvurarak Amerikan *Wall Street Journal*'da bir makale yayımlayarak³² Türkiye sınırın kapalı olmasından ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının Ermenistan'ı "by-pass" etmesinden şikâyet etti; bu çıkmaza son vermek gerektiğini, ilişkilerin normalleşmesi ve sınırın açılması için yeni bir aşamaya ihtiyaç olduğunu ifadeyle Türkiye ve Ermenistan'ı ilgilendiren karmaşık sorunları kapsamlı bir şekilde tartışmak üzere bir komisyon kurulabileceğini belirtti. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Gül'ü Türkiye-Ermenistan milli maçına davet ettiğini, bunun iki ülke ilişkilerinde simgesel bir yeni başlangıç olduğunu, iki ülke arasındaki farklar ne olursa olsun, kapalı sınıra rağmen iki halkın paylaştığı kültürel, insani ve spor temaslarının mevcut bulunduğunu, Ermenistan ve Türkiye'nin devamlı rakip

28 "Armenian President Plans to Invite Turkish-Leader to Yerevan," *Interfax News Agency*, 24 Haziran 2006; "President Remained Stable to Armenian-Turkish Relationship," *Panorama.Am*, 26 Haziran 2008.

29 "Serzh Sargsyan Given Bad Advice on Issue Connected with Armenian-Turkish Commission, Kiro Manoyan Considers," *Noyan Tapan*, 1 Temmuz 2008.

30 "Sarkisian Signals Support For Turkish Genocide Proposal," *RFE/RL*, 26 Haziran 2008.

31 "Genocide Recognition 'stil On Armenia Foreign Policy Agenda'," *RFE/RL*, 26 Haziran 2008.

32 "We are Ready to Talk to Turkey, by Serzh Sargsyan," *Wall Street Journal*, 9 Temmuz 2008.

olmaması gerektiğini, Türkiye ve Ermenistan için daha müreffeh ve yararlı bir geleceğin gerçekleştirilmesi gereken bir amaç olduğunu ifade etti.

Sarkisyan'ın bu makalesinde, maruz kaldığı eleştiriler nedeniyle olacak, Moskova'da yaptığı konuşmada değindiği tarihçiler ortak komisyonundan hiç bahsetmemekte ve iki ülke arasındaki tüm sorunlar için tek komisyon önermektedir. Bilindiği üzere Başbakan Erdoğan'ın 2005 yılı tarihçiler ortak komisyonu önerisine karşılık Başkan Koçaryan tüm sorunları ele almak üzere tek komisyon fikrini ortaya atmıştı. Başkan Sarkisyan'ın da bu fikri benimsediği görülmektedir.

Başkan Sarkisyan'ın Türkiye ile ilişkiler konusunda görüşlerini açıklarken çok önemli bir konuya, Türkiye-Ermenistan sınırlarının değişmezliği konusunda değinmemiştir. Ermenistan Devlet Başkanı bu eksikliği bir Türk gazetesine verdiği mülakatta gidermiş³³ ve bu konuda hiçbir Ermenistan yetkilisinin Türkiye'den toprak talebinde bulunmadığını ve Ermenistan'ın uluslararası yükümlülüklerine saygılı olduğunu söylemiştir. Böylece adını vermeden, iki ülke arasında sınırı saptayan 1921 Kars antlaşmasının yürürlükte olduğunu imâ etmiştir.

Aslında mevcut sınırın tanınması hususu, pek sık olmamakla beraber, daha önce Ermeni devlet adamları tarafından da ifade edilmiştir. Ancak sorun, bu beyanlara resmiyet verilmemesi, diğer bir deyimle bunların, mesela bir protokol veya nota değişimi gibi usullerle kâğıda dökülmesidir. Türkiye'nin taleplerine rağmen Ermenistan'ın yazılı bir teyitte bulunmayı kabul etmemesi, şifahi ifadelerinin samimiyeti hakkında daima şüphe uyandırmıştır.

Sarkisyan bu mülakatında soykırım iddiaları konusunda, dünyada soykırım olmadığına inanan tek bir Ermeni bulunmadığını söylemekle yetinmiştir. Sarkisyan'ın kısa süre önce olumlu baktığı tarihçiler ortak komisyonuna değinmemiş ve önce diplomatik ilişkiler tesisi ve ardından hükümetler arası bir komisyon kurulması, bu komisyonun da alt komisyonları olması ve sorunlara buralarda çözüm bulunmasını benimsemiştir.

3.1 Cumhurbaşkanı Gül'ün Ermenistan'ı Ziyareti

Başkan Sarkisyan'ın davetine icabet eden Cumhurbaşkanı Gül 6 Eylül 2008 tarihinde Erivan'a bir günlük, daha doğrusu birkaç saatlik, bir ziyaret yapmıştır. Önce Türk Milli Takımı oyuncularını ziyaret etmiş, sonra Başkanlık Sarayında Sarkisyan görüşmelerde bulunmuş, daha sonra millî maç izleyerek Türkiye'ye

33 Murat Yetkin, "Gül'ün ziyaretine çok önem veriyoruz," *Radikal*, 28 Ağustos 2008.

dönmüştür. Bu ziyaret, bir Türk Devlet Başkanı'nın Ermenistan'a yaptığı ilk ziyaret olması nedeniyle özel bir önem taşımıştır.

Cumhurbaşkanı Türkiye'ye döndükten sonra yaptığı açıklamada Başkan Sarkisyan ile ikili ilişkiler ve bölgesel konular üzerinde yapıcı ve samimi bir görüşmede bulunduğunu, Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve Yukarı Karabağ ile Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin de gündeme geldiğini, ikili ilişkilerin gelişmesinin önündeki engellerin karşılıklı diyalog yoluyla ortadan kaldırılması hususunda görüş birliği içinde olduğunu, kısaca ziyaretinin verimli geçtiğini, ilerisi için umut vaat ettiğini söylemiştir.³⁴

Cumhurbaşkanı Türkiye'ye dönerken uçakta gazetecilerle yaptığı sohbet sırasında Sarkisyan ile yapılan görüşmelerde soykırım ve iki ülke sınırları konularının ele alınmadığını buna karşın Karabağ konusunu Sarkisyan'ın açtığını ve bu hususta ayrıntılı bir şekilde konuşulduğunu, bu ziyaretinin anılan sorunun çözümüne katkısı olabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca ziyaretinin Kafkaslardaki psikolojik duvarı kırdığına inandığını da eklemiştir.³⁵ Türkiye'ye döndükten sonra havaalanında yaptığı açıklamada, özetle, ziyaretini çok olumlu duygu ve düşüncelerle tamamlamış olduğunu, ziyaret sırasında Ermenistan Başkanı ile ikili ilişkiler ve başta Gürcistan'daki gelişmeler olmak üzere bölgesel konular üzerinde yapıcı ve samimi bir görüşme yaptığını, diğer yandan bu görüşmede Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve Yukarı Karabağ ile Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin de gündeme geldiğini, ikili ilişkilerin gelişmesinin önündeki engellerin karşılıklı diyalog yoluyla ortadan kaldırılması hususunda görüş birliği içinde olduğunu, kısaca ziyaretinin verimli geçtiğini, ileriye dönük olarak umut vaat ettiğini söylemiştir.³⁶

Başkan Sarkisyan'ın ise bir gazetecinin sorularına verdiği cevaptan³⁷ da görüşmelerde Karabağ Sorunun ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. Sarkisyan Gül'ün kendisine, gerekirse Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunun çözümü için yardım etmeye hazır olduğunu söylediğini, bu öneriyi memnuniyetle kabul ettiğini, zira ancak anormal bir kişinin bunu reddedebileceğini, buna karşın yardım etmek ile arabuluculuk yapmak arasında fark olduğunu ve Minsk Grubunun çalışmalarına katkıda bulunacak her adımın olumlu olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.

34 http://www.tccb.gov.tr/sayfa/konusma_aciklama_mesajlar/aciklama_mesajlar/ (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

35 "Gül'den soykırım açıklaması," *Hürriyet*, 7 Eylül 2008.

36 http://www.tccb.gov.tr/sayfa/konusma_aciklama_mesajlar/aciklama_mesajlar/ (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

37 "Armenian Leader Set to Improve Relations with Turkey," *Armenian Public Tv*, 13 Eylül 2008.

Taşnak Partisi bu ziyaretten sonra, 10 Eylül 2008 tarihinde, Türkiye Ermenistan ilişkileri hakkında bir bildiri yayınlamıştır.³⁸ Bu bildiri de, özetle, iki komşu devlet olarak Ermenistan ve Türkiye'nin ilişkilerinin normalleşmesi için çaba harcaması gerektiği, ancak taraflar arasında iyi komşuluğun Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınmasından ve Ermeni Halkının haklarını iade etmesinden sonra kurulabileceği, diğer yandan Ermenistan'a uygulanan ablukanın kaldırılması ve diplomatik ilişkilerin kurulmasının bu konuda atılacak ilk adımlar olduğu bildirilmiş ve Türkiye'nin Karabağ sorununa karışmamasının, Ermenistan'a karşı önkoşullar ileri sürmemesinin, Ermenistan'a abluka uygulamaması ve izole etmemesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Son derecede Türkiye karşıtı olan Taşnakların bu şekilde tepki göstermeleri bir bakıma normaldir. Normal olmayan husus Taşnakların Hükümet koalisyonunda yer alması, diğer bir deyimle Türkiye'ye karşı izlenecek politika konusunda Ermenistan Hükümeti içinde oy birliği bulunmamasıdır. Ancak, Ermenistan'daki sisteme göre Devlet Başkanları dış politikanın tayininde birinci derecede sorumlu olduklarından, hükümet içindeki azınlık görüşleri çok da önemli değildir. İleride göreceğimiz gibi Taşnaklar, Türkiye- Ermenistan protokollerinin imzalanmasından sonra, Hükümetten ayrılmışlardır.

Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan'a yaptığı ziyaret ve Ermenistan'la uzlaşma arayışı politikası Türkiye'de muhalefet tarafından eleştirilmiştir.

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal Ermenistan ile normal ilişki kurulamamasının üç temel gerekçesi olduğunu bunlardan birincisinin Türkiye'nin ulusal sınırlarının, toprak bütünlüğünün Ermenistan tarafından kabul edilmemesi, ikincisinin Türkiye'ye karşı soykırım iddiasını desteklemesi, üçüncüsünün ise Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını ve Yukarı Karabağ'ı işgali olduğunu ve bu işgalin fiilen devam ettiğini belirttiğinden sonra "Bana 'Erivan'a maça gider misiniz' diyorsunuz, Bakü'ye maça gitmeyi tercih ederim." demiştir.³⁹

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin önündeki en büyük engelin Türkiye düşmanlığı üzerine kurulu Ermeni politikaları olduğunu, Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve sınırlarını tanımadığını, Anayasasında Türkiye'den toprak taleplerinden vazgeçmediğini, Ermenistan'ın PKK desteğinin bilindiğini, Azerbaycan topraklarının dörtte biri üzerindeki Ermeni işgalinin devam ettiğini belirterek Cumhurbaşkanı'nın Erivan'a gitmesini eleştirmiştir.⁴⁰

38 ARF-Dashnaksutyun Press Office, 10 Eylül 2008.

39 "Baykal'dan Gül'e Ermeni Taşı!" *Hyetert*, 1 Eylül 2008.

40 "Tarihi Gaflet," *Akşam*, 2 Eylül 2008.

Azerbaycan Hükümeti'ne gelince Gül'ün Ermenistan ziyareti hakkında, olasılıkla önceden bilgi verilmiş olmasının etkisi altında, olumsuz bir tepki göstermemiştir. Buna karşın Azerbaycan basının ve politikacılarının bir kısmı bu ziyareti eleştirmiştir. Genelde ziyaretin Türkiye'nin kendi inisiyatifi ile değil de ABD ve AB'nin baskısıyla yapıldığı, Türkiye'nin Azerbaycan'a rağmen Ermenistan ile olan sınırını açabileceği ve Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımasına karşılık olarak Türkiye'nin de Karabağ konusunda Azerbaycan'ı destekleyen tutumundan vazgeçebileceği gibi⁴¹ birçok yazı yayımlanmıştır. Abdullah Gül'ün Ermenistan ziyaretinden sonra yayımlanan bir kamuoyu yoklamasında "Bu ziyaret hakkında düşünceniz nedir?" sorusunu verilen cevapların % 88 i olumsuz, % 9 u olumlu olmuş, % 3 fikir beyan etmemiştir.⁴²

Azerbaycan medyası ve kamuoyunun bu olumsuz tutumu karşısında Cumhurbaşkanı Gül, Erivan'dan döndükten dört gün sonra Bakü'ye giderek Başkan İlham Aliev ile görüşmüştür.⁴³ Azerbaycan'dan Türkiye'ye döndükten sonra ise Ermenistan'a yaptığı ziyaretinin Azerbaycan'da yarattığı rahatsızlık hakkında, bunun olmaması gerektiğini, öyle düşünenler varsa bunun haksızlık olduğunu, Türkiye'nin çıkarlarını feda edip Azerbaycan davasına en güçlü desteği verdiğini söylemiştir.⁴⁴ Ayrıca iki ülkenin bölgesel gelişmelerle ilgili değerlendirmelerinin ve mevcut sorunlara çözümler getirilmesine yönelik yaklaşımlarının her zaman olduğu gibi bugün de büyük ölçüde örtüştüğünü de ifade etmiştir. Bu sözler Türkiye ve Azerbaycan yetkililerinin esasta aynı şekilde düşündüğü ancak ayrıntıda veya uygulamada bazı farklar olduğunu ortaya koymuştur.

Cumhurbaşkanı Gül'ün Ermenistan ziyareti Batılı ülkeler kamuoylarında gayet olumlu izlenimler yaratmıştır. Basınında çıkan yazılar genelde lehtedir. Ermeni Diaspora basınının dahi ölçülü bir dil kullanmaya çalıştığı görülmüştür. Bunun başlıca nedeninin Türkiye-Ermenistan arasında kemikleşmiş görülen anlaşmazlıkların çözümlenme olasılığının yarattığı memnunnuktur.

ABD ve AB resmi çevreleri de Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan ziyaretinden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir. Mesela Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy Abdullah Gül ve Serj Sarkisyan'ın siyasi cesaretini övmüş ve onların açıklık, diyalog ve diğerine saygı yoluyla dünyaya uzlaşmanın mümkün

41 Ramin Abdullayev, "Azeriler Türk-Ermeni diyalogundan tedirgin," *NTVMSNBC.com*, 21 Temmuz 2008.

42 *Ermeni Araştırmaları*, sayı 30, s.19.

43 "Cumhurbaşkanın Azerbaycan'a Hareketinden önce Havaalanında yaptığı açıklama," http://www.tecb.gov.tr/sayfa/konusma_aciklama_mesajlar/aciklama_mesajlar/ (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

44 "Gül: Azerilerin rahatsız olması haksızlık olur," *NTVMSNBC.com*, 10 Eylül 2008.

olduğunu gösterdiklerini söylemiştir.⁴⁵ Avrupa Birliği Konseyi Başkanlığı'ndan yapılan bir açıklamada Cumhurbaşkanı Gül övülerek ziyaretinin tarihi ve simgesel olduğu belirtilmiş ve iki ülke arasındaki gergin ilişkilerin normalleşmesinin ilk adımı olacağı ümidi dile getirilmiştir.⁴⁶ Avrupa Birliği Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn bu ziyareti "önemli bir ilk adım" olarak yorumlamış ve bunu izleyecek diğer adımların iki ülke ilişkilerinin tam olarak normalleşmesini sağlayacağını umduğunu ifade etmiştir.⁴⁷ ABD'nin Avrupa ve Avrasya işlerinden sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Daniel Fried bu ziyaretten son derecede memnun olduklarını ifade etmiş ve ABD'nin, aralarındaki anlaşmazlığı çözümlenmek üzere, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'ı teşvik ettiğini belirterek Ermenistan'ın sınırlarının açık olmasını istediklerini de eklemiştir.⁴⁸

Cumhurbaşkanı Gül'ün ziyaretinden sonra Türkiye Ermenistan lehine bazı jestler yapmıştır. Bunlar arasında Ermenistan uçaklarının Türk hava sahasından geçişi için önceden izin alınması usulünü bırakarak hava sahasını Ermeni uçaklarına tam olarak açmıştır.⁴⁹ Yurtdışındaki Türk temsilcilikleri, geçen yılların aksine, Ermeni temsilciliklerin verecekleri davetlere katılma konusunda serbest bırakılmıştır.⁵⁰

Buna karşın Ermenistan kamuoyunda Türkiye için olumsuz düşüncelerin devam etmekte olduğu gözlemlenmiştir. Ekim ayı başında yapılan bir kamuoyu yoklamasında görüşülen kişilerin %11'inin Türkiye ile hiçbir alanda işbirliği yapılmaması gerektiğini, %33'ünün Türkiye ile uzlaşmanın olanaksız olduğunu, %76'nın Ermenistan Türkiye'nin önkoşullarına uyduğu takdirde Türkiye ile ilişki kurulabileceğine inandığını, %64'ün ise Türkiye ile ilişki kurulabileceğini ancak Türkiye'nin Ermenistan'ın düşmanı olduğunun unutulmaması gerektiğini düşündüklerini göstermiştir. Yaklaşık iki ay sonra Gallup Enstitüsü tarafından yapılan bir diğer kamuoyu araştırmasında⁵¹ tam olarak aynı sorular sorulmamış olmakla beraber, Türkiye lehine küçük bir değişiklik olduğu görülmüştür.

45 "President Gul's Yerevan Visit boost Turkey's credentials in Europe," *Today's Zaman*, 8 Eylül 2008.

46 "EU Hails Turkey's 'historic' Armenia visit," *EUobserver.com*, 5 Eylül 2008.

47 Aynı kaynak.

48 Ümit Enginsoy, "US Urges Turkey To Open Border," *Turkish Daily News*, 11 Eylül 2008.

49 "Ermenistan'a Hava Ulaşımında Sınırlamalar Kalktı," *CNN Türk*, 26 Eylül 2008.

50 "Türk Büyükelçiliklerine Ermenistan Resepsiyonlarına Katılma İzni," *Zaman*, 27 Eylül 2008.

51 "La Population de l'Arménie Estime qu'Erevan Doit Être Prudent Dans Ses Relations Avec La Turquie," *Armenews*, 5 Aralık 2008.

3.2 Gül'ün Ziyaretinden Sonra Görüşmeler

Bu arada iki ülke yetkililerinin hayli sık toplantılar yapmışlardır. Ali Babacan ve Edward Nalbantyan, milli maçtan hemen sonra yaptıkları uzun görüşme hariç tutulursa, izleyen dört ay içinde altı kez, aynı uluslararası toplantılara katılmalarından yararlanarak, bir araya gelip görüşmüşlerdir. Diğer yandan Başbakan Erdoğan'da Dünya Ekonomik Forumu yıllık toplantılarına katılmak üzere gittiği İsviçre'nin Davos şehrinde aynı amaçla orada bulunan Serj Sarkisyan'la 29 Ocak 2009 tarihinde görüşmüştür. Bu görüşmenin de olumlu geçtiği ve iki ülke dışişleri bakanlarının temaslarına devam etmesi kararının verildiği anlaşılmaktadır.

Dışişleri Bakanı Ali Babacan Nalbantyan ile yaptığı görüşmeler hakkında gayet olumlu beyanlarda bulunmuş ve iki ülke arasında 1. Dünya Savaşından beri devam eden sorunun çözümüne hiç bu kadar yaklaşılmadığını, son noktayı koyma aşamasına gelinmediyse de önemli ilerleme kaydedildiğini ifade etmiştir.⁵² Nalbantyan da Babacan'ın görüşünü paylaştığını, gerçekten de sorunu çözmeye çok yakın olduklarını söylemiştir.⁵³ Başkan Sarkisyan da aynı görüşte olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴

Bu arada Türkiye'nin çabalarıyla üçlü toplantılar (Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan) yapılması denenmiştir. Tek üçlü toplantı, 27 Eylül 2008 tarihinde, New York'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu sırasında yapılmıştır. Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan bu toplantıda sadece Türkiye'nin Kafkasya Güvenlik ve İşbirliği Platformu girişiminin görüşüldüğü söylemiştir. Ermeni tarafının üçlü bir toplantıda Karabağ sorununu görüşmeyi arzu etmediği anlaşılmaktadır. Nalbantyan Türkiye'nin bu konuda arabulucu olamayacağını, Türkiye'nin Ermenistan'la olan sınırını açarak Karabağ sürecine yardımcı olabileceğini ve Bakü'nün görüşme masasında daha yapıcı olmasının sağlayabileceğini söylemiştir.⁵⁵ Devlet Başkanı Sarkisyan ise "Aliev'le Türkiye'de görüşmeniz için davet alsanız nasıl cevap verirsiniz" şeklindeki bir soruya böyle bir daveti oldukça tuhaf bulacağını belirterek cevaplamış ancak Aliev'le her fırsatta görüşmekten memnun olacağını da eklemiştir.⁵⁶ Bu davranış Ermenistan'ın Karabağ sorununu Türkiye ile yapılan görüşmelerden uzak tutmak istediğini göstermektedir.

Bunlara rağmen tarafların yapılan bu görüşmelerden memnun oldukları da

52 "Ermenistan ile Çözüme Hiç Bu Kadar Yakın Olmadık," *Hürriyet*, 22 Arelık 2008.

53 *Asbarez*, 21 Ocak 2009.

54 "Progress Made in Talks With Armenia Says FM" *Hürriyet*, 9 Şubat 2009.

55 "Nalbantyan: Türkiye Arabulucu Olamaz," *NTVMSNBC.com*, 31 Ekim 2008.

56 "Barosso, Türk—Ermeni Diyalogu Gerçek Olsun," *NTV*, 7 Kasım 2008.

görülmektedir. Mesela Başkan Sarkisyan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşmada Cumhurbaşkanı Gül ile aldıkları en önemli kararın bugünün sorunlarını gelecek kuşaklara bırakmamak olduğunu ve bu hususta çabuk ve kararlı bir şekilde hareket etmek gerektiğini söylemesi⁵⁷ çözüme verdiği önemin bir göstergesidir.

İki ülke dışişleri bakanları ilişkilerin normalleşmesi konusunda iyimser mesajlar vermeyi sürdürmüşlerdir. Mesela Dışişleri Bakanı Ali Babacan bu görüşmelerle ilgili olarak Ermenistan ile hiç bu kadar çözüme yakın olmadığını, tarihi bir fırsat yakalandığını, üçüncü ülkelerin (ABD'nin) bu sürece zarar vermemesi bağlamında, ifade etmiştir.⁵⁸ Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan da ilişkilerin normalleşmesine çok yakın olduğunu belirtmiştir.⁵⁹

3.3 Başkan Obama'nın Türkiye Ziyareti

ABD Başkanı Obama'nın Türkiye'yi ziyaretinden kısa süre önce, Türkiye ile Ermenistan arasında bir anlaşma olacağı ve sınırların açılacağı hakkında basında bazı haberler çıkmaya başlamıştır.⁶⁰⁻⁶¹ Wall Street Journal daha ileri giderek Türkiye Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşmesiyle ilgili anlaşmanın 16 Nisan'da imzalanacağı yazmıştır.⁶² Amerikan Marshall Fund Ankara Ofisi Başkanı ise söz konusu anlaşmanın, 24 Nisan'dan önce hazır olacağını ileri sürmüştür.⁶³ Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan'ın Novosti-Armenia Ajansı'na yaptığı bir açıklamada, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi ve Ermenistan-Türkiye sınırının açılması istikametinde yeteri kadar yol kat ettiklerini belirterek "Türkiye ile sınırları yakında açacağız" sözlerinin bu spekülasyonlara neden olmuş olması olasıdır.⁶⁴ Bu bilgilerden hareketle ortada, Ermenistan ve bazı Amerikan çevrelerce yaratılmış bir "disinformation" (kasten yanlış haber yayma) olduğu sonucuna varılabilir. Bu haberin amacı da, Obama'nın ziyaretinin arifesinde Türkiye üzerinde bir baskı kurmak ve Azerbaycan ile Türkiye arasında bir anlaşmazlık yaratmak olabilir. İleride açıklayacağımız üzere böyle bir anlaşmazlık hatta kırgınlık

57 "RA President: During Talks With Gul We Decided Not to Leave Current Problems to Future Generations," *PanArmenian.net*, 26 Eylül 2008.

58 "Ermenistan'la tarihi fırsat yakaladık, üçüncü ülkeler sürece zarar vermesin," *Zaman*, 3 Mart 2009.

59 "Armenia, Turkey are 'very close' to normalize ties," *Asbarez*, 24 Ocak 2009.

60 "Türkiye Ermenistan Sınırını Açacak mı?" *Cumhuriyet*, 30 Mart 2009.

61 "Ermenistan Sınırı Nisan'da Açılacak," *Hürriyet*, 30 Mart 2009.

62 "Türkiye İle Ermenistan Tarihî Anlaşmaya Zemin Hazırlıyor," *Zaman*, 3 Nisan 2009.

63 "Türkiye İle Ermenistan Tarihî Anlaşmaya Zemin Hazırlıyor," *Zaman*, 3 Nisan 2009.

64 "Erivan:'Türkiye İle Sınırları Yakında Açacağız'," *CNN Türk*, 27 Mart 2009.

yaşanmıştır.⁶⁵ Bu durum karşısında bizzat Cumhurbaşkanı Gül müdahale gereği duyarak Wall Street Journal'de yazılanların doğru olmadığını söylemiştir.⁶⁶

Bu dönem içinde önemli bir olay birkaç ay önce seçilmiş olan ABD Başkanı Barack Obama'nın "Medeniyetler İttifakı 2. Forumu"na katılmak üzere 6-7 Nisan 2009 tarihinde Türkiye'ye gelmesidir. Başkan adaylığı döneminde 1915 olayları için soykırım nitelendirmesini yapmaktan kaçınmayan Obama'nın başkan olduktan sonra, bu sıfatıyla soykırımı tanıyıp tanımayacağı o dönemde ABD kamuoyu ve medyasında merak konusuydu. Obama'nın ilk ziyaretlerinden birini Türkiye'ye yapması stratejik nedenlerle Türkiye'ye verdiği önemin kanıtını oluşturmuş ve Türkiye'yi rencide edecek bir harekette bulunmayacağını da ortaya koydu. Nitekim Başkan Obama ne Türkiye'yi ziyareti sırasında, ne de her yıl yayınladığı ve içeriği itibarıyla Türkiye'nin eleştirilerine hedef olan 24 Nisan mesajlarında soykırım sözcüğünü sarf etmemiştir. Diğer yandan ABD, özellikle Obama'nın ilk döneminde (2008-2012), Dışişleri Bakanı Bayan Hillary Clinton'un da özel katkılarıyla Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için ciddi çaba harcamıştır. Bunlar arasında Obama'nın İstanbul'da bulunduğu sırada Dışişleri Bakanı Ali Babacan, Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan ve Türkiye-Ermenistan görüşmelerinde arabuluculuk yapan İsviçre Dışişleri Bakanı Micheline Calmy-Rey ile Dolmabahçe Sarayı'nda bir toplantı yapması ve adı geçen bakanları Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleştirilmesi konusunda ivedi olarak bir anlaşmaya yapmaya davet etmesi sayılabilir.⁶⁷ Aşağıda ayrıca değineceğimiz, 22 Nisan 2009 tarihli Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri bakanları açıklamasının Başkan Obama'nın bu girişiminin bir sonucu olduğu ayrıca Türkiye ve Ermenistan'ın anlaşmak üzere olduğu kanısını yaratan bu açıklamanın Başkan Obama'ya iki gün sonra yayımlanacağı 24 Nisan mesajında soykırım sözcüğünü kullanmamasını kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan ABD'nin Ermeni soykırımını tanıması öngören bir karar tasarısı 17 Mart 2009 tarihinde Temsilciler Meclisi'ne sunulmuştu. Türkiye ve Ermenistan anlaşmakta olduklarına belirten 22 Nisan tarihli açıklama bu tasarımı da adeta işlevsiz hale getirmiştir.

65 Başbakan Erdoğan 13 Mayıs 2009 tarihinde Azerbaycan Mili Meclisinde yaptığı konuşmada bu "disinformation" olayının daha eski bir tarihte başladığını belirterek, Şubat ayı başında bir internet Sitesinde "Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek için Karabağ'dan vazgeçtiği"nin iddia edildiğini, kendisinin bazı açıklamalarına rağmen bu olayın "neredeyse Türkiye aleyhinde bir kampanyaya" dönüştüğünü söylemiştir.

66 "Erivan'la Anlaşma Tarihi Yanlış," *Taraf*, 6 Nisan 2009.

67 "Dolmabahçe'de Sürpriz Ermeni Buluşması," *Zaman*, 7 Nisan 2009.

3.4 22 Nisan 2009 Tarihli Açıklama

22 Nisan 2009 tarihinde Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri Bakanlıkları şu ortak açıklamayı yaptılar:

Türkiye ve Ermenistan, İsviçre'nin arabuluculuğunda, ikili ilişkilerini normalleştirmek; iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba göstermektedirler.

İki taraf, bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlamış ve ikili ilişkilerinin her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kalmışlardır. Bu çerçevede, bir yol haritası belirlenmiştir.

Üzerinde mutabık kalınan bu zemin, devam eden bu süreç için olumlu bir perspektif sağlamaktadır.⁶⁸

Bu kısa metin, içerdiği belirsizlikler nedeniyle, yoruma muhtaçtır.

Metinde olumlu görünen husus Türkiye ve Ermenistan'ın ikili ilişkileri normalleştirmek için yoğun çaba gösterdiği ifadesidir ve bu çabalara gelecekte de devam edileceği anlaşılmaktadır.

Buna karşın, ilişkilerin normalleşmesi için üzerinde mutabık kalındığı belirtilen “kapsamlı bir çerçeve” içinde neler bulunduğu hakkında bilgi verilmemiştir. Belirlenen “yol haritası”nın hangi duraklardan (aşamalardan) geçeceği hakkında da bilgi yoktur. Anlaşmak için yoğun çaba gösterildiğini ve somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlandığını bildirmek ancak başkaca bilgi vermemek, genelde iki ülke arasında hala önemli konularda anlaşma olmadığının işaretidir. Nitekim Türkiye ve Ermenistan'ın aralarındaki sorunların çözümü için bir metin üzerinde anlaşabilmeleri için dört ay daha geçmesi gerekmiştir.

Bilgi verilmemiş olmakla beraber hangi konularda anlaşmazlık olduğu hakkında tahminde bulunmak zor değildir. Bunlar, tarafların birbirlerinin toprak bütünlüğünü (veya sınırlarını) tanımaları, soykırım iddiaları ve Karabağ sorunudur. Bir ülkenin sınırlarını tanımadan diplomatik ilişki kurulması pek makul olmadığından iki taraf arasındaki anlaşmazlığın, soykırım ve Karabağ konularında olduğunu düşünmek mümkündür. Bu konularda da derin görüş ayrılıkları olduğundan müzakereler uzun sürmüştür. Bu güçlüğe rağmen

68 No: 56, 22 Nisan 2009, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Ortak Açıklaması, http://www.mfa.gov.tr/no_56_-22-nisan-2009_-turkiye-ermenistan-iliskileri-hk_.tr.mfa (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

tarafların iyimserliğini koruduğu da görülmektedir. AB Doruk toplantısı münasebetiyle Prag’da bulunan Cumhurbaşkanı Gül’ün aynı vesileyle orada bulunan Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan ile bir görüşme yaptıktan sonra bu konudaki bir soruya “Türkiye ve Ermenistan arasındaki çalışmalar, iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi için, sürüyor. Bunun devam etmesi konusundaki mutabakatımızı yenilemiş olduk. Bu görüşmelere herkes iyi niyetli başladığı için problemlerle değil, çözümlerle başlamak lazımdır. Bunların sürebilmesi, neticelenebilmesi yolunda bütün gelişmelerin olumlu etkisi izlenmelidir”⁶⁹ cevabını vermesi bu iyimserliğin bir göstergesidir.

Tarafların 22 Nisan 2009 tarihinde ilişkilerin normalizasyonu için “kapsamlı bir çerçeve” üzerinde mutabık kaldıkları ve bir yol haritası belirlediklerine dair açıklamaları Ermenistan’da aşırı milliyetçi çevrelerde Türkiye’ye verilmiş bir taviz olarak algılanmış ve koalisyonda yer alan Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaklar) 27 Nisan 2009 tarihinde hükümetten ayrılmıştır. Taşnak Partisinin tarafından yayımlanan bir açıklamada⁷⁰ Hükümetten ayrılmalarının nedeni olarak Türkiye ve Ermenistan arasında varılan mutabakat ve yol haritası gösterilmiştir. Açıklama partinin her zaman, başta Türkiye olmak üzere, Ermeni soykırımının evrensel olarak tanınmasının ve kınanmasının devletin milli güvenlik stratejisinin başlıca parçası olduğunu, bunun sadece tarihi adaletin yerine getirilmesi için değil bölgedeki karşılıklı güven ortamının iyileştirilmesi ve gelecekte benzer suçların işlenmesinin önlenmesi için de gerekli olduğunu ileri sürmüştür.

Türkiye ve Ermenistan’ın «kapsamlı bir çerçeve» üzerinde mutabık olduklarına, başta Taşnaklar olmak üzere, milliyetçi çevrelerce yöneltilen itirazlar Ermeni kamuoyunu olumsuz etkilemiştir. Bir kamuoyu anketine göre cevap verenlerin %61’i 22 Nisan 2009 tarihli açıklama hakkında olumsuz kanaat belirtmiştir.⁷¹ Benzer bir durum Türkiye’de de yaşanmış ve GENAR tarafından 17–26 Nisan tarihlerinde yapılan bir araştırmada “Ermenistan’la sınırları açıp karşılıklı diplomatik ilişkiler kurulması girişiminin desteklenip desteklenmediği” sorusuna görüşülen kişilerin %67’si gibi büyük bir çoğunluğu desteklemedikleri yanıtını vermişlerdir. Ancak bu yanıtın Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişki kurulmasına karşı olunduğundan değil, Türkiye’nin Azerbaycan çıkarlarını gözetmeden Ermenistan ile ilişki kurmaya çalıştığı gibi bir kanının kamuoyunda yerleşmiş bulunmasından ileri gelmesi olasıdır.

69 “Gül’den Avrupa’ya ‘Ricacı Değiliz’ Resti,” *Haber* 7, 11 Mayıs 2009.

70 “ARF Quits Governing Coalition,” *Asbarez*, 27 Nisan 2009.

71 “67.2% Voted Against Frontier Opening,” *A1+*, 4 Mayıs 2009.

3.5 Azerbaycan'ın Tepkileri

Yukarıda değindiğimiz gibi Türkiye Cumhurbaşkanı, Erivan ziyaretinden hemen sonra Bakü'ye giderek Azerbaycan Ermenilerle yapılan görüşmeler hakkında bilgi vermişti. Ardından Dışişleri Bakanı Ali Babacan da Aralık 2008 ve Şubat 2009'da olmak üzere iki kez Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Ayrıca diplomatik yoldan bilgi verilmiş olduğunda da şüphe yoktur. Buna rağmen Türkiye-Ermenistan görüşmelerinin Azerbaycan'da rahatsızlık yaratmaya devam ettiği görülmüştür.

Azerbaycan makamları bu rahatsızlığı kamuoyu önünde dile getirmekten kaçınırlarken bazı Azeri gazetelerinde Türkiye- Ermenistan ilişkileri hakkında olumsuz denebilecek tepkiler görülmüştür. Zerkalo Türk-Ermeni sınırının açılmasının Karabağ sorununu olumsuz etkileyeceğini zira kısa vadede Ermenistan'ın izole edilmiş durumunun sona ereceğini, uzun vadede ise Karabağ sorunun aleyhine Türkiye'nin Güney Kafkaslardaki rolünü artıracığını ifade etmiş, Day.az ise Cumhurbaşkanı Gül'ün, Ağustos ayında Rusya-Gürcistan çarpışmalarından sonra adeta dünya ile teması kesilmiş olan Ermenistan'a bu durumdan çıkma olanağı sağladığını yazmıştır.⁷² Bazı gazeteler ise bu konuda her türlü ölçüyü kaçırmışlardır. Yeni Müsavat "Erdoğan Hükümeti Karabağ'ı Satmaya Hazırlanıyor" başlıklı haberinde Ankara'nın ABD ve AB'nin baskısı üzerine Karabağ sorunu Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi koşulları arasından çıkardığını iddia etmiştir. Bazı siyaset adamları da benzer görüşler ileri sürmüşlerdir. Demokrat Parti Başkanı Serdar Calaloğlu "Türkiye Ermenistan ile Azerbaycan'a rağmen, ilişkilerini normalleştirmeyi tercih ederse Bakü ile Ankara arasındaki samimiyet uzun dönemde yok olur" demiştir.⁷³

Buna karşılık Türkiye özellikle Karabağ sorununda tutum değiştirmedini en üst düzeyde vurgulamıştır. Mesela Cumhurbaşkanı Gül'ün 23 Eylül 2008 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada "işgal altındaki Dağlık Karabağ" deyimini kullanmıştır. Bu ise Ermeni tarafının tepkisini çekmiş ve Başbakan Tigran Sarkisyan bu sözlerin kendilerinde soğuk duş etkisi yaptığını ve bazı tehlikeler içerdiğini söylemiştir.⁷⁴

Diğer yandan Başbakan Erdoğan'ın Londra'da Chatham House'da yaptığı bir konuşmada Karabağ sorunu çözümlenmeden Ermenistan ile sağlıklı bir anlaşma yapılamayacağını belirten sözleri de Ermenistan'da olumsuz karşılanmış, Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan İstanbul'da düzenlenen ve

72 "Le Rapprochement Entre Ankara et Erevan Ne Fait Pas Que Des Heureux," *Armenews*, 3 Kasım 2008.

73 "Azeri Basını Türk-Ermeni İlişkilerinden Tedirgin," *Önce Vatan*, 3 Aralık 2008

74 "Cold Shower," *Hayots Ashkhar Daily*, 17 Ekim 2008.

Başkan Obama'nın da katılacağı "Medeniyetler İttifakı 2. Forumu" toplantısına gelmemeye kalkmış, büyük olasılıkla Amerikalıların müdahalesi üzerine geç olarak toplantıya katılmış ancak Türkiye ile Karabağ sorunun müzakere edilmeyeceğini tekrarlamıştır.⁷⁵

Yukarıda değindiğimiz "disinformation" hareketi Türkiye'de olduğu kadar Azerbaycan'da da sıkıntı yaratmıştır. Cumhurbaşkanı Gül'ün Wall Street Journal'ı bizzat yalanlamasına rağmen⁷⁶ Türkiye'de muhalefet partileri Azerbaycan'ın ihmal edildiğini öne sürerek Hükümeti şiddetle eleştirmişlerdir. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal Türkiye'nin Ermenistan sınırını Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgaline karşı bir tavır olarak kapattığını ve ancak bu durumun ortadan kalkması halinde sınırı açabileceğini belirtmiştir.⁷⁷ MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise 'Bir millet iki devlet' kavramı yerde kalmamalıdır. Karabağ'ı bir bataklığa sürükleyecek herhangi bir tasarrufu MHP'nin kabulü mümkün değil "dedikten sonra soykırım iddiasının ortadan kalkması ve Karabağ sorunun çözüme kavuşmasından sonra Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinin görüşülebileceğini, ama bunlar olmadan ne sınırın açılacağını ne de Karabağ'dan vazgeçileceğini ifade etmiştir.⁷⁸ Bu konuda TBMM Dışleri Komisyonu'nda da büyük tartışmalar olmuştur.⁷⁹

Azerbaycan ise bu "disinformation"a sert tepki göstermiştir. Başkan Aliiev İstanbul'daki Medeniyetler İttifakı toplantısına gelmemiş, Cumhurbaşkanı Gül'ün kendisine telefon etmesine rağmen ve ayrıca ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un da geldiği takdirde Başkan Obama ile görüşebileceğini söylemesine rağmen fikrini değiştirmemiştir.⁸⁰ Azerbaycan'ın endişesi Türkiye'nin, Azerbaycan'ın Ermenistan ile olan sorunlarını dikkate almadan, sınır kapısını açması olasılığıdır. Bu konuda Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Araz Azimov Türk sınır kapısının hangi koşullarda açılacağı hakkında hükümetinin görüşlerini açıklayarak⁸¹ kapının Karabağ sorunun çözümü çerçevesinde ve bu çözümle ilgili ilerlemelere bağlı olarak açılabileceğini, bunun dışında sınırın açılmasının Azerbaycan çıkarlarına aykırı olduğunu ve Azerbaycan tarafından kabul edilmeyeceğini söylemiş ve Karabağ sorunu çözüm sürecinin hangi safhasında sınırın açılabileceğini Türk Hükümetiyle görüşmeye hazır olduklarını belirtmiştir.

75 "Ermenistan Müzakereyi Gölgeledi," *Vatan*, 6 Nisan 2009.

76 "Erivan'la Anlaşma Tarihi Yanlış," *Taraf*, 6 Nisan 2009.

77 "Baykal'dan Ermenistan Açıklaması," *Hürriyet*, 11 Nisan 2009.

78 "Bahçeli: Çözümü Soydaşla Aramalı," *Yeni Çağ*, 11 Nisan 2009.

79 "Mecliste Ateşli Ermenistan Tartışmaları," *İhlas Haber Ajansı*, 9 Nisan 2009.

80 "Obama İle Görüşme Vaadi de Aliyev'i İkna Edemedi," *Hürriyet*, 6 Nisan 2009.

81 "Bakü: Turkish-Armenian Border Can Only Be Opened in the Context of Karabakh Settlement," *Interfax*, 9 Nisan 2009.

Bu arada, yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye ve Ermenistan'ın “kapsamlı bir çerçevede” üzerinde mutabık kaldıkları bir yol haritası belirlediklerinin 22 Nisan 2009 tarihinde açıklanması ve böylelikle Türkiye ile Ermenistan'ın anlaşmak üzere olduklarının anlaşılması da Azerbaycan kamuoyunda Türkiye'ye karşı duyulan kaygıların artmasına neden olmuştur. Bu çerçevede bazı muhalif siyaset adamları Türkiye'yi eleştirmişler ve basında da böyle yazılar çıkmıştır. Diğer yandan Bakü'deki genelde Türklerin ibadet ettiği Şehitler Camii'nin onarım gerekçesiyle kapatılması, Azeri petrol şirketi Socar'ın Türkiye'ye sattığı doğalgazın fiyatını arttırmaya çalışması ve dört Azeri milletvekili hanımın, görüşlerini açıklamak üzere Türkiye'ye yaptıkları fazla gösterişli bir ziyaret, iki ülke resmi makamları arasında açığa vurulmak istenmeyen ancak pek de saklanamayan bir gerginliğe işaret etmiştir.

Bu hava içinde Başbakan Erdoğan'ın 13 Mayıs 2009 tarihinde Azerbaycan'a bir ziyaret yapmıştır. Aynı gün Azerbaycan Milli Meclisinde yaptığı konuşmada⁸² son dönemlerde spekülâtif ve yalan haberler üzerinden iki ülkenin kardeşlik ikliminin gölgelenmeye çalışılmasına şahit olduğunu, “adeta bir bardak suda fırtınalar koparıldığını”, bunlara Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerini normalleştirmek için Karabağ'dan vazgeçtiğini iddia eden uydurma bir haberin neden olduğunu ve Türkiye'nin Karabağ'dan vazgeçmesini telaffuz etmemin bile büyük bir utanç olduğunu belirterek bu iftirayı reddetmiştir. Bu konuda yaptığı tüm açıklamalara rağmen haberlerin devam ettiğini belirten Başbakan bunların neredeyse Türkiye aleyhinde bir kampanyaya dönüştüğünü vurgulamıştır. Erdoğan konuşmasında Türkiye-Ermenistan görüşmeleri hakkında Türk tarafınca Azerbaycan'a verilen bilgilere temas etmiş “Biz bu zamana kadar Azerbaycan halkının çıkarlarını ve iyiliğini hiçbir şekilde göz ardı etmedik, etmeyeceğiz” demiştir. Türk sınırının 1993 yılında kapatılmasını Karabağ'dan sonra diğer Azerbaycan topraklarının da Ermeniler tarafından işgal edilmesinin sonucu olduğunu, bu nedenle sınırın işgal sona erince açılacağını ve bu konuda Azerbaycan ile mutabık kalınmadıkça bir adım atılmayacağını söylemiştir.

Başbakan Erdoğan aynı gün Başkan Aliyev ile birlikte yaptıkları bir basın toplantısında da bu hususları tekrarlamıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Başbakan Erdoğan'ın Yukarı Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye'nin Ermenistan sınırını açmayacağı sözleri için teşekkür ederek, bu konuda hiçbir şüpheye yer kalmadığını söylemiş, iki ülke arasında tarihi bağlar bulunduğunu belirtmiş, uluslararası zeminde iki ülkenin tutumunun aynı olduğunu vurgulayarak Azerbaycan ve Türkiye'nin bölgede barış ve istikrarın

82 “AK PARTİ Genel Başkanı ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Milli Meclisi'ne hitap etti” <http://www.akparti.org.tr/site/haber/6360/ak-parti-genel-baskani-ve-basbakan-recep-tayyip-erdogan-azerbaycan-milli-me> (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

sağlanmasından yana olduğunu söylemiştir. Aliiev, Türkiye'nin Ermenistan sınırını açacağına ilişkin spekülasyonlarla ilgili olarak ise "Hiçbir şüpheye yer kalmadı. Başbakan Erdoğan'ın sözleri buna karşı en iyi cevaptır" şeklinde konuşmuştur.⁸³

Başbakan Erdoğan'ın Azerbaycan'a yaptığı bu ziyaret sonrasında bir ortak bildiri yayımlanmıştır.⁸⁴ Bu bildiride özellikle önem arz eden hususlar şunlardır:

- Türkiye ve Azerbaycan'ın aralarında tarihi derin dostluk ilişkileri ve stratejik ortaklık bulunan iki ülke olduğu,
- İki ülkenin, bölge barış ve istikrarını güçlendirmek amacıyla, çok yönlü ve uzun vadeli bir stratejik işbirliğini geliştirmeyi taahhüt ettikleri,

83 "Başbakan Erdoğan - Aliyev ortak basın toplantısı"
<http://www.akparti.org.tr/site/haber/6358/basbakan-erdogan-aliyev-ortak-basin-toplantisi> (erişim 2014).

84 Bu bildirin tam metni şudur:

"Türkiye ve Azerbaycan aralarında tarihi derin dostluk ilişkileri ve stratejik ortaklık bulunan iki kardeş ülkedir.

Tarihte benzeri az görünen bu yakınlık, her iki ülkeye de güven ve mutluluk veren, iyi günde, kötü günde geçerli kalıcı bir nitelik arz etmektedir.

Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri bölgenin kalkınması ve işbirliğine kavuşturulması bakımından büyük anlam ve önem taşımaktadır.

Türkiye ve Azerbaycan bölgesel ve küresel barış ve istikrara önemli katkı sağlamaktadır. İki ülke bölge barış ve istikrarını güçlendirmek amacıyla, çok yönlü ve uzun vadeli bir stratejik işbirliği geliştirmeyi taahhüt ederler. Bu işbirliği gerek ikili ilişkilerin pekiştirilmesi, gerek tüm bölgenin istikrar, güvenlik ve refahına katkı yapma imkânlarının geliştirilmesine temel teşkil edecektir.

Güney Kafkasya'da kalıcı barış ve istikrarın sağlanmasını engelleyen ana unsurlardan biri olan Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliği, toprak bütünlüğü ve uluslar arası alanda tanınmış sınırların dokunulmazlığı esasında zaman kaybedilmeksizin çözüme kavuşturulması zaruridir.

Uluslar arası hukuk ve BM Güvenlik Konseyi kararları hilafına Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının Ermenistan Cumhuriyeti tarafından işgalinin sürdürülmesi kabul edilemez. Türkiye ve Azerbaycan'ın bölge ile ilgili ortak vizyonu çerçevesinde, Güney Kafkasya'da bütün bölgeyi kapsayan güven, saygı ve uluslararası hukuk ilkelerine dayalı ilişkilerin kurulması ve böylece bölgede barış, istikrar ve refahın sağlanması Ermenistan Cumhuriyeti'nin saldırganlığı neticesinde işgal edilmiş Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarındaki işgal sona erdirilmeden ve yerlerinden edilmiş kişiler bu topraklara geri dönmeden mümkün olmayacaktır. Tüm bölgeyi etkileyen Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun çözümünde ilerleme sağlanabilmesi için Türkiye ve Azerbaycan istişare halinde çalışmalarına ağırlık verecekler ve sorunun Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü çerçevesinde siyasi bir çözüme kavuşması için gayret sarf edeceklerdir.

Türkiye ve Azerbaycan'ın stratejik ortaklığı bölgesel barış ve istikrarın tesisi, bölge halklarının refahı için ikili ve çok taraflı bazda ekonomik işbirliğine ivme kazandıracaktır.

Doğu – Batı Enerji Koridoru'nun stratejik önemi ve bu Koridorun bölge ülkelerinin sürdürülebilir ekonomik kalkınmasına katkısı bağlamında, Azerbaycan ile Türkiye'nin Avrupa enerji güvenliğinin sağlanmasında ve Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının Avrupa'nın enerji talebinin karşılanmasında rolü artmaktadır."

http://www.mfa.gov.tr/sayin-basbakanimizin-12-13-mayis-2009-tarihlerinde-azerbaycan_a-yaptiklari-ziyaret-sirasinda-yayinlanan-ortak-bildiri.tr.mfa (erişim tarihi: 3 Ocak 2014) veya *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 32, ss. 145–146.

- Karabağ sorununun Azerbaycan'ın egemenliği, toprak bütünlüğü ve uluslararası alanda tanınmış sınırlarının dokunulmazlığı esasında çözüme kavuşturulmasının zaruri olduğu,
- Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmiş olmasının kabul edilemeyeceği, Güney Kafkasya'da güven, saygı ve uluslararası hukuk ilkelerine dayalı ilişkilerin kurulmasının Azerbaycan topraklarının işgali sona ermeden ve yerlerinden edilmiş kişiler bu topraklara geri dönmeden mümkün olmayacağı,

Sonuç olarak Başbakan Erdoğan'ın ziyaretinden sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkileri normal düzeyine yeniden dönmüştür. Türkiye, çok önem verdiği Azerbaycan ile ilişkilerini muhafaza ve daha da geliştirebilmek için Karabağ Sorununun çözümünü Ermenistan ile normal ilişkiler kurmaya bağladığını izleyen olaylar da göstermiştir.

II - TÜRKİYE ERMENİSTAN PROTOKOLLERİ (2008–2009)

İki ülkenin, aralarında normal ilişkiler kurabilmek için, 22 Nisan'da kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kaldıklarını ve bu amaçla bir yol haritası belirlediklerini açıklamalarından sonra aralarındaki müzakereler, İsviçre'nin arabuluculuğuyla, dört ay kadar devam etmiştir.

1. Protokollerin Metinlerinin Açıklanması

Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri Bakanlıkları 31 Ağustos 2009 tarihinde yaptıkları bir açıklamayla Türkiye ve Ermenistan arasında iki protokol parafe edildiğini bildirdiler. Bu açıklamanın Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan Türkçe metni aşağıdadır.⁸⁵

No: 153, 31 Ağustos 2009, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Ortak Basın Açıklaması

Ankara, Erivan, Bern, 31 Ağustos 2009

Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti, İsviçre'nin arabuluculuğu ile sürdürdükleri çabalar bağlamında parafladıkları

⁸⁵ "No: 153, 31 Ağustos 2009, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Ortak Basın Açıklaması" http://www.mfa.gov.tr/no_-153-turkiye-cumhuriyeti-ve-ermenistan-cumhuriyeti-disisleri-bakanliklari-ile.tr.mfa (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

“Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü” ile “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü”ne dair iç siyasi istişarelerini başlatma hususunda mutabakata varmışlardır.

Bu iki Protokol, ikili ilişkilerin makul bir zaman diliminde normalizasyonu için bir çerçeve sunmaktadır. Siyasi istişareler altı hafta içinde tamamlanacak, bunu müteakiben iki Protokol imzalanacak ve her iki Parlametonun onayına sunulacaktır. Her iki taraf anayasal ve yasal prosedürlerine uygun biçimde onay işleminin zamanlıca ilerlemesi için çaba gösterecektir.

İkili ilişkilerin normalizasyonu bölgedeki barışa ve istikrara katkı sağlayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti İsviçre’nin desteğiyle ortak gayretlerini sürdürme konusunda kararlıdırlar.

Söz konusu protokollerle ilgili olarak bazı bilgiler vermemizde yarar olacaktır.

Önce bu protokoller imza değil paraf edilmiştir. Siyasi bir önem taşıyan uluslararası bir anlaşmanın uygulanmaya konması için şu aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Birinci aşama anlaşmayı müzakere edenlerin (bunlar çok kere yüksek rütbeli diplomatlar veya diğer memurlardır) kabul ettikleri metni parafe etmesidir. İkinci aşama siyasi makam sahibi bir yetkilinin (bakan, başbakan, cumhurbaşkanı veya Bakanlar Kurulu’nun yetki vereceği herhangi bir kişi) paraf edilen metni imzalamasıdır. Üçüncü aşama bu metnin parlamento tarafından tasdikidir. Dördüncü ve son aşama ise metnin tasdik edildiğine dair bir belgelerin taraflar arasında teati (karşılıklı alıp verme, değiştirme) edilmesidir. İleride göreceğimiz üzere bu protokoller 10 Ekim 2009 tarihinde Zürih’te imza edilecek ancak imzayı izlemesi gereken iki aşama gerçekleşmediği için protokoller yürürlüğe girip uygulanamayacaktır.

Genel olarak anlaşmaların parafe edilmeleri değil imzalandıkları kamuoyuna duyurulur. Söz konusu iki protokol için böyle yapılmamış ve “siyasi istişareler” için bir zaman ayrılarak imza aşaması bunların sonuna bırakılmıştır. Siyasi istişareleri Türkiye’nin değil Ermenistan’ın istediği ve protokollerin koalisyon ortağı partilere, muhalefete, kamuoyuna ve ayrıca Diaspora Ermenilerine anlatılması için bu istişarelere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır.

İkinci olarak paraf edilen bu metinlerin neden protokol olarak adlandırıldıkları da sıkça sorulan bir sorudur. İkili veya çok taraflı uluslararası uzlaşmayı içeren metinler nota teatisi, sözleşme, anlaşma, antlaşma gibi adlar taşırlar. Bazen eski Türkçe veya yabancı dillerdeki itilaf, antant, konvansiyon, şart, nihai senet gibi adlar da kullanılmaktadır. XIX. asırda bu adlar imzalanan belgenin

önemine göre verilirdi. En az önemli işler için nota teati edilir, en önemli konular için Antlaşma (Treaty) veya Şart (Charter) imzalanırdı. Bu gün de esas itibariyle böyle yapılmaktadır. Genelde diplomatik ilişki kurulması bir protokol imzasıyla olduğundan Ermenistan ile diplomatik ilişki kuran belgeye de protokol denmiştir. Ancak iki ülke arasında işbirliğini düzenleyen belgeye de protokol denmiştir ki bu, pek uygun değildir; bu belge için anlaşma (agreement) denmesi yerinde olurdu. Bununla beraber bu konuda kesin bir kural olmadığından ortada hukuki yönden bir yanlışlık yoktur. Son olarak, hangi adı taşırsa taşırsınlar, bu belgeler arasında, imzalayanların yükledikleri taahhütler (sorumluluklar) bakımından, bir fark mevcut değildir; hepsi imzalayanları aynı derecede bağlar.

2. Protokollerin Tahlili

İmzalanan Protokollerin resmi Türkçe ve İngilizce başlıkları şunlardır:⁸⁶

“Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkiler Kurulmasına Dair Protokol” (Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations Between the Republic of Turkey and the Republic of Armenia)

“Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol” (Protocol on Development of Relations Between the Republic of Turkey and the Republic of Armenia)

Biz, kolaylık olması için, “Birinci Protokol” veya “İkinci Protokol” diyeceğiz.

2.1 Birinci Protokolün Tahlili

Adının da ifade ettiği gibi bu protokolün amacı iki ülke arasında diplomatik ilişkileri kurmaktır. Aynı zamanda tarafların karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik de açacağı da bu Protokol’de belirtilmektedir.

Protokol metninin büyük bir kısmında Tarafların ilişkileri sürdürürken dikkate alacakları uluslararası antlaşmalar ve ilkeleri sayılmakta ve ayrıca gerçekleştirecekleri bazı hususlar da belirtilmektedir. Bunlar şöyle özetlenebilir:

Diplomatik ilişki kurulmasının amacı iyi komşuluk ilişkilerinin tesis edilmesi

⁸⁶ Protokoller Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde hazırlanmıştır. Yorum farkı halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

ve siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda ikili ilişkilerin geliştirmesidir. Taraflar, Birleşmiş Milletler Antlaşması, Helsinki Nihai Senedi ve Yeni Avrupa için Paris Antlaşması çerçevesindeki yükümlülüklerine atıfta bulunmaktadır. İkili ve uluslararası ilişkilerde eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine karışmama, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı gösterileceğini teyit etmektedir. Taraflar ayrıca aralarında güven ortamı yaratılması ve korunmasının tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarın güçlenmesine katkıda bulunacağını belirtmekte ve aynı zamanda güç kullanmak veya güç kullanmak tehdidinde bulunmaktan kaçınmaya, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümünü desteklemeye ve insan hakları ve temel özgürlükleri korumaya kararlı olduklarını ifade etmektedir. Daha sonra Taraflar aralarındaki mevcut sınırı tanıdıkları teyit etmekte ve ortak sınırın açılması için kararlarını vurgulamakta ve ayrıca iyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bağdaşmayacak herhangi bir politika izlemekten kaçınacaklarını belirtilmektedir. Taraflar, nedenini dikkate alınmadan terörizm, şiddet ve aşırılığın tüm biçimlerini kınamakta bu tür hareketleri hoş görmekten veya özendirilmekten kaçınacaklarını ve bunlara karşı mücadelede işbirliği yapacaklarını beyan etmektedir. Son olarak Taraflar, ilişkilerinin ortak çıkarlar, iyi niyet, barış, karşılıklı anlayış ve uyum esasları üzerine kurulması için yeni bir model geliştirme ve yön belirleme iradelerini teyit etmektedir.

Yukarıda saydığımız hususlardan ikisi Türkiye için özel bir öneme sahiptir.

2.1.1 İki Ülke Arasındaki Sınırın Tanınması

İki ülke arasındaki sınırlar konusunu değerlendirebilmek için geçmişe kısa bir göz atmak gerekmektedir. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve giderek güçlenen Ermeni milliyetçiliğinin başlıca emeli “Büyük Ermenistan”ı kurmaktı. Bu Ermenistan, günümüzdeki Türkiye’den, Azerbaycan’dan, Gürcistan’dan hatta İran’dan alınacak topraklardan oluşacaktı. Ermeni milliyetçiler kuşaklar boyunca bu düşe inadılar, gerçekleştirmeye çalıştılar ancak başarılı olamadılar zira istedikleri topraklarda Ermeniler çoğunlukta değildi ve esasen böyle büyük bir projeyi yaşama geçirecek olanaklara sahip de değildiler.

1917’de Rus İmparatorluğu, çıkan isyanlar nedeniyle savaştan çekilmek zorunda kalınca, savaştan sonra Osmanlı İmparatorluğundan alınarak Rusya’ya verilmesi öngörülen Doğu Anadolu’nun bir bölümünün, başka talip olmadığı için, Ermenistan’da verilmesi düşünüldü. Sevr Antlaşması Doğu Anadolu’da yaklaşık 120.000 km² büyüklüğünde (günümüz Ermenistan’ı 28.000 km²) bir arazinin Ermenistan Cumhuriyetine verilmesine hükmetti. Ancak Ankara Hükümeti Sevr’i kesinlikle reddedince bu Antlaşma uygulanamadı. Ermeniler

Sevr'in kendilerine verdiği toprakları almak isteyince bu bölgede Kazım Karabekir'in kumandasındaki Türk kuvvetlerine yenildiler ve Doğu Anadolu'dan çıkarıldılar. 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü'de imzalanan bir antlaşma ile Ermeniler Sevr'in geçersizliğini kabul ettiler; bu antlaşma Türkiye-Ermenistan sınırını da saptandı. Bu sınır, ufak değişikliklerle bugünkü sınırdır.

Ermenistan kısa süre sonra Sovyetlere teslim olarak bağımsız devlet statüsünü kaybetti ve Gümrü antlaşması uygulanamadı. Ne var ki yaklaşık dört ay sonra Ankara Hükümeti Sovyetler Birliği'yle Moskova Antlaşması'nı imzaladı ve antlaşma da, dolaylı bir şekilde, Sevr'in geçersizliğini kabul etti; ayrıca Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin sınırını da saptadı. Bu sınır Gümrü Antlaşması'nın sınırdır. Altı ay kadar sonra Türkiye, 13 Ekim 1921 tarihinde, artık Sovyetler Birliği içinde yer alan Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'la Kars Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada saptanan sınır da Gümrü ve Moskova antlaşmalarını sınırının aynıdır. Sonuç olarak Türkiye'nin bu bölgedeki sınırları hem Sovyetler Birliği ile hem de bu Birlik içinde yer alan üç komşu ülkeyle yapılan ve günümüzde de geçerli olan antlaşmalarla (Moskova ve Kars antlaşmaları) saptanmış bulunmaktadır.

Türkiye, 1990'ların başlarında Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletlerle diplomatik ilişkiler kurulması için her ülke ile bir protokol imzalamak usulünü izlemişti. Ermenistan hariç, diğer yeni devletlerle bu protokollerin imzalanmasında hemen hiçbir zorlukla karşılaşılmamıştır. Ermenistan ise, evrensel bir ilke olan sınırların dokunulmazlığına saygı veya diğer deyişleyle mevcut sınırların karşılıklı olarak tanınması ilkesinin kabulünde isteksizlik göstermiş bu ilkeyi reddetmeyen ancak açıkça kabul etmek de istemeyen bir tutum izlemiştir. Türkiye de mevcut sınırlar açıkça tanınmadığı için Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmamıştır.

Ermenistan hükümetlerinin Türkiye ile mevcut sınırları açıkça tanımak istememelerinin temelinde Ermenistan'da ve Diaspora'da "Büyük Ermenistan" inancın köklü bir şekilde mevcut olması yatmaktadır. Ancak Türk-Sovyet sınırı, uluslararası bir sınır olarak, tüm ülkeler tarafından tanınmış ve Sovyetlerin ortadan kalkmasından sonra da bu tutumda bir değişiklik olmamıştır. Diğer yandan sınırla ilişkin uluslararası antlaşmalara göre de⁸⁷ Kars Antlaşması halen

87 Söz konusu antlaşmalar arasında, Devletlerin antlaşmaların ardılı olmasına dair 1978 Sözleşmesi ile Antlaşmalar Hukukuna dair 1969 Viyana Sözleşmesi sayılabilir. 1978 Sözleşmesinde bir antlaşma ile çizilen sınırların devletlerin ardıl olması halinde değişmeyeceği, 1969 Sözleşmesinde ise bir antlaşmanın devletler arasında sınır tesis etmesi halinde, o antlaşmayı sona erdirmek veya o antlaşmadan çekilmek için, şartlarda meydana gelen esaslı değişikliğe başvurulamayacağı belirtilmektedir. Bu konuda önemli bir husus da Ermenistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra, 21 Aralık 1991 tarihinde Almatı'da, bazı eski Sovyet Cumhuriyetleriyle birlikte yayınladığı bir bildiri de Sovyetler Birliğinin imzaladığı antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getireceğini beyan etmesidir.

geçerlidir. Ayrıca Ermenistan hükümetlerinin Türkiye’den resmen toprak talebinde bulunmadığını da dikkate almak gerekmektedir. Burada sorun, Ermenistan Hükümetlerinin toprak talebinde bulunmazken mevcut sınırı tanıdıklarını açıkça ifade etmemelerinde yatmaktadır. Bu belirsiz tutum toprak talebinin ileri bir tarihe ertelendiği gibi bir kanı yaratmaktadır. Gerek Başkan Koçaryan, gerek Başkan Sarkisyan’ın bu anlama gelen beyanları vardır.⁸⁸

Birinci Protokolde sınırlarla ilgili hüküm aynen şöyledir: Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti “İki ülke arasındaki mevcut sınırların uluslararası hukukun ilgi antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanındığını teyit ederek”.

Metindeki “uluslararası hukukun ilgili antlaşmaları” sözcükleri Moskova ve Kars Antlaşmalarını ifade etse gerektir; zira iki ülke arasındaki sınırı “tanımlayan” başka antlaşmalar yoktur. Diğer yandan Birinci Protokolde tarafların ikili ve uluslararası ilişkilerinde toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı göstereceklerini ifade etmeleri de mevcut sınırın tanınmış bulunduğu olgusunu güçlendirmektedir.

Şüphesiz sadece Kars Antlaşması’nın halen geçerli olduğunu veya sadece mevcut sınırı tanındığını belirten ifadeler çok daha uygun olurdu. Müzakereler sırasında Ermeni hükümetinin kamuoyundan gelecek tepkileri dikkate alarak bu tür kesin ifadeleri kabule yanaşmadığı anlaşılmaktadır. Ancak mevcut metnin, biraz dolambaçlı da, olsa iki ülke arasındaki sınırı tanıdığı sonucuna da varılmaktadır. Metindeki “uluslararası hukukun ilgili antlaşmaları” sözcükleri Moskova ve Kars Antlaşmalarını ifade etse gerektir; zira iki ülke arasındaki sınırı “tanımlayan” başka antlaşmalar yoktur.

Diğer yandan Birinci Protokolde tarafların

ikili ve uluslararası ilişkilerinde toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı göstereceklerini ifade etmeleri de mevcut sınırın tanınmış bulunduğu olgusunu güçlendirmektedir.

Biz bu sonuca Birinci Protokol’ün metnini yorumlayarak varıyoruz. Ancak, ileride göreceğimiz gibi, Ermenistan Anayasa Mahkemesi bu metni başka şekilde yorumlamış ve sınırın, sınırdan geçiş işlemleri için tanındığını ifadeyle bu konuda bir belirsizlik yaratmıştır.

88 Başkan Koçaryan 2005 yılı Nisan ayında yaptığı bir konuşmada hiçbir devlet kuruluşunun Türkiye’den toprak talebinde bulunmamış olduğunu belirttikten sonra kendi politikalarının “soykırımın” tanınmasını içerdiği ve gelecekteki başkan ve politikacıların bu tanınmanın yasal sonuçlarıyla ilgileneceklerini söylemiştir. (*PanArmenian.net*, 2 Nisan 2005) Bilindiği üzere aşırı Ermeniler için Türkiye’nin soykırım iddialarını tanınmasının sonuçları tazminat ödenmesi ve Ermenistan’a toprak verilmesi anlamını taşımaktadır. Başkan Sarkisyan ise 23 Temmuz 2011 tarihinde bir öğrencinin kendisine Ağrı Dağı dâhil Batı Ermenistan’ın Ermenistan’la birleşmesinin mümkün olup olmayacağını sorusuna “Her şey genç kuşağa bağlıdır. Her kuşağın gerçekleştireceği bazı amaçları vardır” cevabını vermiştir. (*Asbarez*, 25 Temmuz 2011; “Sarkissian Tackles Western Armenia Question,” *News.am*, 25 Temmuz 2011) Adı geçen bu sözleri Türk Dışişleri tarafından şiddetle kınanmıştır. (*Ermeni Araştırmaları*, sayı 39, ss. 14-15).

2.1.2 Terörizmin Kınanması ve Teröre Karşı Mücadele İçin İşbirliği Yapılması

Birinci Protokolde, sınırların tanınması dışında Türkiye için en önemli ilke, iki ülkenin terörizm, şiddet ve aşırılığın her türünü kınadıklarına, bu tür hareketleri desteklemekten veya özendirmekten kaçınacaklarına ve bu hareketlere karşı mücadele için işbirliği yapacaklarına dair ifadelerdir.

Türkiye ve özellikle Türk diplomatları, 1973 ila 1986 yılları arasında Ermeni terörüne maruz kalmış, yabancı ülkelerde 32 diplomatımız veya yakınları katledilmiş ve birçok kişi de yaralanmıştır. O günlerde gündemin en ön sıralarında yer alan bu olaylar günümüzde, maalesef, kamuoyunun belleğinden neredeyse silinmiştir. Diğer yandan gerek Ermenistan gerek Diaspora kamuoyu ve medyası sanki bu olaylar hiç olmamış gibi hareket etmektedir.

Tarih Ermeni milliyetçilerinin terörü bir siyasal araç için kullandığını göstermektedir. Diğer yandan bu terör sadece Osmanlıları veya Türkleri hedef almamış ve 1986'da da son bulmamıştır. Karabağ savaşları sırasında yüzlerce kişinin katledilmesine yol açan Hocalı katliamını terörden başka bir şekilde nitelendirmek zordur. Bu terör bizzat Ermenileri de vurmuştur. 27 Ekim 1999'da bir terörist grup Ermenistan Parlamentosunu basarak Başbakanı, Meclis Başkanını dâhil, sekiz kişiyi öldürmüş ve 30 kişiyi yaralamıştır.

ABD'deki 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, özellikle Batılı ülkelerde, teröre karşı gayet kesin bir tutum alınmıştır. Artık 1970 ve 1980'li yıllarında olduğu gibi, Ermeni terör eylemlerinin bu ülkelerde tasvip edilmese de bir tür sempati ile karşılanması, ilke olarak, pek mümkün görülmemektedir. Ancak Ermeni militanların aşırılıkları hatırlandıkça, bu tür hareketlerin yeniden başlaması da tamamen olasılık dışı da değildir. O nedenle diplomatik ilişkileri kuran protokole terörü kınayan ve mücadele gereğini belirten bir madde konması, ileride, gerektiği takdirde, Ermenistan'ı sorumlu tutmak açısından gayet isabetli olmuştur.

Diğer yandan ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin İkinci Protokolde terörizm, sınır aşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı mücadelede tarafların uluslararası toplumun eylemlerini desteklemeye hazır oldukları belirtilmeleri de bu konularda önemli taahhütlerdir.

2.2 İkinci Protokolün Tahlili

Birinci Protokolde olduğu gibi bu Protokol'ün başında da Taraflar önemli veya esas ilişkin olarak gördükleri bazı hususlara değinmekte ve bunları şu şekilde saymaktadırlar: Aralarındaki ikili ilişkilerin karşılıklı çıkarlara saygı ve güven

temelinde geliştirilmesinin hedef olduğu; ilişkilerini, iki ülkenin ortak çıkarları esas alınarak, siyasi, ekonomik, enerji, ulaştırma, bilimsel, teknik kültürel ve diğer alanlarda geliştirmeye kararlı oldukları; özellikle BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği kuruluşları kapsamında ilişkilerini geliştirecekleri; bölgede demokratik ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanması, bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için iki devletin işbirliği yapmasının ortak amaçları olduğu; bölgesel ve uluslararası uyumsuzluk ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları esas alınarak barışçı bir şekilde çözümlenmesi hususunda taahhütleri bulunduğu. Bu protokolde ayrıca Tarafların terör, sınır aşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı mücadeleyi destekleyecekleri de vurgulanmıştır.

Bu protokolde Tarafların başlıca üç konuda anlaşmış olduklarını belirtmektedirler. Bunlar,

1. Ortak sınırın açılması, 2. İlişkilerin geliştirileceği alanların saptanması, 3. Bu alanlardaki çalışmalarını gerçekleştirmek üzere alt komisyonları da olan Hükümetler arası bir ikili komisyon kurulması

2.2.1 Sınırın açılması

İki ülke arasındaki sınır bu Protokolün yürürlüğe girmesinden itibaren iki ay içinde açılacaktır.

2.2.2 İlişkilerin Geliştirileceği Alanlar

- Dışişleri Bakanları arasında düzenli siyasi istişarelerin gerçekleştirilmesi,
- İlişkilerinin tarihsel boyutuna ilişkin bir diyalog kurulması,
- Ulaştırma, iletişim, enerji altyapısı ve şebekelerinden en iyi şekilde yararlanılması,
- Aralarındaki işbirliğini güçlendirmek amacıyla ikili hukuki çerçevenin geliştirilmesi
- İlgili kurumlar arasında ilişkilerin desteklenmesi, uzman ve öğrenci değişiminin teşviki yoluyla bilim ve eğitim alanlarında işbirliği yapılması, iki tarafa ait kültürel mirasın korunması ve ortak kültürel projelerin başlatılması

- İki ülkenin vatandaşlarını korunması için konsolosluk alanında işbirliği yapılması
- Ticaret, turizm ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla somut tedbirler alınması
- Çevre konularına ilişkin diyalog kurulması ve işbirliğinin geliştirilmesi

Türkiye-Ermenistan arasında diplomatik ilişki bulunmadığından iki ülke resmi makamların düzenlediği veya gerçekleşmesine yardımcı olduğu hiçbir faaliyet yoktur. Üçüncü ülkeler aracılığıyla bir tür kaçak ticaret yapılmakta, ayrıca 50.000 kadar Ermeni Türkiye'ye tatile gelmekte, sayısı tam olarak bilinmeyen 50.000 kadar veya daha fazla Ermeni Türkiye'de kaçak çalışmakta, bazı kişilerin veya bazı özel kuruluşların kültürel faaliyetler gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bunlar sadece özel alanda gerçekleştirildiği için iki taraf arasında resmi olarak hangi alanlarda işbirliği yapılacağına saptanmasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

2.2.3 Örgütlenme

Yukarıda sayılan alanlarda yapılacak işbirliğinin planlaması, gerçekleştirilmesi ve denetlenmesi için bir örgütlenmeye gidilmiştir. Buna göre bir Hükümetler arası bir Komisyon kurulacak ve bu komisyonun alt komisyonları da bulunacaktır.

Konsolosluk konuları hariç, yukarıda sayılan çalışma alanlarının her biri için aşağıda gösterilen alt komisyonlar kurulacaktır.

- Siyasi İstişare Alt Komisyonu
- Ulaştırma, İletişim ve Enerji Altyapı ve Şebekeleri Alt Komisyonu
- Hukuki Konulara İlişkin Alt Komisyon
- Bilim ve Eğitim Alt Komisyonu
- Ticaret, Turizm ve Ekonomik İşbirliği Alt Komisyonu
- Çevre Sorunlarına İlişkin Alt Komisyon
- Tarihsel Boyuta İlişkin Alt Komisyon

2.2.4 Yürürlükle İlgili Süreler

Protokol Hükümlerinin yürürlüğe girmesine ilişkin olarak bazı süreler saptanmıştır. Bunların en önemlisi Ortak sınırın protokolün yürürlüğü girmesinden iki ay sonra açılacak olmasıdır.

2.2.5 Bazı Açıklamalar: Karabağ Sorunu, Terör ve Örgütlü Suçlar, Tarihsel Boyut Alt Komisyonu

İkinci Protokolde özellikle önem arz eden bazı hususlar vardır. Bunlar hakkında aşağıda bilgi veriyoruz.

Ne Birinci ne de İkinci Protokol'de Karabağ Sorunundan bahsedilmemektedir. Karabağ Türkiye ile Ermenistan arasında değil, Ermenistan ile Azerbaycan arasında bir anlaşmazlık olduğundan bu normaldir. Ancak Türkiye, Ermenistan ile yapacağı bu anlaşmayı, bir noktada olsun, Karabağ sorununa bağlamak istediğinden bu sorunun çözülmesi gereği, dolaylı ifadelerle İkinci Protokol'de yer almıştır. Bu Protokoldeki, tarafların “bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için işbirliği yapmalarının ortak amaçları olduğu; bölgesel ve uluslararası uyumsuzluk ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları esas alınarak barışçı bir şekilde çözülmesi hususunda taahhütleri bulunduğu” ifadeleri Karabağ Sorunu ile ilgilidir. Buna dayanarak Protokol yürürlüğe girdikten sonra Ermenistan'dan bu taahhütleri dikkate alarak bir an önce Karabağ Sorunun çözümüne yönelmesinin istenebileceği öngörülmüştür.

Birinci Protokol'de olduğu gibi bu protokolde de yer alan, iki ülkenin terörizm, şiddet ve aşırılığın her türünü kınadıklarına, bu tür hareketleri desteklemekten veya bunlara müsamaha etmekten kaçınacaklarına ve bu hareketlere karşı mücadele için işbirliği yapacaklarına dair ifadelerin, geçmişteki Ermeni terörü nedeniyle Türkiye bakımından önemli olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu Protokol'deki tarafların terörizme, sınır aşan örgütlü suçlara, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı mücadeleyi destekleyecekleri ifadeleri de Türkiye için önemlidir zira PKK ve benzeri faaliyetler “sınır aşan” örgütlü suçlara girmektedir. Bazı PKK'lıların Ermenistan'da ikamet ettiğine dair basın haberleri vardır. Protokoller yürürlüğe girdikten sonra Türkiye, bu kişiler o sırada Ermenistan'da zararlı bir faaliyette bulunmasalar dahi, iade edilmelerini isteyebilecektir. Diğer yandan uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ile mücadele de Türkiye için ayrıca öneme sahiptir. Türkiye tüm bu konuları kurulacak olan siyasi istişare alt komisyonuna veya hukuk işleri alt komisyonlarına getirebilecektir.

İkinci Protokol'ün Türkiye bakımından en önemli bölümü, soykırım iddialarının resmen tartışılmasına olanak sağlayacağı düşünülen bir "Tarihsel Boyuta İlişkin Alt Komisyon" kurulmasıdır. Bu konuda Protokol'deki madde şöyledir: "İki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulanmaya konması için ve Türk, Ermeni ve aynı zamanda İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanların da yer alacakları tarihsel boyuta ilişkin komisyon"

Türkiye'nin 2005 yılında Ermenistan'a önerdiği "Tarihçiler Komisyonu"ndan ilham almışa benzeyen bu metin ciddi belirsizlikler içermektedir. Bu durum metnin üzerinde çok tartışıldığına ve tarafların kabul edebilmesi için de bazı yuvarlak ifadeler kabul etmek zorunda kalındığına işaret etmektedir. Başlıca sorun "tarihsel boyut"un neyi ifade ettiğinin açıklanmamış olmasından ileri gelmektedir. Türkiye için bu deyim öncelikle Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Ermeni sorununu ve bu arada özellikle soykırım iddialarını kapsamaktadır. Ancak Ermeni tarafı bu alt komisyona "soykırım sonuçlarını" tartışma görevini vermek istemiştir. Nitekim Protokollerin imzalanmasından kısa süre önce Ermenistan Başbakanı Tigran Sarkisyan ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan Ermenilerin bıraktığı mallar ve "soykırım kurbanlarının mirasçılara" verilecek tazminat konusunun bu alt-komisyonunda gündeme getirileceği belirtmişlerdir.⁸⁹ Protokoller imzalandıktan sonra da Başkan Sarkisyan da benzer ifadelerde bulunmaya başlamıştır. Soykırım Bilim Adamları Ulusal Derneği Başkanı William Schabas'ın bir mektubuna verdiği cevapta Tarihsel Boyut Alt Komisyonu'nun bir tarihçiler komisyonu olmadığını, bu Alt -Komisyonun amacının soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması olduğunu ve Ermeni soykırımının hiçbir şekilde Alt Komisyon'da tartışma konusu olamayacağını ifade etmiştir.⁹⁰ Diğer yandan, yine ilerde göreceğimiz gibi, Ermenistan Anayasa Mahkemesi Protokollere ilişkin

Başlıca sorun "tarihsel boyut"un neyi ifade ettiğinin açıklanmamış olmasından ileri gelmektedir. Türkiye için bu deyim öncelikle Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Ermeni sorununu ve bu arada özellikle soykırım iddialarını kapsamaktadır. Ancak Ermeni tarafı bu alt komisyona "soykırım sonuçlarını" tartışma görevini vermek istemiştir.

89 Başbakan Tigran Sarkisyan için: "Türkiye'nin sınırlarını tanıyoruz," *Hürriyet*, 9 Ekim 2009. Dışişleri Bakanı Şavarş Koçaryan için: "Armenia Not To Weaken Its Stance On International Recognition Of Genocide," *Panarmenian.net*, 9 Ekim 2009.

90 "Sarkisian to IAGS President: No to Commission of Historians, Yes to Eliminating Consequences of Genocide," *The Armenian Weekly*, 14 Aralık 2009.

kararında Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. Maddesi'ne dayanarak, soykırım konusunun tartışılmayacağına hükmetmiştir. Bu durumda daha Protokoller uygulamaya konmadan iki ülke arasında Tarihsel Boyut Alt Komisyonu'nun görevi ve işlevi konusunda derin bir görüş ayrılığı belirmiştir.

2.3 Protokollerin Siyasi Açıdan Tahlili

Bu tahlili Tarafların Protokollerden hangi sorunların çözümlenmesini beklediklerini ve bunu ne ölçüde elde ettiklerini araştırarak yapacağız.

Türkiye'nin Ermenistan'la başlıca üç sorunu vardır. Bunlar iki ülke arasındaki mevcut sınırın tanınması, soykırım iddialarının siyasi bir konu olmaktan çıkarılarak bilimsel bir incelemeye tabi tutulması ve Karabağ sorununun, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliği çerçevesinde çözümlenmesidir. Bu üç sorunu Protokoller açısından incelediğimizde şu durumu görüyoruz.

İki ülke arasında mevcut sınır tanınmışsa da, aşağıda ayrıca göreceğimiz üzere, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin bu tanınmanın sadece sınır geçişlerini ile ilgili olduğuna dair kararı bir tereddüt yaratmış ve bu tanınmanın toprak bütünlüğünü tanımak anlamına gelmeyebileceği gibi bir düşünce doğurmuştur. Diğer yandan, Anayasa Mahkemesi'nin kararı gereğince Ermeni Tarafının soykırım konusunu görüşmeyeceği kesinleşmiştir. Buna karşılık Ermeni Tarafı tehcir sırasında terk edilen Ermeni malları ile tehcir edenlere ödenecek tazminat konularını "Tarihsel Boyut Alt-Komitesinde görüşmek istemektedir. Üçüncü ve sonuncu sorun olan Karabağ'a gelince, dolaylı bazı atıfla dışında Protokoller bu konuyu ele almamıştır.

Bu durumda Türkiye'nin üç talebinden sadece biri (sınırın tanınması) o da kısmen Protokollerle bir çözüme kavuşmuştur.

Ermenistan'ın Türkiye'den taleplerine gelince bunları resmi ve resmi olmayan olarak ikiye ayırmak mümkündür. Resmi talepler diplomatik ilişki kurulması ve sınırın açılmasıdır. Bunlar Birinci Protokolle açık bir şekilde sağlanmıştır.

Resmi olmayan talepler soykırım savının tanınması, tehcir edilenlere mallarının iadesi, bu kişilere tazminat ödenmesi ve Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a toprak verilmesi olarak özetlenebilir. Protokollerde bu konular yer almamaktadır. Ancak Tarihsel Boyut Alt-Komisyonu'nun bu taleplerden bazılarının yerine getirilmesi için kullanılmak istendiği anlaşılmaktadır.

Bu durumda bir kıyaslanma yapıldığında Ermenistan'ın Protokollerden Türkiye'den daha fazla yararlanacak olduğunu söylemek mümkündür.

3. Protokoller Hakkında bilgi verilmesi

Yukarıda değindiğimiz gibi 31 Ağustos 2009 tarihli Ortak Basın Açıklamasında Protokoller için iç siyasi istişarelerin başlatılması hususunda mutabık kalıldığı bu istişarelerin altı hafta içinde tamamlanacağı ardından Protokollerin imzalanacağı bildirilmekteydi. Aslında gerçek anlamda istişareler söz konusu olmayıp, daha ziyade bazı kuruluşlara ve kamuoylarına Protokoller hakkında bilgi verilmesinin söz konusu olduğu ve bu bilgilendirmeye Türkiye'den ziyade Ermenistan'ın ihtiyaç duyduğu görülmekteydi.

3.1 Ermenistan'da Bilgi Verilmesi

Ermenistan'da ve Diaspora'da Protokoller hakkında bilgi verme çalışmalarının büyük bir kısmını bizzat Başkan Sarkisyan yürütmüştür. Başkan önce 17 Eylül 2009 tarihinde Ermenistan siyasi parti liderleriyle “Türk-Ermeni ilişkilerinin Normalleştirilmesinin Güncel Durumu” konusunda bir toplantı düzenlemiş ve burada yaptığı konuşmada,⁹¹ özetle, Türkiye ile ilişkiler normalleşecekse buna, Ermeni ve Türk liderlerinin siyasi iradesinin üstünde ve dışında, iki toplumun da katılmasını gerektirdiğini, aksi halde sorunun çözülmeyeceğini, bu süreç çıkmaza girerse çelişkilerin ve husumetin derinleşeceğini, şimdiye kadar hiçbir siyasi kuruluşun Türkiye ile sınırların açılmasını ve bu ülke ile diplomatik ilişki kurulmasını reddetmediğini, Türkiye ile diplomatik ilişki kurmanın Türklerle bir diyalog başlatılması için asgari bir koşul olduğunu ve Türk-Ermeni ilişkilerinde, ekonomik ve siyasetten tarihe kadar uzanan birçok konu bulunduğu söylemiştir.

Başkan Sarkisyan aynı gün medya temsilcisiyle bir araya gelip protokoller hakkında bilgi vermiştir.⁹²

Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan 16 Eylül 2009 tarihinde Parlamento'da bir konuşma yaparak protokoller hakkında ön bilgi vermiş ve Ermenistan'ın soykırımın uluslararası tanınması politikasından vazgeçmeyeceğini vurgulayarak ve bu görüşü Türkiye'de de dile getirmiş olduğunu söylemiştir.⁹³ Nalbantyan ayrıca protokollerde önkoşul bulunmadığını ve Karabağ sorun ile Protokoller arasında bir bağ olmadığını da ifade etmiştir.

Ermeni kilisesi Ermenistan'ın siyasi yaşamında önemli bir yer işgal etmektedir.

91 Konuşmanın tam metni için bkz.:

<http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2009/09/17/news-49/> (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

92 “President Serzh Sargsyan Had A Meeting with the Head of Over Thirty Armenian Mass Media Outlets,” *ARKA*, 23 Eylül 2009.

93 “Nalbantyan: Soykırımdan vazgeçmeyiz” *NTVMSNBC.com*, 17 Eylül 2009.

Bu nedenle Başkan Sarkisyan Baş Patrik Başkan Karekin II ile protokoller konusunda bir görüşme yapmıştır.⁹⁴ Baş Patrikliğin Yüksek Ruhani Konseyi 30 Eylül'de yayımladığı bir bildiriye, Türkiye ile Ermenistan arasında önkoşulsuz diplomatik ilişki kurulmasını ve iki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecini memnuniyetle karşıladığını bildirdikten sonra Ermeni halkının Türkiye ile yaşadığı acı tarihi deneyimlere, Türkiye'nin Ermeni soykırımını inkâr eden resmi politikası ve Ermenistan'a karşı hoşgörüsüz tutumuna değinilmiş ve Ermeni soykırımının tartışılmaz bir gerçek olduğu belirtilmiştir.

Sarkisyan, ülkenin başlıca sorunları görüşmek ve bu konuda danışmak üzere, seçildikten kısa bir süre sonra, bir Halk (veya Kamu) Konseyi kurmuştu.⁹⁵ Sarkisyan bu Konsey'de 30 Eylülde yaptığı bir konuşmada Protokollerin Türkiye'ye teslim olmayı veya bu ülke ile ortaklık kurmayı öngören bir antlaşma olmadığını, Türkiye ile mevcut tüm sorunları çözmek veya Türkiye'nin dostu olmak gibi bir amaçları olmadığını, ancak bir diyalog kurabilmek için gerekli ortamı yaratmaya çalıştıklarını, zira Türkiye ile normal ilişkiler kurulması gerektiğini söylemiştir. Ardından Ermenistan'ın Türkiye'den her istediğini alamadığı yolundaki bazı eleştirilere cevap olarak, protokollerin sadece Ermenistan taleplerini içermesinin mümkün olmadığını ayrıca Protokollerin Ermenistan için bazı riskler taşıyabileceğini ancak her konuda risk olabileceğini belirterek protokollerde bir önkoşul olmadığını vurgulamıştır.

Ermenistan Devlet Başkanı "soykırım" konusunda Türkiye ile ilişki kurmanın Ermeni soykırımını unutmak anlamına gelmediğini yüzlerce defa söylediğini, Ermeni soykırımını tanıma sürecinde bir yavaşlama olsa bile bunun protokollerin imzalanmasından değil, gerekli çabanın gösterilmemiş olmasından ileri geldiğini, kendisinin protokollerin imzalanmasının Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınmasını kolaylaştıracağını iddia etmediğini, aksine soykırımı inkâr edenlerin bu protokollere gönderme yapacaklarını, o nedenle soykırımın tanınması konusunda daha ısrarcı olması ve daha fazla çaba harcaması gerektiğini söylemiştir. Protokollerin imzalanmasının soykırımın tanıma sürecinin hızını azaltsa bile bu konuda Türkiye içindeki tartışmayı arttıracığını belirten Sarkisyan "Bizim için önemli olan nedir? Ermeni soykırımının bir ülke tarafından kabul edilmesi mi veya Türkiye'nin, soykırım sözcüğünün kullanılmasını suç olarak kabul eden kanunu iptal etmesi mi ?" demiştir. Tarihi Boyut Alt- Komisyonu'nda Türkiye'nin soykırım konusunu tartışmaya açması olasılığını bulunduğunu söyleyen Sarkisyan Alt- Komisyondaki Ermeni bilim adamlarının bu girişimi püskürtecek inandırıcı karşı görüşler bulmaları gerektiğini belirtmiştir.

94 "Sarkisian to Visit Diaspora to Muster Support for Protocols," *Asbarez*, 24 Eylül 2009.

95 "President of Armenia Serzh Sargsyan Forms Public Council," *RFE/RL*, 12 Mart 2009.

Ermenistan Devlet Başkanı Türkiye-Ermenistan arasındaki sınırların tanınması konusunda Sovyetler Birliği'nin Kars Antlaşması'nı beş kez tanıdığını ve Ermenistan'ın 1991 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılırken Sovyetler Birliği tarafından imzalanan tüm anlaşmalara riayet edeceğini taahhüt ettiğini söylemiştir. Ancak hemen sonra, bir çelişki teşkil edercesine, protokollerin Ermenistan'ı Kars Antlaşması'nı tanımaya zorlamadığını da ileri sürmüştür.

Sarkisyan sınırların açılmasının Türkiye'nin Ermenistan'da ekonomik yayılmasına neden olacağından korkanlar olduğunu, bu görüşü paylaşmadığını, uzmanların sınırların açılmasının Türklerden ziyade Ermeni üreticilere olanak sağlayacağını söylediğini, zira Türkler için 3 milyonluk, Ermeni üreticiler için 23 misli büyüklüğünde 70 milyonluk bir pazarın söz konusu olduğunu, ayrıca ucuz Türk mallarının Ermeni pazarlarına gireceği için devamlı bir korku bulunduğunu, bunun Ermeni pazarlarında ucuz mal istenmediği gibi bir kanı doğurduğunu, diğer yandan neden kimsenin İran'ın ekonomik yayılmasından korkmadığına şaşığını ifade etmiştir.

Sarkisyan protokollere Karabağ Sorunu arasında bir bağ bulunmadığını vurgulamış, Ermenistan'ın Karabağ konusunda Azerbaycan'a ek bazı tavizler vermesi karşılığında Türkiye'nin Ermenistan ile barış yapmaya razı olduğu iddialarını gülünç olarak nitelendirmiş ve kendilerinin Karabağ politikasının Başkan Koçaryan dönemimin politikasıyla farklı olmadığını ileri sürmüştür. Türklerin Karabağ Sorunu ile Türkiye Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecinin aynı zamanda çözümlenmesini söyleyebileceğini ancak bunun onların isteği olduğunu, uluslararası toplumun Karabağ Sorunu ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin ortak yanı bulunmadığını birçok kez belirttiğini ifade etmiştir.

Ermenistan Devlet Başkanı'nın bu konuşmasında Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesinin bir bedeli olduğu ve kendisinin bu bedeli ödemeye hazır bulunduğunu da ifade ederek Protokollere tam bir destek vermiştir.

Ermenistan'da belli başlı siyasi partilerin protokoller hakkındaki tutumları şu şekilde özetlenebilir:

Hükümet koalisyonun büyük ortağı, Parlamentodaki 131 sandalyeden 64'üne sahip, Serj Sarkisyan'ın başkanı olduğu Cumhuriyetçi Parti protokolleri desteklemektedir. Ancak, bu desteğin Türkiye taraftarı oldukları gibi görünmelerini veya öyle gösterilmesini önlemek için Ermenistan için her türlü önkoşulun kabul edilmez olduğunu ve Türkiye dahil, Ermenistan'ın kimseden ultimatoma kabul etmeyeceği vurgulamışlardır.⁹⁶

96 "Armenia Not To Allow Any Country Throwing Around Ultimatums," *PanArmenian.net*, 29 Ekim 2009.

Müreffeh Ermenistan Partisi'nin durumu da Cumhuriyetçi Parti'ye benzemektedir. Diğer bir deyimle protokoller desteklenmekte ve fakat protokollerde Karabağ konusuna değinilmemiş olmasını gibi⁹⁷ göstermelik bazı eleştirilerde bulunmaktadır.

Hukuk Devleti Partisi koalisyonun üçüncü ve küçük ortağıdır. Batı yanlısı olarak bilinen bu parti, ayrıntıya veya tartışmaya girmeden protokolleri tam olarak desteklediğini bildirmiştir.⁹⁸

Eski Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan'ın partisi olan Ermenistan Milli Kongresi Protokoller hakkındaki tutumunu bir bildiriyle açıklayarak⁹⁹ Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin hem iki ülkenin hem de bölgenin yararına olduğunu belirtmiş, buna karşılık Tarihi Boyut Alt-Komisyonu'na şiddetle itiraz etmiş ayrıca Türkiye'nin protokolleri onaylamasını Karabağ sorunu bağlanmasından endişe duyulduğu ifade etmiştir. Bu parti Protokollerin 12 Ekim 2009 tarihinde imzalanmasından sonra tutumunu sertleştirerek ihanetinden bahsetmiş, bir tarih komisyonu kurulması karşılığında sınırın açılmasının sağlandığını, böylelikle Türkiye'nin istediğini aldığını, ayrıca Türkiye'nin sınırların açılmasını Karabağ sorununa bağladığı ileri sürmüştü ve "bu ulusal olmayan" sürece son verilmesinin tek yolunun Serj Sarkisyan'ın istifası olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁰ Ancak Protokoller nedeniyle Başkan Sarkisyan sert eleştirilere muhatap olmaya başlayınca bir kez daha tutum değiştirilerek bu kez ılımlı bir dille de olsa Başkan savunulmuştur.¹⁰¹ Ter-Petrosyan'ın bu tutum değiştirmesinin nedeninin Başkanı değil Protokolleri kurtarmak olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Ter-Petrosyan'ın kendi başkanlığı döneminde de Türkiye ile normal ilişkiler kurmak istediği hatırlandığına Protokollere taraf olması normaldir. Ancak ana muhalefet partisi lideri olarak da eleştirilerini sürdürmesi gerektiğinden hayli çelişkili bir duruma düşmüştür.

Kısaca Taşnak Partisi olarak adlandırılan Ermeni Devrimci Federasyonu başından beri ve kesin bir şekilde Protokollerin aleyhinde olmuş, hatta bu nedenle Hükümet koalisyonundan bile çekilmiştir. Ancak bu parti, Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesine, diğer bir deyimle diplomatik ilişki kurulmasına ve sınırların açılmasına, bunlar Ermenistan'ın lehine olduğu için, karşı değildir.

97 "Prosperous Armenia party backs ratification of Armenia-Turkey protocols" <http://www.news.az/articles/armenia/1122> (erişim tarihi: 3 Ocak 2014).

98 "Orinats Yerkir Supports Government's Position on Armenian-Turkish Protocols," *ParArmenian.net*, 15 Eylül 2009.

99 "Armenian National Congress Concerned About Protocol Ratification Process," *Hetq.am*, 2 Eylül 2009.

100 *Noyan Tapan*, 13 Ekim 2009.

101 "Ter-Petrosian Reaches Out to Sarkisian, Blasts 'Extreme Nationalists' " *RFE/RL*, 11 Kasım 2008.

Diğer yandan bu parti için diplomatik ilişki kurulması ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri kurulmasının farklı kavramlar olduğu görülmektedir. Buna göre Türkiye ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri kurulmasının ancak Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanıması ve Ermeni halkının hakları iade etmesiyle mümkündür ve bu "haklar" da Türkiye'nin Ermenistan'a toprak verilmesi, tehcire uğrayanların mirasçılara tazminat ödenmesi ve mallarının iadesi şeklinde özetlenebilir. Taşnaklar ayrıca Protokollere neden karşı oldukları 1 Eylül 2009 tarihinde yayınladıkları bir bildiri ile ortaya koymuşlardır.¹⁰² Bu bildiride yukarıda değindiğimiz "haklar" konusuna ek olarak Protokollerin Ermeni soykırımını "gerçeğini" tartışmaya açmasına ve ayrıca Türkiye'nin Karabağ sorununu bir önkoşul haline getirilmesine değinilmektedir. Taşnak Partisi her fırsatta yukarıdaki hususları kamuoyunun dikkatine getirmek için çaba harcamış ve bu amaçla gösteriler de düzenlenmiştir. Bunlardan 9 Ekim 2009 tarihinde yapılan gösteriye çok sayıda katılım olmuş¹⁰³ kişiler ellerinde "Protokollere Hayır", "Türkiye'ye Tavizlere Hayır" ve "Ön koşullara Hayır" yazılı pankartlarla Başkanlık Sarayından Soykırım Anıtına kadar yürümüşlerdir.¹⁰⁴ Ayrıca Dışişleri Bakanlığı binasının karşısında elli kişilik bir grup açlık grevi yapmış Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan'ın istifası istenmiştir. Taşnak partisi, 12 diğer parti ile birlikte, 6 Ekim 2009 tarihinde protokoller aleyhinde bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride yer alan hususlar, ana hatları itibariyle, yukarıda değindiğimiz Taşnakların 1 Eylül 2009 tarihli bildirisindekilerin aynıdır.¹⁰⁵ Diğer bir deyimle Taşnaklar kendi görüşlerini bu partilere kabul ettirmişlerdir.

Son olarak Miras Partisi'ne değinelim. 2007 Parlamento seçimlerinden önce kurulmuş olan bu partinin lideri Raffi Hovannissian, Amerikan Ermenisi olup Ermenistan'ın ilk Dışişleri Bakanı'dır. Türkiye'ye karşı gayet sert bir politika izlemek istediği için zamanın Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan tarafından 1992 yılında görevden alınmıştır. Miras Partisi Ermenistan'da Diaspora görüşlerine en açık partidir. Bu yönü ile Taşnaklara benzemektedir. Türkiye ve Türkler karşılığında Taşnaklardan bir farkı yoktur. Miras Partisi protokoller açıklandıktan sonra bunların referanduma sunulmasını ve Başkan Sarkisyan'a güvenilip güvenilmeyeceği hususunda da bir referandum yapılmasını istemiş¹⁰⁶ ancak koalisyonun büyük ortağı Cumhuriyetçi Parti bu teklifi reddetmiştir.¹⁰⁷

102 "ARF Bureau Issues Announcement on Protocols," *The Armenian Weekly*, 1 Eylül 2009.

103 Katılanların sayısı hakkında çok değişik rakamlar verilmektedir. Bunlar 60.000 ile (*Asbarez*, 9 Ekim 2009), 4-5 bin (*PanArmenian.net*, 9 Ekim 2009) arasında değişmektedir.

104 "Demonstration in Yerevan. Protesting Against RA-Turkish Protocols," *PanArmenian.net*, 9 Ekim 2009.

105 "ARF Initiates Multi-Party Anti-Protocol Announcement," *Asbarez*, 6 Ekim 2009.

106 "Le parti Héritage d'opposition a réagi aux protocoles arméno-turcs," *Armenews*, 10 Eylül 2009.

107 "Armenian Politics Stagnate While Threat to Statehood Looms," *Hairenik.com*, 23 Eylül 2009.

Bir süre sonra da protokollerin Anayasaya uygunluğun görüşülmesini Anayasa Mahkemesinden talep etmiştir.¹⁰⁸

3.2 Diaspora’da Bilgi Verilmesi

Diasporada yaşayan Ermenilerin sayısı Ermenistan’dakilerin iki mislinden fazladır. Diaspora Ermenilerinin çoğunluğu Ermenistan’a büyük ilgi göstermekte ve her alanda “anavatanı” yardımcı olmaya çalışmakta bu arada özellikle maddi yardım sağlamaktadır. Bu nedenlerle Ermenistan için Diaspora Ermenileri birinci derecede öneme sahiptir.

Diaspora’yı Ermenistan’dan farklı kılan hususlardan biri soykırım iddialarını Ermeni benliklerinin başlıca ögesi olarak görmeleridir. Bu olgu, Diaspora Ermenilerini, Ermenistan Ermenilerine nazaran, Türkiye ve Türklere karşı çok daha olumsuz davranmaya yöneltmektedir. Bununla beraber tüm Diaspora Ermenileri bu açıdan görmek de yanlıştır.

Diaspora’yı Ermenistan’dan farklı kılan hususlardan biri soykırım iddialarını Ermeni benliklerinin başlıca ögesi olarak görmeleridir. Bu olgu, Diaspora Ermenilerini, Ermenistan Ermenilerine nazaran, Türkiye ve Türklere karşı çok daha olumsuz davranmaya yöneltmektedir. Bununla beraber tüm Diaspora Ermenileri bu açıdan görmek de yanlıştır.

Diaspora Ermenilerini üçe ayırmak mümkündür. Çoğunluğu oluşturduğunu düşündüğümüz bir grup soykırım iddiaları ve diğer Ermeni talepleriyle fazla ilgili

değildir. Ermeni siyasi kuruluşlarına pek girmezler, eylemlerine katılmazlar ancak Türkiye ve Türklere karşı olmayı sürdürürler.

İkinci bir grup Taşnakların etkisi altında olup soykırım iddiaları ve diğer Ermeni taleplerini açıkça dile getirmekte ve Türkiye ve son yıllarda Azerbaycan aleyhindeki her türlü etkinliğe katılmaktadırlar.

Üçüncü bir grup soykırım iddiaları ve diğer Ermeni taleplerini tamamen benimsemekle beraber Taşnaklara karşıdır ve onlardan ayrı olarak eylemlerini sürdürmektedir. Genelde varlıklı Ermenilerden oluşan bu grup en fazla ABD’de örgütlenmiştir. Başlıca organları Amerika Ermeni Asamblesi’dir (Armenian Assembly of America). Daha ziyade Kongre’de Türkiye ve Azerbaycan aleyhinde, Ermenistan lehinde lobi faaliyetlerini yürütmektedir. Bu grup, genelde, gerek buldukları ülke Hükümeti gerek Ermenistan Hükümetiyle iyi ilişkiler içinde olmaya özen göstermektedir.

108 “Heritage Party Applies to Constitutional Court With Initiative to Organize Discussion on Initial Armenian-Turkish Protocols,” *Arminfo*, 23 Eylül 2009.

Türkiye-Ermenistan Protokolleri konusunda Birinci Grup, beklenildiği gibi sessizliğini korurken, ikinci grup Taşnak Partisini sadakatle izleyerek Protokollere kesin cephe almıştır. Üçüncü Grup ise Protokoller konusunda Ermenistan Hükümetinin tutumunu aynen benimsemiştir. Dışarıdan bakıldığında en faal Taşnaklar olduğu için onların Protokoller aleyhindeki tutumunun tüm Diaspora Ermenileri için geçerli olduğu gibi bir kanı edinilmektedir.

Başkan Sarkisyan Protokolleri bizzat Diaspora Ermenilerine açıklamanın doğru olacağını düşünmüş ve bu amaçla Ermeni toplumunun en fazla olduğu Paris, New York, Los Angeles, Beyrut ve Rusya’da Rostov kentlerine giderek bu ülkelerdeki veya komşu ülkelerden gelen Ermeni kuruluşları temsilcileriyle görüşmeler yapmıştır. Protokollere karşı olanların toplantıların akamete uğramaması için toplantılara hangi örgütlerden kaç kişi çağrılacağı daha önce tespit edilmiş ve böylece istenmeyenlerin toplantılara katılması önlenmiştir. Genel olarak bu toplantılara, yukarıda “üçüncü grup” olarak tanımladığımız, soykırım iddiaları ve diğer Ermeni taleplerini benimseyen ancak Taşnaklara karşı olan varlıklı kişilerden oluşan örgüt ve kişiler çağrılmıştır.

Toplantılarda Sarkisyan bir konuşma yapmış ardından örgüt temsilcileri konuşmuşlardır. Diğer bir deyimle bir müzakere yapılmamıştır. Esasen protokol metinlerinde bir değişiklik yapmak artık mümkün olmadığından bu toplantılarda müzakere değil bilgi verme söz konusudur. Bu husus bazı Diaspora örgütleri tarafından Başkanın ziyaretinden önce kamuoyuna duyurulmuştur.¹⁰⁹ Bu toplantıların genelde başarılı olduğu ve Başkan Sarkisyan’ın protokoller konusunda geniş ölçüde kendisini dinleyenleri ikna ettiği anlaşılmaktadır. Buna karşın, başta Taşnaklar olmak üzere, aşırı görüşlü Ermeniler protokollere karşı gösteriler yapmışlar veya toplantılar düzenlemişlerdir.

Başkan Sarkisyan ziyaretlerine, 2 Ekim 2009 tarihinde Paris’te başlamıştır. Bu şehirdeki Ermeni Soykırım Anıtı’na (besteci-papaz Komitas’ın heykeli) bir çelenk koyarken 300 kadar Ermeni kendisi aleyhinde, “hain” gibi sloganlar atarak töreni sabote etmek istemiş ve polisle çatışmıştır.

Başkan Sarkisyan ABD’ye ayak basmadan önce aleyhindeki faaliyetler başlamış ve Taşnaklar bilinen görüşlerini dile getiren bildiriler yayımlamışlardır. Bu arada özellikle 27 Eylül’de Kaliforniya’da Los Angeles yakınındaki Glendale şehrinde yapılan ve 10.000 Ermeni’nin katıldığı ileri

109 Örnek olarak Ermeni Yardım Derneği (Armenian Relief Society)’nin bildirisi (“ARS Opposes Armenian-Turkish protocols,” *Yerkir*, 30 Eylül 2009) ve Ermeni Devrimci Federasyonu’nun 30 Eylül 2009 tarihli bildirisi (“ARF Statement on Upcoming New York Meeting with President Sarkisian,” *Hairenik.com*, 30 Eylül 2009).

sürülen gösteri dikkati çekmiştir. New York'ta ise, yine Başkan Sarkisyan'ın gelişinden önce 19 Eylül'de yaklaşık 800 kişinin katıldığı bir gösteri yapılmıştır.

Başkan Sarkisyan 3 Ekim günü New York'ta ABD'nin Doğu eyaletlerindeki Diaspora örgütleri temsilcileriyle bir araya gelmiştir. Görüşmenin yapıldığı otelin önünde yüzlerce kişi ellerinde “Ermeniler Adalet İstiyor, , “Türkiye Soykırımı Tanı”, “Protokollere Hayır!” yazılı pankartlar taşıyarak ve “Protokollere Hayır, Yalanlara Hayır”, “ Ermeni Halkına İhanet Etme” , “Türkiye Suçlu, Cezasını Çekmeli” gibi sloganlar atarak gösteriler yapmıştır. Göstericiler otele girmek isteyince polis tarafından durdurulmuştur.¹¹⁰

Başkan Sarkisyan'ın Los Angeles'teki toplantısının yapıldığı otelin önünde büyük bir gösteri yapılmıştır. Bir Taşnak gazetesine göre göstericilerin sayısı 12.000'dir;¹¹¹ buna karşın Los Angeles polis makamları bu sayıyı 3.000 olarak vermiştir.¹¹² Bu arada “Türk –Ermeni Protokollerini durdurun“ flamasını taşıyan bir uçak otelin etrafında uçmuştur. Göstericiler otele girmeye çalışmışlar ancak güvenlik güçleri kendilerini engellemiştir.¹¹³

Başkan Sarkisyan ABD'den sonra Lübnan'a geçmiş ve burada, 6 Ekim'de, Diaspora örgütleri temsilcileriyle ve Kilikya Baş Patriği Aram I ile ve ayrıca, bir nezaket ziyareti olarak, Lübnan Cumhurbaşkanı ile görüşmüştür. Aram I Türkiye ve Türkler aleyhindeki söylemleriyle tanınan Taşnak Partisi'ne yakın bir kişidir. Adı geçen, Sarkisyan'ın Lübnan ziyaretinden önce, 21 Eylül 2009 tarihinde, kendisine bir mektup göndererek protokoller hakkındaki endişelerini dile getirmiş, Ermeni Diasporasının varlığının “soykırımının” doğrudan sonucu olduğunu bildirmiş, soykırımın tanınmasının ve tazminat ödenmesinin Ermenilerin milli mücadelesinin bir parçası olduğunu, soykırım konusunun müzakere sürecine dâhil edilemeyeceğini belirtmiş ve protokollerin Karabağ sorunu üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabileceğinden bahsetmiştir.¹¹⁴

Başkan Sarkisyan'ın Beyrut ziyareti, Paris, New York ve Los Angeles'teki ziyaretlerine nazaran daha olaylı geçmiştir. Protesto gösterileri hava alanında başlamış, Ermenilerin çok sayıda oturdukları Burç Hamut semtinde dükkânlar kapatılmış, görüşmeler yapıldığı otelin önünde toplanan kalabalık sloganlar atmış, pankartlar taşımış ve bu arada polisle çatışmış, yaralananlar olmuştur.¹¹⁵

110 “New York Armenians Welcome President Sargsyan with Protest,” *PanArmenian.net*, 5 Ekim 2009.

111 *Asbarez*, 5 Ekim 2009.

112 “LA Rally Brought Together 3000 Protesters” *PanArmenian. Net*, 5 Ekim 2009.

113 “Armenians Organize Action of Protests With Placards ‘No to Protocols’, ‘ Don’t Betray Us’” *Noyan Tapan*, 5 Ekim 2009.

114 “Aram I Appeals To Sarkisian On Protocols,” *Asbarez*, 23 Eylül 2009.

115 “Thousands Protest Protocols in Beirut,” *Asbarez*, 6 Ekim 2009.

Pankartlardan birinde “Sınırları Açarsanız bombaları görürsünüz” yazılı olması bu şehir Ermenilerinin bir kısmının hala şiddet hareketlerine inandığını ortaya koymuştur.¹¹⁶

Başkan Sarkisyan 7 Ekim 2009 tarihinde Rusya’nın Rostov şehrinde Rusya, Ukrayna, Belarus ve Moldavya’daki Ermeni kuruluşları temsilcileriyle görüşmüştür.

Bu ülkelerdeki Ermenileri diğer ülkelerdeki Ermenilerden ayırmak gerekmektedir; zira bunların büyük bir kısmı, ekonomik nedenlerle nispeten yakın zamanlarda göç etmişlerdir ve halen Ermenistan ile yakın ilişki içindedirler. Onlar için “anavatan” Ermenistan’dır. Ermenistan Devlet Başkanı onlar için de başkandır. Oysa Fransa, Amerika, Lübnan ve diğer birçok ülkelerdeki Ermeniler için Sarkisyan sadece Ermenistan’ın başkanıdır, diğer bir deyimle bir yabancısıdır. Bu olgu Rostov’da yapılan toplantıyı da etkilemiş olup burada protokollere karşı bazı eleştiriler yapılmışsa da katılanların çoğu Başkan Sarkisyan’ı desteklemiştir.¹¹⁷

Sonuç olarak Ermenistan Devlet Başkanı’nın yaptığı ziyaretlerin Diasporayı ikiye ayırdığı gözlemlenmiştir: Başkan Sarkisyan’ı izleyerek Protokollere taraf olanlar ve Taşnakları izleyerek Protokollere karşı çıkanlar. Ancak bu durum yaklaşık altı ay kadar sürmüş ve 22 Nisan 2010 tarihinde Ermenistan’ın Protokollerin onay işlemlerini durdurmasıyla sona ermiştir.

3.3 Türkiye’de Bilgi Verilmesi

Protokoller hakkında Türkiye’deki bilgilendirme siyasi düzeyde olmuştur. Bu çerçevede Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Protokollerin imzalanmasından önce, Eylül 2009 ayı içinde, Parlamentodaki muhalefet parti liderleri ile parlamento dışında kalan ancak %1’in üzerinde oy olan parti liderleri ile görüşmeler yapmıştır. Protokollerin imzalanmasından sonra ise 21 Ekimde TBMM’ne bilgi vermiştir.

Davutoğlu Meclis konuşmasında Türkiye’nin Ermenistan ile olan sınırının tanınması konusu üzerinde özellikle durmuş ve özetle Ermenistan’ın toprak talebinde bulunduğu gibi iddiaların hukuken herhangi bir geçerliliği olmadığını Ermenistan tarafından da teyit edildiğini, bu teyidin Birinci Protokol’de “uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarına” atıfta bulunularak yapıldığını, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı tanımlayan iki anlaşma

116 “Sarkissian à Beyrouth: manifestation contre le rapprochement avec Ankara” *Armenews*, 7 Ekim 2009.

117 “Ara Abrahamyan Slashed Protocols” *News.am*, 10 Ekim 2009.

olduğunu, birisinin Moskova Anlaşması (16 Mart 1921), ikincisinin Kars Anlaşması (13 Ekim 1921) olduğunu, diğer yandan her iki antlaşma da Sevr Anlaşması'nın geçersiz olduğunu kayıt altına aldığını söylemiştir. Davutoğlu uluslararası hukuka göre her iki antlaşmanın halen yürürlükte olduğunu vurgulamıştır.

İkinci Protokol'de yer alan “Tarihi Boyut Alt Komisyonu” konusunda Dışişleri Bakanı, bu komisyonunun yapacağı çalışmalarda tarihsel kaynak ve arşivleri tarafsız ve bilimsel bir incelemeye tabi tutmasının kayıt altına alındığını, böylelikle Ermenistan'ın “tarafsız bilimsel inceleme”yi kabullendiğini, diğer bir deyimle bu konunun sadece tek taraflı hafızalarla çözümlenmeyeceğinin kabul etmiş olduğunu, Türkiye'nin hiçbir milleti karşısına almadan adil bir hafıza oluşturmaya çalıştığını belirtmiştir.

Türkiye için Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün Türkiye'nin toprak bütünlüğü kadar aziz olduğunu belirten Davutoğlu, Karabağ sorunun çözümü için Türkiye'nin on yedi yıldan beri gösterdiği çabaları hiç aksatmadan sürdüreceğini, iki ülkenin aralarındaki ilişkilerin normalleştirilmesinin yetmeyeceğini, bölge için kapsamlı bir normalleşme olması gerektiğini söylemiştir.

Dışişleri Bakanı son olarak protokollerle “hem Türkiye-Ermenistan ilişkileri yeniden tanzim edilecek, hem Türk ve Ermeni milletleri tekrar birbirlerini anlayacak bir ortak adil hafızada buluşacak hem de aziz bildiğimiz Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü temin edecek bir barışın önü açılacak. Bunların hepsini bir arada gerçekleştirmeyi hedefliyoruz” demiştir.

Muhalefet parti sözcülerinin veya kendi adlarına konuşan milletvekillerinin genelde protokollere karşı olumsuz bir yaklaşım içinde oldukları görülmüştür. Bu görüşler başlıca şu noktalarda toplanabilir:

- Protokollerin Ermenistan'ın Türkiye'ye (ve Azerbaycan'a) karşı tutumunda bir değişiklik yapmamış olması
- Protokollerin Türkiye ile Azerbaycan arasında derin bir krize neden olmuş olması,
- Azerbaycan çıkarlarının yeterince korunduğunun açıkça belirtilmemiş olması
- Protokollerde Kars Antlaşması'nın zikredilmemesinin Türkiye'ye hukuki zemin kaybettirmesi, Türkiye'nin Nahcivan üzerindeki hak ve sorumluluğundan feragat ettiği gibi bir sonuç doğurması

- Tarihi Boyut Alt-Komisyonu'nun görev tanımının son derece muğlak olması, Alt Komisyon'un esas görevinin 1915 olaylarını gün ışığına çıkarmak olduğunun belirtilmemesi, bu Komisyonuna iki ülke tarihçileri dışında da katılacaklar olması
- Protokollerin TBMM'ne getirilmeden Amerikan Senatosu'na içerikleri hakkında bilgi verilmiş olması
- Bu protokollerin “soykırımı” kabul eden İsviçre'de hazırlanmış olması da eleştirilmiştir.

4. Protokollerin İmzalanması

Türkiye–Ermenistan Protokolleri 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre'nin Zürih şehrinde imzalanmıştır. İmza töreninde ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner, ev sahibi ve arabulucu devlet sıfatıyla İsviçre Dışişleri Bakanı Micheline Calmy-Rey, AB Bakanlar Komitesi Başkanı Slovenya Dışişleri Bakanı Samuel Zbogar ve AB Dış Politika-Güvenlik Yüksek Komiseri Javier Solana hazır bulunmuştur. Genel olarak çok meşgul olan bu kişilerin törene katılması Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulmasına büyük önem verildiğini gösteriyordu.

Televizyonların canlı olarak verdiği tören bildirilen saatte (Türkiye saati ile 18,00) başlayamadı ve bu garip durumun nedeni hakkında da bilgi verilmedi. Daha sonra Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbatyan'ın Davutoğlu'nun yapacağı konuşmada yer alan bazı ifadeleri tasvip etmediği için protokolleri imzalamak istemediği anlaşılmıştır. Yaklaşık üç saat boyunca Nalbatyan, özellikle Bayan Clinton tarafından ikna edilmeye çalışılmış Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov'un Nalbatyan'a protokolleri imzalaması tavsiyesinde bulunması ve ayrıca dışişleri bakanlarının törende konuşma yapmaması hususunda mutabakata varıldıktan sonra Protokoller imzalanmıştır.

Basın haberlerine göre Nalbatyan Davutoğlu'nun yapacağı konuşmada Karabağ'a dolaylı bir şekilde atıf yapılmasına itiraz etmişti.¹¹⁸ Ancak Davutoğlu'nun konuşma metninde¹¹⁹ kimseyi rahatsız edecek bir ifade yoktu hatta Karabağ kelimesi dahi bulunmuyordu. Kanımızca Nalbatyan, Protokoller için gerek Ermenistan gerek Diaspora'daki olumsuz tepkileri

118 “İşte Ermenilerin Kabul Etmediği Davutoğlu'nun Konuşması” *Zaman*, 12 Ekim 2009.

119 “Address by Turkish FM Davutoğlu on Signing the Protocols Between Turkey and Armenia” *TurkishNY.com*. 19 Ekim 2009.

dikkate alarak, protokolleri istemeye istemeye imzaladığı kanısını vermek üzere, bu şekilde davranmıştır.

Protokollerim imzalanmasından iki gün sonra Bursa’da yapılan Ermenistan-Türkiye milli maçına Başkan Sarkisyan da geldi ve bu ziyaret, protokollerin imzalanmış olmasının yarattığı olumlu havayı pekiştirdi.

Buna karşılık Azerbaycan, Türkiye’nin her düzeyde verdiği taahhütlere rağmen, protokollerin imzalanmasından hoşnut olmamış ve iki ülke arasında, açığa vurulmayan ancak varlığı hissedilen bir gerginlik yaşanmıştır. Bursa’daki milli maçta FIFA kuralları gereğince Azerbaycan bayraklarına izin verilmemesi, stada getirilen bayrakların toplanması, sonra bunlardan bir kısmının bazı yerlere atıldığına saptanması, duygusallığı zaten doruk noktasına çıkmış olan Azerbaycan kamuoyunda istismar edilmiş bunun sonucu olarak Bakû’deki Türk şehitliğinin Türk bayrakları indirilmiş bu da Türkiye’de gayet olumsuz karşılanmıştır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun Bakû’yü ziyaret etmesinden sonra Şehitliğe yeniden Türk bayrağı çekildiyse de, tam o sırada Azeri doğal gazı fiyatının artırılması için yapılan tartışmaların da etkisiyle, iki ülke kamuoyunda birbirlerine karşı bir kırgınlık ve güvensizlik belirmiştir. Bir gazetenin dediği gibi iki devlet tek millet anlayışı çatırdamıştır.¹²⁰ Ancak kısa zaman sonra Protokollerin Karabağ sorunu çözüm yoluna girmedikçe uygulanamayacağı anlaşılınca Türkiye-Azerbaycan ilişkileri de düzelmiştir.

Başkan Sarkisyan Protokollerin imzalandığı gün olan 12 Ekim’de “Ermenistan Cumhuriyeti halkına ve tüm Ermenilere” hitaben bir bildiri yayınlamıştır.¹²¹ Bu bildiri de, özetle soykırım gerçeğini sorgulanamayacağı, bunun bilinen bir olay olduğu ve tüm ilerici insanlık tarafından tanınması ve kınanması gerektiği, kurulacak olan alt- komisyonun bir tarihçiler komisyonu olmadığı, Ermenistan ile Türkiye arasındaki mevcut sınır sorununun uluslararası hukukun kabul edilen kurallarına göre çözümlenmesi gerektiği. Protokollerin bunun ilerisine gitmediği, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Karabağ sorunun çözümlenmesi ile bağlantılı olmadığı ve Ermenistan’ın, Protokollerde yer alan toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı hükmünü hiçbir şekilde Karabağ sorunu ile ilgili görmediği, Türkiye Protokolleri makul bir zaman içinde onaylamaz, içerdiği tüm hükümleri gösterilen zamanlarda uygulamaz veya gelecekte onları ihlâl ederse Ermenistan uluslararası hukuka göre gerekli adımları derhal atacağı gibi hususlar yer almaktadır. Başkan Sarkisyan’ın, Protokollerin imzalanmasından memnunluk duyması gerekirken Türkiye’nin kabul edemeyeceği yorumlarda bulunmaya başlamaya hayretle karışmıştır.

120 *Hürriyet*, 19 Ekim 2009

121 “Address of the President of Armenia to the people of the Republic of Armenia and to all Armenians” 10 Ekim 2009. <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2009/10/10/news-51/> (Son Erişim: 6 Ocak 2014)

Ermenistan Devlet Başkanı'nın bu görüşleri aşağıdaki nedenlerle Türkiye'nin Protokollerden olan beklentilerine ters düşmektedir.

Sarkisyan Ermeni soykırım gerçeğinin sorgulanamayacağını bu olayın tüm ilerici insanlık ve tarafından tanınması ve kınanması gerektiğini söylerken Türkiye soykırım iddialarını kesinlikle reddetmekte ve bu iddialarının yabancı ülkeler parlamentoları tarafından kabul edilmesine karşı çıkmaktadır.

Sarkisyan kurulacak olan Tarihsel Boyut Alt-Komisyonu'nun bir tarihçiler komisyonu olmadığı ileri sürerken Türkiye 1915 olaylarının tarihçiler ve diğer uzmanlar tarafından incelenmesini istemekte ve söz konusu Alt-Komisyonu'nun işlevinin bu olması gerektiğini belirtmektedir.

Ermenistan Devlet Başkanı iki ülke arasındaki sınırı çözümlenmesi gereken bir sorun gibi takdim etmiştir. Oysa bu sorun 1921 yılına ait Moskova ve özellikle de aynı yıl imzalanan Kars Antlaşmasıyla çözümlenmiştir. Ayrıca Birinci Protokol'de taraflar bu sınırın karşılıklı olarak tanındığını teyit etmişlerdir.

Protokollerde Karabağ sorunundan bahis olmadığı doğrudur. Ancak Türkiye, sadece Azerbaycan ile olan ilişkileri nedeniyle değil, Güney Kafkasya'da barış ve işbirliğini engellediği için de Karabağ sorunuyla ilgilenmek ve çözümüne katkıda bulunmaya çalışmak istenmektedir. Türkiye'nin böyle hareket etmesi Protokollere aykırı değildir.

Sarkisyan'ın Protokollerdeki toprak bütünlüğüne ve sınırlarının dokunulmazlığına ilişkin ifadelerin Karabağ sorunu ile ilgili bulunmadığına dair sözlerinin hukuki alanda değeri yoktur. Uluslararası hukuka göre Karabağ Azerbaycan'a aittir ve Ermenistan, Karabağ'ı ve çevresindeki Azerbaycan illerini işgal etmekle, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve sınırların dokunulmazlığını ihlâl etmiştir.

Sonuç olarak Başkan Sarkisyan'ın bu bildirisi iki ülke arasındaki başlıca sorunlar olan soykırım iddiaları ve sınırların karşılıklı olarak tanınması konularında görüş ayrılıklarının devam ettiğini ortaya koymaktadır. Türkiye Protokolleri uygulamak için Karabağ sorunun çözümü yönünde önemli gelişmeler olmasını beklerken, Ermenistan Protokollerle Karabağ sorunu arasında bir ilişki olmadığına ısrar etmektedir.

Protokollerin imzalandığı gün sarf edilen bu sözler aslında Protokollerin ölü doğduğunu göstermektedir.

Resmi makamlar Sarkisyan'ın bu olumsuz görüşlerinden etkilenmemiş görünürken Türkiye'de protokollere karşı bir muhalefet belirmiştir. Bu

çerçevede CHP ve MHP Protokollere kesinlikle karşı olduklarını TBMM’de açıklamışlardır. Ayrıca iktidar partisi içinde de, Protokollere karşı olanların bulunduğu söylenmiştir. Başbakan Erdoğan partisinin Meclis Grubunda yapmış olduğu bir konuşmada “Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunlar çözüm yoluna girerse kamuoyumuz, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini benimseyecektir. TBMM’nin Protokolleri onaylaması çok daha kolaylaşacaktır”¹²² sözleriyle kamuoyunda ve Meclisteki bir muhalefet olduğuna işaret etmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu da Protokollerin Kafkasların istikrarına ve özellikle Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalinin sona erdirilmesine olumlu etki yapacağını, böyle bir gelişmenin TBMM’nin onay sürecini olumlu etkileyeceğini, aksi halde Meclis’te onay hususunda olumsuz bir eğilim belireceğini söylemiştir.¹²³

Ermenistan’ın Protokollerin herhangi bir ön koşula bağlanmadan uygulanmaya konmasına ve sınırın açılmasına ilişkin görüşünün ABD, Rusya ve Avrupa Birliği tarafından desteklendiği görülmüştür.

Diğer yandan Protokollerinin Türk kamuoyu tarafından desteklenmediği de görülmüştür. Türkiye’de Ocak 1010 ayında “Ermeni Açılımını Destekliyor musunuz” * sorusuna deneklerin % 63,5’i hayır cevabını vermiştir.¹²⁴ Evet diyenler %20, cevap vermeyenler %16,5’dir. Görüleceği üzere hayır oranı çok yüksektir ve büyük olasılıkla

Azerbaycan’ın “Ermeni Açılımı”ndan olumsuz etkileneceği kanısının bir sonucudur. Bu oranın siyasi alanda sonucu, Protokollerin TBMM tarafından kabul edilmesi olasılığını azaltmasıdır.

Ermeni kamuoyu yoklamalarında durum hayli farklıdır. Türkiye ile her türlü temasın artmasını isteyenlerin oranı (yaklaşık %30) ile bu tür temaslara karşı olanların oranına (yaklaşık %30) hemen hemen eşittir. Buna karşı %40 civarında kararsız bulunmaktadır.¹²⁵ Protokollerin Ermenistan için iyi mi kötü mü sorusuna “iyi” olarak cevap verenlerin oranı ise %36’dır. Kısaca Ermenistan kamuoyunun çoğunluğu Protokolleri desteklememektedir. Ancak %40 oranında kararsızın bulunması ileride Ermeni kamuoyunun, Türk kamuoyuna nazaran, daha kolay tutum değiştirebileceğini göstermektedir.

Bu arada Ermenistan’ın Protokollerin herhangi bir ön koşula bağlanmadan

122 “Protokol Onayında Karabağ Unutulmaz” *Hürriyet*, 14 Ekim 2009.

123 “Turkey’s Davutoğlu Links Armenia Rapprochement with Karabagh, Makes Case For Historical Review” *Al Jazeera*, 27 Ekim 2009.

124 “Önce Açıldık, Sonra Çakıldık” A&G Araştırması. Akşam, 16 Ocak 2010.

125 “Un Sondage Arménien Montre un Faible Appui Populaire au Rapprochement Avec la Turquie” *Armenews*, 9 Nisan 2010.

uygulanmaya konmasına ve sınırın açılmasına ilişkin görüşünün ABD, Rusya ve Avrupa Birliği tarafından desteklendiği görülmüştür.

Başbakan Erdoğan Aralık 2009 ayında ABD'ye yaptığı ziyaret sırasında görüştüğü Başkan Obama kendisini, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi için attığı cesur adımlardan dolayı tebrik ve bu yolda ilerlemesi için de teşvik ettikten sonra¹²⁶ Protokollerin Meclisten geçirilmesini istediğini de bildirmiştir.¹²⁷ Erdoğan ise Obama ile yaptığı görüşme hakkında basına verdiği bilgide Minsk Grubu'na hız kazandırılmasının Türkiye Ermenistan ilişkilerine normalleştirilmesine olumlu etki yapacağını ifade ederek¹²⁸ Türkiye'nin Karabağ Sorunu ile Protokoller arasında bağlantı kurduğuna işaret etmiştir.

Başbakan Erdoğan 2010 yılı Ocak ayında Moskova'yı ziyareti sırasında Protokoller konusunu da görüşmüş ve Karabağ sorunu için Rusya'nın daha fazla inisiyatif almasını Başbakan Putin ve Devlet Başkanı Medvedev'den istemiş ayrıca Türkiye-Ermenistan uzlaşmasının Karabağ sorunun çözümü ile bağlantılı olduğunu belirtmiştir.¹²⁹ Ancak Başbakan Putin ve Dışişleri Bakanı Lavrov Erdoğan'la görüşmelerden hemen önce bu iki sorunun beraberce ele alınmasının güçlüğüne değinmişlerdi.¹³⁰ Diğer yandan Lavrov bu konudaki bir soruya verdiği cevapta ihtiyatlı bir dil kullanarak Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasını desteklediklerini, bunun diğer süreçlerle bağlanmasına (Karabağ'ı kastediyor) karşı olduklarını, tarafların daha önce varılmış mutabakatlara riayet etmesi gerektiğini, Rusya'nın mümkün olduğu kadar yardımcı olmaya çalıştığını, ancak bu konunun çözümünün) doğrudan ilgili olan Türkiye ve Ermenistan'a bağlı olduğunu söylemiştir.¹³¹

Protokollerin herhangi bir önkoşula tabi tutulmadan iki ülkenin Parlamentoları tarafından onaylanması görüşü Avrupa Birliği tarafından kabul görmüştür. Birliğin Dışişleri Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton bu konuda bir çağrı yapmış¹³² diğer yandan Avrupa Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi Stefan Füle Ermenistan'ı ziyareti sırasında Türk-Ermeni Protokollerinin önkoşul olmadan ve makul bir süre içinde Meclislerce onaylanmasını

126 "Remarks by U.S. President Obama and Prime Minister Erdoğan of Turkey After Meeting on December 7" *Asbarez*, 7 Aralık 2009

127 *Zaman*, 8 Aralık 2009

128 "Remarks by U.S. President Obama and Prime Minister Erdoğan of Turkey After Meeting on December 7" *Asbarez*, 7 Aralık 2009

129 "I Call On Russia to be initiative in Karabagh Issue: Erdogan" *News.am*, 15 Ocak 2010.

130 "Russia Tells Turkey to Drop Karabagh Linkage" *Asbarez*, 13 Ocak 2010; "Rusya'dan Ermenistan Çıkışı" *Sabah*, 14 Ocak 2010.

131 "Russia's Only Link is Participation in Protocols' Signing Ceremony: Lavrov". *News.am*, 22 Ocak 2010.

132 "ABD'den Ermenistan ve Türkiye'ye Protokoller Onaylansın Çağrısı" *Tert.am/tr*, 6 Nisan 2010.

gerektiğini tekrarladıktan sonra “Avrupa Birliği’ne üyelik çerçevesinde komşularıyla iyi ilişkiler içinde bulunmak çok önemlidir” demiştir. Ermenistan’da ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi bağlamında dile getirilen bu sözler, Türkiye Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmadığı takdirde Avrupa Birliği’ne üye olamayacağı gibi bir anlam taşıyordu. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü ertesi 7 Nisan 2010 tarihinde bu konuda şu açıklamayı yapmıştır:

Türkiye, etkin biçimde uyguladığı sıfır sorunlu komşuluk politikasıyla esasen iyi komşuluk ilişkilerine verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Türkiye, komşusu Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesine yönelik süreçte, en başından itibaren, bölgesel barış, istikrar ve uyum vizyonu çerçevesinde güçlü bir siyasi irade sergilemiştir. Türkiye’nin bu güçlü iradesi, aynı zamanda, Güney Kafkasya’da kapsamlı barış, istikrar, huzur ve refahın tesisine duyulan ihtiyacı gereğidir.

Türkiye’nin üstlendiği bu misyonun kendisine hatırlatılmasına ihtiyacı bulunmamaktadır.¹³³

Ermenistan’da ABD, Rusya ve Avrupa Birliği’nden alınan bu desteğe rağmen Türkiye’nin tutum değiştirmeyeceğinin anlaşılması rahatsızlık yaratmıştır. Başkan Sarkisyan, Türkiye Protokolleri onaylamakta gecikirse Ermenistan’ın uluslararası hukukun öngördüğü imkânları kullanacağı ifade ederek Ermenistan’ın Protokollerden çekilebileceği imâ etmiştir.¹³⁴ Diğer yandan Ermenistan Meclis Başkanı Türkiye Protokolleri onaylamadan Ermenistan’ın onaylamayacağını söylemiştir.¹³⁵ Başkan Sarkisyan ayrıca Meclise gönderilmiş Protokollerin, gerektiğinde, tasdik edilmeden geri çekilmelerine imkân verecek bir kanun değişikliği yapılacağını söylemiş¹³⁶ ve böyle bir kanun 23 Şubat 2010 tarihinde kabul edilmiştir.¹³⁷

Bu arada Başkan Sarkisyan’ın soykırım iddiaları konusunda yeni bir yaklaşımı görülmüştür. Cumhuriyetçi Parti Kongresinde yaptığı bir konuşmada Protokollerin imzalanmasının ve Türkiye ile ilişkiler kurulmasının Ermeni soykırımının terk edildiği veya unutulduğu anlamına gelmeyeceğini, aksine

133 “SC: 16, 7 Nisan 2010, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü’nün Bir Soruya Cevabı” http://www.mfa.gov.tr/sc_-16_-7-nisan-2010_-disisleri-bakanligi-sozcusu_nun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa

134 “Statement by President Serzh Sargsyan at 12th Convention of Republican Party” *Noyan Tapan*, 30 Kasım 2009.

135 “Armenia Won’t Ratify Protocols Before Turkey Says Speaker” *Asbarez*, 24 Aralık 2009.

136 “Sargsyan About Obama’s Efforts” *Largir.am*, 10 Aralık 2009.

137 “Armenian Parliament Ratifies Law on Nullifying International Treaties” *Asbarez*, 24 Şubat 2019.

Türkiye ile ilişkiler kurulması sayesinde Türk halkı ile karşılıklı etkileşimle Türkiye’de ve dünyada soykırımı tanıma sürecinin hızlanmasının mümkün olacağını söylemiştir.¹³⁸ Görüldüğü gibi Başkan Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkileri normalleştikten sonra Türkiye’nin soykırım iddialarını tanıması konusunu ele alacağını ve bu alanda Türk halkından yardım görebileceğini ifade etmektedir.

5. Ermenistan Anayasa Mahkemesinin Protokollere İlişkin Kararı

Birçok ülkede siyasi önemi bulunan antlaşmaların parlamento tarafından onaylanması gereklidir. Bu onayda ülkelerin büyük çoğunluğunda Anayasa Mahkemesi’nin bir rolü yoktur. Bizde olduğu gibi Anayasa Mahkemesi ancak bir anlaşmanın anayasaya aykırı olduğu ileri sürülürse bunu inceleyerek karara bağlar. Ermenistan’da ise bunun tersine bir uygulama vardır. Ermenistan Anayasasının 100. maddesine göre uluslararası antlaşmaların, onay için Parlamento’ya sevk edilmeden önce, Anayasa Mahkemesi’nce Anayasaya uygunluklarının incelenmesi gerekmektedir.

Protokoller Başkan Sarkisyan tarafından 19 Kasım ‘da incelenmek üzere Anayasa Mahkemesi’ne gönderilmiştir.¹³⁹ Anayasa Mahkemesi 12 Ocak 2010 tarihli bir kararla Protokolleri Anayasaya uygun bulmuştur. Mahkeme bu kararının gerekçelerini 18 Ocak’ta açıklamıştır. Bu metnin incelenmesinden, yorum yoluyla Protokollerin bazı maddelerinin kısıtlandığı ve bazı ön koşullar getirildiği, kısaca Protokollerde bazı değişiklikler yapıldığı görülmüştür.

Bu alışılmamış uygulama karşısında Türkiye Dışişleri Bakanlığı şu açıklamayı yapmıştır:

10 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Türkiye-Ermenistan Protokollerine ilişkin olarak Ermenistan Anayasa Mahkemesi 12 Ocak 2010 tarihinde, anayasaya uygunluk kararını kısa bir metinle açıklamıştı. Bu kere Mahkeme gerekçeli kararını yayımlamıştır. Söz konusu kararda, Protokollerin lafzına ve ruhuna aykırı önkoşullar ve kısıtlayıcı hükümlerin zikredildiği tespit edilmiştir.

Bu karar, söz konusu Protokollerin müzakere gerekçesini ve Protokollerle hedeflenen temel amacı sakatlamaktadır. Bu yaklaşım tarafımızdan kabul edilemez.

138 “Statement by President Serzh Sargsyan At 12th Convention of Republican Party” *Noyan Tapan*, 30 Kasım 2010.

139 “Armenia Submits Protocols to Constitutional Court: What Next?” *The California Courier Online*, 26 Kasım 2009.

Türkiye, uluslararası alandaki taahhütlerine olan her zamanki sadakati istikametinde söz konusu Protokollerin asli hükümlerine bağlılığını muhafaza etmektedir.

Aynı sadakati Ermenistan Hükümetinden de beklemekteyiz.¹⁴⁰

Önce Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin genelde iktidardaki hükümet veya Devlet Başkanının politikaları doğrultusunda hareket etmekte olduğunu geçmiş olayların gösterdiğini belirtelim, Diğer bir deyimle aşağıda değineceğimiz “yorum yoluyla değişikliklerin” hepsi Ermenistan Başkanı ve Hükümetinin savunduğu hususlardır.

Anayasa Mahkemesi böyle bir kararı neden almıştır? Türkiye ve Ermenistan arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle Protokollerin müzakeresi sırasında bazı konularda tam bir anlaşma sağlanamamış, ancak metnin bir an önce imzaya hazır hale getirilmesinin yarattığı baskı altında bazı maddeler muğlâk bir şekilde yazılmış, diğer bir deyimle ne anlama geldikleri yoruma bağlı olmuştur. Anayasa Mahkemesinin kararı söz konusu maddeler hakkındaki Ermenistan'ın savunduğu görüşleri benimsemiştir. Anayasa'nın 102 maddesine göre Anayasa mahkemesinin kararları nihai olduğundan, bu maddelerin başka türlü yorumlanması mümkün değildir. İkinci neden ise Ermenistan'ın kamuoyunda ve Diaspora'da Protokollere karşı öne sürülen itirazları Anayasa Mahkemesi Kararı yoluyla ortadan kaldırmaktır. Böylece bu karar Ermenistan Hükümetin Protokol hakkındaki bazı yorumlarına yasallık kazandırmıştır. Ancak Ermenistan Anayasasının kararlarının hiçbir şekilde Türkiye'yi bağlamadığını belirtmemiz gerekmektedir.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararında Protokolleri yorum yoluyla değiştiren hususlar şöyle özetlenebilir:

- Karar, yukarıda değindiğimiz, 1990 tarihli Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinin 11. Maddesine atıf yapmakta ve protokollerin bu maddeye aykırı olarak yorumlanamayacağı ve uygulanamayacağını ifade etmektedir. Bilindiği üzere “1915 yılında Osmanlı Türkiye'sinde ve Batı Ermenistan'da vuku bulmuş olan Ermeni soykırımının” uluslararası tanınması görevinin desteklediğini belirten bu madde “soykırım” bir gerçek olarak kabul etmektedir. Gerçek olduğu için de Tarihsel Boyut Alt-Komisyonu'nun 1915 olaylarının soykırım olup olmadığının tartışılması Ermenistan Anayasasına uygun olmamaktadır.

140 “No: 14, 18 Ocak 2010, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye-Ermenistan Protokollerine İlişkin Gerekçeli Kararı Hk.” http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-18-ocak-2010_-ermenistan-anayasa-mahkemesi_nin-turkiye-ermenistan-protokollerine-iliskin-gerekceli-karari-hk_.tr.mfa.

- Ayrıca, Ermeni yetkililer söz konusu Alt- Komisyon'un soykırım iddialarını değil, Ermeni tehcirinden sonra sahipsiz kalan Ermeni mallarının iadesi, tehcir edilen Ermenilerin mirasçılara tazminat ödenmesi ve Türkiye'deki, kiliseler gibi, Ermeni eserlerinin korunması gibi sorunların tartışılması gerektiğini söylemişlerdir.
- Anayasa Bildirgesinin 11. maddesinin yarattığı ikinci sorun Doğu Anadolu için Batı Ermenistan deyimini kullanmasıdır. Böylece Türk topraklarının bir kısmının Ermenistan'a ait olduğunu ileri sürülmekle ve dolaylı bir şekilde bu topraklar üzerinde hak iddia edilmektedir.
- Anayasa Mahkemesi kararında iki ülke arasındaki ortak sınırın taraflarca tanındığına temas edilmemiştir. Buna karşın sınırın geçilmesi konusunda bazı muğlak görüşler belirtilmiştir. Buna göre sınırın açılması bağlamında Ermenistan'ın yükümlülüğü, sınır geçiş noktalarında normal işlemler yürütülmesini güvenceye almak üzere, yasal-örgütsel ve kurumsal sorunların çözülmesidir. Bu sözler ortak sınırın sadece geçiş işlemlerinin yapılabilmesi için tanınmış olduğunu belirtmekte ve sınırın "siyasi yönden" tanındığına dair bir ifade içermemektedir. Bundan tanınmanın sadece "teknik nedenlere" olduğu ve özellikle tarafların toprak bütünlüğünün tanındığı anlamı gelmediği sonucu çıkmaktadır. Tanıma teknik nedenlere bağlandığına göre ileride, uygun bir zamanda, tarihsel hakları olduğu gibi bir iddia ortaya atarak Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talebinde bulunmasına zemin sağlamakta veya öyle yorumlanmasını mümkün kılmaktadır.
- Anayasa Mahkemesi Kararında Protokollerdeki yükümlülüklerin iki devlet arasındaki ilişkiler için olduğu ve hiçbir şekilde üçüncü bir taraf ile olan ilişkileri ilgilendiremediği belirtilmiş ve böylelikle Protokollerin Karabağ sorunuyla hiç bir ilgisi bulunmadığı ifade edilmek istenmiştir. Protokollerde Karabağ'a doğrudan atıf yoktur. Ancak, ikinci protokolde "bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için işbirliği yapılması, bölgesel ve uluslararası uyumsuzluk ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normlarının esas alınarak barışçı bir şekilde çözülmesi için tarafların taahhütte bulunulması" gibi ifadeler, dolaylı olarak, Karabağ sorununu ilgilendirmektedir. Ancak Anayasa Mahkemesi bu ifadelere değinmemiştir.

Anayasa Mahkemesi Kararına göre Protokollerde uygulanması gereken iki ana husus vardır. Birincisi sınırların açılması, ikincisi diplomatik ilişkilerin tesisidir. Protokollerdeki başka yükümlülükler sadece sınır açıldığında ve diplomatik ilişkiler kurulduğunda hukuken sonuç doğuracağı belirtilmektedir. Bu, dolaylı bir şekilde, sınır açılmadan ve diplomatik ilişki kurulmadan İkinci Protokoldeki işbirliğinin gerçekleştirilemeyeceği anlamına gelmektedir.

Anayasa Mahkemesi kararı, bu mülahazalar göz önünde bulundurulmak kaydıyla, her iki protokolün de Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası'na uygun olduğunun kararlaştırıldığını belirtmektedir.

Türkiye'nin yukarıda metnini verdiğimiz Dışişleri Bakanlığı açıklamasıyla Anayasa Mahkemesi'nin kararına itiraz etmesi üzerine bazı ülkeler Mahkeme'nin Protokollerin Anayasa'ya uygun olduğuna karar vermesinin esas olduğu, karardaki diğer hususların ve kararın gerekçesinin bu uygunluğu değiştirmediklerini ileri sürülmüştür. Oysa karar metni dikkatle okunduğunda “davanın incelenmesinin sonuçlarına dayanarak ve kararda ortaya konan hukuki durumları göz önünde bulundurarak “kararın alındığı belirtilmektedir. Diğer bir deyimle karar metninde Karabağ, soykırım iddiaları, sınırın tanınması ve diğer bazı hususlar hakkında ileri sürülen görüşler saklı kalmak kaydıyla Protokoller Ermenistan Anayasa'na uygun bulunmuştur. Kısaca bu karara göre iki ülke, Protokollerin uygulanması çerçevesinde, Karabağ sorunun ele alamayacaklardır. Ayrıca Ermenistan Hükümeti Türkiye ile soykırım iddialarını görüşemeyecektir. İki ülke arasındaki sınırın tanınması Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanınması anlamına gelmeyecektir.

Sonuç olarak Ermenistan'ın Anayasa Mahkemesi'nin Protokolleri, Ermeni görüşlerine göre değiştirmeye çalıştığı ve Türkiye'nin en fazla önem verdiği iki konuyu (soykırım iddiaları ve sınırın tanınması) adeta ortadan kaldırdığı ve Protokolleri Ermenistan'ın en üzerinde durduğu diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırın açılmasını sağlayan araçlar hale getirmek istediği görülmektedir. Böylelikle Protokoller Türkiye bakımından yarar sağlamayan bir hale gelmiş ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi süreci de başa, Protokollerin imzalanmasından önceki duruma, dönmüştür.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararına karşı Türkiye'de gösterilen tepkilere gelince bunların başında, yukarıda tam metnini verdiğimiz Dışişleri Bakanlığı açıklamasını görmekteyiz. Başbakan Erdoğan bu konuda Ermenistan'ın Protokollerin metni üzerinde operasyon yapmaya kalkıştığını, bu düzeltilmedikçe sürecin zedelenmiş olacağını, kaldı ki Ermenistan-Azerbaycan arasındaki ilişkinin bu sürecin dışında tutulamayacağını ifade ederek tepkisini dile getirmiştir.¹⁴¹ Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ise kendisini telefonla arayan Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbatyan'a, Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararının protokole uygun olmayan noktalarını anlattıktan sonra, ortaya yeni bir durum çıktığını, Mahkeme Kararının mevcut statükonun devamını istediğini, bunu kabul edip etmemenin Ermenistan Hükümetinin ortaya koyacağı siyasi iradenin belirleyeceğini ifade etmiştir. Nalbatyan ise düzenlediği bir basın toplantısında Türkiye'yi suçlayarak “Türkiye Protokolleri

141 “Ermenistan Operasyon Yapmaya Kalkışıyor” *Hürriyet*, 21 Ocak 2010

onaylamaz ve ultiatom dilini kullanmaya, önkoşullar ileri sürmeye ve sürecin önüne engeller çıkarmaya devam ederse müzakereler sonuçsuz kalır” demiştir.¹⁴²

6. Ermenistan’ın Protokollerin Onayını Durdurması veya Protokollerin Askıya Alınması

Türkiye’nin Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararına itiraz etmesi, ABD, Rusya ve AB’nin Protokollerin onaylanarak uygulanmaya konulmasını istemelerinden etkilenmemesi, diğer yandan, özellikle Başbakan Erdoğan’ın hemen her vesileyle Protokollerin yaşama geçirilmesini Karabağ sorunun çözümü yönünde önemli gelişmeler olmasına bağlaması Ermenistan’da düş kırıklığı yaratmış ve bunun sonucu olarak da Ermenistan “önkoşul olmadan Türkiye ile normal ilişkiler kurulması” formülünü daha ısrarlı bir şekilde ileri sürmeye başlamıştır. Bu formülün, Ermenistan’ın Türkiye’nin hiçbir talebini yerine getirmeden, soykırım konusunu Türkiye ile görüşmeden, Türkiye ile arasındaki sınırı açık bir şekilde tanımadan ve Türkiye’yi Karabağ sorununa karıştırmadan Türkiye ile diplomatik ilişki kurulması ve Türkiye sınırının açılması anlamına geldiğini hatırlatalım.

Diğer yandan Ermenistan’ın Protokollerin uygulanmasından ümidi kestiğini o nedenle de Başkan Sarkisyan’ın tutum değiştirdiğini ve halefi Koçaryan’ın Türkiye ile olan sorunlara çözüm aramama ve fırsat oldukça Türkiye’yi zora sokma politikasını benimsediğini de görüyoruz. Bu önemli değişiklik, aynı zamanda Başkan Sarkisyan’a Protokollerini savunurken özellikle Diaspora kamuoyunda kaybettiği prestiji geri almasını da amaçlıyordu. Diğer yandan Sarkisyan, Diaspora kadar olmasa da, Ermenistan kamuoyunda da bir prestij kaybına uğramıştı. Bu duruma son verilmezse Ermenistan’da muhalefet güçlenebilir bunun da 2012 Parlamento seçimlerinde etkileri görülürdü. Ayrıca 2013 yılında Sarkisyan’ın yeniden başkan seçilmesini de tehlikeye girebilirdi. Türkiye’ye karşı izlenen bu sert politika işe yaramış, Başkan Sarkisyan ve Cumhuriyetçi Parti Protokoller nedeniyle eleştirmemiş ve iki seçim de kolayca kazanılmıştır.

Sarkisyan’ın Türkiye’yi eleştirmek politikası, Protokollerin imzalandığı 10 Ekim 2009 tarihinde “Ermenistan Cumhuriyeti halkına ve tüm Ermenilere” hitaben yayınladığı bildiri ile başlamış ve çeşitli aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmiştir. Sarkisyan’ın Türkiye’yi eleştirme politikasının ilk sonucu Ermenistan’ın 22 Nisan 2010 tarihinde protokollerin Mecliste onaylanmasını askıya almasıdır. Türkiye’yi eleştirme politikasına ilişkin olarak aşağıda bazı örnekler veriyoruz.

142 “Nalbantyan: Türkiye Süreci Baltıyor” *Milliyet*, 23 OCAK 2010.

Devlet başkanlarının uçakla bir diğer ülkenin hava sahasından geçerken o ülkenin devlet başkanına iyi dileklerini ifade eden bir nezaket mesajı göndermesi usuldendir. Bu tür mesajlar kısa olur ve günlük sorunlara değinmez. Başkan Sarkisyan Şubat 2010 ayında İngiltere'ye yapacağı resmi bir ziyaret için Türk hava sahasından geçerken Cumhurbaşkanı Gül'e gönderdiği mesajda¹⁴³ bu geleneği bozarak Türkiye Ermenistan ilişkilerine de değinmiştir. Mesajda verilen sözlerin eylemlerle desteklenmemesi durumunda güvensizlik ve şüphe doğabileceği ve bunun sürecin (ilişkilerin normalleşmesi süreci) aleyhinde olanlara olanaklar sağlayacağı, zamanın sürecin lehine değil aleyhine çalıştığı unutmaması sözleri dikkati çekmiştir. Cumhurbaşkanı Gül bu mesaja verdiği cevapta, verilen sözlerin arkasında durulması ve sözlerin amellerle desteklenmesi düşüncesine katıldığını belirtmiş ayrıca normalleşme sürecini sonuçlandırmak için, taahhütlerin hepsinin yerine getirilmesi kadar, yeterli siyasi cesaret ve vizyon sergilenmesini gerektirdiğini ifade etmiştir. Böylece, başta Taşnaklar olmak üzere kamuoyunun baskısına boyun eğmiş görünen Sarkisyan daha cesur davranmaya davet edilmiştir.

İngiltere'yi ziyareti sırasında Chatham House da 11 Şubat 2010 tarihinde bir konuşma yapan Başkan Sarkisyan kapalı sınırlar ve ultimatolar devrinin geçtiğini, Türkiye'nin Protokolleri ön koşul olmadan onayladığı takdirde Ermenistan parlamentosunun da onaylamaktan geri kalmayacağını. Eğer bazılarının şüphelendiği gibi Türkiye'nin amacının ilişkileri normalleştirmek değil sürüncemede bırakmaksa sürecin devam etmeyeceğini, Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümü için önkoşullar ileri sürdüğünü, iki süreci birbirine bağlama girişimlerinin hem Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine hem de Karabağ konusundaki görüşmelere zarar vereceğini, Türkiye –Ermenistan ilişkileri süratle normalleşirse bunun Karabağ sorununun çözümünü teşvik edeceğini ve bir örnek oluşturacağını, Türk- Ermeni sınırının olası açılış törenine Başkan Aliev'i bizzat davet edeceğini söylemiştir.

Başkan Sarkisyan Ermenistan'ın protokollerden vazgeçebileceğini bizzat Türkiye Dışişleri Bakanı Davutoğlu'na da bildirmiştir. Davutoğlu Ukrayna Devlet Başkanı'nın yemin töreni münasebetiyle Kiev'de bulunduğu sırada Başkan Sarkisyan ile¹⁴⁴ görüşmüştür. Sarkisyan mevcut süreç en kısa zamanda sonuçlandırılmadığı takdirde Ermenistan Protokollerden imzasını çekeceğini, Türkiye bir tarafa (Azerbaycan'a) yardım ettiği için Karabağ barış sürecine dâhil olamayacağını¹⁴⁵ söylemiştir.

Başkan Sarkisyan Mart 2010 ayının sonlarına doğru Suriye'ye resmi bir ziyaret

143 “Serzh Sargsyan: when Words and Deeds Are At Variance, Mistrust Emerges” *PanArmenian.Net*, 9 Şubat 2010.

144 *CnnTurk.com*, 25 Şubat 2019. “Ankara Erivan Protokollere Bağlı...”

145 *News.am*. 25 Şubat 2010. “Sezh Sargsyan: Turkey Must Be The First To Make Steps”

yapmış ayrıca Osmanlı hükümetinin Ermenileri tehcir ettiği Deyr ez Zor'a da gitmiştir Başkan Sarkisyan'ın gereği yokken Şam'dan hayli uzak (400 km) olan Zor'a a gitmesinin başlıca amacının Türkiye'yi yermek olduğu görülmüştür. Sarkisyan konuşmasında, soykırım iddialarından başka Protokoller konusuna da yer vermiş¹⁴⁶ bir tarihçiler komisyonundan bahsetmeye gerek olmadığını, Protokollerinin sadece tarihsel boyut için bir alt-komisyon kurulmasını öngördüğünü, aradaki farkı herkesin anlayacağını söylemiş ve böylelikle iki ülke ilişkilerin tarihsel boyutu ile tarih veya tarihsel olaylar arasında, anlaşılması zor bir fark yaratmaya çalışmıştır.

Başkan Sarkisyan Nisan 2010 ayında gittiği Washington'da Sevr Antlaşmasına göre Ermenistan'da verilecek toprakları saptayan eski ABD Başkanlarından Woodrow Wilson mezarını ziyaret etmiş sonra bu şehirdeki Ermeni Katedralinde Wilson'u öven bir konuşma yapmıştır.¹⁴⁷ Başkan Sarkisyan Protokoller imzalandığında kimilerinin bunun soykırımın uluslararası tanınması girişimlerini yavaşlatacağı veya geçici olarak donduracağı endişelerini dile getirdiğini ancak geçen zamanın bu endişelerin yersiz olduğunu gösterdiğini söylemiştir. O günün sabahı Başbakan Erdoğan ile görüştüğünü (bu görüşmeden ayrıca bahsedeceğiz), Türkiye'nin Ermenilere önkoşullar ileri süremeyeceğini, buna müsamaha etmeyeceklerini, soykırım gerçeğini herhangi bir şekilde tartışmaya açmayacaklarını ve Türkiye'nin Karabağ'a ilişkin müzakereler sürecinde olumlu bir rol oynayacağına inanmadıklarını ifade etmiştir. Türkiye'nin tüm taleplerinin reddi anlamına gelen bu sözler Ermenistan Başkanının Protokollerden vazgeçmiş olduğunun işaretini vermiştir.

Türkiye 2010 yılı Nisan ayında Protokolleri kurtarabilmek için bir girişimde bulunmuştur. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Feridun Sinirlioğlu Başbakan Erdoğan'ın Başkan Sarkisyan'a muhatap bir mektubunu Erivan'a götürerek Dışişleri Bakanı Edward Nalbatyan ve Başkan Serj Sarkisyan ile görüşmelerde bulunmuştur. Basın haberlerine göre bu mektupta Türkiye'nin Protokollere bağlı olduğu bildirilmekte ve iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi için neler yapılabileceği hususunda görüşmelerin sürdürülmesi gerektiği belirtilmekteydi. Başbakan Erdoğan bu mektupla ilgili olarak yaptığı bir açıklamada "İsviçre'de atılan imzalara biz sadakatimizi her zaman gösteririz. Fevkalade bir durum olmadıktan sonra geri adım atmamız söz konusu olamaz ve Türkiye kendi hafıza kayıtlarını da başkasına dayatma arzusu içerisinde değildir, ancak kimsenin de Türkiye'ye kendi hafıza kayıtlarını dayatma gayreti içerisinde olmaması gerekir. Bu anlayış içerisinde olduğu takdirde, her ülke kendine düşeni yaparsa ki, bunun ağırlıklı olarak bir tarih komisyonu ile

146 *Armradio.am*, 24 Mart 2010. " Serzh Sargssyan: Deir Ez Zor is the Auschwitz of the Armenians"

147 Remarks by Serzh Sargssyan at the Washington Cathedral in Tribute to President Woodrow Wilson, 12 Nisan 2010. <http://www.president.am/events/statements/eng/?id=59>,

çözümünün çok isabetli olacağını hep söyledik, söylüyoruz; ne yapmamız gerekiyorsa bunu yaparız; fakat bunu farklı ülkelerin parlamentolarında oluşturan lobilerle gerçekleştirmek bir şey kazandırmaz. Tam aksine süreci zora sokar” diyordu.¹⁴⁸

Sinirlioğlu'nun Erivan'da yaptığı temaslar sonucunda Erdoğan ve Sarkisyan'ın 10 Nisan 2010 tarihinde, Washington'da Nükleer Güvenlik Zirvesi sırasında, 1,5 saat kadar görüştiler. Bu konuda Türkiye Başbakanlık Sözcüsü Erdoğan ile Sarkisyan'ın protokol sürecinin devam olunmasını ve dışişleri bakanlarının da ortak çalışmayı sürdürmelerini kararlaştırdıkları belirtti.¹⁴⁹

Sarkisyan ise yaptığı açıklamada “Türkiye Başbakanı ile görüşmemde üç konudaki değişmez tavrımızı ortaya koydum. Birincisi, Türkiye, Ermenistan yönetimi ve ulusuyla önkoşul diliyle diyalog sürdüremez. İkinci önemli husus, çerçeve ve formatı ne olursa olsun, 1915 soykırımını tartışma konusu yapmayız. Üçüncü önemli prensibimiz ise Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümünde pozitif rol oynayamayacağı ve arabulucu olamayacağıdır”¹⁵⁰ dedi. Bu sözler Türkiye'nin tüm taleplerinin reddi anlamına geliyordu ayrıca Ermenistan Başkanının Protokollerden vazgeçmiş olduğunun da işaretini veriyordu.

Dışişleri Bakanı Nalbantyan ise bu toplantıda Başbakan Erdoğan'ın Karabağ Sorununu ortaya atmaya çalıştığını, ancak kendisine Türkiye-Ermenistan uzlaşmasının Karabağ barış sürecine bağlanamayacağı cevabının verildiğini, Karabağ konusunda Türkiye'nin arabuluculuk yapamayacağını ayrıca Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme uğruna bu konuda taviz vermeyeceğini, diğer yandan bu iki konunun birbirine bağlanmasının ikisi için de zararlı olacağını, bu fikrin Minsk Grubu eş başkanları tarafından da paylaşıldığını söyledi.¹⁵¹

Başbakan Erdoğan ise basına verdiği bilgide Türkiye'nin Protokollere bağlılığını teyit ettiğini, Sarkisyan'ın Türkiye'den Protokollerin onay sürecini başlatması isteğine karşılık “Biz Protokollerle verdiğimiz söze bağlıyız. Ancak Protokollerin Meclis'ten onaylanması için gerekli siyasi ortam hazır olmalı. Peş peşe ABD ve İsveç parlamentoları karar alırken, Protokoller Meclis'e gelirse reddedilir. Şu anda ortam hazır değil” dediğini söyledi. Erdoğan, ayrıca Sarkisyan'a Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararını ve Ermenistan Meclisine sunulan imzalanan anlaşmaların geri çekilmesi olanağını veren kanunu hatırlatarak, Türk kamuoyunda soru işaretleri oluştuğuna dikkat

148 “Erdoğan: Geri Adım Atmayız” *Anadolu Ajansı*, 7 Nisan 2010.

149 “İpler Kopmadı” *Hürriyet*, 13 Nisan 2010.

150 Agm.

151 “If Turkey Miscalculated, it's Their Affairs” *news.am*, 14 Nisan 2010.

çektğini ve Sarkisyan'dan süreci zedeleyecek açıklamalardan kaçınmasını istediğini söyledi.¹⁵² Başbakan başka bir konuşmasında soykırım iddiaları hakkında “Biz geçmişte yaşanan acıların tek bir bakış açısıyla ve tarafsız bir şekilde siyasete alet edilmesine karşıyız... 1915 olaylarının bir soykırım olarak takdim edilmesini... bunun hükmünün parlamentolar tarafından verilmesini adaletsiz ve tek taraflı bir tutum olarak reddediyoruz. Tarihi olayları aydınlatacak olan tarih bilimidir, tarihçilerdir, arşivlerdir. Tarih parlamentolarda yazılmaz, parlamentolarda yargılanmaz” dedikten sonra 2005 yılında Türkiye'nin ortak tarih komisyonu kurtulması çağrısını Başkan Koçaryan'a yaptığını ancak bir cevap alamadığını, tarihin parlamentoda yargılanmasının hiç kimsenin yararına olmadığını, Ermenistan'ın asla ve asla yararına olmadığını ifade etti.¹⁵³

Bu açıklamalardan anlaşılın, Erdoğan-Sarkisyan görüşmesi sırasında tarafların bilinen tutumlarında bir değişiklik yapmadığı veya bunlara bir esneklik getirmediğidir. Türkiye, Karabağ sorununda kayda değer bir ilerleme olmadan Protokolleri onaylamamak hususundaki kararını korumuştur.

Böylece Protokollerin onaylanması konusunda bir değişiklik olmayacağını anlaşılması üzerine Ermenistan bu belgelerin kendi parlamentosunda onaylanması işlemlerini durdurma girişimlerine başlamıştır. Bu konuda önce Hükümeti oluşturan üç parti 22 Nisan 2010 tarihinde bir ortak açıklama yaparak¹⁵⁴ Türkiye'yi “tutarsız ve kaçamak tutumu ve ön koşul koyma politikası” nedeniyle eleştirmişler ve “özellikle de Başbakan Recep Erdoğan'ın son dönemde Dağlık Karabağ barış sürecini Protokollerin onaylanması için bir koşul olarak ortaya koyan açıklamalarının kabul edilemez olduğunu” belirtmişler ve Türk tarafı ön koşulsuz olarak sürece devam etmeye hazır olana kadar bu konunun Ermenistan Cumhuriyeti Parlamentosu'nun dört günlük oturumu gündeminden çıkarılmasını kararlaştırdıklarını bildirmişlerdir. Buna göre protokoller ilke olarak Ermenistan Parlamentosu gündeminde kalmaya devam ediyor ancak görüşülmüyordu.

Başkan Sarkisyan da o gün Protokoller konusunda televizyonda bir konuşma

Bu açıklamalardan anlaşılın, Erdoğan-Sarkisyan görüşmesi sırasında tarafların bilinen tutumlarında bir değişiklik yapmadığı veya bunlara bir esneklik getirmediğidir. Türkiye, Karabağ sorununda kayda değer bir ilerleme olmadan Protokolleri onaylamamak hususundaki kararını korumuştur.

152 “Protokoller Meclis'e Şimdi Gelirse Reddedilir” *Sabah*, 13 Nisan 2010.

153 “Sarkisyan Görüşmesinden Sonra 1915 Mesajı” *CnnTürk*, 13 Nisan 2010.

154 “Ermenistan Protokol Sürecini Durdurdu. Topu Türkiye'ye attı.” *Hürriyet.com.tr*, 22 Nisan 2010

yaparak¹⁵⁵ Türkiye'nin ön koşul ileri sürmeden Protokollerle ilgili sürece devam etmeye hazır olmadığını, Protokollerin onaylanması için makul zamanın geçtiğini, Türkiye'nin 24 Nisan'ı (ABD Başkanı'nın bu gün Ermeni anma günü için yayımladığı mesajı kastetmektedir) geçirmeye çalıştığını söyledi ve iki ülke arasındaki normalleşme sürecinin bu aşamasının sona erdiğini ifade etti. Sarkisyan Barack Obama, Nicolas Sarkozy ve Dimitri Medvedev'in isimlerini de vererek bazı meslektaşlarının normalleşme sürecinin durmasını değil devam etmesini istediklerini, bu isteği dikkate alarak şimdilik normalleşme süreci terk edilmeyerek "Protokollerin onaylanması işlemlerini askıya almayı" kararlaştırdıklarını bildirdi. Protokollerdeki imzalarına sadık olduklarını, Türkiye ile ilişkileri normalleştirme konusundaki siyasi amaçlarının halen geçerli olduğunu ifade eden Sarkisyan, Türkiye'de uygun bir hava ve Ankara'da normalleşme sürecini yeniden ele almaya hazır bir liderlik olduğuna inanınca kendilerinin de bu yolda ilerlemeyi düşünebileceklerini de söyledi.

Başkan Sarkisyan'ın konuşmasında dikkati çeken bir diğer husus Cumhurbaşkanı Gül'e müteşekkirdiğini belirtmesidir. Diğer ilginç bir nokta, kendi acılarını paylaşan ve Türkiye'de adaletin yerine getirilmesi için mücadele eden Türk aydınlarına da (yani başta soykırım iddiaları olmak üzere Ermeni görüşlerini destekleyen bazı kişilere) teşekkür etmesidir.

Ermenistan Protokollerin tasdik sürecini durdurması mevcut duruma bir değişiklik getirmemiştir; zira Türkiye'nin Karabağ sorununda önemli gelişmeler oluncaya kadar Protokollerin tasdik etmemesine karşılık olarak Ermeniler de, Türkiye Protokollerini onaylamadığı sürece, kendileri de onaylamayacaklarını zaten bildirmişlerdi. 22 Nisan'da yapılan açıklamalar bu fiili durumun teyitten ibarettir.

Ermenistan'ın bu girişiminin diğer bir amacı da Başkan Obama'nın 24 Nisan mesajını etkilemekti. 2009 yılında olduğu gibi ABD Başkanı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde olumlu gelişmeler olduğunu ileri sürerek, bunları bozmamak için, mesajında soykırım sözcüğünü kullanmayabilirdi. Şimdi Protokollerin onay süreci durduğuna ve müzakereler yapılmadığına göre Başkan Obama'nın soykırım sözcüğünü kullanmaması için bir mazereti kalmayacaktı; ancak bu mantık yürümedi ve Başkan Obama 24 Nisan mesajında soykırım sözcüğünü kullanmadı.

Başkan Sarkisyan'ın 24 Nisan için yaptığı konuşmada¹⁵⁶ dikkati çeken husus ise 1915 olaylarının Ermenileri imha etmek için Osmanlı devlet politikası sonucu olduğu ifadeleridir. Bu sözler, BM 1948 Soykırım Sözleşmesi'ne göre

155 "Turkey Not Ready To Continue Armenia-Turkey Process: RA President" *News.am*, 22 Nisan 2010.

156 "President Sargsyan's Address on the 95th Anniversary of the Armenian Genocide" *armradio.am*, 24 Nisan 2010.

ortada bir soykırım olduğunu belirlemek ve sorumlu olanı da göstermek için kullanılmış olduğu kanısını vermektedir. Ancak bu yetki sadece mahkemelere ait olduğundan Sarkisyan'ın ifadeleri demagoji dışında bir anlam taşımamaktadır. Bu konuşmanın olumlu denebilecek tarafı, çok kere yapıldığının aksine, 1915 olayları ile günümüz Türkiye'si arasında bir bağlantı kurmamasıdır. Bu arada, Türkiye'de Ermenistan'ın mücadelesini destekleyenlere teşekkür edilmesi, Türk Hükümetleri ve Türk kamuoyunu "soykırım" savını kabul etmeyeceğini ve ümidinin "liberal aydınlara" bağlanmış olduğunu ortaya koyması yönünden anlamlıdır.

Ermenistan'ın Protokollerin onaylanması işlemlerini askıya almasından iki gün sonra, 24 Nisan 2010 tarihinde, TBMM'de Cumhuriyet Halk Partisi Grubu Türkiye'nin Ermeni iddialarıyla mücadele stratejisinin tartışılması amacıyla Genel Görüşme açılmasını önerdi.¹⁵⁷ Bu öneriyi sunan İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ yaptığı konuşmada, özetle, Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararının bazı ön koşullar ileri sürdüğünü, bunların kısaca, Kars ve Moskova Antlaşmalarının geçersizliği, Ermenistan'ın Doğu Anadolu toprakları üzerinde haklarının meşruluğu, soykırımın tartışılmaz bir gerçek olduğu o nedenle Tarihi Boyut Alt-Komisyonunda ele alınamayacağı ve Protokollerin Karabağ sorununa teşmil edilemeyeceği olduğunu söyledi. Ermenistan Anayasası'nın 102. maddesine göre bu mahkemenin kararlarının kesin ve değişmez olduğunu ifadeyle bu durumda Protokollerin TBMM'de kabul edilme şansının sıfır olduğunu belirterek Protokollerin derhal Meclis'ten çekilmesinin zorunlu olduğunu bildirdi.

Partiler temsilcilerinin ve kendi adlarına söz alan bazı milletvekillerin yaptığı konuşmalardan sonra CHP Grubu önerisi oya sunuldu ve kabul edilmedi.

26 Nisan 2010 tarihinde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu TBMM'de gündem dışı bir konuşma yaparak Protokoller konusunda geniş bilgi verdikten sonra bu konuda hedeflerinin şunlar olduğunu söyledi:¹⁵⁸

Bir: Türkiye- Ermenistan ilişkileri, diğer komşu ülkelerle olduğu gibi, normalleşecek.

İki: Buna paralel olarak Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında işgalin bitmesi de dâhil olmak üzere, Azerbaycan-Ermenistan ihtilafı çözümlenecek ve Türkiye Ermenistan sınırı açıldığı gibi Azerbaycan- Ermenistan sınırı da açılacak. Böylelikle Erzurum'dan Orta Asya'ya doğru bir koridor da açılmış bulunacak.

157 TBMM, Tutanak Dergisi, 93. Birleşim, Birinci Oturum, 24 Nisan 2010; <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/ham/b09301h.htm>

158 TBMM, Tutanak Dergisi, 95. Birleşim, Birinci Oturum, 26 Nisan 2010; <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/ham/b09501h.htm>

Üç: Bu konunun, Türkiye-Amerika ilişkileri başta olmak üzere, herhangi başka bir ilişkinin gölgesinde veya o ilişkileri gölgede bırakacak şekilde gelişmesine izin verilmeyecek.

Dört: Türkler ve Ermeniler sadece acıları değil ortak tarihlerini de paylaşmayı öğrenecekler.

Bundan sonra Protokoller konusu, zaman zaman üzerinde konuşulsa da, iki ülkenin gündeminden çıktı, güncelliğini kaybetti. Zira tarafların tutumu bir ilerleme sağlanamayacak kadar farklıydı. Bu durumu şöyle özetleyebiliriz:

Türkiye Protokollere sadıktır ancak bu belgelerin onaylanarak uygulanmasını Karabağ Sorunun çözümü yolunda atılacak önemli adımlara bağlamaktadır.

Ermenistan da protokollere sadıktır. Ancak Protokollerin başka bir soruna bağlanmadan onaylanması ve uygulanmasını istemektedir.

Türkiye Protokollerin onaylanarak uygulanmasını sağlamak için Karabağ Sorunun çözümüne katkıda bulunmayı istemekte ancak Ermenistan bunu kabul etmemektedir. Minsk Grubunu oluşturan üç büyük devlette genelde bu kanıdadır ve bu guruba dışarıdan katılma olmasını istememektedir.

Karabağ Sorunu çözümlenir veya çözüm yoluna girerse Türkiye'nin Protokolleri onaylayacağı ve uygulamaya başlayacağı da anlaşılmaktadır. Ancak Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı Tarihsel Boyut Alt-Komisyonu'nun soykırım iddialarının görüşülmesini engellediğine ve Türk-Ermenistan sınırını sarıh bir şekilde tanımadığına göre, sadece Karabağ engelinin ortadan kalkmasının Türkiye'nin Ermenistan ile normal ilişkiler kurması için yeterli olmaması gerekmektedir.

III - PROTOKOLLERDEN SONRA TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ (2010- 2014)

Konumuz Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin güncel durumu olduğundan Protokollerin askıya alınmasından (2 Nisan 2010) günümüze (2013 yılı sonu) kadar olan dönemi, önceki dönemlere göre, daha ayrıntılı olarak incelememiz gerekmektedir. Bunu için başlıca gelişmeleri 2010, 2011, 2012, 2013 ve 2014 yıllarına bölmek, her yıl içinde Türkiye ve Ermenistan'ın tutumunu ayrıca ele almak, bu arada iki ülke siyaset adamlarının önemli konuşmalarını özetlemek ve gerekli olduğunda büyük devletlerin bu konudaki politikalarına da değinmek metodunu izleyeceğiz.

Türkiye-Ermenistan Protokolleri, Ermenistan Parlamentosu gündeminden

çıkarıldıktan sonra, iki taraf arasındaki tartışmaların arttığı görülmektedir. Ermenistan yetkilileri, başta Başkan Sarkisyan olmak üzere, her fırsatta Protokollerin uygulanamamasının sorumluluğunu Türkiye'ye yüklemişler, Türkiye'yi eleştirmenin ötesinde suçlamışlar ve sonunda Türkiye'nin soykırım savını tanınmasını dahi istemişlerdir.

Ermenistan'ın bu tutumu karşısında Türkiye'nin aynen mukabele etmediği, ılımlı ve uzlaşıcı bir politika izlediği görülmüştür. Bu çerçevede Türkiye, Protokollerin tasdik edilip uygulanmaya konmasını Karabağ sorununun çözümü yolunda olumlu gelişmeler olmasına bağlamaktan vazgeçmeden, Ermenistan'a karşı iyi niyet gösterilerinde bulunarak ve Ermenistan Diasporası ile de diyalog arayışlarına girerek iki ülke ilişkilerin normalleşmesi sürecinin devamını sağlamaya çalışmıştır.

1. 2010 Yılı Gelişmeleri

Aşağıda, Ermenistan'ın Protokolleri askıya almasından sonra 2010 yılında meydana gelen gelişmeler kısaca anlatılmaktadır.

1.1 Ermenistan'ın Tutumu

Başkan Sarkisyan 2010 Mayıs ayı sonunda Brüksel'de NATO ve Avrupa Birliği'nde yaptığı temaslarda¹⁵⁹ Türkiye'nin önkoşullar ileri sürmesinin ve üzerinde anlaşmaya varılmış hususlardan sonradan vazgeçmesinin kendilerini protokollerin tasdikini askıya almak zorunda bıraktığını, Türkiye'nin güvenilir bir muhatap olmadığını söylemiş, diğer yandan Türkiye Avrupa Birliği standartlarına kavuştuğu takdirde Ermenistan'ın da kendi değerlerine yakın olan, daha güvenilir ve istikrarlı bir muhataba kavuşacağını belirtmiştir. Bu sözlerde ilginç olan hususu Sarkisyan'ın Türkiye'nin istikrarsız ve güvenilmeyen bir ülke olduğunu bu nedenle de Avrupa Birliği standartlarına sahip olmadığını ileri sürerken Ermenistan'ın bu standartlara yakın olduğunu belirtmesidir. Bu ifadeler Ermenistan'da ve Diaspora'da, Türklerin aksine, kendilerinin Avrupalı olduklarına dair 19. asırdan kalan bir inancın yansımasıdır.

Başkan Sarkisyan Türkiye aleyhindeki bu beyanlarına Diaspora Ermenilerine yaptığı konuşmalarda¹⁶⁰ da yer vermiş mesela Brüksel'de bir konuşmasında Başbakan Erdoğan'ı kastederek komşu bir devlet liderinin, ülkesindeki Ermenilerin, sadece Ermeni oldukları için, sınır dışı edilmeleri gerektiğini

159 "Sarkisyan: Türkiye Azerbaycan'a Yardım Etmiyor" *Anadolu Ajansı*, 26 Mayıs 2010.

160 Agm.

söylemesinin 1915 olaylarını düşündürdüğünü söylemiştir. Sarkisyan'ın Başbakan Erdoğan'ın Türkiye'deki kaçak olarak çalışan Ermeni vatandaşlarının ülkelerine gönderilebileceğine ancak insani mülahazalarla bunun yapılmadığına dair bir beyanına gönderme yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak Türkiye'de yasal olmayan bir şekilde oturan ve çalışan bu kişilerin ülkelerine geri gönderilmesini bir tür tehcir olarak görmek kabulü mümkün olmayan bir abartmadır.

Bu abartma Türkiye'de tepkiye neden olmuş ve Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Burak Özügergin bu sert söylemlerin ne Ermenistan'a ne de iki ülke arasındaki normalleşme sürecine yararlı olacağını, Türkiye'nin barış dili kullandığını ve bölgesel bir vizyonu bulunduğunu, bu vizyonun içine normalleşme süreci kadar Karabağ sorunun çözümünün de girdiğini ifade etmiştir.¹⁶¹

Başkan Sarkisyan resmi ziyaret için gittiği Almanya'da da Türkiye'yi taahhütlerini yerine getirmemek, protokolleri onaylamamak ve önkoşulları ileri sürmekle eleştirmiş ve “komşularla sıfır politikasının bir sonuç vermediğini ileri sürmüştür.¹⁶²

Sarkisyan, Rusya Federasyonu Başkanı Dimitri Medvedev'in Ermenistan'ı ziyareti sırasında Gümrü'de, Türklere karşı savaşlarda ölen Rus askerleri için dikilmiş olan bir anıtta yaptığı konuşmada iki ülke arasında normalleşme sürecinin, Türk tarafında siyasi irade olmadığı için, durduğunu ve şimdi kendilerinin Ankara'nın uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesini beklemeye mecbur kaldıklarını söylemiştir.¹⁶³

Sarkisyan, o zamana kadar üzerinde durmamaya çaba gösterdiği soykırım iddialarına da değinmeye başlayarak Ukrayna'nın Profil dergisine verdiği bir mülakatta¹⁶⁴ “Evet Türkler Soykırım yapmışlardır. Evet, yaşamsal önemi olan topraklarımıza el koymuşlardır. Evet, bu suçu yüz yıl inkâr etmişlerdir... bir suçun inkârı onun işlenmesinden daha vahim olabilir” demiştir. Türkiye ile ilişki kurulması için yaptıkları girişimin Ermenistan'ın milli çıkarlarıyla çelişmediğini, bu girişimin soykırımın uluslararası tanınması sürecinin terk edildiği veya Ermenistan'ın taviz verdiği anlamına gelmediğini, kendilerinin, konfrontasyon hariç, Türkiye'nin soykırımı tanınması için her yolu denediklerini, Türkiye ile ilişki kurmak sürecinin başlamasından sonra beklenmeyen gelişmeler olduğunu, Türkiye'nin büyük şehirlerde gençlerin

161 “Söylemdeki Setleşmenin Kimseye Faydası Olmaz” *Haberler.com*, 27 Mayıs 2010.

162 “President Sargsyan's Speech At The Konrad Adenauer Foundation” *President.am*, Armenia, 26 Haziran 2010.

163 “Armenian President: We Are Forced To Wait For Ankara To Show Real Commitment to Meet Its International Obligations” *Arminfo*, 20 Ağustos 2010.

164 “Serzh Sargsyan: I Considered It wrong To Stay In Position of Offended and Wait Until Turkey Recognized Genocide” *Panorama*, 17 Eylül 2010.

soykırım hakkında konuşmaya başladıklarını söylemiştir. Bu kez Türkiye ile normal ilişki kurmayı başaramadıklarının ifade eden Sarkisyan, şimdi siyasi irade göstermeye hazır olacak yeni siyasi güçlerin veya liderlerin Türkiye’de ortaya çıkmasını beklediklerini belirtmiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbatyan da yaptığı konuşmalarda Protokollerin çıkmaza girmesinden Türkiye’yi sorumlu tutmuştur. Mesela BM Genel Kurulundaki konuşmasında, Protokoller için Türkiye’nin taahhütlerine sadık kalmadığını, ön koşullar ileri sürmeye başladığını ve sonuç olarak Türkiye-Ermenistan sınırının Avrupa’nın tek kapalı sınırı olmaya devam ettiğini söylemiş¹⁶⁵ ancak Ermenistan’ın Azerbaycan ile olan sınırının da kapalı olduğuna değinmemiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Wall Street Journal’e¹⁶⁶ yazdığı bir makalede Protokollerin herhangi bir önkoşula bağlı olmadan hazırlandığını, ancak Türkiye’nin ilişkilerin normalleşmesini Karabağ Sorununa bağlamaya çalıştığını, diğer yandan bu bölgedeki tüm sorunlara kapsamlı bir çözüm bulunmasını istediğini ancak bunun gerçekçi olmadığını, Türkiye’nin, bazı ülke parlamentoları soykırımı tanıyan kararlar alırsa bunun ilişkilerin normalleşmesi sürecine zarar vereceğini ileri sürerek bu süreci, riyakâr bir şekilde, kullandığını belirtmiştir.

Nalbatyan bu yazısında önkoşul olmaması, ilişkilerin normalleşmesi sürecinin Karabağ’a bağlanmaması gibi Ermenistan görüşlerinin uluslararası toplum tarafından desteklendiğini ve Ermenistan’ın Protokolleri askıya almasını da anlayışla karşılandığını söylemiştir. Bu, ilke olarak, doğru olmakla beraber hiçbir ülke veya uluslararası kuruluşun bu konuda Türkiye’yi açıkça eleştirmediği de doğrudur çünkü Ermenistan’ın Türkiye ve Azerbaycan’la olan sorunlarını bir arada çözmek hususundaki Türkiye’nin tutumuna karşı çıkmak da zordur.

Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan Türkiye’yi eleştirmesini 2010 yılına dair değerlendirmeler yaptığı bir televizyon konuşmasında sürdürmüştür. Türkiye’yi sözünde durmayan, güvenilmez bir partner olarak nitelendirmiş, Protokoller konusunda “topun Türkiye’nin sahasında” olduğunu, ancak Türkiye’nin bunu anlamadığını iddia etmiş, Türklerin hile ile yalnız kendilerini aldatabileceklerini ancak başkalarının ikna edemedikleri gibi yakışsız sözler sarf etmiş ve bir çok ülkenin Ermenistan’ın üzerine düşeni yaptığını, şimdi adım atma sırasının Türkiye’de olduğunu düşündüğünü ileri sürmüştür. Nalbantyan Türkiye’nin bazı ülkelere, soykırımı kabul ettikleri takdirde, bunun

165 “Armenia-Turkish Border Continues to Remain Closed As Result of Turkey’s Language of Preconditions” *PanArmenian. Net.*, 26 Eylül 2010.

166 *Wall Street Journal*, 12 Ekim 2010

ikili ilişkilere zarar vereceğini söylediğini, ancak uluslararası topluluğun soykırımını tanıma eğiliminde bulunduğunu, Türkiye'nin buna karşı çıkma çabalarının başarısızlığa mahkûm olduğunu, Türkiye Ermenistan ile gerçekten normal ilişkiler kurmak istiyorsa ön koşul ileri sürmeden Protokolleri onaylaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶⁷

Nalbantyan bir başka konuşmasında ise Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesinde Türkiye'nin tutumunun yapıcı değil yıkıcı olduğunu ve Türkiye'nin uluslararası hukukun başlıca ilkelerinden olan *pacta sunt servanda* ya (ahde vefa = sözünü tutmak) riayet etmediğini iddia etmiştir.¹⁶⁸

1.2 Gizli Müzakereler Girişimi

2010 yılının en ilginç olaylarından biri Türkiye ile Ermenistan arasında yeniden müzakerelerin başlayacağı, bunun için İsviçre aracılığıyla gizli temasların yapıldığı şeklinde çıkan basın haberleri¹⁶⁹ ve bunlara Ermenilerin gösterdiği tepkidir. İsviçre Protokollerin müzakere edilmesinde arabulucu rolü oynadığından Protokollerin askıya alınmasından sonra da bu duruma bir çözüm bulmaya çalışması makul olurdu. Nitekim basına göre İsviçre Protokolleri yeniden canlandırmak için bir “telefon diplomasisi” başlatmış ve bu çerçevede Ankara ve Erivan'da dışişleri bakanlıklarıyla temas kurmuştur.¹⁷⁰ İsviçre Dışişleri Bakanı Calmy-Rey de tarafların aktif danışmalarda bulunduğunu ve İsviçre'nin normalleşme sürecini ileri götürmeye kararlı olduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹ Diğer yandan Cumhurbaşkanı Gül'ün bu konuda artık sessiz diplomasi zamanı olduğunu belirtmesi Ermeni basınında Türkiye ile Ermenistan arasında gizli müzakereler olduğu şeklinde yorumlanmış,¹⁷² Ermenistan'ın eski Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan ile Ermenistan'ın Birinci Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan'ın Danışmanı Jirayır Libaridyan'ın Roma'da bazı Türkler ile müzakereler yürüttüğüne dair haberler çıkmıştır.¹⁷³

Ermenistan yetkilileri bu haberleri yalanlamaya itina göstermişlerdir. Nalbantyan'ın yukarıda değindiğimiz Wall Street Journal'daki makalesinde normalleşme sürecinin yeniden başlaması için Türk medyasında çıkan “sessiz diplomasi”nin veya “yeni görüşmelerin” mevcut olmadığını da belirtmiştir. Ermenistan Dışişleri Bankalığı Sözcüsü Türkiye ile müzakerelerde

167 “Erivan: Türkiye Güvenilmez Bir Partner” *DHA*, 2 Ocak 2011.

168 “Turkey Position Destructive, Armenian FM” *News.az*, 29 Ocak 2011.

169 “İsviçre Protokoller İçin Nabız Yokladı” *Hürriyet*, 2 Ekim 2010.

170 “İsviçre Protokoller İçin Nabız Yokladı” *Hürriyet*, 2 Ekim 2010.

171 “Yerevan Denies Talks With Turkey” *Asbarez*, 6 Ekim 2010.

172 “Ankara'nın AB'ye Girişiyile Ermeni Meselesi Arasında İlişki Yoktur” *Tert.am/tr*, 7 Ekim 2010.

173 “Oskanyan and Liparityan in Secret ?” *Largir.am*, , 5 Ekim 2010.

bulunmadıklarını açıklamıştır.¹⁷⁴ Nalbantyan Parlamento’da bir soruya cevaben “Sizi temin ederim ki Türk tarafıyla geçmiş aylarda görüşmelerde veya telefon konuşmalarında bulunmadık ve yakın bir gelecekte bulunmayı planlamıyoruz” demiş ayrıca “Türkiye normalleşme sürecini, önkoşul ileri sürmeden, başlatmaya hazır olunca bu ülke ile görüşmeyi dikkate alabiliriz” sözlerini sarf etmiştir.¹⁷⁵ Nalbantyan’ın “resmî” görüşmelerden bahsetmesi dikkati çekmiş ve taraflar arasında resmi olmayan temaslar yapıldığını düşündürmüştür.

Diğer yandan İsviçre Cumhurbaşkanı Zaman gazetesine verdiği bir mülakatta¹⁷⁶ “İsviçre hâlâ arabulucu rolü oynuyor mu? sorusuna “Perde arkasında her zaman görüşmeler olur. Ama bu her iki tarafın siyasi iradesine bağlı. Biz sürecin kolaylaştırıcısıyız. Görüşmelerin devam etmesi için bir çözüm bulmaya çalışıyoruz.” şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca “Protokoller hâlâ masada mı? Taraflardan gelen bir arabuluculuk talebi var mı?” sorusuna da “Zürich Protokolleri masada. Bence gerçekten sürecin normalleşmesi için siyasi istek var. Bu sebeple iki ülkenin normalleşme sürecine devam edeceğini umuyoruz. Zamanı gelince kamuoyuna açıkça bilgi veririz. Bazen her konunun kamuoyu önünde en ince detayına kadar tartışılması yerine sessiz diplomasi yürütmek daha faydalıdır.” şeklinde yanıtlamıştır. Böylelikle İsviçre’nin taraflar arasında müzakereleri başlatmak için arabuluculuk yaptığı ortaya çıkmıştır. Ermenistan’ın böyle bir olay olmadığını iddia etmesinin nedenleri ise anlaşılamamıştır.

1.3 Türkiye’nin Tutumu

Ermenistan’ın Protokolleri askıya almasından sonra Türk siyaset adamlarının Ermenistan’la normalleşme süreci hakkında bazı beyanları olmuştur.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, söz konusu süreci başlatan kişi olarak, özellikle yabancı ülkelerdeki temaslarında bu konuya değinmeye özen göstermiştir. Ağustos ayında Azerbaycan’a yaptığı resmi ziyaret sırasında, aradan 18 yıl geçmesine rağmen, Minsk Grubunun somut neticeler alamadığını dolayısıyla yeni girişimler gerektiğini söylemiştir.¹⁷⁷ Bir ay kadar sonra Ermenistan’ın bağımsızlık yıldönümü münasebetiyle Sarkisyan’a gönderdiği kutlama mesajında protokollerin iki ülke arasında gelecekte kurulacak ilişkilerin temelini teşkil etmesi umudunu dile getirdiği basında yer almıştır.¹⁷⁸

174 “Armenia Rejects Claim Over Secret Talks With Turkey” *Today’s Zaman*, 7 Ekim 2010.

175 “Armenia Has Had No Telconversation With Turkey Recently – Foreign Minister” *Panorama*, 6 Ekim 2010.

176 “Gül’ün Ziyareti Çok Özel” *Zaman*, & Kasım 2010.

177 “Azerbaycan’ın İşgal Edilmiş Toprakları Uzun Süre Böyle Kalamaz” *Zaman*, 14 Ağustos 2010.

178 “Gül’den Ermenistan’a Bağımsızlık Günü Mektubu” *Hürriyet*, 22 Eylül 2010.

Uluslararası faaliyet ve girişimleri yanında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi çabaları için de lâyık görüldüğü “Chatham House” ödülünü almak için Kasım ayında gittiği İngiltere’de bir soruya cevaben Türkiye’nin Ermenistan’ın bağımsızlığını hemen tanıdığını, buna rağmen iki ülke arasında bazı sorunlar olduğunu ve Türkiye’nin bunların çözümüne çalıştığını, bunun için “sessiz diplomasi”yi kullandığını söylemiştir.¹⁷⁹ Ancak yukarıda değindiğimiz gibi Ermeniler bunu reddetmişlerdir. Aynı ay Türkmenistan’a yaptığı bir ziyaretinden dönerken gazetecilere Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleştirme sürecinin ölmediğini, bugünkü durumun kimsenin lehine olmadığını, Kafkas ülkeleri arasında sorunlar çözülmürse ekonomik işbirliği için büyük imkânların doğacağını ve kısa sürede bir patlama olacağını söylemiş, Kafkaslara ilgili çalışmalar yapıldığını ifadeyle Başkan Sarkisyan, Aliev, Medvedev ve Başbakan Putin ile sürekli temas içinde olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁰ Böylelikle bir “sessiz diplomasi” olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Aralık ayında İsviçre’ye yaptığı resmi ziyaret sırasında Parlamentodaki konuşmasında “bu tür meselelerin kolaylıkla halledilmediği bir vakıdır. Ancak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesini hedefleyen Protokollerin hayata geçirilmesine yönelik güçlü irademizi kararlılıkla muhafaza ediyoruz ve Kafkaslarda kalıcı ve kapsamlı bir barışın hâkim olması için samimiyetle çabalarımızı sürdürüyoruz. Bu aşamaya gelinmesinde önemli rol oynayan Cumhurbaşkanı Sayın Sarkisyan’ın da bugüne kadar sergilediği liderlik ve devlet adamlığını, sürecin başarıyla tamamlanması için, aynı cesaretle sürdürmesini bekliyoruz” demiştir.¹⁸¹ Ancak Sarkisyan, Aralık ayında Kazakistan’ın Astana şehrinde yapılan AGIT Doruk Toplantısında Cumhurbaşkanı Gül ile karşılaşmasına rağmen kendisi ile ikili bir görüşme yapmayarak artık cesaretini yitirdiğini ortaya koymuştur. Buna karşılık Gül’ün Başkan Medvedev ile de görüşerek Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan’ın sorunlarının bir bütün olarak çözümlenmesini savunduğu basın haberlerinde yer almıştır.¹⁸² Aralık ayı sonunda Cumhurbaşkanı Gül Ekonomik İşbirliği Teşkilatının (ECO) İstanbul’daki Doruk toplantısı sırasında düzenlenen basın toplantısında “Ermenistan ile komşuluk ilişkilerimizin normalleşmesine önem veriyoruz. Bununla ilgili adımlar atıldı. Ümit ediyoruz ki bu zor meseleler hallolur ve sonunda bütün Kafkaslarda huzur, istikrar söz konusu olur. Bunların hallolması için de Azerbaycan topraklarındaki işgalin bitmesi gerekir. Bir milyona yakın göçmen var. Bütün bunların dikkate alınması gerekir”¹⁸³ demek suretiyle konuya yeniden değinmiştir.

179 “Gul Evadede Question on Precise Terms of Border Opening” *News.am*, 9 Kasım 2010.

180 “Gül’den Kritik Ermenistan Açıklaması” *Bugün.com.tr*, 13 Kasım 2010.

181 “Cumhurbaşkanı Gül İsviçre Parlamentosu’na Hitap Etti”

<http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/78133/cumhurbaskani-gul-isvicre-parlamentosuna-hitap-etti.html>

182 “Gul-Medvedev Meeting Highlighted Armenian-Turkish Ties” *Panorama*, 2 Aralık 2010

183 “Gül: Karabağ Sorununun Çözümü İçin İşgal Sona Ermeli” *Zaman*, 23 Aralık 2010.

Başbakan Erdoğan'ın bu konudaki beyanları nispeten azdır ancak konuya açıklık getirecek niteliktedir. İstanbul'da yayınlanan Jamanak Gazetesine verdiği bir mülakatta "Türkiye hiçbir devletle husumet içinde değildir. Biz tarihte yaşanmış acı olayları, gelecek tasavvurunun şekillenmesinde bir etken olarak bugüne kadar hiç görmedik. Kurtuluş Savaşımızı zaferle sonuçlandırmanın ardından tüm o devletlerle yeni bir dönemi başlattık ve son derecede dostane ilişkiler tesis ettik. Bunu Ermenistan'la da başarabiliriz. Tarihi tarihçilere, bilim adamlarına bırakıp biz birlikte geleceğe yürüeyebiliriz. Bunun hâlâ mümkün olduğuna inanıyorum. Ne var ki Ermeni Diasporasının bir bölümü böyle bir vizyonla meseleye bakamıyor ve bu da süreç için önemli bir engel teşkil ediyor" demiştir.¹⁸⁴ Türkiye'yi ziyaret eden Polonya Başbakanı Donald Tusk ile birlikte yaptığı bir basın toplantısında Polonyalı bir gazetecinin "Ermeni katliamı sorunu çözümlenmeden Türkiye'nin AB'ye girmesi mümkün müdür?" sorusuna cevap olarak da bu sorunun adil, bilimsel ve kapsamlı bir şekilde masaya yatırılmasında fayda olduğu, siyasi yaklaşımların doğru olmadığı, bazı ülkeler parlamentolarında yapılan oylamalarda konunun bilinmediğinin görüldüğünü belirtmiş ayrıca, AB müzakereleri fasılları arasında bu konunun olmadığını söylemiştir.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'da Protokollerin Ermenistan tarafından askıya alınmasından sonra bu ülke ile olan ilişkiler konusunda birçok beyanlarda bulunmuştur. Bunlardan en önemli gördüklerimize, özetle, aşağıda yer veriyoruz.

Davutoğlu'nun Eylül ayı sonunda ABD Harvard Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek istediğine temas etmiş, bunun daha da ilerisine geçerek, sadece Türkiye-Ermenistan arasında değil Boston'da, Kaliforniya'da, Arjantin'de, Paris'te, nerede Türk ve Ermeni yaşıyorsa orada normal ilişkiler istediklerine söyleyerek Diaspora ile de uzlaşma isteğini dile getirmiştir. Dışişleri Bakanının Diasporaya bir diğer çağrısı iki halk arasındaki ilişkiler için sadece belli bir döneme takıp kalmaması ve bin yıl süresince bir arada yaşamış olduğunun da hatırlanmasıdır.

Davutoğlu bu konuşmasında Ermenilerin sadece kendi görüşlerini dikkate alarak Türkiye'yi suçladıklarını söylemiş, 1915'de yaşananları 'trajedi' olarak tanımlamış ve "Evet, biz bir acı yaşadık. Ve biz bu acıyı paylaşmaya hazırız. Ancak birileri bizi soykırım ile suçlar ya da 100 yıldır (bunu) inkâr etmekle itham ederse, aynı yıllarda Türklerin, Kafkaslarda ve Balkanlar'da yaşamış oldukları nedir? Bugün neden Türkiye'de Boşnak, Gürcü, Arnavut var kendi ülkelerinden olduğundan daha fazla? Çünkü onlar da aynı şeyleri yaşadıkları için Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldılar. Ancak biz bugün Balkan

184 "Ermeni Cemaati Ülkenin Zenginliği" *Hürriyet*, 12 Kasım 2010.

milletlerini suçlamıyoruz, biz bugün Rusları Kafkaslarda Abazalara, Çeçenlere neden baskı yaptınız diye suçlamıyoruz. Tüm Ahıska Türkleri Stalin döneminde vatanlarından sürgün edildi. Ancak biz Rusları soykırım yapmakla suçlamadık, çünkü bunlar geçti ve biz bugün bu sıkıntıları paylaşmaya hazırız. Buradaki kritik şey, sadece hatıralar.” demiştir. Davutoğlu ayrıca Türkiye’nin 1915 olaylarını konuşmaya hazır olduğunu ifadeyle “yalnızca bir taraftan hikâyesini anlatmayın, bu olayda iki tarafın da hikâyesini dinleyin, kapıları kapamayın, suçlamayın, dinleyin aynı zamanda” şeklinde konuşmuştur.¹⁸⁵

Davutoğlu, Kasım ayı sonunda yine ABD’de Brookings Enstitüsünde Türkiye’nin dış politikası konusunda verdiği bir konferansta 10 yıl önce Ermeni konusunun Türkiye’de bu kadar serbest bir ortamda tartışılmadığını, Fransa’da ve bazı Avrupa ülkelerinde bu özgürlüğün olmadığını söylemiş ve Türkler ve Ermenilerin on yüzyıldır birlikte yaşadığını, 9,5 yüzyıl boyunca aralarında hiçbir gerginlik olmadığını, Ermenilere yönelik “getto” uygulamalarının görülmediğini, geçmişte Osmanlı hükümetlerinde Ermeni bakanların, Avrupa başkentlerinde Ermeni büyükelçilerin olduğunu anlatmıştır. Davutoğlu, 1915 yılında yaşananlarla ilgili olarak, “adil bir hafızaya” ihtiyaç duyulduğunu, sadece “küçük bir döneme” bakılmaması, gerektiğini kaydetmiştir. Kafkaslarda, Balkanlarda da Türklerin öldürüldüğünü ve Anadolu’ya göç etmek zorunda kaldıklarını hatırlatarak “Biz hiçbir şey olmadı demiyoruz, bir şeyler oldu, ama bize de oldu, hepimize oldu. Şimdi bunu onarma zamanı, o yüzden adil hafıza diyoruz. Biz her şeyi tartışmaya hazırız” diye konuşmuştur.

Protokoller konusunda ise Davutoğlu bu belgelerin üç temel ayağı bulunduğunu belirterek bunları Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi, dünyanın her yerindeki Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi ve Kafkaslara istikrar getirilmesi olarak sıralamış ve bu üç ayağın birlikte hayata geçirilmesi gerektiğini söylemiştir. Davutoğlu, barışın, bölgesel bir düzeyde olmaması halinde, sürdürülebilir olamayacağını, Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinde her şey normal gitse bile, diğer bölgelerdeki gerginliğin ilişkileri tekrar bozacağını bu nedenle Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan arasında eşzamanlı bir sürece ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁶

Davutoğlu yılsonunda Hükümetin dış politikası hakkında gazetelere yaptığı bir değerlendirmede Ermeni sorunu konusunda “Biz 1000 yıl bu topraklarda beraber yaşadığımız insanlar tarafından soykırımla suçlanacak ülke değiliz. Böyle bir suçun bu milletin üzerine atılmasını doğru görmüyorum. Bize

185 “Davutoğlu Ermenistan’ı Böyle Uyardı” *İnternet Haber*, 29 Eylül 2010.

186 “Davutoğlu: Dış Politikada İkili Dil Kullanmadık” *Hürriyet*, 30 Kasım 2010.

Almanlar gibi gizli bir suçluluk duygusunu yerleştirmek istiyorlar. Ama Almanlar bunu hak etmişti. Oysa bu tamamen Türkiye'ye ait bir vebal değil. Ermenilerin acısını anlıyorum ama onlar da bizim acımızı anlasınlar. Bir imparatorluğun tasfiye olduğu bir dönemden bahsediyoruz, herkes ıstırap yaşıyor o dönemde"¹⁸⁷ demiştir.

Davutoğlu başka bir konuşmasında Türkiye- Ermenistan ile ilişkilerinin normalleştiği takdirde bunun sürdürebilir olması için Karabağ sorunun çözülmesi gerektiğini söylemiş ayrıca Türkler ve Ermenilerin, dünyanın neresinde olursa olsunlar, sorunlarını rahatlıkla konuşabildiğini, ama Türkiye üzerinde siyasi bir şantaj ortamı olmasını istemediklerini de ifade etmiştir.¹⁸⁸

2. 2011 yılı Gelişmeleri

Yukarıda anlattığımız 2010 yılı Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulması için ciddi ümitler beslenmesiyle başlanmış, sonra bu yılın hemen başında Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararının Protokolleri, yorum yoluyla değiştirme girişimiyle bu ümitler kısa zamanda sona ermiştir. Buna rağmen Türkiye normalleşme sürecini yaşatmaya çaba göstermiş ancak Ermenistan Protokollerin hiçbir koşula bağlı olmadan onaylanması ve uygulanmasında ısrar edince bu çabalar sonuç vermemiştir. Diğer yandan Ermenistan'ın hemen her fırsatta Türkiye'yi eleştirmeye ve hatta yermeye başladığı görülmüştür.

2010 yılı Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulması için ciddi ümitler beslenmesiyle başlanmış, sonra bu yılın hemen başında Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararının Protokolleri, yorum yoluyla değiştirme girişimiyle bu ümitler kısa zamanda sona ermiştir. Buna rağmen Türkiye normalleşme sürecini yaşatmaya çaba göstermiş ancak Ermenistan Protokollerin hiçbir koşula bağlı olmadan onaylanması ve uygulanmasında ısrar edince bu çabalar sonuç vermemiştir.

2.1 Ermenistan'ın tutumu

Ermenistan 2011 yılında da bir önceki yılda izlemeye başladığı müzakereden kaçan politikasını devam ettirmiş, bunun yanında Türkiye'yi eleştirme ve yermeyi de sürdürmüş ve hatta Türkiye'den soykırımı tanınmasını isteyerek ve toprak talebinde bulunabileceği anlamına gelen bazı beyanlarda bulunarak tahrik edici olarak nitelendirilebilecek bir davranış sergilemeye başlamıştır.

187 "Acınızı Anlıyorum, Siz de Bizi Anlayın" *Hürriyet*, 26 Aralık 2010.

188 "Bakan Davutoğlu: Yeni hedefimiz ülkeyi dünyanın akil ülkesi yapmak" *Zaman*, 29 Aralık 2010.

Ermenistan'ın bu tutumunu Başkan Sarkisyan'ın konuşmalarından izlemeye çalışacağız.

2.1.1 Başkan Sarkisyan'ın Beyanları

Başkan Sarkisyan Türkiye'ye ilk "saldırısını" Ocak ayı başında resmi ziyaret için gittiği Güney Kıbrıs'ta yapmıştır. Bu ülkenin Temsilciler Meclisindeki konuşmasında¹⁸⁹ Türkiye'nin istikrarsız tutumu, çelişkili beyanları ve asılsız tertipleriyle normalleşme süreci yaktığını, taahhütlerinden geri adım attığını ve imzalanmış olduğu Protokolleri onaylamayarak, normalleşme sürecinde başa dönüldüğü söylemiştir. Sarkisyan eğer ön koşul ileri sürülecekse bunun için Ermenistan'ın çok daha manevi ve yasal dayanakları olduğuna değinerek, 1915 olaylarına bir göndertme yapmış ardından da Ermenistan'ın başta Ermeni soykırımının tanınması olmak üzere Türkiye ile pek çok sorunu olduğunu ancak kendilerinin, uygar bir şekilde sorunları çözebilmek için, ön koşul koymak yerine diyalog kurmayı tercih ettiklerini ifade etmiştir. Bugün Türkiye'nin "Yeni Osmanlılık" denen bir politika aracılığıyla bölgesel lider olmayı arzuladığını, Osmanlı İmparatorluğun katliam, baskı ve zorbalık dışında boyunduruğu altındaki halklara ne getirdiğini sorarak "Osmanlılığı özleyen kimse var mı ki Yeni Osmanlılık politikası için bir neden olsun?" demiştir. Türkiye'nin "komşularla sıfır sorun" politikasının ne anlama geldiğini sorgulayan Sarkisyan bu kavram tüm komşularının itaatkâr bir şekilde Türkiye'nin istediklerini yapması ve ön koşullarını yerine getirmesi anlamına geliyorsa Ermenistan'ın onlar arasında olmadığını vurgulamıştır.

Ermenistan'ı Avrupa değerlerine sahip ve Avrupa ailesinin bir üyesi olarak gördüklerini belirten Sarkisyan demokratik ve Avrupa değerlerine kendini adanmış komşuları, yani tehdit yerine sorunları diyalog ve müzakere yoluyla çözümleyen komşuları olmasını istediklerini belirtmiştir.

Görüldüğü üzere Başkan Sarkisyan, Türkiye'yi normalleştirme sürecini yıkmak, taahhütlerinden geri adım atmak ve önkoşullar koymakla suçlamakta, Türkiye'nin bölgesel lider olmak istediğini ileri sürerek buna karşı çıkmakta, "komşularıyla sıfır sorun" politikasını çarpıtmaktadır. Sarkisyan'ın bu konuşmasında Türkiye aleyhinde o zamana kadar en olumsuz ifadeleri kullanmıştır.

Sarkisyan Güney Kıbrıs'tan sonra Atina'yı da ziyaret etmiştir. Burada yaptığı konuşmalarda Türkiye'yi, daha ılımlı sayılabilecek ifadelerle eleştirmiş, buna karşılık Yunanistan Cumhurbaşkanı Papulias'ın, Türkiye'yi kastederek "aynı

189 "Armenian President's Speech in the House of Representatives of Cyprus Republic" *Times.am*, 17 Ocak 2011.

barbar tarafından katledildik”¹⁹⁰ şeklindeki sözleri, Türkiye karşıtlığının Ermenistan’ın tekelinde olmadığını göstermiştir.

Başkan Sarkisyan’ın Rusya’nın Eko Moskvi Radyosuna 27 Ocak 2011 tarihinde verdiği bir mülakat Türkiye’ye karşı izlediği politikanın daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.¹⁹¹ Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecinin, ancak Türkiye, ön koşul ileri sürmeden, Protokolleri onaylarsa devam edebileceğini, dolayısıyla yeni müzakerelere başlamanın anlamı olmadığını söylemiştir. Böyle devam ettiği takdirde kendileri için çıkış yolunun, olasılıkla, Protokollerden imzalarını geri çekmek olacağını, bu durumda Türkiye onaylarsa bile Protokollerin geçerli olmayacağını belirtmiştir. Sarkisyan ayrıca Türkiye’nin Karabağ barış sürecine karışmak istediğine, ancak diğer ülkelerle sorunu olmayan bir ülkenin bölgenin lideri olabileceğine, Türkiye’nin sıfır sorun politikasının Türkiye’nin çıkarına çözümler bulunmasını amaçladığına da temas etmiştir. Sarkisyan son olarak Ermenistan’ın Türkiye’nin büyük bir ülke olduğunun ve G20’lerin üyesi bulunduğunun bilinci içinde olduğunu ancak bunun Türkiye’nin Ermenilerin velisi olduğu anlamına gelmediğini, Türkiye’nin Ermenistan’a ne yapması gerektiğini söyleyemeyeceğini, Türkiye bölgedeki bazı süreçleri etkilemek istiyorsa yapıcı bir tutum alması gerektiğini söylemiştir.

Bu konuşma Ermenistan’ın, Türkiye’nin normalleşme sürecini devam ettirme isteğine rağmen, protokollerin uygulanmasında ısrar ettiğini, yeni müzakereler istemediğini, gerekirse Protokollerden vazgeçebileceğini göstermektedir. Diğer önemli bir husus Ermenistan’ın Türkiye’nin Karabağ Sorununa müdahil olmasını kabul etmeyeceğidir. Kısaca Ermenistan Türkiye’nin tüm önerilerine karşıdır. Bu sert tutumun daha ziyade Ermenistan’ın iç politikasından ve Diaspora ile olan ilişkilerinden kaynaklanmış olması olasıdır. Bilindiği gibi Sarkisyan’ın Türkiye ile normal ilişkiler kurma gayretleri Ermenistan’da ve Diaspora’da pek kabul görmemişti. Ancak Protokoller hemen uygulanırsa ve Türkiye sınır kapısı açılsaydı Sarkisyan’a yöneltilen eleştiriler marjinal hale gelebilirdi. Protokoller Karabağ Sorunu nedeniyle uygulanamayınca Sarkisyan güç durumda kalmış ayrıca çok uzak olmayan bir tarihte parlamento seçimleri olacağını, onu da Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin izleyeceğini düşünerek, artık kendisi için yük haline gelmiş olan Protokoller konusundan kurtulabilmek için Türkiye’ye sert eleştiriler ve ithamlar yöneltilmiş ve hatta Protokolleri reddedebileceğinden bahsetmeye başlamıştır. Bu tutum Sarkisyan’ın protokoller nedeniyle eleştirilmesine son vermiş ve özellikle Diaspora ile arasını düzeltmiştir.

190 “Papulyas. İkimizi de Kesen Barbar” *Hürriyet.com.tr.*, 18 Ocak 2011.

191 “Armenian President Says Turkey Should Not Tell Us What To Do” *News.am*, 27 Ocak 2011, ve “Sarkisyan: Türkiye Protokolleri Önkoşulsuz Onaylarsa, Süreç Sürdürülebilir” *Hye-Tert*, 28 Ocak 2011.

Başkan Sarkisyan Rus Moskovskie Novosti'ye 16 Mayıs 2011 tarihinde verdiği mülakatta¹⁹² Sovyetler Birliği döneminde, “mili davanın” var olmaya devam ettiğini, bu dönemde dış politika alanında Ermenistan'ın çıkarlarının her zaman ve özellikle Türkiye ile olan ilişkilerde, dikkate alınmadığını söylemiştir. Burada “milli dava”dan kastedilen Ermeni milliyetçilerinin “Büyük Ermenistan” düşüdür. Sarkisyan, Sevr ile kurulmak istenen Ermenistan'ı Sovyetlerin benimsememesinden yakınmaktadır. Gerçekten de Sovyetler emperyalist bir hareket olarak gördükleri için Sevr'e karşı çıkmışlardı. Ancak İkinci Dünya Savaşından sonra Rus İmparatorluğunun sınırlarına ulaşmak çabası içinde Boğazların kontrolünü ve Kars ve Ardahan illerini Türkiye'den isteyerek Sevr zihniyetine yaklaşmışlar ve ayrıca Erivan'da büyük bir Ermeni soykırım anıtı inşa edilmesine izin vermekle de bir Diaspora icadı olan soykırım iddialarının Ermenistan'da da yerleşmesine neden olmuşlardır.

Sarkisyan bu mülakatında dikkati çeken bir diğer husus, Türkiye ile ilişkileri normalleştirmeden ekonomik büyümenin mümkün olup olmayacağına ilişkin bir soruya verdiği cevapta Türkiye ile ilişkiler normalleşmezse Ermenistan'ın açlıktan ölmeyeceğini ve Türkiye ile normal ilişkiler kurulmasında ekonomik mülahazaların itici güç olmadığını söylemesidir. Böylelikle Türkiye ile ilişki bulunmamasının ve özellikle sınırın kapalı olmasının Ermenistan ekonomisine verdiği zararları ve aynı zamanda Türk sınırının açılması halinde bunun Ermenistan ekonomisine getireceği yararları küçümsemiştir.

2.1.2 Türkiye'nin Soykırımı Tanınması Talebi

Sarkisyan'ın selefleri olan Levon Ter-Petrosyan ve Robert Koçaryan, soykırım iddialarının mümkün olduğu kadar fazla sayıda ülke ve uluslararası kuruluş tarafından tanınmasına büyük önem verirken, esasen gergin olan ilişkilerin dikkate alarak Türkiye'den böyle bir tanımada bulunmasını istememişlerdi. Protokollerin başarısızlığa uğramasından sonra böyle bir endişe taşımayan Başkan Sarkisyan yukarıda değindiğimiz Moskovskie Novosti'ye verdiği mülakatta “Soykırım olayı inkâr edilemez ve Türkiye'nin sonunda soykırımı tanınması için her türlü çabayı göstereceğiz” demiştir. Ayrıca, 1915 olaylarının yüzüncü yılından sonra bu olayların ikili ilişkilerde önemli bir rol oynamasının sona erip ermeyeceğine ilişkin bir soruya da “Türkiye soykırımı tanıdığı anda barışma başlayacaktır. Tanıma olmadan barışma olmayacaktır. Bazıları Türkiye ile ilişkileri normalleştirme çabalarını bir barışma girişimi olarak takdim etmeye çalışmaktadır. Gerçek barışma sadece pişman olunmasından sonra gerçekleşecektir” demiştir.

192 “Sarkisian Says Armenia, Azerbaijan Differ On Karabakh Peace Principles” *Azatutyun*, 16 Mayıs 2011, <http://www.azatutyun.am/content/article/24176551.html>

Sarkisyan'ın bu sözlerini önemli kılan husus ilk kez bir Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın açık bir şekilde Türkiye'den soykırım savını tanımasını istemiş olmasıdır. Bunun başlıca nedeni Karabağ sorunu nedeniyle Protokollerin uygulanamayacağı ve dolayısıyla Türk sınırının açılmayacağı kesinlik kazanması ve bunun dışında da Sarkisyan'ın Türkiye'den bir başka beklentisi olmamasıdır. Diğer bir deyimle Sarkisyan, seleflerinin aksine, bu talepte bulunmasının Türkiye ilişkileri daha da olumsuz hale getirmesine önem vermemekte zira gelinen noktada Türkiye ile ilişkileri adeta gereksiz, en azından ihmal edilebilir görmektedir.

Diğer önemli bir husus Sarkisyan'ın Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesiyle Türkiye ile barışmayı birbirinden ayırmasıdır. Ona göre normalleşme sözcüğü Türkiye ile diplomatik ilişki kurulması ve Türk sınırının açılmasını ifade etmektedir. Türkiye ile barışma kavramının ise iki ülke arasındaki tüm sorunların çözümlenmesi, diğer bir deyimle Ermenistan'ın Türkiye'den talep edeceği bir hususun kalmaması anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Ermenistan'ın Türkiye'den taleplerinin başında soykırımı tanıması (ve pişmanlık duyması) gelmektedir. Diğer yandan Ermenistan'ın tehcir edilen kişilere ait mallarının iadesi ve bu kişilere tazminat ödenmesi talebi de vardır. Son olarak, Ermenistan Hükümetleri tarafından açıkça ifade edilmese de Ermenistan'da ve özellikle Diaspora'da, başta Taşnaklar olmak üzere, aşırı milliyetçi çevrelerin Türkiye'den toprak istedikleri bilinmektedir.

Buna göre Protokollerin uygulanması ve sınırın açılması Ermenistan ile Türkiye'yi barıştırmayacaktır. Bu barışma için, soykırım iddialarının tanınmasını, pişmanlık duyulmasını, Ermeni mallarının iade edilmesini, ayrıca tazminat ödenmesini ve belki de, Ermenistan'a toprak verilmesini gerekecektir. Bu tutumun gerçekçi olmadığını ayrıca açıklamaya gerek yoktur. Ancak, gayri ciddi de olsalar bu gibi taleplerin Türkiye-Ermenistan ilişkilerine daha da zarar verecek potansiyele sahiptir.

Başkan Sarkisyan 22 Haziran 2011 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nde yaptığı bir konuşmada¹⁹³ Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleştirme sürecinin çıkmaza girdiğini, bunun tek nedeninin Türkiye'nin ön koşullar ileri sürmesi ve taahhütlerini yerine getirmemesi olduğunu, normalleşme konusunda ne zaman yeniden bir fırsat çıkacağını bilemediğini söylemiştir. Ardından soykırım konusuna temasla, Türkiye'nin soykırımı tanımamakla kalmayıp bu olayı açıkça inkâr ettiğini, dünyadaki Ermenilerin ise bu duruma uygun bir karşılık verilmesini beklediklerini o nedenle bundan

193 "Armenian President Vows Free Elections, Further Dialogue With Opposition" *RFE/RL*, 22 Haziran 2011
http://www.rferl.org/content/armenia_president_promises_free_elections_and_opposition_dialogue/4243606.html

böyle çabalarının Ermeni Soykırımının uluslararası tanınması üzerinde yoğunlaşacağını ve gelecek kuşaklara bu sorunu çözülmemiş olarak bırakmamaya kararlı olduklarını söylemiştir.

Başkan Sarkisyan bu konuşmasıyla Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınmasını istediklerini uluslararası bir kuruluş önünde ifade etmekle bu talebe adeta resmiyet kazandırmıştır. Diğer yandan bundan sonra çabalarının Ermeni soykırımının uluslararası tanınması üzerinde yoğunlaşacağına ve gelecek kuşaklara bu sorunun çözülmemiş olarak bırakmamaya kararlı olduklarına dair sözleri yenidir. Ermeni diplomatlarının soykırımın tanınması için büyük çaba sarf ettikleri ve soykırım savını tanıyan parlamentoların sayısının artmadığı da dikkate alındığında bundan sonra bu alanda neler yapılabileceği merak konusudur. Başkan Sarkisyan'ın 1915 olaylarının 100. yılının anılması için yapılacak faaliyetlerinin yaratacağı sinerjiden yararlanarak soykırım iddialarını benimseyen ülkelerin sayısının artmasını beklemesi olasıdır. Bu olacak mıdır? Diğer yandan Başkan Sarkisyan'ın Ermenistan'ın bu tür eylemlerine karşı Türkiye'nin göstereceği tepkileri ve bunların Ermenistan'a yapacağı olumsuz etkileri hesaba katmadığı görülmektedir.

Başkan Sarkisyan'ın 23 Eylül 2011 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapmış olduğu konuşmada¹⁹⁴ da soykırım konusuna ve Türkiye ile ilişkilere değinmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere uyguladığı soykırımın birçok ülke parlamentosu, uluslararası kuruluşlar ve bilim adamları tarafından kabul edilip kınandığını, ancak Türkiye'nin böyle yapmamakla kalmayıp, insanlığa karşı işlenen bu feci suçu inkâr etme politikasını sürdürdüğünü söylemiş ayrıca, sanki Ermenistan'ın bulunduğu bölgede bir soykırım tehlikesi varmış gibi, soykırımın önlenmesi için (geçmiş) soykırımları tanımak ve kınamak gerektiğini ifade etmiştir.

Ermeni yazar ve siyaset adamları tarafından yıllardan beri ileri sürülen bu fikir yanlıştır. Zira dünyada hemen herkesin Yahudilerin soykırımı uğradığını kabul etmesi ve bu olayı şiddetle kınaması Rwanda ve Bosna soykırımlarının ve Darfur gibi soykırımı yakın bazı olayların meydana gelmesini önleyememiştir.

Başkan Sarkisyan Birleşmiş Milletlerdeki konuşmasının Türkiye bölümünde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecinin kendileri tarafından başlatıldığını iddia etmiş, iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulması ve sınırın açılmasının bir diyalog başlatılması ve taraflar arasındaki güvensizlik, şüphe ve belirsizliğin giderilmesi için ilk adım oluşturabileceğini, Ermenistan'ın bu girişiminin uluslararası toplum tarafından desteklenmiş olmasına karşın Türkiye'nin protokollerin onaylanmasını ve uygulanmasını

194 "At UN, Sarkisian Makes Case for Self-Determination" *Asbarez*, 23 Eylül 2011, <http://asbarez.com/98266/at-un-sarkisian-makes-case-for-self-determination/>

engellediğini öne sürmüştür. İki ülke ilişkilerinin normalleşme sürecinin Ermenistan tarafından başlatıldığının doğru değildir. Bu konuda ilk girişim 2005 yılında bir tarihçeler komisyonu kurulmasını isteyen Türkiye'den gelmiştir.

2.1.3 Türkiye'den Dolaylı Toprak Talebi

Başkan Sarkisyan 23 Temmuz 2011 tarihinde Ermeni Dil ve Edebiyatı Beşinci Olimpiyatı'na katılanlarla yaptığı bir sohbet sırasında bir öğrenci kendisine Ağrı Dağı dâhil Batı Ermenistan'ın Ermenistan'la birleşmesinin mümkün olup olmayacağını sormuştur. Bazı Ermeni gazetelerine göre¹⁹⁵ Başkan Sarkisyan kendisine "Her şey genç kuşağa bağlıdır. Her kuşağın gerçekleştireceği bazı amaçları vardır" cevabını vermiştir. Bu sözler, dolaylı bir şekilde, gelecek Ermeni kuşaklarının, Ağrı Dağı dâhil, Doğu Anadolu'yu Ermenistan'a bağlaması için çalışması gerektiğini imâ etmiştir.

Türkiye'nin soykırımı tanınması taleplerine sessiz kalmayı tercih eden Türkiye Dışişleri Bakanlığı, ülkenin toprak bütünlüğünü ilgilendiren bu sözler karşısında tepki göstererek 26 Temmuz'da şu açıklamayı yapmıştır:¹⁹⁶

Ermenistan'da 25 Temmuz 2011 tarihinde düzenlenen Ermeni dili ve edebiyatı yarışmasında kendisine bir öğrenci tarafından sorulan soruya Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın verdiği yanıtı şiddetle kınıyoruz.

Kendi toplumunu, özellikle gençleri barış, huzur ve refah dolu bir gelecek için hazırlamak devlet adamlarının asli görevi olmalıdır. Bunun tam tersi bir yaklaşımla halklar arasında husumet ve nefret ideolojisini tahrik edecek şekilde gençlere ve gelecek kuşaklara öğütlerde bulunmak son derece sorumsuz bir davranıştır.

Bölgede barışı sağlamaya dönük arayışların hız kazandığı bir sırada Sayın Sarkisyan'ın kullanmakta beis görmediği ifadeler barış için çalışmaya niyeti olmadığına işaret etmektedir.

Bölgede barış, huzur ve istikrarın hâkim kılınması için çaba sarf eden herkesin Sayın Sarkisyan'ın esefle karşıladığımız talihsiz ifadelerinden gereken sonuçları çıkaracağına inanıyoruz.

195 "Sarkissian Tackles Western Armenia Question" *Asbarez*, 25 Temmuz 2011; "Will Eastern Armenia Be Returned to Armenians? – President's Reply" *news.am*, 25 Temmuz 2011.

196 SC: 23, 26 Temmuz 2011, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü'nün Bir Soruya Cevabı: http://www.mfa.gov.tr/sc_-23_-26-temmuz-2011_-disisleri-bakanligi-sozcusu_nun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa

Başbakan Erdoğan da bu olaya tepki göstererek, gelecek kuşakları kin ve nefretle donatmanın devlet adamlığına yakışmadığını, Sarkisyan'ın yaptığı tahrik olduğunu, bu bakımdan Ermenistan gençliğinin geleceğinin karanlık olacağını, bu olaylara hep karanlık gözlüklerle bakacaklarını söylemiştir. Sarkisyan'ın gençlere “Siz şu anda Karabağ'ı bizden teslim aldınız, biz ölüp gideceğiz, Ağrı'yı da siz hallededeksiniz” demek istediğini bunun “Ermenistan Türkiye ile bundan sonra istediği gibi, istediği şekilde, bir savaşa da girebilir” anlamına geldiğini belirterek, böyle bir devlet adamlığı, böyle bir diplomasi olamayacağını, Sarkisyan'ın çok ciddi bir yanlış yaptığını ve özür dilemesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁹⁷

Türkiye'nin bu tepkisi karşısında Ermenistan Hükümeti bir cevap vermek gereğini duymuş ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan yaptığı bir açıklamada Türklerin Sarkisyan'ın sözlerini tamamen okumadığını veya işlerine gelen bölümleri aldıklarını, aslında Sarkisyan'ın konuşmasında saldırgan bir tavır bulunmadığını, kullandığı ifadelerin son derecede ölçülü ve dengeli olduğunu söylemiş,¹⁹⁸ Türkiye'de de bu görüşü destekleyenler olmuştur.¹⁹⁹

Bu vesileyle Türkiye'den toprak almanın gelecek kuşakların görevi olduğu düşüncesinin sadece Başkan Sarkisyan'a it olmadığını belirtelim. Selefî Robert Koçaryan'ın da bu anlamda sözleri vardır. Adı geçen 2005 yılı Nisan ayında yaptığı bir konuşmada hiçbir devlet kuruluşunun Türkiye'den toprak talebinde bulunmamış olduğunu belirttiikten sonra kendi politikalarının “soykırımın” tanınmasını içerdiği ve gelecekteki başkan ve politikacıların bu tanınmanın yasal sonuçlarıyla ilgileneceklerini söylemiştir.²⁰⁰ Bilindiği gibi Ermenilerin indinde Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınmasının sonuçları tazminat ödemek, malları iade etmek ve Ermenistan'a toprak vermektir.

Sonuç olarak Başkan Sarkisyan'ın konuşmaları beraberce değerlendirildiğinde Türkiye ile ilişkiler konusunda şöyle bir yol haritası belirlendiği anlaşılmaktadır. İlk aşama olarak Ermenistan'ın Türkiye ile diplomatik ilişkiler kuracak, sınırı açtırılacak ve başta ekonomik olanlar olmak üzere her türlü ilişkiyi geliştirmeye çalışacaktır. Bunun yanında veya sonrasında ikinci aşama olarak Türkiye'den soykırımı tanınması istenecektir. Malların iadesi ve tazminat talebi üçüncü aşamayı oluşturacaktır. Son aşama Türkiye'den toprak talebidir. Ancak bunun gerçekleştirilmesi gelecek kuşaklara bırakılmıştır.

197 “Başbakan'dan Sarkisyan'a Çok Ağır Sözler” *Hürriyet*, 27 July 2011.

198 “Erivan'ın Pişkin Yanıtı: Türklerinki Yaygara” *Hürriyet*, 29 Temmuz 2011.

199 Baskın Oran, “Herkesin Bir Sevr'i Var” *Radikal*, 7 Ağustos 2011; Faruk Bildirici “Sarkisyan Ne Demişti” *Hürriyet*, 8 Ağustos 2011.

200 *PanArmenian.Net*, 2 Nisan 2005. Bu konuda bkz. *Ermeni Araştırmaları* Sayı 16-17, s. 27

2.1.4 Diğer Gelişmeler

Rus Federasyonu Başkanı Dimitri Medvedev Van depremi için taziyelerini bildirmek üzere aradığı Cumhurbaşkanı Gül'e yanında Serj Sarkisyan'ın da olduğu ifadeyle tarafların telefonla görüşmesini sağlamıştır. Sarkisyan deprem için yardıma hazır olduklarını, izin verilmesi halinde arama kurtarma çalışmaları için hemen bir ekip gönderebileceklerini söylemesine karşılık Cumhurbaşkanı Gül, teşekkür ettikten sonra şu anda uluslararası yardıma ihtiyaç duyulmadığını belirtmiştir.²⁰¹ Van depremi için Ermenistan ve İsrail'in ısrarla yardım yapmaya çalışmasının Ankara'da daha ziyade bir propaganda girişimi olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır.²⁰² Daha sonra Dışişleri Bakanı Davutoğlu da bunu teyit ederek "Ermenistan'dan ve İsrail'den gelen yardımların bu ülkelerle uzlaşmada bir rol oynamayacağını belirtmiştir.²⁰³

Sarkisyan'ın Avrupa Halk Partisinin 20. Kongresi'ne katılmak üzere gittiği Marsilya'da Ermenilere yaptığı bir konuşmada kinle hareket etmedikleri, intikam değil adalet istedikleri, bu bağlamda Talat Paşa'nın katili Tehliryan'ın da intikam değil adalet amacıyla hareket ettiğini söylemiş, artık Ermenistan'ın adalet isteyecek kadar güçlü olduğunu ileri sürmüş ve birlik oldukları takdirde Ermeni soykırımının anılarının ortadan kaldırılmasına izin vermeyeceklerini de belirtmiştir. Beyanın ilgili bölümü şöyledir:

Türkiye'nin pişmanlık duyacağından şüphe etmiyorum. Bu bir önkoşul veya intikamı tahrik etme girişimi değildir. Türkiye kendi tarihiyle yüzleşmelidir. Bir gün Türk yetkilileri soykırımı ilişkin yaklaşımların yeniden değerlendirmek gücünü bulacaklardır. Bizim tutumumuz değişmemiştir ve açıktır: komşu ülkelerin yararına olduğu için, Türkiye ile normal ilişkiler kurmaya hazırız. Mesela Polonya ve Almanya gibi komşu ülkeler. Alman Şansölyesi Willy Brandt, ülkesinin işlediği suçları idrak ederek Varşova Gettosunda diz çökmüştür. Kendisini Avrupalı olarak gören Türkiye'nin, er veya geç, Avrupalı denmeye layık bir liderliği (hükümeti) olacak ve onlar Soykırım Anıtında başlarını öne eğeceklerdir. Bu ne kadar erken olursa o kadar iyidir; ancak bu Türk Halkının takdiridir. Onları zorlamıyoruz. Bunu Türk Halkının yararı için yapmalıydılar, Willy Brandt'ın Alman Halkı için yaptığı gibi.²⁰⁴

201 "Gül'e Sürpriz Telefon" *Hürriyet*, 25 Ekim 2011.

202 "Editorial. Stupeur et Tremblement" *Armenews*, 30 Ekim 2011. Ayrıca "Ankara Salve l'Aide d'Israel et de l'Arménie, Mais Pas de Détente en Vue" *Armenews*, 30 Ekim 2012.

203 "Davutoğlu Confirmed No New Shifts in Armenian-Turkish Process" *News.am*, 12 Kasım 2012

204 Konuşmanın tam metni Ermenistan Cumhurbaşkanlığı Sitesinde mevcuttur: <http://www.president.am/events/visits/eng/?visits=1&id=344>

Bu konuşmada dikkati çeken husus, Ermenistan Devlet Başkanı'nın Talat Paşa'yı öldüren Tehliryan'ı bir katil olarak değil adaleti yerine getiren bir kişi olarak görmesidir. İkinci olarak Ermenistan'ın artık adalet isteyecek kadar güçlü olduğunu ifade etmesidir ki Ermenistan'ın ne derecede güçlü olduğu tartışılabilir.

Bu hususlar ileride Ermenistan tarafından gündeme getirildiği takdirde iki ülke arasında yeni anlaşmazlıkların kaynağı olacaktır.

Ermenistan Devlet Başkanı'nın Türkiye'nin pişmanlık duyacağından şüphe etmediğine, Türkiye'nin kendi tarihiyle yüzleşmesi gerektiğine, Türkiye'de, er veya geç, Avrupalı denmeye layık bir hükümet olacağına ve onların Soykırım Anıtında başlarını öne eğeceklerine dair sözleri daha önce hiçbir Ermenistan Devlet Başkanı tarafından ifade edilmemişti. Türkiye'nin kabul etmesine imkân bulunmayan hususların dile getirilmesi aslında Sarkisyan'ın Türkiye ile anlaşmaya hiç niyeti olmadığını göstermektedir.

2.1.5 2015 Yılı için Devlet Komisyonu Kurulması

Ermenistan ve Diaspora kamuoyunun büyük çoğunluğu 1915 olaylarının yüzüncü yılı olan 2015'i Türkiye'nin soykırımı kabul etmesi, af dilenmesi, tazminat ödenmesi, Ermeni mallarının iadesi ve mümkünse Ermenistan'a toprak verilmesi gibi taleplerin yerine getirileceği, hiç olmazsa böyle bir sürecin başlayacağı, bir tarih olarak görmekteyler.

Bu konu çok tartışılmakla beraber söz konusu faaliyetlerin neler olacağı ve kimler tarafından gerçekleştirileceği hakkında yeterli bilgi bulunmuyor ve belirli bir hazırlık görülüyordu. Sonunda Ermenistan bu konuda koordinasyon görevini üstlendi.²⁰⁵ Serj Sarkisyan 23 Nisan 2011 tarihinde "Ermeni Soykırımının Yüzüncü Yıldönümü Faaliyetlerinin Koordinasyonu İçin Bir Devlet Komisyonu Kurulmasına İlişkin" bir Kararname yayınladı. Buna göre Komisyonun Başkanı Serj Sarkisyan oldu ve diğer devlet ileri gelenleri (Başbakan, Meclis Başkanı, Baş Patrik, bazı bakanlar) komisyonun üyesi oldular. Erivan'daki Soykırım Anıtı ve Müzesi Direktörü Hayk Demoyan Komisyonun sekreterliğine atandı.

Bu komisyon şimdiye kadar 2011, 2012, 2013 ve 2014 yıllarında olmak üzere dört kez toplanmıştır ancak ne gibi anma törenleri ve eylemler yapılacağı hakkında hemen hiç somut bilgi verilmemiş ve bir program da açıklanmamıştır. Bu ketumiyet Türkiye'yi uyarmamak ve karşı eylemlerde bulunmasını

205 "RA President's decree on the establishment of a state commission for coordinating events dedicated to the 100th anniversary of the Armenian Genocide" <http://www.minDiaspora.am/en/News?id=1394>

engellemeye çalışmak gibi bir düşünceden ileri gelebileceği gibi aynı zamanda yeterli mali kaynak bulunamamasından da ileri gelebilir.

Diğer yandan Başkan Sarkisyan'ın, 2015'in varılması gereken son hedef olmadığı, amacın Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımasını sağlamak olduğunu, bu nedenle eylemlerin 2015'ten sonra da süreceği şeklindeki sözlerinin²⁰⁶ 2015 için aşırı beklentileri olan kamuoyunda bir düş kırıklığını önlemeyi amaçladığı görülmektedir.

2.2 Türkiye'nin Tutumu

Türkiye'nin bu yıl içindeki tutumu bir önceki yıla göre farklı değildir. Protokollerin uygulanması Karabağ sorununda olumlu gelişmeler olmasına bağlanmakta diğer yandan Ermenistan'ın, yukarıda açıkladığımız bazı aşırı davranış ve tutumları serinkanlılıkla karşılanmakta ve cevaplandırılmaktadır.

Türk devlet adamlarının bu dönem içindeki başlıca konuşmalarını şu şekilde özetleyebiliriz.

Cumhurbaşkanı Gül Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde 5 Ocak 2011 tarihinde yaptığı konuşmada, Türkiye'nin siyasi iradesinin Ermenistan ile ilişkileri normalleştirmek olduğunu ve Protokolleri hayata geçirmeyi arzu ettiklerini belirttikten sonra Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sinin Ermenistan işgali altında olduğuna değindi ve Ermenistan'ın bu topraklardan çekilmesi gerektiğini söyledi; ayrıca sorunlar çözüldüğünde Kafkasların, Avrupa ile Asya arasında kapı olacağını ifade etti.²⁰⁷

Başbakan Erdoğan Parlamenter Asamble'nin başka bir toplantısında yaptığı bir konuşmada "Azerbaycan halkının hak ve hukukunu Ermenistan'a yedirmeyiz" sözleriyle Türkiye'nin Azerbaycan yanında yer almaya devam edeceğini vurguladı. Karabağ konusunda önce (olumlu) adımların atılması gerektiğini ondan sonra sınırın açılacağını belirten Başbakan Minsk Grubunun görevlerini yerine getirmesini istedi ve bu olmadığı takdirde sürecin zorlaşacağını belirtti. Ayrıca Ermenistan Hükümetinin Diasporaya karşı bir ürkeklik içinde olduğunu, bundan kurtulabilirse sorunun çözümünün kolaylaşacağını, kapıların da açılacağını ifade ederek Türkiye'nin Ermenistan'a karşı kin ve nefret gibi bir duygusu olmadığını belirtti.²⁰⁸

206 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, ss. 16-17.

207 Abdullah Gül, "Tarihimizde Soykırım Yapıldığını Kabul Etmiyoruz"
<http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/78745/tarihimizde-soykirim-yapildigini-kabul-etmiyoruz.html>

208 "Erdoğan: "Azerbaycan'ın Hakkını Yedirmeyiz" *Cihan*, 14 Nisan 2011.

Başbakan İğdır’da yaptığı bir konuşmada: “Karabağ meselesi çözümlenmeden Ermenistan’la olan ilişkilerimizin yoluna girmesi mümkün değildir. Kurulduğundan beri Azerbaycan’ın, Karabağ’ın (Karabağ politikasının) arkasında durduk, her zaman da durmaya devam edeceğiz. Bu konuda kimse bizden başka bir şey beklemesin, Karabağ bizim meselemizdir²⁰⁹ dedi. Kars’ta yaptığı bir konuşmada ise Türkiye’nin her zaman Azerbaycan ve Nahcivan ile kardeş olduğunu, barış ve uzlaşma için Ermenistan’a ellerini uzattıklarını ve şimdi harekete geçmek sırasının Ermenistan’a ait olduğunu ifade etti.²¹⁰

Dışişleri Bakanı Davutoğlu ise Ermenistan ile ilişkiler konusunda birçok kez konuşarak Türkiye’nin Ermenistan’a karşı izlediği politikaya ışık tuttu. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisinde bir soruya cevaben “Bizim iki tür komşumuz var. Dost ve müstakbel dost komşular. Ermenistan’ı da müstakbel dost bir ülke çerçevesinde değerlendiriyoruz” dedi²¹¹ ve bu formülü daha sonra çeşitli fırsatlarda tekrarladı.

Bir süre sonra yine bu Mecliste Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Dönem Başkanı olarak raporunu sunduktan sonra soru-cevap bölümünde, Ermenistan milletvekili Bayan Zaruhi Postanjian’ın Türkiye’nin Batı Ermenistan’ı (Doğu Anadolu’yu) ve Kıbrıs’ı işgal ettiğini, Osmanlı İmparatorluğunun Ermenilere karşı soykırım suçu işlediğini, Ceza Kanununun 301. maddesinin tarihi gerçeklerin inkâr ve tahrif edilmesi için kullandığını belirttiikten ve sonra Türkiye’nin geçmişiyle yüzleşmek için ne yaptığını sormasına cevap olarak bunun bir soru değil bir suçlama olduğunu, adil hafızaya ihtiyaç bulunduğunu, herkes kendi hafızasına göre karar verirse karşılıklı saygı ve anlayış olmayacağını, bu konuların görüşülmesi için bir tarih komisyonu kurulmasının iyi olacağını, Türkiye’nin 2005’ten beri bunu önerdiğini ve tarihi olayları beraberce veya üçüncü taraflarla beraber, tek taraflı hafızalara değil arşivlere dayanılarak, araştırılması hususunda Ermenistan’a yaptığı çağrılara olumlu bir cevap beklediklerini söyledi. Bir gün iki milletten de yeni kuşakların ve mümkünse bugünkü kuşağın bir araya gelerek, birbirini suçlamak ve bu konuyu siyasi amaçlarla kullanmak yerine, tarihi belgeleri tartışacaklarından emin olduğunu söyleyen Davutoğlu, Türkiye’nin tüm olayların incelenmesi için bir komisyon kurulmasını önerisinin kabul edilmesi çağrısını tekrarladı.²¹²

Davutoğlu Ermenistan’ın AZG Gazetesine verdiği bir mülakatta²¹³ Türkiye’nin, Ermenistan ile olabilecek ilişkileri nedeniyle Azerbaycan’ı

209 “Erdoğan’dan Ermenistan’a Net Mesaj” *Turkishny.com*, 1 May 2011.

210 “It’s Armenia’s Turn to Take Action- Erdoğan” *Tert.am*, 21 May 2011.

211 “Dışişleri Bakanı Davutoğlu: Ermenistan’ı Müstakbel Dost Bir Ülke Çerçevesinde Değerlendiriyoruz” *Hye-tert*, 25 Ocak 2011.

212 *Asbarez*, 13 April 2011.

213 “We cannot Permit Ourselves to Lose Azerbaijan For Sake of Relations With Armenia” *News.az*, 31 March 2011.

kaybetmeyi göze alamayacağını, Ermenistan'a Karabağ'ı çevreleyen bir veya iki bölgenin, mesela Fizuli ve Agdam'ın Azerbaycan'a geri verilmesini önerdiğini, bu takdirde (sadece Türkiye'nin değil) Azerbaycan'ın kendi sınırını açabileceğini bildirdiğini ancak bu önerisinin kabul edilmediğini söyledi.

Dışişleri Bakanı Ermenistan'la olan görüşmelerin üç amacı bulunduğunu, bunların sınırı açmak, Ermenistan'la diplomatik ve diğer ilişkiler kurmak üçüncüsünün ise Ermeni Diasporası ile ilişkiler geliştirmek olduğunu ifade etti. Davutoğlu, Ermeni Diasporasını kendi Diasporaları olarak gördüklerini zira bu kişilerin Türkiye'den Amerika'ya, Fransa'ya ve diğer yerlere gittiklerini de belirtti. Ermenistan için Protokollerin sınırın açılması ve diplomatik ilişkiler kurulmasını ifade ettiğini, Türkiye için ise Protokollerin tarihi sorunlar üzerinde uzlaşmayı da kapsadığını söyleyen Davutoğlu bu konuda iki taraf arasında Protokollerin imzalanmasından önce bazı görüşmeler yapıldığını bir tür mutabakata varılmış olduğunu da ifade etti.

Davutoğlu CNN/Türk'e verdiği bir mülakatta²¹⁴ ise Diaspora Ermenilerinin hepsini aynı kategoride görmemek gerektiğini, Ermeni Diasporasındaki makul Ermenilerle temasa geçmek istediklerini, statükodan, Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin donmuş olmasından rant sağlayan kesimlerle barış yapmanın zor olduğunu ifade etti²¹⁵ ve "Biz, Ermenilerin neler yaşadığını neler hissettiğini anlamak için empati yapmalıyız ama onlar da bizim hafızamıza saygı göstermeliler" diyerek tek taraflı hafıza olamayacağını belirtip Ermenileri sorununa adil bir şekilde yaklaşmaya davet etti. Konunun psikolojik, hukuki, siyasi, tarihi ve uluslararası hukuk boyutları olduğunu söyleyen Dışişleri Bakanı, önemli olanın psikolojik bariyerleri aşmak olduğuna değinerek Türkler ve Ermeniler arasındaki on asra yakın bir birliktelik olduğunu ve bu dönemin son çeyrek asrında ilişkilerin bozulduğunu ifade etti. Diğer yandan 1915'in Ermeniler için tehcir, Türkler için ise Çanakkale ve Sarıkamış savaşlarını anlamına geldiğini, İmparatorluğun çöküş döneminde bütün cephelerde travmalar yaşandığını ve sadece Ermenilerin değil tüm etnik unsurların acı çektiğini söyledi.

Davutoğlu Ermenistan'ın Arminfo Haber Ajansına verdiği bir mülakatta²¹⁶ bölge ülkelerinin, gerekli koşullar yaratıldığı takdirde, Güney Kafkasya'yı müşterek bir refah bölgesine dönüştürmek için, yeterli potansiyele sahip

214 "Ermeni Diasporası ile Temasa Geçmek İstiyoruz" *Hye-Tert*, 3 Nisan 2011.

215 Türkiye ile Diaspora arasındaki ilişkiler hakkında Amerikalı bir Ermeni olan ve bir düşünce kuruluşunun başında bulunan Richard Giragosian *Hürriyet* gazetesine verdiği bir mülakatta 2010 yılı Mart ayında New York'ta Diaspora temsilcileriyle görüşmeler yapılması için bir toplantı düzenlendiğini ancak Diaspora temsilcilerinin gelmediğini söylemiştir. ("Türkiye Çağırıyor, Diaspora Gelmedi" *Hürriyet*, 11 Temmuz 2011.)

216 "We Need To Continue The Promising Start With Armenia And We Want To Rebuild The Friendship Between Turks And Armenians" *Arminfo*, 19 April 2011.

olduklarını, Türkiye'nin bunu gerçekleştirmek istediğini, Ermenistan'ın da, zincirin eksik halkası olmaktansa, bunu tam olarak benimseyerek, yalnız Türkiye'nin değil, diğer komşuları için de bir ortak olacağını ümit ettiğini söyledi. Davutoğlu, Ermenistan'ın da kendine bir yer bulabileceği daha büyük ve parlak bir gelecek olduğunu, bunun için ise Ermenistan'ın tüm komşularıyla yapıcı ilişkiler istediğini göstermesi gerektiğini belirtti.

Davutoğlu Ermenistan'ın onaylanması durdurulmasına rağmen, Türkiye'nin Protokolleri sonuçlandırmak istediğini söyledi ve bu belgelerin iki ülke ilişkilerin normalleşmesi için bir fırsat olduğuna değinerek Ermenistan'ın daha olumlu ve uyumlu olabileceğini, bu tarihi fırsatın yakalanabilmesi için daha fazla cesarete ve devlet adamlığına ihtiyaç olduğunu ifade etti.

Ermenistan'ın Protokollerden imzasını çektiği takdirde Türkiye'nin tutumunun ne olacağı hakkındaki bir soruya ise, olumsuz varsayımlara dayanan senaryolar hakkında yorum yapmak istemediğini, bu aşamada süreci karmaşık hale getirmek değil, kolaylaştırmak gerektiğini, Türkler ve Ermeniler arasında dostluk kurmayı arzu ettiklerini, bunun ise “uzak görüşlü devlet adamlığı” gerektirdiğini ifade etti.

Dışişleri Bakanı Karabağ ile ilgili olarak Türkiye ve Ermenistan ilişkileriyle Karabağ sorunu arasında bir ilişki yokmuş gibi görünse de bu sorunun çözüm süreçlerinin birbirini etkilediğini ve bu süreçlerinin birbirini güçlendirmesi ve kolaylaştırması gerektiğini belirtti. Karabağ sorunun çözümü konusunda askeri olanaklara başvurulması halinde Türkiye'nin tutumunun ne olacağı hakkındaki bir soruyu ise askeri değil barışçı çözümler öngören senaryolar üzerinde odaklanmak gerektiği şeklinde yanıtladı.

2.3 Rusya ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Rusya'nın Ermenistan-Türkiye anlaşmazlığına yaklaşımını “karışmazlık” olarak tanımlamak mümkündür. Bu konuya yakından bakıldığında Rusya'nın, Türkiye ile özellikle son yıllarda, ekonomik alanda gayet iyi ilişkiler sürdürdüğü, siyasi alanda ise Türkiye'den önemli bir şikâyeti olmadığı diğer yandan Ermenistan ile gerek ekonomik gerek siyasi alanda özel ilişkiler içinde olduğu dikkate alındığında Rusya için en iyi siyasetin “karışmazlık” olduğu görülecektir. Bu çerçevede Rusya, Duma'nın iki kez Ermeni soykırımını tanıyan bir karar almasına rağmen, soykırım konusundan uzak durmaktadır. Ayrıca Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'dan olası toprak talepleri de Rusya tarafından tasvip edilmemektedir. Unutulmamalıdır ki bu günkü Türkiye-Ermenistan sınırı Sovyetler Birliği zamanında çizilmiş ve 1921 yılında imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla kesin şeklini almıştır. Ayrıca

Karabağ'ı özerk bir bölge haline getirip Azerbaycan'a bağlayan da Sovyetler Birliğidir. Bu devletin ardılı olan Rus Federasyonu gerek Türk sınırı gerek Karabağ konusunda aynı politikayı izlemektedir.

Başbakan Erdoğan'ın 2011 yılı Mart ayında Rusya Federasyonu'na yaptığı ziyaret aynı zamanda 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın imzalanmasının 90. yıldönümüne rastlamıştır. Başbakan bu vesileyle Başkan Medvedev'e söz konusu Antlaşmasının orijinalinin bir fotokopisini hediye etmiş Başkan Medvedev ise kendisine Antlaşmanın imzası sırasında çekilmiş bir fotoğraf vermiştir.²¹⁷

Moskova Antlaşması Türkiye ile Sovyetler arasındaki sınırı (ki bu günkü sınırdır) saptamakla Ermeni milliyetçilerinin "Batı Ermenistan" diye adlandırdıkları Doğu Anadolu'nun Türkiye'ye ait olduğunu tescil etmiş ve böylelikle "Büyük Ermenistan" hayallerine son vermiştir. Başkan Medvedev'in bu jesti Moskova Antlaşmasının halen yürürlükte olduğunun bir kanıtını oluşturduğundan Ermeni milliyetçilerinin tepkisini çekmiştir. Bu çerçevede Taşnak Partisi bir bildiri yayımlayarak²¹⁸ Moskova Antlaşması'nın geçersiz olduğunu ileri sürmüştür. Taşnaklar ayrıca Erivan'da Rusya Federasyonu Büyükelçiliği önünde protesto gösterisi yapmışlardır.²¹⁹

Unutulmamalıdır ki bu günkü Türkiye-Ermenistan sınırı Sovyetler Birliği zamanında çizilmiş ve 1921 yılında imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla kesin şekli almıştır. Ayrıca Karabağ'ı özerk bir bölge haline getirip Azerbaycan'a bağlayan da Sovyetler Birliğidir. Bu devletin ardılı olan Rus Federasyonu gerek Türk sınırı gerek Karabağ konusunda aynı politikayı izlemektedir.

Ermenistan Hükümeti, Rusya ile ilişkilerini zedeleyebileceği endişesiyle, bu olaya tepki göstermemeyi tercih etmiştir. Buna karşılık Hükümet koalisyonunun büyük ortağı Cumhuriyetçi Partinin Parlamento Grup Başkanı Edward Şarmazanov, Ermenistan katılmamış olduğu için Moskova Antlaşmasının yasal olmadığını söylemiş, ancak Ermenistan ve Rusya'nın iyi ilişkiler içinde olduğunu da belirtmeyi de ihmal etmemiştir. Cumhuriyetçi Parti Parlamento Grup Başkanı Galust Sahakyan ise Türkiye ve Rusya'nın ortak yaklaşımları olmasını Ermenistan'ın istemediğini, Rusya Ermenistan'ın stratejik ortağı olduğu için bunun Ermenistan'ın milli çıkarlarına uygun

217 "Salt in the Wound Erdoğan Thanks Russia for Historic Treaty Armenians Consider Illegal" *Armenia.now*, 17 March 2011. "

218 "ARF Calls Kars Treaty Invalid, Urges End To Protocols" *Asbarez*, 15 Mart 2011.

219 "90 Years of Bigotry" *Yerkir.am*, 15 March 2011.

düşmediğini söylemiştir.²²⁰ Dışişleri Bakanı Nalbantyan ise Ermenistan-Rusya ilişkilerinin gayet sağlam temelleri bulunduğu için yabancı bir ülke liderinin Moskova'ya yaptığı bir ziyaretin ilişkilere olumsuz etki yapamayacağını belirtmiştir.²²¹ Muhtemelen Ermenistan'ın talebi üzerine Rusya Dışişleri Bakanlığı, bir açıklama yaparak, Rusya'nın Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesinden memnunluk duyacağını, her şeyden önce Ermeni-Türk yaklaşmasının ikili bir konu olduğu ve bu sürecin iki ülkenin ilişkileri ve işbirliği ile Kafkas bölgesi için iyi sonuçlar vermesini dilediklerini söylemiştir.²²²

Ermenistan yaklaşık dört yıldan beri Avrupa Birliği'ne Ortak üye olmak için yaptığı müzakereler 2013 yazında bitirilmiştir. Bu konudaki antlaşmanın 29 Kasım 2013 tarihinde Vilnius'da yapılacak Doğu Ortaklığı Ülkeleri Devlet Başkanları Doruk Toplantısı'nda paraf edilmesi beklenirken Başkan Sarkisyan 3 Eylül 2013 tarihinde Moskova'da Başkan Putin'le yaptığı bir toplantının ardından, ülkesinin Rusya önderliğindeki Gümrük Birliğine katılacağını açıklamıştır.

Rusya'nın baskıları sonucunda alındığı ileri sürülen bu karar Ermenistan'ın Avrupa vizyonunu sone erdirecek niteliktedir. Böylece esasen Rusya'nın etkisinde bulunan bu ülkenin bundan böyle bağımsız sayılamayacağı Ermenistan'da muhalefet tarafından dile getirilmektedir. Bu derecede olmasa da en azından önemli tüm konularda Rusya'nın uygun göreceği çizginin izlenmesi gerekeceği anlaşılmaktadır. Rusya'nın bu "üstün" konumunun Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'la olan anlaşmazlıklarını nasıl etkileyeceğini zaman gösterecektir. Ancak Rusya'nın, yukarıda değindiğimiz "karışmazlık" politikasını sürdürmesi olasıdır.

3. 2012 yılı Gelişmeleri

3.1 Ermenistan'ın Tutumu

3.1.1 Parlamento seçimlerinde Türkiye ve Azerbaycan'la ilişkiler konusu

2012 yılı içinde Ermenistan'da iç siyaset alanında en önemli olay Parlamento seçimlerinin yapılmasıdır. Serj Sarkisyan'ın başkanlığını yaptığı Cumhuriyetçi Parti, bir önceki dönem gibi, bu seçimleri kazanmış ve böylelikle Başkan Sarkisyan'a parlamento düzeyinde verilen destek devam etmiştir.

220 "Russia-Turkey Rapprochement Hard for Armenia" *News.am*, March 17, 2011.

221 "E. Nalbandian: Improving Russian-Turkish Relations Cannot Impact on Armenian- Russian Relations" *Panorama*, 18 March 2011.

222 "Armenia-Turkey Rapprochement is bilateral Affair, Russian Foreign Minister" *Interfax*, 17 March 2011.

Parlamento seçimleri öncesinde ve sırasında Ermenistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerden az bahsedilmiştir. Bu durum Azerbaycan ile ilişkiler için de geçerlidir. Ermenistan'ın dış ilişkilerinde Azerbaycan ve Türkiye ile büyük sorunları olduğu dikkate alındığında bu durum bir çelişki gibi görülebilir. Ancak bunun nedeni iki ülke ile olan ilişkilere önem verilmemesi değil bu konuda partiler arasında ciddi bir görüş ayrılığı bulunmamasıdır. Bu bağlamda hemen herkesin bir Ermeni soykırımı olduğuna, Türkiye'nin bu soykırımı tanınması, ilgililere tazminat vermesi ve malları iade etmesi gerektiğine inandığı bir ortamda tartışma yapılması neredeyse gereksizdir. Bu durum Azerbaycan için de geçerlidir. Ermenistan'da kimse uluslararası hukuka göre Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğunu kabul etmek istememekte ve bu bölgenin Ermeni olduğuna, Ermeni kalması gerektiğine inanmaktadır.

Ermenistan'da Türkiye ile ilişkiler ve geçmiş olaylar hakkında ne düşündüğü iktidardaki Cumhuriyetçi Parti Grup Başkanı Galust Sahakyan'ın seçimleri izlemek üzere Ermenistan'a giden bir grup Türk gazetecisiyle yaptığı konuşmadan daha iyi anlaşılmaktadır.²²³ Sahakyan, özetle, Türkiye'nin Osmanlılar gibi düşündüğünü, Abdülhamit'in ve Jön Türklerin fikirlerini sürdürdüğünü, 1915'te ne olduğunu anlamak için tarihçilere ihtiyaç olmadığını; ortak tarih komisyonunun (Tarihi Boyut Alt-Komisyonu) eğitim, kültür, sanat, tarih gibi alanlarda ortak çalışmalar yapacak, gençlere dostluk aşılaman tarih kitapları yazacak bir komisyon olduğunu; Türkiye'nin demokratikleştiği, soykırımı dile getirenlerin de olduğunu; Ermenistan'da diğer partilerin "Türkiye önce soykırımı tanısun daha sonra bu ülkeyle ilişki kurulsun" dedikleri, kendilerinin ise "önce ilişkiler başlayabilir, sonra sorunlar çözülebilir" dediklerini; Karabağ konusunda geri adım atmayacaklarını, soykırım ve Karabağ meselesinin kendileri için Türkiye ile ilişkilerin kurulmasından daha önemli olduğunu; Türkiye'nin büyük bir devlet, Türklerin büyük millet olduğunu ama Azerlerin öyle olmadığını, Azerbaycan'ın SSCB tarafından yaratılmış yapay bir ülke olduğunu, tarihi kaynaklarda Azerbaycan olmadığını ama milattan önceye ait eserlerde Ermenistan'dan bahsedildiğini, Ermenistan'ın alfabetesinin, mimarisinin olduğunu, Azerilerin olmadığını; soykırımın tanınmasının ardından toprak talebinin gelmesinin doğal olduğunu; Doğu Anadolu'da savaşta ölen Türklerle (Ermeni mezaliminde ölen Türkleri kastediyor) (tehcir sonucunda) planlı bir şekilde devlet tarafından öldürülen Ermenilerin durumu aynı olmadığı ifade etmiştir. Sahakyan'ın bu sözleri Ermenistan'da hemen herkesin Türkiye ve Azerbaycan ile olan sorunlar hakkında düşünce ve kanılarını yansıtmaktadır. Gerçekçi olmaması yanında tarihe aşırı milliyetçilik açısından bakan bu görüşlerin çoğunluğa hâkim olması Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan'la kalıcı bir barış yapmalarının önündeki en büyük engeldir.

223 "Sınır Açılıp İlişkiler Başlarsa Sorunlarımız da Çözülür" *Stargazete.com*, 14 Mayıs 2012.

Ermenistan Parlamento seçimleri konusunu Başkan Sarkisyan seçimler sırasında yaptığı bazı konuşmalardan değinerek bitirelim. Sarkisyan konuşmalarından birinde Cumhuriyetçi Partinin Ermeni soykırımının tanınması için mücadele etmek konusunda kararlı olduğunu ifade etmiş²²⁴ bir diğer konuşmasında ise 2015'e giden yolda Ermeni soykırımının tanınması ve kınanması için çabalarını çok arttıracaklarını dile getirmiş,²²⁵ bir Türk kaynağına göre,²²⁶ parlamento seçimlerine bir hafta kala yaptığı bir konuşmada üslubunu sertleştirerek "Ermenilere karşı soykırımı inkâr eden, her gün tarihini çarpıtan bir ülkeyle yan yana yaşıyoruz. Suç, tarihin inkârıyla bugün de devam ediyor" demiş ayrıca "adalet ve tazminat talebimiz devam edecek. Türkiye'nin küstah ve kibirli politikasını kabul etmiyoruz" ifadelerini kullanmıştır.

3.2 Soykırım İddialarının Ön Plana Çıkarılması Ve Diğer Gelişmeler

Başkan Sarkisyan seçimlerden önce yaptığı bir konuşmada Protokollerin Ermenistan'ın istediği gibi sonuçlanmamasına karşın bazı önemli sonuçları da olduğunu, önce Ermeni soykırımının uluslararası tanınması sürecini pekiştirdiğini, ikinci olarak Türkiye ile normal ilişkiler kurulmasının önündeki yegâne engelin Ankara ve diğer bir başkent (yani Bakü) olduğunu ortaya koyduğunu, üçüncü sonucun ise Türkiye'nin Ermenistan ile ilişki kurmak için hiçbir önkoşul içermeyen bir uluslararası bir belgeyi (yani Protokolleri) imzalamak zorunda kaldığını söylemiştir. Ayrıca, Taşnakların bir görüşü olan Ermeni soykırımını inkâr etmenin soykırımın sürdürülmesi demek olduğunu tekrarlayarak Türkiye Cumhuriyeti'ni de "soykırımı" katılmakla suçlamaya çalışmıştır.²²⁷

Bu gibi aşırı görüşler ileri sürülmesinin seçimlerle ilgili olduğu düşünülebilir. Ancak Sarkisyan, seçimlerden sonra da bu tutumunu değiştirmemiş, mümkün olduğu kadar Türkiye'nin ilişkileri normalleştirme girişimlerine katılmamaya, soykırımı konusuna öncelik vermeye ve her fırsatta Türkiye'yi yermeye çalışmıştır.

Mesela Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) kuruluşunun 20. yılı münasebetiyle İstanbul'da yapılan Doruk Toplantısına davet edilmiş olmasına rağmen katılmamış, bu toplantıya Dışişleri Bakanı Nalbantyan'ı veya başka bir bakanı da göndermemiş ve Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Aşot Hovakimyan tarafından temsil edilmiştir. Karadeniz'de kıyısı bulunmayan ve

224 "Deniers of the Armenian Genocide Trepassed All Admissible Limits" *Armenpress*, 14 Nisan 2012.

225 "Sarkisyan Vows Greater Efforts at Genocide Recognition" *Azatutyun*, 19 Nisan 2013.

226 "Sarkisyan'dan Türkiye'ye Ağır İthamlar" *Haber7*, 30.4.2012.

227 "Republican Party of Armenia Considers any Dennial of Genocide Direct Continuation of the Crime" *Armenpress*, 19 Nisan 2012.

bir ticaret filosu da olmayan Ermenistan'ın bu örgüte katılmasını, 1992 yılı koşullarında Ermenistan'a bu örgüte üye olmasının bölge işbirliği yönünden iyi olacağını düşünen Türkiye'ye sağlamıştı. Bu husus, söz konusu toplantıya başkanlık yapan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından da, gazetecilerin sorularına cevaben, hatırlatılmıştır.²²⁸

Türkiye karşı izlediği bu politika Ermenistan'ı Güney Kafkasya'da izole etmeye devam etmiştir. Oysa bu bölgedeki ortak işbirliği projeleri gelişme göstermiştir. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Dışişleri Bakanları 8 Haziran 2012 tarihinde Trabzon'da bir araya gelerek bir "Bölgesel İşbirliği Deklarasyonu"nu (kısaca Trabzon Deklarasyonu) imzalamışlardır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu bu vesileyle yaptığı konuşmada üç ülke işbirliğinin Karadeniz, Hazar ve Akdeniz arasında, büyük bir köprü oluşturacağını ve enerji, ekonomi gibi konularda atılan adımları daha sağlam temellerle geliştirme imkânını bulacağını söylemiştir.²²⁹

Diğer yandan Azerbaycan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledilmesini öngören "Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı" Antlaşması Azerbaycan ile Türkiye arasında 26 Haziran 2012 tarihinde imzalanmıştır.²³⁰ TANAP olarak isimlendirilen bu proje, Azerbaycan doğal gazının Gürcistan'dan Türkiye'ye oradan da Avrupa'ya nakledilmesini ve satılmasını sağlayacaktır. Coğrafya bakımından Azerbaycan'dan Türkiye'ye en kısa yol Ermenistan'dan geçmektedir. Ancak bu ülkenin gerek Azerbaycan gerek Türkiye ile olan sorunları doğal gaz ve petrol boru hatlarının Ermenistan'dan geçirilmesini önlemiş ve Ermenistan için ciddi gelir kaybına ve ayrıca enerji sağlamada Rusya'ya muhtaç olmasına neden olmuştur.

Buna konuda Ermenistan Başbakanı Tigran Sarkisyan, dünya'da Ermenistan kadar zor durumda olan az ülke olduğunu, Ermenistan'ın denizi bulunmadığını, komşularından Türkiye ve Azerbaycan ile diplomatik ilişkisi olmadığını, ülkesinin bölge ülkeleriyle azami entegrasyonu için tüm fırsatları kullanması gerektiğini ancak Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerin düzeltilmesinin zor olduğunu o nedenle çabalarını, kendi iç kaynaklarını ve "Ermeni Dünyası"nın (Diaspora'nın) potansiyelini daha iyi kullanmak üzerinde yoğunlaştırması gerektiğini söylemiştir.²³¹ Ancak, doğal kaynaklardan mahrum olan, kayda değer bir endüstrisi bulunmayan, turizm olanakları sınırlı ve ayrıca her yıl

228 "This Time Turkey's and Azerbaijan's Expectations Connected with Armenia Didn't Come True" *Yerkirmedia.am*, 27 Haziran 2012.

229 "Trabzon Deklarasyonu!" *Medya Trabzon*, 8 Haziran 2012

230 "Trans Anadolu Boru Hattı'nda imzalar tamam!" *Star* 28 Haziran 2012,

231 "The Armenian Development Potential is the Armenian Nation Spread All Over the World" *Armenpress*, 31 Temmuz 2012.

ekonomik nedenlerle önemli sayıda dışarıya göç veren²³² Ermenistan'ın, Başbakanının söylediği metotla, süratli bir kalkınmayı sağlayamayacağı açıktır. Ermenistan için ekonomik kalkınma önce komşularıyla barış yapmasına sonra da onlarla sıkı bir işbirliğine girmesine bağlıdır. Ancak Ermenistan'ın buna hazır değildir.

İncelediğimiz dönem içinde Ermeni yetkililerin protokoller konusundaki görüşlerinde bir değişiklik görülmemiştir. Bu belgelerin ön koşulsuz olarak onaylanıp uygulanmaya başlanması bu bağlamda “topun Türkiye'nin sahasında” olduğu gibi görüşler ileri sürülmeye devam olunmuştur. Başkan Sarkisyan Quotidiano Nazionale'ye verdiği bir mülakatta Ankara'nın normal ilişkiler kurmak sürecini kabul edilemez koşullara bağladığını, bu gün Ermenistan'ın Avrupa Birliği, ABD ve Rusya ile beraber Türkiye'nin tutum değiştirmesini beklediğini ifade etmiştir.²³³ Bu sözlerde yenilik olarak görülebilecek husus Avrupa Birliği, Rusya ve ABD'nin de Ermenistan'ı protokoller konusunda desteklediğini ön plana çıkarmasıdır. Bu destek mevcut olmakla beraber zayıftır ve Türkiye üzerinde bir baskı kurması zordur.

Diğer yandan Başkan Sarkisyan soykırım iddialarına daha fazla yer vermeye başlamıştır. Erivan'da toplanan Dünya Ermeni Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada Ermeni soykırımının 100. yıldönümünün yaklaştığını ve Ermeni halkına karşı işlenen bu cinayetin hak ettiği şekilde tanımlanması gerektiğini söylemiş,²³⁴ yukarıda değindiğimiz Quotidiano Nazionale'ye verdiği mülakatta Ermeni soykırımının unutulmuş bir felaket olmaya devam ettiğini, Yahudi Holokostu hakkında her şey bilinirken, Ermenilerin ortadan kaldırılışı üzerine kalın bir perde çekildiğini, bunun çifte standart olduğunu ifade etmiş ve dünyada kaç kişinin bu gerçeği gerektiği gibi bildiği sormuştur.²³⁵ Bir başka konuşmasında ise Türkiye'nin er veya geç soykırım gerçeğini kabul etmek zorunda kalacağını ve bu kabulün Avrupa ile ilişkiler kurmak için gerekli olanların asgarisini oluşturduğunu söylemiştir.²³⁶

Ermenistan Devlet Başkanının, Türkiye ile ilişkiler bağlamında yıllarca geri planda tutulan soykırım konusuna şimdi neden bu derecede önem verdiği hakkında en inandırıcı tahmin Ermenistan'ın lehine olan Protokoller hususundaki başarısızlıklarını telafi edebilmek için Türkiye'nin soykırımı

232 “2012 yılının ilk altı ayında Ermenistan'dan 56.000 kişinin göç ettiği anlaşılmaktadır” (“More People Emigrate From Armenia In First 6 Months Of 2012” *News.am*, 17 Temmuz 2012.)

233 “Armenia Awaits Turkey to Change its Stance- President Sargsyan” *News.am*, 25 Ekim, 2012.

234 “The Armenian Genocide Should be Assessed As it Deserves, Armenian President Says” *Mediamax*, 15 Ekim 2012.

235 “Armenia Awaits Turkey to Change its Stance- President Sargsyan” *News.am*, 25 Ekim, 2012.

236 “Serge Sargsyan: Soner or Later Turkey Will be Compelled to Accept the Truth” *Armradio.am*, 16 Kasım 2012.

tanımasının ortaya attığı ve böylelikle Türkiye'yi Karabağ sorunundaki tutumundan vazgeçirmeye en azında bu konuda ısrarcı olmamasını sağlamaya çalıştığıdır. Bu düşüncenin zayıf tarafı Türkiye'nin kendisine yöneltilen soykırım suçlamalarından çok çekindiği varsayımdır. Türk kamuoyunun soykırım iddialarına duygusal tepki gösterdiği doğru olmakla beraber bunlar dış politikayı etkileyecek düzeyde değildir. Diğer yandan, yaklaşık 2005 yılından bu yana bazı Türk aydınlarının Ermenilerin soykırım görüşünü benimseyip bunları Türkiye'de de dile getirmelerinin ve bunu Türkiye'deki siyasi çekişmelerin bir parçası haline dönüştürmeye çalışmalarının bir sonucu da Ermeni soykırımı konusunun banal hale gelmesi ve sadece belli bir kesim tarafından savunulduğu için de geniş kitleleri etkilememesidir.

Diğer yandan Ermenistan devlet başkanının soykırım iddialarının Türkiye tarafından tanınmasını Ermenistan'ın dış politikasının başlıca konularından biri haline getirmeye çalıştığı görülmektedir. Sarkisyan'ın Lübnan'daki Ermeni Haigazian Üniversitesindeki yaptığı bir konuşmada “Sosyal ve ekonomik sorunlar önemlidir ancak en önemli olanlar hayati sorunlardır. Bunlar Karabağ halkının kendi kaderini tayin hakkı ve Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımasıdır” demesi²³⁷ soykırım konusunun Karabağ sorunu ile aynı düzeye yükseltildiğinin işaretidir. Bu bağlamda Başbakan Tigran Sarkisyan'ın “Ermeni soykırımının tanınması ile Karabağ anlaşmazlığının çözülmesi aynı zincirin halkalarıdır”²³⁸ sözü politika değişikliğini teyit etmektedir.

Ne var ki Karabağ halen mevcut olan somut bir sorundur. Soykırım iddiaları ise bir asır önce meydana gelmiş olan bir olayın bazı Ermeni tarihçileri ve siyaset adamları tarafından yorumlanması sonucunda ortaya atılmıştır. Diğer yandan son yıllarda 1915 olaylarını soykırım olarak görmeyen ve Türk de olmayan bilim adamlarının sayısındaki artış, bu olayların soykırım olduğuna herkesin inandığı gibi Ermenilerce ileri sürülen görüşü zedelemiştir. Ayrıca, ileride temas edeceğimiz, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Perinçek Davası kararında Ermeni soykırımını inkâr etmenin suç olmayacağına karar vermesi de soykırım görüşünü zayıflatmıştır. Sonuç olarak soykırım suçlamaları yoluyla Türkiye'nin politika değiştireceğine dair inanç doğru değildir; böyle bir politikanın esasen ciddi bir çıkmazda bulunan Türkiye-Ermenistan ilişkileri için yeni bir yük oluşturacağını söylemek mümkündür.

237 “President: Armenia Has two Important Tasks- Karabakh Issue and Genocide Recognition *News.am*, 27 Kasım 2012.

238 “The International Community Must Recognize the Armenian Genocide, as to its Organizers They Must Show Repentance: The Prime Minister of the Republic of Armenia” *Armenpress*, 27 Kasım 2013.

3.3 Türkiye'nin Tutumu

2012 yılı içinde Türkiye'nin Ermenistan politikasında bir değişiklik görülmemiştir. Türkiye'nin, aşağıda açıklayacağımız açılım çabaları Ermenistan'ın isteksizliği nedeniyle bir sonuç vermemiştir.

3.3.1 Başbakan Erdoğan'ın Beyanları

İki taraf arasında bir müzakere zemini bulabilmek üzere İsviçre'nin çabalarının devam etmekte olduğu ancak Ermenistan'ın, müzakerelere başlamak için, bazı tavizler koparmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Başbakan Erdoğan'ın İsviçre Dışişleri Bakanı aracılığıyla Ermenistan'la bir girişim başlatıldığını doğrulamış ancak aynı zamanda “o girişimde de kaçan taraf onlar oldular. Biz hep masada kaldık ama onlar kaçtılar” diye konuşmuştur.²³⁹ Diğer yandan Başbakan Erdoğan'ın 2012 Mart ayında Seul'da yapılan Nükleer Güvenlik Zirve toplantısı sırasında Başkan Obama ile görüşmesinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin de ele alınmış ve Başbakan'ın Minsk Grubunun yirmi yıldan beri çalışmasına rağmen bir sonuca varamadığını, Türkiye'nin Karabağ konusunda üzerine düşeni yapmaya hazır olduğunu söylemiş ayrıca ABD Kongresinde Ermeni soykırım iddialarının tanınmasını amaçlayan karar tasarılarından rahatsız olduğunu bildirmiş, son olarak da Türkiye Ermenileri ve Türkiye'de çalışan Ermenistan vatandaşlar için yapılanları Başbakan Obama'ya anlatmıştır. (Bunlar Türkiye'deki bazı Ermeni kiliselerinin devlet tarafından onarılması, bazı mallarının Ermeni vakıflarına geri verilmesi ve Türkiye'de çalışan Ermeni vatandaşlarının çocuklarına eğitim olanağı sağlanması olarak özetlenebilir) Başbakan ABD Başkanı'na Ermenistan'la olan temaslar için Türkiye'nin geri adım atmasının mümkün olmadığını söylediği de anlaşılmaktadır.²⁴⁰ Böylelikle, yukarıda değindiğimiz, Ermenistan'ın, müzakerelere başlamak için beklediği tavizlerin verilmeyeceği doğrulanmıştır.

3.3.2 Ermenistan ve Diaspora İçin İzlenen Politika Hakkında Davutoğlu'nun Açıklamaları

Dışişleri Bakanı Davutoğlu 2012 yılı Temmuz ayında Paris'te bir toplantıya giderken beraberindeki gazetecilere Hükümetin Ermenistan ve Diaspora için politikaları hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.²⁴¹ Buna göre Türkiye, Kafkasya

239 “Erdoğan: “Umarım Hollande'ın AB üyeliğimizi Ermeni Sorununa Bağladığı Doğru Değildir” *Euroactiv.com.tr*, 8 Mayıs 2012.

240 “Obama'ya 24 Nisan Uyarısı” *İhlas*, 26 Mart 2012.

241 Ali Bayramoğlu “Karşılarında 1915'te Hiçbir Şey Olmamış Diyen Bir Dışişleri Bakanı Yok” *Yeni Şafak*, 7 Temmuz 2012.

sorunları için (Karabağ Sorunu ve Ermenistan ile olan sorunlar), Diaspora için ve 2015 için olmak üzere üç ayrı politika izlemektedir.

Kafkasya sorunları için politika, Karabağ Sorunun çözümü yolunda önemli gelişmelerin olmasına bağlı olarak Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırını açmaktır. Bu politikaya devam edileceği anlaşılmaktadır. Davutoğlu bu konuda Ermenistan'la yapılan görüşmelerde Karabağ'ı çevreleyen "rayon"lardan birinden çekilmesi karşılığında Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın Ermenistan ile olan sınır kapılarını açmalarının önerildiği ancak Ermenistan'ın bunu "psikolojik faktörler" ve "iç dengeler" nedeniyle yapamadığını söylemiş ve bu formülün hala masada olduğunu da eklemiştir. Nitekim bu formül 2013 yılında da ancak bu kez Ermenistan'ın iki rayon'dan çekilmesi şeklinde, tekrarlanacaktır.

Bu konuda hemen belirtilmesi gereken husus Ermeni işgali altındaki yedi rayon'dan sadece birinden çekilme karşılığında sınırların açılmasının Ermenistan'a verilmiş büyük bir taviz olduğudur. Ermenistan'ın lehine olan bu teklifi kabul etmemesinin nedeni açık değildir. Parlamento ve Başkanlık seçimlerinin bu redde neden olmuş olması düşünülebilirse de bu seçimlerden sonra da Ermenistan'ın tutumu değişmemiştir.

Davutoğlu ikici olarak Diaspora üzerinde durmuş ve bu kesimle yeni ve farklı ilişkiler kurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu çerçevede Osmanlı/Türk topraklarından göç eden herkesin (Ermeni, Rum, Yahudi, Arap vs.) bizim (Türkiye'nin) diasporası olduğunu söylemiş, aradaki buzları eritmek amacıyla da onlarla konuşmak gerektiğini ifade etmiştir.

Dışişleri Bakanı Ermenilerin çok duyarlı olduğu tehcir sırasındaki kayıplar konusuna değinerek, kendisinin "1915'te hiç bir şey olmamış, diyen bir dışişleri bakanı "olmadığını vurgulamış ancak Ermenilerin de Türkiye'den 1915 olayları konusunda "tek taraflı bir suç deklarasyonu" yapmasını beklememelerini ifade etmiştir. Ayrıca "Sizin acılarınızı reddetmiyoruz, anlıyoruz, ne yapılması gerekirse beraber yapalım" sözleriyle de, 1915 olayları hakkında birlikte araştırma yapmak arzusunu belirtmiş ve bir bakıma Türkiye'nin 2005 yılı "Tarihçiler Komisyonu" önerisini tekrarlamıştır.

Bu arada Diaspora Ermenileriyle temasların başlamış olduğuna dair bazı basında bazı haberler görülmüştür.²⁴² Ayrıca bir Ermeni gazetesi²⁴³ Türk diplomatlarına talimat verilerek, Diaspora Ermenilerini Türk kutlama günlerine ve diğer faaliyetlere davet edilmelerinin, Ermeniler tarafından düzenlenen

242 *Milliyet*, 12 Nisan 2012

243 "Sassounian: Turkey's Foreign Minister in Search of 'soft ' Armenians" *The Armenian Weekly*, 10 Nisan 2012.

faaliyetlere katılmalarının, Türkiye aleyhtarı hisler benzeyen Ermenileri Türkiye'ye davet etmelerinin, Ermeni diplomatlarla iyi ilişkiler geliştirmelerinin, Ermeni soykırım iddiaları konusunda Türkiye'nin tutumunu açıklamak için konuşmalar yapmalarının, yerel bilim adamlarıyla temas kurmalarının, Türkiye'nin tarihçiler ortak komisyonu önerisini savunmalarının, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin önemini belirtmelerinin ve Karabağ sorununun çözüme kavuşmasının Türkiye-Ermenistan ilişkileri için de yararlı olacağını vurgulamalarının istendiğini yazmıştır. Aynı kaynak Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Mart 2012 ayında Washington'da, Los Angeles ve çevresinde bazı Ermenilerle Türkiye-Ermenistan uzlaşması konusunda görüşmeler yaptığını ve bu kişileri Türkiye'ye davet ettiğini de belirtmiştir.

Bu gelişme ABD Diaspora Ermenilerinde telaş yaratmış, Türklerin davetlerinde yer almayı kabul eden Ermenilerin para veya şöhret peşinde olabilecekleri, iyi niyetli de olabilecekleri, ancak saf oldukları, bu hareketlerinin yol açabileceği sonuçları düşünmeleri gerektiği belirtilmiş, Türk hükümetinin bu temasları Türkler ve Ermeniler arasında bir uzlaşma olduğuna dair izlenimler yaratmak için kullanabileceği, o nedenle sadece Ermeni resmi makamlarının ve Ermeni liderlerin Türk diplomatlarıyla görüşmesi gerektiği ileri sürülmüştür.²⁴⁴

Davutoğlu üçüncü olarak Ermenilerin 1915'in yüzüncü yılında yapacakları faaliyetlere karşı verilecek mesajlarında «adil hafıza» kavramının kullanılması üzerinde durmuştur. Adil hafıza, belirli bir olay hakkında yalnız bir tarafın değil, ilgili diğer tarafların da çektikleri acıları ve içine düştüğü durumları da dikkate almak olarak tarif edilebilir. Ermenilerin başta 1915 olayları olmak üzere, kendi tarihleriyle ilgili olarak sadece kendi acılarını dikkate aldıkları ve başkalarının çektiklerini ya yok farz ettikleri ya da küçümsedikleri bilinmektedir. Bu "bencil" durum olayların tarafsız ve bilimsel bir şekilde ele alınıp incelenmesinin önündeki en önemli engellerden biridir.

Davutoğlu'nun bu şekilde Ermenistan'a ve Diaspora'ya zeytin dalı uzatmasına karşın alınan tepkiler olumsuzdur. Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan bu konuda kendisine yöneltilen bir soruyu şu şekilde yanıtlamıştır:²⁴⁵ "Ankara'nın bu görüşlerine karşılık uluslararası toplum başka üç görüş öne sürmektedir: Önkoşul olmadan Türkiye-Ermenistan protokollerinin tasdiki, yine önkoşul olmadan varılmış mutabakatların uygulanması ve Karabağ sorunun çözümünün Türkiye-Ermenistan ilişkilerin normalleşmesine bağlama girişimlerinden ve Karabağ sorunun çözümüne karışılmasından vazgeçilmesi"... "Türkiye 97 yıl boyunca (1915'ten beri) bu

244 Agm.

245 "The address and answers of the Armenian Minister of Foreign Affairs Edward Nalbantian during the joint press conference with Lamberto Zannier, the OSCE Secretary General" 12 Temmuz 2012 http://mfa.am/en/press-conference/item/2012/07/12/osce_sg_st/

yönde ciddi çabalar göstermeyi başaramamıştır. Türkiye kendi tarihi ile yüzleşememiştir. Türkiye önümüzdeki üç yılda aynı şekilde davranmaya niyetliyse ve hiçbir yere götürmeyen bazı önerilerde bulunacaksa bunun sonucu bellidir.”

Bu bahiste son olarak, bir dış politika konusu olmamasına rağmen, son yıllarda Türkiye Ermenilerinin bazı sorunlarının çözümü için Türk Hükümetinin ciddi çabalar harcadığını belirtmemiz gerekmektedir. Bu sorunların Ermeni Diasporası ve Ermenistan tarafından büyütülmesi ve Türkiye’ye karşı bir propaganda aracı olarak kullanılması olasılığı vardır. Fakat bunun ötesinde Türkiye Ermenilerinin, vatandaş sıfatıyla, sorunlarının Devlet tarafından çözümlenmesini beklemeleri en doğal haklarıdır. Söz konusu sorunlar hakkında bu yazı çerçevesinde ayrıntılı bilgi vermemiz olası değilse de bunları, özet olarak, bazı Ermeni Vakıf mallarının iadesi, Türkiye’de Ermeni dini ve diğer eserlerinin onarılması ve Ermeni okullara ilişkin bazı sorunları çözümünü kapsadığını söyleyebiliriz.

Türk Hükümeti bu sorunların çözümü sürecine Van’daki Ahtamar Kilise’sinin onarımını gerçekleştirerek başlamıştır. Bu kilise onarılmasından sonra müze olarak açılmıştır. Ayrıca burada yılda bir kez olsun dini ayin de yapılmaktadır. Diyarbakır’daki büyük Ermeni kilisesi de ibadete açılmıştır.

İkinci olarak Hükümet, Kanun Hükmündeki bir Kararnameyle çeşitli nedenlerle el konmuş olan Gayri Müslim Vakıflarına ait bazı mallarının geriye verilmesine başlamıştır. Bu konudaki Yönetmelik 1 Ekim 2011’de yürürlüğe girmiştir.

3.4 ABD ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Yukarıda Rusya’nın Türkiye-Ermenistan anlaşmazlığı için “karışmazlık” olarak nitelendirilebilecek bir tutum izlediğini belirttik. ABD’nin bu anlaşmazlığa ilişkin tutumu ise tamamen farklı olup, iki ülkeyi devamlı çözüm arayışlarına özendiren, bu konuda öneriler üreten bir yol izlemektedir.

ABD’nin bu aktif tutumunun başlıca nedeni enerji kaynakları bakımından önemli olan bu bölgenin, devamlı sorumlu ve çatışmaların yaşandığı komşu Orta-Doğu’ya benzemesini veya ondan etkilenmesini önlemek olabilir. Bu bağlamda Rusya ve Amerikan politikalarının örtüştüğü de görülmektedir. Ayrıca ABD’nin bu bölgedeki Rus nüfuzuna karşı çıkmaması da bir yönüyle bölgenin istikrarına yardımcı olmaktadır. Ne var ki bu bölge, dışarıdan sorun ithal etmese de, kendi içindeki sorunlar nedeniyle gayet istikrarsız bir durumdadır.

Geriye doğru bakıldığında Karabağ sorununun çözümlenmesine ilişkin olarak ABD'nin, Minsk Grubu dışında, bir çabası görülmemektedir. Buna karşın Türkiye-Ermenistan anlaşmazlığının çözümlenmesi çaba ve girişimlerinin “motoru” ABD'dir. Bu bağlamda Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Philipp Gordon'un, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin Güney Kafkaslarda istikrar ve güvenliği güçlendireceğini, ABD'nin başından beri bu süreci desteklediğini ve ABD Dışişleri Bakanının bu yönde bizzat her türlü çabayı harcadığını ifade etmiş olması anlamlıdır.²⁴⁶ Gerçekten de Bayan Clinton uygun olan her fırsatta iki ülkenin yakınlaşmasını ABD'nin desteklemeye hazır olduğunu ifade etmiş ve iki ülkeyi ziyaret etmiş ve Protokollerin imzalanmasında başlıca rolü oynamıştır. Protokollerin akamete uğraması bir düş kırıklığı yaratmışsa da ABD halen de iki ülke arasındaki sorunlara çözüm bulunması için çabalarını sürdürmektedir.

Ne var ki iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi konusunda ABD'nin daha ziyade Ermeni görüşlerini desteklediği görülmektedir. Bu bağlamda Philipp Gordon, Türkiye'nin ilişkilerin normalleşmesini Karabağ sorununda ilerleme olmasına bağladığını, ancak ABD'nin bununla mutabık olmadığını, zira iki tarafın da, diğer sorunlara bağlamadan Protokolleri onaylaması gerektiğini açıkça söylemiştir.

Ne var ki iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi konusunda ABD'nin daha ziyade Ermeni görüşlerini desteklediği görülmektedir. Bu bağlamda Philipp Gordon, Türkiye'nin ilişkilerin normalleşmesini Karabağ sorununda ilerleme olmasına bağladığını, ancak ABD'nin bununla mutabık olmadığını, zira iki tarafın da, diğer sorunlara

bağlamadan Protokolleri onaylaması gerektiğini açıkça söylemiştir.²⁴⁷ Ancak ABD'nin bu konuda ısrarcı davranmadığı görülmektedir.

Diğer yandan ABD öteden beri bazı dış politika sorunlarının çözümünde sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarından yararlanılmasını desteklemektedir. Türkiye-Ermenistan anlaşmazlığı bağlamında bunun en iyi örneğini yukarıda değindiğimiz 2001–2004 yılları arasında faaliyet göstermiş ancak bir sonuç alamamış olan Türk–Ermeni Uzlaşma Komisyonu'dur.²⁴⁸ Halen bu çapta bir

246 “USA Disagree With Ankara Over Armenian-Turkish Relations” *Mediamax*, 4 March 2011.

247 “Gordon: The Problem Is Not in Minsk Group” *Largir*, 3 Mart 2011.

248 Bu Komisyonun moderatörü David L. Phillips 2012 yılında “Diplomatic History: The 2009 Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations Between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey and the 2009 Protocol on the Development of Bilateral Relations between the Republic of Turkey and the Republic of Armenia” başlığını taşıyan bir inceleme yayınlamıştır. (Columbia University, Institute for the Study of Human Rights in collaboration with the Future of Diplomacy Project, Harvard Kennedy School, March 2012) Bu incelemenin “İleriye Giden Yol” başlığını taşıyan son bölümünde iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi için neler yapılabileceğine dair bazı öneriler yer almıştır. Phillips Türkiye'ye gelerek bu önerilerini medyada tanıtmaya çalışmış, ancak fazla bir ilgi görmemiştir. Phillips'in önerileri ve bunların analizi için bkz. Ermeni Araştırmalar Sayı 41, ss.23-31

girişim söz konusu değilse de ABD'nin Türkiye-Ermenistan sivil toplum örgütleri ve meslek kuruluşları arasında temasları teşvik ettiği hatta bunları finanse ettiği bilinmektedir.²⁴⁹ Bu tür temas ve toplantıların bir sakıncası yoksa da ne gibi yararları olduğu da belli değildir. Nitekim Protokollerin akamete uğramasından sonra arttığı görülen bu faaliyetler Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin gitgide bozulmasını, kısmen olsun, önleyici bir rol oynayamamıştır.

4. 2013 Yılı Gelişmeleri

2013 Yılı, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin 22 yıllık kısa tarihinde, Türkiye'nin Azerbaycan topraklarının işgaline tepki olarak sınırı kapattığı 1993 hariç olmak üzere, Ermenistan'ın Türkiye'yi devamlı olarak eleştirmesi hatta suçlaması sonucunda en fazla olumsuzlukların yaşandığı bir yıl olmuştur.

4.1 Ermenistan'daki Gelişmeler

4.1.1 Başkan Sarkisyan'ın bazı konuşmaları

2013 Şubat ayında Ermenistan'da yapılan başkanlık seçimlerini Sarkisyan kolaylıkla kazanmıştır. Seçimlere hile ve usulsüzlükler yapıldığına dair uluslararası gözlemci heyetlerinin raporları Sarkisyan'ın bu başarısını gölgeleyememiştir. Zira genel kanı, hile yapılan sandıklar hariç tutulsa dahi, Sarkisyan'ın kazanacağıdır. Sarkisyan, Parlamento genel seçimlerin aksine, başkanlık seçimleri sırasında Türkiye ve Azerbaycan ile olan ilişkilere, eleştirilerini ön plana çıkararak, temas etmiştir. Bunu seçim kaygısıyla yaptığı akla gelmişse de tutumunu seçimlerden sonra da sürdürdüğünden birinci amacının seçmeni etkilemek değil Türkiye ile olan ilişkileri eleştiriler, suçlamalar ve gerginlikler üzerinden yönetmek olduğu kanısını vermiştir. Ermenistan'ın önümüzdeki dönemde Türkiye'ye karşı izleyeceği politikanın esasını oluşturacağı anlaşılan bu görüşleri, Sarkisyan'ın bazı konuşmalarından²⁵⁰ derleyerek satırbaşları halinde aşağıda veriyoruz:

- Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınması Ermenistan dış politikasının en önemli ve öncelikli konusudur.

249 Esra Cuhadar ve Burcu Gültekin Punsman. *Reflecting on the Two Decades of Bridging the Divide: Taking Stock on Turkish-Armenian Civil Society Activities* (TEPAV 2012)

250 "Interview: Sarkisian On Upcoming Vote, Turkish Relations, Nagorno-Karabakh" *RFE/RL*, 20 Ocak 2013. "Blackmailing Armenia Will Not Work – Presidenté", *News.am*, 30 Ocak 2013. "Serzh Sargysyan: Turkey Will Once Recognize the Armenian Genocide" *Radiolur* 31 Ocak 2013 "Yerevan May Reject Protocols Signed With Turkey – Armenian President" *News.am*, 16 Şubat 2013. "Armenia Will Not Take Any Initiative on the Development of Armenian-Turkish Relations in Near Future" *Armenpress*, 21 Ocak 2013

- Türkiye soykırımı tanıdığı takdirde Ermeni halkı Türk halkına anlayış gösterir. Aksi halde her hareketinde soykırımı dikkate alır.
- Soykırımı tanınması Türkiye için bir görevdir. Türk halkının bir kesimi soykırımı inanmaya başlamıştır.
- Türkiye süratle gelişen bir ülkedir. Ancak tarihle ilgili tutumunu gözden geçirmedeği takdirde (soykırımı iddialarını tanımadığı takdirde) bu gelişme duraklayabilir.
- Türkiye soykırımı tanımadıkça ve “soykırımın sonuçları” ortadan kaldırılmadıkça Ermenistan’ın güvenliği tehlikededir.
- Soykırımın tanınması sonuçlarının ortadan kaldırılması (tazminat ve toprak talebinde bulunulması malların iadesi) olanağını yaratır
- Türkiye’nin soykırımı tanımaması AB’ye üye olmak istemesiyle bağdaşamaz.
- Ermeni soykırımının tanınması gelecekte başka soykırımların yapılmasını önler.
- 1915’in yüzüncü yıl dönümü mücadelenin bittiği nokta değildir. Bundan sonra da Türkiye’nin soykırımı tanınması için çabalar sürecektir.
- Türkiye’nin soykırımı tanımak istememesinin nedenleri kendi tarihiyle yüzleşmek istememesi ve Azerbaycan ile olan kardeşliğidir.
- Türkiye soykırımın uluslararası tanınması ve kınanması sürecini değiştiremeyecektir.
- Türkiye ve Azerbaycan sınırlarını kapatarak ve işbirliği yapmayarak Ermenistan’ı taviz vermeye zorlamaktadırlar.
- Türkiye ile normalleşme sürecini Ermenistan başlatmıştır. Ancak bu süreç, Türkiye yükümlülüklerini yerine getirmediği için, sona ermiştir.
- Ankara Protokollerin tasdikini geciktirmeye devam ettiği takdirde Ermenistan imzasını geri çekebilir. Bundan sonra Protokoller için, yeni koşulların söz konusu olacağı, yeni görüşmeler yapılması gerekecektir.
- Türkiye Protokolleri tasdik etmemekle uluslararası hukukun *pacta sunt servanda* (ahde vefa veya yükümlülüğünü yerine getirme) kuralına aykırı hareket etmiştir.
- Ermenistan Türkiye ile herhangi bir (gizli) müzakere yürütmemektedir.

- Ermenistan yakın bir gelecekte Türkiye-Ermenistan ilişkilerine ilişkin bir girişimde bulunmayacaktır.
- Türkiye Karabağ sorunu için arabulucu rolü oynayamaz, çözüm sürecine karışmamalıdır.

Bu hususların hepsine ayrıntılı cevap vermek mümkündür. Nitekim bunu bir yazımızda yapmış bulunuyoruz.²⁵¹ Bunları, bu yazımızın amacı dışında olduğu için, tekrarlamayacağız. Bu arada Türk Dışişlerinin Sarkisyan'ın bu görüşlerine cevap vermediğini ve böylelikle, başkan seçimleri gibi bir ortamda, soykırım gibi demagojik bir konunun suiistimal edilmesinin önüne geçildiğini belirtelim.

Başkan Sarkisyan 2013 yılı boyunca her fırsatta Türkiye aleyhindeki beyanlarını sürdürmüştür.

2 Ekim 2013 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinde yaptığı bir konuşmada²⁵² Türkiye hakkında özetle şunları söylemiştir: “Türkiye, tüm uluslararası kural ve normlara aykırı olarak, Ermenistan’ı dünyaya bağlayan en kısa yolu yıllardan beri kapalı tutmaktadır. Bu bizi, modern bir devlet kurmak için insanüstü çaba harcamaya zorlamıştır.” “Soykırım sadece insanlığa karşı iğrenç bir suç değildir, aynı zamanda faşizmin ve hoşgörüsüzlüğün çarpıcı bir göstergesi ve yaşama hakkının ağır bir ihlalidir. İnsanlığa karşı korkunç suçları önlemenin en iyi yolu tarihin bu feci sayfalarını tartışmak ve geçmişi evrensel değerler ışığında değerlendirmektir”.

Konuşmasının sonunda kendisine bazı sorunlar yöneltilmiştir.²⁵³ Sarkisyan, Azerbaycanlı üye Seyidov’un Ermenistan’ın, Azerbaycan dışında Türkiye ve Gürcistan’dan da toprak talepleri olduğunu belirterek böyle bir politikanın geleceği olduğuna inanıp inanmadığına ilişkin sorusunu “Türkiye’den asla herhangi bir toprak talebinde bulunmadık; bunu belirten tek bir demeç veya beyan bulursanız, Sizden özür dilerim” şeklinde cevaplamıştır.

Başka bir soruya cevaben de Türkiye ile ilişkileri başlatma çabalarının bir sonuç vermediğini zira Türklerin Ermenistan ile ilişki kurmaya hazır olmadığını, uzun müzakerelerden sonra Protokollerin imzalandığını ancak Türkiye’nin sonradan bu belgelerin onaylanmasını reddettiğini ve yakın bir gelecekte de onaylama niyetinde olmadığını söylemiştir. Ayrıca Türk

251 *Ermeni Araştırmaları* Sayı 44, ss.

252 "Statement Of Serzh Sargsyan The President Of The Republic Of Armenia In The Parliamentary Assembly Of The Council Of Europe" <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2013/10/02/President-Serzh-Sargsyan-participated-at-the-session-of-the-PACE-speech/>

253 "President Serzh Sargsyan At The Plenary Session Of The Pace Responded To The Questions Raised By The Members Of The Parliament" <http://www.president.am/en/interviews-and-press-conferences/item/2013/10/02/President-Serzh-Sargsyan-answered-the-questions-of-PACE-members/>

hükümetinin çeşitli kanallarla Ermenistan'a bazı öneriler iletmeye çalıştığını, böylelikle uluslararası toplumu teskin etmeyi amaçladığını, Türkler samimi olarak bir şey yapmak istiyorlarsa protokolleri onaylayabileceklerini, kendilerinin de buna karşılık ilişkileri normalleştireceklerini ve her konuyu tartışacaklarını ifade etmiştir.

Sarkisyan'ın Türkiye'den asla herhangi bir toprak talebinde bulunmadıklarını, bunu belirten tek bir demeç veya beyan olmadığı yolundaki ifadelerinin ancak yarım bir gerçeği yansıttığını yukarıda, "2011 yılı gelişmeleri"nde, "Türkiye'den Dolaylı Toprak Talebi" bahsinde gördük. Kısaca, Ermenistan Devlet yetkililerinin resmi bir şekilde Türkiye'den toprak talep etmedikleri doğru olmakla beraber bu talebi anımsatan beyanlar mevcuttur.

Başkan Sarkisyan 5 Temmuz 2013' te, Ermeni Hukukçuları Forumunu açılışı için yapmış olduğu bir konuşmada, "Ermeni soykırımının uluslararası tanınması, kınanması ve sonuçlarının ortadan kaldırılması her zaman için geçerli olacaktır" sözleriyle de yine dolaylı olarak tazminat, malların iadesi ve toprak verilmesine bir gönderme yapmıştır.²⁵⁴

Görüldüğü üzere Sarkisyan dolaylı da olsa Türkiye'den toprak taleplerini dile getirmeyi sürdürmektedir. Bu konuda resmi bir talepte bulunulduğu takdirde iki ülke arasında büyük bir kriz çıkacağında şüphe yoktur. Ayrıca Türkiye böyle bir talebi "casus belli" (savaş nedeni) olarak da algılayabilir. Ancak Ermenistan çapındaki bir ülkenin Türkiye'den toprak talebinde bulunması son derecede gerçek dışı olduğundan hatta gülünç olarak dahi görülebileceğinden bu sözlerin bir politikayı yansıtmaktan ziyade 2015 için bir propaganda ve kamuoyunu oyalamaya yönelik demagojik jestler olması daha olasıdır.

Başkan Sarkisyan 29 Kasım 2013'te Vilnius'teki Doğu Ortaklığı Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesinde yaptığı ve esas itibariyle Ermenistan- Avrupa Birliği ilişkilerini ele aldığı konuşmada,²⁵⁵ hiç yeri değilken, Türkiye-Ermenistan ilişkilerine de değinerek şunları söylemiştir: "Türkiye'nin Avrupa değerlerini tutarlı bir şekilde benimsemesinin kendi geçmişi ile barışmasına yardım edebileceğine inanıyorum. Bugün binlerce Türk Ermeni soykırımını kınamakta ve soykırım kurbanlarını bizimle beraber anmaktadır. Ermeni soykırımının yüzüncü yılı arifesinde Türk makamlarının irade göstererek inkâr politikasını reddetmeleri gerektiğine inanıyorum. Türkiye, Avrupa milleti sıfatıyla, Avrupa'yla entegrasyonunu sürdürebilmek için, Avrupa'nın son kapalı sınırını açmak ve Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurmak sorunuyla karşı

254 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, s. 11

255 "Statement by Serzh Sargsyan, President of the Republic of Armenia at the Third Eastern Partnership Summit" 29 Kasım 2013 <http://www.president.am/en/press-release/item/2013/11/29/President-Serzh-Sargsyan-speech-at-the-third-Eastern-Partnership-summit/>

karşıyadır. Avrupa Birliğine üye ülkelerden, ortağımız olarak, Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı yasadışı ablukayı kaldırması için yükümlülük almalarını ve tutarlılık göstermelerini bekliyoruz”

4.1.2 Ermeni Baş Patriklerinin Ortak Bildirisi

Ermenilerin büyük çoğunluğu Gregoryen mezhebine mensuptur. Bu mezhebin iki Baş Patrikliği vardır. Birincisi Erivan yakınlarındaki Eçmiyazin'de, diğeri Beyrut yakınlarında Antelias'ta oturmaktadır. Eçmiyazin Baş Patriği, Antelias'takine nazaran, dini otorite ve protokol alanında önceliğe sahip olmakla beraber Antelias Patrikliği özerktir, Eçmiyazin'den talimat almaz.

Siyasi alanda Eçmiyazin genelde Ermenistan Hükümetlerini desteklemektedir. Antelias ise başta Taşnaklar olmak üzere Diasporada aşırı milli görüşlere sahip olanlara destek vermekte ve onlardan destek almaktadır.

Bu iki kilise arasında dışarıya yansımamasına çalışan bir rekabet vardır. Genelde birlikte hareket ettikleri pek görülmediğinden 24 Nisan 2013 tarihinde, Türkiye'den bazı taleplerde bulunan bir ortak bildiri yayınlamaları²⁵⁶ dikkat çekmiştir.

Bildiri'de Osmanlı imparatorluğu Ermenilerin şahsi varlıklarının yanında kiliselerini, manastırlarını, kutsal yerlerini, dini ve eğitim merkezlerini ve kültürel ve dini eserlerini de kaybettikleri ve Türkiye'nin bunlara el koyduğu belirtilmekte ve Osmanlı İmparatorluğunun yasal mirasçısı olan Türkiye'den şu taleplerde bulunmaktadır:

1. Türkiye Ermeni soykırımını tanımalıdır.
2. Türkiye Ermenilerin insan yaşamı ve insan hakları alanında tüm kayıplarını tazmin etmelidir.
3. Türkiye Ermeni kiliselerini, manastırlarını, kilise emlakını, tüm manevi ve kültürel anıtları bunların yasal sahibi olan Ermeni halkına iade etmelidir.

Bildiri, Ermeni soykırımının 100. yılının arifesinde Ermeni halkına adalet sağlanması için haklı ve yasal taleplerin iki kilise tarafından beraberce izleneceği belirtilerek, son bulmaktadır.

256 “Press Release”, *Catholicosate of Cilicia*, 24 Nisan 2013

Bu bildirinönemi, Ermeni kiliselerinin her zaman soykırım iddialarını desteklemiş hatta zaman zaman bunların ortaya atılmasında başlıca rolü oynamış olmalarına karşın, kilise malları ve dini eşyalar konusunda Türkiye’den ilk kez ve beraberce talepte bulunmalarıdır. Böylelikle Türkiye-Ermenistan arasındaki sorunlara bir yenisi daha eklenmiştir.

4.1.3 Ermeni Hukukçuları Forumu

5 Temmuz 2013 tarihinde Erivan’da Ermenistan ve bazı Diaspora hukukçularından oluşan ve başlığı “Ermeni Soykırımının 100. Yılına Doğru” olan bir Forum veya Konferans toplanmıştır. Başkan Sarkisyan burada yaptığı açılış konuşmasında “Ermeni soykırımının uluslararası tanınması, kınanması ve sonuçlarının ortadan kaldırılması her zaman için gerekli olacaktır. Ermeni Devleti var oldukça bu tarihi gerçeği reddetmek ve unutturmak için tüm çabalar başarısız olmaya mahkûmdur. Bu insanlığa karşı en büyük suç, kesin olarak ve ilk önce bizzat Türkiye tarafından tanınmalı ve kınanmalıdır” demiştir.

Ermenistan Başsavcısı Agvan Hovsepyan Hukukçular Forumuna sunduğu raporda²⁵⁷ “Ermeni soykırımı kurbanlarının mirasçılarına” (tehcir edilenlerin torunlarına) maddi tazminat ödenmesi ve kilise binalarının ve kilise arazilerinin Ermeni Kilisesine iade edilmesi gerektiğini belirttikten sonra “kaybettiği topraklarının Ermenistan Cumhuriyetine geri verilmesi” gerektiğini de ifade etmiştir. Söz konusu raporun önemli bölümleri şöyle özetlenebilir:

- Ermeni soykırımının sonuçlarının ortadan kaldırılması “telâfi”ye (compensation) bağlıdır. Bunlar tehcire uğrayanların torunlarına malların geri verilmesi, ayrıca tazminat ödenmesi, kiliselerin ve kiliselere ait toprakların Ermeni kilisesine geri verilmesi ve Ermenistan’a toprak verilmesidir. Ancak bu talepler mükemmel bir hukuki temele oturtulmalıdır.
- Başkan Wilson’un Türkiye-Ermenistan sınırını saptayan 22 Kasım 1921 tarihli hakem kararı halen geçerlidir.
- Türkiye-Ermenistan sınırını saptamış bulunan 21 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması geçerli değildir.

257 Bu rapor “A. Hovsepyan: Recognition of Armenian Genocide Shall Have A Perfect International-Legal Provision “ başlığını ve “RA Prosecutor General Aghvan Hovsepyan’s Report at the Second Pan-Armenian Conference of Lawyers ‘Ahead of the 100th Anniversary of Armenian Genocide’ alt başlığını taşımaktadır. Raporun İngilizce tam metni Ermeni Araştırmaları Dergisi’nin 45 sayısında ss.263-271’de yayınlanmıştır.

- Aynı konudaki 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması da geçerli değildir.
- Türkiye-Ermenistan arasındaki tüm anlaşmazlıkların hukuki çözümü için, gerekçeleriyle birlikte, büyük bir talepler paketi hazırlanıp Uluslararası Adalet Divanına başvurulmalıdır.

Hukukçular Forumu çalışmaları sonunda yayınladığı bildiride,²⁵⁸ özetle, şu kararları kabul ettiğini açıklamıştır: Ermeni soykırımının sonuçlarını ortadan kaldırmak için, Forumda ifade edilen görüşlere, mevcut araştırmalara ve aynı zamanda uluslararası hukukun norm ve ilkelerine dayanan kanıtlanmış belgelerin tam bir listesinin hazırlanması, hukuki sorunların çözümü için Devlet Komisyonu (2015 yılı için kurulmuş olan Komisyon) ve Diasporadaki komitelerle işbirliği yapılması ve Ermeni soykırımına ilişkin başlıca sorunlar hakkında hukuki belgelerin toplanması için özel bir komite kurulması.

Türkiye-Ermenistan arasındaki sınırın yasallığının sorgulanması yoluyla Türkiye’den toprak talep edilmesine Türkiye Dışişleri Bakanlığı tepki göstererek 12 Temmuz’da, özetle şu hususları bildirmiştir:²⁵⁹ Başsavcısı Aghvan Hovsepyan’ın Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın yasal olarak belirlenmediği ve kaybedilen Ermeni topraklarının Ermenistan’a iade edilmesi gerektiği yönünde beyanda bulunmasının esefle karşılandığı, bu beyanın Türkiye’nin toprak bütünlüğüne ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerine dair Ermenistan’da hâkim sorunlu zihniyeti yansıttığı, Ermenistan’ın BM ve AGİT başta olmak üzere üyesi bulunduğu uluslararası örgütlere karşı üstlenmiş olduğu yükümlülüklerle de ters düştüğü, Türkiye’den toprak talebi kimsenin haddinde olmadığı.

Dışişleri Bakanı Davutoğlu yaptığı bir konuşmada²⁶⁰ “Türkiye topraklarından bir çakıl taşı bile almaya kalkanları hadlerini bilmeye” çağırıdıktan sonra “Kimsenin böyle bir şeyi teklif etmesi bir yana, zihninden geçirmesi bile söz konusu olamaz” demiş ayrıca, Kafkasya’da barışın sağlanması için herkesin sınırını bilmesi gerektiğini, bu bilindiği zaman herkesin kazanacağını fakat bu tür ifadeleri kullananların kaybedeceği belirterek herkesi akliselime davet etmiş ve Türkiye için, hem Türkiye’nin hem de Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün esas olduğunu da söylemiştir.

258 Bu bildirinin İngilizce tam metni de Ermeni Araştırmaları Dergisi’nin 45. sayısının 273–274. sayfalarındadır.

259 “Sc-18, 12 Temmuz 2013, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün Ermenistan Başsavcısı Aghvan Hovsepyan’ın Türkiye-Ermenistan Sınırı Hakkındaki İfadelerine İlişkin Bir Soruya Cevabı” http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-sozcusunun-ermenistan-bassavcisi-aghvan-hovsepyan_in-turkiye-ermenistan-siniri-hakkindaki.tr.mfa

260 “Davutoğlu’dan Ermenistan Başsavcısı’na Sert Yanıt” *Hürriyet*, 17 Temmuz 2013.

Böylelikle Ermenistan'ın Türkiye'den olan Türk talepleri için Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmak için hazırlık yapmakta olduğu ortaya çıkmıştır.

4.1.4 Entegre Taşımacılık Koridorları Projesi

Türkiye'nin ilginç girişimlerinden biri, Ermenistan'ın komşularıyla olan sorunlarını ikili ilişkilerin yanında, bölge ülkeleri arasında kurulacak ekonomik işbirliğini sayesinde, bir bütün olarak çözmeye çalışılmasıdır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Karadeniz İşbirliği Teşkilatı'nda Aralık 2012 yaptığı bir konuşmada üye ülkeler arasında ekonomik ilişkiler ne kadar güçlü olursa bölgede donmuş bulunan anlaşmazlıkların çözümünün de o kadar kolay olacağını söylemiş ayrıca Birleşmiş Milletler ve AGİT'in Ermenistan'ın işgal etmiş olduğu Azerbaycan topraklarından çekilmesi için daha faal olmalarını istemiştir.²⁶¹

Ekonomik ilişkileri güçlendirerek siyasi sorunları çözme fikri Türkiye'nin Entegre Taşımacılık Koridorları Projesi'nde (Integrated Transportation Corridors Project) somut bir öneriye dönüşmüştür. Projenin esasını Türkiye, Azerbaycan ve Rusya Federasyonunun mevcut ve yeni inşa edilecek demiryolları ile birbirine bağlanması ve bu ülkeler arasında bir de otoyol inşa edilmesi oluşturmaktadır. Bu yollar boyunca lojistik merkezler ve yerleşim merkezleri de yapılacaktır. Böylelikle bölge ülkelerini bir yandan Avrupa diğer yandan Asya'ya da bağlanmış olacaktır. Marmaray projesinin ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun tamamlanması Londra'dan Pekin'e kadar bir taşımacılık hattını gerçekleştirmiş olacaktır.

Bu proje barış koşullarında uygulanabileceği için Ermenistan işgali etmiş olduğu, Karabağ'ı çevreleyen 7 Azeri rayon'undan çekilmesi gerekecektir. Bundan sonra Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Türkiye ilişkileri normal hale gelecek, diğer bir deyimle diplomatik ilişki kurulacak ve sınırlar açılacaktır.

Türkiye bu projeyi 8 Kasım 2012 tarihinde Viyana'da Minsk Grubuna sunmuş ve olumlu tepkiler almıştır.

Türkiye bu proje hakkında Azerbaycan'a da bilgi vermiş ve Ermenistan barışa yöneldikten sonra projenin uygulamaya konacağını vurgulamıştır. Proje Minsk Grubu aracılığıyla Ermenistan'a da iletilmiş ancak resmi bir cevap alınamamıştır. Halen Ermenistan taşımacılık alanında kuzey-güney hattının (Rusya-Gürcistan-Ermenistan-İran- Basra Körfezi hattı) gerçekleştirilmesine

261 "Ahmet Davutoğlu: We Want the UN and OSCE to be More Active So That Armenia Withdraws From the Occupied Azerbaijan, Territories" *APA*, 15 Aralık 2012.

çalışmaktadır. Ancak Ermenistan'ın Doğu-Batı hattının yapılmasında yararı daha fazladır.

Projede Karabağ bölgesi için ne gibi bir statü öngörüldüğü belirtilmemiştir. Minsk Grubu önerilerinde olduğu gibi bu bölgenin statüsünün barış yapıldıktan sonra ele alınacağı anlaşılmaktadır.

4.1.5 Türkiye'nin Tutumu ve Davutoğlu'nun Ermenistan ziyareti

Daha önce olduğu gibi 2013 yılında da Türkiye'nin Ermenistan'la normal ilişkiler kurmak çabalarını devam ettirmiştir. Aliev'in yeniden Cumhurbaşkanı seçilmesinden ve Viyana'da, 19 Kasım'da, Başkan Sarkisyan ile olumlu geçtiği basında bildirilen bir görüşme yapmasından sonra, Türkiye ile Ermenistan arasında bir görüşme yapılması için uygun bir durum meydana gelmiştir. Türkiye bundan önce de Ermenistan ile temas aramayı sürdürmüştü ve bu hususta İsviçre'nin arabuluculuğuna başvurmuştu. Davutoğlu Ekim ayı başında İsviçre'yi ziyaret etmiş ve basın haberlerine göre İsviçre'nin yeniden devreye girmesini isteyerek bu konuda Dışişleri Bakanı Didier Burkhalter'e Ermenistan önceden belirlenmiş ve Bakü tarafından da kabul edilmiş bir takvim uyarınca işgal edilmiş topraklardan çekilmeye başlarsa Türkiye'nin protokolleri uygulamaya başlayacağını söylemiştir.²⁶²

Ancak Ermenistan ilgilileri bu haberlere olumsuz tepki göstermiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tigran Balayan "Protokollerin imzalanmasını üzerinden dört yıl geçtiğini ve bu süre içinde Ermeni tarafının Ankara'dan "yaratıcı fikirler" hakkında devamlı olarak aynı nakaratı dinlediğini, bütün bu beyanların uluslararası toplumun beklediği Protokollerin tasdik edilerek uygulamasını Türk tarafının baltaladığını saklamaktan başka bir şey olmadığını söylemiştir.²⁶³ İktidardaki Cumhuriyetçi Partinin Sözcüsü ve Ermenistan Meclisi Başkan Yardımcısı Edward Şarmazanov ise Türkiye'nin sınırı açmasını Ermenistan'ın "kurtarılmış topraklardan" çekilmesine bağlaması konusunda Ermenistan'a ultimatolam diliyle konuşmasının boşuna olduğunu, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin önkoşul olmadan gelişmesi gerektiğini her zaman söylediklerini ifade etmiş ve Azerbaycan'ın Karadağ'da işgal ettiği yerlerden²⁶⁴ çekilmesi için Türkiye'nin nüfuzunu kullanmasının, Türkiye'nin de Kuzey Kıbrıs'ın işgaline son vermesinin daha iyi olacağını, Ermeni halkının

262 "La position de la Turquie sur le conflit du Haut-Karabagh" *Armenews*, 13 Kasım 2013. ve "Turkey Asks Swiss Mediation in Armenia-Azerbaijan Conflict" *Today's Zaman*, 12 Kasım 2013.

263 "Yerevan Reacts to Ankara's Remarks on Reviving Relations" *Hürriyet Daily News*, 15 Ekim 2013.

264 Karabağ bölgesinin tamamı, Martakert (Akdere) gibi bazı küçük bir kısımlar hariç, Ermeni işgali altındadır.

Karabağ'da yaşamış olduğunu ve yaşamaya devam edeceğini zira Karabağ'ın Ermenistan'ın kutsal vatanının bir parçası olduğunu söylemiştir.

Davutoğlu 21 Kasım 2013 tarihinde TBMM Bütçe Plan Komisyonunda girişimlerini tamamlayıcı bazı bilgiler vererek Ermenistan ve Azerbaycan'da başkanlık seçimlerinin yapılmış olduğunu, her iki ülke liderinin sahip oldukları halk desteğinin teyit edilmiş bulunduğunu o nedenle şimdi Kafkaslarda barış zamanının geldiğini söylemiştir. Davutoğlu bu amaçla başlattıkları süreç hakkında bilgi vererek, Başkan Aliev'le bu konunun ele alındığını, kendisinin ABD ziyaretinde bu konuyu Dışişleri Bakanı John Kerry ile görüştüğünü, Başbakan Erdoğan'ın da Moskova'ya yapacağı ziyaret sırasında konuyu Başkan Putin ile görüşeceğini bildirmiştir.

Böylelikle Türkiye'nin, Ermenistan hariç, konu ile ilgili olan tüm tarafların bilgisi ve rızasını sağlayarak Ermenistan'a yeniden bir girişim yapmak kararını aldığı anlaşılmaktadır. Hatta sınırın açılması için bazı hazırlıklar yapıldığı Davutoğlu tarafından T.B.M.M. Bütçe Plan Komisyonunda ifade edilmiştir.²⁶⁵

Davutoğlu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Bakanlar Komitesi toplantısına katılmak üzere 12 Aralık 2013 tarihinde Erivan'a gitmiş ve bu fırsattan yararlanarak Edward Nalbantyan ile de iki ülke sorunlarını görüşmüştür.

Bu arada Türkiye'nin bu iyi niyet jesti Ermenistan'da gerektiği gibi değerlendirilmemiş, ziyaretten önce Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan'ın Davutoğlu'nun Soykırım Anıtını ziyaret etmesini, iki ülke ilişkilerinin düzelmesi için sınırın açılması gerektiğini söylemiş,²⁶⁶ toplantının yapılacağı otelin önünde Türk Delegasyonunu protesto eden bir gösteri düzenlenmiş,²⁶⁷ bu tür toplantılarda misafir heyet başkanlarının ayrı ayrı veya topluca devlet başkanını ziyaret etmeleri bir kural değilse de usulden olmasına rağmen bu ziyaret yapılmamış ve bunun da Sarkisyan'ın Davutoğlu ile görüşmek istenmemesinden ileri geldiği anlaşılmıştır.

Buna karşın Davutoğlu, diğer delegasyon başkanları gibi, Nalbantyan ile baş başa görüşme olanağını bulmuştur. Ancak iki bakan beraberce bir basın toplantısı düzenlememişlerdir.

Bu görüşme hakkında Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'nca yapılan bir yazılı açıklamada²⁶⁸ Nalbantyan'ın Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesinin

265 "Davutoğlu'ndan Sürpriz Ermenistan Hazırlığı" *Aksam.com.tr*, 6 Kasım 2013.

266 *Today's Zaman*, 9 Aralık

267 "Ermenistan'da Soykırım Protestosu" *Haberler.com*, 12 Aralık 2013.

268 <http://www.mfa.am/en/press-releases/item/2013/12/12/bsec29th bil/>

önkoşulsuz olması hakkında Ermenistan'ın ilkesel tutumunu yeniden teyit ettiği belirtilmiştir.

Davutoğlu ise Türk gazetecilerine bu görüşmenin sıcak ve samimi bir ortamda gerçekleştiğini, iki ülke arasındaki görüş ayrılıklarının zaten bilindiğini, ancak daha fazla bir araya gelinmesinin ve gelişmeleri takip etmenin önemli olduğunu bildirmiş ve Türkiye'nin, diğer komşularıyla olduğu gibi, Ermenistan'la olan ilişkilerinin en üst düzeye çıkmasını istediğini söylemiştir. Davutoğlu ayrıca Türkiye'nin Kafkasya barış ve istikrar projesinin gündemde olduğunu da belirtmiştir. Ermenistan'la son dönemlerde yapılan görüşmelerde biraz kesinti olduğunu, bu tür temaslarda bir seferde sorunların bütünüyle çözüldüğü izlemine kapılmanın doğru olmadığını, ancak görüşmeden, diyalog kurmadan meselelerin çözümünün de mümkün bulunmadığını, psikolojik eşğin aşılmasının ve görüşmelerin daha yakından senkronize edilmesinin önem taşıdığını, o bakımdan Nalbantyan'la yaptığı görüşmenin faydalı olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁹

Davutoğlu Erivan'a gelmeden önce beraberindeki Türk gazetecilerine Ermeni tehcirini tamamıyla yanlış bir uygulama olarak gördüğünü, İttihatçıların yaptığının gayriinsanî olduğunu ve tehciri hiçbir zaman benimsemediklerini söylemiştir.²⁷⁰ Bu sözler Ermenistan ve Diaspora basınında yer bulmuştur ancak bunların Ermeni soykırımının yüzüncü yılı için yapılacak etkinlikleri önlemek amacıyla dile getirildiğini ifade edenler de olmuştur.²⁷¹

Ermenilerin isteksizlik gösterdiği bu ziyaretin önemi, Türkiye'nin girişimiyle, uzun zamandan beri ilk kez Ermeni tarafı ile doğrudan görüşmeler yapılmış olmasıdır. Büyük olasılıkla Ermeniler, esasen kamuoyuna açıkladıkları gibi iki ülke arasındaki ilişkilerin önkoşula bağlanmadan normalleştirilmesi gerektiği hakkında bilinen görüşlerinin ilerisine geçememişlerdir. Ancak böyle yapmakla sorunların çözümlenmesini amaçlayan müzakere ve temasları kendilerinin önlediğini de ortaya koymuşlardır. Türkiye ise daima çözüm arayan öneri ve girişimleriyle aksini yönde bir tutum içinde olduğunu göstermiştir.

Ermenilerin isteksizlik gösterdiği bu ziyaretin önemi, Türkiye'nin girişimiyle, uzun zamandan beri ilk kez Ermeni tarafı ile doğrudan görüşmeler yapılmış olmasıdır. Büyük olasılıkla Ermeniler, esasen kamuoyuna açıkladıkları gibi iki ülke arasındaki ilişkilerin önkoşula bağlanmadan normalleştirilmesi gerektiği hakkında bilinen görüşlerinin ilerisine geçememişlerdir.

269 "Psikolojik Eşğin Aşılması Önemliydi" *RS FM* 13 Aralık 2013.

270 "Tehciri Benimsemiyoruz" *Hürriyet*, 13 Aralık 2013.

271 Harut Sasunyan "Davutoğlu Charm Offensive During Visit to Armenia" *Asbarez*, 17 Aralık 2013.

4.1.6 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Doğu Perinçek Hakkındaki Kararı

Doğu Perinçek'in 2005 yılında İsviçre'de katıldığı bazı konferanslarda Ermeni soykırımı iddialarının "uluslararası bir yalan" olduğunu söylemişti. Ermeni dernekleri buna tepki göstererek adı geçen hakkında adli kovuşturma yapılmasını istemişler ve bu konudaki davanın görüldüğü Lozan mahkemesi 2007 yılında Doğu Perinçek'i ırk düşmanlığından mahkûm etmişti. Kararın temyiz edildiği Vaud kantonu da, sonradan yine temyiz için başvurulmuş üst düzey federal mahkeme de mahkûmiyet kararını onaylamışlardır. Bu şekilde iç hukuk yollarının tükenmesi üzerine Doğu Perinçek davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götürmüştür. Bu mahkeme, 17 Aralık 2013 tarihinde Doğu Perinçek'in ifade özgürlüğünün haksız ve mesnetsiz şekilde kısıtlandığına karar vermiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin söz konusu kararında Ermeni soykırımı varsayımını zedeleyen bazı görüşler yer almıştır. Bunlardan birincisi, İsviçre mahkemesi kararında bulunan Ermenilerin soykırımı uğradıklarına dair genel bir kabulün mevcut olduğunun kabul edilmemesi ve bu konuda akademik çevrelerde bir görüş birliği bulunmadığının bildirilmesidir. Diğer yandan dünyada mevcut 190 kusura devletten sadece 20'sinin parlamentosunda Ermeni soykırım iddialarını tanıyan kararlar kabul edildiği ve bu ülke hükümetlerinin böyle bir karara katılmadıkları da belirtilmiştir. Son olarak, yıllardan beri yapıldığının aksine 1915 olayları ile Naziler tarafında Yahudilere uygulanan Holokost arasında bir ayırım yapılmak suretiyle iki olayın aynı olmadığı ifade edilmiştir.

İnsan Hakları Mahkemesi, kendi görevi olmadığı için, 1915 olaylarının soykırım olup olmadığı hakkında bir karar almamıştır. Ancak yukarıda saydığımız hususlar 1915 olayların soykırım olduğu iddiasına en azından gölge düşürecek niteliktedir. Diğer yandan Kararın kesinleşmesi halinde Ermeni soykırım iddialarını, şimdiye kadar yapıldığı gibi, artık fütursuzca ileriye sürmek mümkün olmayacak ve 2015 yılında yapılması planlanan eylemlerin çoğunluğu soykırım varsayımı üzerine kurulduğundan bunların inandırıcılığı tartışılacaktır.

Bu kararın kesinleşmesi için üç ay içinde itiraz edilmemesi gerekiyordu. Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normal hale gelmesi için arabuluculuk yapmış olan ve alandaki yardımlarını sürdürmesi beklenen İsviçre Hükümetinin İnsan Hakları Mahkemesi kararına bir itirazda bulunmaması bekleniyor hatta bu konuda resmi olmayan bir mutabakat olduğu dahi duyuluyordu. Beklenenin aksine İsviçre Hükümetinin 11 Mart 2014 tarihinde Mahkemenin kararına itiraz etmesi şaşkınlık yaratmıştır. Bu tutum değişikliği Ermenilerin İsviçre'deki

nüfuzuna bağlanmak istenmişse de bunun daha önemli bir gücün etkisiyle yapıldığı, mesela soykırım iddiaları konusunda Ermenilere her zaman yardımcı olan Fransa'nın İsviçre üzerinde baskı kurduğu ve muhtemelen Almanya'nın da aynı şekilde davrandığı spekülasyonları yapılmıştır. Bu dava yeniden 28 Ocak 2015 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde görülecektir. Davaya Türk ve Ermenistan Hükümetleri müdahil olarak katılacaklardır.

5. 2014 Yılı Gelişmeleri

5.1 Başbakan Erdoğan'ın mesajı

2014 yılında Türkiye- Ermenistan İlişkilerinde en önemli gelişme, kuşkusuz Başbakan Erdoğan'ın 23 Nisan 2014 tarihinde yayınlanan "1915 olaylarına ilişkin Mesajı" dır.

5.2 Mesajın metni

Önemini dikkate alarak mesajın tam metnini aşağıda veriyoruz.

Ermeni vatandaşlarımız ve dünyadaki tüm Ermeniler için özel bir anlam taşıyan 24 Nisan, tarihi bir meseleye ilişkin düşüncelerin özgürce paylaşılması için değerli bir fırsat sunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarının hangi din ve etnik kökenden olursa olsun, Türk, Kürt, Arap, Ermeni ve diğer milyonlarca Osmanlı vatandaşı için acılarıyla dolu zor bir dönem olduğu yadsınamaz. Adil bir insani ve vicdani duruş, din ve etnik köken gözetmeden bu dönemde yaşanmış tüm acıları anlamayı gerekli kılar.

Tabiatıyla ne bir acılar hiyerarşisi kurulması ne de acıların birbiriyle mukayese edilmesi ve yarıştırılması acının öznesi için bir anlam ifade eder.

Atalarımızın dediği gibi 'ateş düştüğü yeri yakar'.

Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı herkes gibi Ermenilerin de o dönemde yaşadıkları acıların hatıralarını anmalarını anlamak ve paylaşmak bir insanlık vazifesidir.

Türkiye'de 1915 olaylarına ilişkin farklı görüş ve düşüncelerin serbestçe ifade edilmesi; çoğulcu bir bakış açısının, demokrasi kültürünün ve çağdaşlığın gereğidir.

Türkiye'deki bu özgür ortamı, suçlayıcı, incitici, hatta bazen kışkırtıcı söylem ve iddiaları seslendirmek için vesile olarak görenler de bulunabilir.

Ne var ki, tarihi meseleleri hukuki boyutlarıyla birlikte daha iyi anlamamız, kırınglıkları yeniden dostluklara dönüştürmemiz mümkün olacaksa, farklı söylemlerin empati ve hoşgörüyü karşılanması ve bütün taraflardan benzer bir anlayışın beklenmesi tabiidir.

Türkiye Cumhuriyeti hukukun evrensel değerleriyle uyumlu her düşünceye olgunlukla yaklaşıma devam edecektir.

Fakat 1915 olaylarının Türkiye karşıtlığı için bir bahane olarak kullanılması ve siyasi çatışma konusu haline getirilmesi de kabul edilemez.

Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan hadiseler, hepimizin ortak acısıdır. Bu acılı tarihe adil hafıza perspektifinden bakılması, insani ve ilmi bir sorumluluktur.

Her din ve milletten milyonlarca insanın hayatını kaybettiği I. Dünya Savaşı esnasında, tehcir gibi gayr-ı insani sonuçlar doğuran hadiselerin yaşanmış olması, Türkler ile Ermeniler arasında duygudaşlık kurulmasına ve karşılıklı insani tutum ve davranışlar sergilenmesine engel olmamalıdır.

Bugünün dünyasında tarihten husumet çıkarmak ve yeni kavgalar üretmek kabul edilebilir olmadığı gibi ortak geleceğimizin inşası bakımından hiçbir şekilde yararlı da değildir.

Zamanın ruhu, anlaşmazlıklara rağmen konuşabilmeyi; karşıdakini dinleyerek anlamaya çalışmayı; uzlaşma yolları arayışlarını değerlendirmeyi; nefreti ayıplayıp saygı ve hoşgörüyü yüceltmeyi gerektirmektedir.

Bu anlayışla biz Türkiye Cumhuriyeti olarak 1915 olaylarının bilimsel bir şekilde incelenmesi için ortak tarih komisyonu kurulması çağrısında bulduk. Bu çağrı geçerliliğini korumaktadır. Türk, Ermeni ve uluslararası tarihçilerin yapacağı çalışma, 1915 olaylarının aydınlatılmasında ve tarihin doğru anlaşılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Bu çerçevede arşivlerimizi bütün araştırmacıların kullanımına açtık. Bugün arşivlerimizde bulunan yüzbinlerce belge, bütün tarihçilerin hizmetine sunulmaktadır.

Türkiye, geleceğe güvenle bakan bir ülke olarak tarihin de doğru anlaşılması için ilmi ve kapsamlı çalışmaları her zaman desteklemiştir. Etnik ve dini kökeni ne olursa olsun yüzlerce yıl bir arada yaşamış, sanattan diplomasiye, devlet idaresinden ticarete kadar her alanda ortak değerler üretmiş Anadolu insanları, yeni bir gelecek inşa edebilecek imkân ve kabiliyetlere bugün de sahiptir.

Kadim ve eşsiz bir coğrafyanın benzer gelenek ve göreneklere sahip halklarının, geçmişlerini olgunlukla konuşabileceklerine, kayıplarını kendilerine yakışır yöntemlerle ve birlikte anacaklarına dair umut ve inançla, 20. yüzyılın başındaki koşullarda hayatlarını kaybeden Ermenilerin huzur içinde yatmalarını diliyor, torunlarına taziyelerimizi iletiyoruz.

Aynı dönemde benzer koşullarda yaşamını yitiren, etnik ve dini kökeni ne olursa olsun tüm Osmanlı vatandaşlarını da rahmetle ve saygıyla anıyoruz.

5.3 Mesajın Ana Fikirleri

Uzun sayılabilecek bu metinde yer alan ana fikirler şu şekilde özetlenebilir:

Önce Osmanlı İmparatorluğunun son döneminin açılarla dolu olduğu ve Ermenilerininki dâhil bu acıların, anlaşılması, anılması ve paylaşılması gereği ifade edilmiş ancak 1915 olaylarının bu gün bir siyasi çatışma haline getirilmemesi de tarihten husumet çıkartılmaması ve yeni kavgalar üretmemesi belirtilmiştir.

İkinci önemli hususu tehcirin insanlık dışı bir olay olduğu ancak bu olayın Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı insani tutum ve davranışlara engel olmaması ve tarafların, aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen, tarafların aralarında konuşmaları gerektiğidir. Mesaj bu bağlamda Türkiye'nin ortak tarih komisyonu önerisinin geçerli olduğunu da tekrarlamaktadır.

Mesajın en dikkat çeken bölümü Türkiye'nin 20. yüzyılın başlarında yaşamlarını yitiren Ermenilerin huzur içinde yatmalarını dilemesi ve onların torunlarına taziyelerini iletmesidir. Mesaj aynı dönemde yaşamını yitiren tüm Osmanlı vatandaşlarını da rahmet ve saygıyla anmıştır.

Mesajın, Ermenilerin büyük çoğunluğunun ön planda tuttuğu Ermeni sorunun insani ve duygusal yönünü dile getirdiği ve tehcirin insanlık dışı bir olay olduğunun ifade olunması ve bu olayda yaşamını yitiren Ermenilerin

torunlarına taziyelerin bildirilmesiyle taraflar arasında daha kolay bir yaklaşma ve uzlaşma zemini yaratmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak mesajda, dolaylı olarak olsa da, uzlaşmaya engel olan bir hususa, Ermenilerin 1915 olaylarına ve genel olarak kendi tarihlerine tek yanlı bakışlarına da değinilmiştir. Bu bağlamda Ermeni devlet adamlarından ve yazarlardan hemen hiç birinin 1911-1922 yılları arasındaki savaşlarda Osmanlı Devletinin (Türkiye'nin) Müslüman nüfusunda 2.462.250 kişilik bir azalma olduğunun bilimsel metotlarla saptandığına²⁷² ve bu dönme içinde Ermenilerin Doğu Anadolu'da yaptıkları mezalimde 518.000 Müslümanın öldürüldüğünün belgelenmiş olduğuna²⁷³ değinmediklerini belirtelim.

Mesajın en önemli bölümü 1915 olaylarında ölen Ermenilerin torunlarına taziyeye iletilmesidir. Bu bir iyi niyet jestidir. Bir zeytin dalı uzatmadır. Bunun karşılığında da Ermenilerin savaş sırasında ölümüne neden oldukları yarım milyonu aşan Müslüman için taziyede bulunmaları beklemek normal olacaktır. Mesajda bu husus yer almamıştır. Ancak çekilen acılar arasında bir denge kurulmaya çalışmasından ve “adil hafıza”dan bahsedildiği için, bu konunun zımnen olsun mesajda yer aldığını söylemek mümkündür.

Başbakanın mesajı konusunda gerek Türkiye ve gerek yabancı ülkelerde sık olarak değinilen bir husus “taziye” sözcüğü ile “özür” ile arasındaki farktır. Taziyede bulunmak baş sağlığı dilemektir. Ölenlerin yakınlarına üzüntülerin bildirmek anlamındadır. Özür dilemek ise yapılan bir yanlışlıktan dolayı affedilmeyi istemektir; diğer bir deyimle özür dilemek için bir olaydan sorumlu olmak gerekmektedir. 1915 olaylarından sekiz yıl sonra kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti bu olaylardan hiçbir şekilde sorumlu değildir, o nedenle de özür dilemesi gerekmemektedir.

5.4 Tamamlayıcı Açıklamalar

Mesajın yayınlanmasından sonra da gerek Başbakan gerek Dışişleri Bakanı bazı tamamlayıcı açıklamalarda bulundular.

Başbakanın mesajında, doğrudan ilgisi olmadığı için, Karabağ Sorunu ve Türkiye'nin soykırım ithamları karşısındaki tutumu yer almıyordu. Oysa Türkiye- Ermenistan ilişkileri dendiğinde akla bu konular geliyordu.

Başbakan, 23 Nisan münasebetiyle T.B.M.M' de verilen resepsiyonda bu konuya değinerek “Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan ile normalleşme

272 Justin McCarthy, *Muslims and Minorities*, New York University Press, 1983, s.134

273 Yusuf Sarınoy (ed), *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001

olmaz” demek²⁷⁴ suretiyle bu mesajın Türkiye’nin Karabağ politikasını etkilemeyeceğini ortaya koydu.

Bir yabancı gazeteciye verdiği mülakatta²⁷⁵ ise olayları soykırım olarak nitelendirmenin imkânsız mı olduğu sorusuna bunun mümkün olmadığını, öyle olsaydı bu ülkede halen yaşayan Ermeniler olmayacağı cevabını verdi. Ayrıca Ermenilerin acı çektiğinin kabul etmenin bir özür anlamına mı geldiği sorusuna da olayların Türkiye Cumhuriyetinde değil Osmanlı döneminde olduğunu belirtti ve atalarının bir hata yaptığını belgelerle gösterilir ise, bunun sonuçları neyse, onu kabul edeceklerini söyledi.

Partisinin Grup Toplantısında da mesaj hakkında bilgi veren Başbakan “umut ediyorum ki gerek Ermenistan Devleti gerek Ermeni Diasporası bizim bu yürekli adımımızı görür. Aynı yürekli aynı cesur tavrı onlardan da görür ve bekleriz”²⁷⁶ dedi

Dışişleri Bakanı Davutoğlu’da “Umarım uzattığımız el havada kalmaz” sözleriyle Ermenistan’dan olumsuz tepkiler gelme olasılığına gönderme yaptı.²⁷⁷ Ayrıca mesajın hedefine ulaştığını, olumlu tepkiler alındığını ancak Ermenistan olumlu davranmasa da taziyeyi geri almayacaklarını belirtti ve ayrıca, terör saldırılarında öldürülen Türk diplomatları için kendilerinden taziyeye dilenip dilenmeyeceği sorununu sorma hakları olduğunu belirtti.²⁷⁸

Davutoğlu İngiliz The Guardian gazetesinde yayımlanan bir yazısında,²⁷⁹ sonuçlanmayan Türkiye-Ermenistan Protokollerine gönderme yaparak, Erdoğan’ın mesajın 2009 yılında kaçırılan uzlaşma fırsatının yeniden yakalanması imkânını verdiğini belirtti. Daha sonra tarihe değinerek Osmanlı Devletinin 19 asırda gücünün azalmalı sonucunda Balkanlardan ve Kafkaslardan, etnik temizlikler sebebiyle, beş milyon Müslümanın yerlerinden edildiğini, Batı tarihlerinin aynı dönemdeki Osmanlı Hıristiyanların acılarını ve ölümlerini dile getirirken Osmanlı Müslümanların muazzam ızdıraplarının Türkiye dışında genellikle bilinmediğini vurguladı. Ermeni tehcirinin sonuçlarının kabul edilemez ve gayr-ı insani olduğunu ifade eden Davutoğlu, Türk ve Ermeni tarih anlatımlarının yakınlaşmasından ve bir adil hafızanın ortaya çıkmasının öneminden, bu amaçla Türkiye’nin bir ortak tarih komisyonu kurulmasını önermiş bulunduğu bahsetti. Mesajın, Türk-Ermeni ilişkileri

274 “Ermenistan ile Normalleşme Şartı”, www.inctv.com, 26 Nisan 2014.

275 “Erdogan Tells Charlie Rose There Was No Genocide”, *Asbarez.com*, 29 Nisan 2014.

276 Başbakan Erdoğan, Aynı Cesur Tavrı Ermenistan’dan Bekliyoruz”, www.iha.com.tr, 29 Nisan 2014.

277 “Ermenistan ile Normalleşme Şartı”, www.inctv.com, 26 Nisan 2014.

278 “Davutoğlu: Biz Hedefe Ulaştık”, www.stargundem.com, 25 Nisan 2014.

279 “Turks and Armenians – We Must Follow Erdoğan’s Lead and Bury our Common Pain” *The Guardian*, ‘ Mayıs 2014

için daha iyi bir gelecek inşası yönünde atılmış emsali olmayan ve cesur bir adım olduğunu belirtti.

5.5 Ermenilerin Mesaja Tepkileri

Ermenilerin Başbakan Erdoğan'ın mesajına gösterdikleri tepkileri resmi beyanlar ve Diasporanın tepkileri olmak üzere iki ayrı başlık altında inceleyeceğiz.

5.5.1 Resmi Beyanlar

Başkan Sarkisyan ve Dışişleri bakanı Nalbantyan Erdoğan'ın mesajına cevap vermekten kaçındılar. Bu davranışlarının nedeni, tehcirin 100. yılı için Türkiye'yi her fırsatta yerme ve eleştirme politikası izlendiklerinden bir barışma çağrısı olan mesajın bu politikaya ters düşmesidir. Ancak mesajı cevapsız bırakmak da doğru olmadığından bu iş daha alt kademedeki kişilere verilmiştir.

Ermenistan Millet Meclisi Başkan Yardımcısı ve iktidardaki Cumhuriyetçi Parti Sözcüsü Edvard Şarmazanov Ermeni soykırımının Türk ve Ermenilerin ortak acısı olmadığını, Türk (Osmanlı) İmparatorluğunun ayıbı olduğunu, bu acının sonuçlarının ortadan kaldırılması için Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilere soykırım uygulandığını kabul etmesinin beklendiğini bildirtmiştir.²⁸⁰ Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan Başbakan Erdoğan'ın mesajının Türkiye'nin Ermeni soykırımını er veya geç tanıyacağını kanıtını oluşturduğunu söylemiştir.²⁸¹ Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Vigen Sargsyan mesajı, soykırımın inkârının daha gelişmiş bir ifadesi ve soykırımın saklanması olarak gördüklerini belirtmiştir.²⁸² Ermeni Soykırımı Anıtı ve Müzesi Müdürü Hayk Demoyan Başkan Erdoğan'a hitap eden bir bildiri yayınlayarak²⁸³ mesajının önemli bir adım olmakla beraber, gerçeğin ortaya çıkarılması, tarihle yüzleşilmesi ve iki halkın uzlaşmasını sağlayacak nitelikte olmadığını ifade etmiştir.

280 "Armenian Official: Genocide is Shame of Turkish Empire", *NEWS.am*, 5 Mayıs 2014.

281 "Shavarsh Kocharian: Turkey Will Recognize Armenian Genocide Soner or Later", *Panorama.am*, 24 Nisan 2014.

282 Vigen Sargsyan, "Erdogan's Statement is Advanced Form of Armenian Genocide", *Panorama.am*, 24 Nisan 2014.

283 "Director of Armenian Genocide Museum Responds to Erdogan's Statement", *Radio.am*, 24 Nisan 2014.

Dini alanda ise Ermeni Baş Patriği Karekin II, Sarkisyan'ı taklit ederek, Erdoğan'ın mesajına bir tepki göstermezken Beyrut yakınlarındaki Antelias'ta yerleşik Kilikya Baş Patriği Aram I, Ermenilerin Türkiye Devletinden sadece taziye ve nazik sözler değil Ermeni soykırımını tanınmasını ve tazmin etmesini beklediğini belirtmiştir.²⁸⁴

5.5.2 Diaspora'nın Tepkileri

Başbakan'ın taziye mesajına Ermeni Diaspora örgütlerinin tepkileri olumlu değildir. Bu konuda mesajın soykırım inkârının yeniden paketlenip sunulması olduğu ve adaletin yerine getirilmesinin önlenmeye çalışıldığı,²⁸⁵ Türkiye'nin inkârcılığını güçlendirdiğini, taziye bildirilmesinin kamuoyunda iyi bir kanı bırakmayı amaçladığı,²⁸⁶ Türkiye soykırımı politikasını sürdürdüğüçe soykırımı kurbanlarının rahat yatamayacakları,²⁸⁷ mesajın Ermeni soykırımının 100. yılının yaklaştığı bir zamanda uluslararası baskı altında kalan Türkiye'nin inkâr politikasının yenilenmiş bir taktiği olduğu, Türkiye soykırımcı geçmişini tanıdığı, kınadığı ve Ermeni halkına mali ve toprak olarak tazminat ödediği zaman Türkler ve Ermeniler arasında uzlaşma ve barış olabileceği²⁸⁸ gibi fikirler ileri sürülmüştür. Bir örgüt başkanı daha ileri giderek Türkiye soykırımı tanıdıktan ve özür diledikten sonra da dosyanın kapanmayacağını, bundan sonra sıranın mali tazminata ve toprak verilmesine geleceğini ifade etmiştir.²⁸⁹

Kuzey Amerika'da soykırım iddialarına ilişkin bilimsel incelemeleri ile tanınan Zoryan Enstitüsü Başbakan Erdoğan'ın mesajına bir cevap yayınlamaya²⁹⁰ mesajı Türk hükümetinin emsali olmayan bir adımı olarak nitelendirmiş, mesajda yer alan hususlara pek de inandırıcı olmayan cevaplar vermeye çalıştıktan sonra Türk Hükümetinden Osman İmparatorluğunun sorumluluğunu tanınması ve Ermenistan ile koşulsuz olarak, diplomatik ilişkiler kurması ve sınırı açması istenmiştir.

Örgütlerin mesaj karşısındaki bu olumsuz tutumlarına karşı Diaspora'da, sayıları az da olsa, bazı tanınmış kişiler mesaja olumlu denebilecek tepki

284 "Catholicos of Cilicia Aram I Responds to Turkish PM's Statement", [Nyut.am/archives](http://nyut.am/archives), 24 Nisan 2014.

285 "Repackaging Denial: Erdogan Issues Statement on 'Events of 1915'", *Asbarez*, 23 Nisan 2014.

286 "Réactions Mitigées Après les Condoléances d'Erdoğan aux Arméniens", *RFI*, 24 Nisan 2014.

287 "Armenian Assembly of America Response to Turkish PM Erdoğan's Statement on Armenian Genocide Anniversary", *Panorama.am*, 24 Nisan 2014.

288 <http://www.eafjd.org>

289 "Génocide Arménien: 'On ne Veut Pas d'une Reconnaissance Au Rabais'", *Nouvel Observateur*, 23 Nisan 2014.

290 <http://orer.eu/en/english-zoryan-institute-response-to-the-message-of-the-prime-minister-of-turkey/>

göstermişlerdir. Bunlar arasında Fransa’da, ASALA’nın eski avukatı olup sonradan bakanlığa kadar yükselen Patrick Devedjian,²⁹¹ ASALA’nın sözcülüğünü yapmış ve halen Fransa’daki Ermeni kuruluşlarında en üst düzeyde görevler alan, Les Nouvelles d’Arménie aylık dergisinin ve armenews haber ajansının idarecisi Ara Toranian,²⁹² İngiltere’deki Gomidas Enstitüsü Direktörü Ara Sarafian²⁹³ ve Ermenistan’daki Bölgesel İncelemeler Merkezi Direktörü (Regional Studies Center) Richard Giragosian²⁹⁴ ve Fransa Ermeni Federasyonlar Eş Başkanı Alexis Govciyan sayılabilir.²⁹⁵ Ancak bu kişiler nispeten olumlu tutumlarından bir sonuç çıkarmamışlar ve mesela bu mesaj içeriğini dikkate alarak Türkiye ile Ermenistan arasında yeniden müzakere yapılmasını istememişlerdir.

5.5.3 Bazı Ülkelerin ve Uluslararası Kuruluşların Tepkileri

Başbakanın mesajı, olumlu içeriğine rağmen, diğer ülkelerde beklendiği kadar yankı uyandırmamıştır. Başkan Obama, ertesini gün yayınladığı 24 Nisan mesajında Başbakan Erdoğan’ın mesajına değinmezken A.B.D. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü bu mesajı memnuniyetle karşıladıklarını söylemiştir.²⁹⁶ Türkiye’ye bir ziyaret yapmakta olan Alman Cumhurbaşkanı Joachim Gauch, Başbakanın mesajını “yeni bir sayfa” olarak nitelendirmiştir.²⁹⁷ Fransa Cumhurbaşkanı Hollande ise gazetecilerin bu sorularına cevaben mesajın bir ilerleme ifade ettiğini ancak yeterli olmadığını söylemiştir.²⁹⁸ Buna karşılık iki hafta kadar sonra Ermenistan’a yaptığı ziyaret sırasında tek çözümün Türkiye’nin Ermeni soykırımını tanıması olduğunu belirtmiştir.²⁹⁹ Avrupa Birliği Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu üyesi Stefan Füle ise Başbakanın mesajını teşvik ettiklerini ve uzlaşmanın Avrupa Birliğinin ana değeri olduğunu ifade etmekle yetinmiştir.³⁰⁰

291 “Taziye Mesajı Fransa’daki Ermenileri Umutlandırdı”, *Zaman*, 25 Nisan 2014.

292 “Ermeni Tarihçiden Başbakan Erdoğan’a Destek”, www.ensonhaber.com, 27 Nisan 2014.

293 Aynı kaynak

294 “Ermenistan İçin Başka Alternatif Yok”, www.sabah.com, 27 Nisan 2014.

295 “Fransız Siyasetçilerinde Başbakan Erdoğan’ın Mesajına Destek”, *AA*, 25 Nisan 2014.

296 “Ermeniler Memnun Değil”, *NTV*, 23 Nisan 2014.

297 “Germany Gauch: Turkey Condolences to Armenians “A New Page”, *Hürriyet Daily News*, 29 Nisan 2014.

298 “L’Evolution de la Turquie Ne Suffit Pas”, *20 Minutes*, 26 Nisan 2014.

299 “Hollande Says the only solution is Turkey’s acknowledgment of Armenian genocide”, *News.am*, 13 Mayıs 2014.

300 “Reaction to Erdogan. West Encouraged, Locals Unmoved by Turkish M’S Statement”, *Armenian Reporter*, 25 Nisan 2014.

5.5.4 Siyasi Partilerin tutumu

CHP'in Başkan Yardımcısı Faruk Loğoğlu mesaj münasebetiyle yaptığı yazılı bir açıklamada Partisinin Ermeni sorunu karşısındaki tutumunu belirlemiş³⁰¹ 2015'in Türk ve Ermeni halkları ve iki devlet arasında bir ayrışma değil bir uzlaşma ve barış yılı olması dileğini dile getirerek T.B.M.M. bünyesinde siyasi partilerin temsil edileceği bir "diyalog grubu" kurulması önermiştir. Loğoğlu mesaj hakkında geç kalındığı değerlendirilmesinde bulunmuş³⁰² olmakla beraber açıklamasında Başbakanın mesajına ters düşecek bir husus yoktur.

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli Başbakanın mesajı hakkında "bunun değerlendirilecek hiçbir yanı yok; bu millete bu kadar eziyet fazla" demiştir.³⁰³ Ayrıca bir de yazılı açıklama yayınlamış³⁰⁴ Başbakanın mesajının milli vicdanlarda şaşkınlık ve öfke ile karşılandığını, Erivan ağzı ile yazıldığını ve Türk tarihinin gerçeklerini yansıtmaktan uzak olduğu bildirmiştir. Tehcir kararının, Ermeni çetelerinin yoğun ve acımasız saldırılarını kesmek, militan kaynakları kurutmak ve vatanın geleceğini kurtarmak amacıyla alındığını belirten Bahçeli tehcirin, dönemin şartları gereğince oldukça tutarlı ve hatta zorunlu olduğunu ancak çeşitli sebeplerle istenmeyen bazı kayıplarını yaşandığını belirtmiş ve "Türk milletinin dününde utanacağı ve af ve merhamet dileyeceği herhangi bir yanlış ve kusur" olmadığını söylemiştir.

Daha sonra yaptığı konuşmalarda Ermeni Mezalimi"ne temasla acıları yarıştırmamanın, acılar arasında kategorik ayırımlar yapmanın insani ve İslâmi olmadığını, Doğu Anadolu'da Ermeni çetelerinin katlettiği 518.105 Müslüman Türk'ün ne yapılacağını, bu şahadetlere sırt mı çevrileceğini sormuş ve Türk milletinin 1915 olayları nedeniyle özür dilemeyeceğini vurgulamıştır.³⁰⁵ Bir başka konuşmasında ise "Ermeni Diasporasına, yüz binlerce³⁰⁶ Müslüman-Türkü vahşice katleden şerefsizlere, taziyede bulunuyorlar, zimnen özürler diliyorlar" diye konuşmuştur.

BDP yaptığı yazılı açıklamada Başkan Erdoğan'ın mesajını yeterli bulunmadığını bildirdikten sonra Türk devletini Ermeni halkından özür dilemeye çağırılmış, yüzleşmenin kaçınılmaz olduğu vurgulanmış ve "tarihle yüzleşme ve hesaplaşma aynı zamanda acıların bir daha yaşanmamasının teminatı olacaktır" denmiştir.³⁰⁷

301 "Loğoğlu'dan Türk-Ermeni Halklarının İlişkilerini Değerlendiren Yazılı Açıklama", *Yerelgündem.com*, 28 Nisan 2014.

302 *61. Saat.com*, 25 Nisan 2014.

303 Muhalefet Tepkili", *Yeni Şafak*, 24 Nisan 2014. "

304 "Bahçeli'den Başbakan'ın 1915 Açıklamalarına Tepki", *Heberler.com*, 25 Nisan 2014.

305 "Erdoğan Ermeni Açılımında Kararlı", *Amerikaninsesi.com*, 1 Mayıs 2014.

306 www.cnnurk.com, 3 Mayıs 2014.

307 "BDP'den Ermeni Çıkışı: Özür Dilensin", *Net Gazete*, 24 Nisan 2014.

İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek Başbakan Erdoğan'ın mesajı için böyle bir açıklamayı ancak emperyalizmin sözcüsünün yapabileceğini, Başbakanın vatani, bağımsızlığı ve egemenliği savunmadığını ve tehciri, aynen emperyalistler gibi, mahkûm ettiğini söylemiştir.³⁰⁸

Görüldüğü üzere partilerin mesaj karşısındaki tutumları siyasi alanda savundukları ilkeleri yansıtmaktadır. Milliyetçi niteliği ağır basan MHP ve İşçi Partisi Başbakanın mesajı reddetmektedir. Buna karşı CHP ve BDP, bazı çekincelerle de olsa, mesaja karşı değildir. Bu durum T.B.M.M' ne yansıtıldığı takdirde mesajın % 80'in üzerinde desteklendiğini söylemek mümkündür.

5.5.5 Ermeni Cemaatinin Tutumu

Başbakanın mesajından hemen sonra İstanbul'daki Türkiye Ermenileri Patrikliği bir basın açıklaması yayınlayarak³⁰⁹ mesajın Türkiye ve Ermenistan halkları arasında tesis edilecek bir köprünün temel taşları niteliğinde olduğunu, Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni bir sayfa açıldığını belirterek mesajı hararetle desteklemiştir. Daha sonra Patrik Vekili Başbakan'ı makamında ziyaret etmiştir. Basın haberlerine göre³¹⁰ Başbakan Patrik Vekiline mesajla ilgili olarak "Biz ilk adımı attık. Şimdi Ermenistan'dan bir adım bekliyoruz. Top onlarda. Gereken adımı atarlarsa biz yeni adımlar atarız. Biz arşivlerimizi açıyoruz. Bu konuda size de büyük görevler düşüyor. Bu konuya ilişkin siz de temaslarda bulunun ve çağrı yapın" demiştir.

Diğer yandan Ermeni Cemaatinin çoğunluğunun Başbakanın mesajını desteklediği görülmüştür. Başbakanı ziyaret eden heyette bulunan Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Vakfı Başkanı Bedros Şirinoğlu Başbakan bütün dileklerini yerine getirdiğini, daha önce mülkleri iade etmiş olduğunu, Allahın kendisinden razı olmasını dilediklerini, kendisine her bakımdan minnettar olduklarını, Başbakanın Nobel'e aday olabileceğini söylemiştir.³¹¹ Başbakanın Nobel ödüllüğü aday başka Ermeniler tarafından da desteklenmiştir.³¹² Bedros Şirinoğlu madalyanın öteki yüzüne de değinerek "Esasında bizim de taziyede bulunmamız lazım. Çünkü bu olaylar karşılıklı olmuştur. Müslüman kardeşlerimiz de ölmüştür. Bu iki kardeşin, iki arkadaşın kavgasıdır. Karşılıklı özür dilenmesi bana göre daha adil olur" sözleriyle "adil hafıza" düşüncesini desteklediğini göstermiştir.³¹³

308 "Perinçek'ten Başbakana 1915 Tepkisi", *Haberlert.com*, 25 Nisan 2014.

309 "Türkiye Ermeni Patrikliği Basın Bildirisi", *Hürriyet*, 24 Nisan 2014.

310 "Uzatılan Zeytin Dalı Kurumasın İstiyoruz", *Milliyet.com.tr*, 2 Mayıs 2014.

311 <http://www.sondakika.com/haber/haber-ermeni-cemaati-basbakan-nobel-e-aday-olabilir-5952475/>

312 Mesela, Ermeni Evrensel Hoşgörü Derneği Başkanı Jerry Hirimyan, Gazeteci Markar Eseyan, kaynak: <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/151874.aspx>

313 <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/151874.aspx>

Buna karşın Agos gazetesi ve Hrant Dink Vakfı etrafında oluşan bir grubun, mesajın yeni olma niteliğini kabul etmekle beraber, soykırımı inkâr ettiği vurgulamak suretiyle daha ziyade Diasporanın mesaj hakkındaki değerlendirmesine katıldığı görülmüştür. Agos’da çıkan bir yazıda³¹⁴ mesajın “hakikati inkâr eden bir zemine” ayaklarını bastığı, AK Parti iktidarının Ermeni meselesindeki tavrının zaten “en az ne vererek çok ne alabiliriz, en az zararlar nasıl kurtuluruz” hesapları üzerinde oturduğu belirtilmiştir.

5.5.6 Meydanın Tepkileri

Türkiye’de medyanın Başbakan Erdoğan’ın mesajının genel olarak iyi karşılandığı görülmüştür. Bir derginin³¹⁵ en fazla okunan 17 gazeteyi esas alarak yaptığı bir araştırmada, yayınlanmasından sonraki beş gün içinde Erdoğan’ın mesajı hakkında 110 kadar köşe yazısının çıktığı bunlardan 89 adedinin, bazen farklı nedenlerle de olsa, mesajı destekledikleri, aleyhte 16 yazı yayınlandığı 5 yazı ise lehte veya aleyhte bir eğilim göstermediği saptanmıştır. Bu durumda Başbakan Erdoğan’ın mesajının, medya tarafından % 81 gibi büyük bir oranda desteklendiği sonucuna varılmaktadır ki bu oran yukarıda değindiğimiz T.B.M.M’de mesajı destekleyenlerin oranı ile aynıdır.

5.5.7 Başkan Sarkisyan’ın Beyanları

Başkan Sarkisyan Türkiye’ye yönelttiği eleştirileri gittikçe artan bir şekilde 2014 yılında da sürdürmüş ve Türkiye’yi yermek için her fırsattan yararlanmaya çalıştığı gibi bir kanı uyandırmıştır. Adı geçenin bu tutumunu açıklayabilmek için yapmış olduğu konuşmaların bazı bölümlerini özet olarak veriyoruz.

Ocak ayında Çek Cumhuriyetini ziyareti sırasında bir gazeteye verdiği mülakatta³¹⁶ “Türk tarafı siyasi irade gösterir ve çıkmaz bir yol olan ön koşulları ileri sürmekten vazgeçerse iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi sürecini canlandırmaya hazır olduklarını söylemiş ve ayrıca Ermenistan’ın ön koşul olmadan ilişkilerin normalleştirilmesine ilişkin tutumunun ABD ve diğer Batılı ülkeler tarafından desteklendiğini belirtmiştir. Sarkisyan aynı mülakatında NATO’yu, 1993’ten beri Ermenistan’a uyguladığı ablukaya son vermesi için, Türkiye’ye baskı yapmamakla eleştirmiştir.

314 Rober Koptaş, “Taziye Mesajı: Yeni Ama Hâlâ İnkârcı”, *Agos*, 12 Mayıs 2014.

315 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 47, s. 41.

316 “Sarkissian Souhaite Que la Turquie Normalise Ses Relations Avec l’Arménie”, *Armenews*, 5 Şubat 2014.

6 Mart 2014 tarihinde Avrupa Halk Partisi'nin doruk toplantısında yaptığı konuşmada Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ablukadan bahsetmiş ve ayrıca Türkiye'nin inkâr politikasını sürdürdüğünü, Ermeni soykırımının bir milyondan fazla kurbanının hatirasını gömmeye çalıştığını ve anavatanından mahrum bırakılmış bir milletin taleplerine aldırmadığını, yapılanlar için pişmanlık göstermediğini ve böylece kökeninde Ermenistan ve Ermenilere zarar vermeyi amaçlayan yabancı düşmanı bir politika izlediğini söylemiştir.³¹⁷

Suriye'deki direnişçi güçlerin Türk sınırına yakın Kesap'ı ele geçirmeleri de Sarkisyan'ın Türkiye'yi eleştirmesi için bir bahane olmuş³¹⁸ ve bu konuda yapmış olduğu bir konuşmada 1909 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kesap'ı işgal ettiğini (Osmanlı Devletinin kendi topraklarını nasıl işgal ettiği anlaşılammıştır), 1915 yılında Kesap halkının bir yandan Der Zor'a diğer yandan da Ürdün'e sürüldüğünü iddia etmiş ve son olayın ise Kesap'ın üçüncü deportasyonunu teşkil ettiğini ve etnik azınlık haklarına aykırı olduğunu belirtmiştir. Oysa Suriye muhalif güçleri Kesap'a girmeden bu kasaba halkının çok büyük bir kısmı Lazkiye gitmiş sonra bazıları Türkiye'ye gelmiştir.

Ermenistan Devlet Başkanı 24 Nisan soykırım günü münasebetiyle Erivan'da yaptığı konuşmada, geçen yıl konuşmasına göre daha sert ifadelerle, Türkiye'yi eleştirmiştir. Daha önce Ermenistan Cumhurbaşkanı her yıl yayınladıkları 24 Nisan mesajlarında Türkiye'nin adını zikretmez böylelikle 1915 olayları için Türkiye doğrudan bir suçlamaya hedef olmazdı. Sarkisyan da bir süre bu teamüle uymuş ancak 2013 yılı Türkiye'yi hedef almaya başlayarak

Ermeni halkının bin yıl boyunca biriktirdiği maddi varlıkların Türk devleti ve halkları (Türkler ve Kürtler kastedilmektedir) tarafından gasp edildiğini iddia etmiş ve soykırımın inkârının soykırım suçunun devamı olduğu gibi Diaspora tarafından kullanılan ve yasal alanda anlamı bulunmayan bir formülü kullanarak bu suçun (inkârın) modern Türkiye tarafından işlendiğini ileri sürmüştür.³¹⁹

2014 mesajında³²⁰ ise Türkiye'nin soykırımı olarak inkâr etmek politikasına devam ettiğini, Ermeni soykırımının 100. yılının Türkiye'ye pişman olmak ve devletin geleceğini bu ağır yükten kurtarmak fırsatını sunduğunu ayrıca 2015'in Türkiye'ye güçlü bir mesaj vermesi gerektiğini ifade etmiş ve

317 <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/03/06/President-Serzh-Sargsyan-speech-Dublin-EPP/>

318 <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/03/24/President-Serzh-Sargsyan-statement-Kesab-Syria-in-Hague/>

319 *Armenpress*, 24 Nisan 2013.

320 <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2014/04/23/Address-by-President-Serzh-Sargsyan-on-remembrance-day-of-Armenian-Genocide-victims/>

Türkiye'nin Ermenistan'a karşı tutumunun sözlerle değil sınırı açmak ve normal ilişkiler kurmak gibi adımlarla ölçülebileceğini belirtmiştir. Ermenistan'ın Protokollere ilişkin tutumunun değişmediğini iddia eden Sarkisyan "makul bir zaman" fikrinin artık daha da ivedi hale geldiği gibi, Ermenistan'ın Protokolleri reddedebileceği anlamını taşıyan bazı dolaylı ifadelerde de bulunmuştur.

Sarkisyan, 24 Nisan günü Prag'a giderek Avrupa Birliği'nin Doğu Ortaklığının 5. yılı için düzenlenen yüksek düzey toplantısına katılmış ve yapmış olduğu konuşmada³²¹ Ermenistan'ın Avrupa Birliği ile ilişkilerinden bahsetmesi gerekirken, bu ilişkilere değinmekle beraber, Türkiye ile olan sorunlara ağırlık vererek 24 Nisan 2015 tarihinde yüzlerce Ermeni yazar, artist, doktor gibi şahsiyetlerin tutuklandıklarını ve katledildiklerini, bunun önceden tasarlanmış bir plan gereğince yapıldığını ve böylelikle 20. yüzyılın ilk soykırımının başlatıldığını ileri sürmüş soykırım suçu için zaman aşımı bulunmadığını söylemiştir. Ermeni soykırımının yüzüncü yılının yaklaşmakta olduğuna işaretle bu benzeri bulunmayan suçun uluslararası toplum tarafından tanınması ve kınanmasının önemine değinmiş, Avrupa Birliğine üye olmaya çalışan Türkiye'nin kendi geçmişi ile yüzleşmediğini, sorumluluktan kaçındığını, inkâr politikasını sürdürebilmek için tarihi tahrif ettiğini, üstelik diğer ülkeleri inkârcılığa zorlayabilmek için her şeyi yaptığını iddia etmiştir. Sarkisyan, kendi tarihini irdelemenin ve sonuçlarını anlamının uzlaşma için ön koşul olduğunu, ayrıca uzlaşma için kişiler arası temasların özendirilmesin de önemli bir diğer önkoşulu oluşturduğunu, ancak bunun mümkün olmadığını zira yapay engeller bulunduğunu, sınırın da kapalı olduğunu söylemiştir. Sarkisyan son olarak, Türkiye-Ermenistan arasında normal ilişkiler olmamasının ve Avrupa'daki kapalı bir sınır bulunmasının tüm Avrupa'nın güvenliğini zayıflatan bir unsur olduğunu, Avrupa Birliğine üye olmak isteyen Türkiye'nin komşu bir ülke ile sınırını kapamasının, Avrupa Birliği içinde sınırların geçmişte kaldığı ve serbest dolaşımın temel ilkelerden birini olduğu dikkate alındığında, bir çelişki yarattığını ifade etmiştir.

Bu toplantıya katılanlar ülkelerden hiç biri Ermenistan'ı destekleyen bir beyanda bulunmamıştır. Toplantıda hazır bulunan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliiev' "Bugün maalesef Ermenistan Cumhurbaşkanı fırsat bularak Türkiye'ye saldırdı. Bunu yapmak çok kolay çünkü toplantıda Türkiye'den temsilci bulunmuyor. Fakat ben buradayım ve Türkiye-Ermenistan sınırının neden kapalı olduğunu anlatabilirim" ... dedikten sonra Erdoğan'ın birkaç yıl önce Ermenistan yönetimine arşivlerin açılmasını teklif ettiğini ancak olumlu cevap alamadığını, son olarak malum olaylarda hayatını kaybeden Ermenilere

321 <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/04/24/President-Serzh-Sargsyan-visit-Czech-Republic-April-24/>

taziye dileklerini sunduğunu, fakat ne yazık ki Ermenistan'dan yine olumlu karşılık gelmediğini, ABD ve AB'nin Erdoğan'ın bu tutumunu desteklemesine rağmen Ermenistan hükümeti bu açıklamayı yetersiz bulduğunu söylemiş ve "Bu, bölgede kimin barış istemediğini açıkça ortaya koyuyor. Biz barışı ve topraklarımızın geri verilmesini istiyoruz. Ermenistan işgale son vermelidir. Bu çok kolaydır. Sadece Ermenistan hükümetinde siyasi irade olmalıdır"³²² demiştir. İlham Aliev ayrıca Karabağ sorununa da değinmiş ve bu konuda çifte standart uygulandığını belirterek şunları söylemiştir: "Azerbaycan halkının sizlere (toplantıda hazır bulunan ülkelere) bir sorusu var. Neden Ermenistan'a yaptırım uygulanmıyor? Neden Avrupa Konseyi'nde Ermenistan'ın oy verme hakkı (elinden) alınmıyor. Onlar başka bir ülkenin toprağını işgal altında tutuyorlar. BM Güvenlik Konseyi'nin dört kararı uygulanmıyor ve karşılığında hiçbir ceza da tatbik edilmiyor". Sarkisyan Aliev'e karşı cevap hakkını kullanmakla beraber³²³ ikna edici olamamıştır.

Bu konuda akla gelen bir soru Sarkisyan'ın bir Avrupa Birliği toplantısında ülkesinin Türkiye ile olan ilişkileri üzerinde neden bu derecede durduğudur. Bunun makul cevabı Avrupa Birliği'ne Türkiye'ye baskı yaptırarak sınırı açtırmaya çalışmak olsa gerektir.

Ermeni Soykırımının 100. Yılı Faaliyetlerini Koordinasyon Komisyonu 27 Mayıs 2014 tarihinde Erivan'da toplanmıştır. . Burada bir konuşma yapan Sarkisyan soykırım konusunda binlerce Türkün kendi Hükümetlerinden adalet isteyerek inkâr politikasının sona verdirilmesini talep ettiklerini söyledikten sonra Türkiye'nin kendi tarihi ile yüzleşmek, Ermeni soykırımını tanımak ve kınamak ve Osmanlı İmparatorluğunun suç ortağı olmaktan vazgeçmek dışında bir alternatifini olmadığını belirtmiştir³²⁴. Ankara'nın bir tarihçiler komisyonu kurulmasından ve arşivlerin açılmasından bahsettiğini, Ermenistan arşivlerinin her zaman araştırmalara açık bulunduğunu söyledikten sonra Ermeni soykırımı gerçeğini için arşiv araştırması yapılmasına ihtiyaç bulunmadığını, her Ermeni ailesinde bu konuda bilgi olduğunu ayrıca bu konuda Soykırım Anıtını gezmenin de yeterli olduğunu söylemiştir. Ardından Ermeni soykırımının en dokunaklı kanıtlarını yerinde görmek üzere Türkiye Cumhurbaşkanı 24 Nisan 2015 tarihinde resmen davet ettiğini bildirmiştir.

Çok büyük bir çoğunluğu 1915 olaylarının soykırım olmadığına inanan ve bu yöndeki iddiaları bir tür hakaret gibi kabul eden bir ülkenin Cumhurbaşkanı

322 "Türkiye'den Temsilci Yok Fakat Ben Buradayım" Ermenistan Cumhurbaşkanı Türkiye'yi Eleştirince Aliev Sert Çıktı", AA, 25 Nisan 2014.

323 <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/04/25/President-Serzh-Sargsyan-Czech-Republic-Estern-Partnership/>

324 <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/05/27/President-Serzh-Sargsyan-Commission-on-coordination-of-activities-dedicated-to-100th-anniversary-of-Armenian-Genocide/>

24 Nisan'da Erivan'da davet ederek soykırımı savını kabul ettirmeye çalışmanın amacı kendisini küçük düşürmek olsa gerektir. Diğer yandan Sarkisyan'ın böyle davranması Başbakan Erdoğan'ın Birinci Dünya Savaşında ölen Ermenilerin ailelerine taziyelerini bildirmek suretiyle başlatmak istediği yeni siyasi açılımın da kabul edilmediği anlamına da gelmektedir.

Başkan Sarkisyan Temmuz ayında bazı Latin Amerika ülkelerini ziyaret etmiştir. Bu ülkeler arasında en fazla Ermeni soykırım iddialarını destekleyen Arjantin'de yaptığı bir konuşmada

Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun "adil hafıza" görüşüne karşı çıkarak bunu kabul edemeyeceklerini, aslında bu görüşün, Ermeni soykırımı iddiaların reddedilmesinin güncelleştirilmiş, geliştirilmiş ve yeniden şekillendirilmiş bir hali olduğunu söylemiştir. Aynı konuşmasında Türk makamları soykırımın vuku bulduğunu reddettikleri sürece soykırımın sona ermiş olmayacağını, Türkiye'nin tarihi ile yüzleşmesi zamanının çok uzakta bulunmadığını, binlerce Türkün kendi hükümetlerinin politikasını kabul etmeyerek Ermeni halkı ile dayanışma halinde olduklarını dile getirdiklerini de ifade etmiştir.³²⁵

Çok büyük bir çoğunluğu 1915 olaylarının soykırım olmadığına inanan ve bu yöndeki iddiaları bir tür hakaret gibi kabul eden bir ülkenin Cumhurbaşkanı 24 Nisan'da Erivan'da davet ederek soykırımı savını kabul ettirmeye çalışmanın amacı kendisini küçük düşürmek olsa gerektir. Diğer yandan Sarkisyan'ın böyle davranması Başbakan Erdoğan'ın Birinci Dünya Savaşında ölen Ermenilerin ailelerine taziyelerini bildirmek suretiyle başlatmak istediği yeni siyasi açılımın da kabul edilmediği anlamına da gelmektedir.

19 ve 20 Eylül 2014 tarihlerinde Erivan'da 60 ülkeden 700 kadar delegenin katıldığı 5. Ermenistan- Diaspora Konferansı toplanmıştır. Başkan Sarkisyan bu konferansta yaptığı konuşmada³²⁶ 1915'in 100. yılının boyutları ve anlamı itibariyle örneği olmayan olay ve hareketlere sahne olacağını, bu bağlamda geniş çapta siyasi faaliyetler yapılacağını ve bazı ülke başkanlarının Ermenistan'ı ziyaretinin beklendiğini söylemiş ayrıca 2015'in Ermeni davası için bir sınır değil Ermeni milli uyanışı için yeni bir hedef olacağını belirtmiştir. Türk toplumunun tarihin yanlış yansıtılmasını sorguladığını, binlerce Türkün ülkelerinin inkâr politikasını reddettiğini, bu nedenle Türk makamlarının Ermeni soykırımının inkârına ilişkin tutumlarını adım adım tüketerek bir çıkmaza ulaştığını ileri sürmüştür. Sarkisyan Türkiye'den bu ümitsiz ret politikasını durdurmasını, belleğini tazelemesini, geçmişin karanlık sayfalarını gözden

325 "Sarkisyan Rejects Davutoğlu's 'Just Memory'", *Asbarez*, 8 Temmuz 2014.

326 <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2014/09/20/President-Serzh-Sargsyan-Armenia-Diaspora-conference/>

geçirmesini, tarihle yüzleşmesini, eski suçları kabul edip kınamasını ve vicdanını arındırarak bu eski yükten kurtulmasını istemeye devam edeceklerini ifade etmiştir.

Bu konferans sonunda kabul edilen ve birçok başka konuya da değinen uzun bir bildiriye³²⁷ Türkiye'nin tüm sorumluluğunu kabul ederek soykırımı tanınması ve sonuçlarını ortadan kaldırması ve din değiştirmiş her Ermeninin aslında Ermeni olduğunu beyan edebilmesi ne dair ifadeler özellikle dikkat çekmiştir.

Başkan Sarkisyan 24 Eylül 2014 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapmış olduğu konuşmanın³²⁸ büyük bir bölümünü ülkesinin Azerbaycan ve Türkiye ile olan ilişkilerine ayırmıştır. Türkiye ile ilgili bölümde özellikle şu hususlar dikkati çekmektedir. Önce artık adet haline gelmiş olan, Türkiye'nin cesaret gösterip kendi tarihi ile yüzleşerek Ermeni soykırımını tanınması ve gelecek kuşakları bu ağır yükten kurtarması gerektiği görüşünü tekrar etmiş ayrıca, muhtemelen Başbakan Erdoğan'ın taziye bildirmesi ima ederek, Türkiye'den belirsiz mesajlar alındığı ifade etmiştir. Sarkisyan Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesini hiçbir zaman Türkiye'nin soykırımı tanınmasına bağlamadığını, aslında Protokollerin imzalanması ile sonuçlanan normalleşme sürecinin Ermenistan tarafından başlatıldığını ancak Türkiye'nin Protokollerin onaylanmasını Karabağ sorununa bağladığını, artık Ermenistan'da ve Karabağ'da kişilerin "onayın canı cehenneme" ifadelerini kullandıklarını bu durumda Ermenistan'ın Protokolleri Parlamentodan geri çekmeyi düşündüğünü söylemiştir.

Görüldüğü gibi Ermenistan Devlet Başkanının Birleşmiş Milletler toplantısında bilinen görüşlerini tekrarlamıştır. Tek yenilik Protokolleri Parlamentodan geri çekilebileceğine dair sözleridir. Burada da bir belirsizlik vardır. Zira bu hususta bir tarih vermedikten başka protokollerin reddedileceğini de açıkça söylememiştir. Sarkisyan'ın böyle yapmakla Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalıştığı, Türkiye politikasında ufak olsun bir değişiklik sağlayamazsa o zaman Protokolleri reddederek kendi kamuoyunda prim toplamak yoluna gitmesi mümkündür.

V - DEĞERLENDİRME

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini gözden geçirdiğimiz bu yazımızın sonuç bölümü için iki ülke arasındaki başlıca anlaşmazlık konularını tekrar hatırlamamız gerekmektedir.

327 <http://www.mindiaspora.am/en/News/3369>

328 "Sarkisian Says Yerevan Considering Recall of Turkey-Armenian Protocols", *Asbarez*, 24 Eylül 2014.

Ermenistan'ın 1991 yılında bağımsız olmasından bu yana Türkiye'nin değişmez politikası bu ülkeyle normal ve sürdürülebilir ilişkiler kurulmasıdır. Ancak bunun mevcut sorunlar çözümlendikten sonra gerçekleşebileceği düşünülmüş ve bu soruların çözümü için çaba harcanmıştır.

Türkiye'nin Ermenistan ile olan sorunları şunlardır: İki ülke arasındaki sınırın ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünün açık bir şekilde tanınması, soykırım iddialarının güncel siyasetin dışında tutularak tarihçiler ve diğer uzmanlar tarafından incelenmesi ve Karabağ ve bu bölgeyi çevreleyen Azerbaycan topraklarının işgaline son verilmesi.

Türkiye'nin bu sorunların çözülmesi için izlediği politika şu gerekçelere dayanmaktadır: Mevcut sınırları ve toprak bütünlüğünü tanımayan bir ülke ile diplomatik ilişki kurulmaması gayet makul bir davranıştır. Diğer yandan yüz yıl önce vuku bulmuş bir olayın, hiçbir hukuksal temele dayanmadan, günümüzde bazı taleplere yol açması kabul edilemez. Bu konuda en fazla, söz konusu olayların tarihçiler ve diğer uzmanlar tarafından incelenmesi uygun olur. Nihayet Karabağ Sorunu çözümlenmeden Güney Kafkasya'ya barış gelemiz. Türkiye Azerbaycan'la çok yakın ilişkiler içinde olduğundan, Karabağ sorunun çözümünü istemekte haklıdır ve bu çözümü Ermenistan ile normal ilişkiler kurulmasının önkoşulu olarak görmektedir.

Ermenistan'ın Türkiye ile olan sorunları ise şunlardır: Öncelikle çözümlenmesinin gerekli olduğu düşünülen sorun Türkiye ile diplomatik ilişki kurulması ve sınırın açılmasıdır. 2009 Protokolleri Ermenistan'ın bu isteğini yerine getirmiş ancak Protokoller Karabağ Sorunu nedeniyle uygulanamayınca durumda bir değişiklik olmamıştır.

İkinci bir grup sorun ileride, koşullar uygun olduğu dönemlerde, çözümlenebileceği düşünülenlerdir. Bunlar Türkiye'nin Ermeni soykırım savını tanıması, tehcir edilen Ermenilerin torunlarına tazminat ödemesi, halen Türkiye sınırları içindeki, kiliselere ait olanlar dâhil, tüm Ermeni mallarının iade edilmesi ve Türkiye'nin Ermenistan'a toprak vermesidir. Bu taleplerin hukuki dayanağı olmadığı görülmektedir. Önce bir olayın soykırım olup olmadığına o olayın cereyan ettiği ülkenin yetkili mahkemesinin veya uluslararası Ceza Mahkemesinin karar vermiş olması gerekmektedir ki böyle kararlar mevcut değildir. Tehcire tabi olmuş kişilerin torunlarına tazminat ödenmesine dair Türkiye'yi bağlayan uluslararası bir antlaşma yoktur. Ermenilerin geride bıraktıkları malların iadesi Türk mevzuatına tabidir ve bu alanda zaman aşımaları vardır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır ise, halen de yürürlükte olan 1921 yılında imzalanmış Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla saptanmış olduğundan Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talep etmesi hukuken mümkün değildir.

Bu arada dikkati çeken bir husus Ermenistan'ın ilk iki Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye karşı izledikleri politikada diplomatik ilişkiler kurulması ve sınırın açılmasına önem verdikleri ancak ileride gerçekleştirilebileceği düşünülen bu taleplere, bunları reddetmemekle beraber, hemen hiç değinmedikleri ve bunları daha ziyade Diasporanın talepleri gibi gördükleridir. Başkanlar böyle yapmakla Türkiye'nin Karabağ sorununda daha fazla Azerbaycan'ın yanında yer almasını önlemeye çalışmışlardır. Başkan Sarkisyan da yaklaşık iki yıl aynı politikayı izlemiş ardından, Türkiye Protokollerin uygulamasını Karabağ Sorununa bağlayınca, diğer bir deyimle bu sorun için çekincesiz Azerbaycan yanında yer alınca politikasını değiştirmiş ve yukarıda değindiğimiz gelecekte ortaya atılabileceği düşünülen talepleri, toprak istenmesi hariç, ileri sürmeye başlamıştır.

İki ülkenin halen izlemekte oldukları politikaların telif edilmesinin mümkün olmadığı en azından çok zor olduğu görülmektedir. Zira mevcut sorunların tümünün çözümü için Ermenistan'da ve Diasporadaki bir asır hatta daha eski olaylardan kaynaklanan talepçi ve intikamcı zihniyetin değişmesi gerekmektedir ki bunun değil kısa, orta vadede dahi gerçekleşmesi beklenmemelidir.

Görüldüğü gibi Türkiye ve Ermenistan'ın aralarındaki sorunlara yaklaşımları farklıdır. Türkiye sorunların en kısa zamanda çözülmesi, dostluk ilişkileri kurulması ve işbirliği yapılmasından yanadır. Ermenistan ise hemen diplomatik ilişki kurulması ve sınırın açılmasını istemekte ancak sonra bir asır öncesine giderek o zaman mevcut sorunların yeniden ele alınmasını talep etmekte ve böylelikle revizyonist bir politika yürütmeye çalışmaktadır. Bu politikanın tek getirisi, gerek Ermenistan gerek Diaspora kamuoyları aşırı milliyetçi akımların etkisi altında bulunduğundan, Sarkisyan'ın çok takdir edilmesi, belki bir Anayasa değişikliği ile üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçilme

olasılığının artması ve daha yakın vadede 2015 yılında yapılan ve yapılacak olan birçok etkinlik için manevi veya duygusal bir destek oluşturmasıdır.

Sarkisyan'ın izlediği politikanın bu sınırlı yararlarına karşın ciddi sakıncaları da vardır. Önce çok ihtiyaç duyulduğu belirtilen Türk sınır kapısını açılmasını sağlamamaktadır. Diğer yandan Ermenistan'ın Güney Kafkas ülkeleri arasındaki petrol ve doğal gaz boru hatları ile demiryolları inşaatına ilişkin projelerin dışında kalmasına neden olmakta ayrıca ülke gitgide artan bir şekilde Rusya'nın etkisi altına girmektedir.

Gelecekte neler olabileceğine gelince iki ülkenin halen izlemekte oldukları politikaların telif edilmesinin mümkün olmadığı en azından çok zor olduğu görülmektedir. Zira mevcut sorunların tümünün çözümü için Ermenistan'da ve Diasporadaki bir asır hatta daha eski olaylardan kaynaklanan talepçi ve

intikamcı zihniyetin değişmesi gerekmektedir ki bunun değil kısa, orta vadede dahi gerçekleşmesi beklenmemelidir. Bu durumda, Türkiye'nin Ermenistan ile olan anlaşmazlığın önümüzdeki yıllarda da süreceği anlaşılmaktadır. 1915'in yüzüncü yılı nedeniyle Ermenistan'da ve Diasporada yapılan ve Türkiye'yi hedef alan faaliyetlerin iki ülke arasında mevcut gerginliği daha da arttırdığı görülmektedir.

Bu durum Türkiye'ye zarar verebilir mi? Ermenistan ile olan sorunların Türkiye'nin taviz vermesiyle çözülebileceğine inanan, ancak bu konuda fazla ısrarcı da olamayan A.B.D. ve A.B. ile fazla önemli olmayan gerginlikler yaşanabilir. Diğer yandan, soykırım iddialarının eskisi kadar güçlü olmadığı, kimsenin toprak talebini desteklemediği hatta ciddiye bile almadığı ve gelecekte de bu koşulların değişmesinin beklenmediği bir ortamda Ermenistan ile olan sorunların Türkiye için ciddi sorunlar yaratamayacağı açıktır.

Bunun dışında Ermenistan kısa ve hatta orta vadede ekonomik sorunlarına ve nüfus kaybına çare bulamamasının ve ayrıca Avrasya Ekonomik Birliği aracılığıyla Rusya'ya daha fazla bağlanmasının zamanla Batı'da olası görülmektedir. Bu ülkeye karşı duyulan ilgiyi azaltması, bunun da Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan ile olan sorunlarına halen verilen sınırlı desteği daha da azaltması veya ortadan kaldırması olası görülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Atılğan, İnanç & Moomdjian, Garabet. *Archival Documents of the Viennese Armenian-Turkish Platform*, Edition Diwan im Wieser Verlag, Klagenfurt, Wien, 2009.

Azer, Candan. *Babadan Oğula Güney Kafkasya, Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*. İstanbul: Truva Yayınları, 2011.

Cuhadar, Esra & Gültekin-Punsmann, Burcu. *Reflecting on the Two Decades of Bridging the Divide: Taking Stock on Turkish-Armenian Civil Society Activities*. TEPAV, 2012.

McCarthy, Justin. *Muslims and Minorities*. New York University Press, 1983.

Phillips, David L. *Unsilencing the Past -Track Two Diplomacy and Turkish-Armenian Reconciliation*. New York: Berghahn Books, 2005.

Sarınay, Yusuf. (ed), *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri*. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001.

Dergiler

Ermeni Araştırmaları, Sayı 30, (2008).

Ermeni Araştırmaları, Sayı 32, (2009).

Ermeni Araştırmaları Sayı 44, (2013).

Ermeni Araştırmaları, Sayı 45, (2013).

Ermeni Araştırmaları, Sayı 47, (2014).

TBMM, Tutanak Dergisi. 93. Birleşim, Birinci Oturum, 24 Nisan 2010.

TBMM, Tutanak Dergisi. 95. Birleşim, Birinci Oturum, 26 Nisan 2010.

Makaleler

Kasım, Kamer. “The Nagorno Karabakh Conflict From Its Inception to the Peace Process”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 2, 2001, ASAM, Ankara.

Lütem, Ömer Engin. “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, (2013).

Gazeteler

20 Minutes

A1+

Agos

Akşam

Al Jazeera

Amerikaninsesi.com

Anadolu Ajansı

ARF-Dashnaktsutyun Press Office

ARKA

Armenews

Armenia.now

Armenian Public Tv.

Armenian Reporter

Arminfo

Armradio.am

Asbarez

Azatutyun

Bianet

Bugün

Cihan

CNNTürk

Cumhuriyet

EUobserver.com

Euroactiv.com.tr

Haber 7

Haberler.com

Hairenik.com

Hayots Ashkhar Daily

Hetq.am

Hürriyet

Hürriyet Daily News

Hyetert

Interfax

Interfax News Agency

İhlas Haber Ajansı
İnternet Haber
Largir.am
Medya Trabzon
Milliyet
mindiaspora.am
Net Gazete
News.am
News.az
Nouvel Observateur
Noyan Tapan
NTVMSNBC
Nyut..am
Orer.eu
Önce Vatan
PanArmenian.net
Panorama.Am
Radikal
RFE/RL
Sabah
Stargazete.com
Taraf
Tert.am/tr
The Armenian Weekly
The California Courier Online
Times.am
Today's Zaman
Turkish Daily News
TurkishNY.com
Vatan
Wall Street Journal
Yeni Çağ
Yeni Şafak
Yerkirmedia.am
Zaman

Resmi Kurumlar

Catholicosate of Cilicia

President of the Republic of Armenia

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı

“DROŞAK” GAZETESİ: AÇIK AÇIK TERÖRİZMİ SAVUNAN BİR ORGAN

(“DROSHAK” NEWSPAPER:
A NEWSPAPER THAT OPENLY SUPPORTED TERRORISM)

Prof. Dr. Jean-Louis MATTEI
Araştırmacı-Yazar

Öz: Yazar Ocak 1897’de çıkan Droşak gazetesinin sayısını inceliyor. Cenevre’de basılan Droşak (Bayrak) Devrimci Daşnaktsutyun/Taşnaktsutyun’un resmi organıydı. Söz konusu sayıda özellikle 1896’da meydana gelen Van isyanı anlatılıyor. Çatışmalarda en sonunda öldürülen Taşnak Şefi Bedo’dan bahsediliyor. O şahıs “Ermenilerin koruyucu meleği” gibi gösteriliyor ve gazetede sık sık Ermeniler intikamlarını almaya çağrılıyorlar. Aslında Van meselesi devam edecekti ve gelecekteki yıllarda intikam fikriyle hareket eden Aram Manukyan ve İşkhan gibi komiteciler bölgedeki Ermenileri silahlandırarak ve karşı gelenleri öldürerek 1915 Van İsyanını hazırlayacaklardı. Bu vesileyle Van isyanının kendiliğinden ve hazırlıksız patladığını iddia eden Ermeni tezleri çürütülüyor. Bir terörist /Taşnak komiteci tarafından Papaz Komitas’ın öldürülüşünü anlatan gazetenin bölümü şunu açıkça gösteriyor: Taşnakların terörü her şeyden önce kendi halklarına yani Ermenilere yönelikti. Çeşitli belgelerle bir kıyas yaptıktan sonra yazar uluslararası alanda Droşak gazetesini empoze etmek amacıyla Avetis Aharonyan ve Kristapor Mikaelyan’ın çabalarından bahsediyor. Droşak gazetesi sonralarda bu sefer Fransızca olarak çıkan ama terörist doğasını gizleyen Pro Armenia gazetesini doğuracaktı. Pro Armenia Taşnakların elinde bir propaganda aleti olacaktı.

Anahtar kelimeler: Droşak gazetesi, 1896 Van İsyanı, komiteci Bedo, Aram Manukyan, terörist İşkhan, Papaz Komitas, Taşnaklar, 1915 Van İsyanı, Avetis Aharonyan, Kristapor Mikaelyan, Pro Armenia gazetesi.

Abstract: The author studies a number of the Droşak newspaper issued in January 1897. Droşak (Flag) was the official organ of the ARF (Armenian Revolutionary Federation) or Dashnaktsutyun. In this number in particular it is spoken of the Van Revolt of 1896. In the same time it is spoken of the death of the revolutionary Bedo who fell in the fights. This person is shown as the “Protective Angel of the Armenians” and in the newspaper the Armenians are often called to revenge. In fact the Van Problem was to

continue in the following years. For this reason the Van Committee Members Aram Manukyan and İshan were to give weapons to the Armenians and kill all their opponents. By those violent means they prepared the 1915 Van Revolt. So the Armenian thesis pretending that the revolt happened of itself is rebutted. The part of the newspaper that tells how the Priest Komitas was killed by a terrorist from Dashnaksutiun openly shows that the Armenian Terrorism first of all was directed against the other Armenians who refused to co-operate with the Committees. After comparing different documents the author speaks of the efforts made by Avetis Aharonian and Kristapor Mikaelian for imposing the Droshak on the international arena. In the future Droshak was to give birth to the French Pro Armenia that was like a toy in the hands of the Dashnaksutyun Members.

Keywords: *Droshak newspaper, 1896 Van Revolt, Committee Member Bedo, Aram Manukian, terrorist İshan, Priest Komitas, 1915 Van Revolt, Avetis Aharonian, Kristapor Mikaleian, Pro Armenia newspaper.*

Daha önce “Ermeni Araştırmaları”nın 42. sayısında, Armenagan Partisi’nin kurucusu olan Mıgırdiç Portukalyan tarafından yayımlanan ve 1885’ten itibaren Marsilya’da Ermenice çıkan “Armenia” gazetesinin bir nüshasını incelemiştik. Şu sonuca varmıştık: Terörizm’den yani Kara Haç terör örgütünden gelmesine ve ilk zamanlarda şiddet eylemleri Türkiye’de de tertip etmiş olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı’nın eşliğinde Ermeni lideri Portukalyan daha ılımlı bir çizgiye sığınıp Ermeni soydaşlarına Türkiye’yi terk etmemelerini tembih ediyordu. “II. Meşrutiyet’ten sonra Türkiye değişmektedir” diye makaleler yazıyordu.

“Armenia”, Ermeni davasını savunan tek organ değildi tabii. 1891’den itibaren “Droşak” ya da “Troşak”¹ gazetesi “Taşnaktsutyun” Partisinin tezlerini temsil ediyordu. Mütevazı bir başlangıçtan sonra (nitekim de kurucuları Kristapor Mikaelyan ve Rostom birinci sayısının bir nüshasını bile muhafaza edememişti.² “Droşak”(Bayrak) gazetesi büyük bir önem kazanmıştı ve zamanla Ermeni devrimcilerinin ilk referans gazetesi olacaktı.

Tiflis, Cenevre ya da Paris’te yayımlanan bu organın tarihçesini yapmak amacımız değil, niyetimiz “Droşak”ın içeriğinin tam olarak ne olduğunu görmek ve göstermektir.

Burada, 1897 senesinin Ocak ayına ait olan “Droşak” gazetesinin bu sayısını e-mail ile bana ulaştıran değerli dostum Maxime Gauin’e teşekkür etmek istiyorum.

Nitekim “Droşak” gazetesinden çekilen fotoğrafları bulmak çok zor. Son zamanlarda bugünümüzde de ayakta kalan Taşnaktsutyun Partisinin yönetimi bazı sayıların yeni baskısını yaptırmış fakat onlara ulaşmamız mümkün olmadı.

Söz konusu sayının logosu Droşak/Troşak’tır. Hemen onun altında şu yazıyor: “Hay Heğapokhak.(an) “Daşnaktsutyun” organ” (Ermeni Devrimci “Taşnaktsutyun” Partisi’nin organı).

Ama gazetenin yayın yönetmeninin adı yoktur.

İlk önce bir haber veriliyor:

“Haydukayin krrivi Basenum “(Pasen’de, Ermeni tugayının mücadelesi hakkında)

1 Doğu Ermenicesi’nde Droşak Batı Ermenicesi’nde Troşak oluyor. K=G, D=T, B=P, P=B. “Komitas Kahanan” adlı bölüm hariç bu gazetenin sayısı Doğu Ermenicesi’nde redakte ediliyor. Bazı farklılıklara rağmen Ermeniler genelde aralarında kolayca anlaşılıyor. Doğu (Eski S.S.B.C) kökenli olduğu için kitaplarında Anahide Ter Minassian her zaman “Droşak” ve “Daşnaktsuytun” yazıyor.

2 Jean-Louis Mattei, *Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2008, s. 147.

1896 senesinin /Aralık ayının başlangıcında Pasen'de³ (3) Daşnaksutyun taraftarlarından oluşan bir grup (hump-hımbi) Ermeni tugaylıları ve sınır koruyucularına eşlik eden Kürtler arasında bir çatışma (krriv) meydana geldi. Çatışma 4 saat sürdü ve bizimkiler için çok başarılı oldu. İkinci bir çarpışma esnasında yoldaşlarımızdan biri düşerek öldü, askerlerin ve Kürtlerin tarafında ise 5 kişi öldü 8-10 kişi yaralandı.”

Bu haberden sonra gazete şöyle devam ediyor:

1896-1897

“Ölümün korkunç meleği Ermenistan üzerine kanatlarını açmıştı. Birçok yerde insan Vatanımızdan sadece harabeler kaldığını ve kara dumanlarıyla koyu göğü daha çok karaya boyattığını düşünebilirdi.

Yüzbinlerce (hariyur hazar) kılıçla kesilmiş (srakhoğkhoğ)ve suçsuz olan Ermeni'nin (anmeğ Hayeri) cesetleri dağınık bir vaziyette (tsirutsan) kalmıştı ve şunu mırıldanıyordu: “ İntikam! “ (Vrej). Kalın bir kar katmanı vahşi hayvanların gözlerinden bu cesetleri saklıyordu.”

Şunu hemen söyleyelim:

- 1) Haber doğru olabilir. Ama elimizde bulunan arşivlerde izi yok. Zaten fazla detay verilmiyor.
- 2) Beş satırdan sonra, abartılı bir şekilde ve demin verilen haber ile alakasız şeyler söyleyerek makalenin yazarı yüzbinlerce ceset manzarasıyla okurunu şoke etmeye çalışıyor. Mecazi anlamla yazıyorsa bile makalenin yazarı yazdıklarının abartılı şişinmesinin farkında mıydı acaba?

“İntikam!” mırıldayan cesetlerin biraz gülünç imgesi, haber alanından propaganda alanına kaymış olduğumuzu gösteriyor. O satırlar şu hedefe varmak için yazıldı: Bütün Ermenilerin suçsuz olduklarını ve onlardan yüzbinlerce kurban katledildiğini göstermek. Tehcirden önceyiz. Ermeniler, 20 yıl sonra da aynı taktiği kullanacaklardı: Ayrıntı vermeden, abartarak, sayıları manipüle ederek, hiçbir şeyi ispatlamadan, her zaman aynı kaynakları ortaya koyarak, Türkleri suçlamak ve Avrupalıların sempatisini kazanmak.

Ama burada bizi en çok rahatsız eden “Vrej” (intikam) kelimesinin kullanılmasıdır. “Vrej”, intikam, siyasi bir partinin (üstelik de sözüm ona “devrimci” olan bir partinin) şiarı olması mümkün değil. Yine de Taşnak

3 Erzurum bölgesinde Pasen ya da Avnik köyü.

Kukunyan’ının 1890 seferi esnasında⁴ kızıl bayrağın üstünde “Vrej” okunuyordu. Ama dahası var: Günümüzde de Taşnaksutyun’un yaptığı merasimlerde bu bayrağa benzeyen bayraklar hala gösteriliyor. Üstlerinde ” Vrej” sözcüğü hala okunuyor.

Şunu da ilave edelim: Böyle bir şiar, Hıristiyan geçinen bir halka yakışmaz. Söylediklerimize bir itiraz yapılabilir: Taşnaksutyun ateist bir partiydi. Ama o zaman Ermeni Kilisesiyle Taşnaksutyun’un o devirde devamlı artan yakınlığı nasıl açıklanabilirdi? İntikam da ne zamandan beri devrimci bir şiar acaba?

Bizce çözüm şöyle: Taşnaksutyun aslında ne ateist, ne de dinci, ne de üstelik devrimci bir partiydi. Oportünist yani fırsatın peşine takılan kanlı bir örgüttü.

“1896-1897” adlı makalenin yazarı ise şöyle devam ediyor: “ İşte söz konusu durumda Ermeniler 97 yılıyla yüz yüze geliyordu. Yeni yıl zavallı Ermenilere ne yeni bir umut ne de yeni bir hayat (*voç nor hoys yev voç nor kyank*) vaat ediyordu.”

Ondan sonra tabii bütün bu facialardan ilk sorumlusuna geçiliyor, yani Sultan II. Abdülhamit’ten bahsediliyor:

“Ermeni kanyla dolu elleriyle lirlerini alarak diplomatlar, Abdülhamit’i “Ermenilerin Koruyucusu“ gibi gösteren nakaratı söylüyor ve göğüsleri dünyanın en vahşi sultanının madalyalarıyla süsleniyordu.”

Bu da Taşnaksutyun’un leitmotivlerine giriyor: Yabancıların Sultan’ın elinden madalya kabul etmemesi şarttı. Yoksa o canavarla işbirliği yapmış oluyorlardı.

Metne dönelim:

“Ama Sultan sadece Ermenilerin kanyla beslenmiyordu (*Bayts sultanı terr çer kşdatsel Hayi aryunov*) çok sayıda Ermeni’nin bulunduğu ve Vaspuragan adını taşıyan bu eyaletin na-mağlup olduğunu da hissediyordu.”

Burada çok önemli bir öğeye rastlıyoruz. Vaspuragan, Van eyaletinin

4 *Büyük Ermenistan* s.164-165.

“Vrej”, intikam, siyasi bir partinin (üstelik de sözüm ona “devrimci” olan bir partinin) şiarı olması mümkün değil. Yine de Taşnak Kukunyan’ının 1890 seferi esnasında kızıl bayrağın üstünde “Vrej” okunuyordu. Ama dahası var: Günümüzde de Taşnaksutyun’un yaptığı merasimlerde bu bayrağa benzeyen bayraklar hala gösteriliyor. Üstlerinde ” Vrej” sözcüğü hala okunuyor.

Ermenicesidir. Fi tarihinde çok mühim bir Ermeni uygarlığı merkeziydi. Yenilgilerinden sonra Aram ve İhşan gibi komiteciler bütün çabalarını söz konusu bölgeye yoğunlaştıracaklardı. XX. Yüzyılın başlangıcından itibaren Rusya'dan gelen mühimmat ve savaşçılar Van'a gidecekti. Onun içindir ki Anahide Ter Minassian ve Jean-Marie Carzou gibi bazı Ermeni tarihçisi 1915 Van isyanının tamamen beklenmedik, hazırlıksız ve kendiliğinden olduğunu yazdıklarında gerçeği söylemiyorlar.

Nitekim, Ermeni Komiteleri 1896 bozgunlarından sonra özellikle Aram Manukyan'ın sayesinde 1904'ten itibaren Van bölgesinde tekrar aktif olmaya başladı.

Şimdi incelediğimiz gazeteden ve diğer gazetelerden başka en belirgin kanıtı şu: 1910 Kopenhag Sosyalist Kongresi'nde ilanında ve yazılı olarak Taşnaksutyun heyeti Van'daki Ermeni halkının *silahlandırılması* için kendini övüyordu. Bu olayın ilginç yanı şu: Bütün bunlar Jön Türk Hükümeti'nin kurallarına rağmen yapılıyordu tabii. Tam tersine Jön Türklerle Taşnaksutyun yaptığı anlaşmada komitelerin silahsızlanması şarttı. Ama sosyalist olan Kopenhag'daki tüm diğer heyetler burada bir "tuhaflığım" bulunduğunu görmediler..."Yuttular". Körü körüne Taşnaksutyun'un sosyalist olduğuna inandılar. Bu "akıl tutulması" da Fransız Sosyalistlerin aymazlığını da açıklayabilir.

Ama Van olaylarına dönmek gerekirse, savaş patlayınca söz konusu şehrin çoktan Rusların eline teslim edilmesi öngörülmüştü. Nitekim de Rusya'dan gelen komiteci Aram zaten ancak ve ancak Rus yönetimdeki yeni Van valisi olabilirdi. Oldu da.

Başka bir deyişle Van isyanı yüzünden Osmanlı Hükümeti 1915'te müdahale etmek zorunda kalıp başka isyanlara engel koymak amacıyla Tehcir kanununu çıkardı.

Gazetenin metni de şöyle devam ediyor:

"Sultan, devrimci gücü sayesinde, Ermeni kimliğinin kalbinin (Hayutyan sirtı) kuvvetli kaldığını ve yerel Türk yönetiminin küçük kuvvetleriyle Van'a saldırmaya kadir olmadığını görüyordu.

Fakat iğrenç Lobanov planını gerçekleştirmeleri gerekiyordu. Van valisi hazırlanmaya başladı. Celladın kılıcı yüzünden tüm Ermenistan'ın titremesine rağmen (çnayelov vor amboğdş Hayastanı doğum er dahci srits), Van şehri Güz mevsiminde birkaç devrimci güçleri topladı.

Nihayet 15 Haziran'da sıradan bir sebep yüzünden Van çatışması

başladı. Devrimci güçler altı gün boyunca hükümet güçleri ile kahramanca mücadele etti...”

Her şeyden evvel Aleksey Lobanov-Rostovski'den (1824-1896) bahsedelim. Gördüğümüz gibi zaten Droşak çıktığında artık ölmüş olan bu şahıs makalenin yazarının hoşuna gitmiyor. Nitekim Dış İşleri Bakanı Lobanov Ermeni dostu bir çizgide değildi. Ermenice Vikipedi'ye göre Lobanov Çar'a “Ermenisiz bir Ermenistan” (Hayastann arrants Hayeri) tavsiye ediyormuş.

Ama gerçekten Lobanov böyle bir şey söyledi mi? Unutmayalım ki Ermeniler aynı sözlerin Talat Paşa tarafından söylendiğini iddia ettiler. Şu da kesin: Lobanov Osmanlı İmparatorluğu'nun yok edilmesinin faydasını algılamıyordu. Çünkü onun yok oluşuyla yaratılan dengesizlik, Rusya'nın değil, hem Fransa hem Almanya hem de İngiltere'nin çıkarlarına uygun olabilirdi. Ermenileri teşvik ederek belki de Çarlık Rusya'sı bir hata yapardı. Bu sefer belirgin belgelere dayanarak⁵ Anahide Ter Minassian'ın doğru ve önemli bir tespitte bulunuyor: Başlangıçta Çarlık Polisi Ermeni devrimcilerini yakaladıktan sonra tutukluyordu. Öte yandan çok sayıda Armenagan Partisi'nin mensuplarının Rusya'ya iltica ettiğini yazıyor.

Evet, aslında Komiteciler ve özellikle Armenaganlar için 1896 Van İsyanı ağır bir yenilgiyle sona eriyor. Örgütün direklerinden, Portukalyan'ın dostu Mıgırdiç Avedisyan da çatışmalarda öldürülüyor.

Aslında 1896 isyanının, 1915 isyanının provası gibi algılasak hata payımız düşük olacak diye düşünüyorum.

1896 Van Olaylarına en çok ithaf edilen ve incelediğimiz “Droşak”ın bu sayısı düşüncemizi kuvvetlendiriyor. Sözüm ona Ermeni sivil halkına yönelik “Katliamlar” aslında daha çok komitecilerin hayal gücünde mevcut ve propagandalarının ürünüdür. 1896 Van olaylarına tanıklık getiren General (o devirdeki Van'daki Rusya Konsolosu) Mayevskiy aslında Ermenileri suçluyor.

Ayrıca 1897'de Taşnaklar Rusya'nın desteğinden mahrum kaldıkları için şikâyetle bulunabilirdi. Ama Rusya fiilen üsleri ve ambarlarından biriydi. Üstüne üstlük 1911-1912 senelerinde her şey birdenbire değişti ve komiteler Çarlığın en hararetli destekçilerinden oldu. Ermeni Komitecileri artık serbestçe propaganda broşürlerini Rus İmparatorluğu'nda bastıyorlardı. Hedefleri gitgide Osmanlı İmparatorluğu oldu ve Birinci Dünya Savaşı patlamak üzereydi. Komiteciler için bu sefer Çarlık Rusya'sı artık barbarlığı temsil etmiyordu tam tersine uygarlığın ta kendisiydi... Dünyanın her köşesinden gelen binlerce

5 Anahide Ter Minassian, *La Question Arménienne*, Editions Parenthèses, Marseille, 1983, s. 136-150, 12 Şubat 1903 tarihli Albay Debil'in raporu.

gönüllü (Ermenicesi: gamavorner/kamavorner) Rusya'ya geçti. Onlar 1914-1915'te Türkiye'ye saldırarak Rus askerlerine rehberlik yaparak ve silahlı destek vererek istilacıların yürüyüşünü kolaylaştırıcaktı. Aram gibi aslında Rusya'dan gelen tahrikçiler için buna hainlik denmez belki ama Türkiye'de doğmuş olanlara ne demeli?

Makale ise şöyle devam ediyor:

“ve/söz konusu devrimci güçler/sahte koruyucumuz olan İngiltere Konsolosunun tuzağına düşerek (dzuğakn inknelov) Van şehriden uzaklaştı. Yeniden Türklerin kılıcı parladı”

1911-1912 senelerinde her şey birdenbire değişti ve komiteler Çarlığın en hararetili destekçilerinden oldu. Ermeni Komitecileri artık serbestçe propaganda broşürlerini Rus İmparatorluğu'nda basıyorlardı. Hedefleri gitgide Osmanlı İmparatorluğu oldu ve Birinci Dünya Savaşı patlamak üzereydi. Komiteciler için bu sefer Çarlık Rusya'sı artık barbarlığı temsil etmiyordu tam tersine uygarlığın ta kendisiydi...

Bu satırlar bir açıklama hak ediyor sanırım. İngiltere Konsolosunun soyadı William ya da Williamson idi. 1895'te Rusya Konsolosu da tayin edilen Mayevskiy onun hakkında şunu yazıyor⁶:

“Devrimci Ermeniler İngiltere Konsolosunun evinde toplanıyor ve resmen teşvik ediliyorlar. Gitgide komiteciler önem kazanıyor. Zengin ve ön planda olan kişilerden haraç kesiyorlar. İtaat etmeyenleri öldürüyorlar.”

Ama “sahte koruyucumuz (mer keğdz paştpan)” ifadesi, Ermeni komitecilerinin sonuç olarak söz konusu şahsın hizmetlerinden memnun kalmadıklarını gösteriyor...

Antranik Çelebyan da şu başka detayları veriyor⁷:

“Yaklaşık bir hafta süren Van direniş kavgalarından sonra, İngiliz büyükelçisi(Konsolosu olması lazım) fesli Mr. Williamson'un kandırıcı sözlerine ve tavsiyelerine itaat eden üç Ermeni partisi liderleri, direnen gençlerin silahlarıyla beraber İran'a geçmeleri kararını aldılar.”

Belki de İngiltere Konsolosu komitecilerin “gentlemen” gibi davranmadıklarını fark etmişti.

6 *Büyük Ermenistan* s.167-168.

7 Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, Pêri Yayınları, Ermeniceden Türkçeye çeviren: Mariam Arpi ve Nairi Arek, İstanbul, 2003, s.69.

Çelebyan, İngiltere Konsolosunun aslında Rusya'nın muhtemel bir müdahalesinden korktuğunu yazıyor. Doğrudur.

Biz ise özellikle Taşnaktsutyun'un ve diğer örgütlerin terörist metotlarının mevcudiyetini aklımızda tutacağız...

Zaten arşivlere bakarak bu izlenimimiz teyit ediliyor ve “*Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları*” adlı eserde⁸ şu satırları buluyoruz:

“Mektep-i mezkûrdan (Portukalyan'nın daha önce açtığı okul söz konusu) yetişen bazı gençler aldıkları terbiye sâikasıyla (nedeniyle) fedailik yolunu tutup Rusya ve İran taraflarından Van'a evrak-ı muzırta (isyana çağırın broşürler) ve esliha (silahlar) idhal ve tevzi' etmek ve dağlarda, kırlarda yalnızca rast geldikleri Kürdleri şehid ve erbab-ı mefasidin (fesatçı şeflerin) niyet ve hareketleriyle ihbar ile Hükümet-i Seniyye'ye ibraz-ı sadakat eden Ermenileri itlaf eylemek (Osmanlı Hükümeti'ne vefalarını gösteren Ermenileri öldürmek) ve milletin mukaddes işine sarf olunacağı bahanesiyle Van mu'teberan-ı Hristiyanieyesi'nden (önemli ve saygıya değer Hristiyanlar'dan) on kişiyi mütecaviz kesana (kişilere) bir gece tehdit-amiz (tehdit dolu) pusula irsaliyle bunlardan para istemek gibi ef'al irtikab etmeye başlamışlardı (eyleme geçmeye başlamışlardı)”

4 Teşrin-i Sani 1312 yani 16 Kasım 1896 tarihli bu önemli doküman şunu düşündürüyor: Rusya'ya ya da İran'a iltica eden bu gençler şüphesiz Portukalyan'ın yönettiği Kara Haç (Sev Khaç) adlı terörist örgütün devamıdır.⁹ Aynı şiddet, aynı şantaj başvuran metotlar, aynı Ermenilere yönelik Ermeni Terörü.

Bütün bunlar şunu teyit ediyor: Marsilya'da “Armenia” gazetesini basan Portukalyan başlangıçta bir terör örgütü şefinden başka bir şey değildi. Portukalyan 1885'te Van'ı terk etmişti ama 11 yıl sonra onun taraftarları (Armenaganlar) Van bölgesine nifak sokmaya çalışıyorlardı. Başka bir deyişle, Marsilya'dan talimatlarını göndererek Portukalyan Türkiye ve Rusya Armenaganlarına hüküm ediyordu.

Yukarıda zikrolunan aynı doküman diğer örgütlerden de (Hınçak ve Taşnaklar) bahsediyor. Unutmayalım ki Taşnaktsutyun şefi Kristapor Mikaelyan şantaj, tehdit, şiddet, suikast, bombalı eylemler konusunda tecrübeli bir “uzman”dı. Terör olayları zaten dolaysız bir şekilde şahsına bağlıydı. Aynı zamanda da

⁸ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları*, III. Cilt” adlı eserde, s.70'te

⁹ Jean Louis Mattei “Mıgırdiç Portukalyan: Terörizmden Şüpheli Bir İlimhılığa“ *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 42. Sayı.

Kristapor Mikaelyan Cenevre’de “Droşak” gazetesinin müdürüydü. Ama yukarıda söylediğimiz gibi, gazetenin logosunun altında hiçbir ad yoktu.

Nüşhamızı okumaya devam edelim:

“Şehirden uzaklaşan devrimciler Hükümete bağlı askerlere ve de Kürtlere rastladı. Yeniden mücadele başladı ve bu sefer Hükümet güçleri az sayıda olan devrimcileri katletti. Son adamına kadar mücadele eden bunlar kahramanca savaş alanında düştüler. Onlarla birlikte Vaspuragan’ın koruyucu meleği ve tapınmağa layık olan (paçteli)¹⁰ Bedo da öldü.”

Bedo tecrübeli bir eylemci gibi görünüyor. Nitekim 1896’da bir Taşnak’ın Tebriz’den gönderdiği bir mektupta şu ibareler bulunuyor:

“Taşo ve Bedo’nun işleri çoktur. Her işi onlardan sual edin ve reylerine tevfik-i hareket edin. Bedo mahbus gibi bu kadar seneden beri Van’da saklanmıştır. Taşo ve Bedo’nun emrinden hariç çıkmayın ve işe kuvvet verin.”¹¹

Öte yandan, Osmanlı belgelerinde adına hiçbir yerde rastlanmadığımız için Taşo’nun ünlü komiteci Mardig’in kod adı olduğunu düşünebiliriz.

Nihayet aynı eserin II. Cildinde ve 360. Sayfasında savaş alanında Taşnaksutyun/Daşnaksutyun mührünün Bedo’nun cesedinden alındığını okuyoruz. Üç harften oluşuyordu: H. H. T/H.H.D (Hay Heğapokhagan Taşnaksutyun ya da Hay Heğapokhakan Daşnaktustyun).

Antranik Çelebyan bütün bunları teyit ediyor¹²: “Bedo ve Mardig’in önderliğinde, Taşnag ve Hınçag grubu 80 silahıyla, Abağa hattında İran yolunu tutarlar. Onlar da diğerleri gibi kuşatılarak zalimce katledilirler. Sadece rehberleri kurtulur.”

Bu yazıların ilginç yanı şu: Bedo seneler boyunca Van’da istediği gibi cirit attı, ama “zalimce” katledilen odur... Bir melektir üstelik...

Ama bütün raporlar şunu açıkça gösteriyor: Komitecilerin görevi, Müslüman halkına (Türlere ve Kürtlere) eziyet etmektir. Kim zalimdi acaba?

Ermeni Komitecileri aynı fikirleri paylaşmayan soydaşlarına da işkence ve

10 *Antranik Paşa*, s.69

11 *Ermeni Olayları Tarihi*, Hüseyin Nazım Paşa, Yeni baskı, Cilt I, Ankara, 1998 s. 138).

12 *Antranik Paşa*, s.69

öldürme eylemleri yapıyorlardı. Yani militanlara göre Osmanlı Devleti’ne sadık kalan Ermeniler “hain”di.

Makalemizin başka bir bölümünde bu önemli konuyu inceleyeceğiz. Ama şimdilik “Droşak” nüshamıza dönmemiz lazım.

Ermeni halkının durumunu acıdıktan sonra “Droşak”taki makalenin yazarı şunları yazıyor:

“Taşnaktsutyun Partisi” şimdiki anın önemini sezdi, gericiliğin ne olduğunu anladı ve Ermeni halkına kuvvetli bir darbe indirerek (mi zoreğ harvatsov) onu hareketlendirmeye karar verdi (vcrets).

Darbe kuvvetli olacak. Hem sultanı hem de Avrupa’yı etkileyerek (aztoğ) terörün (sarsap) gericiliği kucaklayan Ermeni halkını hareketlendirmesi lazım ve söz konusu halkta yeni bir hayat, yeni bir umut, yeni bir can belirecek.”

Taşnakların yeni şehitler vermeye hazır olduklarını söyledikten sonra makalenin yazarı şöyle bir sonuca varıyor:

“Biz ne sultana ne de diplomatlara inanıyoruz.

Biz Ermeniler başlangıcına nazaran daha mutlu bir şekilde 96 yılını bitiriyoruz.

Daha büyük bir inançla bu 97 yılıyla yüz yüze geliyoruz.

Dikkat etmeye devam ediyoruz... ve kesinlikle şunu ilan ediyoruz: Her zaman mücadele etmemiz şart.

Ermenilerin kurtuluşunun yegâne yönteminin İhtilal olduğu konusunda ikna olduk. Bu kutsal mücadeleyi dünya bizden istiyor: Ona da ikna olduk. Bu dünyanın üyesi olmaya layık olan ancak ve ancak serbest Ermeni’dir.

Şuna da inanıyoruz: Bizden bu kutsal mücadeleyi isteyen hem köle halkımız (ısdruk joğovurd), hem virane vatanımız hem de yüzbinlerce şehidimizin kutsal anısıdır.

Bu yeni yıla şöyle haykırarak başlıyoruz: Mücadele! Mücadele! daha çok amansız bir Mücadele!”

Gördüğümüz gibi makalenin son satırları şüpheye yer bırakmıyor: Avrupa

müdahale etsin diye her yönetime başvurulabilir. Ermeni halkı da komitecilerin isteklerine karşı direnirse vurulacak.

Nitekim de çok sayıda Ermeni'nin komitecilere itaat etmediğini, tam tersine Türklere onları ihbar ettiğini gördük.

Bu da önemli bir nokta. Şunu da unutulmamız lazım: Rusya'da da Ermeni komitecileri şantaj ve suikast yöntemlerine başvuruyordu. Aslında Kara Haç adlı terör örgütü ile bu metotlar Türkiye'de de Kara Haç'ı kuran hem Portukalyan'a hem de Hayrig (babacık) Khrimyan'a (bir din adamına!) aitti.

1896 senesi aslında sadece Taşnaktsutyun değil bütün Ermeni Komiteleri için felaket dolu bir yıl olmuştur. Onun içindir ki komitecilerin kahramanlığını vurgulayarak makalenin yazarı (Kristapor Mikaelyan mı? Rostom mu? Başkası mı?) savaşçıları mücadele etmeye çağırıyor. Böylelikle yenilgilerini örtbas etmeye çalışıyor.

Van bölgesinde zengin ya da zengin sayılan Ermenilerden para istemek Kara Haç'tan kalmaydı ve Armenaganlar ile Taşnaktsutyun'nun müşterek yöntemlerindendi.

Yalnız hesap pazara uymamıştı. İngilizlerin desteğine rağmen, gördüğümüz gibi, Van'daki İngiltere Konsolosu bile komitelerin davalarını terk etmişti.

1896 senesi aslında sadece Taşnaktsutyun değil bütün Ermeni Komiteleri için felaket dolu bir yıl olmuştur. Onun içindir ki komitecilerin kahramanlığını vurgulayarak makalenin yazarı (Kristapor Mikaelyan mı? Rostom mu? Başkası mı?) savaşçıları mücadele etmeye çağırıyor. Böylelikle yenilgilerini örtbas etmeye çalışıyor.

Fakat gazeteyi incelemeye devam edelim.

Bu genel makaleden sonra Van mücadelesine dair bir tür öykü bulunuyor.

Anladığımız kadarıyla Droşak gazetesinde bu yöntem nadir bir şey değildi. Öyküyü yazan kişi "menk" (biz) diyor ve bu vesileyle okurunu mücadelesine iştirak ettiriyor. Her halde bu yöntem Büyük Ermenistan davasını daha popüler kılmayı amaçlıyordu. Nitekim de "Droşak"a nazaran rakip "Hınçak" gazetesi bazen daha soyut, daha teknik görünebilir. Şunu da unutmayalım "Droşak" en sonunda illüstrasyon, resimler, fotoğraflarla da çıkacaktı.

Şüphesiz gazeteyi yöneten Kristapor Mikaelyan yetenekli bir yazar arıyordu.

Bir yıl sonra (1898'de) Avetis Aharonyan (1866-1948) Mikaleyan'a "Khay"

adlı bir öykü aktarmıştı ve bir gün fikrini bilmek amacıyla heyecan içinde Cenevre’deki “Droşak” bürosuna girdi. Kendisi şöyle yaşadıklarını anlatıyor:

“Masaya oturmuş olan Kristapor başını kaldırdı ve gözlüğünün üzerinden yumuşak ve çok güzel bir gülümsemeye bana baktı ve şöyle dedi:

“Görüyorsun, üstesinden geleceğini söylemiştim, öyle değil mi? “Khay” iyi bir fikir. Devamını getirmek gerekir ”¹³

“Khay”, “Hapishanede”, “Hain”, “Hazre” gibi “Droşak” için birçok öyküyü yazan Aharonyan en sonunda gazetenin direklerinden biri oldu.

Kendisi savaşmayan Aharonyan yine de Ermeni fedailerinin yani Ermeni komitecilerinin hayatını çok iyi biliyordu. Şunu da vurgulamak istiyoruz: Öykülerinde Aharonyan Türkler tarafından tertip edilen katliamlardan bahsetmiyor. Militanların hapishanelerde gördüğü kötü muayeneyi kınıyor. Kınayabiliyor da, bildiğim kadarıyla fedailerin ya da gönüllülerin eline düşen Türk esirleri hakkında bir doküman yok... Üstelik de Hazre öyküsünde yaşlı kadın Hazre kendi eliyle papazın evini yakıyor.

Bu eylem şu gerçeği de hatırlatıyor: Türklere suç atmak amacıyla Ermeniler kendi köylerini ateşe veriyorlardı. Daha doğrusu komiteciler bütün köy halkını (hem taraftarlarını hem de aynı fikirde olmayanları) öyle davranmaya zorluyorlardı.

Aharonyan zaten General (Aslında çete başı) Antranik’e yakındı. Öyküsünde yaşlı Hazre kahramanı olan ve daha önce hiç görmediği Antranik’in kucağında mutlu ölüyor.

Ama bu romantik tabloya başka bir gerçek karşı geliyor: Komitecilerin Ermeni sivil halkına yönelik diktatörlüğüdür.

Belki de Antranik her komitecinin fikrini yansıtmıyor ama şunu diyen Antranik değil midir: “Fedai halkın hizmetinde değil, tam tersine halk fedainin hizmetindedir! “

Zaten söylediklerimizi teyit eden unsurlar incelediğimiz “Droşak” gazetesinin sonunda bulunuyor.

13 Avetis Aharonyan, *Fedailer; Özgürlük Yolunda* Fransızcasından çeviren Figen Yılmaz, L. Ketcheyan’ın önsözü s. 21

Batı Ermenicesi'nde yazılan 24 satırlık bu bölüm aslında Taşnaksutyun'un zihniyetini algılamamız için çok anlamlı:

“Rahip Komitas (Komitas Kahanan) “

“Van Taşnaksutyun Merkez Komitesi tarafından (kelime kelimesine eliyle) katledilen Der Komitas'ın gerçekleştiği ihanetleri çoktu. Sadece şunu açıklamamız yetecek: Kilise yardımcısı Arsen isminde sığır güdücüsü ile birlikte kilisenin kürsüsünden açık açık devrimcilere “kerata” ve “ahlaksız” (sriga; amparoyagan) diyerek onları aforoz (nızovk) ediyorlardı ve devrimcilere yataklık yapanlara seslenerek hemen “Taşnakları” ihbar etsin ve dolaysız bir şekilde Hükümete ya da Ermeni Piskoposu'na başvursunlar diye çaba sarf ediyorlardı.

Sabahleyin 11 sularında Rahip Komitas kilisenin hastalarından birinin üstünde İncil okumaya gittiği zaman bir terörist (10)ona yaklaşıyor ve hançeriyle boynuna vuruyor, hançerin ağzı boynunun öteki taraftan çıkıyor. Kafası arkaya düşüyor ve ansızın rahip ruhunu teslim ediyor. O olayın sonucunda hükümet kesin önlem almıyor ve hiç kimseyi yakalamıyor.

Öldürülen rahip, hain (tavacan) Hovhannes ağanın (geçenlerde aynı Taşnaklar tarafından katledilen bir şahıs) yakın müşavirlerindendi.

Ahrette onlar birbirlerini görüp *akıllı olsunlar*”¹⁴

“Kaynakta” olmasına rağmen (nitekim Ahahide Ter Minassian, ünlü Taşnak Rüpen Ter Minassian'ın gelinidir) kitabında Troşak gazetesinde tam olarak neden bahsedildiğini aktarmıyor.

Gazetede çıkan tek komple metin bile vermiyor.

Buna rağmen “La Question Arménienne” adlı kitabında¹⁵ Taşnaksutyun Partisi'ni aklamak istiyor ama aynı zamanda istemeden onun terörist bir örgüt olduğunu kabul ediyor. Nitekim Minassian'a göre 1903'ten itibaren Kristapor Mikaelyan'ın şahsi talimatıyla “Droşak” gazetesinin son sayfasında düzenli bir şekilde “ Terör” adlı bir bölümü yazdırılıyor.

Gördüğümüz gibi bu bölüm demin tahlil etmeye çalıştığımız bölümün (Komitas Kahanan) devamıdır (her halde bu bölüm 1903'ten önce “düzensiz” çıkıyordu...).

14 Mikrofilmde son kelime zor okunuyor.

15 *La Question Arménienne*, s.167 not. 105.

Tabii ki Minassian’a göre 1902’de İzmir’de “infaz edilen” zengin Matheos Balyozan bir “casus”, bir “işbirlikçi”. Bizse, 31 Ağustos 1902’de çıkan Masis gazetesinin 35. sayısının 564 sayfasında ve “Huşadedr” (Ajanda) adlı bölümde şunu açıkça görüyoruz: İnfazından önce yazılan “Ajanda”ya ve Ermeni kamuoyuna göre Matheos Balyozan bir hayırsever, Ermeni yetimlerine evler açan İzmirli bir “philanthrope” idi.

Biz de şunu diyoruz: Taşnaktsutyun’un şantajını reddettiği için Matheos Balyozan örgüt tarafından öldürüldü.

Bütün bu metotlar her tür demokrasiden uzak tabii. Herkesten önce Ermeni sivil halkı komitecilerin yani teröristlerin hedefiydi. Görüldüğü gibi, şantaja, zorla para istemeye boyun eğmeyenler acımasızca infaz ediliyordu. Bazen bir “halk mahkemesi” toplanıyordu bazen de Taşnak Şefleri öyle bir maskaralığa sebep bile görmüyordu.

Her halde Taşnaklar’da kendi ulusunun rahiplerini öldürmek bir gelenek haline dönüşecekti. Çünkü 1896 yılında da sadakati yüzünden Çarpanak Manastırı’nda mukim Piskopos Boğos “*katl ü itlaf*” edilmişti.¹⁶

Ama dahası var; 24 Mart 2005’te TBMM’de verilen konuşmasında Justin McCarthy şunu söylüyordu:

“Ermenilerin merkezi olan ve Van bölgesinde bulunan Ahtamar kilisesine bakmakla görevli Peder Arsen Van Taşnaktsutyun liderlerinden birisi İşkhan tarafından öldürüldü... Öldürülüşünden sonra, dini inançları belirsiz olan Taşnak Aram Manukyan Ermeni okullarının başına geçti.”

Peder Arsen’i tanıyoruz. Sunduğumuz belgede gördüğümüz gibi söz konusu din adamı Peder Komitas’a yardım ediyordu. Onun “vicaire”ı (değabah) idi. 1904’ten itibaren Van’a gelen terörist İşkhan seleflerinin işini bitirmek istedi herhalde ve sırasıyla geride kalan Papaz Arsen’i de temizledi.

“Van Direnişi”ni gören Ermeni tanıklarından 1905 doğumlu Sırak Mesrop Manasyan ise o şahıstan “Bay İşkhan” diye bahsediyor. İşkhan öldüğünde tanık Sırak Mesrop 10 yaşındaydı. Fedainin cesedi bir kuyuya atılmış¹⁷ (13).

Sırak Mesrop’un annesi ile babası saygıya değer Bay İşkhan’ın kendi ulusunun papazlarını öldürdüğünü biliyorlar mıydı? Hıristiyan olarak öyle eylemleri tasvip ediyorlar mıydı?

16 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları*, 1896-1909 III. Cilt, s.70

17 Cevdet Paşa’nın bir tuzağından şüpheleniyordu.

1912’de o da Ermeni olan ama bu sefer din adamı olmayan Van Valisi Kapamacıyan Taşnaklar tarafından ve büyük bir ihtimalle Aram Manukyan’ın şahsi emriyle öldürüldü.

Neredeyse yirmi yıl bir süreye kadar uzanan spontane bir isyan için bütün bu suikastlar ve ödümler biraz fazla bizce...

1906 Van doğumlu Siranuş Simon Tutuncyan(Ermeni Soykırımın’dan Kurtulan Görgü Tanıklarının Hatıraları) zaten kendisi Papaz Arsen’i tanıyordu ve şunu anlatıyor:

“Biz Meryem Ana Kilisesi’ne gidiyorduk. O oldukça büyüktü: yaklaşık 500 kişiyi alabilecek kapasitesindeydi. 7 Nisan günü savunma çarpışmaları başladığında¹⁸ Papaz Arsen ayin yapıyordu...”

Her halde başka bir Papaz Arsen söz konusu burada. Çünkü bu ayin açık açık 1915’te ve isyanın başlangıcında yapıldı.

Başka bir Papaz Arsen söz konusu olsun, tanık Siranuş’un bir hatası söz konusu olsun da İshkhan’ın Peder Arsen’i öldürmüş olduğu kesin. Çünkü Ermenilerden kaynaklanan şu önemli belgeyi bulduk¹⁹:

“Vartabed/rahip, papaz/ Arsen Makarian özellikle Kürtler’in çaldığı çok sayıda değerli el yazmasını tekrar ele geçirmeyi ve manastırın kütüphanesini zenginleştirmeyi başardı...”

Vartabed Arsen’in sonu 1904’te meydana geldi. Çetesiyle Taşnak İshkhan Ahtamar’ı işgal etti ve sekreter Mihran Kevorkyan ile birlikte Vartabed Arsen’i hunharca katlettiler. Gölün kenarına kadar onları sürüttüler ve daha önce vartabed’in yüzüğünü çalıp mallarını da talan etmişlerdi. Vartabed Arsen’in İshkhan çetesiyle Kürtler arasında geçen bir çatışmanın sorumlusu tutulduğu dendi²⁰.

Fakat hatıralarında Siranuş Simon Tutuncyan babası ve annesinin dostları tarafından Papaz Arsen’in temizlenmesi hakkında hiçbir şey bilmemiş gibi görünüyor. Belki bu unutkanlık Siranuş’un 1904’te henüz dünyaya gelmiş

18 Bu arada, bu tarih Van isyanının 24 Nisan’dan önce başladığını gösteriyor.

19 Kazanjian, Levon. *Renaissance of Van – Vasburagan Golden Age of Culture* (Veradnoont Van – Vasburagani Mshagootyani Vosgetar 1850 – 1950) Foreword by Samuel H. Toumaian Printed by Toumaian Brothers Boston 1950, s. 57

20 “He succeeded, mainly in getting back precious manuscripts and enriching the library of the monastery... Vartabed Arsen’s end took place in 1904. Tashnag İshkhan and his band invaded Ahtamar and butchered Arsen Vartabed and his secretary Mihran Kevorkian, driving them to the sea havin stolen the vartabed’s ring and purloining his wealth. It was being said that Arsen Vartabed was responsible for a battle with the İshkhan band and the Kurds.”

olmadığındandır. Öte yandan belki de babası ile annesi komitecilerin pek şanlı olmayan bazı eylemleri hakkında susmayı tercih ediyorlardı.

Tanık başka bir yerde şunu da anlatıyor:

“Fedailer tebdil-i kıyafetle evimize gelirlerdi. Onlara “kaçak” denerdi. Onlara yiyecek sağlanırdı. Kendileri de gelip hesap verirlerdi. Biz çocuklar onlar hakkında kimseye bir şey söylememiz gerektiğini ve kaçakların devrimci olduğunu biliyorduk. Onlardan birçoğunu ben şahsen tanırdım. *Biz Türk Vali Cevdet’le Kasım bey ile de iyi ilişkiler içerisindeydik. Annemle onların evini ziyarete giderdik.*”

Hem Türk hem de Ermeni belgeleri (bunlardan incelediğimiz “Droşak” gazetesinin sayısı başta olmak üzere) uzun süre Van’da terör örgütlerinin özellikle de Taşnaksutyun’un cirit attığını gösteriyor. Daha önemlisi: Van “savunmasının”, yani 1915’te komiteler tarafından tertip edilen isyan, çoktan önce (ve eylemlerle) planlandığını gösteriyor. 1896’da en önemli hedef olmayan Papaz Arsen o tarihte kurtuluyor ama en sonunda 1904’te ünlü terörist İşkhan tarafından öldürülüyor.

Evet, iyi okudunuz. Bu tanıklıklar aslında bazı Ermenilerin ikiyüzlülüğünü kanıtlıyor. Ama Türklerin yaptığı kötü muamelelerden ya da katliamdan bahsedilmiyor... Neden ve ne konudan bahsediliyor o zaman?

Komitecilere/isyancılara karşı Türk askeri müdahalesinden bahsediliyor. Bu da her halde normal zamanda Ermeni kadınlarının sık sık ziyaret ettiği Cevdet Bey’e “canavar” demek için biraz yetersiz.

Droşak gazetesinden uzak mıyız bu sefer? Hayır. Uzun bir propaganda, silahlandırma ve öldürme sürecinden sonra 1915’te nihayet Aram Manukyan Ruslara Van şehrini teslim ediyor.

Ona hain dememiz mümkün değil zaten çünkü o şahıs Rusya’dan geliyordu.

Özetlemek gerekirse hem Türk hem de Ermeni belgeleri (bunlardan incelediğimiz “Droşak” gazetesinin sayısı başta olmak üzere) uzun süre Van’da terör örgütlerinin özellikle de Taşnaksutyun’un cirit attığını gösteriyor. Daha önemlisi: Van “savunmasının”, yani 1915’te komiteler tarafından tertip edilen isyan, çoktan önce (ve eylemlerle) planlandığını gösteriyor. 1896’da en önemli hedef olmayan Papaz Arsen o tarihte kurtuluyor ama en sonunda 1904’te ünlü terörist İşkhan²¹ tarafından öldürülüyor.

21 İşkhan (1883-1915). Gerçek adı Nikoğayos Mikayelyan ya da Nigol idi. İşkhan halen Lübnan’lı Taşnaklar’da büyük saygı görüyor.

Bütün bunlarda “Droşak” gazetesinin ve idarecilerinin payı az değildi. Nitekim Aharonyan Georges Clemenceau gibi ünlü Devlet adamlarıyla tanışacaktı bile. Ne Aharonyan ne de Kristapor Mikaelyan gaddar teröristlere benziyor. Kibarlar. Güzel konuşuyorlar. Şık giyiniyorlar.

Bu temasların sonucunda 1900’de Paris’te *Pro Armenia* adlı gazetenin ilk sayısı çıkıyordu. Anahide Ter Minassian’ın yazdığı gibi Pro Armenia aslında Taşnaktsutyun’un başka bir organıydı. Aynı zamanda da Droşak’ın uzantısıydı²².

Ter Minassian bütün bunları şöyle ifade ediyor:

“*Pro Armenia* Kristapor Mikaelyan (Batı Bürosu Üyesi ve *Droşak* gazetesinin yayın yönetmeni) tarafından yaratıldı. Daşnaklar ile Fransız demokratlar ve sosyalistlerin işbirliğinin ürünüdür. Yayın komitesinde şu şahıslar var: G.Clemenceau, A. France, Jean Jaurès, Fr. de Pressensé, E. de Roberty.”

Tahmin ettiğiniz gibi bütün bu önemli siyasetçilerin ve edebiyat erbabının Türkiye hakkında çok fikri yoktu. Ne Türkçe ne de Ermenice biliyorlardı. Daha doğrusu, Taşnakların her dediği onlar için doğrudu. Çünkü onlara göre Taşnaklar/Ermeniler ilerici, Türkler ise (genelde) gerici. Bütün bunların ilginç yanı şu: Georges Clemenceau anarşistlerden nefret ediyordu.

1906’da İç İşleri Bakanı tayin edildikten sonra kendi şahsıyla alay ederek “le premier flic de France” (Fransa’nın en büyük aynasız) kendini ilan edecekti.

İşte Clemenceau el ele kol kola Ermeni teröristleriyle! Kuvvetli bir mizah anlayışına sahip olan Clemenceau öyle bir çelişkinin farkında mıydı acaba? Ya da o kibar canilerin aldatılmış maskarası mıydı?

İkinci çözümü tercih ediyoruz. Jean Jaurès’e gelince barışçıl bir sosyalist idi ve kendisi bu sefer sağ eğilimli teröründen kurbanı olacaktı. O da şüphesiz aldatılmış.

Öyle bir çözüme vardık çünkü okuduğumuz kadarıyla “Pro Armenia” “Droşak”tan çok farklıydı. Gazetede Daşnakların kahramanlıkları göğçe çıkarılmıyordu. Terör bölümü yoktu... II. Abdülhamit ‘e ise bol bol hücum ediliyordu. Fakat bütün bunlar sadece bir ön izlenim. Gelecek bir makalede “Pro Armenia” gazetesinin birkaç sayısını etraflı bir şekilde incelemeyi düşünüyoruz.

22 *La Question Arménienne*, s. 165 not. 88.

Özetlemek gerekirse incelediğimiz Droşak’ın sayısı şunları gösteriyor: 1896 yenilgilerinden sonra Van ve bölgesi Daşnaklar için önemini yitirmemişti. Tam tersine intikamlarını almak istiyorlardı. Rusya ve İran hudutlarının yakın olması bu yörenin ön plana koyuyordu. Nitekim de Van bölgesinde 1904’ten itibaren çalışan Aram ve yoldaşları 1915 Van isyanı için temelleri atacaktı.

Türk olsun Ermeni olsun bütün dokümanlar Ermeni tezlerini çürütüyor.

1897 senesinin başlangıcında ise Terör her zamankinden çok gündemde idi. Sosyalist geçinen Taşnaktsutyun /Daşnaktsutyun en gözde argümanları hem Ermeni din adamlarına hem de Ermeni ve Müslüman sivil halkına empoze ettiği şiddet eylemleriydi.

KAYNAKÇA

Aharonyan, Avetis. *Fedailer; Özgürlük Yolunda* (The Fedayeens on the Road to Freedom). Translation from French: Figen Yılmaz, Introduction by L. Ketcheyan, Belge Publications, 2001.

Chelebian, Antranik. *Antranik Paşa, Pêrî Yayınları*, Translation from Armenian to Turkish: Mariam Arpi and Nairi Arek, Istanbul, 2003

Hüseyin Nâzım Paşa Ermeni Olayları Tarihi. - 2. Ed.. - Ankara: Prime Ministry Printing House, 1998. - 2 c. (LXI, 463, 543 p.) Prime Ministry General Directorate of State Archives No: 15

Kazanjian, Levon. *Renaissance of Van – Vasburagan Golden Age of Culture* (Veradznoont Van – Vasburagani Mshagootyani Vosgetar 1850 – 1950) Foreword by Samuel H. Toumaian Printed by Toumaian Brothers Boston 1950.

Mattei, Jean-Louis. “Mıgırđıç Portukalyan ve “Armenia” Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İlimlılığa)” (“Mkrtich Portukalian: From Terrorism to A Suspicious Moderation”, *Ermeni Araştırmaları*, Issue 42, 2012.

Mattei, Jean-Louis. *Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri* (The Armenian Committees’ Pursuit of a Greater Armenia), Bilgi Yayınları, Ankara, 2008.

Minassian, Anahide Ter. *La Question Arménienne*, Editions Parenthèses, Marseille, 1983.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (Armenian Revolts in Ottoman Documents), 1896-1909 Prime Ministry General Directorate of State Archives Vol. III. 2008.

ERMENİLERİN SOYKIRIMI SAVINI YADSIYANLARI CEZALANDIRMAK VEYA TÜRKİYE'DEN TAZMİNAT ALMAK AMACI İLE YAPTIKLARI YARGI MÜCADELELERİ

ARMENIAN JURIDICAL ATTEMPTS TO CONVICT
THOSE WHO REJECT THE ARMENIAN GENOCIDE CLAIMS
AND TO GET REPARATIONS FROM TURKEY

Pulat TACAR
Emekli Büyükelçi

Öz: *Bu inceleme Ermenilerin soykırımı savını reddedenleri cezalandırmak, Fransa, ABD ve Almanya'daki bazı sigorta şirketlerinden veya Türkiye'den tazminat almak için yaptıkları yargı mücadelelerini irdelemektedir. İnceleme sonucunda Ermenilerin hukuk alanındaki mücadelelerinde bekledikleri başarıyı sağlayamadıklarına işaret etmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Birleşmiş Milletler Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, ifade özgürlüğü, Uluslararası Adalet Divanı, Ermeni Diasporası, Türkiye*

Abstract: *This study analyzes juridical struggles of Armenians with the purpose of punishing those who deny the genocide and take compensation from Turkey or some insurance companies in France, USA, and Germany. The result of this investigation indicates that Armenians could not achieve the success that they expect in their struggle in the legal arena.*

Keywords: *European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, United Nations Convention on the Prevention of Genocide, freedom of speech, International Court of Justice, Armenian Diaspora, Turkey*

GİRİŞ

Ermeni diasporası, güçlü olduğu ülkelerde Türkiye'ye karşı her alanda sistemli bir mücadele sürdürmektedir. Bu alanlardan biri de yargıdır. Diaspora, etki altına alabildiği ülke parlamentolarında ve eyalet meclislerinde, bazı yasal boşlukları kullanarak soykırım iddialarını hukukî zemine taşımaya çaba harcamaktadır. Mevzuata geçirilmek istenen hukukî düzenlemelerin amacı, kanun ve içtihat yolunu kullanarak Ermeni soykırım iddialarına ve buna bağlı olarak tazminat ve toprak taleplerine dayanak sağlamak, ayrıca, o ülke kamuoyunda ve uluslararası alanda Ermeni propagandalarını yajmaktır.

Diaspora Ermenilerinin bu çabaları ABD'de yoğunlaşmıştır; bunlar, Amerikan hukukunun sağladığı uygun zemini kullanarak, Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerin 1915 yılındaki zorunlu göç sırasında ve daha sonraki yıllarda¹ geride bıraktıkları mallar için tazminat sağlamaya yönelik yargı girişimleri başlatmışlardır. Bu girişimlerin doğrudan Türkiye'yi ve kurumlarını hedef alması bakımından en dikkat çekici olanı Türkiye Cumhuriyeti, Ziraat Bankası ve Merkez Bankası aleyhine açılan tazminat davalarıdır.² Fransa, İsviçre ve Arjantin Ermeni diasporasının yargı olanaklarını zorladığı diğer ülkeler.

Diaspora Ermenilerinin bir bölümüne hatırı sayılır gelir sağlayan “soykırım endüstrisi”, akademik örtü altında başlatılan propaganda faaliyetleri ile desteklenmektedir. Bu çalışmalar genelde diasporanın tazminat girişimleri ile eş zamanlı olarak anılan girişimlere zemin sağlayan tezleri öne çıkaran yayınlar biçiminde yapılıyor. İleri sürülen sav, Türklerin Ermenilere soykırımı suçu işlediği ve bunun bir amacının İttihat ve Terakki Partisi liderlerinin Ermenilerden kalan mallara el koyarak devlet eliyle bir Türk tüccar sınıfı yaratma planları olduğudur.³ Ancak, Emval-i Metruke mevzuatının incelenmesi bu iddianın tutarsız yanlarını ortaya çıkaracaktır.⁴

Sunuşumuzun hemen başında, Ermeni soykırımı propagandasının temelini oluşturan “1915 dramının” Türkler tarafından inkar edilmekte olduğu söyleminin gerçeği yansıtmadığına değinmek isteriz.

1 Ermeni kaynakları başlangıçta 1915-1916 yıllarında yapılmış soykırımından söz ederlerdi; şimdi bu dönemi 1915-1923 dönemine genişletiyorlar. Amaçları, sorumluluğu Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına yaymak, Ermenistan ile Türkiye arasında akdedilen Moskova ve Kars Anlaşmalarının geçersizliğini ileri sürmektir.

2 Aslan Yavuz Şir, “Diaspora Ermenileri ve ABD Mahkemelerindeki Girişimleri” *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 41 (2012), s.113-140.

3 Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etmisite Mühendisliği (1913-1918)* İletişim Yayınları: İstanbul, 2010, s. 294-296; Ayhan Aktar, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, İletişim Yayınları, 2006.

4 Eski Maliye Başkontrolörü Selahaddin Kardeş, *Tehcir*” ve *Emval-i Metruke Mevzuatı*, Maliye Bak. Strateji Gel. Bşk. Yayınları: Ankara, 2008. Ayrıca hukukî bir inceleme için Önder Aytac, “Emval-i Metruke” *Adalet Dergisi*, 42 (2012), s.1-48.

1915-1916 yıllarında Osmanlı topraklarındaki tehcir sırasında, Osmanlı yasalarına aykırı eylemler yapıldığını kimse yadsımamakta. Zaten, Osmanlı yargısı bu cürümleri işleyenleri mahkûm etmiştir. Bu bağlamda, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, 1919 yılında işgal güçlerinin baskısı altında yapılan tartışmalı yargılamalardan çok daha önce, 1915- 1916 yıllarında açılan davalarda tehcir sırasında suç işlediği saptanan 1673 kişi mahkemeye verilmişti. Bunlardan 67 kişi idama, 524'ü hapis cezasına, 68 kişi kürek cezasına mahkum edilmiştir. Mahkemeye verilenlerin 528'i asker, polis 170'i başka görevlilerdi.⁵ Osmanlı Ermenilerine karşı yasa dışı eylem yapanlar, Osmanlı Ceza Kanununun öngördüğü suçlardan mahkûm edilmişlerdi. O mahkeme kararlarının varlığı karşısında, işlenen cürümlerin yapılmadığı ileri sürülemez. Bu açıdan, ne o zamanki Osmanlı yönetimi, ne de bugün Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri, 1915 Ermeni tehciri sırasında Osmanlı vatandaşı Ermenilerin büyük can ve mal kaybına uğradıklarını yadsımamaktadırlar. Halen Türkiye Cumhuriyetinin Dışişleri Bakanı olan Sayın Ahmet Davutoğlu da Osmanlı Ermenilerinin kayıplarını yok saymadığını belirtti, ancak “adil hafıza” çağrısında bulundu.

Buna karşılık, Türk Hükümetlerinin ve Türk toplumunun çok büyük çoğunluğunun kabul etmediği husus, o elim olaylarda, 1948 Soykırımı Sözleşmesinin öngördüğü “özel kasıt'ın” (dolus specialis) –**bir insan grubunu tamamen veya kısmen, sırf o gruba mensup buldukları gerekçesi ile yok etme kastının**- yani “Osmanlı Ermenilerini sırf Ermeni oldukları gerekçesi ile öldürme” düşüncesinin var olduğu iddiasıdır. Esasen, hukuken de özel kasıt hiç bir kuşkuya meydan vermeden ispatlanamadığı takdirde, o olaya soykırımı denemeyeceği, Bosna/Sırbistan davasında Uluslararası Adalet Divanı tarafından kesin karara bağlanmıştır.

“O olaylar, soykırımı değil ise, nedir?” sorusuna, yurt dışında olduğu gibi, ülkemizde de farklı yanıtlar verilmektedir. Bu yanıtlar arasında öne çıkmakta olanı: “özellikle Osmanlı Devletinin doğusunda çok büyük kayıplarla sonuçlanan karşılıklı katliam” yapılmış olduğudur. Dışişleri Bakanı Sayın Davutoğlu'nun “adil hafıza” çağrısının ardında yatan ana fikir budur. Bir toplumun, tarihte yaşanmış elim olayları irdelerken, karşılıklı katliama maruz kalmış toplum kesimlerden bir bölümünün çektiği acıları görüp, diğer kesimin benzer kaderini yok sayması beklenmemelidir. Tehcir kararının alınmasından çok daha önceden başlayarak, -1915 Van ayaklanması başta olmak üzere- karşılıklı katliam yapıldığı yadsınmamalıdır. Oysa, günümüzdeki Ermeni militanları, o dönemde, gerek ayaklanan silahlı Ermeni çetelerinin, gerek ordu birliği haline dönüşen grupların ve Osmanlı topraklarını işgal eden Rus

5 Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden soykırımı. Ermeni iddaları*, Sh. 94-95; Yusuf Sarımay, “*Ermeni tehciri ve Yargılamaları 1915-1916*” (*Armenian Relocation and Judgments 1915-1916*), “Türk Ermeni İlişkilerinin gelişmesi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu” Gazi Üniversitesi, 2006, sh. 257-265

birlikleri içindeki Ermeni kuvvetlerinin, yaptıkları katliamı ya yok saymakta, ya bunun intikam için yapıldığını söylemekte, ya da Osmanlı devleti toprakları üstündeki “Ermeni yurdunda” kurulması düşünülen Ermenistan Devleti projesinin gerçekleşmesi için bu “etnik temizliğin” o dönemde gerekli olduğunu vurgulamaktadırlar. Bugün bile Ermenilerin bir bölümü, Türkiye Cumhuriyetinin Doğu Anadolu bölgesi topraklarını “Batı Ermenistan” olarak adlandırılıyor. Kanımca, halen Ermenistan ile Türkiye arasında olduğu gibi, Ermeni diasporası ve Türklerin büyük çoğunluğu arasındaki uzlaşmazlığın temel nedeni altını çizdiğimiz bu talepler ile geçmişe yönelik “adil bellek çalışması” eksikliğidir.

Bu makalede, Ermenilerin, soykırımı savlarını yadsıyanları cezalandırma ve/veya Türkiyeden tazminat sağlama amacı ile giriştikleri yargı savaşları ele alınacak, tüm çabalara rağmen bu girişimlerin şimdiye kadar başarısız kaldığı da anlaşılacaktır.

BÖLÜM I

FRANSA’DA PARİS MAHKEMESİNİN AMERİKALI PROFESÖR BERNARD LEWIS’İ MAHKÛM EDEN KARARI

Fransa Ermeni Dernekleri Forum’u ABD’li Profesör Bernard Lewis’i Ermeni soykırımı savını inkâr ederek Ermenilere zarar verdiği gerekçesi ile dava etti. Irkçılığa ve Yahudi Düşmanlığına Karşı Uluslararası Lig (LICRA) bu davaya müdahil taraf olarak katılmak istedi.

Dava nedeni, 18 Kasım 1993 tarihli Le Monde gazetesinde iki gazetecinin “**Türkler neden Ermeni soykırımını kabul etmeği reddediyorlar?**” sorusuna Bernard Lewis’in verdiği cevaptı:

“Ermenilerin tarih versiyonu mu demek istiyorsunuz? Türkiye’de bir yandan Rusların ilerlemesi, öte yandan bağımsızlıklarını elde etmek isteyen ve bu amaçla Kafkasya’dan gelen Ruslar ile açık işbirliği yapan Osmanlı karşıtı olan bir halk grubunun varlığı sebebiyle, Türklerin bir “Ermeni sorunu” vardı. Öte yandan, Ermeni çeteleri de faaliyetliydi. Ermeniler direnişlerinin şanlı başarılarıyla övünürler; kuşkusuz Türklerin savaş koşullarında asayişi koruyabilme konusunda güçlükleri de vardı. Türkler yabancı bir gücün istilasına uğrama tehlikesi altında bulunan bir bölgede önleyici ve cezalandırıcı önlemler aldılar. Ermeniler ise ülkelerini kurtarmak istiyorlardı. Her iki taraf ta tenkil eyleminin sınırlı bir coğrafyada yapıldığını kabul ediyor. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğunun diğer bölgelerinde oturan Ermeniler bu tenkil eyleminden etkilenmediler.

Korkunç olaylarda çok sayıda Ermeni'nin- ama çok sayıda Türkün de- öldüğünden kimsenin kuşkusu yok. Ancak, ölenlerin hangi koşullarda öldükleri ve sayıları hiç bir zaman bilinemeyecek. Kısa bir zaman önce, dünyanın gözü önünde vuku bulan Lübnan savaşı olaylarındaki sorumlulukları tam olarak saptamanın güçlüğü bir düşünün. Yüzbinlerce Ermeni Suriye'ye sürüldü, soğuktan ve açlıktan öldü... Ama bugün o (1915) olayları hakkında soykırımı savı ileri sürülecekse, bunu kanıtlamak için Ermeni ulusunu sistematik biçimde ortadan kaldırma ve bilinçli olarak yok etme yolunda bir kararın var olması gerekir ki, bunun varlığı çok şüphelidir.”

Bernard Lewis “**Türkler bu söylediklerinizi kabul ediyorlar mı?**” sorusunu, “Hangi Türk'ten söz ettiğinize bağlı. Resmi makamlar hiç bir şey kabul etmiyorlar. Bazı Türk tarihçileri ise size göreceli cevaplar vereceklerdir.” şeklinde yanıtlamıştır.

Le Monde gazetesi, ayrıca, 1 Ocak 1994 tarihinde “Bernard Lewis'in açıklamaları” başlığı altında şu metni yayımladı:

“Bundan önceki söyleşide mümkün olamadığı için, 1915 yılında vuku bulan Ermeni tehciri konusundaki görüşlerimi, daha sarıh ve belirgin bir biçimde açıklamak isterim. Bu konuda pek çok olayı kesinlikle saptamaya -hâlâ- olanak yoktur. Lübnan'a yollama yapmamın nedeni, karmaşık bir ortamda gelişen olayları saptamanın ve değerlendirmenin güçlüğüne işaret etmektir. Gene de 1915 olaylarını Holocaust (Yahudi kırımı) ile mukayese etmek birçok yönden önyargılı davranış olur.

- 1) Ermenileri doğrudan hedef alan bir kin duygusu oluşturma ya da Avrupa'daki Yahudi düşmanlığı ile mukayese edilebilecek “ iblisleştirme” kampanyası olmamıştır.
- 2) Kapsamı bakımından geniş bir kitleyi etkilemiş olsa da Ermeni tehciri tüm ülkeye yayılmamıştır; örneğin, İstanbul ve İzmir gibi iki büyük kentte uygulanmamıştır.
- 3) Türkler, -kendilerine yapılabilecek oranla oransız da sayılsa- Ermenilere karşı durup dururken eylem yapmadılar. Osmanlı Devletinin Doğu vilayetlerinde, Rus ilerlemesi karşısında duyulan korku, pek çok Ermeni'nin Rusları Türk rejimi karşısında kurtarıcı olarak gördüğünün bilinmesi ve Ermeni ihtilalcilerin Osmanlı Devletine karşı yaptıkları eylemler, İmparatorluğun gittikçe güçleşen durumu ile birleşince, zamanla ağırlaşan bir tedirginlik ve kuşku ortamının doğması sonucunu verdi. Bu, savaş dönemlerinde çok görülen ve bilinen bir nevrozdur.

1914 yılında, Ruslar Türkiye’den de katılan Ermeni gönüllülerin iştiraki ile dört büyük savaş birliği oluşturdular; bunların içinde pek çok tanınmış Osmanlı Ermeni’si şahsiyet bulunuyordu. .

- 4) Osmanlı İmparatorluğunda, yüzyıllar boyunca, bazı suçlulara olduğu gibi, başkalarına da stratejik ve başka nedenlerle tehcir uygulanmıştır. Osmanlı tehciri sadece ve doğrudan Ermenilere yönelik değildi. Örnek: Rus birliklerinin ilerlemesi nedeniyle ve bunların tehdidi altında Van Valisi acele ile Müslüman ahaliyi de sürgüne yollamıştır. Bu Müslümanlardan pek azı, söz konusu “dostane tehcir” sonucunda hayatta kalabilmiştir.
- 5) Ermenilerin çektikleri acıların feci bir insanlık trajedisi teşkil ettiği ve zulme uğramış Yahudiler gibi Ermenilerin de bu acıları belleklerinde yaşatmağa devam ettiklerinden kuşku yoktur. Ermenilerin büyük bir bölümü açlıktan, hastalıktan ve soğuktan – zira tehcir kış aylarında da sürmüştür- hayatlarını kaybetmişlerdir. Ancak, Amerikan misyonerlerinin, gönüllü Ermeni birliklerinin eline düşen Van bölgesi Müslüman ahalisinin akıbeti hakkında tehcirden önce gönderdiği raporlarda da işaret ettikleri gibi, Ermenilerin de korkunç mezalim yaptıkları konusunda kuşku bulunmamaktadır.

Ancak, bu olaylar gerçek hedeflerine ulaşmak için, eşit olmayan koşullar altında yapılan bir savaşın ve Rus işgalcilerine yardıma hazır olmakla birlikte her türlü imkândan yoksun olan Ermeni halkına karşı Türklerin duyduğu, herhalde abartılı, ama tamamen de yersiz olmayan kuşkunun oluşturduğu koşullar çerçevesinde değerlendirilmelidir. İstanbul’daki Jön Türk Hükümeti bu sorunu, sık uyguladığı bir yöntemle, yani tehcir yolu ile çözümleme kararını almıştır.

Tehcire tabi tutulanlar, Anadolu’daki savaşın zor şartlarının, sağlam kalan erkeklerin tümünün orduda görevli olmaları nedeniyle yola çıkarılanlara refakat edenlerin koruma görevlerini yapamayacak durumda bulunmalarının ve fırsattan yararlanan haydutların ve başkalarının giriştikleri çapulculuk eylemlerinin ağırlaştırdığı acılar çekmişlerdir. Bununla birlikte Osmanlı Hükümetinin Ermeni milletini toptan yok etmeyi amaçlayan bir kararının ya da planının varlığına ilişkin ciddi hiç bir delil veya belge mevcut değildir.”

Fransa Ermenileri Derneği (Forum), Bernard Lewis’in bu sözlerle Ermeni soykırımının varlığını inkâr ettiğini, tehcir edilen Ermenilerin karşılaştıkları tenkil ve çektikleri acıları küçümsemediğini, böylece, hayatlarını kaybeden veya etmeyenler ile bunların ailelerinin hatıralarına duyulması gereken saygıyı

göstermediğini, bu nedenle tazminat gerektiren çok ağır bir kusur işlediğini belirterek yargıya başvurmuş ve Fransa Medeni Kanununun (Code Civil) 1382 maddesi gereğince, davaya katılan her derneğe tazminat olarak 100.000 Fransız frangı ve Yeni Usul Yasası gereğince 10.000 Fransız frangı ödemeğe mahkûm edilmesini talep etmiştir. Davayı açanlar, ayrıca alınacak kararın 5 gazetede yayımlanmasını istemiştir.

Bernard Lewis'in avukatı, Forum'un bu konuyla doğrudan ilgili olmadığını, ayrıca zaman aşımı bulunduğunu ileri sürmüş, Ermeni soykırımı savının kesin bir şekilde çözümlenmediğini, Lewis'in tarihçi olarak Forum'dan farklı görüş ileri sürmekte özgür olduğunu, yargıcın tarihçiye tam bir değerlendirme özgürlüğü tanımak zorunda bulunduğunu, Lewis'in elim olayların kurbanlarına zarar vermek istemediğini, ancak bu konuda kanıtların bir araya getirilmesinin çok güç olduğunu, tarihçiler arasında ortak görüş bulunmadığından, bu cürümlerin niteliğinin ve tanımının sorgulandığını, Lewis'in Ermeni karşıtı eylem ve politikanın tekrarını talep etmediğini vurgulamış, davanın reddini istemiştir.

Davacı, Medeni Kanunun 1382. maddesinin zaman aşımına tabi olmadığını, bir tarihinin sözlerini söylerken ihtiyatlı davranması gerektiğini; 1916'da uygulanan soykırımının Birleşmiş Milletler ve Avrupa Parlamentosu tarafından tanındığını, Bernard Lewis'in Ermeni meselesinde uzman sayılamayacağını, bu alanda hiç bir yayını bulunmadığını, onun aslında Türkiye için lobi yapan yanlı bir entelektüel olduğunu ileri sürmüştür.

Mahkeme, 29 Temmuz 1881 tarihli yasanın 24.ncü maddesinin öngördüğü zaman aşımının insanlığa karşı cürümlerle sınırlı olduğunu, bunun da Nürnberg Mahkemesi statüsünün 6. maddesinde belirtilmiş bulunduğunu, yani, sadece İkinci Dünya Savaşı sırasında örgütler veya kişiler tarafından işlenmiş cürümleri kapsadığını, bu cürümlerin inkârı ile ilgili özel cezalandırma hükümlerinin, başka insanlığa karşı cürümleri, bu meyanda 1916'da Ermeni halkına karşı işlenen suçları kapsamadığını; Bernard Lewis'e atfedilen kusurun basın yasasına aykırı bir suç olmadığını, bu eylemin Fransız Medeni Kanununun 1382. maddesinde belirtilen sorumluluk alanına girdiğini; kısa zaman aşımına tabi olmadığını, bu sebeplerle davanın kabulüne karar verdiğini; Bernard Lewis'in Fransa'da "Tarihte Araplar", "Esaret ve Irk" adlı kitapları ile tanındığını, Orta Çağ Arap Tarihi ve Osmanlı ve Kemalist Türkiye uzmanı sayıldığını, Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımayı reddetmesine ilişkin soruya bu uzmanlık alanı çerçevesinde cevap verdiğini, Mahkemenin 1915-1917 tarihleri arasında Ermenilere uygulanan katliamın soykırımı suçu olup olmadığı konusunu değerlendirmeğe ve karar vermeğe Yeni Ceza Kanununun 211-1 maddesine göre yetkisi bulunmadığını; olaylar tarihi ilgilendirdiği cihetle, Mahkemelerin ulusal ya da dünya tarihinin şu veya bu dönemindeki

olayların nasıl anlatılması ya da nitelendirilmesi gerektiği konusundaki polemikleri ve uzlaşmazlıkları çözümlenme ve bu konuda hakemlik yapma görevinin bulunmadığını; tarihçinin ilke olarak, araştırma yaptığı olaylara katılmış bulunan kişilerin veya insan gruplarının eylem ve tutumları konusunda kişisel görüşlerini belirtme konusunda tamamen özgür bulunduğunu; bununla birlikte, bilim adamının bu özgürlüğünü kullanırken tanıklıkları veya oluşmuş görüşleri göz önünde tutma zorunluluğu ile ilgili genel kuraldan uzaklaşamayacağını; bu çerçevede basın ve yayımla ilgili özel kurallara karşı olmamak şartı ile tarihçinin, kendi sorumluluğunu taşıması gerektiğini belirtmiş ve Bernard Lewis’i 1 Franklık sembolik bir ceza ile cezalandırmıştır.

Kararda “Mahkemenin, 1915-1917 olaylarının soykırımı olup olmadığını tayine yetkili olmadığı”, konuya hukuki sorumluluk açısından yaklaşıldığı, Fransa Medeni Kanununun 1382 maddesine göre bir kusur işleyerek başkasına zarar verenin bu zararı tazmin ile mükellef olduğu, Bernard Lewis’in sözleri Ermeni toplumunun duyduğu acıyı canlandırdığı; böylece kusur işlediği, bu nedenle bir tazminat ödemesi gerektiğine karar verildiği” vurgulanmıştır. Bernard Lewis bu kararı temyiz etmemiştir.

Paris Mahkemesinin kararının incelenmesi, yerel yargının kendini soykırımı tanımlaması konusunda yetkili görmediğini duyurduğunu, ancak sorunu Fransız Medeni Kanununun kusur işleyerek bir kişiye zarar verme çerçevesi ile sınırlı tuttuğunu, kararın Fransa’daki Ermeni toplumunu manen tatmin etmeğe yönelik bulunduğunu göstermektedir. Kararın gerekçeleri arasına **“bilim adamının ifade özgürlüğünü kullanırken tanıkları veya oluşmuş görüşleri nazarı itibara almak zorunluluğu ile ilgili genel kuraldan uzaklaşamayacağını”** yazılmış bulunması, aşağıda ele alacağımız İsviçre (Lozan) Mahkemesinin Doğu Perinçek’i mahkûm ederken kullandığı **“toplumun büyük bölümü tarafından benimsenmiş bir tarih yorumuna uygun karar verme vecibesi** görüşünün Lozan mahkemesine egemen olduğunu göstermektedir. Paris Mahkemesinin kararındaki -kanımızca- en önemli eksiklik, yargıcın karşı görüş veya tanıklıkları yok saymasıdır.

BÖLÜM II

PARİS’TEKİ ERMENİ DİYASPORASININ TÜRKİYE’NİN PARİS BAŞKONSOLOSU AYDIN SEZGİN’İ MAHKÛM ETTİRME GİRİŞİMİ

Paris’teki Ermeni Davasını Savunma Komitesi, 2004 yılında Türkiye’nin Paris Başkonsolosu Aydın Sezgin’e, Başkonsolosluğun web sitesinde bulunan ve Ermeni soykırımı iddiasına karşı görüşleri dile getiren bir enformasyon belgesi

hakkında tazminat davası açmıştır. Başkonsolosluğun sitesindeki belge 25 yıl önce Türkiye'de yayımlanmış olan ve Ermenileri savlarını yanıtlayan bir enformasyon broşürüydü; bu bilgiler yıllar önce Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğuna ait web sitesine kamuoyunu bilgilendirmek için konulmuştu.

Fransa'daki Ermeni Davasını Savunma Komitesinin amacı diplomatik dokunulmazlığı bulunan ve bu nedenle davaya katılmayacağını tahmin ettikleri Başkonsolos Aydın Sezgin'i, gıyabında tek celsede tazminata mahkûm ettirmek ve "Ermeni İddiaları hakkında Tarihi Gerçekler" adlı broşürü Başkonsolosluğun internet sitesinden kaldırma kararını aldirtmaktı.

Konsolosların görevleri ve dokunulmazlıkları hakkındaki 1963 Viyana Sözleşmesi kuralları

Viyana Sözleşmesinin 5.a. maddesi Konsolosluk hizmetinin "Gönderen Devletin çıkarlarını Kabul Eden Devlette korumak" olduğunu belirtmektedir. Aynı Sözleşmenin 5.m. maddesi Konsolosun, "Gönderen Devlet tarafından Konsololuğa tevdi olunan konsolosluk hizmeti dışında herhangi başka bir görevi" yapacağını belirtiyor. Ancak, burada sözü edilen "herhangi başka görev" tanımına sınırlamalar getirilmiştir; yapılacak "herhangi başka görevin" Kabul Eden Devletin (yani Fransa'nın) yasa veya düzenlemeleri ile yasaklanmamış olması gerekmektedir. Ayrıca, "Kabul Eden Devletin (Fransa'nın) yapılan o " herhangi başka görevin" yapılmasına itiraz etmemiş bulunması" koşulu da vardır. Fransa Hükümeti Başkonsolosluğun sitesinde yapılan bilgilendirmeye karşı çıkmamıştır.

Fransa'daki Ermeni Davasını Savunma Komitesinin amacı diplomatik dokunulmazlığı bulunan ve bu nedenle davaya katılmayacağını tahmin ettikleri Başkonsolos Aydın Sezgin'i, gıyabında tek celsede tazminata mahkûm ettirmek ve "Ermeni İddiaları hakkında Tarihi Gerçekler" adlı broşürü Başkonsolosluğun internet sitesinden kaldırma kararını aldirtmaktı.

Konsolosların dokunulmazlığı

Viyana Konsolosluk Sözleşmesinin 43. maddesi, konsolosların, görevlerinin ifası ile ilgili olarak yargısal ve idari kovuşturma dokunulmazlığının bulunduğunu belirtmektedir. Türkiye Başkonsolosu anılan yargı dokunulmazlığından yararlanmaktadır. Ancak, bu konuda hayret ettiğimiz husus, Fransa Dışişleri Bakanlığının, Mahkemeden kendisine gelen dava

tebligat evrakını, dokunulmazlık konusunu incelemeyen, bir posta memuru gibi, muhatabına (yani Başkonsolosumuza) göndermiş bulunmasıdır.

Başkonsolos Aydın Sezgin davada avukatı tarafından temsil edilmiş ve usule ilişkin bir kaç celseden sonra Mahkeme, Başkonsolos Aydın Sezgin'in dokunulmazlığını göz önünde tutarak davayı reddetmiştir.

BÖLÜM III

FRANSA'DA QUID ANSİKLOPEDİSİ DAVASI

Fransa'daki Ermeni Dernekleri, Fransa'da popüler bir yayın olan QUID Ansiklopedisinin Ermenilerin soykırımı konusundaki savı yanında, bu konudaki Türk görüşlerine de yer verdiği gerekçesi ile Quid Ansiklopedisinin yayıncısı Laffont Şirketini tazminata mahkûm ettirmek ve “**Türk görüşlerinin Ansiklopediden çıkarılmasını sağlamak**” için yargıya başvurmuştur. Yargı ilk aşamada Ermeni derneklerinin istediği yönde karar vermiştir. Laffont Şirketi bu karara karşı temyize gitmiştir. **Temyiz mahkemesi, yayıncıyı mahkum eden kararı bozmuştur.** Temyiz Mahkemesinin Kararı Fransa'da Ermeni soykırımı iddiasını savunanların tezlerini kısmen çürütmesi bakımından önemlidir. Kararda özetle şu hususlar vurgulanmıştır:

“Robert Laffont Yayınevi 1963 yılından beri, Quid başlığı altında ve “herşey hakkında herşey/hemen” sloganı ile yıllık bir ansiklopedi yayımlamaktadır. Bu ansiklopedi sanat ve edebiyat, ulusal savunma, ekonomi, (her ülke hakkında bilgiler içeren) Devletler ve toprakları, Fransa (Fransa tarihi dahil), dinler, turizm, pratik yaşam bilgileri gibi “önemli konuları ” içermektedir. Tarih, bu bilgiler arasında bir bilim dalı olarak bulunmamaktadır.

Devletler ana başlığının Ermenistan bölümünde (1915) Ermeni soykırımı şu sözlerle yer almaktadır: “Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilerinin Suriye, Irak çöllerine sürgünü; sürülenler yorgunluk ve yokluk, salgın hastalıklar ve katliam sonucunda ölmüşlerdir; bazı Ermeni kaynaklarına göre 1.200.000 ilâ 1.500.000 ölü; başkalarına göre Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerinin % 40-50'si; Türklere göre 300.000 ölü; Amerikalı demograf Justin Mac Carthy'e göre 500.000 ölü vardır. 13-16 Nisan 1984 tarihinde Paris'te Sorbonne'da toplanan Daimi Halklar Mahkemesine göre, Ermenilerin soykırımı kurbanı oldukları tartışılmayacak bir gerçektir;

Türkiye bölümünde, 2002 yılı baskısının 1279. sayfasında “Ermeni katliamı (massacres)” yazılıdır; 1915 yılı hakkında 2003, 2004, 2005 baskılarında “Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğunun güney eyaletlerine nakli (Ruslarla

işbirliği); yolculuk sırasında çok sayıda ölüm (salgınlar, hastalıklar); Fransa, Büyük Britanya ve Rusya Türkiye’nin insanlığa ve uygarlığa karşı suçları nedeniyle Osmanlı Hükümetinin tüm üyelerini ve katliama katılmış bulunan görevlileri kişisel olarak sorumlu tutacaklarını bildirmişlerdir” yazılıdır.

Türk görüşü (Türkiye’nin Ermenilere ilişkin olaylar konusundaki resmi tutumu) Quid’in 2005 nüshasında şöyle yazılıdır: “24.4.1915 tarihinde aydın, gazeteci, serbest meslek sahibi, iş adamı, din adamı Ermeni tutuklanmıştır. Birçoğu kurşuna dizilmiştir. Bu olayları (az maaş alan ve yeterince beslenmeyen) askerler tarafından Ermenilere yapılan saldırılar sonucunda yerel halka yönelik yağmalar ve öldürmeler izlemiştir. Hükümet 27.5.1915 tarihinde Ermenileri güneye nakletme kararını almıştır. Bu yaklaşık 1.300.000 kişilik nüfusun 300.000’nin katliam ve ya açlık, soğuk ve hastalıktan ölmeleri sonucunu vermiştir. 700.000 Ermeni Türkiye’yi terk etmiştir, 180.000’i ülkede kalmıştır.”

Ayrıca Ansiklopedide “Ermeni görüşüne yollama yapılmakta, soykırımı suçlaması başlığı altında bilgi verilmektedir.

“Soykırımı kavramı Nürnberg davası ithamnamesinde ortaya çıkmıştır; bu terim –daha sonra- 9.12.1948 tarihli Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinde tanımlanmıştır Sözleşme Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda ittifakla kabul edilmiş, Türkiye tarafından onaylanmıştır. Nisan 1984: Bertrand Russel Mahkemesinin yerini alan Halklar Daimi Mahkemesi soykırımını kabul etmiştir; 29.8.1985: İnsan Hakları Alt Komitesine sunulan B.M. raporu; Haziran 1987: Avrupa Parlamentosu aynı doğrultuda bir karar kabul etmiştir”; “Kabul” terimi Quid’in 2003, 2004, 2005 nüshalarında “ konuyu tartışmıştır” sözcükleri ile değiştirilmiştir. 29.5.1998: Fransa: Parlamentoda ittifakla sonuçlanan birinci oylama; 26.10.2000: Senatör ve RPR Genel Sekreteri Adrien Gouteyrou Senatoya bir karar taslağı sunmuştur. 8.11.2000: Senato 164 lehte, 40 aleyhte ve 4 çekimse oyla yasa tasarısını kabul etmiştir. 18.01.2001: Fransa Ulusal Meclisi “ Fransa 1915 soykırımını alenen tanıır” şeklinde tek cümleden oluşan bu yasayı kabul etmiştir. 29.01.2001: Yasa (Resmi Gazetede) yayımlanmıştır. E. soykırımının inkârı Fransa’da cezalandırılmamaktadır. İnsanlığa karşı suçları cezalandıran 1990 tarihli Gayssot yasası sadece İkinci Dünya Savaşı sırasında vuku bulmuş olayları kapsamaktadır. Quid’in 2005 baskısında çerçeve içinde sunulan bu bölümün sonuna, “Paris Konseyi ittifakla 1915-1917 yılları arasında katledilen Ermeniler anısına bir anıt dikilmesini onaylamıştır” kaydı düşülmüştür.”

Mahkeme, “bir yandan, anlatım özgürlüğü hakkının öngörülebilir ve gerekli olan hallerde, diğer kişilerin haklarını korumak gibi kısıtlamalara tabi tutulabileceğini ve zarar görenlerin bu zararın tazminini ulusal bir makama

başvurarak talep edebileceklerini; öte yandan, 29 Temmuz 1881 tarihli (Fransız) yasasının 24. mükerrer maddesinin, soykırımının inkarı bağlamında, sadece 8 Ağustos 1945 tarihli Londra Anlaşmasının ekindeki Uluslararası Askeri Mahkemenin Statüsünün 6 maddesinde tanımlanan, insanlığa karşı işlenmiş bir veya daha çok suçun varlığını inkar edenleri” cezalandırdığını; bu bağlamda anılan Statünün 9. maddesinin uygulanması gereğince, suçlu olduğu ilan olunan bir örgütün üyeleri veya Fransız yargısı ya da uluslararası yargı tarafından anılan suçları işlemekten suçlu bulunmuş bir kişi tarafından işlenmesi koşulunun da arandığını belirlemiştir”

Basın özgürlüğü yasasının öngördüğü suçlardan biri oluşmadığından, Quid ve Robert Laffont Yayınevi, sadece inkarcıların görüşlerini yayımlayarak, suç teşkil eden ya da suça yakın kusurlu bir eylemle davacılar verdikleri zararı Medeni Kanun çerçevesinde tazminle yükümlü olabileceklerdir.

Ermeni dernekleri, yayıncının soykırımının bazı Devletler veya uluslararası örgütler tarafından tanındığını gizlemediğini, ancak, bu tanınmanın doğruluğu hakkında okuyucuları ikna etme konusunda hiç bir veriye yer vermediğini, aksine, inkarcı tezleri destekleyen görüşlere sahip olmakla tanınan bir tarihinin kurbanların sayısını az gösteren görüşlerini yansıttığını, sayfalarında Türk ve Ermeni görüşlerini son derecede dengesiz biçimde sunduğunu, soykırımı “ gerçeğini ve tarihsel boyutunu beylik hale getiren ve göreceleştiren “ muğlak ifadelerle başvurduğunu belirtmişlerdir. Ancak, Ansiklopedinin “revizyonist” görüşlere yer vermiş olması onun sorumluluğunu gerektirmez.

Türklerin Ermeni soykırımını yadsımlarını da içine alacak şekilde geniş tutulmamış olan (sadece Yahudi kırımını kapsayan Gayssot yasasının hatırlatılmış olması, soykırımının inkarı sayılamaz Ansiklopedideki “Türkiye tarihi” bölümünde, 1915 soykırımının gerçek ve tarihsel boyutlarının, “sürgün” yerine “seyahat” gibi sözcüklerle anlatılması, ölüm nedenleri arasında salgınlara ve hastalıklara değinilmesi şaşırtıcı ve şoke edici olsa da bunları, bir sonraki cümlede, “bu kabil katliamlara karışmış olan Türklerin Türkiye’nin insanlığa ve uygarlığa karşı cürümlerinden kişisel olarak sorumlu tutulacakları” ifadesi ile birlikte okuyup yorumlamak lazımdır.

Böylece, Türk hükümetinin görüşlerini, imtiyazlı bir tez olarak sunmadan, bu konudaki Ermeni görüşünden önce yer veren, sayıların sözler karşısında öndegeli bulduğu bir yapıtta, imkanların elverdiği ölçüde 1915 Ermeni soykırımının çeşitli değerlendirmelerini “Ermeni” başlığı altında sunan Quid yayın şirketi, kullanıcıların bu yayından beklediği, ihtiyatlı olmak ve objektiflik görevlerine aykırı davranmamıştır.

Mahkeme, davacıların dava eylemlerini ikinci talepleri olan insanın

saygınlığına saldırı çerçevesine dayandırma istemlerinin, ancak sorumluluğa ilişkin genel prensip çerçevesinde ileri sürülebileceğini, bunun da kendi eylemi hakkında sorumlu sayılması gereken eylem sahibine karşı dermeyan edilebilecek bir ilke olduğunu, bu durumda, Medeni Hukukun 1382 maddesinde kayıtlı koşullar bir araya geldikten sonra, tazminat talep etme hakkının oluşmadığını saptamıştır.”

Mahkeme, kaydettiğimiz bu gerekçelerle davacı olan Ermeni Derneklerinin tüm taleplerini reddetmiştir.

Bu karar Fransa Temyiz Mahkemesinin, düşünceyi açıklama özgürlüğüne verdiği önemi vurgulaması bakımından önemlidir.

BÖLÜM IV

FRANSA’DA SIRMA ORAN-MARTZ –LEYLEKYAN DAVASIVE MAXIME GAUIN-NİŞANYAN DAVASI

Fransa’da ikamet eden Sırma Oran-Martiz, Villeurbanne Belediye Meclisi seçiminde, Sosyalist-Yeşiller listesinden aday olmak istemiştir. O listenin başındaki isim olan Villeurbanne Belediye Başkanı Bret, kendisini aday listesine almak için, Sırma Oran’dan Ermeni soykırımını tanıdığını alenen açıklamasını, şart koşmuştur. Sırma Oran böyle bir ön koşulun başka herhangi bir adaydan istenmediğini, bunun Türk asıllı olduğu için kendisinden talep edilmesinin politik ayrımcılık olduğunu belirterek 2008 yılında dava açmıştır. Mahkeme Sırma Oran’ın 2006 yılında Lyon kentinde bir mitinge katılmasını ve Fransa’nın 2001 yılında Ermeni soykırımını bir yasa ile tanımış bulunmasını gerekçe göstererek, Belediye Başkanı Bret’in ayrımcılık yapmadığı sonucuna varmış ve davayı reddetmiştir. Mahkeme ayrıca, Belediye Başkanı Bret’i yıpratmış ve dava açma hakkını suiistimal ettiği gerekçesi ile Sırma Oran’ı 1500 Avro para cezasına çarptırmıştır. Sırma Oran-Martiz bu davayı AİHM’e taşımıştır. AİHM kararı henüz açıklanmamıştır.

Sırma Oran’dan önce, Fransız tarihçi Maxime Gauin, 2010 yılında, kendisine hakaret eden Fransa’daki Taşnak-Sutyun üyesi Movses Nişanyan’a karşı dava açmış ve kazanmıştı. Hakaret nedeni, Maxime Gauin’in yazdığı iki makalede Sırma Oran’a yapılan soykırımını tanıma baskısını kınamasıydı. Nişanyan Maxime Gauin’e “Nazi soykırımını ortakçısı ve inkarcısı”, “tıpkı Yahudileri Auschwitz’e gönderenler gibi” sözlerle hakaret etmişti. Bu davayı gören Lyon Mahkemesi Gauin’i haklı bularak Nişanyan’ı 500. Euro ödemeğe mahkûm etmiştir.

Benzer şekilde, Fransa'daki Ermeni örgütlerinin ileri gelenlerinden Laurent Leylekyan, 2010 yılında France-Armenie dergisinde Sırma Oran'a hakaret eden bir yazı yayımlamış, "Ermeni soykırımını kabul etmeyen tüm Türklerin insanlığın utancı olduğunu ve toplumdaki ayıklanmaları gerektiğini" ileri sürmüştü; Oran'ın "Ankara ajanı, inkar politikası sözcüsü ve insanlık dışı bir figür" olduğunu iddia etmiştir. Sırma Oran, bu konuda dava açmış ve Paris Asliye Hukuk Mahkemesi 28 Şubat 2013 tarihinde Leylekyan'ı bu hakaretleri nedeniyle 4000 Avro tazminata, 4500 Avro mahkeme masrafı ödemeye mahkûm etmiştir. Mahkemenin bu kararı Fransa'daki Ermeni çevrelerini çok rahatsız etmiştir.

BÖLÜM V

İSVİÇRE'NİN BERN-LAUPEN MAHKEMESİNİN VE FEDERAL MAHKEMENİN ERMENİ SOYKIRIMI SAVINI REDDEDEN 17 TÜRK VATANDAŞINI BERAAT ETTİREN KARARI

İSVİÇRE'NİN BERN- LAUPEN MAHKEMESİNİN KARARININ İÇERİĞİ⁶

İsviçre'deki Ermeni Soykırımını Anma Komitesi, İsviçre Parlamentosuna 26 Eylül 1995 tarihinde soykırımının tanınmasını talep eden bir dilekçe vermiştir. Bu dilekçeye karşı, 30 Ocak 1996 tarihinde, İsviçre Türk Dernekleri Koordinasyon Kurulu Federal Meclise 17 imzalı, karşı yönde bir dilekçe sunmuş ve "Ermeni soykırımı ifadesiyle tarihsel gerçeklerin saptırıldığını, Ermeni Komitesinin başvurusunun bir kışkırtma olduğunu" belirtmiş, "Osmanlı Ermenilerinin bir bölümünün Birinci Dünya Savaşında düşmanla işbirliği yaptığını, bu nedenle Ermeni Komitelerinin dağıtıldığını, ülkenin doğusunda, savaş bölgesinde yaşayan Ermenilerin ülkenin güneyine sevk edildiğini..." ifade etmiştir. İsviçre'de yaşayan Ermenileri temsilen bir grup bu dilekçeyi imzalayanlar hakkında 26 Nisan 1997 tarihinde suç duyurusunda bulunmuş ve Türkler hakkında İsviçre Ceza Yasasının 261 mükerrer 4. maddesine aykırı hareketten dava açılmıştır. Bu madde ırkçılık ve ayrımcılık yapanları -bu arada soykırımını inkar edenleri- cezalandırmayı öngörmektedir.

Davaya bakan Bern-Laupen Mahkemesi olayda açık inkâr ve eylemin ırk ayrımcılığı niteliği bulunup bulunmadığını ele almıştır; bu bağlamda, ırk ayrımcılığı suçuna ilişkin ceza normlarının yeterince kesinlik içermediğini,

6 "Urteil vom 14 September 2001 in Sachen Karaman Fikri und Konsorten. Gerichtskreis Bern-Laupen." Bu dava konusunda bakınız: Pulat Tacar, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Doğu Perinçek- İsviçre Davası- Bir Düşünceyi İfade Özgürlüğü Sorunu ve Adil Bellek talebi* Ağustos 2012, Kaynak yayınları, İstanbul.

ayrıca yasada temel haklar ile çatışma bulunduğu ortaya çıktığını vurgulamıştır; yasanın bir yandan insanlık onurunun korunmasını ve bireyin ırk ayrımcılığına karşı savunulmasını istediğine, öte yandan, düşünce ve bilim özgürlüğünü çiğnediğine işaret etmiştir. İsviçreli hukukçu Trechsel'e göre "hem Soykırımı Sözleşmesi hem de İsviçre Ceza Yasası soykırımı konusunu net olarak tanımlamamaktadır. Bu nedenle olayların incelenmesinde sadece -gerçekliği asla kuşku götürmeyen- olay göz önüne alınmalıdır." Oysa "Gerçekliği asla kuşku götürmeyen olay" terimi görecedir; tanımı yoktur. 1915 Ermeni olayları konusunda çelişkili ve farklı görüşler bulunuyor. Bunlara karşılıklı öldürme veya katliam, soykırımı deniyor. Mahkeme bunlardan bir kısmına itibar ederken, öbür görüşü dışlamamalıdır. Bu nedenle, yargısal bağlamda, örneğin soykırımı suçu nitelmesini yapabilmek için geçerli bir yargı kararının bulunup bulunmadığına bakmak gerekir.

Bern Mahkemesi "Tarihi olayların uluslararası ceza mahkemelerinde görülen davalara konu olduğunu, Nürnberg Mahkemesi veya Eski Yugoslavya veya Rwanda için kurulan Özel Mahkemeler bulunduğunu, bu hukuksal çerçevenin ulusal mahkemelerin olayları irdelemekte karşılaştıkları güçlükleri kendiliğinden ortadan kaldırdığını" belirterek kanımızca sorunun en önemli noktasına değinmiştir. Bu da soykırımı davasının yetkili bir mahkemenin tarafından görüleceğinin 1948 Soykırımı Sözleşmesinde açıkça belirlenmiş olmasıdır.

Bern-Laupen Mahkemesi: "her ne kadar soykırımı sözcüğü 1945'ten sonra hukuk terminolojisine girdiyse de, bu daha eski olayların bu isim altında tanınmayacağı anlamına gelmez. Ancak şurası bir gerçektir ki, daha eski olayları tanımlayabilmek için, tarihsel olaylara ilişkin delillerin toplanması kolay değildir" görüşünü ileri sürmüştür.

Soykırımı Sözleşmesinin Giriş bölümü "soykırımı suçunun tarihin her döneminde işlendiğini" belirtmektedir. Ancak Sözleşmede geçmişteki hangi olayların soykırımı sınıflandırmasına girdiğine dair açıklık yoktur. Soykırımı Sözleşmesinin Hazırlık Toplantıları bu konuda bir tefsire imkân tanıyabilirdi;

Davaya bakan Bern-Laupen Mahkemesi olayda açık inkâr ve eylemin ırk ayrımcılığı niteliği bulunup bulunmadığını ele almıştır; bu bağlamda, ırk ayrımcılığı suçuna ilişkin ceza normlarının yeterince kesinlik içermediğini, ayrıca yasada temel haklar ile çatışma bulunduğu ortaya çıktığını vurgulamıştır; yasanın bir yandan insanlık onurunun korunmasını ve bireyin ırk ayrımcılığına karşı savunulmasını istediğine, öte yandan, düşünce ve bilim özgürlüğünü çiğnediğine işaret etmiştir.

ancak bu konu Hazırlık toplantılarında da ele alınmamıştır. Günümüzde, bazı ülke parlamentolarının, siyasetçilerinin, basın mensuplarının, hatta akademisyenlerin, tarihte vuku bulmuş bazı olayları soykırımı olarak nitelemelerinin nedeni, bu alandaki boşluktur. Başka bir anlatımla, mahkeme kararına dayanmayan soykırımı söylemi siyasal niteliktedir, sübjektiftir ve o çerçevede değerlendirilmelidir.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Sayın Davutoğlu'nun 06.07.2012 tarihinde bazı gazetecilerle yaptığı sohbette, kendisinin 1915 olaylarını soykırımı olarak nitelemediğini, ancak, başkalarının böyle bir değerlendirme yaptıklarını belirterek, Ermenilerin acılarına karşı duyarsız olmadığını, bu konuda diyaloga açık olduğunu söylemesi, çözüme yönelik uygar bir diyalog talebidir.

Bern-Laupen Mahkemesine göre: “Türk Dernekleri temsilcilerini dilekçe vermeğe yönlendiren etken, ülkesini, vatanını bir lekeden doğacak zararlardan kurtarmaktır ve bu gayet anlaşılabilir bir durumdur. Bu sübjektif refleks, her insanın kültürel kimliğine, diğer bir deyişle bir ırkın, milletin veya ülkenin tarihsel geçmişine uygun bir tavidir.” “Bunun arka cephesi ırkçı bir motif sayılmaz. Ayrıca Türk dernekleri dilekçelerinin 5. maddesinde tamamen uzlaşıcı bir tutum sergilemişler, halklar arasında barış, hoşgörü ve anlayıştan söz etmişlerdir... Türk Dernekleri keskin bir milliyetçilik duygusu ile hareket etmişlerdir.”

Bern - Laupen Mahkemesinin kararına göre: “Soykırımını inkâr eyleminin bilerek ve isteyerek yapılması gereklidir. İnkâr, kabaca küçümseme ya da haklı gösterme eylemlerinin objektif verilerinin bulunması ve bunların ırkçı saiklerle yapılması elzendir inkâr edenin, varlığını yadsıdığı olayların gerçekten vuku bulmuş olduğunu bilmesi gerekir. Auschwitz'deki gaz odalarında öldürülme olayının yalan olduğunun ileri sürülmesi mevcut veriler karşısında kabul edilemez. Ancak, başka soykırımlarında veya insanlığa karşı suçlar hakkında bilgi eksikliği olabilir. Önemli olan eylemi yapanın konu hakkında gerçek bilgi sahibi olmasıdır. Davalılar tarihçi değildir ve o döneme ilişkin uzmanlık bilgileri yoktur. Tarih bilgileri sadece Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Türk Devlet anlayışından etkilenmiş tek yanlı bilgidir. Bu bilgi davalıların kanaati ile örtüşmektedir. Türk okul sistemi çok merkezî ve milliyetçidir. Sonuç olarak tek yanlı bir bakış açısı mevcuttur; karşı görüşlere yer verilmemektedir. Davalılar o döneme ait çok yönlü olmayan ve ideolojik bir nitelik taşıyan tarih bilgilerine sahiptir ve ırkçı motiflerle hareket etmemişlerdir; olay kendi iradeleri ve istekleri dışında cereyan etmiştir. Mahkeme ırk ayrımcılığı suçlamasından aklanmalarına karar vermiştir .”

Ermeniler bu kararı bir üst mahkeme olan Bern Kantonu Yüksek Mahkemesi

Birinci Ceza Dairesinde temyiz ettiler⁷. Mahkeme 16 Nisan 2002 tarihli kararı ile temyiz başvurusunu reddetmiştir.

Dava en üst mahkeme olan İsviçre Federal Mahkemesine, Cambazyan ve Şahinyan adlı iki Ermeni tarafından taşınmış, Federal Mahkeme doktrin ve uygulamayı irdeledikten sonra bu başvuruyu da reddetmiştir. Aynı İsviçre Federal Mahkemesinin kısa zaman sonra, benzer bir davada görüş değiştirdiğine aşağıda değineceğiz.

BÖLÜM VI

İSVİÇRE’NİN LOZAN MAHKEMESİNİN ERMENİ SOYKIRIMI İDDİASININ “BİR ULUSLARARASI YALAN” OLDUĞUNU SÖYLEYEN DOĞU PERİNÇEK’İ MAHKÛM EDEN KARARI VE BU KARARIN İSVİÇRE FEDERAL MAHKEMESİ TARAFINDAN ONAYLANMASI

Bir önceki bölümde sunduğumuz Bern-Laupen Mahkemesinin kararı, sadece İsviçre açısından değil, diğer Avrupa ülkeleri, hatta ABD yargısı açısından önemli bir hukuksal örnektir. Bu karar, Türk vatandaşlarının büyük çoğunluğunun savunduğu, 1915 olaylarının soykırımı olarak nitelendirilmemesi gerektiği tezine yargısal destek sağlamıştı. Bu açıdan bakıldığında, belirli bir strateji oluşturulmadan, amaç belirlenmeden, konunun yeniden üstüne gidilmesinin ve “yaranın deşilmesinin, böylece - Türkiye karşıtı -önyargılı- yargıçlara zemin sağlanmasının” ciddi bir taktik hata olduğu görüşündeyim.

Doğu Perinçek’in Lozan Mahkemesi tarafından mahkûm edilmesine ilişkin gelişmeler

Doğu Perinçek, 7 Mayıs, 22 Temmuz ve 18 Eylül 2005 tarihlerinde, Vaud Kantonunda Lozan’da, Zürih Kantonunda Opfikon’da ve Bern Kantonunda Köniz’de çeşitli toplantılarda Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1915 yılında ve sonraki yıllarda Ermeni halkına yapılmış olan soykırımının varlığını inkâr etmiştir. Perinçek bir Ermeni soykırımı görüşünü, uluslararası bir yalan olarak nitelemiştir. Perinçek konuşmalarını farklı çerçevelerde yapmıştır: Lozan’da bir basın toplantısında konuşmuştur; Opfikon’da 1923 yılında akdedilen Lozan Anlaşmasının yıldönümü münasebeti ile söz almıştır; Köniz’de ise Türkiye İşçi Partisi’nin bir toplantısında konuşmuştur.

7 *Strafkammer des Obergerichts des Kantons Bern N. 447/1/2001* 16 April 2002

15 Temmuz 2005 tarihinde İsviçre-Ermenistan Derneği şikâyetinde bulunmuştur. Dava açılmış, Lozan Bölgesi (Polis) Mahkemesi 9 Mart 2007 tarihinde, Doğu Perinçek’i İsviçre Ceza Yasasının mükerrer 261 maddesinin 4 fıkrası bağlamında, ırk ayrımcılığı yapmaktan suçlu bulmuş ve kendisini iki yıl tecilli, günde 100 (İF) İsviçre Frankından (yaklaşık 66 Avro) 90 gün para cezasına, 3000 İF (yaklaşık 2000 Avro) veya karşılığı 30 gün özgürlük kısıtlaması ve İsviçre Ermeni Derneğine, 1000 İF (yaklaşık 660 Avro) manevi tazminat cezasına mahkûm etmiştir.

Lozan Kent Mahkemesi, Ermeni soykırımının İsviçre kamuoyu ve daha geniş bir çerçeve tarafından kabul edilen bir vakıya olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, bu bağlamda, çeşitli Parlamento kararlarına özellikle İsviçre Parlamentosuna sunulan ve Ermeni soykırımına yollama yapan “Buman” önermesine, hukuksal yayınlara ve Federal ve Kantonal siyasal otoritelerin çeşitli beyanlarına istinat etmiştir. Mahkeme Perinçek’i eyleme sürükleyen nedeninin ırkçı olduğunu ve tarihsel bir tartışmaya ilişkin bulunmadığını belirtmiştir.

Perinçek, bu karara karşı temyize başvurmuş, özellikle Ermeni konusundaki araştırmalarına ve tarihçilerin tutumuna dayanarak, kararın iptalini ve soruşturmanın derinleştirilmesini istemiştir. 13 Haziran 2007 tarihinde Vaud Kantonu, Ceza Temyiz Mahkemesi bu talebini reddetmiştir. Temyiz Mahkemesine göre, “Ermeni soykırımı, Yahudi soykırımı gibi, İsviçre Ceza Yasasının 261m./4 maddesinin kabulü sırasında, İsviçre yasama gücü tarafından tarihsel açıdan tanınan varlığı kabul olunmuş bir vakıadır. Bu itibarla, mahkeme soykırımının varlığını saptamak için tarihçilerin çalışmalarına başvurmak zorunda değildir.” Doğu Perinçek, ceza mahkemesi kararına karşı Federal Mahkemeye başvurmuş, hem cezai hem hukuksal tüm mahkûmiyet kararlarının iptalini istemiştir. Federal Mahkeme 12 Aralık 2007 tarihli kararı ile davacının talebini reddetmiştir” Perinçek bu kararın iptali için AIHM’nde dava açmıştır.

İsviçre Federal Mahkemesinin Doğu Perinçek’in temyiz başvurusu konusunda verdiği karardaki yanlışlar.

- Avrupa Konseyinin Ermeni soykırımını tanıdığı savı gerçek dışıdır.
- Uluslararası örgütlerin soykırımını tanıdığı savı da doğru değildir.⁸
- İsviçre Mahkemesi, değindiği Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal

8 Birleşmiş Milletler Teşkilatı sözcüsü Farhan Haq 5 Ekim 2000 tarihinde, “Birleşmiş Milletlerin Ermenilere ilişkin olayları hiç bir zaman soykırımı olarak tanımadığını veya bu izlenimi verecek bir rapor kabul etmediğini” açıklamıştır.

Konseyi İnsan Hakları Komitesinin, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komitesi için yazılan Whitacker raporu konusunda kendisine yanlış bilgi veren Ermeni propagandacıları tarafından aldatılmıştır.⁹

- İsviçre Mahkemesi, bazı devletlerin 1915 olaylarının soykırımı sayılamayacağı konusundaki görüşlerinin “bu devletlerin söz konusu tarihsel olayların nasıl nitelendirilmesi gerektiğine ilişkin kanaatlerinden bağımsız siyasal mülahazalara tâbi olduğunu ve bu konuda özellikle bilim aleminde mevcut konsensüsün tartışmaya açılması bakımından yeterli bir neden oluşturmadığını belirtmiştir.” Bir ulusal mahkemenin başka devletlerin kararlarını değerlendirme yetkisi yoktur.
- İsviçre Mahkemesi İsviçre Hükümetinin soykırımını tanımayan tutumunu tahrif etmiş, Hükümetin Türkiye ile ilişkilerini bozmamak için ihtiyatlı bir tavır takındığını belirtmiş ve aslında soykırımı savını benimsediğini dolaylı olarak şu sözlerle ileri sürmüştür: “İsviçre Hükümetinin, Türkiye ilişkileri nedeniyle soykırımı iddiaları meselesinin bir tarihçiler komisyonuna havale edilmesi düşüncesi soykırımını kabul etmiş bulunması ile çelişki oluşturmaz.” “Federal Konseyin bu yaklaşımının nedeni, Türkiye’yi geçmişi hakkında kolektif bir hafıza çalışması yapmaya yönlendirmektir”. İsviçreli yargıçlar, böylece, “uygar İsviçre’nin, belleği silik Türk halkının hafızasını yerine getirme ve onu uygarlaştırma” misyonuna soyunduğunu yukardan aşağı bakan bir üslupla anlatmağa yelteniyorlar.
- İsviçre yargısı “soykırımı suçunun işlendiği konusunda bir yargı kararına gerek bulunmadığını” belirterek, İsviçre’nin Taraf olduğu 1948 Soykırımı Sözleşmesinin hükümlerinin dışına çıkmıştır. Soykırımı

İsviçre yargısı “soykırımı suçunun işlendiği konusunda bir yargı kararına gerek bulunmadığını” belirterek, İsviçre’nin Taraf olduğu 1948 Soykırımı Sözleşmesinin hükümlerinin dışına çıkmıştır. Soykırımı Sözleşmesi, soykırımı suçunun varlığının yetkili mahkeme tarafından saptanacağı konusunda kesin kural içermektedir.

9 Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi Belgesi: E/CN.4/1986/5-E/CN.4/S.2/1985/579. Bu rapor Komite tarafından reddedilmiş, Üst Komiteye doküman olarak yollanmak üzere alınması bile (İngilizce: receive) yapılan oylama ile geri çevrilmiştir Raporun kalitesini övmeyi öngören öneri, yapılan oylama sonucunda reddedilmiştir. “Raporun Alt Komitenin bağlı bulunduğu İnsan Hakları Komisyonuna havalesi yapılan oylama sonucunda reddedilmiştir. Raporun içeriği konusunda karşıt görüşler bulunduğu karar eklenmesi kararlaştırılmıştır. “Ermeni soykırımı konusunun belgelerce yeterince ispatlanmadığı ve kanıt olarak sunulan bazı belgelerin tahrif edildiğinin anlaşıldığı” zabıtlara yazılmıştır.

Sözleşmesi, soykırımı suçunun varlığının yetkili mahkeme tarafından saptanacağı konusunda kesin kural içermektedir.

- İsviçre Federal Mahkemesinin kararının dayandığı mantığa göre, “Perinçek’in soykırımının suçunun varlığının bir mahkeme kararına dayanmadığı görüşü... bir değer taşımaz”. “Lozan Kent Mahkemesinin yapması gereken, İsviçre’de Ermeni soykırımına ilişkin tarihsel görüşün tartışma konusu yapılmamasını sağlayacak yeterli mutabakatın olup olmadığını saptamaktan ibarettir.” Böylece, İsviçre Mahkemesi, var olduğunu ileri sürdüğü mutabakata katılmayanların görüşlerini yok saymıştır.

1915 olaylarının soykırımı olduğu iddiası tartışılmayacak bir tarihsel gerçek mi?

İsviçreli yargıçlar, 1915 döneminde Osmanlı Ermenilerinin diğer Osmanlı yurttaşları yanında yaşadıkları büyük trajedinin soykırımı olduğunun tartışılmayacak bir tarihi gerçek sayıldığı hakkında İsviçre’de ve uluslararası alanda bir konsensüs bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak, yargıçlar ihtiyatı elden bırakmayarak, “konsensüsün ittifak anlamına gelmediğini” de karara yazmışlardır.

1915 olayları konusunda Türkiye’de ve başka ülkelerde araştırma ve tartışmalar devam etmektedir; bunlar henüz bir sonuca ulaşmış değildir. Oluşturulacak kaniya **hukuksal** dayanak teşkil edebilecek olan, Nazi Almanya’sı zanlılarına karşı verilmiş Nürnberg Mahkemesi kararına benzer “Ermeni soykırımı hakkında” bir yargı kararı yoktur.¹⁰ İsviçre Mahkemesi, bu konuda yasama gücünden destek alamadığını da açıklamıştır. İsviçre Parlamentosunun iki kanadı tarafından alınmış, “Ermeni soykırımını tanıma” kararı yoktur. İsviçre Hükümeti de Ermeni soykırımını kabul eden bir karar vermemiştir. Ayrıca, İsviçre Federal Mahkemesi kararının 3.4.2 maddesinin ikinci paragrafında şunlar yazılıdır: “Yasa metninin bazı unsurlarının parlamenterler tarafından uzun uzadıya tartışılmış olmasına karşın, bu bağlamda 1915 olaylarının (soykırımı) nitelenmesinin hiç müzakere konusu olmadığını belirtmek gerekir”.

Mahkemenin Doğu Perinçek’in bilerek ve isteyerek suç işlediği iddiası

İsviçre Mahkemesi “Doğu Perinçek’in bir soykırımının inkârını cezalandıran

¹⁰ Bu bağlamda, AİHM’de Fransa’ya karşı Garaudy davasında, yollama yapılan, Paris Temyiz Mahkemesinin verdiği 16 Aralık 1995 tarihli 6583/01 sayılı karara bakılması gerekir.

hükümün varlığını bilmekte olduğunu, günün birinde tarafsız bir komisyon Ermeni soykırımının filhakika gerçekleştiğini belirtecek olsa bile, hiç bir zaman kendi tutumunu değiştirmeyeceğini açıkladığını; Ermeni soykırımını uluslararası bir yalan olarak tanımlarken ve 1915 olaylarının soykırım olarak nitelendirilmesini açıkça inkâr ederken, İsviçre’de cezaya çarptırılabilceğini bildiğini” iddia etmiştir. Oysa yukarıda anlatılan Bern- Laupen Mahkemesi tarafından verilmiş olan beraat kararı nedeniyle Doğu Perinçek, Ermenilere soykırımı yapıldığı savını yadsımasının İsviçre’de mahkûmiyet nedeni olacağını bilemezdi.

Ayrıca, Doğu Perinçek, Türkiye’yi ziyaret eden İsviçre Hükûmetinin Adalet Bakanı Blocher’in - düşünceyi ifade özgürlüğünü sınırladığı için - İsviçre Ceza Kanununun 261/bis.4 maddesine karşı olduğunu ve bunun değiştirilmesinin Hükümette görüşüldüğünü açıkladığını¹¹ bilmekteydi. Genelde, Bakan düzeyinde yapılan açıklamalar, o hükümetin belirli bir konudaki tutumu konusunda ziyaret edilen ülkeye yönelik mesaj ve ciddi bir işaret sayılır. Bu nedenle Perinçek’in bu konuda İsviçre Hükümetinin anılan maddeyi değiştirme konusundaki niyetinin ciddi olduğunu düşünmesi doğaldır.

Tarafsız Komisyon kurulması ve bunun soykırımı konusunda karar vermesi savının soykırımı hukuku açısından irdelenmesi:

Mahkeme, Doğu Perinçek’in “tarafsız bir komisyonun belirteceği görüşe itibar etmeyeceği” beyanının -gerekçesini incelemeyen- yermektedir. Oysa bu gerekçe hukukî niteliktedir ve “Tarafsız komisyon” teriminin hukuksal bir kavram olmadığı görüşüne dayanır. Tarafsızlık görecedir. “Soykırımı” ise hukuksal bir kavramdır. Soykırımı Sözleşmesi, soykırımı suçunun varlığını ancak yetkili olan mahkemenin belirleyeceğini emreder.

Gerçi, ulusal ve uluslararası hukuk, mahkeme dışında “hakem komisyonu” veya “tahkim” gibi kurumlar kurulabileceğini öngörmüştür. Hatta Lahey’de bir Uluslararası Tahkim Mahkemesi vardır. Ancak, tahkim cezai nitelikli değil, özel hukuka ilişkin uyuşmazlığın çözümüne yönelik bir süreçtir. Soykırımı suçunun işlenip işlenmediği ise ulusal ve uluslararası ceza hukukunun konusudur. Sözleşmede de açıkça belirtildiği gibi kişinin sorumluluğuna yöneliktir. Soykırımı suçunu “kişi” işler. Soykırımı suçu işlenmesi durumunda devletin sorumluluğu doğabilir. Sözleşme bu konuda Uluslararası Adalet Divanı’nı yetkili kılmıştır.

11 Swiss Info 6 Ekim 2006

Yahudi kırımını (Holokost) ile 1915 olayları arasında paralellik kurma çabası

İsviçreli yargıçlar, farklı veya aykırı görüşler bulunmasının tarihsel gerçeklerin varlığını değiştirmeyeceğini belirterek, 1915 olayları ile Yahudi kırımını olan Holokost ile paralellik oluşturmak istemişlerdir

Pek çok hukukçunun, siyasetçinin ve bilim adamının da belirttiği gibi, 1915 trajedisi ile Holokost arasında paralellik kurulamaz. Yargıçların her şeyden önce, şu soruyu kendilerine sormaları gerekirdi:

“Almanya’da, Avusturya’da veya Yahudi soykırımına eylemleriyle -veya sadece seyirci kalarak ve gelişmelerden parasal çıkar sağlayarak- yardımcı olan diğer ülkelerde yaşayan Yahudiler, yurttaşı oldukları ülkeye karşı silaha sarılarak ayaklandılar mı? Oralarda ayrı bir Yahudi devleti kurmak istediler mi?” Bu soruların yanıtı bellidir: Hayır. “Yoksa sırf Yahudi oldukları için mi gaz odalarında öldürüldüler?” Bu sorunun yanıtı da açıktır: Evet “1915 olaylarının soykırımı veya insanlığa karşı suç olduğu konusunda Nürnberg Mahkemesi veya ulusal mahkemelerde alınan kararlara benzer mahkeme kararları var mı?” Bu sorunun yanıtı da Hayır”dır.

1915 olayları hakkında, -Holokost konusundaki gibi- yetkili bir uluslararası mahkeme tarafından alınmış yargı kararı yoktur.

90 yıl önce ulusal yargı tarafından cezalandırılmış olan veya beraatla son uçlanan eylemlerin hukuki niteliğinin değiştirilmesi hukukun temel ilkelerinin çiğnenmesi anlamına gelir.

Türk ve yabancı kaynaklar Osmanlı Ermenilerinin tarihte pek çok kez Müslüman Osmanlılara saldırdıklarını, hatta bu saldırıların bir kısmını devletin tenkil eylemlerini tetiklemek için başlattıklarını, bu şekilde yabancı güçlerin müdahalesini harekete geçirmek istediklerini kanıtlamaktadır. Bu konuya değinen binlerce belge ve yüzlerce ciddi tarihsel araştırma ve tanıklık var.

Suç işleyen görevliler 195/1916 yargılamaları sonucunda mahkûm edildiler:

Osmanlı vatandaşı kimi görevliler ile bazı Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı Ermenilerine karşı -yürürlükteki Osmanlı yasalarına göre- suç oluşturan bazı eylemler yaptıkları da yadsınmamaktadır. Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Halaçoğlu ve Türkiye Cumhuriyeti Arşivler Genel Müdürü Yusuf Sarımay

yayımladıkları çok sayıda kitap ve makalede Osmanlı Devletinin, Osmanlı yasalarına göre suç işleyenleri kovuşturma ve cezalandırma görevini yerine getirdiğini açıkladılar.¹² Bu bağlamda, 30 Eylül 1915 tarihinde Soruşturma Komisyonları kurulmasına karar verilmiştir. 1915-1916 yıllarında Osmanlı Ermenilerine karşı Osmanlı yasalarına göre suç işleyenlerden 1673 kişi yargılanmıştır. Bunlar arasında binbaşı, yüzbaşı, üsteğmen, teğmen, jandarma bölük komutanı rütbesinde subaylar, polis komiseri, nahiye müdürü, tahsildar, kaymakam, belediye başkanı, kâtip, sevk memuru, mal müdürü, tapu memuru, muhtar, telgraf müdürü, nüfus memuru, başkâtip, Terk Edilmiş Mallar Komisyonu Başkanı gibi 170 kamu görevlisi vardır. Gerisi, çapulcu, çete üyesi veya halk arasından gelen vatandaştır. 1916 yılı ortalarında sona eren yargılamalar sonucunda 67 idam, 524 hapis, 272 beraat ve yargılamanın reddi kararı verilmiştir. 69 kişi sürgün, pranga, para ve kürek cezasına çarptırılmıştır. Bu yargılamalar, pek çok başka yayında sözü edilen¹³ ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul ile ülkenin başka yerleri işgal altında iken 1919 yılında yapılan yargılamalardan ayrıdır.

Şimdi, aradan neredeyse yüz yıl geçtikten sonra, 1916 yılındaki cezalandırmaların suç niteliğinin res'en değiştirilerek, yeniden yargılama yapılmadan, işlenen o suçların ceza yasasında yazılı olan suç değil de o tarihte Osmanlı yasalarında ve devletler hukukunda öngörülme soykırımı suçu olduğunun Türk devleti, yargısı, halkı ve uluslararası adalet tarafından kabul edilmesi istenmektedir.

“Nulle crimen sine lege”, “Nulla poena sine lege”, “Ni ibis in idem”

Orta çağı yeniden yaşamak istemeyen ülkelerin yargılarının ve yurttaşlarının geriye doğru yürürlük kazandırılacak bir hukuk dışı işlemi kabul etmeleri beklenemez. Ayrıca *Nulle crimen sine lege* (yasayla belirlenmeyen suç olmaz) *Nulla poena sine lege* (yasaya dayanmadan ceza verilemez), *ni bis in idem* (aynı suç nedeni ile tekrar ceza verilemez) hukuk ilkeleri Uluslararası Ceza Mahkemesini kuran Roma Statüsünde de yer almaktadır. İsviçre yargısının bu ilkeleri yok sayması da kabul edilemez bir davranıştır.

12 Yusuf SARINAY , “Ermeni tehciri ve yargılamaları 1915-1916” *Türk Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirisi*. Gazi Üniversitesi Atatürk İlişkileri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi 2006; Sh. 263-264. Dr. Sarınay bu bilgileri, Osmanlı İçişleri Bakanlığının, Dışişleri Bakanlığına yolladığı, 19 Şubat 1916, 12 Mart 1916 ve 22 Mayıs 1916 tarihli gizli yazıların ekindeki listelere dayandırmaktadır.

13 Murat Belge, “1919 yargılamaları” *Radikal* 8-9 Nisan 2005”

Soykırımı suçunun özgün niteliği

Doğu Perinçek'in yaklaşımı ile İsviçre yargı otoritesi arasındaki temel fark soykırımı sözcüğünde düğümlenmiştir. Doğu Perinçek'i savunan avukat Moreillon'un temyiz dilekçesinin 64. maddesinde, Doğu Perinçek'in yadsıdığı terimin "soykırımı" olduğunu şu ifadelerle açıklıyor: "Doğu Perinçek olayların soykırımı olarak nitelenmesini yadsımaktadır; hiç bir zaman sürgünlerin, katliamın, diğer suçların, hatta insanlığa karşı suçların varlığını inkar etmemiştir. Bu nedenle İsviçre Ceza Yasasının 261 bis 4. maddesine karşı bir eylemin ona yüklenmesinin nedeni anlaşılammamaktadır." **Aslında İsviçre Federal Mahkemesi de bunu kabul ediyor. Mahkeme kararının 7. paragrafında şunlar yazılı: "Bu durumda, Temyiz eden davalının (Doğu Perinçek) katliamların ve (sürgünün) tehcirin varlığını inkâr etmediğini Doğu Perinçek'in yadsıdığı hususun 1915 olaylarının soykırımı olarak nitelendirilmesi olduğunu kaydetmek gerekir."**

Ancak İsviçre Mahkemesi önyargılıdır. Lozan Mahkemesinin kararını savunmak için, konuyu saptırmış ve şunları karara yazmıştır:

"Ama, bu suçları da -ihtiyatlı bir şekilde yaklaşılsa bile- insanlığa karşı suçlar dışında nitelemek mümkün değildir. Oysa anılan suçları, savaş hukuku çerçevesine sokarak veya sözde güvenlik nedenleriyle dahi olsa haklı göstermek, İsviçre Ceza Yasasının 261 bis 4 hükmünün ihlali, çerçevesine girer ki, bu açıdan mütalaa edilse bile ve bu olayların soykırımı şeklinde nitelendirilmesinden bağımsız olarak, temyiz edenin (Perinçek'in) Ceza yasasının 261 bis, fıkra 4 maddesinin uygulanması suretiyle mahkûm edilmesi sonuçları bakımından keyfi gözükmemektedir ve federal hukukun ihlalini oluşturmaz".

Oysa Perinçek o dönemdeki trajik olayları haklı da göstermemişti; olayların hukuken soykırımı sayılmasının doğru olmadığını –bu iddianın yalan olduğunu- söylemişti.

Görüldüğü gibi davacı ile sanık arasındaki temel fark, 1915 döneminde yaşanan olayların "**soykırımı**" niteliğine veya tanımlanmasına dairdir. Bir suçtan söz edildiğine göre, konunun ulusal veya uluslararası ceza hukuku alanına girdiği yadsınamaz. 1915 trajedisi soykırımı mıdır? İnsanlığa karşı suç mudur? Osmanlı ceza kanununda kayıtlı suçlara mı uyar? Karşılıklı katliam mıdır? Savaş suçu mudur? Bütün bunlar farklı suçlar. Örneğin soykırımında aranan özel kasıt (*dolus specialis*) öğesi, Uluslararası Ceza Divanını oluşturan Roma Statüsünde yer alan "insanlığa karşı suç" unsurları arasında yer almaz. Soykırımı Sözleşmesi 1948 yılında kaleme alınırken, koruma altına alınması oylanarak reddedilen "siyasal gruplar" (bunların arasına ayaklanan gruplar da girer)

Uluslararası Ceza Mahkemesinin kuruluşuna ilişkin Roma Statüsünde öngörülen insanlığa karşı suçlar çerçevesinde bulunur; soykırımı suçları çerçevesine girmez. İsviçre yargısı bu hukuksal fark ve ayrıntıları yok saymıştır.

Soykırımı kavramı

Soykırımı kavramı hukuksaldır. Mahkemenin öncelikle soykırımının niteliği ve “özel kasıt kavramı” (*dolus specialis*) üzerinde durması, ayrıca, yetkili mahkeme konusuna da eğilmesi gerekirdi.

Soykırımı 1948 Soykırımı Sözleşmesinin öngördüğü bir uluslararası suçtur. Bu suçu diğer suçlardan ayıran iki önemli öge bulunmaktadır. Birincisi *dolus specialis* denilen “bir gruba mensup insanları sırf o gruba mensup buldukları gerekçesiyle yok etme konusunda özel kastın bulunmasıdır”. İkincisi, sanığın eyleminde özel kasıt bulunup bulunmadığın yetkili mahkeme tarafından usulüne uygun bir yargılama ile saptanmasıdır. Mahkeme bunu yapmamıştır.

Uluslararası Adalet Divanının Şubat 2007’de verdiği Bosna davası kararı

Uluslararası Adalet Divanının Şubat 2007’de verdiği Bosna davası kararı soykırımı hukuku açısından önemli bir içtihat oluşturmaktadır. İsviçre mahkemesi bu kararı da göz ardı etmiştir.

Uluslararası Adalet Divanı, Bosna davasında verdiği kararın 187, 188 ve 189 maddelerinde bu konuya açıklık getirmiştir:

“Soykırımı Sözleşmesinin II maddesi ayrı bir zihinsel ögenin bulunmasının gerektiğini gösteriyor. Bu öge Sözleşme kapsamında korunan gruba mensup insanları tamamen veya kısmen, sırf o gruba mensubiyetleri nedeniyle yok etme kastının varlığıdır. Gruba mensup insanların sadece kasten yasa dışı şekilde öldürülmüş bulduklarını kanıtlamak yeterli değildir. Çok kesin biçimde tanımlanmış olan ek kastın ispatlanması gerekir. Grup üyelerinin o gruba mensup buldukları için hedef seçilmiş bulunmaları yeterli değildir; failin ayrımcı bir kastının bulunduğu saptanması ve ispatı gerekmektedir. Yani daha fazla bir şey istenmektedir... Sırf o gruba mensup bulunmaları nedeniyle, -İngilizcesi: as such- terimi, korunan grubu yok etme kastının varlığını vurgulamaktadır. Soykırımı, benzer suçlar, özellikle, insanlığa karşı suçlar ve zulümler bağlamında ele alındığında, kasıt ögesinin özelliği ve bunun için gerekli olan özel nitelikler daha belirgin olarak ortaya çıkar... Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kupreškić davasında belirttiği gibi ... zulüm ve soykırımı belirli bir

gruba mensup insanlara karşı işlenmiş suçlardır. Bu insanlar o gruba mensup buldukları gerekçesiyle hedef alınmışlardır. Her iki, kategoride de önemli olan ayrımcılık yapma niyetidir; kişilere etnik, ırksal ya da dinsel nitelikleri nedeniyle saldırmaktır bu. Zulüm eyleminde, siyasal bağlantıları nedeniyle saldırmak ta buna dâhildir. Zulüm eyleminde, ayrımcılık yapma niyeti katletme dahil, çeşitli insanlık dışı biçimlerde tezahür edebilir; soykırımı durumunda bu niyete, soykırımı kurbanlarının ait oldukları grubu tamamen veya kısmen yok etme kastının refakat etmesi gereklidir. Böylece “*mens rea*” açısından bakıldığında, soykırımının ağır ve en insanlık dışı zulüm olduğu söylenebilir. Başka bir anlatımla, zulüm, bir grubu tamamen veya kısmen ortadan kaldırma yönelik istençli ve bilinçli aşırı eylemlere tirmandığında, bu zulümlerin soykırımına dönüştüğü söylenebilir.”

Uluslararası Adalet Divanı, Bosna/Sırbistan kararının 190. paragrafında etnik temizliğin de her zaman soykırımı anlamına gelmediğini “...bir grubun tamamen veya kısmen bulunduğu yerden atılması kendi başına bir soykırımı sayılmaz” sözleriyle belirtmektedir. Böyle bir eylem, insanlığa karşı suç kavramı çerçevesine girebilir.

Bosna/Sırbistan kararının 202-230 maddeleri soykırımı konusunda kanıt konusunu ele almakta, kanıtlama yükümlülüğünün soykırımı iddiasını ileri sürene ait olduğunu belirlemekte, kanıt ölçütlerini ve yöntemlerini çok yüksek tutmaktadır.

Bosna Hersek’in, Sırbistan Karadağ’a açtığı ve Sırbistan’ın soykırımı yaptığı iddiasını dile getiren davada, özel kastı ispatlamaya yönelik kanıtların düzeyi çok yüksek tutulduğundan, Sırbistan, Srebrenica’da soykırımını önlememek dışında, soykırımın suçunun işlenmesinden sorumlu tutulmamıştır. Uluslararası Adalet Divanı, 2007 Bosna kararında Bosna olaylarına soykırımı denilmese bile, işlenen cürümlerin başka bir adla mesela insanlığa karşı suç veya savaş suçu olarak nitelendirileceğini kararına yazmıştır. UAD’nin bu kararı, soykırımı suçunun diğer suçlarla karıştırılmaması gerektiğini kanıtlamaktadır.

İsviçre Mahkemesi bu konuda kesinleşerek her ülke yargısı için hukuki emsal oluşturan Uluslararası Adalet Divanı kararındaki ölçütleri görmezlikten gelmiştir.

İsviçre Federal Mahkemesi kararının düşüncesi ifade özgürlüğünü kısıtlayan boyutu

Farklı düşüneni yargılamak ve yargılama tehdidi altında bırakmak düşüncesi ifade özgürlüğüne aykırıdır.

Bir tarihsel tartışmada, - kesinleşmiş mahkeme kararı ile saptanmış cürümler hariç- başkaları tarafından kabul edilmeyen görüşleri ileri sürenleri yargılamak veya yargılama tehdidi ile engellenmek düşüncesi ifade özgürlüğüne aykırıdır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 10. maddesi bu tip eylem ve yasaklamaları önlemek için konulmuştur. Bu madde düşüncesi açıklama özgürlüğünü korur. Sadece zararsız ve normal görünen görüşlerin değil, rahatsız edici ve şok yaratan görüşler de korunur. (Bakınız AİHM'nin *Chauvy ve diğerleri Fransa'ya karşı* Kararı: para 63 ila 70 ve *Lehideux v İsrorni* Kararı Para. 50 ve 51, Ginisevski kararı Para 40-45)

BÖLÜM VII

DOĞU PERİNÇEK'İN İSVİÇRE MAHKEMESİ TARAFINDAN VERİLEN MAHKÛMİYET KARARININ İPTALİ İÇİN AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNDE AÇTIĞI DAVA¹⁴

Doğu Perinçek tarafından İsviçre' ye karşı AİHM'de açılan dava İsviçre Hükümetine AİHM tarafından iletilmiş, İsviçre Hükümeti savunmasını AİHM'ne yollamıştır. Türkiye de davaya katılmıştır.

İsviçre Hükümeti, AİHM'ne sunduğu savunmada, İsviçre Mahkemesinin AİHS çerçevesinde hareket ettiğini, İsviçre yargısının takdir yetkisini kullandığını “mahkemenin Perinçek’i mahkûm eden kararının, AİHS’nin ifade özgürlüğüne ilişkin 10. maddesinin 2. fıkrasına ve AİHS’nin 17. maddesine uygun olduğunu” vurgulamıştır.

Oysa mahkemelerin takdir yetkileri sınırsız değildir. Bu davada İsviçre yargısı takdir yetkisini keyfi biçimde kullanmıştır. Ayrıca, yargıçların verdikleri kararda ciddi çelişkiler ve gerçek dışı bilgiler vardır.

İsviçre Hükümetine göre “İsviçre Ceza Yasasının 261.4 mükerrer maddesi yeterince sarıhtır.” İsviçre Hükümeti, savunmasının “Başlangıç” bölümünde, “bir insanlığa karşı suçun veya soykırımı suçunun inkârının cezalandırılmasını emreden, İsviçre Ceza Yasasının (ICY) 261/4 m. maddesinin 25 Eylül 1994 tarihinde halk oylamasın ile kabul edildiğini” belirtmiştir.¹⁵ Hükümet, bu maddeyi ilga etmeyi öngören, “İfade özgürlüğü için-Ağız tıkaçına hayır!”

14 Bakınız: Pulat Tacar, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde, Doğu Perinçek-İsviçre Davası, Bir Düşüncesi İfade özgürlüğü Sorunu ve Adil Bellek Talebi” Kaynak Yayınları, Ağustos 2012. Bu kitapta Doğu Perinçek-İsviçre davaları konusunda ayrıntılı bilgi verilmiştir

15 İsviçre Ceza yasasının 261 (mükerrer) Maddesinin 4 fıkrası 1993 yılında halk oylaması ile kabul edilmiş ve 31.1.1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Madde, beş fıkradan oluşur. Ceza Yasası nefret ve ayrımcılığa yönlendirme, bu amaçlı ideolojilerin yaygınlaştırılması ve propaganda yapılması, aşağılama ve

konulu federal halk oylaması girişiminin 2009 yılında yeterli sayıda imza toplanamadığı için başarısız kaldığına işaret etmiştir.

İsviçre Hükümeti savunmasına göre:

“İsviçre Ceza Yasasının mükerrer 261 maddesinin 4 fıkrası herhangi bir soykırımının reddini yasaklamaktadır. Başlangıçta, İsviçre Federal Konseyi, sadece Holokost’un inkarının cezalandırılmasını öngören bir

yasa tasarısı hazırlamıştı; diğer soykırımlarından söz etmemişti. Yasama organı, bu öneriyi olduğu gibi kabul etmedi. Parlamento, inkârın cezalandırılmasının uygulama alanını... soykırımının ve insanlığa karşı suçların inkarını, küçümsenmesini ya da haklı gösterme girişimini içine alacak şekilde genişletti. Komisyon raportörü, Ulusal Konseyde yapılan görüşmelerde, değiştirilmiş metne göre, Ermeni katliamının soykırımı olarak anlaşıldığını açıklamıştı.”

Hangi eyleme soykırımı denilebilir? Hangi eylem insanlığa karşı suç kategorisine girer? Bunların hukuksal tanımı Uluslararası Ceza Divanının statüsünde yazılıdır. Ayrıca, bir eylemin, yargısal bağlamda insanlığa karşı suç veya soykırımı sayılması için, yetkili mahkeme tarafından bu konuda verilmiş geçerli bir kararın bulunması gereklidir. Böyle bir yargı kararı yoksa hukuksal bağlamda bir eyleme hukuken soykırımı veya insanlığa karşı suç denilemeyeceği kanısındayız.

İsviçre Ceza Yasası “insanlığa karşı suç veya soykırımından” söz etmektedir. Hangi eyleme soykırımı denilebilir? Hangi eylem insanlığa karşı suç

kategorisine girer? Bunların hukuksal tanımı Uluslararası Ceza Divanının statüsünde yazılıdır. Ayrıca, bir eylemin, yargısal bağlamda insanlığa karşı suç veya soykırımı sayılması için, yetkili mahkeme tarafından bu konuda verilmiş geçerli bir kararın bulunması gereklidir. Böyle bir yargı kararı yoksa hukuksal bağlamda bir eyleme hukuken soykırımı veya insanlığa karşı suç denilemeyeceği kanısındayız. İsviçre mahkemesi farklı düşünüyor, ancak bu düşüncesinin hukuksal gerekçesini belirtmiyor.

Oysa hukuksal bağlamda soykırımı ile genelde halk arasında gelişigüzel, teklifsizce kullanılan soykırımı terimi arasında fark vardır. Günümüzde halk ve

ayrımcılık, soykırım ya da insanlığa karşı işlenmiş bir suçun inkarı ve ırkçın sebeplerle reddini suç kapsamına almıştır.

Doğu Perinçek’in yargılanıp, mahkum olduğu bu maddenin 4. fıkrası şöyledir: “Her kim, yazı ile, resimle, jestle, bilfiil (par des voies de fait) veya herhangi başka bir şekilde, bir kişiyi veya insan grubunu, ırkı, etnik kökeni, dini nedeni ile, insanlık onurunu zedeleyecek şekilde aşağılarsa veya ayrımcılık yaparsa ve aynı nedenlerle bir soykırımını ya da insanlığa karşı işlenmiş suçları inkar ederse, kaba şekilde küçümserse ya da haklı çıkarmaya çalışırsa, en fazla üç yıla kadar hapis ya da para cezasıyla cezalandırılır.

politikacılar arasında veya medyada her trajedinin ya da katliamın “soykırımı” olarak nitelendiği biliniyor. Sadece insan değil, kültür, doğa, bitki ve hayvan soykırımından söz edenler de var. Hukukçu olmayanların ya da 1948 Soykırımı Sözleşmesinin kendine özgü yapısını bilmeyenlerin bu alışkanlıktan vazgeçmeleri beklenemez. Ama hukuk kurallarına bağlı olması gereken yargı organları bu konuda gerekli özeni göstermek zorundadırlar.

Zira yargısal bağlamda soykırımı suçundan söz edilecek ise, bir eylemin soykırımı suçuna ilişkin hukuksal öğeleri taşıyıp taşımadığı ve o suçun yetkili yargı tarafından usulüne uygun bir yargılama sonucunda saptanıp saptanmadığı göz önünde tutulmak zorunluluğu vardır.

Bundan yaklaşık yüz yıl önce, bir başka ülkede vuku bulan trajik eylemlerin, soykırımı suçu sayılması gerektiği hakkında siyasetçiler, tarihçiler, toplum bilimciler, vb. kişiler arasında “genel kanı” veya “oydaşma” (konsensüs) bulunduğu değerlendirilmesi, var olduğu ileri sürülen suçun hukuken mevcut olması için yeterli değildir. Hele, yargıç bu alandaki farklı görüşleri ve incelemeleri bir kenara itip, sadece kendi seçtiği uzmanların ya da kurumların görüşlerine dayanarak karar oluşturmuşsa, değerlendirmesinin keyfiliklerinden söz edilmesi kaçınılmaz olur. Kanımızca, İsviçre’deki Doğu Perinçek davasında böyle olmuştur. İsviçreli yargıçlar, “1915 döneminde Osmanlı Ermenilerinin yaşadıkları büyük trajedinin bir soykırımı olduğunu tarihsel bir gerçek” sayıyorlar; “bu konuda gerek İsviçre’de, gerek uluslararası alanda bir konsensüs -oydaşma- bulunduğunu” ileri sürüyorlar. Ancak, yargıçlar karşı görüşlerin var olduğunu ve konunun tartışıldığını da bildiklerinden, ihtiyatı elden bırakmayarak, “konsensüsün ittifak anlamına gelmediğini” de Perinçek kararına yazmışlar.¹⁶

İsviçre Hükümeti savunmasının uluslararası dayanaklarını belirtmek için “soykırımının sadece bir uluslararası suç değil, bu suçu işleyen cezalandırılmasının ve suçun engellenmesinin evrensel açıdan geçerli bir hukuk normu -*jus cogens*- olduğunu”; ayrıca, “ulusal, ırksal ya da dinsel nefret çağrısının, ayrımcılığı, yabancı düşmanlığını ve şiddet kullanımını teşvik sayıldığını ve cezalandırılması gerektiğini” vurgulamıştır.¹⁷ Bu konu 1948 Soykırımı Sözleşmesi hazırlanırken tartışılan ve herhangi bir ulusal mahkemenin, bir başka ülkede işlenen soykırımı suçunu yargılama yetkisi bulunduğunu savunan “evrensel yargı yetkisi” ilkesi tartışması çerçevesine girer. 1948 Sözleşmesi hazırlanırken evrensel yargı yetkisi teklifi oylanarak reddedilmiştir.

16 İsviçre Federal Mahkemesi (IFM) Kararı Madde 4.4.

17 İsviçre savunması: Madde 3,4,5

Tarihte bir başka ülkede vuku bulmuş olan bir eylem, o ülkenin ceza yasasına göre bir suç, hatta Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü çerçevesine giren soykırımından başka bir suç ta olabilir. Bu durumda “ülkemiz kamuoyunun çoğunluğu o eylemin soykırımı suçu olduğu kanısında” diyerek bir kişiyi veya ulusu suçlamak ve farklı düşündüğü için mahkûm etmek hukuk düzenini ve vicdanları yaralar.

İsviçre yargısı mahkûmiyet kararını genelde kabul gören bir “tarihsel vakianın” yadsınmasına dayandırıyor. Genelde kabul gören bir tarihsel vakia nedir? Bir ülkenin kamuoyu tarafından kabul edilen tarihsel vaka ile , “varlığı açıkça ispatlanmış tarihsel gerçek” arasındaki fark nedir?

AİHM'nin *Lehideux and Isorni vs. France* davasında verdiği kararda, Fransa tarafından mahkûm edilmiş bulunan *Lehideux*'nün, “Holokost gibi Nürnberg Mahkemesi tarafından varlığı açıkça saptanmış olan bir tarihsel gerçeği (clearly established historical facts) yok saymadığı” belirtilmiştir.

AİHM, böylece, ifade özgürlüğünün sınırlarını çizen çizgiyi belirlemiştir. AİHM'nin *Lehideux ve Isorni - Fransa* davasında verdiği kararın 55. maddesi Doğu Perinçek davasında da göz önünde tutulması gereken hukuksal dayanaklardan biri olmalıdır.

Burada hukuksal bağlamda dikkat edilmesi gereken bir başka husus, İsviçre Mahkemelerin AİHM'nin kullandığı “varlığı açıkça saptanmış tarihsel gerçek” deyimini değil, başka ifadelere başvurmuş bulunması ve ciddi kavram kargaşası yaratmasıdır.

Perinçek davasında Ermeni olaylarının soykırımı suçu olduğuna ilişkin yetkili mahkeme tarafından verilmiş olan ve bunun varlığı açıkça ispatlanmış tarihsel gerçek olduğunu beyan eden bir yetkili mahkeme kararı yoktur. Ayrıca “açıkça ispatlanmış tarihsel gerçek” terimi ile İsviçre Mahkemesinin Ermeni soykırımı savı hakkında kullandığı “genelde kabul gören tarihsel vakia” terimi arasında hukuksal yönden ciddi fark vardır.

AİHM tarafından, *Chauvy vs France* davasında verilen karar, Doğu Perinçek davasında AİHM açısından göz önünde tutulması gereken bir başka yargısal örnektir. Bu kararın 60. maddesinde “Tarihsel gerçeği aramanın ifade özgürlüğünün ayrılmaz parçası olduğu; AİHM'nin rolünün tarihçiler arasında tartışma konusu olmaya devam eden tarihsel konularda hakemlik etmek olmadığı” belirtilmiştir.

Farklı, şok edici, rahatsız edici, korkutucu bilgiler ve görüşler de AİHS 10. maddesinin koruması altındadır. Tarihsel araştırmalar ifade özgürlüğü çerçevesine girer.

AİHM'ne göre tarihi gerçeği araştırma ifade özgürlüğü çerçevesine girer. AİHM halen tarihçiler arasında ve kamuoyunda tarihsel olayların yorumu hakkında tartışmaların sürdüğü durumlarda konunun esası konusunda hakemlik yapmayacağını açıklamıştır. İsviçre Hükümeti de savunmasının 10 maddesinde bunu kabul ediyor.

“İfade özgürlüğü demokratik bir toplumun temelidir. Açıklanan görüşler rahatsız edici ve korkutucu da olabilir. Ancak takdir yetkisi mahkemenindir”.

İsviçre Hükümeti mahkemenin takdir yetkisi bulunduğu gerekçesinin ardına sığınmaktadır:

“AİHS Akit Taraflarına genel olarak bir takdir hakkı tanımaktadır; bu özellikle ahlaki ve dinsel konularda insanların inançlarına saldırı niteliği taşıyan alanlarla ilgilidir” (Bakınız: *mutatis mutandis* 24 Mayıs 1988 tarihli *Miller ve diğerleri/İsviçre AİHM* kararı; AİHM'nin *Gündüz/Türkiye* davasında 4 Aralık 2003 tarihli kararı; *Murphy/İrlanda davasında* 441798/98 sayılı karar)¹⁸

Ancak, İsviçre yargısı takdir yetkisini kullanırken, AİHM'nin bu alanda aldığı ve ifade özgürlüğünü koruyan, hatta sınırlarını genişleten kararlarını da göz ardı etmiştir. Örneğin, Mahkemenin bu bağlamda Ginievski kararına hiç değinmemesi ilgi çekicidir. AİHM, Ginievski kararında, kimilerini şoke edici de olsa düşünceyi ifade özgürlüğünün korunması gerektiğinin altını çizmiştir.

Bir tarihsel tartışmada, - kesinleşmiş mahkeme kararı ile saptanmış suçlar hariç- başkaları tarafından kabul edilmeyen görüşleri ileri sürenleri yargılamak veya yargılama tehdidi ile engellenmek düşünceyi ifade özgürlüğünü ciddi biçimde ihlal eder.

Tarihsel araştırmaların yargı kararı ile engellenmemesi, sınırlanmaması gerekir.

AİHM içtihatlarına göre, tarihin araştırılması ifade özgürlüğü çerçevesine girer. AİHM tarihsel alanda, halen tarihçiler arasında ve kamuoyunda tartışmanın sürdüğü durumlarda, hakemlik yapmayacağını açıklamıştır.¹⁹ Ayrıca, bu davada uzlaşmazlık konusu olan hususun temeli esas itibari ile hukuksaldır. Yukarıda da bir kaç kez belirtildiği gibi, hukuksal bağlamda bir olaya soykırımı ya da insanlığa karşı suç denilebilmesi için, bunları soykırımı ya da insanlığa karşı

¹⁸ İsviçre Savunması Md. 11

¹⁹ İsviçre Savunması Md. 10

suç olarak tanımlayan Nürnberg mahkemesinin kararı paralelinde bir kararın bulunması gereklidir.

İfade özgürlüğü ve tarihsel araştırma konusunda önemli bir adım olan “Tarihe Özgürlük Girişiminin Blois Çağrısı” da İsviçre yargısı ve İsviçre hükümeti tarafından göz önüne alınmamıştır. AIHM bu önemli gelişmeyi göz ardı etmemelidir.

Tarihe Özgürlük Girişiminin Blois Çağrısı

Yasa çıkararak ya da mahkeme kararı ile tarihsel konularda araştırma ve düşünceyi ifade özgürlüğünün kısıtlaması örnekleri karşısında, pek çok düşünür, tarihçi, insan hakları savunucusu ve yazar bir araya gelerek Tarihe Özgürlük Girişimini oluşturmuşlar ve aşağıda metni sunulan Çağrının altını imzalayanların sayısı binleri aşmıştır:

“Tarihe Özgürlük (Girişimi) 2005 yılından beri yasa koyucu gücün, geçmiş suçlama eğilimi ile mücadele etmektedir; bu eğilim, tarih araştırmalarını önüne gittikçe artan şekilde engel çıkarmaktadır. 2007 Nisan ayında Avrupa Birliğinin Bakanlar Konseyinin kabul ettiği bir Çerçeve Kararı o zamana kadar sadece bir Fransız sorunu olan bu konuya uluslararası boyut kazandırmıştır.

Anılan Çerçeve Kararı, tartışma konusu olmayan Irkçılığın ve Yahudi düşmanlığının ortadan kaldırılması adına, aslında o amaçla alınmış olmakla birlikte, Avrupa Birliği içinde, tarihçilere mesleklerinin icrası ile bağdaşmayan yasaklar getirmekte ve tarihçilerin mesleklerini yürütmelerini tehdit altına sokacak yeni suçlar yaratmaktadır. Tarihe Özgürlük (Girişimi), 2008 yılında yapılan ve “Avrupalılara” adanmış olan Blois Buluşması münasebetiyle aşağıdaki kararı kabul çağrısını yapar.

Geçmişe yönelik tarihsel ahlak dersi verme girişiminden ve entelektüel açıdan sansüre tabi tutulmaktan endişe duyarak, Avrupalı tarihçileri ve politikacıları sağduyulu davranmaya çağırıyoruz.

Tarih güncel olayların tutsağı olmamalı ve birbiri ile yarış eden belleklerin dikte ettiği şekilde yazılmamalıdır. Özgür bir Devlette, siyasal otoritesi tarihsel gerçeği saptayamaz ve cezalandırma tehdidi ile tarihinin özgürlüğünü kısıtlayamaz.

Tarihçilere, bizim yaptığımıza benzer girişimler oluşturarak,

ülkelerindeki tüm güçleri bir araya toplama ve ilk aşamada bu çağrıyla imzalayarak, bellek yasaları akımını durdurma çağrısını yapıyoruz.

Kollektif belleği sürdürme görevine sahip çıkmakla birlikte, yasalarla geçmişe dönük “devlet gerçeği” oluşturma girişiminin doğurduğu tehlikelerin bilincinde olmalarını siyasetçilerden talep ediyoruz. Bu girişimler, tarihçiler ve genel olarak entelektüel özgürlükler üzerinde ciddi olumsuz sonuçlar doğurabilecektir.

Demokraside, tarihe özgürlük hepimizin özgürlüğüdür.

Pierre Nora, Tarihe Özgürlük Girişimi Başkanı

Fransız parlamentosu tarafından kabul edilen *Accoyer* raporu

Tarihsel araştırma yapanları mahkûm etme tehdidi ile engelleme sonucunu doğuran İsviçre yargısının Doğu Perinçek kararı irdelenirken, Fransa Parlamentosu Başkanı Accoyer’in adıyla anılan Rapor da göz önünde tutulmalıdır. Aşağıda özetini sunduğumuz Accoyer raporu Fransa Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. Fransa Anayasa Konseyinin Şubat 2012’de Fransa’da Ermeni soykırımı savını yadsıyanların mahkûm edilmesini öngören yasayı iptal eden kararı, aşağıda özeti sunulan Accoyer Raporundaki esasları göz önünde tutmaktadır.

ACCOYER Raporu²⁰

Fransa Parlamentosu da “Tarihe Özgürlük” hareketine katılmıştır. Fransa Parlamentosu Başkanı Bernard Accoyer başkanlığında toplanan bir Parlamento Komisyonu yasama erkinin, yargının yerine geçerek, tarihsel olayları suçlayan, belleğe ilişkin yasalar çıkarmaması gerektiği konusunda (Accoyer Raporu olarak bilinen) 18.11.2008 tarihli 1262 sayılı ayrıntılı raporu yazmıştır.

Raporda, “bellek yasaları kavgası” başlığı altında, Fransa’da Holokost’un inkarının cezalandırılmasına ilişkin 1990 yılında kabul edilen “Gayssot Yasası” ele alınmakta, Fransız Parlamentosunun 29 Ocak 2001 tarihinde kabul ettiği Ermeni soykırımını tanıyan yasa

20 *Lois mémorielles: Le Rapport Accoyer et la position de Robert Badinter* <http://www.turequie-news.fr/spip.php?Article 508> (Bellek yasaları. Accoyer raporu ve Robert Badinter’in tutumu)

eleştirilmekte, 2005 yılından itibaren tarihsel araştırmaları yasa ile dondurma sonucunu verecek olan bellek yasalarına tarihçilerin isyan ettiği anlatılmakta, “Parlamentonun bellek görevinin” korunması olarak özetlenebilecek çalışması hakkında ayrıntılara inilmekte, tarih konusunda yasa ile hüküm oluşturmanın, Fransa Anayasasına aykırı sayılacağı, bunun düşünce ve düşünceyi ifade özgürlüğüne zarar vereceği, tarih biliminin temellerini zedeleyebileceği, Fransız toplumunu ayrı kamlara bölebileceği²¹ ve diplomatik rahatsızlık doğurma riskini taşıdığı vurgulanmaktadır. Rapor 2007 yılında AB Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilen Irkçılık ve Ayrımcılıkla Mücadele Çerçeve Kararının tarihçiler ve hukukçular arasında endişeye neden olduğunu da belirtmektedir.

Rapor “bellek görevi” kavramının muğlaklığı üzerinde durmakta, bu kavramın ahlâka yönelik işlevi anlatılmakta, ancak entelektüel ve ahlaki açılardan sorunlar yarattığı, kavramın uygulamaya konulmasının siyasal sonuçlarının gözden kaçırılmaması gerektiği, uluslararası ilişkiler açısından bakıldığında da hassas durumların ortaya çıkmasına neden olduğu ileri sürülmektedir.

Raporda ünlü Fransız filozofu Paul Ricoeur’ün²² “bellek çalışması” kavramını, “bellek ödevi” uygulamasının önüne çıkardığı belirtilmektedir.²³ Paul Ricoeur: “Ötekinin tanıklığına dayanan tarihi

21 François Terré, “Neden sadece bu “soykırım ?” *Le Figaro* 13 Ekim 2006 “Fransa’nın çıkarmaya uğraştığı soykırım yasası, ifade özgürlüğünün yanı sıra hukuka da el atıp eşitlik ilkesini ihlal ediyor” çevirisi *Radikal* gazetesinde 14 Ekim 2006 tarihinde yayımlandı.

22 13. Bakımız+ ünlü Fransız Filozofu Paul Ricoeur’ün (1913-2010) dilimize aktarılmış kitapları YKY Yapı Kredi Yayınları, *Zaman ve Anlatı:1 Zaman-Olay Örgüsü-Üçlü Mimesis* (2007) ; Çeviri Üzerine (2008); *Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı* (2009). Ayrıca Paul Ricoeur Özel Sayısı YKY Cogito. Konumuz açısından Paul Ricoeur’ün en önemli yapıtlarından biri olan “Bellek Tarih ve Unutma” (*La Mémoire, l’Histoire, l’Oubli*) 2000 yılında Paris’te Seul yayınevi tarafından yayımlandı. *Le Monde* gazetesi 15 Haziran 2000 tarihinde Paul Ricoeur’ün “L’écriture de l’Histoire et la Représentation du Passé” (Tarih yazımı ve geçmişin sunumu) başlığı altında bu konudaki bir konferansın özetini yayımladı. Bu konferansın tam metni “Les Annales” dergisinin Temmuz Ağustos 2000 sayısında yayımlandı. Ricoeur’ün *Zaman ve Anlatı* da sözünü ettiği “*Tarihçi tarafından yaratılmış tarihsel gerçeklik, anlatıcı tarafından yaratılmış bir kurmaca anlatıya yakınlaşmıştır* (Sh.27)” “*Eylem, her zaman, olayların yaratıcıları ya da kurbanları olan bireysel edenlere mal edilebilir*” (Sh.26) “*Geçmişte var olmuş ve belgeler tarafından belirtilmiş olguları bir de terimlerle adlandırmaya gerek var mıdır? Hem de belgelerdeki sözcüklerin kendi tarzlarında bir tanıklıktan başka bir şey yapmadıklarını, yani bir eleştiri konusu olduklarını unutmaya tehlikesini göze alarak*”. (Sh.25) “*Anlatılan sadece gönüllü tanıklıklar sınıfını oluşturur. Bunların tarih üstüne etkisini istemeyerek yapılan tanıklıklar yardımı ile azaltmak gerekir*” (Sh. 23) “*Tanıklığın eleştirisi gerçekliğin sınanmasıdır. İster bir olayı yaşayan kişi ve olayın geçtiği tarih üstüne bir yanıtma (yani hukuksal anlamda düzmece), ister işin özü bakımından bir yanıtma (yani intihal, uydurma, değiştirme, önyargılar, söylentiler olsun) tarih her türlü düzmeceğe karşıdır.*”(Sh.24)

23 Ahmet İnsel “Bellek çalışması, bellek yasalarına dönüştüğünde, bellek artık çalışmaz, donar. Mutlakın ve dogmanın esiri olur” *Radikal İki*, 15 Ekim 2006 Sayı 523

bilmenin, sözcüğün gerçek anlamını ile bir bilgi değil, ama yalnızca inanma yoluyla bir bilmedir” (Tarih ve Anlatı Sh.20) , “hazır bir tarihsel gerçeklik yoktur” diyerek, ele aldığımız konunun görece olduğuna dikkat çekmiştir.

Bu düşünceden hareketle, İsviçre Mahkemesinin tarihi kendi seçtiği yoruma bağlama, farklı düşüneyi mahkûm etme ve kendi yorumunu dogma haline getirerek tarihsel araştırmaları dondurma girişiminin ne kadar yanlış olduğu daha iyi anlaşılır.

Accoyer Raporu Fransa’da geniş ve nitelikli destek bulmuştur. Örneğin, bu rapor konusunda bir demeç veren, Fransa Anayasa Konseyi eski Başkanı Robert Badinter Ermeni soykırımı iddialarını yadsıyanları mahkûm etmeyi öngören yasa tasarının Fransız Anayasasının 34 maddesine aykırı olduğunu, Parlamentoların tarihsel olaylar konusunda böyle yasalar çıkaramayacağını, insanlığa karşı suç ya da soykırımı gibi hukuksal kavramlara dayanarak tarihte yaşanmış olayları mahkûm edemeyeceklerini, yasa Anayasa Konseyine getirilirse, Konseyin yasayı iptal edeceğini belirtmiştir. Fransa Anayasa Konseyi üyelerinden Georges Vedel de 1915 Ermeni soykırımının tanıyan yasanın anayasaya aykırı olduğunu vurgulamış, Fransa Anayasa Konseyinin 21 Nisan 2005 sayılı kararı ile 2001 yasasının sadece bir deklarasyon niteliği bulunduğunu belirterek, dolaylı şekilde bellek yasalarını kınamıştır. Bununla birlikte, Robert Badinter’e göre Yahudi soykırımına ilişkin Gayssot yasası farklıdır, zira daha önce mahkeme kararına bağlanmış olan bir suç fiilini inkâr etmenin suç olduğunu belirtmektedir. 23 Temmuz 2008 tarihli Fransız Anayasa reformuna göre, bellek yasalarının fikir suçu oluşturmakta bulunduğu görüşünü savunanlar, açılan bir davada bellek yasalarının anayasaya aykırı olduğunu haklı olarak öne sürebileceklerdir.

Türk Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun çeşitli demeçlerinde sözünü ettiği “adil bellek” çağrısı yukarıda sunulan düşünce çerçevesine giren bir uyarıdır

Orta çağda farklı düşüncelere ya da dogmalara karşı çıkanlar cezalandırılırdı. Günümüzde ise, farklı görüşünü, gerekçeye dayandırarak açıklayan ya da farklı tarihsel değerlendirme yapan kişinin düşüneyi ifade özgürlüğü, AİHS Md. 10 tarafından korunmaktadır.²⁴ AİHM pek çok kararında, ifade özgürlüğünün

24 AİHM’nin 2007 *Ginievski v Fransa* kararı: Paris’te ikamet eden Avusturya vatandaşı Paul Ginievski, yazdığı bir makalede Hristiyanlığın Museviliğe karşı tutumunu eleştirmiş ve bunun Yahudileri gaz odasına (Auschwitz’e) yollama sonucunu verdiğini ima etmişti. Ginievski Fransız Mahkemesi tarafından

demokratik bir toplumun en önemli temellerinden biri olduğunu... bu özgürlüğün sadece olumlu olarak karşılanan ya da zararsız enformasyon ya da fikirleri değil, rahatsız edici ve şok edici görüşleri de kapsadığını belirtmiştir.²⁵

Yukarıda anlatılanlar ve AİHM'nin emsal kararları muvacehesinde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, Doğu Perinçek /İsviçre davasında Perinçek'e verilen mahkûmiyet kararının AİHS 10 maddesinin ihlali sonucunu verdiğini açıklaması hakkın ve hakçalığın yerine gelmesini sağlayacaktır.

BÖLÜM VIII

İSVİÇRE'NİN WİNTERHUR /UNTERLAND MAHKEMESİNİN ÜÇ TÜRK VATANDAŞINI ERMENİ SOYKIRIMINI REDDEDEN DOĞU PERİNÇEK'İ DESTEKLEDİKLERİ GEREKÇESİ İLE MAHKÛM EDEN KARARI VE BU KARARIN İSVİÇRE FEDERAL MAHKEMESİ TARAFINDAN ONAYLANMASI

1) İsviçre'nin Winterthur savcısı Türk vatandaşları Ali Mercan, Ethem Kayalı ve Hasan Kemahlı hakkındaki iddianamesinde suçlandıkları olay şöyle anlatmıştır:

“Kendi ifadesine göre Türkiye İşçi Partisinin Avrupa temsilcisi olan Mercan, davalı Kayalı ve Kemahlı tarafından Winterthur'da Hotel Zentrum Töss'te düzenlenen halka açık basın toplantısında yaklaşık 40 dinleyici ve medya mensubunun önünde mikrofonda Almanca ve Türkçe olarak, 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni halkına yapılan ve şiddet kullanımını içeren saldırıların soykırımı olmadığını belirtmiştir. (Ona göre) Soykırımı iddiası uluslararası ve tarihsel bir yalandır. Daha sonra, sanıklar, Mercan adına orada bulunanlara üç sahifelik bir bildiri dağıtmışlardır. Bu bildiri de şunlar belirtiliyordu: “Türklerin Ermenilere soykırımı yaptığının tarihsel ve uluslararası bir yalandır”; “ Ermeni

mahkum edilmişti. Ginisevski AİHM'ne başvurmuş, görülen dava sonucunda AİHM adı geçen mahkûmiyet kararının AİHS 10. maddesinin ihlali olduğuna hükmetmiştir. AİHM Ginievski'nin ifade özgürlüğünün kısıtlanmasının demokratik bir toplum için gerekli olup olmadığını incelemiştir. Bu davada ifade özgürlüğünü kısıtlamak için “acil bir toplumsal gereksinim bulunup bulunmadığını” ve bunun “ulaşılacak istenen meşru amaç ile orantılı olup olmadığını ve başkalarının onurunu ve hakkının korunması çerçevesine girip girmediğini de” ele almıştır. AİHM , kararının son bölümünde Ginievski'nin makalesindeki amacı irdelemiş ve yapılan tartışmanın bir demokratik toplum için gerekli olduğu sonucuna varmıştır. Ginievski'nin gazeteci ve tarihçi olarak görüşlerini açıkladığını, bir demokratik toplumda insanlığa karşı suç gibi ağır cürümlerin özgürce tartışılmasının önemli olduğunu, tarihsel gerçeği aramanın düşüncüyü ifade özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası olduğunu” AİHM'nin tarihsel konularda karar verici olamayacağını belirtmiştir” *“AİHM, yayımlanan makalede varılan bazı sonuçların ve cümlelerin kırıcı, rahatsız edici, hatta şok edici olduğunun yazar tarafından da kabul edildiğini, ancak bu görüşlerin açıklanmasının engellemesi gerektiği sonucuna varmıştır*

25 Bu konuda ayrıca bakınız: *Handyside v Birleşik Krallık Davası* 7.12.1976-Series A No.24.Sh23-49) :

devlet adamları, askerleri ve tarihçileri Birinci Dünya Savaşı sırasında, Çarlık Rusya'sı, İngiltere ve Fransa tarafından kullanılmışlardır; Türkler anayurtlarını savunmuşlardır; olayların halklar arasında karşılıklı katliam ve Devletler arasında savaştır”

Savcının hukuksal değerlendirmesi:

Objektif açıdan

Bu gelişmelerin ışığı altında, zanlıların objektif olarak yasanın öngördüğü anlamda soykırımını inkar edip edip etmedikleri ya da bu eyleme yardımcı olup olmadıkları sorusu sorulmalıdır. İsviçre Ceza Yasasının (İCY) 261 mükerrer (m)maddesinin 4 fıkrasına göre, (İCY 261m.4) kim sözlü veya yazılı olarak soykırımını inkâr ederse, kaba şekilde küçümserse veya haklı gösterirse suç işlemiş olur.

Zanlılar bu bağlamda ırk ayrımcılığı yaptıklarını reddediyorlar. Gerekçeleri, 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğunda vuku bulan olayların soykırımı olduğunun ispatlanmamış bulunmasıdır.

O halde, İsviçre Ceza Yasasına göre soykırımı nedir? Bir halk grubuna mensup bulunan insanları öldürmek hangi noktadan itibaren soykırımı sayılacaktır?

Lozan Polis Mahkemesi, Vaadtlaender (Vaud) Kantonu Mahkemesi ve Federal Mahkeme tam da bu konuya eğilmiştir. O sırada sanık olan Doğu Perinçek, Mahkemeyi tarihsel araştırma yapmaya sevk etmeğe boşuna çaba harcamıştı. 12 Aralık 2007 tarihli (68_398/2007) sayılı Federal Mahkeme kararına göre, yargıcın görevi tarihsel araştırma yapmak değildir. Bu nedenle yargıç, özgün tarihsel belgelerin doğruluğunu incelemek ya da bir arkeolog gibi başka kanıt malzemesi aramak durumunda değildir. Buna mukabil, yargıcın görevi, genel olarak ve özellikle tarihsel bağlamda bir soykırımı tartışmasının yapılmamasını sağlamaya yetecek derecede bir konsensüsü (genel uzlaşmanın)var olup olmadığını tespit etmektir. (Kararın 4.3 maddesi) . Vaud Kantonu makamları 1915 yılında Ermeni halkına yapılan saldırılar konusundaki bu soruya gerekçeli olarak olumlu yanıt vermişlerdir; Federal Mahkeme de bu değerlendirmenin keyfi olmadığına açıkça hükmetmiştir. Aksine, Federal Mahkeme, kararının 5.2. maddesinde Ermenilere yapılan soykırımının inkarının o topluma mensup kişilerin kimliklerine bir saldırı olarak değerlendirmiştir.

Federal Mahkeme, Vaud Kantonu (yargı) makamlarının Perinçek'in tarihsel-hukuksal bir tartışma açma konusundaki taleplerini haklı olarak reddettiklerini belirtmiştir (Kararın 4.6. maddesi). Benzer şekilde, bugün de, zanlılar,

soykırımı konusunda kesin kanıt bulunmadığı veya pek çok devletin 1915 hadiselerini soykırımı olarak tanımadıkları yolunda karşı görüş ileri sürdükleri takdirde, bu iddiaları dinlenmemelidir. Bu tespitler yüksek yargı kararı gereğince anılan olayların soykırımı niteliği taşıdığı yolunda çok geniş bir mutabakat bulunduğu vakıasını hiçbir şekilde zedelemes. (Kararın 4.4. maddesi)

Federal Mahkeme kararında çeşitli uzman görüşlerine ve kapsamlı raporlara işaret etmiş, örneğin Birleşmiş Milletler Teşkilatının İnsan Hakları Alt Komisyonunun, Avrupa Parlamentosunun ve İsviçre Halk Konseyinin 1915 Ermeni soykırımını tanıyan kararlarına atıfta bulunmuştur.

Özetlenecek olursa, artık, 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni halkına yapılan saldırıların, İsviçre Ceza yasasının (İCY) 261m.4'e göre soykırımı yargısal açıdan kabul edilmiş bir veri sayılır.

Bu durumda, ister zanlılar, ister yargı makamı, kendi kişisel düşüncelerinden bağımsız olarak, söz konusu gelişmelerin, İCY 261m.4 gereğince soykırımı çerçevesine girdiğini kabul etmek zorundadırlar. Zanlı Mercan, davranışı ile Ermeni soykırımını birçok kez sorgulamıştır ve Ermenilerin öldürülmesini tevile çalışmıştır. Zanlılar Kayalı ve Kemahlı, ona bir platform sağlamışlar, böylece Sanık Mercan'ın davranışını önemli ölçüde özendirmişlerdir. Objektif açıdan tüm zanlılar İCY 261m.4 hükümlerine karşı gelmişlerdir

Sübjektif açıdan

Zanlılara, ırkçı davranış suçlaması konusunda ne söyleyeceklerini sordum: Mercan şu cevabı verdi. “Bunu reddediyorum. Bu benim için en ağır suçlamadır. Ben sosyalistim. Ben her zaman ırkçılığa karşı çıktım.” Kayalı da aynı şekilde “Bunu reddediyorum” dedi. Ve Kemahlı “ne ben ne de ötekiler ırkçılık yaptık” dedi. Yasa koyucunun amacı İCY 261m. 4 hükmünün objektif bir şekilde çiğnenmesi durumunda, ırkçı amaçlarla hareket edildiğinin inkâr edilmesinin aklanmaya yetmediğini öngörmektir. Öyle olsaydı, her Yahudi soykırımı inkârcısı cezalandırılmaktan kurtulurdu ve Yahudi düşmanlığını cezalandırmayı öngören madde ölü bir harf olarak kalırdı.

Bu konuda egemen olan kanı, ceza verilmesi için ırkçı niyetin bulunmasının kanıtlanması gerekmediği yolundadır.

Federal Mahkeme Perinçek kararında, Perinçek'in davranışının ırkçı olduğu sonucuna varmıştır.

Sanıkların eylemlerinin ırkçı hareket olmadığı şeklinde tek kalemde ileri sürülecek ifade yetmez.

Bu dava, sona ermiş ve kesinleşmiş karar haline dönüşmüş bulunan Perinçek davası ile doğrudan ilişkilidir. 30 Haziran 2007 tarihli basın toplantısının da ana konusu o davaydı. Perinçek'in zihniyetini yansıtan davranışlar bu davanın tüm zanlıları için de geçerlidir. Bunu daha da ağırlaştırılan husus, zanlıların sadece bu ülkede Ermeni soykırımı konusunda mevcut olan konsensüsü bilerek hareket etmiş bulunmalarıdır.

Perinçek, kendisine karşı açılan soruşturmada, "İsviçre halkına ve İsviçre Uluslar Meclisine yaptıkları yanlış düzeltmeleri için yardım etmek" istediğini belirtmişti. Zanlı Mercan da sorgusunda, kendi açısından "Biz Bay Perinçek ile aynı görüşte bulunduğumuzun altını çizmek istiyoruz" ve "ayrıca Ermenilere karşı yapılan sözde katliam suçlamalarının doğru olmadığı kanısındayım ve biz bunu her yerde söylemek istiyoruz" ve "biz Türk tarihi hakkındaki yanlış görüşün düzeltilmesini istiyoruz" ve "ben tartışmalı olaylar konusunda gerçeği ortaya koymaya çalıştım" demiştir. Zanlı Kayalı da aynı yönde beyanda bulunmuştur. Zanlı Kemahlı da yanlış bilgileri düzeltmek istediğini söylemiş ve "toplumun doğru bilgilenmesini istemekteyiz" demiştir.

Daha önce Perinçek, kendi hareketinin gerekçesini tarihsel bir tartışmaya dayandırmayı başaramamıştı. Bu zanlılar da yapamamışlardır.

Perinçek'in gerekçelerini tekrar eden zanlılar, Ermenilerin eşitliğini bilerek yadsımışlar ve onların insanlık onurunu aşağılamışlardır. Zanlılar kasıtlı hareket etmişlerdir. Mahkeme ırkçı düşünce ile hareket etmedikleri gerekçesini kabul ederek cezalandırma yoluna gitmez ise, zanlılar kendi düşüncelerinin ispatlanmış olduğuna inanacaklardır.

Üç zanlı davranışları ile hem objektif, hem de subjektif açılardan İCY 216 m. 4 fıkrasının öngördüğü koşulları yerine getirmişlerdir. Bu nedenle, 6 Mart 2008 tarihli iddia hakkında suçlu bulunmalıdırlar.

Zanlılar kendilerini saygın ve yüce bir dava için kurban (Martyr) sayıyorlar. Eylemlerini tekrarlamayacakları beklenemez. Bu nedenle, zanlılara sadece bir ihtar cezası verilmesi yetmez.

2) WINTERTHUR MAHKEMESİNİN ALİ MERCAN HASAN KEMAHLI VE ETHEM KAYALI HAKKINDA VERDİĞİ KARARIN ÖZETİ

Frankfurt'ta mukim Türk vatandaşı Ali Mercan ırk ayrımcılığı suçundan,

İsviçre Zürih'te mukim Hasan Kemahlı ile İsviçre Schlern'de mukim Ethem Kayalı ırk ayrımcılığı suçuna iştirak etmekten mahkûm edilmişlerdir.

“Davalı Ali Mercan 1915 yılında vuku bulan olayların soykırımı değil, karşılıklı savaş eylemleri neticesinde vuku bulan trajik olaylar olduğunu ve bu nedenle ırk ayrımcılığı fiilinin oluşmadığını belirtmiştir”
“Mercan’ın suçuna iştirak eden diğer iki davalı bu görüşe esas itibariyle katılmışlar, ayrıca, avukatları vasıtası ile Doğu Perinçek’in düzenlenen toplantıya gelmesini bekledikleri için katıldıklarını, Doğu Perinçek’in katılamayacağı, toplantıdan kısa süre önce belli olunca, desteklerinin onun yerine toplantıya katılan Ali Mercan’a yöneldiğini belirtmişler, eylemlerini önceden tasarlamadıklarını” vurgulamışlardır.

Mahkeme önce Davalı Ali Mercan’ın eyleminin ırk ayrımcılığı olup olmadığını inceleyecek, bu yönde karar alırsa, kendisine yardım eden iki sanığın eylemlerinde taammüt bulunup bulunmadığını ele almıştır.

Kararda savcının şu görüşlerinin altı çizilmiştir:

“Sanık 30 Haziran 2007’de Hotel Zentrum Töss’de 40 dinleyici ve basın mensuplarının önünde Türkçe ve Almanca, Osmanlı İmparatorluğu tarafından Ermeni halkına uygulanan katliamın ve sürgünün, bu ülkede kabul gören tarihsel görüş birliğine rağmen ve genel olarak kabule karşın, soykırımı olmadığını, soykırımı iddiasının bir uluslararası tarihi yalan olduğunu belirtmiştir. Bu iddiasını üç sayfalık bir bildiri ile yazılı olarak ta teyit etmiştir. Oysa, sanık, Ermeni toplumunun kendisini tarihine, özellikle 1915 olaylarına dayanarak tanımlayan bir halk ya da bir etnik grup olduğunu bilmekteydi”

“Sanık, Ermenilere yapılan soykırımını inkar eden ve küçümseyen eylemi bedeni ile şimdiye kadar iki kez mahkum edilmiş bulunan Türkiye İşçi Partisi lideri Doğu Perinçek’in daha önce yaptığı açıklamaları bilinçli olarak savunmuştur.”

“Sanık bu eylemi ile Ermenilerin eşitliklerini sorgulamış ve insanlık onurunu yaralamıştır bunu bilinçli olarak yapmıştır. Bu eylemini, 1915 olaylarının soykırımı olduğu yolunda bu ülkede egemen olan ve İsviçre Ulusal Meclisindeki (Nationalrat) ve uluslararası kurumlardaki görüş birliğine rağmen yapmış, böylece bilinçli olarak yasaya aykırı davranışta bulunmuştur.”

“İrk ayrımcılığı İsviçre Ceza Yasasının 261 Ek maddesinin 4 fıkrasına göre cezalandırılacak bir eylemdir. Kim yazı ile sözle, eylemle veya başka şekilde bir kişiyi ya da kişilerden oluşan grubu, ırkı etnik veya dinsel aidiyet nedeniyle, insanlık onurunu zedeleyecek şekilde aşağılarsa ya da onlara ayrımcılık yaparsa veya herhangi bir nedenle, kabaca

küçümserse veya bu eylemleri haklı göstermeye teşebbüs ederse veya soykırımını veya insanlığa karşı başka bir suçu inkâr ederse suç işlemiş olur.”

“Ali Mercan olayların Ermenilere karşı soykırımı değil karşılıklı öldürmeler olduğunu, ayrıca insanların hastalıktan ve açlıktan öldüğünü söylemiştir. Ona göre, Ermeniler o dönemde Rusya, Fransa ve İngiltere gibi emperyalist güçler tarafından kullanılmışlardı”.

“Savunma, İsviçre Federal Anayasasında kayıtlı fikir ve bilim özgürlüğüne değinmiş, eyleminin suç olmadığını savunmuş, 1915 yılında Doğu Anadolu’da vuku bulan olayların serbestçe tartışılmasını istemiş, bu olayların yeterince incelenmemiş bulunduğunu ve sıradan bilgi sahibi kesim tarafından soykırımı olarak tanımlandığını vurgulamıştır. Ona göre “Bu konuda gerçeğin ne olduğunu tarihçiler ve uzmanlar söyleyebileceklerdir.” Sanık, uluslararası hukuk açısından geçerli bir soykırımı kararı bulunmadığı cihetle, bu eylemin ceza Kanununun 261 maddesi çerçevesine girmediğini belirtmiştir. Savunmaya göre :“Her ne kadar 1985 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Alt Komisyonu Doğu Anadolu’da 1915 yılında vuku bulan olaylarının soykırımı olduğu saptamasını yapmış ise de bu tarihsel inceleme yapılmadan söylenmiş, olan ifadesini bulmuş olan bir siyasal söylemdir. Bu konuda Ermenistan ile Türkiye arasında görüşmeler yapılmaktadır. Nihayet mahkeme tarihsel konularda karar verme konusunda yetkili değildir.”

7) Mahkeme, Ceza Kanununun 261 maddesinin sadece Nasyonal Sosyalistlerin suçlarını değil tüm soykırımlarını kapsadığı görüşünü benimsediğini açıklamıştır

8) Mahkeme, kararlarının, araştırmaların ve hukuk öğretisinin Holokost’un inkarının bir ceza davasında ispatlanmasına gerek bulunmayan herkes tarafından doğru olarak kabul edilen tarihsel gerçek (*von der Allgemeinheit wahr erwiesenen anerkannte historische Tatsache*) olduğunu belirtmiştir. Bu durumda mahkemenin tarihçilerin çalışmalarına başvurmasına gerek yoktur. Holokost’un inkarının cezalandırılması esası, yargıcı başka soykırımlarının inkarı durumunda yönlendirecektir. Bu durumda ispatlanması gereken husus, davalı tarafından inkar edilen vakada genel uzlaşma bulunup bulunmadığının saptanmasıdır.

Federal Mahkeme Doğu Perinçek hakkında verdiği kararın 4.1 ve 4.2 maddesinde Lozan Mahkemesinin tespitlerinin keyfi olmadığı sonucuna varmıştır. Mahkeme, görevinin tarih yazmak olmadığını, işinin, bu konuda bir

karar vermeden önce, soykırımının bilinen ve kabul edilen ve hatta ispatlanmış olup olmadığının tespiti olduğunu belirtmiştir.

Lozan Mahkemesi kararında, sadece siyasal tanımaya dayanmamış, 1915 olaylarının soykırımın olarak nitelenmesi hakkında toplumda geniş mutabakatın bulunduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde İsviçre Ulusal Meclisinin 16 Aralık 2003 tarihinde aldığı soykırımını tanıma kararı ile ilgili görüşmelerde “Ermenilere yapılan soykırımı ve Shoah” başlıklı uluslararası araştırmaya işaret edilmişti (Lang’ın konuşması) . Nihayet, Ermenilere yapılan soykırımı, uluslararası ceza hukuku ve soykırımı araştırmaları konusundaki literatürün “klasik” örneğidir (Marcel Alexander Niggli, *Rassendiskriminierung*, 2 basım. Zürih 2007)

Dosyada bu verilerin reddini sağlayacak dayanak bulunmamaktadır. Bu durumda, savunmanın, 1915 yılında vuku bulan olayların tereddüt edilemeyecek şekilde soykırımı olmadığına ve soykırımının genelde kabul edilen bir gerçek sayılmayacağına dair itirazı dayanaksızdır. Tarihçiler arasında Ermenilere soykırımı suçu işlendiğinin tanınması hakkında geniş bir görüş birliği vardır. Bu siyasal nitelikli tanıma çok sayıda ulusal ve uluslararası örgüt ve kurum tarafından dile getirilmektedir.

Sanığın inkâr ettiği 1915 olayları İsviçre Ceza Kanununun 261 ek fıkra 4 bağlamında tereddüt edilemeyecek biçimde soykırımı çerçevesine girdiğinden bu Ceza Davasında ayrıca kanıt gösterilmemiştir. Ayrıca kanıt toplanmasına da gerek bulunmamaktadır.

9) Bölüm III.1.d/bb ve d/cc ve d/dd ve d/ee

Sanık, Doğu Perinçek’in bu konudaki sözleri nedeniyle mahkum edildiğini bilmekte olmasına rağmen yasaya karşı hareket etmiştir. Sanık bu eyleminde ırk ayrımcılığı saiki ile mi hareket etmiştir? Yoksa ırk ayrımcılığı soykırımının inkarı fiilinin içinde esasen bulunmakta değil midir ve bu nedenle ırkçı saik bulunduğunun ayrıca kanıtlanmasına gerek var mıdır? Bu konuda doktrin ve yargı kararlarında görüş birliği yoktur. Federal Mahkeme bu nedenle kararında konuyu açık bırakmıştır. Doktrine göre soykırımının inkârı saiktan ayrı olarak ele alınmalıdır. Zira ırkçı gerekçelerle olmasa da ulusalcılık nedeniyle böyle bir durumun ortaya çıkması halinde soykırımı suçunun inkarı cezazsız kalır.

Üç sanık ta ırkçı dürtüyle hareket etmediklerini, amaçlarının tarihe açıklık getirmek olduğunu belirtmektedirler. Ancak 22 Haziran 2007 olayları incelendiğinde sanıkların Türkiye’yi daha iyi bir imge altında göstermek istedikleri, bunu yaparken Ermenilerin eşitliğini zedeledikleri görülmektedir. Olay popülist biçimde gerçekleştirilmiştir. “Hepimiz Perinçekiz” “Ermeni

soykırımı bir uluslararası yalandır” şeklinde pankartlar asılmıştır. Bunun ciddi bire tarihsel tartışma ortamı ile ilişkisi yoktur. Sanıkların aksi yöndeki beyanları kendilerini korumağa yöneliktir. Her üç sanık ta ayrımcılık dürtüsü ile hareket etmişlerdir.

3) İSVİÇRE FEDERAL MAHKEMESİNİN HAKLARINDAKİ MAHKÛMİYET KARARINI TEMYİZ EDEN ALİ MERCAN, HASAN KEMAHLI VE ETHEM KAYALI HAKKINDA VERDİĞİ RED KARARI

Haklarında 16 Ekim 2008 tarihinde İsviçre'nin Winterthur Mahkemesi tarafından ırk ayrımcılığı suçundan verilmiş mahkûmiyet kararı, Ali Mercan, Hasan Kemahlı Ve Ethem Kayalı tarafından temyiz edilmiştir. Bu başvuru Zürih Eyalet Temyiz Mahkemesi tarafından 9 Şubat 2010 tarihinde reddedilmişti. Davalılar avukatları Dr. Tarkan Göksu vasıtası ile mahkûmiyet kararını İsviçre Federal Mahkemesine taşımışlardır. İsviçre Federal Mahkemesi (İFM) 16 Eylül 2010 tarihinde bu talebi reddetmiştir.

Soykırımının inkârı ve kabaca küçümsenmesi suçunun kasıtlı işlenmesi gerekir; bu olayda ırk ayrımcılığı kastı bulunmamaktadır. Bu olaya ayrımcılık kastı yapıştirilacak olursa, bunun sonucu tüm tarihsel araştırmaları dondurmak olacaktır.

Davacıların (Mercan-Kemahlı ve Kayalı'nın) gerekçeleri:

1915/1916 yıllarında Doğu Anadolu'da vuku bulan olaylar soykırımı olarak nitelendirilemez. Ermeni soykırımı vakiası (iddiası) yeterince araştırılmamıştır. Ermeni olayları hiç bir şekilde Holokost ile kıyaslanamaz. Bir şeyin inkar edilebilmesi için vakianın tartışılmaz sayılması gerekir. Olayların bir uluslararası tarih araştırma komisyonuna havale edilmiş bulunması muvacehesinde mahkemenin bu komisyonun yapacağı çalışmadan önce kanaat açıklanmaması gerekir. İsviçre'nin aracılığı ile iki Devlet bir uluslararası tarih komisyonu kurarak 1915 olaylarını inceleme kararını almışlardır. Bundan Ermeni soykırımının tartışmasız olmadığı sonucu çıkar. Bu nedenle 1915 olayları soykırımı ya da insanlığa karşı suç çerçevesine girmez. Ayrıca bu konuda uluslararası hukuk bağlamında alınmış bir karar yoktur.

Soykırımının inkârı ve kabaca küçümsenmesi suçunun kasıtlı işlenmesi gerekir; bu olayda ırk ayrımcılığı kastı bulunmamaktadır. Bu olaya ayrımcılık kastı yapıştirilacak olursa, bunun sonucu tüm tarihsel araştırmaları dondurmak olacaktır.

Bu alandaki hukuksal tartışmanın kilit noktası, soykırımının inkârının, ırk ayrımcılığı kastı bulunmadan yapıp yapılamayacağıdır.

Mahkûmiyet kararını bozmayı reddeden İsviçre Federal Mahkemesinin gerekçeleri

İsviçre Ceza Yasasının 261 bis 4 maddesi, kişinin ya da grubun ırksal, dinsel veya etnik kimliği nedeni ile küçük düşürülmesi veya ayrımcılığa tabi tutulması veya bu nedenlerden biri ile soykırımının ya da insanlığa karşı başka suçların inkarı, kabaca küçümsenmesi veya bu eylemleri haklı gösterilmesi halinde üç yıl hapis veya para cezasına mahkum edilmesini öngörmektedir. 261/4 maddesi değerlendirilirken, Anayasa ve Sözleşme (AİHS) tarafından güvence altına alınmış bulunan düşünce ve düşünceyi ifade özgürlükleri hesaba katılmalıdır.

İsviçre Federal Mahkemesi, Doğu Perinçek'in, 2005 pek çok konuşmasında Ermenilere karşı yapılan soykırımını uluslararası ve tarihsel bir yalan olarak niteleyen davasını kısa süre önce ele almıştı. Perinçek, 1915/1916 olaylarının gerçekten soykırımı olarak nitelendirilmesi hakkında Kanton Mahkemesinin yeterli inceleme yapmadığını iddia etmişti. İFM 19 Aralık 2007 tarihli kararında, Mahkemenin görevinin tarihsel araştırma yapmak olmadığını vurgulamıştır. İFM soykırımı nitelemesi konusunda, hem kamu oyunda, hem de bilim dünyasında 1915/1916 soykırımı olarak sınıflandırılması hakkında çok geniş bir konsensüs (oydaşma) bulunduğunu belirtmişti. Oydaşma ittifak anlamına gelmez. Bazı münferit Devletler Ermenilere soykırımı yapıldığını alenen kabul etmemiş veya bu soykırımını kınayan kararlara lehte oy vermemiş olabilirler. Ancak bu durum özellikle bilim dünyasında var olan uluslararası oydaşmanın sorgulanması için yeterli değildir. Zira sözü edilen tutumlar, siyasal mülâhazalar sonucunda oluşmuş olabilirler ve o Devletlerin tarihsel olayları gerçekten onayladıkları anlamına gelmez.

Aynı nedenle Ermeni soykırımının uluslararası hukuk tarafından saptanmamış (karara bağlanmamış) bulunduğu gerçeği ve İsviçre'nin 1915 olaylarının açığa çıkarılması ve araştırılması için bir uluslararası eksper komisyonu kurulmasını desteklemesi de önemli değildir. Bir diyalogun başlatılmasına destek vermek, soykırımının yadsınması olarak yorumlanamaz ve 1915 olaylarının soykırımı olarak kabul edilmesi hakkında özellikle bilimsel alandaki oydaşma ve genel kabul görme konusundaki tespiti sorgulama sayılamaz.

İsviçre Federal Mahkemesi daha önce, Perinçek'in taammüden ve ırkçı gerekçelerle hareket ettiğini kabul etmişti. Ermeni toplumu kendisini 1915 'de vuku bulan tarihsel olaylarla tanımlayan bir halk ya da bir etnik gruptur. Bundan dolayı, Ermenilere yapılan soykırımını inkâr etmek ya da Perinçek tarafından

ileri sürüldüğü gibi, Ermeni halkının Türk halkına saldırdığını savunmak, anılan toplumun mensuplarının kimliğine bir saldırı teşkil eder. Perinçek'in tutumu tarihle yüzleşmek değildir; eylemi ırkçı ve etnik ayrımcılık çerçevesine girer. Perinçek'in mahkum edilmesi düşünce özgürlüğünü ya da düşünceyi ifade özgürlüğünü zedelememektedir. Perinçek, soykırımının inkârının cezalandırılacağını biliyordu ve tutumunu hiç bir zaman değiştirmeyeceğini beyan etmişti. Ermeni soykırımını bir uluslararası yalan olarak niteledi ve 1915 olaylarının soykırımı olarak sınıflandırılmasını reddetti. Bundan da amacının İsviçre'de kendini isteyerek mahkûm ettirmek olduğu anlaşılmalıdır.

Mercan, Kemahlı ve Kayalı'nın durumu da bundan farklı değildir. Onlar da Ermeni soykırımının yalan olduğunu belirttiler ve 1915 olaylarının perde arkasını Türk halkına karşı bir saldırı olarak nitelediler. Orada olduğu gibi burada da adı geçenler, ellerinde imkân olursa sözlerini benzer toplantılarda tekrar edeceklerini ifade ettiler. Mercan, İsviçre'ye Perinçek'in görüşlerini savunmak için geldiğini, "ben Doğu Perinçek'im, hepimiz Doğu Perinçek'iz sözleri ile belirtti. Bazı tarihçilerin veya hukukçuların basılı medyada, soykırımının bilinen bir gerçek (Notorietaet) olmadığı yolundaki görüşleri, toplumda ve özellikle bilim alanında mevcut genel kanıyı sarsmaz ve uluslararası alanda mevcut bulunan konsensüsü (oydaşmayı) değiştirmez. 2004 ve 2006 yılları arasında Ermeni soykırımı konusunda on altı kitap yayımlamıştır ve bu konu ile doğrudan ilgili olan Devletler vakıalarının gün ışığına çıkarılması için bir uluslararası tarih komisyonu kurulmasını kabul etmişlerdir. Tarihsel olayların incelenmesi, soykırımının inkarı değildir ve 1915 olaylarının soykırımın olarak nitelenmesi konusunda mevcut olan çok geniş oydaşma İsviçre Ceza kanununun 261/4 maddesinde öngörülen cezayı haklı kılar. 1915 olaylarının soykırımı olarak nitelenmesi hakkındaki oydaşma keyfi değildir.

İFM bidayet mahkemesinin ırkçı amaçlı eylem görüşüne katılmaktadır; soykırımının inkârı ırk ayrımcılığı sayılır.

Temyize başvuran, mahkûmiyetine neden olan konuşmasını bir tarihsel tartışma çerçevesinde yapmamıştır, bu nedenle tutumu tarihsel bir araştırma çerçevesine girmez. Katliamın ya da Ermeni soykırımının yalan olduğu konusunda yüzden fazla kitap yazıldığı ifadesi de bir şey değiştirmez. Perinçek örneğinde olduğu gibi davalılar da Ermenileri Türk halkına karşı saldırgan olmakla suçlamışlardır. Bunu yaparken, Ermeni halkının kendilerini 1915 olayları ile tanımladıklarını bilmekteydiler ve bu nedenle ırkçı motiflere sahip oldukları anlaşılmıştır. Davalılar, Ermeni soykırımını inkar etmeyi önceden planlamışlardır.

Ermenilere yapılan soykırımının uluslararası tarihsel bir yalan olduğunun ileri sürülmesi ve 1915 olaylarının soykırımı olarak nitelenmesinin reddi ile Ermenilerin saldırgan taraf olarak belirtilmesi, kamu huzurunun açıkça

bozulması ve Ermeni toplumunun mensuplarının insanlık onurunun zedelenmesi sonucunu vermiştir. Bu eylemin cezalandırılması, demokratik bir toplum için gerekli olan kamu güvenliğinin korunması, düzenin sağlanması ve ahlakın korunması bakımından gereklidir. Bu cezanın AİHS'nin 10 maddesi ve İsviçre Anayasasının 16 maddesi tarafından güvence altına alınmış bulunan düşünceyi ifade özgürlüğüne karşı değildir. Ayrıca davalı, İsviçre'de ceza görme konusunda bilinçli olarak hareket etmiştir. Temyiz talebi 16.09.2010 tarihinde reddolunmuştur. Mahkum olan Türk vatandaşlarının AİHM nezdinde itiraz davası açacakları duyumu alınmışsa da, bugüne kadar somut bilgiye ulaşamadık.

BÖLÜM IX

ERMENİ ASILLI ABD VATANDAŞLARININ SİGORTA ŞİRKETLERİNDEN TAZMİNAT TALEPLERİ VE ABD MAHKEMELERİNDE AÇTIĞI DAVALAR²⁶⁻²⁷

1) Ermenilerin Sigorta Şirketlerine yönelttikleri dava açma tehditleri

Ermeni örgütleri, tazminat taleplerine hukuksal dayanak sağlamak için, siyasal destek bulabildikleri Fransa ve ABD'de (örneğin Kaliforniya'da) tezgâhladıkları hukuksal alt yapı çalışmalarının yeterli kıvama ulaştığı sonucuna varmış olacaklar ki, avukatları vasıtası ile önce Fransız ve Amerikan sigorta şirketlerine yaptırılmış bulunması muhtemel sigorta poliçeleri karşılığında para sağlamak için -dava açacakları tehdidi ile- şirketlerle pazarlık yapmışlardır. Bu arada AXA ile New York Sigorta şirketi yöneticileri -tehdit ile- baskı altına alınmış ve -dava açılmadan- Ermeni avukatlara ödeme yapmaları sağlanmıştır. Ermeni avukatları, Sigorta şirketlerine yöneltilen dava tehditleri sonucunda sağladıkları tazminatları, Ermeni hak sahiplerine değil, kurdukları sahte sivil toplum örgütleri vasıtası ile kendi hesaplarına aktarmışlardır. Avukatlar bu nedenle birbirlerine düşmüşler, karşılıklı davalar açmışlardır. Bu davalar ilerledikçe yaptıkları sahtekarlık su yüzüne çıkmış ve mahkeme aldıkları paraları hak sahiplerine iade etmelerini istemiştir.²⁸

26 Aslan Yavuz Şir, (2012) "Diaspora Ermenileri ve ABD Mahkemelerindeki Girişimleri"; *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, No.41 S.113-140; Pulat Y. Tacar, (2011) "Türkiye'ye Karşı Hukuk Savaşı. Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Açtıkları davalar" *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 10 Yıl, Özel Sayı N.37-38

27 The Armenian Weekly sitesinde 27 Aralık 2010 tarihinde "Dava edeceğiz " başlığı ile yazan Geren Yegharyan adlı Ermeni ABD mahkemelerinin kendileri için çok uygun bir zemin olduğunu belirtiyor, *Armenian Weekly* <http://www.armenianweekly.com/72010/12/27/yegharian-we%e2%809911-sue/?utm>

28 Amanda Bronstad, *The National Law Journal*, June (Haziran) 13, 2012 Çeviri: "Yargıç, soykırımı dosyasında, avukatlara aralarındaki uzlaşmazlığı iki hafta içinde sonuçlandırmaları için süre verdi. Avukat 300.000 dolarlık ödemeyi hak sahiplerine yapmak zorunda."

2-A) New York “Life Insurance” sigorta şirketinin ödediği tazminat

Ermeni derneklerinin avukatları, Şubat 2004’te New York “Life Insurance” Hayat Sigortası Şirketinden dava açma tehdidi ile 20 milyon dolar sızdırmışlardır.²⁹ Ancak aldıkları bu paranın büyük bölümünü kendi hesaplarına geçirmişlerdir.

2-B) Fransız “AXA” sigorta şirketinin ödediği tazminat

Fransız AXA sigorta şirketi ile yapılan pazarlıklarda, baskılara boyun eğen AXA sigorta şirketi³⁰ anlaşma yoluyla Ermenilerin avukatlarından 17,5 milyon dolar ödemeyi kabul etmiştir. Bu paranın 3 milyon doları Fransa’daki Ermeni derneklerine transfer edilecekti. 11 milyon doları ise sigorta poliçesi sahiplerine ödenmek üzere bir fona aktarılacaktı, 3 milyon dolar ile giderler karşılanacaktı. Varılan uzlaşmaya göre, tazminat talep edenler, AXA’nın web sayfasında kendi adlarını ya da atalarının adını arayacaklarmış. Sonuçta, avukatların ne kadar parayı “hortumladıkları”, varsa sigorta poliçesi sahiplerine ne ödeme yapıldığı belli değildir. Ancak, diaspora Ermenileri arasındaki söylentiler, bu işten avukatların zengin olduğu, az sayıda hak sahibinin eline bu “hokus –pokus” sonunda çok az para geçtiği yolundadır.³¹

Son olarak, 28 Nisan 2011 tarihinde ABD’de Federal Savcı yasal olmayan kazanç sağlandığı ihbarı üzerine, Geragos ve Kabateck adlı avukatların en geç 12 Mayıs 2011 tarihine kadar tüm dosyaları Savcılığa teslim etmesini talep etmiştir.³² Bu konudaki ihbar Geragos’un eski ortağı olan Yeghiayan’dan gelmiş. Geragos-Kabateck te Yeghiayan’a karşı dava açmıştır. Bu örnek bazı avukatların Ermeni tazminat talepleri konusunu kişisel kazanç sağlama olanağı olarak gördüklerinin, yağmadan yeterince pay alamamaları üzerine birbirlerine girdiklerinin kanıtıdır.³³ Bu dava sürecinde, AXA Sigortasından Ermeniler

29 Bunların avukatları Yagciyan, ve Ortakları, Geragos ve Geragos ile Kabateck Brown Keller. 20 milyon doların bir tavan olduğu ve poliçe sahibi Ermenilerin taleplerinin bunun çok altında kaldığı, sağlanan paranın büyük bölümünün avukatlara kaldığı söylentileri çok yaygın. Kime ne kadar tazminat ödendiği açıklanmış değil.

30 AXA şirketinin başkanı Claude Bebear’a Ermenilerden binlerce mesaj yollandığı, tehdit edildiği ve Fransız siyasal partilerinin de kendisine baskı yaptığı gazetelerde yer aldı. ABD’de ki Ermeniler bu konuda kendilerine az ödeme yapılmasından şikayetçi oldular, hakça dağıtım istediklerine işaret ettiler. www.armeniansdiaspora.com/showthread.php?39473-ANCA-on-AXA-Settlement

31 Yegharyan (bir önceki dipnotta anılan referans): *NY Life ve AXA zaferleri mükemmel değildi. Avukatlara ödenen paralar sorgulandı. Sigorta sahiplerinin varisleri ellerindeki sigorta poliçelerine oranla çok cüzi bir miktar verilerek aldatıldı; durum bu nedenle kuşku yarattı.... Avukatların paramızı turtulmasını aşgariye indireceğimizden emin olmamız lazım. Benim ailemin AXA sigortadan talebi de kabul edilmedi. Ret nedeni konusunda hiç bir açıklama yapılmadı. Başkalarının durumu da aynı. Bu uygulamalar kabul edilemez ölçülere ulaştı ve toplumumuzun daha ileride açılacak davalara katılımı bundan olumsuz etkileyecektir.”*

32 http://www.law.com/jsp/article.jsp?id=1202492829090&Attorneys_Ordered_to_Prod...

adına aldıkları tazminatı özel hesaplarına geçiren avukatlar, kendi aralarında 24 Temmuz 2013 tarihinde anlaştıklarını açıklamışlar ve bu husus ABD'deki Ermeni Haber Ajansı tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. Bu duyuruda şöyle denilmektedir: “Vartkes Yeghiayan Hukuk Bürosu ile Geragos-Geragos şirketine bağlı Kabateck Brown Kellner Şirketi, AXA Sigortasından Ermeni Soykırımı mağdurları için sağlanan meblağların dağıtımı konusunda federal yargıya da taşınmış olan aralarındaki ihtilafı karşılıklı anlaşma suretiyle çözmüşlerdir. Gerekli ödemeler hak sahiplerine yapılacaktır.” Bu makale yazıldığı tarihte “Ermeni mağdurlara” ödeme yapılmamıştı.

2 C) Movsessian- Arzumyan / Alman Victoria ve (MUREA) Münih Reassürans -Victoria Sigorta Şirketleri Davası³⁴

Alman Münchner Reassürans şirketi Ermeni avukatların tehdit ve baskılarını reddetmiştir. Bunun üzerine Ermeni avukatları dava açmışlardır. Arzumyan-Movsesyan davası olarak bilinen bu dava yıllarca sürmüştür.

06.06.2007 tarihinde yerel mahkemenin yargıcı Chris Schneider Ermeni avukatların lehine karar vermiştir. Bu karar 9. Bölge Temyiz Mahkemesine taşınmıştır. 3 yargıçtan oluşan temyiz mahkemesi yerel mahkemenin kararını bozmuştur (20.08.2009) Mahkemenin gerekçesi, Eyalet özel hukuk usulü yasasının, **ABD yürütme erkinin kararı karşısında öndegeli mi bulunmayacağıdır.**³⁵

Ancak, Temyiz mahkemesi bu kararını adli sicile yazdırmadan önce, yargıçlardan biri üzerine -daha sonra adliye çevrelerince skandal olarak nitelenen- baskılar yapılmış, özetle v Harry Pergerson adlı yargıç, Judy Nelson adlı diğer yargıcı “etkilemiş”, yargıç Nelson oyunu karşı yönde değiştirdiğini ve yerel mahkemenin kararını onayladığını açıklamıştır. Bunun üzerine dava 32 bölge yargıcının kendi aralarından seçtikleri 12 yargıcın tümünün katıldığı -en banc adıyla bilinen- üst temyiz kuruluna taşınmıştır. O kurulda Yargıç Harry Pergerson'un yanlı ve yargıya siyaset bulaştıran tutumu eleştiri konusu olmuştur. Sonuçta 12 yargıç ittifakla Arzumyan-Movsesyan davasını reddetmişlerdir. Ancak dava burada da sonuçlanmamış, Ermeni avukatlar

33 Amanda BRONSTAD, *The National Law Journal*; June (Haziran) 2012 sayısında bu konudaki skandal dile getirilmiştir. Özetle, AXA şirketinin ödediği 17,5 milyon doların 2,8 milyon doları buharlaşmış, Perseg Kartalyan adlı kişinin açtığı iki hesaba kaydırılmıştır. Mahkeme ilk aşamada 2,1 milyon doların iadesi kararını vermiştir.

34 *United States Court of Appeals for the Ninth Circuit* No. 07-56722 .D.C. No. CV-03-09407-CAS-JWJ Argued and Submitted December 8,2008-Pasadena, California, Filed December 10,2010

35 “ABD dış politikası, Kaliforniya'nın bazı hayat sigorta poliçelerinin zaman aşımı süresini uzatan yasal düzenlemelerinin üstündedir... Federal Hükümet, Birinci Dünya savaşı sırasında ölen Ermenilerin kayıplarını soykırımı olarak tanımlamak suretiyle bilinçli bir seçim yapmıştır. 9. Bölge mahkemesi Kaliforniya yasasının bu dış politika kararına karşı olamayacağı kararını vermiştir.” <http://www.allbusiness.com/legal/trial-procedure-statute-limitations/13008404-1.html>

davayı Yüksek Temyiz Mahkemesine götürmüşlerdir. Yüksek Temyiz Mahkemesinin Başkanı, -aşağıda özeti verilen siyasi gerekçeler hakkında- ABD Başkanının tutumunu Başsavcıdan sormuştur. Başsavcı kendine verdiği cevapta, davada ileri sürülen -Ermeni soykırımının ABD tarafından tanınıp tanınmadığına ilişkin- konunun ABD Federal Hükümetinin yetkisi altında bulunduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine, Federal Temyiz Mahkemesi konunun içeriğinin yargıda ele alınmamasına karar vermiş, 12 yargıçtan oluşan *en banc* mahkemenin kararını onaylamıştır.³⁶ Bu nihai yargı kararı, Ermenilerin tazminat ve iade taleplerine dayanarak sağlamak istedikleri hukuksal yapının çökmesi anlamına gelmektedir.

3) Poochighan yasası

3A Zaman aşımını ertelemek amacı ile Kaliforniya Sivil Hukuk Usul Yasasına (KSHUY) eklenen 354.4 ve 354.45 maddelerinde Ermeni soykırımı tanımı

Konuyu daha iyi kavramak için Ermenilerin kendilerine hukuksal dayanak olarak oluşturmak istedikleri **Poochighan Yasasını irdelememizde yarar vardır.**

36 ABD Yüksek Mahkemesi Başsavcısının 11 Mayıs 2013 tarihli mektubu ile Ermeni taleplerinin reddini istemesi: Ermenilerin avukatları bu davayı ABD Yüksek Mahkemesine taşımışlardır. Ancak, ABD Başsavcısı, Yüksek Mahkemeye 11 Mayıs 2013 tarihinde bir yazı yollayarak, ABD Yüksek Mahkemesinin, yukarıda sözü edilen 23 Şubat 2012 tarihli kararla ilgili bu başvurunun reddini istemiştir (Harut Sassounian, *California Courier* 4 Temmuz 2012) 22 sayfalık bu yazıda ABD Başsavcısı, “Kaliforniya yasasının, yaklaşık bir yüzyıl önce vuku bulmuş olan siyasi yönden tartışmalı olaylar konusunda kendi geleneksel yetki alanını düzenleyen temelleri aştığını; sigorta poliçelerine ilişkin zaman aşımı süresinin Ermeni soykırımı gerekçesi ile uzatılmasının ABD Hükümetinin dış politikayı idare etme yetki alanına -tesadüfi ve dolaylı olmaktan daha fazla bir müdahale sayılması gerektiğini; *en banc* yargılamaya göre, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki olayların dünyanın her yanında ateşli biçimde tartışılan bir dış politika konusu olmaya devam ettiğini; Türkiye’nin de bu konuya büyük önem atfettiğini; Kaliforniya Sivil Hukuk Usul Yasasının 354.4 maddesinin dış politika ile doğrudan ilişkisi bulunduğunu ve Hükümetin bu alanda yürüttüğü dış politikaya olumsuz etki yapacağını” vurgulamıştır. Sözü edilen yazıda, “ABD Hükümetinin I. Dünya Savaşından sonra ABD vatandaşlarının kimi tazminat taleplerini çözümlmek için girişimlerde bulunduğu, bu bağlamda ABD ile Türkiye arasında tazminat taleplerini sonuca bağlayan Ankara Anlaşmasının yapıldığı, bu Anlaşmaya göre iki Hükümetinin ABD vatandaşlarının taleplerini incelemek için bir Komite oluşturduğu, bu Komitenin yaklaşık 2500 tazminat (Osmanlı vatandaşı olanların) tazminat taleplerinin ABD tarafından ileri sürülemeyeceği anlaşıldığı için, bundan vazgeçildiği; Türkiye’nin üzerinde uzlaşılın tazminatı ödediği ve bu ödeme sonucunda sorunun nihai olarak çözümlenmiş olarak sayılması hususunda anlaşmaya varıldığı belirtilmiştir. (Ankara Anlaşması konusunda, aşağıda Nielsen Raporu bölümünde ayrıntılı bilgi sunulmuştur) Yazıda I. Dünya Savaşından sonra ABD ile Almanya arasında akdedilen Berlin Anlaşmasına ve -Lozan Anlaşmasından sonra ABD ile Türkiye arasında yapılan ancak ABD Senatosu tarafından onaylanmayan- 6 Ağustos 1923 tarihli ABD-Türkiye Lozan Anlaşmasına da değinilmiş, bu Anlaşmanın “*Ermeniler dahil, azınlıkların korunması konusunda*” hüküm içermediği ve bu durumun Anlaşma müzakere edilirken verilen ödümlerden biri olduğu, (ABD) Lozan Anlaşması Senato tarafından onaylanmamakla birlikte, bu tutumun “ABD’nin başka ülke vatandaşları hakkında müdahalede bulunmama konusunda bilinçli bir kararının varlığına işaret etmesi açısından önem taşıdığını” açıklanmıştır. Başsavcı sonuç olarak, Ermeni davacıların taleplerinin reddini istemiştir. ABD Başsavcısının bu davadaki Ermeni taleplerine nihai darbeyi indirdiği düşünülen yukarıda anılan ayrıntılı mütalaası, Ermenilerin ABD’de açtıkları ve açmak isteyecekleri tazminat davalarının reddi bağlamında son derecede önemli bir yargısal dayanaktır.

ABD’de Kaliforniya Eyalet Meclisi, o Eyalette yaşayan çok sayıda Ermeni örgütünün girişimi ve baskısı ile Kaliforniya Sivil Hukuk Usulü Yasasının (KSHUY) zaman aşımına ilişkin 354.4 ve 354.45 maddelerini değiştirmiştir. Buna yasa, değişikliği öneren kişinin adı ile anılır. KSHUY 354.4 maddesi “Ermeni soykırımı mağdurlarının” sigorta alacakları ile ilgilidir. KSHUY 354.45 madde ise “Ermeni soykırımı mağdurlarının” banka alacakları, mevduat

Aynı yasada birbirini izleyen iki maddede, aynı konuda, iki farklı tanım getirilmiş bulunması, o yasanın ne derecede keyfi olduğunu kanıtlar. Bu tanıma göre eceli ile ölen de, yaralanan da, Osmanlı topraklarından Müslüman Osmanlıları öldürüp kaçan da soykırımı mağduru sayılmaktadır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğunda ölen, yaralanan, malı zarar gören v.b. her şahıs (Ermeni olsun olmasın, Rum olsun, Kürt olsun, Arap olsun, Türk olsun istisnasız herkes) Ermeni soykırımı mağduru ilan edilmiştir.

alacakları ve “yağmalanan mallarının” Bankaya yatırılan bedellerine ilişkindir. Her iki madde de tanımlar içerir. Ancak, aynı kavram, birbirini izleyen iki maddede farklı kaleme alınmıştır. Siyasal amaçla yapılan eyalet kanunu değişikliği, bu alanda oynanan oyunu ortaya çıkarmaktadır.

3B) KSHUY Soykırımı mağduru tanımı

i) KSHUY 354.4 maddeye göre “**Ermeni soykırımı kurbanı**” Osmanlı İmparatorluğunda **1915-1923** (dahil) - döneminde yaşamakta

iken, ölen, sürgüne yollanan ya da “**zulme uğramamak için kaçan**”, ataları **Ermeni ya da başka** olan herhangi bir kimsedir”.

ii) KSHUY’nin 354.45 maddesinde ise “Ermeni soykırımı kurbanına” farklı bir tanım getirilmiştir. Buna göre “**Ermeni soykırımı kurbanı, Osmanlı İmparatorluğunda 1890-1923** (dahil) döneminde yaşamakta iken ölen, **yaralanan veya malı zarar gören**, sürgüne yollanan ya da zulme uğramamak için kaçan, ataları Ermeni ya da başka olan herhangi bir kimsedir”

Aynı yasada birbirini izleyen iki maddede, aynı konuda, iki farklı tanım getirilmiş bulunması, o yasanın ne derecede keyfi olduğunu kanıtlar. Bu tanıma göre **eceli ile ölen de, yaralanan da, Osmanlı topraklarından Müslüman Osmanlıları öldürüp kaçan da** soykırımı mağduru sayılmaktadır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğunda ölen, yaralanan, malı zarar gören v.b. **her şahıs** (Ermeni olsun olmasın, Rum olsun, Kürt olsun, Arap olsun, Türk olsun istisnasız herkes) Ermeni soykırımı mağduru ilan edilmiştir. Sevres Anlaşması yapılırken Ermenileri temsil eden Bogos Nubar Paşa tarafından Osmanlı’ya karşı bilfiil savaştıkları açıklanan – yani hukuken Savaşan Taraf olan-Ermeniler de böylece Ermeni soykırımı mağduru tanımına sokulmuştur. Oysa

1948 Soykırımı Sözleşmesi yapılırken, savaşan gruplar ile siyasi gruplar, Sözleşmenin koruması dışında çıkarılmıştır.

Yasada geçen, “**O dönemde zulme uğramamak için kaçan**” terimi de çok geniş kapsamlıdır. O tarihlerde Osmanlı topraklarını terk edenlerin soyundan geldiğini ileri süren herkes açılacak davalara katılabilecektir.

3C) ”Sigortacı”, “Banka”, “Bankaya yatırılmış servet”, “Yağmalanan mal” tanımları

i) 354.4. maddede, “sigortacının” Kaliforniya Eyaletinde... iş yapan hayat, mal, sorumluluk, sağlık, çeyiz... ve başka sigortaları **1875-1923** arasında Avrupa’da veya Asya’da satan sigorta şirketi anlamına geldiği belirtilmektedir. Böylece sigortanın süre kapsamı genişletilmiştir. (Anlaşılan, Ermenilerin avukatı, hangi şirketi bulursa onun tüylerini yolmak niyetinde.)

ii) 354.45 madde ise Bankalara yatırılmış mevduatı hedefliyor. Banka tanımı için “Osmanlı İmparatorluğunda **1890-1923** (dahil) herhangi bir zaman iş yapmış banka” tanımı getirilmiştir. Bankaya yatırılmış servet için **1890-1923** dönemi kaydedilmiştir. Banka’nın süresi daraltılmış.

iii) 354.45 madde “Yağmalanmış mallar” başlığı altında geniş bir tanım içeriyor ve **farklı zaman aşımı süresi** getiriyor:

“Yağmalanmış mallar tanımına 1890’dan 1923’e kadar hırsızlık, zorunlu göç, veya işletme suretiyle herhangi bir kişisel, ticari, gerçek veya gayri maddi hak iyeliği, nakit, altın, değerli kağıt, mücevherat, sanat eseri, malzeme, ya da entellektüel v.b. mallar dâhil. Yağmalanmış malın karşılığı nakit veya diğerlerinden sağlanan malların karşılığını mevduat olarak alan Bankaya dava açılacak ve bununla ilgili **zaman aşımı 2016** yılında sona erecek. KSHUY’nın 354.4 maddesinde ise sigorta şirketlerine dava için **zaman aşımı 31.12.2010** olarak yazılmıştır. Bu süre şimdi sona ermiştir. Böylece, Kaliforniya’da ikamet etsinler ya da etmesinler, 1875-1923 döneminde yaptırılmış, geçerli **sigorta poliçesinden** yararlanmak isteyen mağdurların veya onların varislerinin talepleri, 31 Aralık 2010 tarihine kadar başvurmak şartı ile zaman aşım süresi içinde talepte bulunmadıkları gerekçesi ile reddedilmeyecektir.

Bütün bu ayrıntılar, Kaliforniya düzenlemesinin perde arkasında Kaliforniya yasama meclisi temsilcilerini etkileyen bir siyasi/militan grubun varlığını kanıtlıyor. Anlaşılan, bunlar ellerindeki dava dosyalarına göre, Kaliforniya Eyalet Meclisine farklı zaman aşımı tarihleri dikte ettirmişler.

Ancak, yukarıda da belirttiğimiz üzere, Movsessian-Münih Sigorta Şirketi davasının sonunda, tüm yargıçların katılımı ile (*en banc*) toplanan mahkeme ve ABD Yüksek Mahkemesi 10 Haziran 2013 tarihinde, Ermenilerin taleplerinin KSHUY 354.4 maddesi Amerikan Anayasasının kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı olduğuna karar vermiştir. Bu red kararı aşağıda ele alacağımız Bakalian –Davoyan davasını da etkileyecektir; ayrıca ABD'nin 50 Eyaletine dış politika alanında Federal Hükümetin işlerine karışmama konusunda önemli bir uyarıdır.

4) Varujan Değirmenciyan davası³⁷

2006 yılında Varujan Değirmenciyan, Robert Dabağyan, Aris Ağvazaryan, Katya Kemoyan, Paylig Kemoyan, Margrit Yereciyan, Haçik Beryan adlı ABD'li Ermeniler tarafından Alman Deutsche Bank'a ve Dresdner Bank'a, avukatları Mark Geragos ve Kabateck tarafından açılmış olan bir davada, adı geçenler, Alman Bankalarına 1915 yılından önce aileleri tarafından tevdi edilen ve /veya Türk Hükümetinin "yağmalandığını" iddia ettikleri Ermeni mallarının satışından sağlanarak o Bankalara yatırılmış bulunan 7 milyon doların kendilerine ödenmesini talep etmişlerdir. Ermenilerin avukatları 2007 Mayıs ayında Almanya'ya giderek Bankalar ile pazarlık etmek istemiş, ancak Banka temsilcileri kendileri ile görüşmemiştir.³⁸

Ermeniler ABD'de açtıkları bu davayı da kaybetmiştir. Davayı red eden mahkemenin Ermeni taleplerinin tutarsızlığına işaret eden kararında şu hususlar kayıtlıdır: "Mahkeme Garamendi ve Deutsch emsal kararlarına dayanarak, Kaliforniya Sivil Hukuk Usul Kanununun 354.45 maddesinin Hükümetin dış ilişkiler alanındaki yetkisine müdahale ettiği sonucuna varmıştır..." ABD Anayasası dış ilişkileri yürütme gücünü Federal hükümete vermiştir. Yürütme erki, başka ülkelerle ABD yurttaşlarının savaş dönemine ilişkin tazminat talepleri dâhil, Uygulama Anlaşmaları yapma yetkisine sahiptir. Federal hükümetin bu yetkisi sadece yabancı hükümetlerle anlaşmaları değil başka ülkelerin uyuğunda olan şahısları ve şirket ya da kurumları da içerir. Sözü edilen 354.45 madde, Birinci Dünya Savaşındaki Ermeni soykırımı mağdurlarına ve onların varislerine dava hakkı tanımakta ve Ermeni soykırımı mağdurlarına uygulanacak zaman aşımını 2016 yılına kadar uzatmaktadır. Burada karşılaşılan sorun, Federal hükümetin Birinci Dünya Savaşı dönemine ilişkin tazminat taleplerini karşılamak amacıyla savaş sonunda diplomasi

37 *Deirmendjian v. Deutsche Bank AG* (2-2006cv00774)

38 "Deutsche Bank and Dresdner Bank representatives refused to meet Armenian Genocide heirs' attorneys " *Pan Armenian* <http://www.panarmenian.net/eng/news/22237/> Ermeni avukatlarda Kabateck, Alman Hükümetinin kendilerini çok iyi karşıladığını ve Ermeni soykırımını tanıdığını; Türkiye'nin soykırımını kabul etmediğini, Deutsche Bank ve Dresdner Bankın Türkiye'ye paralel hareket etmesinin utanç verici olduğunu ve Ermeniler ait paraları iade etmemesini kınadığını belirtmiş..."

yolunu kullanıp kullanmadığı ve Eyaletin (Kaliforniya'nın) yaptığı yasal düzenlemenin Federal hükümetin dış ilişkiler yetkisine müdahale edip etmediğidir. Bu sorunun yanıtı açıkça “Evet, müdahale etmektedir. ABD ile Türkiye arasındaki 24 Aralık 1923 tarihli tazminat anlaşması (Ankara Anlaşması) ile Türkiye Cumhuriyeti ABD'ye, ABD vatandaşlarının tazminat talepleri karşılığında götürü 1.300.000 ABD doları ödemeyi kabul etmiştir...”

Mahkeme, aşağıda ayrıca ele aldığımız Nielsen raporuna da kararında değinmiştir. Mahkeme, özetle, “Birinci Dünya Savaşı sonunda ABD ile Türkiye arasında yapılan Uygulama Anlaşması ile ABD Ermeni mağdurların taleplerini çözüme bağlama seçeneğini tercih etmiştir. Kaliforniya ABD'nin vardığı bu uzlaşmanın tatminkâr olmadığını düşünebilir. Federal Hükümet, dış ilişkileri yürütme yetkisinden hareketle, savaşa kendi uygun gördüğü çözümü getirmiştir ve Kaliforniya'nın bu kararı değiştirme yetkisi bulunmamaktadır.

Bu konuda yorum yapan hukukçu Roger Alford³⁹ şöyle yazmıştır. “Nielsen raporuna göre, Ermeniler dahil **tüm** Amerikalıların talepleri Ankara Anlaşması ile sonuca bağlanmıştır. Başka bir anlatımla, ABD tüm Amerikalı Ermenilerin tazminat taleplerinin sonuçlandırmış sayılmasını kabul etmiştir; böylece o bireylerin, taleplerini bireysel olarak takip etmeleri hakkını kaldırmıştır. Ankara Anlaşmasını bunu -açıkça- söylemez, ama Mahkeme,-Nielsen raporunda anlatılan müzakere geçmişinin- ABD'nin amacının böyle olduğunu gösterdiği sonucuna varmıştır.” Değirmenciyan'ın avukatları temyize başvurmuşlardır.⁴⁰ Temyizin Ermeniler lehine sonuçlandığına dair bilgiye rastlanmadı. Olsaydı, Ermeni siteleri bunu tüm dünyaya duyururlardı.

5) NIELSEN RAPORU - ABD ile Türkiye arasında 24 Aralık 1923'te imzalanan Tazminat Anlaşması ve 1934 yılında imzalanan Ek Protokol gereğince ABD vatandaşlarına yapılan ödemeler⁴¹

ABD uyrukluların Osmanlı topraklarında bıraktıkları ve el konulduğu iddia edilen alacakların veya malların karşılığının ödenmesine dair 24 Aralık 1923 tarihli Antlaşma ve onu izleyen 25 Ekim 1934 tarihli Protokol gereğince, Türkiye, ABD Hükümetine tazminat ve faizi dahil 899,338,09 ABD doları (son taksiti Haziran 1943 olmak üzere) ödemiştir. Bu para ABD vatandaşı olup, geçerli başvuru yapan hak sahiplerine ABD Hükümeti tarafından dağıtılmıştır.

39 Roger Alford “Armenian Genocide Claims Dismissed” *Opinio Juris*
<http://opiniojuris.org/2007/12/31/armenian-genocide-claims-dismissed/>

40 August 30,2010 Case Number 10-56359. Bu temyiz davası ile ilgili belgelere PACER sitesinden ulaşılabilir. Ancak PACER elektronik sitesine sadece aboneler girebilmektedir. Dava dosyasına, U.S.Court of Appeals, Ninth Court's Electronic Court Filings (ECF) System üzerinden ulaşılabilir.

41 Fred K. Nielsen *American-Turkish Claims Settlement Under the Agreement of December 24, 1923 and Supplemental Agreements between the United States and Turkey*”

Konunun ayrıntıları, müzakereleri yürüten ABD temsilcisi Nielsen tarafından yazılan bir Genel Rapor'da kayıtlıdır. Anılan raporun ekinde yaklaşık 1900 ABD vatandaşı talep sahibinin adları ve talep ettikleri miktarlar yazılıdır. Tazminat talep, -ABD Hükümetince- kabul edilmeyenlerin listesi de raporda verilmiştir; bu listede kayıtlı soyadlarından yaklaşık 114 Ermeni asıllı başvuru sahibi tespit ettik.

Bu Anlaşma -Ermeni asıllılar dahil- tüm ABD vatandaşlarının tazminat taleplerini çözümlenmiştir.⁴² Anlaşma gereğince ABD ile Türkiye arasında bir ortak komisyon kurulmuştur. ABD Komisyona 898 dosya sunmuştur. Bu dosyalarda tazminat talebinin niteliği, sebebi ve her bir talebin dayanağını oluşturan belgeler vardır. Talep dosyalarının -ABD tarafınca- 15 Şubat 1934 tarihine kadar sunulması gerekmektedir. Ayrıca, ABD 15 Ağustos 1934 tarihine kadar, talepleri destekleyici ek belgeleri de sunma hakkına sahipti (Nielsen raporu Sh.9). Nielsen'e göre bu düzenleme, aynı konudaki uluslararası uygulamaya uygundur. Benzer hükümler başka tazminat anlaşmalarında da vardır. Bu hükümlere göre, **“Anlaşma gereğince yapılan ödemeler sonucunda, Anlaşmaya Taraf olan Devletler tazminat talepleri konusundaki düzenlemenin tam ve nihai olduğuna karar vermiş olmaktadırlar”**. Anlaşmanın II. maddesi: **“İki Hükûmet yukarıda anılan meblağın ödenmesi ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, kendisine karşı ileri sürülmüş yukarıda kayıtlı tüm taleplerle ilgili sorumluluklardan beri kılınmış olacaktır; ayrıca 24 Aralık 1923 tarihli Anlaşmanın kapsadığı tüm talepler nihai olarak çözümlenmiş olarak kabul olunacaktır”** demektedir

ABD mahkemeleri her şeyden önce, bu “Uygulama Anlaşmasını” göz önünde tutmak zorundadır.

Öte yandan, aşağıda da belirtileceği gibi Osmanlı ülkesinde terk edilen mallar konusu Lozan Antlaşması ile nihai sonuca bağlanmıştır; bu düzenleme de uluslararası hukuk çerçevesinde yapılmış olup, ihtilafa özel

42 Raporun ilgili bölümünün İngilizcesini de aşağıda referans olarak sunuyoruz: “On December 24, 1923, Turkey and United States of America concluded an agreement with regard the settlement of claims of their citizens. A joint Commission was created to examine the claims. 898 dossiers were laid before the Commission by the U.S. Government. No claims of Turkish citizens against the U.S. were presented to the Commission. The dossiers of the claims had to contain the documents establishing the nature, the origin and the justification of each claim. The claims had to be submitted until February 15, 1934. The U.S. Government had the right to submit up to August 15, 1934 other documents in support of claims (Nielsen Report page.9) According to Mr. Nielsen, the author of the report, “These provisions are in harmony with international practice in relation to such matters. The following type of stipulations is found in numerous claims agreements: (The High Contracting Parties engage to consider the result of the proceedings of the (claims settlement) commission as a full, perfect and final settlement of every claim upon either Government arising out of any transaction of a date prior to the exchange of the ratifications of the present... (Nielsen Raporu Sh..15)”

çözüm getiren bir anlaşma olarak diğer anlaşmalar karşısında uygulama öndegelimine sahiptir.

Nihayet, Türkiye'de bulunan taşınır, taşınmaz mallar konusunda iyelik taleplerine ilişkin davaları görme yetkisi Türk mahkemelerine aittir. İstimlak dâhil, iyelik konusunda talebi bulunanlar, davalarını Türkiye'de açmak durumundadırlar. Ayrıca, Türkiye Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) yetkisini de tanıdığından, Türk Mahkemelerinden sonuç alamayanlar, davalarını, iyelik haklarının ihlal edildiği gerekçesi ile AİHM'ne taşıyabilirler.

Aksi takdirde, bir ülkenin yargısı, başka ülkedeki mal sahipliği davasını görmeğe kalkarsa, bunun sonucu uluslararası kaos olur.

Ancak, Ermeni davacıların amacı, gerek Lozan Anlaşması, gerek Kars Anlaşması, gerek yukarıda ayrıntılı biçimde söz edilen ABD ile Türkiye arasında 1923 yılında yapılan Tazminat Antlaşması hükümlerini, bir yolunu bulup - örneğin kendilerine müzahir olabilecek yargıç ayarlayarak-unutturmaktır.

6) ABD Mahkemelerinin “evrensel yargı yetkisini” kullanma eğilimleri

Ermeniler Osmanlı devletinde bulunduğunu ileri sürdükleri mallar konusunda neden ABD Mahkemelerinde dava açıyorlar? Açıyorlar, zira, bazı Amerikan mahkemelerinin uzun süre önce ve başka ülkelerde işlendiği iddia edilen suçlara ilişkin tazminat taleplerini dikkate alma hakkında öncü rol oynamak istiyor.⁴³ Diaspora Ermenilerinin açtıkları tazminat davalarında Ermeniler lehine danışmanlık ve avukatlık da yapmış olan Michael Bazzyler'in belirttiği gibi, Amerikan mahkemeleri böyle durumlarda küresel adalet dağıtıcı hukuki platform işlevi görmeyi üstlenmiş görünmektedir. Buna, ulusal mahkemelere tanınan evrensel yargı yetkisi de denilmektedir. Özellikle, söz konusu tazminat taleplerinin başka ülkelerde dikkate alınmasının mümkün olmadığı durumlarda Amerikan yasaları diğer ülke vatandaşlarının açtıkları davaların görülebildiği bir yargı platformu sağlamaktadır. Bu alandaki örneklerin başında Altman/Avusturya Cumhuriyeti davası gelir. Ermenilerin Türkiye Cumhuriyetine ve kurumlarına açmak istediği davalar açısından emsal gösterilmek istedikleri Altman davası konusunda aşağıda ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Amerikan hukuk sistemi, Avrupa'daki durumun aksine, açılacak davalarda

43 Michael J. Bazzyler (2002) “The Holocaust Restitution Movement in Comparative Perspective”, *Berkeley Journal of International Law*, Volume: 20, Issue: 1, ss. 11-44

iddiaların belgeler ve kanıtlar ile desteklenmesi şartını aramamaktadır; açılacak davanın işleyiş sürecinde mahkemenin taleplerine göre kanıt oluşturulması sistemi işletilmektedir.⁴⁴ Amerikan mahkemelerinin milyonlarca dolarlık tazminat davalarında, davacılar lehine karar verdiği örnekler ve class action olarak adlandırılan kolektif davaların açılabilmesi, bu ülke mahkemelerini benzer davalar için en uygun platform haline getirmiştir.⁴⁵

“Evrensel yargı yetkisi”, 1948 Soykırım Sözleşmesi hazırlanırken tartışılmış ve evrensel yargı yetkisini öngören teklif oylanarak reddedilmişti. ABD’nin Yabancı Devletlerin Yargı Bağışıklığı ile ilgili FSIA yasası soykırım ile ilgili 1948 Sözleşmesinin evrensel yargı yetkisini reddeden kuralını göz ardı etmektedir. Bunun sebebi olarak, Yabancı Egemen Bağışıklığı Kanunu (FSIA)⁴⁶ ile devletlerin yargı bağışıklığına getirilen istisnalar gösterilmektedir.⁴⁷ Asıl sorun, bir Devletin Amerikan yargısı önünde bağışıklığını sağlayan temel uluslararası hukuk ilkesinin, -uluslararası hukuk açısından nasıl tespit edileceği belirlenmiş olan soykırım ile ilgili 1948 Sözleşmesine aykırı olarak- Amerika’da çıkarılan bir Federal kanun ile Amerikan mahkemelerine yetki vermesinde düğümlenmektedir. Gerçekten de Holokost’tun aksine (Nürnberg Mahkemesi kararı gibi) Ermeni soykırımı açısından geçerli bir uluslararası yargı kararı yoktur.

Diaspora Ermenilerinin açtığı davalar, davacı avukatlarının iddia ettiği gibi “sadece para” amacı mı güdüyor?⁴⁸ Kanımızca önde gelen amaç, Türkiye’yi zor duruma düşürmek ve soykırım propagandası yapabilmek için Amerikan mahkemelerini kullanmaktır. Görüleceği gibi bu girişimler Amerikan hukuk sisteminde ABD Başkanı’na verilen yetkiler ile çakışacak noktaya varmıştır.⁴⁹

44 Michael J. Bazylar (2011) “From ‘Lamentation and Liturgy to Litigation’: The Holocaust-era Restitution Movement as a Model for Bringing Armenian Genocide-era Restitution Suits in American Courts” *Marq. L. Rev.* Sayı. 95 s. 251

45 Davacıların kendi lehine sonuç çıkması daha muhtemel olan mahkemeye başvurma arayışına girmelerine “forum-shopping” denmektedir. Diaspora Ermenilerinin Amerikan mahkemelerinde açtıkları davalar bu tercihe dayandırılabilir. Ancak söz konusu davaların devletlerin yargı bağışıklığını ilgilendirdiği durumlarda, -yani bir devletin başka bir devletin mahkemesinde yargılanamaz olmasına istisna oluşturduğu iddia edilen hukuki meselelerde- “forum-shopping” uygulaması ciddi sorunlar yaratmaktadır. Çünkü ülke mahkemelerinin birbiri üzerinde yargı yetkisi bulunmamaktadır. Öte yandan, diaspora Ermenilerinin başlıca amacı, Amerikan mahkemelerini siyasi iddialarının propagandasını yapmak amacıyla kullanmaktır.

46 *Foreign Sovereign Immunities Act*, Erişim Adresi: <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/part-IV/chapter-97> Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2012.

47 Bu kanun ile ilgili ayrıntılı bilgi, davaların iddia metinlerinin incelenmesi sırasında verilmektedir.

48 “Tek amacımız para, Ağrı peşinat olabilir”, *Habertürk*, 14 Ağustos 2011.

49 Aslan Yavuz Şir, a.g.m. 2012

7) Bir ülkenin ulusal yargısı bir başka devleti yargılayabilir mi? Yabancı Devletlere veya onlara bağlı kurumlara ABD mahkemelerinde dava açılabilir mi?

Türkiye’de yaygın kanı, bir yabancı Devlet mahkemesinin bir başka yabancı Devleti yargılayamayacağı yolundadır. Ancak, mutlak muafiyet doktrini pek çok ülkede zaman içinde değişmiştir ve örneğin, ABD’de böyle bir dava ile karşılaşan Devlet veya ona bağlı organ ya da kuruluşlar, son derecede karmaşık usul meseleleri ve tuzaklarla dolu ABD yargı süreci ile karşı karşıya gelirler. Bugün, başka ülkelerde Örneğin Türkiye’de de - özel hukuk alanında- yabancı devlet temsilcisine dava açılabilen, tebligat yapılmaktadır. Özetle, usul kurallarına ve bu alandaki uluslararası anlaşmalara uyularak yabancı devlet temsilcisine tebligat yapılması mümkündür. “Egemen devlet yabancı ülke mahkemesinde yargılanabilir mi? sorusuna vereceğimiz yanıt ise olumsuzdur.

Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde ABD mahkemeleri Yabancı Ülkelerin Yargı Bağımsızlığına ilişkin yasal düzenleme çerçevesinde bazı davalara bakmayı kabul etmiştir.

ABD’de açılmış bulunan veya açılacak davaları sağlıklı bir şekilde değerlendirmek için, Yabancı Egemen Kuruluşların (Devletlerin) Yargı Bağımsızlığı Yasasını irdelemekte yarar vardır.

1976 yılında ABD Kongresi tarafından kabul edilen Yabancı Egemenliklerin (Devletlerin) Bağımsızlığı Kanunu “Foreign Sovereign Immunity Act” (FSIA) , uluslararası hukukun yabancı devletlerin ticari faaliyetleri dışındaki eylemleri konusunda yargıdan bağımsız olmaları ilkesini -bazı istisnalar dışında- yasalaştırmıştır. Eskiden bu bağımsızlık sınırsızdı. 1952 yılında Amerikan Dışişleri Bakanlığı hukuk müşavirinin yazdığı ve “Tate Letter (Mektubu)” olarak bilinen raporla, yabancı devletlerin yargı muafiyetinin bazı hallerde kısıtlanabilmesi süreci başlatıldı.⁵⁰ Sonunda ABD Kongresi de 1976 yılında FSIA’ı kabul etti. Bu yasa bir yabancı devlete ABD mahkemeleri tarafından uygulanacak yargı bağımsızlığı konusunda çok ayrıntılı kurallar ve bazı “istisnalar” içeriyor. FSIA’a göre genel kural, yabancı devletlerin ABD mahkemelerinde - istisnalar hariç- bağımsızlıktan yararlanmasıdır. Bağımsızlıktan yararlanma konusunda karar verme yetkisi mahkemeye aittir.⁵¹ Mahkeme

50 Yabancı Egemen Devletin yargı bağımsızlığına ilişkin klasik ve mutlakçı kurama göre, egemen bir Devlet, kendi rızası olmadan başka bir egemen devletin mahkemesinde dava edilemez. Yeni ve daha kısıtlı, “yabancı egemen Devletin yargı bağımsızlığı” kuramına göre ise, bu bağımsızlık Devletin egemen ve kamuya ilişkin eylemleri *Juro imperii* için tanınır; sivil hukuka ilişkin işlemleri (*Juro gestionis*) için tanınmaz. *Tate Letter*; reprinted at *Alfred Dunhill of London, Inc. v. Cuba*, 425 U.S. 682, 711, 96 S.Ct. 1854 (1976) (Appendix 2 to opinion of White.J.)

51 Devletler yabancı ülkedeki ticari faaliyetleri bakımından yargı bağımsızlığından yararlanmaz. Devletin yargı bağımsızlığına ilişkin talepleri konusundaki kararı mahkemeler verir.

bağışıklık kararını kendiliğinden değil, davalının “bağışık olduğunu belirtmesi” üzerine alır. Böyle bir taleple karşılaşan yargıcın, durumu Hükümetten sorması da mümkündür; ancak zorunlu değildir FSIA uygulaması konusunda ABD’de kapsamlı bir içtihatlar demeti oluşmuştur.

7A) ABD yargıcı yabancı Devlet temsilcisine dava tebligatı yapabilir mi?

Amerikan hukukçularına göre, bir devlet temsilcisi ABD mahkemesi tarafından yapılan tebligatı kabul etmezse ve davaya katılmaz ise, ABD mahkemesi davayı, davalının yokluğunda yürütebilir ve gıyapta karar alma yoluna gidebilir.

Bu alanda bazı geçmiş örneklere bakacak olursak, şunları görürüz Kaliforniya Mahkemesi OPEC aleyhine açılan bir davayı 1979 yılında OPEC davaya katılmadığı halde reddetmişti; ama bu örnek, tektir. Buna karşılık, Jackson v Çin Cumhuriyeti (1982) davasında, Çin katılmadığı halde, dava onun gıyabında yürütülmüş, Mahkeme, Çin’i 41 milyon dolar zarar-zıyan verdiği için bunu tazmine mahkum etmiş, , yaklaşık dört yıl sonra (1983) Çin davaya katılarak kararı temyiz etmiş, sonunda mahkeme Çin’in yargı bağışıklığını ortadan kaldıran istisnanın dava konusunun tarihi olan 1911 yılına doğru geri götürülemeyeceği kararını vermiştir. Bu karar Türkiye açısından da önemli bir emsaldir.

Aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağımız *Avusturya Cumhuriyeti v. Altmann* (2004) davasında ABD Üst Mahkemesi (Supreme Court) kişiye ait mala yasa dışı el koyma durumunda devletin yargı bağışıklığının geçerli olmadığı hakkındaki istisnanın, FSIA’nın yürürlüğe girdiği tarihten öncesine de uygulanabileceği yolunda bir başka (**ve çelişkili**) karar vermiştir. Ermeni taleplerini savunan Alfred de Zayas, Altmann kararının Ermeni taleplerine emsal teşkil edeceğini yazmıştır.⁵²

Siderman de Balke v Arjantin Cumhuriyeti (1992) davasında yargıç “davayı reddetmeden önce, davalı tarafın mahkemeye cevap vermesini beklediğini” açıklamıştır. “Mahkemenin yetkili olmadığı konusundaki inandırıcı gerekçeleri sunmak ve FSIA istisnalarının geçerli olmadığını açıklamak davalı tarafın yükümlülüğündedir”.

52 Alfred de Zayas *The Genocide Against The Armenians 1915-1923 And The relevance Of The 1948 Genocide Convention* Beyrut, Haigazian University, Şubat 2010, Sh. 89.

7B) Yabancı devletin yargı bağısıklığını ortadan kaldıran istisnalar nelerdir?

Kişinin malının yasa dışı olarak elinden alınması durumu yargı bağısıklığı talebinin kabul edilmemesi sonucunu veren en önemli istisnalardan biridir.

Ancak, ABD 9. Temyiz Dairesi bu konuda “şikayetçi, mala el koyan devletin vatandaşı ise istisna tanınmaz” (yani devletin bağısıklık vardır) kararını vermiştir.⁵³ Aşağıda ele alacağımız, Ermeniler tarafından Türkiye’ye karşı açılan davalarda, davacıların ataları, mallarına el konulduğu tarihte Osmanlı vatandaşıydılar. Türkiye’ye şimdi dava açanlar, muhtemelen, atalarının mallarına el konulmadan önce Türk vatandaşlığından ıskat edildiklerini ileri süreceklerdir. Ancak, bunu kanıtlamaları olanaksızdır;⁵⁴ zira o dönemde Osmanlı Hükümeti uyrukluktan ıskat işlemi uygulamıyordu. Arşivlerde böyle belge yok.

Ayrıca, bu kişiler Lozan Anlaşması tarafından kendilerine tanınan Türkiye’ye dönme ve mallarını alma hakkına sahip idiler.

7.I.A) Konu Lozan Antlaşmasını doğrudan ilgilendirdiği cihetle, özetle buna da bakalım: Lozan Antlaşması ve ona ekli Protokoller ve Af Bildirgesi şu hususları öngörmüştü: “Türk Hükümeti tüm diğer Güçler ile birlikte, genel barış arzusunu taşımaktadır. Bu bağlamda 20 Ekim 1918 ve 20 Kasım 1922 arasında İttifak Güçlerinin koruması altında savaş nedeniyle birbirlerinden ayrılmış bulunan aileleri birleştirmek ve hak sahibi olanlara mallarını geri vermek amacıyla alınmış bulunan önlemlere karşı çıkmayacaktır”. Bu kural, ikamet ettiği yerden isteyerek veya zorla ayrılmış bulunan ve mütareke ile işgal döneminde evlerine dönen kimseleri ilgilendirir. Lozan Antlaşmasının 65 maddesi “savaş başladığında yabancı ülke vatandaşı olan ve Türkiye’deki mallarına el konulan bireylerin mallarının kendilerine iade olunacağını” belirtmektedir. Lozan Antlaşmasının 46-63 maddeleri Osmanlı devletinin borçlarının tasfiyesi ile ilgilidir. Bu borçların hepsi ödenmiştir. Lozan Antlaşmasının 31 maddesi “Türkiye’den ayrılan ve 30 madde gereğince otomatik olarak yeni ülkesinin vatandaşlığını kazanan bireylerin, iki yıl içinde Türk vatandaşlığını geri alma haklarının bulunduğunu” hükme bağlamıştır. Türkiye dışında bulunan ve Türk vatandaşlığını korumak isteyen tüm Osmanlı yurttaşlarına, isterlerse, Türkiye’ye dönme hakkı tanınmıştı. Bundan yararlanan pek çok Ermeni Türkiye’ye dönmüştür. Bunlar daha sonra yeniden göç etmişler ise, kendi kararları ile Türkiye’den ayrılmışlardır. Lozan Antlaşmasının 65-72

53 *Chadian v Filipin Ulusal Bankası* davası 1990)

54 Naziler Yahudilerin mallarına el koymadan önce bunları yurttaşlıktan ıskat etmişlerdi. Bu konuda son olarak görülen *Cassirer* davasında bu husus dile getirilmiştir.

maddeleri “mallar, haklar ve menfaatler” ile ilgilidir. Bu maddelerde tehcire tabi tutulanların hakları korunmuştur. İstiklal Savaşından sonra, yeni bir dönem başladığı cihetle, hukuk düzeninde hakların kullanımını belli sürelerle sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda malını geriye almak isteyenlere altı ay içinde olumlu bir yanıt verilmesi gerekiyordu. Bu yapılmadığı takdirde, bundan sonraki bir yıl içinde “muhtelit hukuk mahkemesine” başvurma hakkı tanınmıştır. Buna göre Lozan Antlaşmasının imzalanması tarihinden başlayarak 18 ay içinde mülkiyet sorunlarının çözümlenmesi için nihai adımın atılması amaçlanmıştır (Lozan Md. 70). Türkiye Cumhuriyeti makamları bu kurallara aykırı davranışlar ise, buna karşı Türkiye’de yargıya başvurulması gerekirdi.

Türkiye dışında bulunan ve Türk vatandaşlığını korumak isteyen tüm Osmanlı yurttaşlarına, isterlerse, Türkiye’ye dönme hakkı tanınmıştır. Bundan yararlanan pek çok Ermeni Türkiye’ye dönmüştür. Bunlar daha sonra yeniden göç etmişler ise, kendi kararları ile Türkiye’den ayrılmışlardır.

Bunu yapamıyorlar ise, Lozan Anlaşmasına göre, Tarafı devletlerin azınlıklarla ilgili haklarda Türkiye nezdinde girişimde bulunmalarını tahrik etmek te mümkündür. Bu da yapılmamıştır.

7.I.B) Türkiye Cumhuriyeti hak sahibi ABD vatandaşlarına tazminat ödenmiştir

Davacıların elinde ABD vatandaşı olan atalarının Osmanlı topraklarındaki mallarına ait geçerli belge olsaydı, bunu yukarıda değindiğimiz, 1923 ABD – Türkiye Cumhuriyeti Tazminat Anlaşması çerçevesinde ABD

Hükümetine sunarlar ve varsa tazminat hakkına kavuşabilirlerdi. Ankara Tazminat Anlaşması ile ABD uyrukluklarının malları karşılığında Türkiye Cumhuriyeti tarafından ABD’ye 899.000 dolar tazminat ödenmiş ve hak sahiplerine dağıtılmıştır. O Anlaşmada bu konudaki taleplerin nihai olarak çözüme bağlandığının kayıtlı olduğuna yukarıda değindik.

Davayı açanların ellerinden alındığını iddia ettikleri mal ABD’de bulunmadığı için “malın kamulaştırılması, (devletçe el konulması) istisnası da bu davaya uygulanamaz. Yapıldığı ileri sürülen kamulaştırma işlemi uluslararası hukuka aykırı bir işlem değildir. Uluslararası hukuk, bir devletin kendi yurttaşlarının malını kamulaştırmasını yasaklamaz.

Devletin ticari dava bağısıklığından yararlanmaması için davanın ABD’de icra edilen bir ticari faaliyeti ile ilişkili olması gerekir.

Türkiye’ye tazminat davası açanlar, mallarının 1910’lu yıllarda Osmanlı devleti tarafından ellerinden alındığını ileri sürüyorlar. Bu eylem yukarıda dipnotlarda değindiğimiz *jure imperii* çerçevesine girer. Kamulaştırma fiili ABD’de gerçekleşmemiştir ve ABD ile bir hukuksal bağlantısı-ilişkisi - uzantısı (*nexus*)

bulunmamaktadır. “Davayı açanın dava ettiği bankaların sermayesinin bu el koymalardan oluştuğu, bu nedenle ticari bir faaliyet olduğu” savı gerçek dışıdır. Bankaların kuruluş senetlerinde böyle bir şey yoktur.

Yargılanın **yargı bağışıklığının kaldırılmasını bizzat istemesi istisnası** da Türk devletinin ve Bankaların yargı bağışıklığından isteyerek vazgeçmeyecekleri varsayıldığından söz konusu olmayacaktır.⁵⁵

7.II) Gayri ticari zararlar istisnası, hem haksız eylem hem de zararın her ikisi de ABD egemenliği altındaki toprakta vuku bulması durumunda uygulanabilir” (*Amereda Hess davası*) . Benzer şekilde (*Frovol/ SSCB* 1985) davasında davacı ABD’de zarara ya da mal kaybına uğramadığı için SSCB yargılanmamıştır

7.III) FSIA bir yabancı devlet ile onun uyruğu arasındaki hukuksal ihtilafı kapsamaz. FSIA uluslararası hukukun tanıdığı “ yargı bağışıklığını kısıtlama kuramını” kodifiye etmek amacı ile çıkarılmıştır. Uluslararası hukuk, yabancı devlet ile onun uyrukları arasındaki ihtilafları çözmez.⁵⁶ Bu ihtilafların mevcut ulusal yasalar ve ulusal yargı çerçevesinde ele alınması gerekir.⁵⁷ Başka bir anlatımla, eski Osmanlı topraklarındaki, bugünkü Türkiye’deki bir uygulama konusunda tazminat talebinde bulunan kişiler, bu konuyu Türkiye’de yetkili yargı önüne taşımak durumundadırlar. Bu kişiler Türk yargısından istedikleri sonucu alamazlar ise, Türkiye’nin taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde, Türkiye’deki tüm yargı yollarını tükettikten sonra - Türkiye AİHM’nin yetkisini tanıdığı cihetle- davalarını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine belirli koşullarda taşıyabilirler.

7.IV) ABD dış politikasını federal icra organı saptar ve yürütür. Yabancı devletlere yargı bağışıklığı tanınması hususu ABD dış politikasını da doğrudan ilgilendiren bir konudur. Dış politikanın uygulanması ABD başkanının yetkisindedir. Bu bağlamda, savaş zamanına ilişkin taleplerin ele alınması, ABD yargısının değil, yürütme organının yetkisindedir.⁵⁸

55 FSIA 1605 (a) (1) maddesine göre bir yabancı devlet yargı muafiyetinden yararlanmak istemediğini açıkça ya da dolaylı şekilde belirtebilir. Bu takdirde yargı muafiyetinden yararlanmaz

56 *Agudas Chasidei Chabad// Rusya Federasyonu* davası 820069; (Bakınız doktrinde: *De Sanchez* 770 F.2d at 1397). Uluslararası hukuk, genelde, bir ülke ile onun uyruğundaki kişiler arasındaki ihtilafları ele almaz Bu konuda ABD mahkemeleri tarafından da verilmiş çok sayıda karar var.

57 “Anayasa, yasalar ve politikalar kendi (ABD) vatandaşlarımız hakkında uygulanır. Başka bir ülkenin kendi uyruklarının mallarına el koyma eylemi ABD’de yargı konusu yapılamaz. Bu kişiler kendi ülkelerinde yargıya başvurmalıdır”. *US / Belmont davası* (1937), *Dayton/Cekoslovak Sosyalist Cumhuriyeti* davası (1987; Kabul gören uluslararası hukuka göre, zararın oluştuğu tarihte ABD vatandaşı olmayan kişilerin talepleri ABD tarafından üstenilmez, desteklenemez. Ancak Altman davası bu konuda yeni bir içtihat getirmiştir.

58 *Değirmenciyan /Deutsche Bank* davası kararında şöyle deniliyor: “Anayasa, dış ilişkiler konusunda ulusun dış politikasının ne olacağını saptama alanındaki yetkiyi federal hükumete vermiştir. ABD

7.V) ABD’de geçerli olan “Siyasal Konu Doktrini” yabancı devlete karşı açılan bu gibi davalarda mahkemenin müstenkif kalmasını gerektirir. Bu doktrine göre, mahkemeler, siyasal otoritenin ve yürütme erkinin ele alması gereken konulara girmemelidir.⁵⁹ Dış ilişkiler bu çerçeveye dâhildir. Ancak, yargıç bu doktrini re’sen gündemine getirmez.

7.VI) Devlet Eylemi Doktrini de ABD Yüksek Mahkemesi daha 1897 yılında devlet eylemi doktrinini oluşturmuştu. Buna göre bir egemen devlet, öbür egemen devletin bağımsızlığına saygı göstermek zorundadır. Buna bağlı olarak, bir devletin mahkemesi öbür devletin egemenliğine dayanan eyleminin (*jure imperii*) geçerliliği hakkında - o eylem veya işlem tartışmalı bile olsa- hüküm veremez. Devlet eylemi doktrini ABD mahkemesinin genelde uyması gereken bir ilkedir. Davalı devlet FSIA ‘da öngörülen bağımsızlığın uygulanmasını talep ederken, bu doktrine değinebilir.

Bu çerçevede ABD Mahkemesi bir başka ülkenin sınırları içinde uygulanan bir işlemin hukuka uygun olup olmadığı konusunda karar veremez.

7.VII) Uluslararası nezaket doktrinine göre, ABD mahkemeleri bir başka devletin yasalarını ve çıkarlarını ilgilendiren konuları ele almaktan kaçınmalıdır.⁶⁰ Türkiye’ye karşı açılan davalarda sözü edilen eylemler ABD dışında cereyan etmiştir; varsa zarar ABD dışında oluşmuştur; zarar görenler yabancı uyrukludur.

7.VIII) Zaman aşımı süresi Özel hukuka ilişkin bir davada Türk yasalarının öngördüğü zaman aşımı süreleri uygulanmalıdır. Bu konuda emsal kararları vardır.⁶¹ Davacı konuyu özel hukuk alanından çıkararak, Türk Ceza Kanununda da öngörüldüğü gibi, soykırımı suçunda zaman aşımı olmayacağını ileri sürecek olsa bile, dava ceza davası değil, özel hukuk davasıdır. Ayrıca, varlığı ileri sürülen eylemler hukuken soykırımı sayılamaz; bu konuda yetkili mahkeme tarafından verilmiş bir karar da yoktur. Yetkili Mahkemenin kararı bulunmadan hiç bir kişi soykırımı işlemiş sayılamaz.

Hükümeti vatandaşlarının savaş dönemine ilişkin talepleri dahil yabancı hükümetlerle yapılacak uygulama anlaşmalarını yapmaya yetkilidir. Federal Hükümetin savaş dönemine ilişkin talepleri çözüme bağlama yetkisi sadece yabancı hükümetlere yönelik taleplere değil, o ülkenin şahısları ve şirketlerine karşı olan tyelapleri de içerir.”

(*Deirmenjian v. Deutsche Bank* 2007)

59 *US v Curties-Wright Export Corp.* (1936) davasında Baş Yargıç siyasal nitelikli konuların mahkemede çözümlenemeyeceğini vurgulamıştır.

60 *Societe Nationale Ind.Serospatiale/District Court davası* (1987)

61 *Huynh v. Chase Manhattan Bank* davası kararı (2006)

8) *Altmann/Avusturya Cumhuriyeti Davası* emsali Ermeniler tarafından kullanılmak isteniyor

Ermeni diaspora örgütleri aşağıda özeti sunulan Altmann/Avusturya Cumhuriyeti davasını ABD’de Türkiye için kullanılabilecek bir emsal olarak göstermişlerdir.⁶²

Kaliforniya mahkemesinin gördüğü Altmann davasının esasını FSIA Yasasındaki yargı muafiyetinden Avusturya’nın yararlanıp yararlanamayacağı, başka bir anlatımla, muafiyet istisnasının 1930-1940’lı yıllara geriye dönük olarak geçerli sayılıp sayılmayacağı oluşturmaktadır. Dava sonucunda Kaliforniya Mahkemesi, resimlere el konulmasının uluslararası hukuka aykırı olduğu görüşünü benimsemiş, tabloların Altmann’a iadesi kararını vermiştir. Mahkemeye göre, Avusturya’nın Altmann ailesine ait Klimt tablolarına el koyması 18 Ekim 1907 tarihli Lahey Savaş Hukuku Sözleşmesine aykırıdır. Avusturya tüm Nazi muamelatı 1946 yılında resmen hukuk dışı sayılmıştır.

9) Ermeni avukatların Türkiye Devletinden ve Türkiye Devletinin organları olan TC Merkez Bankasından ve Türkiye Ziraat Bankasından talepleri

Garbis Davoyan ve Hrayr Trabyan; Alex Bakalyan, Harutunyan ve Mahdesyan davaları

Yukarıda ABD’nin Yabancı Egemen Devletlerin Yargı Bağışıklığına ilişkin yasasını incelerden değindiğimiz gibi, Berj Boyacıyan, Mark Geragos, Ara Jabagcurciyan ve Brian Kabateck adlı avukatlar Garbis Davoyan ve Hrayr Turabyan ve ataları Türkiye’de mal sahibi olan tüm Ermeniler adına, 29 Temmuz 2010 tarihinde Kaliforniya Bölge Mahkemesi’nde Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Ziraat Bankası ve Merkez Bankası aleyhine dava açmışlardır. Davacılar Garbis Davoyan and Hrayr Turabian “Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti ve/veya Osmanlı hükümetinin etnik Ermeni olan atalarına karşı eylemleri sebebiyle tazminat

62 Ermeni örgütlerinin finansmanı ile “Ermeniler karşı 1915-1923 soykırımı ve 1948 Soykırımı Sözleşmesinin Geçerliliği” başlıklı bir hukuksal inceleme broşürü Beyrut’taki Ermeni Üniversitesinde Alfred de Zayas imzası ile yayımlandı. *The Genocide Against the Armenians 1915-1923 and the Relevance of the 1948 Genocide Convention*, Beyruth Haigazian Universty, February 2010. Alfred De Zayas adlı emekli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu görevlisi, o broşürün sonuç bölümünde, ABD yargısının, Holokost sırasında el konulan Yahudi mallarının iadesi konusunda, Altmann/ Avusturya Cumhuriyeti davasında Yabancı Egemenliklerin Muafiyeti Yasasına (FSIA) getirilen istisnaların geriye doğru işletileceği ve Avusturya devletinin yargı dokunulmazlığından yararlanamayacağı kararını verdiğini belirtmiş , anılan ABD yargı kararına yollama yaparak, bunun Türkiye hakkında da uygulanabileceğine işaret etmiştir.

talebinde” bulunmuşlardır.⁶³ Aynı talepler ile, farklı davacılar, Alex Bakalyan, Harutunyan,⁶⁴ Mahdesyan (ve henüz adları saptanmayan 100 kadar davalı ile birlikte), yine Türkiye Cumhuriyeti, Merkez Bankası ve Ziraat Bankası aleyhine 17 Aralık 2010 tarihinde Kaliforniya Bölge Mahkemesi’nde dava açmışlardır. Davacılar uluslararası hukuk ve uluslararası anlaşmalar ile Türk hukukuna da aykırı olarak haksız kazanç elde edildiği ve insan hakları ihlallerinin yapıldığı suçlamasını öne sürmüşlerdir.⁶⁵ Her iki dava da kolektif dava olma özelliği taşımaktadır. Bakalyan davasında haksız kamulaştırıldığı ileri sürülen malların karşılığında talep edilen miktar 64 milyon dolar civarında. Bunun dışında 10 maddelik talep listesinde ,pek çok farklı ihlal gerekçesi ile tazminat talep edilmekte.⁶⁶ Ayrıca, Yabancı Egemen Bağışıklığı Kanununa dayanılarak, Ziraat Bankasının ve Merkez Bankasının Türkiye Cumhuriyeti’nin organları olduğu ileri sürülmüş.⁶⁷

Türkiye Cumhuriyeti, Ziraat Bankası ve Merkez Bankası’na tebligatlar gönderilmiş, ancak bu tebligatların usulüne uygun yapılmadığı itirazı yapılmıştır. Mahkeme ara kararında, Merkez Bankası ve Ziraat Bankası’na yapılan tebligatların usule aykırı olduğunu kabul etmiş, ancak yapılan tebligatları geçerli saymıştır.⁶⁸ Kaliforniya mahkemesi 5 Mayıs 2011 tarihinde verdiği ara kararda ABD ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Lahey Tebligat Anlaşmasına taraf olduklarını, “bu Anlaşmaya Taraf Devletlerin kendilerine yapılan tebligatları ancak egemenlik veya güvenliklerini ihlal ederse”

63 *Garbis Davoyan, vd., Republic of Turkey, et al.* Case No. CV 10-05636 DMG (SSx) 12 Temmuz 2010.

64 Pasadena’da mukim 68 yaşında Anais Harutunyan adındaki şahıs, “Osmanlı Türkleri tarafından öldürüldüğünü iddia ettiği büyük anne ve babasına ait 40 dönümlük yaklaşık 65 milyon dolar değerinde taşınmaz mal karşılığında tazminat” istemektedir. Arsasının üzerinde şimdi “kahraman ABD askerlerinin görev yaptığı” İncirlik üssü bulunmaktaymış. Bu ABD vatandaşının elinde Türkiye’deki malları ile ilgili tapular varsa, neden bugüne kadar malını takip etmemiş? Neden Türkiye’de dava açmamış? (İstanbul Sarıyer’de bir Ermeni tarafından açılan bir başka davada mahkeme davacı lehine karar verdi. Yani emsal var.) Bu şahıs ABD ile Türkiye arasında akdedilen ve uygulanan 1923 Anlaşması çerçevesinde ABD Hükümetine başvurarak Türkiye’nin ödediği tazminattan neden yararlanmamış? Ya da “o kişiler, Lozan Anlaşması hükümlerine dayanarak neden Türkiye’deki mallarına sahip çıkmamışlar? Bu sorularının yanıtları elbette belli değil. Ancak, davayı açanlar bakımından bu “ayrıntıların” -herhalde- önemi yoktur. Zira aslında bu kişilerin hukuken talep edebilecekleri bir hakları olsaydı, bugüne kadar elbet beklemezlerdi. O halde, amaçları soykırımı propagandasını gündemde tutmak ve mesela “2015 fırtınasından” yararlanarak kendilerini mağdur gösterip, yargıç ta ayarlayabilirlerse, lehlerine karar çıkarmaktır. Bu sebeple, şimdilik pek aceleleri yok.

65 *Garbis Davoyan, et al. v. Republic of Turkey, et al.* Case No. CV 10-05636 DMG (SSx) 12 Temmuz 2010

66 *Bakalian v. Turkey et al.* Case No CV 10-09596 SJO (JEMx) 5 Aralık 2010 .

67 “Devletin bir organı veya aracı kurumu (1) şirket veya diğer ayrı bir tüzel kişilik ise; (2) yabancı bir devletin organı veya siyasi bir alt kurumu veya hisse payının veya diğer mülkiyet hisselerinin çoğunluğu yabancı bir devlet veya onun siyasi alt kurumuna ait ise; (3) ne[...] Amerika Birleşik Devletleri’nin eyaletlerinden birisine tabi, ne de üçüncü bir ülke kanunlarınca kurulmamış ise...” *Garbis Davoyan, et al. v. Republic of Turkey, et al.* Case No. CV 10-05636 DMG (SSx) July 12th, 2010; İlgili madde: United States Code TITLE 28 Foreign States Immunity Act, Part4, Chapter 97, § 1603 “Definitions” http://www.law.cornell.edu/uscode/28/usc_sec_28_00001603____000_.html Son Erişim: 22 Şubat 2012.

68 *Garbis Davoyan, et al. v. Republic of Turkey, et al.* Case No. CV 10-05636 DMG (SSx) 12 Temmuz 2010.

reddedebileceklerini belirtmiştir. Mahkeme böylece Türkiye Cumhuriyeti’ne yönelik tebligatların ancak diplomatik yollardan yapılabileceğini tavsiye etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Davoyan ve Bakalian davasında taraf olarak yer almamıştır.⁶⁹

Her iki dava açısından kritik konu, “vuku bulduğu iddia edilen eylemler sırasında davacıların Ermenilerin ataları Osmanlı vatandaşı mıydı?” sorusudur. ABD Temyiz Mahkemesi, Chuidian/Filipin Ulusal Bankası davasında, olay tarihinde eylemden zarar gören kişi vatandaş ise, Devletin bağımsızlığı istisnasının işlemeyeceğine karar vermişti.⁷⁰ Bu davada da davacılar, atalarının 1915 sonrasında vatandaşlıktan çıkarıldığını iddia edebilirler; fakat 1915 sonrasında Ermenilerin vatandaşlıktan çıkarıldıklarını kanıtlayacak hiçbir belge veya kanıt bulunmamaktadır.

Ermenilerin mallarına uluslararası hukuka aykırı olarak mı el konulmuştur? Yukarıda bahsedilen vatandaşlık ilkesine göre bu konuda yetkili mercii Türk mahkemeleridir. Tehcir edilen Ermenilerin mallarının korunması hakkında Türk mevzuatı vardır. Emval-i Metruke mevzuatına göre, Ermenilerden kalan topraklar, iktisap yolu ile edinim dışında bırakılmış özel statüye haiz mallardır. Ayrıca, Lozan Anlaşması ile Ermenilere Türkiye’ye dönme ve mallarını alma hakkı verilmişti.

Davacılar, mallarının nakde dönüştürüldüğünü ve dava ettikleri bankaların ABD’de bu sermaye ile ticari faaliyet yaptığını ileri sürmüşlerdir. Ancak, bunların haksız olarak alındığı, Ziraat ve Merkez Bankalarına sermaye olarak verildiğine dair hiçbir kanıt yoktur. Bankaların kuruluş belgelerinde bu tür bir nakit aktarımı olduğuna dair herhangi bilgi-belge bulunmamaktadır. Örneğin, dava edilen Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, iddia edilen tarihte kurulmamıştı bile.

Yapılan kamulaştırma işlemi uluslararası hukuka aykırı olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Ancak, söz konusu mallar ABD’de bulunmamaktadır. Yabancı Egemen Devletlerin Yargı Muafiyetleri Yasasının öngördüğü “mala el konulması” istisnası bir devletin kendi vatandaşlarının malları konusundaki tasarruflarına uygulanamaz.⁷¹

69 *Case 2:10-cv-09596-DMG -SS Document 53 Filed 09/01/11.*

70 *Keith Hight ve George Kahale III (1991) “International Decisions: Chuidian v. Philippine National Bank” The American Journal of International Law, Vol. 85, No. 2 s. 344; “Bir egemen devletin kendi vatandaşının malına el koyması uluslar arası hukukun kabul edilmiş ilkelerinin ilgi alanına girmez.” United States Court of Appeals, Ninth Circuit. - 912 F.2d 1095.*

71 *Wahba v. National Bank of Egypt 457 F.Supp.2d 721 (2006), Mahkeme, “Kamulaştırma İstisnası” başlığı altında Dr. Susanne P. Wahba’nın mallarının Mısır Ulusal Bankası tarafından kamulaştırılması sırasında kendisinin hâlâ Mısır vatandaşı olduğunu belirtmiş ve yetkisizlik kararı vermiştir. Ayrıca bkz. Aslan Yavuz Şir, yukarıda anılan makale Sh. 8*

Davacıların asıl amacı, bu dava vesilesi ile Türkiye'nin ABD'ye karşı "sert" siyasal tepki vermesini sağlamak ve sorunu bir uluslararası krize dönüştürmektir. Ortaya çıkacak kriz vesilesi ile-daha önceki Ermeni terör eylemlerinde olduğu gibi- soykırımı savını yeniden manşetlere çıkaracaklarını sanıyorlar.

Türkiye, anılan davada bu tuzağa düşmemiş, usul hukukunun gereklerine uymuş, sonunda **ABD Federal yargıcı Dolly M. Gee, 26 Mart 2013 tarihinde bu davaları reddetmiştir.**

Bu red kararı ABD'de yaşayan Ermeni diasporası üzerinde bir şok etkisi yaratmıştır.⁷² Ermeni diasporasının sözcüsü Harut Sassounian, bu kararı temyiz edeceklerini belirtmiş ve şu hususlara yazısında yer vermiştir: "Ermeni davacılar, davalarını Türk bankalarının ABD'de ticari faaliyetten bulunmalarına ve Ermeni mallarına el koyulmasına dayandırmışlardı. Federal yargıç her Devletin bağımsızlığını ortadan kaldıran istisnanın her iki halde de uygulanamayacağını belirtmiştir. Yargıca göre anılan Bankaların ABD'deki ticari faaliyetleri son derecede azdır ve kendilerine karşı ileri sürülen hususlarla ilgisi yoktur." "El koyma istisnasının kalkması gerektiği iddiası da geçersizdir, zira el konulan mallar uluslararası hukuk çiğnenerek müsadere edilmemiştir". "Yargıca göre, el koyma a) kamu yararına yönelik olmadığı takdirde; b) sadece yabancılara uygulandığı durumda; c) yabancı ülke tazminat ödemediği halde uluslararası hukuka aykırı olur. Yargıç, Ermenilerin 19 Ocak 1869 tarihli Osmanlı Uyuşukluk yasası gereğince Osmanlı vatandaşı olduklarını, bu yasanın "Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Osmanlı uyrukluları kapsadığını belirtmiştir; bu yasanın 23 Mayıs 1927 tarihine kadar yürürlükte kaldığını vurgulamıştır; 1927 yılında çıkarılan 1041 sayılı bu yasa ile, dava konusu olaylar sırasında Osmanlı ülkesinden kaçan veya sınır dışı edilen Ermenilerin vatandaşlıktan çıkarıldıklarına dikkat çekmiştir" ve " hukuki açıdan, malları ellerinden alınan ve Osmanlı İmparatorluğundan sınır dışı Ermenilerin o sırada Osmanlı vatandaşı oldukları sonucuna varmıştır".

Hakimin bu kararını eleştiren Sassounian, yargıcın bu davanın "siyasal bir konu olduğu ve yargının değil, yürütme ve yasama erklerin yetki alanına girdiği" yolundaki görüşüne katılmadığını, davanın "soykırımı" talebi ile tam olarak bağlantısı bulunmadığını, "insanlığa karşı suç" kavramını da içeren uluslararası hukukun ihlali çerçevesinde açıldığını" ileri sürmüştür.

Bu gelişme Ermenilerin kabul ettiremedikleri "soykırım"ı savından, "insanlığa karşı suç" kavramına dönmek istediklerine işaret eden bir tavır değişikliğine işaret eder mi?

72 Harut Sassounian, California Courier, 3 April 2013 " *Federal Judge wrongfully dismisses lawsuit on Armenian properties in Turkey*"

Son olarak, internet ortamında ulaştığımız bilgilere göre, Ermeni tarafı bu kararı 25 Nisan 2013 tarihinde bir üst mahkeme nezdinde temyiz etmiş ve mahkemeden bir ay içinde karar vermesini istemiştir. Ancak yukarıda MUREA davasında yüksek mahkemenin verdiği karara dayanak teşkil eden Başsavcı görüşünün bu dava münasebeti ile değişmesi beklenemez.

Bu bağlamda, Ermenilerin sözcüsü Harout Sassounian'ın, Ermeni soykırımının yüzüncü yılı arifesinde, Türkiye'ye karşı açılacak davaların iyi hazırlık yapılarak, profesyonelce açılması gerektiğini vurgulamış bulunması bu alandaki eksiklikleri üstü kapalı da olsa eleştirdiğinin kanıtıdır.

10) ABD'de açılan davalarda kilit soru ve son gelişmeler

ABD'de açılan davalarda kilit soru, ABD Başkanının hukuksal bağlamda Ermeni soykırımını resmen tanıyıp tanımadığıdır. ABD Başkanları ve Hükümetleri Türkiye ile ilişkilerini göz önünde tutarak, "1915 – 1916 döneminde Osmanlı Ermenilerinin büyük acılar çektiklerini, katliama uğradıklarını, büyük felaket yaşadıklarını ve Amerikan yönetiminin onların acılarına katıldığını" belirtmekle birlikte, ABD'nin o olayları hukuksal bağlamda soykırımı saydığını açıkça beyan etmemiştir

Yukarıdaki örneklerde belirttiğimiz gibi, 2012 ve 2013 yılında ABD Mahkemeleri tarafından verilen kararlar, ABD Hükümetinin Ermeni soykırımı iddiaları hakkındaki resmi tutumunun, mahkemeler tarafından daha iyi anlaşılmağa başlandığına işaret etmektedir. Bunun sonucu olarak, Ermenilerin ABD'de başlattıkları tazminat savaşını büyük ölçüde kaybettikleri söylenebilir.

BÖLÜM IX

Ohannes Marten Agopyan'ın Hukuk Mücadelesi: Sarıyer Davası⁷³

Türk mahkemelerinde haklarını arayan taşınmaz mal sahipleri, Türkiye'de açtıkları davaları kazanabilmektedirler. Davacılar, açtıkları davayı kaybederlerse Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurarak, haklarını arayabilirler. "Sarıyer davası" Ermeni asıllı hak sahiplerinin Türkiye'de bulunan taşınmaz malları ile ilgili davalarda haklarını yetkili Türk mahkemeleri nezdinde başarı ile arayabildiklerini kanıtlayan bir örnektir.

Ohannes Marten Agopyan 1915 Sevk ve İskanı sırasında İstanbul'da çalışan bir bankerdi. 1915'de Bükreş'e gitmiş ve İstanbul'a 1926 tarihinde dönerek

73 Emre Ünsallı "Kireçburnu Tehciri Bekliyor" *Yeni Aktüel*, No:47, 2006 pp. 46-49

taşınmaz mallarını devletten talep etmiş ve İstanbul'da Kireçburnu/Tarayba semtlerinde sahibi olduğu 25 dönüm arazi kendisine iade edilmiştir. 1946 yılında Tapu Kadastro tarafından ilk defa gerçekleştirilen kadastro yazımı sırasında Agopyan'a ait toprakların %44'üne denk gelen bir bölümünün (yaklaşık 10 dönüm) 1915'de Hazine'ye kaydedildiği ortaya çıkmıştır. Agopyan topraklarının iadesi için dava açmış ve bu ilk dava mahkeme tarafından reddedilmiştir; Agopyan bu kararı 1955 yılında temyize götürmüştür. Bu hukuki süreç, 6-7 Eylül 1955 olaylarından sonra Agopyan'ın İngiltere'ye gitmesi sebebiyle kesintiye uğramıştır. Agopyan 1959 yılında Türkiye'ye dönmüş ve kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. Oğlu Bedros Agopyan hukuki süreci devralmıştır. Dava devam ederken 1984 yılında İmar Affi uygulanması, daha önce Hazine'ye devredilmiş toprakların statüsünü daha da karmaşık hale getirmiştir. Agopyan ailesi bu duruma itiraz etmiş ve yeni dava açmıştır.

Agopyan ailesi, Emval-i Metruke ile ilgili mevzuata uygun olarak Türkiye'ye dönerek malları üzerinde hak iddia etmiş ve mallarını geri almıştır. Agopyan ailesi gibi birçok Ermeni kökenli Osmanlı ve Türkiye vatandaşı, Sevk ve İskân sonrası dönmüş ve mülkiyet haklarını korumuştur.

Agopyan'ın hukuki mücadelesi, 2005 yılında Sarıyer Mahkemesi'nin 25 dönüm arazinin tümünü Agopyan ailesine devredilmesi kararı vermesi ile sonuçlanmıştır. Hazine'nin temyiz girişimleri sonuç vermemiş ve Yargıtay 2008 yılında Sarıyer Mahkemesi'nin kararını onamıştır.

Görüldüğü gibi, Agopyan ailesi, Emval-i Metruke ile ilgili mevzuata uygun olarak Türkiye'ye dönerek malları üzerinde hak iddia etmiş ve mallarını geri almıştır. Agopyan ailesi gibi birçok Ermeni kökenli Osmanlı ve Türkiye vatandaşı, Sevk ve İskân sonrası dönmüş ve mülkiyet haklarını korumuştur.⁷⁴

Agopyan davası herhangi bir mal-mülk davası değil, Emval-i Metruke mevzuatındaki hukuki devamlılığın ve sonuç alınabilirliğinin kanıtıdır.⁷⁵

74 Bülent Bakar (2009) *Ermeni Tehciri* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: Ankara, ss.183-192. Farklı kaynaklarda birçok rakam verilmektedir. Bakar'a göre bu rakam 107.000-110.000 arasındadır. Ancak yine yazarın belirttiği gibi o dönemde yayınlanan bazı kaynaklarda geri dönen Ermenilerin sayısı 270.000 olarak tahmin edilmektedir.

75 Ermeni diasporası, işine gelmeyen bu örneğin ortaya çıkarılmasından hoşlanmaz. Armenian Reporter dergisinde yayınlanan bir makalede Sarıyer davası ile ilgili şu ifadeler dikkat çekmektedir: "Agopyan ailesinin davası Türkiye'deki Ermenilerin yaşadığı tecrübelerin tipik bir örneği olarak gösterilemez." Kaynak: "Armenian Family to Recover 11 Acres of Confiscated Land in Turkey" (Ermeni Ailesi Türkiye'de El Konulan 11 Dönüm Arazi'yi Geri Alacak) *Armenian Reporter*, 28 Kasım 2009, Sayı: 140, ss. 1-2 Ancak, yazıyı yazan kişi Türkiye'deki Ermeniler ile Diaspora'daki Ermenilerin Türkiye ile sorunlarını halletmek için izledikleri yolları açık bir şekilde birbirine karıştırmıştır. Agopyan ailesi üzerinde yaşadığı topraklarda yürüttüğü hukuki mücadeleden vazgeçmemiştir; kendi malları üzerindeki hakkını hukuka uygun olarak talep etmiş ve hukuki mücadeleyi kazanmıştır.

BÖLÜM X

KENDİSİNİ “TANRININ CEZALANDIRICI ELİ ” İLAN EDEN ARJANTİNLİ YARGIÇ

Arjantin'in Buenos Aires Kenti Ceza Mahkemesinin bir yargıcı 1 Nisan 2011 tarihinde “Türk Devletinin Osmanlı İmparatorluğu topraklarında (ve daha sonra Türkiye Cumhuriyetinde) ikamet eden Ermeni halkına 1915-1923 döneminde soykırımı suçu işlediğine” karar vermiştir.

Uluslararası hukuk, bir ülke mahkemesinin yabancı bir devleti yargılayıp onun suç işlediği hakkında karar vermesine olanak tanımaz. Buna rağmen, Arjantinli yargıç hem Arjantin mevzuatını, hem de uluslararası hukukun sözü edilen temel kuralını çiğnemiştir. Arjantinli yargıç bu kararı verdikten sonra, Buenos Aires'te Ermeni cemaatinin düzenlediği kutlama yemeğine katılmış ve kendisinin “Tanrı'nın cezalandırıcı eli” olduğunu beyan etmiştir. Bu yaklaşımı Orta Çağ'daki Haçlı zihniyetine benzetmek mümkündür.

Yargıcın söylemi, kimi Ermeni gruplar tarafından “beslenen” yargıçların hukuk adına imza atabilecekleri “saçmalıkların” sınır tanımadığını kanıtlıyor.

Mahkemenin uyguladığı dolambaçlı yöntem

Arjantinli yargıcın hangi yolu izleyerek böyle bir karara imza attığına bakalım:

Arjantin'de ikamet eden Gregorio Hayrabedian adlı Ermeni kökenli bir Arjantin vatandaşı 29 Aralık 2000 tarihinde “1915-1923 yılları arasında Türk Hükûmeti tarafından yapılan Ermeni soykırımı olarak bilinen eylemler” konusunda Buenos Aires Ceza Mahkemesine bir şikâyet dilekçesi vermiş. Arjantin'deki Ermeni dernekleri ile o ülkedeki Ermeni Kilisesi İdari Bölümü de şikâyetçi olarak davaya taraf olmuşlar.

Savcı, Arjantin Ceza Usulü Yasasının 180 maddesine göre, böyle bir davanın ancak suçun işlendiği ülke mahkemesinde görülebileceğini, Arjantin yargısının yetkili bulunmadığını belirterek dava talebinin reddini istemiş; mahkeme de savcının bu talebine uymuş. Davacı bu kararı temyize götürmüştü. Temyiz mahkemesi, bu konuda ceza davası açılmayacağını, ancak, davayı açanların “gerçeğe erişme hakkı” çerçevesinde, akrabalarının başına ne geldiğini ve bunların şimdi nerede olduklarını bilme haklarının bulunduğunu belirtmiş ve dosyanın “gerçeğe erişme hakkı” çerçevesinde yürütülebileceği kararını vermiş, bu amaçla, Arjantin Ceza Usulü Muhakemeleri Kanununda öngörülmuş bulunan “her türlü delilin toplanması için uluslararası araştırma yapılmasını” kararlaştırmış.

Yargıç, bu araştırmayı yapabilmek için çeşitli ülkelere tebligatlar yollamış, 1915-1923 yılları arasında Türkiye'nin egemenliği altında vuku bulmuş olaylar hakkında o Devlet arşivlerinde bulunan bilgileri istemiş. Buenos Aires Ceza Mahkemesi, bu tebligatları cezai bir takibat için yapmadığını yazmış.

Anılan tebligatlara, Yunanistan, Suriye, Lübnan, Mısır, Ürdün, İran Hükümetleri cevap vermemişler. ABD, İngiltere, Alman makamları ise “cezai bir soruşturma yapılmadığı cihetle” cevap vermeyeceklerini bildirmişler.

Uluslararası alanda gayri ciddi bir senaryo ile karşı karşıya bulunduğumuz açıkça ortada. Yargının özerkliği bahanesi ardına sığınan Arjantin Hükümetinin bu garip senaryoya müdahale etmediği anlaşılıyor. Konu, medeni hukuku ya da ticaret hukukunu ilgilendirseydi, Arjantin ve Türkiye'nin taraf olduğu “Yabancı ülkelere sivil ya da ticari davalarla ilgili hukuki belgelerin tebliğine ilişkin 15 Kasım 1965 tarihli Lahey Sözleşmesinin” öngördüğü prosedür devreye girebilirdi. Ama, talebi Ceza Mahkemesi yaptığı için durum farklı. Ayrıca, bir egemen devletin toprağında bir başka devletin in situ (yerinde) inceleme yapması devletin egemenliği ilkesine aykırıdır.

Vatikan, bu talebin tarihçilere yönetilmesi gerektiğini beyan etmiş. Fransa Hükümeti Arjantin yargısının bu konuda yetkili olmadığı yanıtını vermiş. Belçika da talebi geri çevirmiş, ancak arşivlerinde araştırma yapmak isteyenlerin uyacakları usulleri açıklayan bir belgeyi mahkemeye yollayarak, kendince Arjantin yargıcına yol göstermiş. Kızıl Haç Örgütü hiç cevap vermemiş. Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti ise Arjantin'e 12.000 belge yollamış.

Arjantinli yargıç, Türkiye'ye, şikayetçi Gergorio Hayrabedian'ın 1915-1923 arasında vuku bulan olaylar sırasında Palu (Harput) ve Süleymaniye (Zeytun'da) bulunan anne ve baba tarafı akrabalarının akıbeti konusunda bilgi

talep eden bir adli tebligat yollamış ve o dönemde vuku bulan olaylar hakkında belge istemiştir. Mahkeme, ayrıca, anılan kişilerin “cesetlerinin kalıntılarının bulunması için” mahallinde soruşturma yapılması talebini Türk makamlarına iletmiş. Arjantin Mahkemesinin daha sonra verdiği karardan öğrendiğimize göre, Türk Hükümeti “Uluslararası Sözleşmeler, bu alanda Arjantin mahkemesinin yargı yetkisini tanımamaktadır” gerekçesi ile talebi reddetmiştir.

Konu bir ceza davası ile ilgili olsaydı, adli yardımlaşma çerçevesinde, hükümetler, diplomatik kanallardan geçerek birbirlerinden adli yardım talebinde bulunabilirlerdi. Ancak, yukarıda da vurguladığımız gibi, Arjantin Ceza Mahkemesi talebini bir ceza soruşturması çerçevesinde yapmadığını açıkça kaydetmiştir.

Uluslararası alanda gayri ciddi bir senaryo ile karşı karşıya bulunduğumuz açıkça ortada. Yargının özerkliği bahanesi ardına sığınan Arjantin Hükümetinin

bu garip senaryoya müdahale etmediği anlaşılıyor. Konu, medeni hukuku ya da ticaret hukukunu ilgilendirseydi, Arjantin ve Türkiye'nin taraf olduğu "Yabancı ülkelere sivil ya da ticari davalarla ilgili hukuki belgelerin tebliğine ilişkin 15 Kasım 1965 tarihli Lahey Sözleşmesinin" öngördüğü prosedür devreye girebilirdi. Ama, talebi Ceza Mahkemesi yaptığı için durum farklı. Ayrıca, bir egemen devletin toprağında bir başka devletin *in situ* (yerinde) inceleme yapması devletin egemenliği ilkesine aykırıdır.

Buna rağmen, Arjantinli yargıç, davacı tarafın, yerli ve yabancı arşivlerde araştırma yaparak, eriştiği sonuçları ve kendi seçtiği belgeleri mahkemeye sunmasına izin vermiş. Davacı ayrıca, Mahkemeye tanık isimleri de sunmuş, Mahkeme bu sözde tanıkları dinlemiş. Tanıklar arasında olan **Bautista Kuyudjian** 11 Şubat 1920 tarihinde (mahkemeye göre o dönemde Ermenistan toprağına dahil olduğunu söylediği!!) Adana'da doğmuş. Ebeveyni daha sonra Lübnan'a göç etmiş. **Haik Lomlomidjian** 1917 yılında "Haçlıların Kudüs'e giderken geçtikleri" Maraş'ta doğduğunu söylemiş; "Türkler, 20 Ocak 1920 tarihinde isyan edince Ermenilerin terk ettikleri Maraş'ı hiç unutamıyormuş". Bir başka tanık **Margarita Margossian** 8 Ağustos 1931 tarihinde Arjantin'de doğmuş; 1993 yılında ailesinden bir taş! ya da hangi bir başka şey bulabilmek için "Adamo'ya"? gitmiş. (**Mahkeme kararında aynen böyle yazıyor**) **Carabet Topalian** 12 Mart 1927'de Yunanistan'da Pire kentinde doğmuş. Babası "Akdeniz kıyılarında olan Konya'nın Elmalı kentindenmiş". **Antranik Arslanian** "Suriye Arap Cumhuriyetinde, Beyrut'ta, 26 Ekim 1921'de doğmuş, soykırımından kurtulanlardanmış". Bu garip örnekleri Mahkemenin cehaleti veya yanlılığı ile tanık saydığı kişilerin niteliği konusunda bilgi vermek için örnek olarak kaydettik.

Yargıç kararına "Ermeni halkının üçbin yıllık tarihi" konusunda uzun bir bölüm eklemiş ve "Ermeni toprakları ile özerk Ermeni Kilisesi" hakkında ayrıntılı açıklamalar yapmış. Bu Giriş bölümünü, yargıcın Pan Türkizm, Jön Türk ayaklanması ile paramiliter Türk örgütü hakkında yazdığı bölüm izliyor. Yargıç soykırımı hukuku hakkında kendisine Ermeni militanlar tarafından iletilen bilgileri de kararına aynen eklemeyi ihmal etmemiş. Bunlar arasında, örneğin 1948 Sözleşmesi Hazırlık Konferansında tartışılan ve Sözleşmenin koruması dışında bırakılan "siyasal grupların" da koruma altında bulunduğu yolunda gerçek dışı savlar var. Kararın bu bölümü, Ermeni militanlar tarafından yargıca verilen bilgilerin ve iddiaların karara aynen yazıldığını gösteriyor. Yargıç bu hususu şu sözlerle açıklıyor: "Bu iş'ari kararın esasını oluşturan senaryoyu, Arjantin'deki Ermeni toplumunun ve onların yasal temsilcilerinin - teşekkürle karşıladığım- çok değerli katkıları sayesinde etkin çalışmalar ile sonuçlandırdım". Yargıç böylece kararı davacının yazdığını hiç çekinmeden açıklıyor.

Yargıç, kararında, Ermenilere işlenen soykırımında büyük devletlerin sorumluluğuna şu sözlerle değinmiş: “ Çeşitli siyasi faktörler ile büyük devletlerin suskunluğu ya da kabulü, katliama olanak tanımıştır Türk devleti planlamış ve uygulamış olmasaydı ve büyük devletler müsaade etmesiydi, soykırımı yapılamazdı.”

Nihayet yargıç, “verdiği kararın hukuk alanında bir yenilik olduğunu, kararın özel niteliğinin ve koşullarının, Başsavcının davayı reddetmesi nedeni ile oluştuğunu! ” kararına yazmış. Bilindiği gibi, Arjantin’de askeri cunta döneminde yaşanan trajedilerden sonra iktidara gelen Hükümet ve yargı “gerçeğe erişme hakkı” başlığı altında kovuşturmalar yürütmüştü. Osmanlı Ermenilerine uygulanan soykırımı dosyası da anlaşılan aynı çerçeveye yerleştirilmek istenmiş.

Soykırımı Sözleşmesi soykırımı suçunun hakiki kişiler tarafından işlenebileceğini açıkça bildirmesine rağmen, Arjantinli yargıç, suçun Türk devleti tarafından işlendiğini kararına yazmış. Tanrının cezalandırıcı eli, ya da aracı olduğunu beyan eden bir kişiden başka bir davranış ta beklenemezdi zaten.

Yargıç, verdiği kararının davayı açana iletilmesine, örneklerinin Arjantin Hükümetine, Dışişleri, Bakanlığına, Arjantin Parlamentosunun İnsan Hakları Komisyonuna, Ulusal Güvenlik Konseyine yollanmasına karar vermiş.

Bu karara Türk Hükümetinin resmen tepki verip vermediği hakkında somut bilgiye ulaşamadık. Çok büyük bir olasılıkla Dışişleri Bakanlığı gereken diplomatik girişimleri yapmıştır. Ancak, Arjantin Hükümetinin de teslim eylediği bu “saçmalığa” gereğinden daha fazla önem vermek ve bunu siyasi kriz haline dönüştürmek, sanırız, her iki Hükümetin arzu etmediği bir husus olmuştur.

Özetle, Arjantin mahkemesinin bu kararı diasporadaki Ermeni örgütlerini tatmin amacına yönelik, ulusal ve uluslararası hukuka aykırı, trajik-komik bir örnektir.

BÖLÜM XI

ERMENİLERİN AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANINDA AÇTIKLARI DAVANIN REDDİ

Avrupa Birliği Helsinki’de 10/11 Aralık 1999 tarihinde yapılan Konsey toplantısında Türkiye’nin üye adaylığı statüsünü resmen tanıdı ve üyelik müzakerelerinin başlamasına karar verdi. Fransız vatandaşı Gregoire Krikorian

ve Suzanne Krikorian ile Avrupa-Ermenistan Derneği, Türkiye'ye -1915 soykırımını tanımamasına rağmen- aday statüsüne tanınmasının kendilerine zarar verdiğini belirterek, Avrupa Birliğinin Lüksemburg'daki Adalet Divanı nezdinde 9 Ekim 2003 tarihinde "uğradıkları zararların" tazminini isteyen bir dava açmışlardır. Bu dava Divanın bidayet mahkemesi tarafından 17 Aralık 2003 tarihinde dayanaktan tümüyle yoksun olduğu gerekçesi ile reddedilmiştir. Davacılar bu red kararını 16 Ocak 2004 tarihinde Divanın üst kuruluna temyize taşımışlardır.

Davacılar açtıkları davada gerekçe olarak, Avrupa Parlamentosunun 17 Haziran 1987 tarihli kararı ile 1915 soykırımını tanıdığını, kararda Türkiye'nin Ermeni soykırımını kabul etmemesinin AB üyeliğine kesin bir engel teşkil edeceğinin kayıtlı olduğunu, AB Konseyinin Türkiye'nin üyelik talebini soykırımını tanıma koşuluna bağlı tutması gerekirken bunu yapmadığını, bu nedenle kendilerinin temel haklarının çiğnediğini ve zarar gördüklerini belirtmişlerdir

AB Adalet Divanı, bu konuda verdiği ilk kararda, davayı açanların Topluluğun hukuki sorumluluğunu kanıtlayan koşulların varlığını ispatlayamadıklarını belirtmiştir. Mahkemeye göre, Türkiye'nin AB üyeliği adaylığının kabulü Avrupa Birliği Konseyinin aldığı bir karardır. Konsey, Topluluğun bir organı değildir; bu nedenle aldığı karar tazminat hakkı doğurmaz. Türkiye'ye aylık statüsünün tanınması Topluluk hukukunun hiç bir kuralına aykırı değildir. Avrupa Parlamentosunun 1987 yılında aldığı karar tümüyle politik niteliktedir. Bu karar Avrupa Topluluğu kurumları açısından hiç bir mükellefiyet doğurmaz; davayı açanlar da bu konuda hukuken meşru bir beklenti içinde olamazlar. Davacılar, Topluluk kurumlarının kendi temel haklarını çiğnediğini kanıtlayamamışlardır.

Temyiz edenler, dilekçelerinde, Avrupa Konseyinin eylem ya da kararının Topluluğun sorumlu kıldığını, Avrupa Parlamentosunun 1987 kararının uyulması zorunlu bir karar olduğunu, buna uyulmamasının kendi temel haklarını çiğnediğini, taleplerinin reddinin dava konusu olay hakkında açık tartışma yapılmasını engellediğini ileri sürmüşlerdir.

Davalı AB Konseyi, AB Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu davanın kabul edilemeyecek gerekçeler içerdiğini, davacıların hukuken soyutlanmış aynı iddiaları sürekli olarak ileri sürdüğünü, talebin AB usul hukukuna aykırı olduğunu, bu nedenle reddini talep etmişlerdir.

Divan, nihai kararında – AB dava hukukuna ve usule ilişkin ayrıntılı red gerekçeleri dışında- özetle, aşağıdaki hususlara yer vermiştir:

“Avrupa Parlamentosunun 1987 yılında aldığı karar ilke olarak bağlayıcı

değildir; bu bağlamda Birliğin diğer kurumlarının bu karara uyacakları hakkında meşru bir beklenti doğurmaz. Avrupa Parlamentosunun kararının incelenmesi, 1915-1917 olayları hakkında siyasal nitelikli görüş içerdiğini ve Komisyona, Avrupa Konseyine, Topluluğa üye Devletlere, başka üçüncü ülkelere ve Birleşmiş Milletler Teşkilatına yönelik bazı istemler ileri sürüldüğünü göstermektedir. Mahkeme, Avrupa Parlamentosunun 1987 kararının siyasal nitelikli bir bildiri olduğu, bu hali ile hukuken uygulanması zorunlu sonuç doğurmadığı değerlendirmesini yaparak hata işlememiştir. Parlamentonun kararı hiç bir zorunlu sonuç doğurmadığından, davalı kurumlar, kararın içerdiği telkinlere uymamak suretiyle hukuka aykırı bir davranış içinde bulunmamışlardır. Davacılar, temel haklarının ihlal edildiğini kanıtlamamışlardır.”

Divan Başkanı, 13 Eylül 2004 tarihinde Parlamentonun, Konseyin ve Komisyonun mahkûm olmasını talep eden temyiz başvurusunu reddetmiş ve dava giderlerini davacılaraya yüklemiştir.

SONUÇ

Yukarıda sunulan dosyaların incelenmesi (İsviçre yargısının Doğu Perinçek’i ve daha sonra üç Türk vatandaşını Ermeni soykırımını reddederek ırk ayrımcılığı yapma suçunu işledikleri görüşünü benimseyerek mahkûm eden - ancak AIHM nezdinde henüz sonuçlanmamış- dava dışında) davacı Ermenilerin bekledikleri sonucu alamadıklarını, ABD ‘de açtıkları tazminat davalarının aleyhlerine sonuçlandığını göstermektedir. 1915 arifesinde, hukuk yoluyla bir sonuç alamayacaklarının anlamış olması gereken Ermeniler, destek bulabildikleri ülke veya eyaletlerde siyasal baskı ile propaganda faaliyetleri yürüterek kendi kendilerini tatmin etmeğe devam edeceklerdir.

KAYNAKÇA

- “Armenian Family to Recover 11 Acres of Confiscated Land in Turkey”
(Ermeni Ailesi Türkiye’de El Konulan 11 Dönüm Arazi’yi Geri Alacak)
Armenian Reporter, 28 Kasım 2009.
- “Foreign Sovereign Immunities” *Legal Information Institute*. Erişim Adresi:
<http://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/part-IV/chapter-97>, 25 Mayıs
2012.
- Aktar, Ayhan. *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*,
İletişim Yayınları, 2006.
- Alford, Roger. “Armenian Genocide Claims Dismissed.” *Opinio Juris*.
31.12.2007. Erişim tarihi: 02.06.2015.
- Aytaç, Önder. “Emval-i Metruke” *Adalet Dergisi*. Sayı: 42 (2012).
- Bakalian v. Turkey et al.* Case No CV 10-09596 SJO (JEMx), 5 Aralık 2010 .
- Bakar, Bülent. *Ermeni Tehciri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,
2009.
- Bazyler, Michael J. “From ‘Lamentation and Liturgy to Litigation’: The
Holocaust-era Restitution Movement as a Model for Bringing Armenian
Genocide-era Restitution Suits in American Courts.” *Marq. L. Rev.* Sayı:
95. (2011).
- Bazyler, Michael J. “The Holocaust Restitution Movement in Comparative
Perspective.” *Berkeley Journal of International Law*, Volume: 20, Issue: 1
(2002).
- Belge, Murat. “1919 yargılamaları” *Radikal*, 8-9 Nisan 2005.
- De Zayas, Alfred. *The Genocide Against The Armenians 1915-1923 And The
Relevance Of The 1948 Genocide Convention*. Beyrut: Haigazian
University, 2010.
- Deirmendjian v. Deutsche Bank AG* (2-2006cv00774).
- Dündar, Fuat. *Modern Türkiye’nin Şifresi: İttihat ve Terakki’nin Etnisite
Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Garbis Davoyan, et al. v. Republic of Turkey, et al.* Case No. CV 10-05636
DMG (SSx) 12 Temmuz 2010
- Halaçoğlu, Yusuf. *Sürgünden Soykırımı. Ermeni İddiaları*.
- Highet, Keith & Khale III George. “International Decisions: Chuidian v.

Philippine National Bank” *The American Journal of International Law*. Vol. 85, No. 2 (1991).

İnsel, Ahmet. “Büyük biraderlere hayır.” *Radikal İki*, 15 Ekim 2006.

Kardeş, Selahaddin. *Tehcir ve Emval-i Metruke Mevzuatı*. Ankara: Maliye Bak. Strateji Gel. Bşk. Yayınları, 2008.

Nielsen, Fred Kenelm. *American-Turkish Claims Settlement Under the Agreement of December 24, 1923, and Supplemental Agreements between the United States and Turkey, Opinions and Report, 1937*.

Sarınay, Yusuf . “Ermeni tehciri ve yargulamaları 1915-1916” “*Türk Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirisi*. Gazi Üniversitesi Atatürk İlişkileri ve İnkilap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi 2006; Sh. 263-264.

Sassounian, Harut, “Federal Judge wronfully dismisses lawsuit on Armeniam properties in Turkey” *California Courier*, 3 April 2013.

Şir, Aslan Yavuz. “Diaspora Ermenileri ve ABD Mahkemelerindeki Girişimleri.” *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 41 (2012), s.113-140.

Tacar, Pulat. (2011) “Türkiye’ye Karşı Hukuk Savaşı. Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Açtıkları davalar.” *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 10 Yıl Özel Sayı No.37-38 (2011).

Tacar, Pulat. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Doğu Perinçek- İsviçre Davası- Bir Düşünceyi İfade Özgürlüğü Sorunu ve Adil Bellek Talebi*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.

The Genocide Against the Armenians 1915-1923 and the Relevance of the 1948 Genocide Convention, Beyruth Haigazian Universty, February 2010

United States Code TITLE 28 Foreign States Immunity Act, Part4, Chapter 97, § 1603 “Definitions”
http://www.law.cornell.edu/uscode/28/usc_sec_28_00001603——000-.html Son Erişim: 22 Şubat 2012.

United States Court of Appeals for the Ninth Circuit No. 07-56722 .D.C. No. CV-03-09407-CAS-JWJ

Ünsallı, Emre. “Kireçburnu Tehciri Bekliyor” *Yeni Aktüel*, No:47 (2006).

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
 - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
 - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise kk harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", *The New Encyclopedia Britannica*, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, *NBC*, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayinlari (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

SİPARİŞ FORMU

Adı : Adres :
Soyadı :
Telefon :
E-mail :

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 25 TL ~~27~~
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 15 TL ~~16~~
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı Yıllık 9 TL

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 50) 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 31) 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 15) 9 TL

Eski Sayı Sipariş

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL

Kitaplar

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı (Genişletilmiş 2. Baskı) 15 TL
 Armenian Diaspora / Turgut Kerem TUNCEL 35 TL
 Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR 25 TL
 'AZA BEAST' Savaşın Köklerine İnmek / Colum MURPHY 30 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007
Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

AVİM
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ
CENTER FOR EURASIAN STUDIES

www.avim.org.tr